T.C. ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ

2008

Şırnak Üniversitesi Yayınları
No: 12
Akademi Serisi: 6

İBÂDİYYE'NİN ANA HADİS KAYNAĞI
REBÎ' B.HABÎB'İN MÜSNED'İ

Dr. Ahmet ÖZDEMİR

ISBN
978-605-68065-2-0

Genel Yayın Koordinatörü
Prof. Dr. Mehmet Emin ERKAN

Editör
Dr. İbrahim BAZ

İç Düzen ve Kapak Tasarım
Abdullah Özgür ORAL

Matbaa Sertifika No: 22114

Birinci Baskı
Nisan 2018
Mardin

Baskı-Cilt
Mardin Sesi Gazetecilik Matbaacılık
Yayıncılık Amb. Dağ. San. ve Tic. Ltd. Şti
www.mardinsesi.com.tr

Yeni Mahalle Cizre Caddesi
Mehmet Emin Acar Kampüsü 73000 ŞIRNAK
Tel : +90 486 216 82 41- web : www.sirnak.edu.tr

İBÂDİYYE'NİN ANA HADİS KAYNAĞI

REBÎ' B. HABÎB'İN MÜSNED'İ

Dr. Ahmet ÖZDEMİR

SUNUŞ

Üniversiteler evrensel bilginin üretildiği ve toplumla paylaşıldığı yerlerdir. Bilginin paylaşılması birçok kanalla gerçekleşir. Toplum ve özellikle hedef kitle olan akademik çevrelerle bilgiyi paylaşmanın yöntemlerinden biri de yayıncılıktır. Yapılan her bilimsel yayın, bir yandan verilen emeğin kıymet bulması iken diğer yandan bir çok yeni bilimsel çalışmanın temeli olma özelliğini taşımaktadır.

Dünya bilim ve düşünce tarihini etkileyecek birçok önemli fikir ve çalışma, yayına dönüşemediği için sahibi ile birlikte unutulup gitmektedir. İşte bu nedenle Şırnak Üniversitesi olarak akademisyenlerimizin yıllarca emek vererek hazırladıkları tezlerini yayınlamayı bilimsel bir gereklilik olarak gördük.

Bugüne kadar sadece sempozyum kitaplarımızla yer aldığımız yayın faaliyetine yeni bir sayfa açarak doktora tezlerini de bilim insanlarının dikkatine sunmaya başladık.

Akademik çalışmaları içerik ve görsellik açısından en kaliteli şekilde araştırmacıyla ve okuyucuyla buluşturmanın çabası içerisindeyiz.

Basım ve yayın faaliyetlerimiz Şırnak Üniversitesini her an bir adım ileriye götürme hedefimizin önemli bir parçası olacaktır.

Bu vesileyle Şırnak Üniversitesi Yayınlarından eserleri yayınlanan akademisyenlerimize ve eserlerin hazırlık ve baskı süreçlerinde katkı sağlayan yayın birimimize teşekkür ediyorum.

Yeni ufuklar açacak yeni kitaplarda buluşmak temennisiyle...

Prof. Dr. Mehmet Emin ERKAN
Rektör V.

Ahmet ÖZDEMİR

1976 yılında Şırnak'ın Silopi ilçesinde doğdu. 1995'te Adana İmam Hatip Lisesi, 2000 yılında ise Bursa Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2012'de Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "İbnü'l-Vezîr el-Yemânî ve Hadisçiliği" adlı çalışma ile hadis alanında yüksek lisansı tamamladı. 2017 yılında ise Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "er-Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri" ile aynı alanda doktorasını tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde değişik görevlerde bulundu. 2013 yılında Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde akademisyen olarak çalışmaya başladı. Halen aynı üniversitede hadis anabilim dalında öğretim üyesi olarak çalışmaya devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

REBÎ' B. HABÎB'İN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

İKİNCİ BÖLÜM

ESERİN RİVÂYET AÇISINDAN TAHLÎLİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESERİN DİRÂYET AÇISINDAN TAHLÎLİ

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in hadisleri, günümüze hıfz (şifâhi), kitâbet, tedvîn ve tasnîf dediğimiz aşamalardan geçerek gelmiştir. Hicrî ikinci asırdan itibaren hadis edebiyatında tedvîn ve tasnîf döneminin ilk önemli örnekleri ortaya çıkmış ve hadis ilminde altın çağ dediğimiz hicrî üçüncü asırda da farklı tertip ve tasnife sahip birçok hadis külliyatı meydana gelmiştir. Hicrî ikinci asırda telif edilen hadisle ilgili eserler, alanla ilgili ilk örnek olmaları hasebiyle önem arz etmektedir. Maalesef bu dönemde telif edilen eserlerin çoğu, birçok sebepten dolayı günümüze kadar ulaşamamıştır. İbâdîlere göre hicrî ikinci asra ait olup günümüze kadar gelebilen hadis eserlerinden bir tanesi de çalışma konumuz olan Rebî' b. Habîb'in Müsned'i veya el-Câmiu's-Sahîh olarak da bilinen eseridir.

Rebî', İbâdiyye mezhebinin önemli hadis âlimlerinden birisi olup söz konusu eseri, İbâdilerce en muteber hadis kaynağı olarak kabul edilmiştir. Hatta eser, İbâdîler nezdinde Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahih dinî metin olarak şöhret bulmuştur. Kutûb-i Sitte ve diğer hadis mecmuaları ise sıhhat açısından daha sonra gelmektedir. Rebî'in el-Câmi'i, erken dönem hadis mecmualarından sayılmasına rağmen sadece İbâdiyye mezhebi tarafından kullanılmıştır. Eser diğer İslâmî mezhepler tarafından gereken ilgi ve itibarı görememiştir. Eser, adeta meçhûl bir hadis kitabı olarak kalmıştır. İbâdîler, özellikle Emevî ve Abbasîler dönemindeki siyasi problemlerden dolayı gizli bir teşkilat gibi hareket ederek varlıklarını sürdürmüşlerdir. Daha sonra Sünnî mezhepler de İbâdîleri Hâricîlerin bir kolu olarak addedip ve onları Ehl-i Sünnet'in dışında bid'at ehli olarak değerlendirmişlerdir. İbâdîlerin, bid'at gibi olumsuz bir vasıfla etiketlenmeleri, onların gerektiği ilgi ve alakayı görmemelerine, dışlanmalarına ve fırak kitaplarında hak yoldan sapmış bid'at ehli olarak yer edinmesine neden olmuştur. Ayrıca bu durum, İbâdiyye mezhebinin hadis rivâyeti ile ilgili yaptığı kıymetli çalışmaların hak ettiği değeri bulmasına engel olmuştur.

İbâdîlere göre el-Câmiu's-Sahîh'in erken dönem hadis edebiyatında tasnif edilen ilk örneklerden sayılması, eserin şu ana kadar İbâdîler dışında diğer mezhepler tarafından kullanılmamış olması ve eserdeki rivayetlerin sıhhat değeriyle alakalı iddialar bizim bu konuyu çalışmamıza neden olan faktörlerdendir. Çalışmamız boyunca Rebî'in el-Câmiu's-Sahîh adlı eserinin günümüze geliş serüveni, muhtevâsının sıhhat açısından değeri, eserin metin açısından diğer hadis kaynaklarıyla mukayese edilmesi ve İbâdîlerin eserin sıhhati hakkındaki iddialarının doğruluğu gibi soruların cevapları aranacaktır. Yapılacak çalışmayla söz konusu hadis alanındaki boşluğu doldurma, el-Câmiu's-Sahîh'in diğer hadis kaynakları içerisinde hak ettiği yeri bulma ve İbâdîlerin hadis ve sünnette bakış açılarının aydınlanması hususunda katkı sağlayacağı inancındayız.

Konunun çalışılmasında önemli katkıları olan Prof. Dr. H. Musa Bağcı, Prof. Dr. Abdurrahmân Acar, Prof. Dr. Hüseyin Hansu, Doç. Dr. Mehmet Bilen, Dr. Nurullah Agitoğlu, Dr. Sait Uzundağ'a teşekkür ederim. Ayrıca kaynak temini için gittiğim 'Umân Sultanlığında bana rehberlik eden Dr. Halfân Muhammed el-Munzerî ve Sultan Kâbus Üniversitesi kütüphanesi çalışanlarına şükranlarımı sunarım. Son olarak varlığımı borçlu olduğum ve manevi dualarını arkamda hissettiğim anne ve babama minnettarım. Çalışma boyunca kendilerini ihmal ettiğim ve bana sabırla katlanan eşime ve çocuklarıma çok teşekkür ederim.

Elinizdeki bu eser, "Rebî' b. Habîb ve el-Câmiu's-Sahîh Adlı Eseri" ismiyle hadis alanında hazırlanmış bir doktora tezidir. Şırnak Üniversitesi tarafından basımı gerçekleştirilen bu tezde başlık gibi birkaç değişiklik hariç aynen korunmuştur. Eserin basılmasında başta Şırnak Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Emin Erkan ve Üniversitenin Genel Sekreteri Dr. İbrahim Baz olmak üzere katkısı olan herkese teşekkür ederim.

Ahmet ÖZDEMİR

(Şırnak - 2018)

KISALTMALAR

AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
EAD	Ekev Akademi Dergisi
B.	Bin (oğul)
Bkz.	Bakınız
bt.	Bint (kız)
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Dv.	Devamı
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DÜSBE	Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
H.	Hicrî
H.no:	Hadis Numarası
HTD	Hadis Tedkikleri Dergisi
Hz.	Hazreti
İLAM	İlmi Araştırmalar Merkezi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
Krş.	Karşılaştırınız
MCUK	Mecelletu Câmi'ati Ummu'l-Kurâ
MKUDD	Mecelletu Külliyeti Usûli'd-Dîn ve'd-Da'vâ
MÜİFAV	Marmara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
MÜSBE	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
No:	Numara
Ö.	Ölümü
S.	Sayfa
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Thk.	Tahkik eden
Trc.	Tercüme eden
Trt.	Tertip eden
Tsh	Tashih eden
Ty.	(Basılan)Tarih yok
UÜSBE	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Vs.	Vesaire
Yy.	(Basılan) Yer yok
YYÜSBE	Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

GİRİŞ

1. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ

Problemlerini İslâm'ın iki temel kaynağı Kur'an ve sünnet ışığında çözmeyi ilke edinmiş olan Müslümanlar, Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra Kur'an'ı iki kapak arasında topladıkları gibi onun en büyük müfessiri ve adeta yaşayan canlı Kur'ân mesabesinde olan Hz. Peygamber'in sünnet-i seniyyesini de bir araya getirmek için önemli gayretler sarf etmişlerdir. Muhaddisler, Hz. Peygamber'in sözlerini bir araya getirmek ve tedvîn edilen merviyâtı Müslüman toplumun ihtiyaçları çerçevesinde kitaplarda tasnîf etmek için İslâm coğrafyasının uzak beldelerine yolculuklar yapmışlardır. Bu gayretlerin ürünü olarak hicrî ikinci asırda hadislerin tedvîn ve tasnifinden oluşan ilk hadis edebiyatı örnekleri verilmiştir. Üçüncü asırda da bu alandaki en önemli hadis mecmuaları ortaya çıkmıştır.

Hicrî ilk asırlara ait hadis mecmuaları bizim için çok önemlidir. Zira bu kaynaklar, Hz. Peygamber'in sünnetini, sahâbe ve tabiînin görüşlerini bir araya getiren ilk numuneler olup kendinden sonra gelen hadis kaynaklarını muhteva ve şekil açısından etkilemiştir. Söz konusu eserler, hadis edebiyatının ilk ürünleri olması ve dönemin ilmî, sosyal ve kültürel özelliklerini taşıması bakımından çok değerlidir. Ayrıca erken dönem hadis kaynaklarının, günümüzde hadis ilmiyle alakalı yaşanan problemlerin çözümüne sunacakları katkı da şüphesiz önemlidir.

Tez konusu olarak ele aldığımız Rebî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseri, İbâdîlere göre tedvîn ve tasnîf döneminin iç içe olduğu hicrî ikinci asırdan günümüze intikal eden hadis

mecmualarından biridir.[1] Rebî' b. Habîb hicrî 75-180 yılları arasında yaşamış ve bugün Haricîlerin en mutedil kolu olarak varlığını devam ettiren, İbâdiyye[2] mezhebinin önemli imamlarındandır. Rebî'in *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseri, İbâdiyye mezhebi nezdinde Kur'ân'dan sonra en sahih ve muteber kaynak olarak kabul edilmektedir. İbâdîlere göre eser, Buhârî ve Müslim'in sahihlerinden daha sahih bir kaynaktır. Yine mezhebe göre eserde yer alan râvilerin tamamı güvenilirlik, hıfz, zapt, emanet ve doğruluk açısından sika râvilerdir. Kısacası Rebî'in eseri, İbâdiyye mezhebinin aslı ve esasını oluşturmaktadır.

İbâdîler için söz konusu hadis mecmuası bu kadar önemliyken diğer mezhepler, eseri bir müracaat kaynağı olarak görmemişlerdir. Deyim yerindeyse Rebî'in *el-Câmi'*i İbâdîler dışındaki mezhepler için meçhûl bir hadis kitabı olarak kalmıştır. Erken döneme ait olduğu iddia edilen bu hadis mecmuasının özellikle Sünnî mezhepler tarafından neden başvuru kaynağı olarak kabul edilmemiş olması bizce önemlidir. Hicrî ikinci asırda Rebî' b. Habîb'in muasırı olan Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) ve İmam Mâlik'in (ö. 179/795) eserleri geniş bir coğrafyaya ulaşmasına rağmen Rebî'in eserinin sadece İbâdîler tarafından kullanılmış olması şaşırtıcıdır. Aslında ülkemizdeki kütüphanelerde İbâdîlerle ilgili son yıllarda yapılan bazı çalışmalar hariç neredeyse hiç kaynağın bulunmayışı, söz konusu eksikliği fazlasıyla göstermektedir.

---

[1] Rebî' b. Habîb'in eseri için *el-Câmiu's-Sahîh* veya *Müsnedu'r-Rebî'* ismi kullanılmıştır. Bazen de her iki isim birlikte *el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'r-Rebî'* şeklinde de kullanılmıştır. Tezin ilerleyen kısmında eserin ismiyle alakalı tartışmalar hakkında detaylı bilgi verilecektir. Genel teamüle uyarak tezimizde bazen *el-Câmi'* bazen de *Müsned* şeklinde her iki isim de kullanılmıştır.

[2] "İbâdiyye" veya "Ebâdiyye" şeklinde iki kullanım vardır. Ancak hemzenin kesresiyle yani "İbâdiyye" şeklindeki kullanım daha yaygındır. Emevîler zamanında Abdullâh b. İbâd'a (ö. 86/705) tabi olanlara verilen bir isimdir. Ülkemizde muhtemelen ض harfinin dilimizde olmayışı nedeniyle İbâziyye şeklinde yazanlar vardır. Ancak biz, İbâdiyye şeklinde olan kullanımı tercih ediyoruz. Bkz. (Heyet, Mu'cemu Mustalehâti'l-İbâdiyye, Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dîniyye, 2. Baskı, 'Umân Sultanlığı 2012, I, s. 20; Ethem Ruhi Fığlalı, "İbâziyye", DİA, TDVY, Ankara 1999, XIX, s. 261; İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s. 53.)

Diğer bir husus olarak günümüzde çokça tartışılan konulardan bir tanesi de Hz. Peygamber'in sünnetinin anlaşılması, usûl ve yöntem tartışmaları ve dini metinleri değerlendirmede kullanılan metodoloji problemidir. Bu konulardaki tartışmalar, Temel İslâm Bilimleri sahasında hala sıcaklığını korumaktadır. Özellikle hicrî üçüncü asırdan itibaren hadis usulü konularının daha çok ehl-i hadis ekolüne mensup âlimlerin tesirinde geliştiği söylenmektedir. Dolayısı bugün daha kapsamlı olarak ehl-i hadis ile beraber rey ehli ekolüne bağlı âlimlerin, hatta Şîa, Zeydiyye ve İbâdiyye mezheplerinin de bakış açılarını imkân nispetinde yansıtacak usûl ve yöntemlerin geliştirilmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Bugün 'Umân Sultanlığı, Fas, Tunus, Cezayir ve Libya gibi geniş topraklarda önemli bir Müslüman nüfusu, İbâdiyye mezhebine bağlı olarak yaşamaktadır. Kur'ân-ı Kerim'den sonra inanç, ibâdet ve muamelatta başvurdukları ilk hadis kitabı hiç şüphesiz Rebî' b. Habîb'in *el-Câmi'* adlı eseridir. Biz bu çalışmayı yapmakla aynı zamanda İbâdîlerin hadis ve sünnete bakış açılarının da aydınlanmasına ve İbâdiyye mezhebinin ülkemizde daha iyi tanınmasına bir nebze de olsun katkı sunmuş olmayı umuyoruz.

Hicrî ikinci asırda yazıldığı iddia edilen olan bu hadis mecmuası, özelde İbâdiyye mezhebince makbul olan rivâyetleri naklederken, genel olarak da hicrî ikinci asra ait rivâyetler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Rebî' b. Habîb'in eseri, hadis ilminde hicrî ikinci asırda meydana gelen tedvîn ve tasnîf faaliyetleri hakkında bizlere ışık tutacaktır. Eseri üslup ve muhtevâ açısından değerlendirip dönemin eserleri ile mukayese etme imkânını bulmuş olacağız. Eseri hem rivâyet hem de dirâyet açısından imkân nispetinde değerlendirmeye çalışacağız. Böylece ulaşılan sonuçlar, hicrî ikinci asra ait rivâyetlerin özelliklerini tespit etmede katkı sağlamış olacaktır. Ayrıca eserde yer alan rivâyetleri, diğer hadis mecmuaları ile mukayese etme

neticesinde elimizdeki hadis rivâyetlerinin daha sağlıklı bir şekilde anlaşılması sağlanmış olacaktır.

Diğer taraftan yukarıda İbâdîler tarafından Rebî' b. Habîb ve eserinin sıhhati hakkında ileri sürülen görüşlerin doğruluk derecesi, araştırmaya çalışılacaktır. Gerçekten Rebî' b. Habîb'in bu eseri, sahih kitaplar içerisinde en sahih olan mıdır? Eserde yer alan tüm râviler zapt, adalet ve güvenilirlik açısından en üstün olanlar mıdır? İbâdîler dışındaki diğer Müslüman fırkaların bu esere karşı ilgisiz davranmış olmalarının sebebi nedir? Bu eserde zayıf hatta mevzû' hadisler var mıdır? İbâdîyye mezhebinin başta inanç düşüncesi ile paralel ve mezhebin görüşlerini yansıtacak rivâyetler var mıdır? Sonraki dönemlerde mezhep taassubundan dolayı bu tür rivâyetlerin uydurulmuş olma ihtimali var mıdır? Araştırma esnasında bu gibi soruların cevapları bulmaya çalışılacak ve tezimizin ana fikri bu soruların cevapları çerçevesinde oluşacaktır.

2. TEZİN METODU

Çalışmamızın ana konusu, Rebî' b. Habîb ve onun *Müsned'* adlı eserinin rivâyet ve dirâyet açısından incelenmesi olunca doğal olarak öncelikli başvuru kaynağımız *Müsned*'in kendisi olmuştur. Ancak eser üzerine yapılmış şerh, haşiye, ta'lik ve akademik çalışmalara da ulaşılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. *Müsned*'in İbâdiyye mezhebinin ana hadis kaynağı olması ve ülkemizde İbâdiyye mezhebiyle alakalı kaynakların yetersiz oluşu münasebetiyle 'Umân Sultanlığının başkenti Maskat'a gidilerek ilgili kütüphane ve üniversitelerde kaynak taraması yapılmış ve birinci derecedeki kaynaklara müracaat edilmiştir. Bir muhaddis olarak Rebî' b. Habîb, cerh-ta'dîl, tabakât ve tarih kaynaklarında araştırılarak onun hayatı ve ilmî kişiliği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ilgili kaynaklarda tespit edilen bilgileri test, tahlîl ve mukayese etmek için özellikle Sünnî kaynaklarla

karşılaştırmaya gidilmiştir. *Müsned*'in rivâyet açısından özelliklerinin tespiti için eserin elimizde matbu olan nüsha ve imkân nispetinde var olan el yazmalarına müracaat edilmiş ve elde edilen veriler, söz konusu dönemdeki diğer hadis mecmualarıyla mukayese edilmiştir.

Çalışmamızda Rebî'in *Müsned*'i baştan sona kadar gözden geçirilerek, çeşitli tespit, tahlîl ve değerlendirmeler yapılmıştır. *Müsned*, dirâyet açısından değerlendirilirken eserdeki hadislerin sıhhat durumu tespit edilerek *Müsned*'de yer alan hadis metinleri, hicrî ikinci ve üçüncü asrın önemli bazı hadis mecmualarıyla karşılaştırılmıştır. Böylece eserin diğer hadis kaynaklarına olan benzer ve farklı yönleri ortaya çıkarılmıştır. Metinler karşılaştırılırken elde edilen sonuçlar, tablo halinde gösterilmiş ve bu tablolar tezde veri olarak kullanılmıştır. Rebî'in rivâyetlerin ardından yapmış olduğu açıklama ve değerlendirmelerin neler olduğu tespit edilmiş ve bu açıklamalardan hareketle Rebî'in hadisleri değerlendirme yöntemi ortaya çıkartılmıştır. *Müsned*'de seçilen bazı örnek rivâyetlerden hareketle eserin, dönemin ilmî ve fikrî hareketlerin tesirinde kalındığı, ayrıca eserde İbâdiyye mezhebinin görüşlerini yansıtan birçok rivâyetin var olduğu tezi de savunulmuştur. Çalışmamız, esas itibariyle Rebî' b. Habîb'in görüşlerinin nakline, açıklama ve yorumlarına yer verilmesi münasebetiyle tasvirî yönteminin kullanıldığı bir tez olmuştur. Bununla beraber konular işlenirken analiz ve sentez yöntemlerinden de yararlanılmaya çalışılmıştır. Bilgilerin tespitinde ve değerlendirilmesinde; örnekleme, karşılaştırma, tahlîl ve tenkit metoduna da başvurulmuştur.

Tezimiz plan olarak giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin önemi, metodu, kaynakları ve genel olarak İbâdiyye mezhebinin teşekkülü ve görüşleri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Rebî' b. Habîb'in

hayatı, ilmî kişiliği, ilim tahsil ettiği bölgeler, hocaları, eserleri ve kendisiyle alakalı tartışmalara yer verilmiştir. İkinci bölümde *Müsned*'in tarihçesi, tasnîf metodu, kaynakları, kısacası eserin rivâyet açısından özellikleri, ele alınmıştır. Üçüncü bölümde de sıhhat açısından eserdeki rivâyetlerin durumu, *Müsned*'deki hadis metinlerinin diğer hadis mecmualarıyla mukayese edilmesi, Rebî'in hadisleri değerlendirme yöntemi, eserdeki bazı ıstılâhi kavramlar, ilmî ve fikrî hareketlerin *Müsned*'e yansıması, konuları işlenmiştir. Sonuç kısmında ise tezde varılan tespitler, yer almıştır.

3. TEZİN KAYNAKLARI

Mezhepler hakkında doğru bilgilere ulaşmanın en güvenilir yolu, mezhepleri kendi kaynaklarından tanımaktır. Bir mezhebin dinî, siyasi görüşünü anlamak ve o mezhep hakkında bilimsel bir bilgi elde etmek için mezhebin birinci el kaynaklarına başvurmak son derece önemlidir. Rebî' b. Habîb'in *Müsned* adlı eseri, İbâdiyye mezhebinin en önemli hadis kaynağı olarak kabul edilmektedir. Doğal olarak çalışmamızda öncelikli olarak başvuracağımız kaynaklar, İbâdiyye mezhebine ait kaynaklar olacaktır. Ancak bu sadece İbâdî kaynaklarla yetineceğimiz anlamına gelmemektedir. Tezimiz boyunca İbâdî kaynakların yanında, başta Sünnî kaynaklar olmak üzere, ihtiyaç duyulduğunda diğer kaynaklara da müracaat edilmiştir. Kısaca, Rebî' b. Habîb veya *Müsned* adlı eserinden söz eden her türlü ilmî eser, araştırmamızın kaynakları arasındadır.

İbâdiyye mezhebi, hicrî birinci asrın ikinci yarısında teşekkül etmeye başladığından İslâm'da zuhûr eden ilk fırkalar arasında sayılmaktadır.[3] Ancak, mezhebin teşekkülüne dair erken döneme

[3] Bekir b. Said A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, Mektebetu Vehbe, 3. Baskı, Kahire 1988, s. 15; 'Amr Halîfe Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, (Trc. Mihâil Hûrî), Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, Beyrut 2001, s. 33.

ait özgün eserler günümüze kadar ulaşmamıştır. Daha sonraki dönemlerde yazılan kaynakların ise ilim dünyasına yeterince tanıtıldığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir.[4] İbâdîlerin tarihsel gelişimini anlatan erken döneme ait kaynaklar yeterli olmayınca mezheple ilgili bilgiler muhalif kaynaklardan öğrenilmektedir. Bu durum da İbâdî mezhebi ile ilgili verilen bilgilerin yeterince objektif olmadığı tartışmalarına sebep olmaktadır.[5] İbâdiyye mezhebinin, erken döneme ait kaynaklarının az olması hususunda kendilerince birçok nedeni vardır. İbâdîlerin özellikle tarih yazıcılığına yani konuya yeterli ilgiyi göstermemiş olmaları, Emevîler ve Abbasîler tarafından kendilerine yapılan baskı sonucu mezhebin faaliyetlerini gizli olarak devam ettirmiş olması, muhalif fırkalar tarafından kendilerinin Hâricîlerin bir kolu olarak görülüp ihmal edilmiş olması ve saklanan eserlerin daha sonra savaş ve göç gibi nedenlerle yok olması, zikredilen sebeplerden bazılarıdır.[6]

Rebî' b. Habîb ve *Müsned'*ini çalışırken karşılaştığımız en büyük sıkıntı, konu hakkında özellikle erken döneme ait kaynakların yetersiz olmasıdır. Bu problem, hem İbâdîler hem de diğer mezheplere ait kaynaklar için geçerlidir. Kaynak yelpazesi incelendiğinde erken dönemden itibaren Rebî'den bahseden kaynakların son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Yine bu kaynaklarda konumuzla alakalı yer alan bilgiler maalesef yeterli

---

[4] Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, s. 5; Fığlalı, "İbâziyye", DİA, XIX, s. 261.

[5] Aslında İbâdîler, diğer mezheplerin kendilerini farklı tanımlamalarını, örneğin muhalif kaynakların kendilerini sürekli Havâricten saymaları, hatta Ehl-i Sünnet dışı göstermelerini kabullenmedikleri bir durumdur. Kendilerinin Hâricî olmadıkları ve onların özellikle radikal fikirlerini benimsemediklerini anlatma hususunda yoğun çaba içindedirler. Bkz. (Ebû Rebi' Süleyman el-Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye), s. 5; Muhammed Abdulfettâh 'Ulyân, Neş'etu Hareketi'-İbâdiyye fi'l-Basra, Dâru'l-Hidâye, yy, 1994, s. 3; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 21-22; Ateş Orhan, Günümüz Ummân İbâdiyyesi, (Basılmamış Doktora Tezi, UÜSBE, Bursa 2007), s. 94-121; Kadriye Yanmış, "İslam Mezheplerinde Tekfir ve İbadiyye'nin Tekfir Anlayışının Mukayesesi", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DÜSBE, Diyarbakır 2015), s. 89-92).

[6] Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 29, 36, (3. dipnot); Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, s. 4-5; Ateş, Günümüz Ummân İbâdiyyesi, s. 10-11.

değildir. Rebî’ hakkındaki bilgiler, sistematik olmaktan ziyade daha çok müellifi tanıtan kısa bilgiler halindedir. Araştırmamıza konu olan Rebî’ ve eserini tanıtan kaynaklar daha çok son döneme ait kaynaklardır. Bu durum hem Sünnî hem de İbâdî kaynaklar için geçerlidir.

Şimdi araştırmamız esnasında daha çok başvurmuş olduğumuz kaynakları belli bir sistem içerisinde önce İbâdî daha sonra diğer kaynakları tanıtmak istiyoruz.

3.1. İbâdî Kaynaklar

1. Bişr b. Ğânim el-Horasanî (ö. 205/820): *el-Müdevvene*

Bişr b. Ğânim, tahminen hicrî 148-205 yılları arası yaşamış olup Rebî’ b. Habîb gibi Ebû ‘Ubeyde’nin (ö. 145/762) talebeliğini yapmıştır. İbnu Ğânim, *el-Müdevvene* adlı eserini hicrî ikinci asrın sonunda telif etmiş ve eserde genellikle ikinci asırda yaşamış İbâdî âlimlerin görüş ve hadis rivâyetlerine yer vermiştir. Eserde İbnu Ğânim, hocası Rebî’ b. Habîb’den birçok rivâyette bulunmaktadır. Ancak eser, Rebî’in hayatı ve eseri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. [7]

2. Ebu’l-Hasan el-Besyevî (ö. h. 4. asır): *Câmi’*

el-Besyevî veya el-Busyânî olarak bilinen Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed, dördüncü asır âlimlerinden olup *Câmi’* adlı eseri mevcuttur.[8] el-Besyevî, söz konusu eserde İbnu Ğânim’in *Müdevvene*’sinde olduğu gibi Rebî’den birçok yerde rivâyette bulunmasına rağmen kendisi hakkında bilgi vermemiştir.[9]

---

[7] Bkz. Bişr b. Ğânim el-Horasanî, Müdevvenetu İbni Ğânim, Vizâretu’l-Evkâf ve Şuûnu’d-Dîniyye, ‘Umân Sultanlığı 2011, s. 11, 20, 21, 22, 31, 37, 38, 41, 43, 44, 46; Nâmî, Dirâsât ‘Ani’l-İbâdiyye, s. 133.

[8] Bkz. Martin H. Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, (Trc. Muhaymid Umâdî ve Hatice Kerir), Vizâretu’l-Evkâf ve Şuûnu’d-Dîniyye, ‘Umân Sultanlığı 2012, II, s. 152.

[9] Ebû Hasan el-Besyevî, Câmi’, (Thk. Süleyman ve Davud Babzîz), (el-Mektebetu’ş-Şâmile el-İbâdiyye), I, s. 320; IV, s. 64, 97, 110, 116, 147.

3. Muhammed İbrahim el-Kindî (ö. 507/1113): *Beyânu'ş-Şer'*

Ebû Abdullâh Muhammed b. İbrahim el-Kindî, hicrî 507 veya 508'de vefat etmiştir. *Beyânu'ş-Şer'* eseri, on cilt halinde matbudur.[10] Eser bir fıkıh kitabı olmasına rağmen alan dışında akait ve kelâm meselelerine de yer vermiştir.[11] Müellif söz konusu eserinde birçok yerde Rebî' b. Habîb'den rivâyette bulunmaktadır.[12] Ancak hayatı ve eseri hakkında bilgi vermemektedir.

4. Ebu'l-Munzir Selmete b. Müslim el-'Avtebî es-Sahârî (ö. 511/1117): *el-Ensâb*

es-Sahârî eserini, özellikle 'Umân bölgesindeki Kahtânî ve Adnânî[13] kabilelerin nesep ve tarihine tahsis etmiştir. Eserinde 'Umân'ın "Ferâhid" bölgesindeki kabile mensuplarını zikrettiğinde Rebî' b. Habîb'in de bu kabileye mensup olduğunu belirtmiş ve kendisi hakkında kısa bilgi vermekle yetinmiştir.[14]

5. el-Vârcelânî (ö. 570/1174): *Kitâbu't-Tertîb*

Çalışmamızın en önemli kaynaklarından birisi olan Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim el-Vârcelânî (ö. 570/1174), Rebî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserini altıncı asırda ortaya çıkartıp tertip ve tasnif eden kişidir. Genellikle Rebî'in eseri hakkında yapılan çalışmalar, Vârcelânî'ye dayanmaktadır. Çünkü Vârcelânî'den önce Rebî'in *Müsned*'inden somut bir şekilde söz eden herhangi bir kaynak yoktur. İbâdîlere göre, Vârcelânî, orijinal aslı müsned

---

[10] Eserle ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. (Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 805, 815).

[11] Muhammed b. İbrahim el-Kindî (ö. 507/1113), Beyânu'ş-Şer', Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 'Umân Sultanlığı 1984, I, s. 11.

[12] el-Kindî, Beyânu'ş-Şer', I, s. 54, 153, 264; II, s. 56, 76, 85.

[13] Araplar, Adnânîler ve Kahtânîler olmak üzere iki ana kola ayrılmışlardır. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. (Mustafa Fayda, "Adnân", DİA, TDVY, İstanbul 1988, I, s. 391-392; "Kahtân", DİA, TDVY, Ankara 2001, XXI, s. 201-202).

[14] Ebu'l-Munzir Selmete b. Müslim el-'Avtebî es-Sahârî (ö. 511/1117), el-Ensâb, (Thk. Muhammed İhsan en-Nâs), 4. Baskı, yy, 2006, I, s. 784.

şeklinde olan Rebî'in eserini, fıkıh kitaplarının tertibine göre düzenlemiş ve esere *Kitâbu't-Tertîb fi's-Sahîh'i min Hadisi'r-Rasûl,* ismini vermiştir. Daha sonra eser dört cilt halinde yayımlanmıştır. İşte *Kitâbu't-Tertîb*'in ilk iki cildi, Rebî'in *el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'r-Rebî' b. Habîb* adlı eseridir. Son iki cilt ise *Müsned*'in aslından olmayıp Rebî' b. Habîb'in hicrî ikinci asırda muhalifleriyle yaptığı münazaralarda kullandığı asâr ve Câbir b. Zeyd'in (ö. 92/710) mürsel olarak naklettiği rivâyetlerdir. Vârcelânî bu rivâyetleri de *Müsned*'e ziyade olarak eklemiştir.[15] *Kitâbu't-Tertîb'i* tashih eden Nureddin es-Sâlimî (ö. 1326/1908), eserin giriş kısmında hem eser hem de yapılan çalışmalarla alakalı çok faydalı bir mukaddime (tenbihât) yazmıştır. Hem Rebî' hem de eseri *Müsned* tanıtılmış, eserin bizlere geliş serüveni, eserdeki râviler ve hadislerin sıhhat derecesi hakkında açıklamalar yapılmıştır.[16]

6. Dercînî (ö. 675/1276): Tabakâtu'l-Meşâyih bi'l-Meğrib

Hicrî yedinci asırda yaşayan Dercînî (ö. 675/1276), ulaşabildiğimiz İbâdî kaynaklar içerisinde Rebî' b. Habîb'in hayatından az da olsa söz eden tabakât yazarlarındandır. Dercînî, Rebî' b. Habîb'i dördüncü tabakada yani hicrî 150-200 yılları arasında vefat edenler arasında göstermiştir.[17] Eserde Rebî' b. Habîb'e beş-altı sayfa ayrılmasına rağmen genelde onun İbâdî mezhebi için ne kadar önemli bir âlim olduğu ve görüşlerinin mezhep için ne ifade ettiği konuları üzerinde durulmuştur.[18] Rebî' ve *Müsned*'i hakkında bazı önemli bilgiler vermesine rağmen bu

---

[15] Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim el-Vârcelânî (ö. 570/1174), et-Tertîb fi's-Sahîhi min Hadisi'r-Rasûl, Mektebetu Maskat, 'Umân Sultanlığı 2003, I, s. 5. Müellifin ismi, "el-Vârcelânî" veya "el-Vercelânî" şeklinde yazılmıştır. Bkz. (Mustafa Salih Bâcû, "Ebû Zekeriyya el-Vercelânî", DİA, TDVY, Ankara 2013, XXXXIII, s. 50).

[16] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), s. 15-21.

[17] Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Saîd ed-Dercînî (ö. 675/1276), Tabakâtu'l-Meşâyih Bi'l-Mağrib, (Thk. İbrahim Tallay), Matbaatu'l-Ba's, Kasantine/Cezâyir, ty, II, s. 273.

[18] Dercînî, Tabakât, II, s. 273-278.

eser de müellifimizin tüm hayatını kapsayacak şekilde sistematik bilgi vermekten uzaktır.

7. Şemmâhî (ö. 928/1521): *Siyeru’ş-Şemmâhî*

İbâdîlerin Dercînî’den sonra en önemli tabakât yazarlarından biri olan Şemmâhî (ö. 928/1521), Rebî’ b. Habîb hakkında kendinden önceki Dercînî’ye benzer bilgiler aktarmıştır. Çalışma konumuz olan müellifin hayatı hakkında, tarihî bilgiler vermekten ziyade Rebî’in fazilet, ilim ve takvasından söz etmiştir.[19]

8. Nureddin es-Sâlimî (ö. 1332/1913): *Şerhu Câmi’i’s-Sahîh*

Rebî’ b. Habîb’in *el-Câmiu’s-Sahîh* adlı eserinin en önemli şarihi olan Nureddin es-Sâlimî, çokça başvurduğumuz bir kaynaktır. Eserin giriş kısmında müellifin hayatı hakkında dört-beş sayfa kadar tanıtıcı ve son derece faydalı bilgiler aktarmıştır. Müellifin doğumu, nesebi, nereli olduğu, nerelerde ilim tahsil ettiği, hangi şeyhlerden ilim aldığı ve bazı önemli talebeleri hakkında bilgiler vermiştir. Rebî’in hem şeyhleri hem de talebeleri ile olan ilişkisi hakkında en doyurucu bilgileri veren kaynaklardan birisidir.[20]

İbâdî kaynaklar içerisinde Rebî’ b. Habîb ve eseri ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle yukarıda söz ettiğimiz kaynaklara dayanmaktadır. Ancak bizler konumuzla alakalı yapılan özellikle çağdaş ve akademik çalışmalardan da imkân nispetinde istifade ettik. ‘İvaz Muhammed Halîfât’ın *el-Usulü’t-Tarihiyye li’l-Firkati’l-İbâdiyye* ve *Neş’etu Hareketi’l-İbâdiyye* adlı eserleri çağdaş çalışmalardan olup İbâdiyye mezhebinin teşekkülü, kurucusu olan

[19] Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Saîd eş-Şemmâhî (ö. 928/1521), Siyeru’ş-Şemmâhî, el-Metbaatu’l-Bâruniyye, Kahire/Mısır 1301, s. 102.

[20] Nureddin es-Sâlimî (ö. 1332/1913), Şerhu’l-Câmi’s’Sahîh Müsnedu’l-İmâm er-Rebî’ b. Habîb el-Ferâhidî, Matbaatu’l-Ezhâr el-Bâruniyye, Mısır 1326. Eser önce iki cilt halinde basılmıştır. Daha sonra eserin üçüncü cildi İzzuddîn et-Tennûhî’nin tashihi ile Dımaşk’ta 1993 yılında Matbaatu’l-Umûmiyye tarafından basımı yapılmıştır.

Abdullâh b. İbâd (ö. 86/705), Câbir b. Zeyd ve Rebî' b. Habîb'in en önemli hocası olan Ebû 'Ubeyde (ö. 145/762) hakkında bilgi veren kaynaklardandır.[21] Yine 'Amr Halîfe en-Nâmî'nin *Dirasât 'ani'l-İbâdiyye,*[22] Bekir b. Said A'veşt'in *Dirâsâtu'l-İslamiyye fi Usuli'l-İbâdiyye,*[23] Ali Yahyâ Ma'mer'in *el-İbâdiyye Beyne'l-Firaki'l-İslamiyye*[24] ve bir yüksek lisans çalışması olan el-Bus'îdî'nin *Rivâyetu'l-Hadis 'İnde'l-İbâdiyye* adlı çalışması yararlandığımız kaynaklardandır.[25]

Bir heyet tarafından hazırlanan *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâdiyye*[26] ve son dönemde Hollandalı araştırmacı Martin H. Custers tarafından hazırlanan *Bibliyografya el-İbâdiyye* adlı ansiklopedik çalışmalar, İbâdiyye mezhebiyle alakalı çalışma yapanların yararlanacağı önemli eserlerdir. Bu çalışmalar, az da olsa Rebî' ve eseri ile ilgili ansiklopedik bilgi veren kaynaklardır.[27] 'Umân Sultanlığının önemli âlimlerinden birisi olan Said b. Mübarek el-Kannûbî'nin *el-İmâm Rebî' b. Habîb Mekânetuhû ve Müsneduhû* adlı eseri de bu

[21] 'İvaz Muhammed Halîfât, el-Usûlu't-Tarihiyye li'l-Firkati'l-İbâdiyye, Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 3. Baskı, 'Umân Sultanlığı 1994, s. 14; Halîfât, Neş'etu Hareketi'l-İbâdiyye, Dâru'l-Hikme, 2. Baskı, London 2013, s. 161,189.

[22] Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, s. 78, 108. İbâdiyye mezhebinin Hâricîlerin bir kolu olmadığını savunan kaynak, Rebî'in hayatı ve eseri hakkında azda olsa bilgi vermiştir.

[23] A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 12. Müellif tamamen İbâdî kaynaklardan yararlanmıştır. İbâdî mezhebin Hâricî bir fırka olmadığını ispatlamaya gayret gösteren eser, mezhebin tarihi, Rebî'in hocaları olan Câbir b. Zeyd ve Ebû 'Ubeyde hakkında bilgi vermektedir.

[24] Ali Yahyâ Ma'mer, el-İbâdiyye Beyne'l-Firaki'l-İslâmiyye, Mektebetu't-Dâmirî, 3. Baskı, 'Umân Sultanlığı 2013, I, s. 5-50. İbâdiyye mezhebini tanıtmak amacıyla telif edilmiş eserlerden biridir. Önemli İbâdî âlimleri ve kaynakları hakkında bilgi vermektedir. Mezhep taassubundan şikâyet eden müellif, İbâdî mezhebinin kendi kaynaklarından değil de diğer fırkaların kaynaklarından öğrenildiği ve bu durumun İbâdîler hakkında birçok yanlış bilginin edinmesine neden olduğunu belirtmektedir. Bkz. (Ma'mer, el-İbâdiyye Beyne'l-Firak, I, s.19, 143-145, 150-152, 268, 270, 272, 298, 484, 471).

[25] Salih b. Ahmed b. Yusuf el-Bus'îdî, Rivâyetu'l-Hadis 'İnde'l-İbâdiyye, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmi'atu Âli'l-Beyt, 1998), s. 34-55.

[26] Mecmû'atu Bâhisîn, Mu'cemu A'lâmu'l-İbâdiyye (Kısmu'l-Meşrik), (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye), I, s. 103-104, h.no: 368. Bir heyet tarafından hazırlanan iki ciltlik ansiklopedik bir eserdir. Eserde Rebî' kısaca tanıtılmış, müellifimizin mezhep içindeki yer ve önemine temas edilmiştir.

[27] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400-433. 'Umân Sultanlığında Vizâretu'l-Evkâf ve Şûnu'd-Dîniyye tarafından ilk baskısı 2012 yılında yapılan iki ciltlik bir eserdir. Özellikle konu hakkında ansiklopedik bilgi isteyenler için önemli bir eserdir. İbâdiyye mezhebi ile ilgili çalışanların müstağni kalamayacakları bu eser, müellifimiz ve eseri için başvurulacak önemli bir bilgi kaynağıdır.

sahada yapılmış müstakil bir çalışmadır. Araştırma esnasında yararlanmış olduğumuz bu eser, Bünyamin Erul’un da belirttiği gibi detaylara fazlaca yer vermesi ve eserinde çokça savunmacı bir yöntem takip etmesi nedeniyle kendinden beklenen faydayı yeterince verememiştir.[28] Yine de istifade ettiğimiz önemli bir kaynaktır. Eser; Rebî’ b. Habîb’in hayatı, ilmi kişiliği ve meşhur eseri *el-Câmiu’s-Sahîh*, Rebî’e yöneltilen bir takım eleştiriler ve Rebî’in muhaddisler tarafından pek bilinmeyişi gibi konulara yer vermiştir.[29]

Görüldüğü gibi hicrî üçüncü asrın başından itibaren Rebî’ b. Habîb, İbâdî kaynaklarda yerini almıştır. Ancak müellifimiz ve onun *Müsned’*inden söz eden kaynaklar son derece sınırlıdır. Hicrî ikinci asrın sonundan itibaren Rebî’den söz eden kaynaklar olmasına rağmen onun eseriyle alakalı bilgiler hicrî altıncı asırda yaşamış olan Vârcelânî’ye dayanmaktadır. Bununla beraber kaynaklarda konumuzla alakalı yer alan bilgiler ise sistematik olmaktan uzaktır.

Önemli bulduğumuz ve çokça referans olarak gösterdiğimiz kaynaklardan bazılarını burada zikretmekle yetiniyoruz. Yeri geldikçe diğer kaynakları da ilgili dipnotlarda işaret edeceğiz. Şimdi de araştırmamızın İbâdî olmayan kaynaklarını değerlendirmek istiyoruz.

[28] Bkz. Bünyamin Erul, “Rebî’ b. Habîb”, DİA, TDVY, Ankara 2007, XXXIV, s. 494-495; “Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslubu (III) Rebî’ b. Habîb (175-180) ve Rivâyet-Dirâyet Açısından el-Câmi’î”, AÜİFD 2003, Sayı: 2, s. 27-68.

[29] Saîd b. Mabrûk el-Kannûbî, er-Rebî’ b. Habîb Mekânetuhu ve Musneduh, Mektebetu’d-Dâmirî, ‘Umân Sultanlığı 1995, s. 15-71, 75-175. Tezimizle alakalı kaynak temini için ‘Umân Sultanlığına yaptığımız seyatta Şeyh Kannûbî ile görüşme imkânı elde ettik. Kendisi, Rebî’ ve eseri ile ilgili sorduğumuz sorulara içtenlikle cevap verirken; Rebî’in tarihçiler ve muhaddisler tarafından fazla tanınmadığnı bunun nedeninin ise mezhepler arası taassup, İbâdiyye mezhebinin tarih boyunca yaşadığı siyasi problemler ve yaşanan savaşlar neticesinde kendi kütüphanelerinin birçok defa yıkılması olarak belirtmiştir. (‘Umân Sultanlığı, Maskat, (2017, Ocak Ayı).

3.2. Diğer Kaynaklar

1. Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/847): *Târihu İbni Ma'în*

Rebî' b. Habîb ile ilgili Sünnî kaynaklara baktığımızda en erken dönem kendisinden söz eden kişinin Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/847) olduğunu görmekteyiz. Kendisinden "*Rebî' b. Habîb Basralı'dır. Hasan ve İbn Sîrîn'den rivâyet etmektedir ve sikadır"*[30] şeklinde söz ederek; Rebî'in ismi, künyesi, kimlerden rivâyette bulunduğu hususunda bilgi vermiş ve onun güvenilir biri olduğunu belirtmiştir.

2. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855): *el-'İlel ve Ma'rifetu'r-Ricâl*

İbn Hanbel, Basra'dan gelen "el-Heysem b. Abdulgaffâr et-Tâî" denilen bir râviden söz ederken bu kişinin Hemmâm (ö. 211/827), Katâde (ö. 117/735) ve "*Rebî' b. Habîb denilen bir kişiden - Damâm - Câbir b. Zeyd"*[31] tariki ile hadis rivâyet ettiğini söylemiştir. Ahmed b. Hanbel burada el-Heysem b. Abdulgaffâr denilen râvi hakkında bir takım değerlendirmelerde bulunurken Rebî' b. Habîb hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ancak İbn Hanbel'in yukarıda zikrettiği sened zinciri, Rebî'in en fazla hadis rivâyet ettiği tariktir.[32]

3. İmam Buhârî (ö. 256/869): *Tarihu'l-Kebîr*

---

[30] Ebû Zekeriya Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/847), Tarihu İbn Ma'în (Rivâyetu't-Devrî), (Thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf), Merkezu Bahsi'l-İlmî ve Turâsi'l-İlmî, Mekke 1979, II, s. 353; IV, s. 109, 141, 249, 341.

[31] Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö. 241/855), el-'İlel ve Ma'rifetu'r-Ricâl, (Thk. Vasiyullâh b. Muhammed Abbâs), Dâru'l-Hâni, 3. Baskı, Riyad 2001, II, s. 56; krş. Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatip el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Tarihu Bağdat, (Thk. Beşâr Avâd Marûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2002, XVI, s. 83.

[32] Rebî'in *Müsned*'indeki sened zincirlerine bakıldığında en çok hadis rivâyet ettiği kişinin Câbir b. Zeyd olduğu görülecektir. *Müsned*'de olmasa da Rebî'in en fazla rivâyetleri hocası Damâm'dan yaptığı söylenmektedir. İleride bu kişiler hakkında detaylı bilgi verilecektir. Bkz. (er-Rebî' b. Habîb b. 'Amr el-Ezdî el-Basrî, el-Câmi'u's-Sahîh Müsnedu'l-İmam er-Rebî' b. Habîb, (Trt. Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim el-Vârcelânî). Dâru'l-Feth, Beyrut, ty, (Sâlimî'nin Tenbihâtı), I, s. 3; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400).

Buhârî, Rebî' b. Habîb hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmadan sadece müellifin ismi, meşhur olduğu nisbesi, rivâyet ettiği bir iki hocası ve kendisinden rivâyette bulunan bir râviden söz etmekle yetinmiştir. Rebî' hakkında şunları söylemiştir: *"Rebî' b. Habîb, Hasan ve İbn Sîrîn'den (hadis) işitti. Kendisinden de Musa rivâyette bulundu, o Basralı'dır."*[33]

4. İmam Müslim (ö. 261/874): *el-Kunâ ve'l-Esmâ*

İmam Müslim, Rebî'in lakabının "Ebû Half" olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Rebî'in kendilerinden rivâyette bulunduğu bir iki hocasından da söz etmiştir.[34] Rebî'in lakabının "Ebû Half" olduğunu ilk defa İmam Müslim'in *el-Kunâ ve'l-Esmâ* adlı eserinden öğrenmiş oluyoruz. Daha sonra hicrî dördüncü asırda vefat eden muhaddis Ebû Bişr ed-Dulâbî (ö. 310/922) de aynı bilgileri paylaşmıştır.[35]

5. İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327/939): *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*

---

[33] Muhammed b. İsmail Buhârî (ö. 256/869), et-Tarihu'l-Kebîr, Dâiratu'l-Ma'ârîf el-Osmanîyye, Haydarabat, ty, III, s. 277. Buhârî, aynı sayfada isimleri Rebî' b. Habîb olan başka iki râviden daha söz etmektedir. Onlar da şunlardır:

Rebî' b. Habîb Ebû Seleme el- Hanefî: Abdullâh b. 'Ubeyd b. 'Umeyr ve Ebâ Sa'îd er-Rakkâşî'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve Abdussamed rivâyet etmiştir.

Rebî' b. Habîb: en-Nevfel b. Abdulmelik'ten rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de 'Ubeydullâh b. Musa rivâyet etmiştir. Buhârî bunun hakkında "*Münkeru'l-hadis"* ifadesini kullanmıştır. Yahyâ b. Ma'în bu raviyi Ma'îz'in kardeşi olarak kaydetmiştir. Bkz. (İbn Ma'în, Tarih, III, s. 353, 501; Buhârî, Tarih, III, s. 277, h.no: 945, 946, 947). Böylece Rebî' b. Habîb isminde üç tane râvi olduğu ortaya çıkmış oldu. Buhârî bu üç kişiyi de birbirinden ayırmıştır.

[34] Müslim b. el-Hacâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), el-Kunâ ve'l-Esmâ, (Thk. Abdurrahman Muhammed Ahmed el-Kaşarî), İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye, Medine 1984, I, s. 285.

[35] Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed ed-Dulâbî (ö. 310/922), el-Kunâ ve'l-Esmâ, (Thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Dâru İbn Hazm, Beyrut/Lübnan 2000, II, s. 515. Dulâbî söz ettiğimiz ve aynı ismi taşıyan râvileri şu şekilde belirtmiştir:

1. Ebû Half, er-Rebî' b. Habîb el-Basri.
2. Ebû Seleme, er-Rebî' b. Habîb el-Hanefi.
3. Ebû Hişâm, er-Rebî' b. Habîb Ehu 'Aiz. Bkz. (Dulâbî, el-Kunâ, II, s. 515, 591; III, s. 1146).

İbn Ebî Hâtim'in söz konusu eserine bakıldığında çalışma konumuz olan "Rebî' b. Habîb el-Basrî" ile "Rebî' b. Habîb Ebû Seleme el-Hanefî'nin" hal tercümelerinin birbirlerine karıştırıldığını görmekteyiz.[36] Daha sonra da birçok Sünnî tabakât yazarı, bu râvilerin hal tercümelerini birbirine karıştırmışlardır. Mesela, Mizzî (ö. 742/1341), Zehebî (ö. 748/1347) ve İbn Hacer (ö. 852/1448) söz konusu iki râviyi birbirine karıştıranlardandır.[37] Bu, tabakât müelliflerinin birbirlerinden etkilenerek aynı yanlış bilgiyi aktarmış oldukları anlaşılmaktadır. Aslında burada cerh ve ta'dîl ilminin önemi ayrıca ortaya çıkmakta ve râviler hakkında verilen bilgilerde her zaman isabet edilmediği gözükmektedir. [38]

6. İbn Hibbân (ö. 354/965): *es-Sikât*

İbn Hibbân, Buhârî'nin verdiği bilgileri aktararak Rebî' b. Habîb'i sika râvilere tahsis ettiği eserinde zikretmiştir. Araştırmamızın konusu olan "Rebî' b. Habîb el-Basrî'yi", "Rebî' b. Habîb Ebû Seleme el-Hanefî" ile beraber es-*Sikât* adlı eserinde kaydetmiştir.[39] Bu da gösteriyor ki İbn Hibbân, çalışma konumuz olan İbâdî Rebî'i sika olarak kabul etmiştir.

---

[36] İbn Ebî Hâtim, *"Rebî' b. Habîb Ebû Seleme'nin"* Hasan ve İbn Sîrîn'den rivâyette bulunduğunu kaydetmiştir. Hâlbuki Hasan ve İbn Sîrîn'den rivâyette bulunan kişi, *"Rebî' b. Habîb el-Basrî"*'dir. Bkz. (Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327/939), el-Cerh ve't-Ta'dîl, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1952, III, s. 457, no: 2063; krş. Buhârî, Tarihu'l-Kebîr, II, s. 277; İbn Hibbân, es-Sikât, VI, s. 299, no: 7807).

[37] Yusuf b. Zeki Abdurrahman Ebû'l-Hacâc el-Mizzî (ö. 742/1341), Tehzîbu'l-Kemâl, (Thk. Beşâr 'Avâd Ma'rûf), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1980, IX, s. 69; Zehebî (ö. 748/1347), Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut/Lübnan ty, II, s. 39-40, no: 2733-2734; el-Kâşif fi Ma'rifeti Men Lehû Rivâyetun fi Kutubi's-Sitte, Dâru'l-Kıble li Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1992/1413, I, s. 391; el-Muktenâ fi Serdi'l-Kunâ, (Thk. Muhammed Salih Abdülaziz), İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Medine 1408, I, s. 219; İbn Hacer (ö. 852/1448), Tehzîbu't-Tehzîb, Meclisu Dâirati'l-Ma'ârif en-Nizâmiyye, Haydarabat ty, III, s. 241.

[38] Bu bilgiler, tabakât kitaplarında râvilerle alakalı yer alan bilgilerin her zaman mutlak olarak doğru olmayabileceği, cerh ve ta'dil ilminin içtihâdî bir mesele olduğu, râvi hakkında verilen hükümde isabet edilebildiği gibi hata da edilebileceğini göstermektedir. Geniş bilgi için bkz. (Salahattin Polat, Hadis Araştırmaları, İnsan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011, s. 53-83; Süleyman Doğanay, Hadis Rivâyetinde Râvi Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler, İSAM, İstanbul 2009, s. 29-94).

[39] İbn Hibbân (ö. 354/965), müellifimizden "Rebî' b. Habîb, Hasan ve İbn Sîrîn'den rivâyette bulunmuş. Kendisinden de Musa b. İsmail rivâyette bulunmuştur" şeklinde söz etmiştir. Bununla beraber Buhârî'nin, "münkeru'l-hadis" dediği Rebî' b. Habîb'i ise bu eserine almamıştır. Onu, zayıf râvilere tahsis ettiği Kitâbu'l-Mecruhîn adlı eserinde

7. İbn Şahin (ö. 385/995): Tarihu *Esmâi's-Sıkât*

İbn Hibbân'ın çağdaşı olan İbn Şahin,"Rebî' b. Habîb Basralı'dır. Hasan ve İbn Sîrîn'den rivâyette bulunmakta ve sıkadır"[40] değerlendirmesinde bulunmuştur.

8. Dârekutnî (ö. 385/995): *ed-Du'afâ ve'l-Metrukîn*

İbn Hibbân ile İbn Şahin'in çağdaşı olan Dârekutnî ise *"Rebî' b. Habîb er-Rakâşî'ye gelince o Basri'dir. Az rivâyette bulunanlardan olup Basralılardan rivâyet eder*[41] ifadelerini kullanmıştır. Ancak Dârekutnî'nin söz ettiği bu kişinin İbâdî olan Rebî' mi yoksa Buhârî'nin de kendisinden Ebû Seleme el-Hanefî diye söz ettiği Rebî' mi olduğu hususu tam olarak net değildir.[42]

9. Ziriklî (ö. 1976): *el-A'lâm*

Ziriklî'den önce zikrettiğimiz kaynaklarda görüldüğü üzere Rebî' b. Habîb hakkında pek detaylı bilgi veren kaynak yoktur. Sadece müellifin ismi, nesebi ve bir iki hocasından söz edilmiştir. Bu kaynakların çoğu da konuyla alakalı verilen bilgiler açısından birbirlerinin tekrarı hükmündedir. Ziriklî, müellifimiz hakkında yukarıda zikredilen İbâdî kaynaklarına dayanarak biraz daha net bilgi vermiştir: *"Rebî' b. Habîb el-Ferâhidî, İbâdî, hadis âlimidir. Hicrî*

zikretmiştir. Bu da gösteriyor ki İbn Hibbân da Buhârî gibi isimleri Rebî' olan üç raviyi birbirinden ayırmıştır. Bkz. (Buhârî, Tarih, III, s. 277, h.no: 945, 946, 947; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hatim el-Bustî (ö. 354/965), es-Sikât, (Thk. Seyyid Şerefuddin Ahmed), Dâru'l-Fikr, yy, 1975, VI, s. 299, no: 7807; el-Mecruhîn Mine'l-Muhaddisîne ve'd-Du'afâi ve'l-Metrûkîn, (Thk. Muhmud İbrahim Zâyid), Dâru'l-Va'i, Haleb 1396, I, s. 297, no: 337).

[40] Ebû Hafs Ömer b. Şahin (ö. 385/995), Tarihu Esmâi's-Sikât ,(Thk. Subhi es-Samirâî), Dâru's-Selefiyye, Kuveyt 1984, s. 86.

[41] Ebû'l-Hasan Ali b. 'Umer ed-Dârekutnî (ö. 385/995), ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn, (Thk. Abdurrahim Muhammed el-Kaşkarî) Mecelletu'l-Câmi'atu'l-İslâmiyye, Medine 1403, II, s. 153, h.no: 216.

[42] Bkz. Dârekutnî, ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn, II, s. 153, h.no: 216; Ebu'l-Farac el-Cevzî (ö. 597/1201) de Dârekutnî ile benzer ifadeler kullanmıştır. Ancak müellifin ismini *"Rebî' b. Habîb el-Mısrî"* şeklinde belirtmiştir. Muhtemelen bir yazım hatası sonucu "Basrî" yerine "Mısrî" ifadesi kullanılmıştır. Bkz. (Cemâluddîn Ebi'l-Farac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbn el-Cevzî (ö. 597/1201), ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1986, I, s. 280; İbn Hacer, Lisânu'l-Mizân, Müessesetu'l-İlmî, 3. Baskı, Beyrut 1986, VII, s. 215).

ikinci asrın önemli âlimlerindendir."[43] Görüldüğü gibi Sünnî kaynaklar içerisinde Rebî' hakkında en net bilgiyi aktaran kişi Ziriklî olmuştur.

10. M. Fuad Sezgin: Tarihu't-Turâsi'l-Arabî

Rebî' ve eseri hakkında az da olsa bilgi veren âlimlerden birisi de Fuad Sezgin'dir. Müellifimizden kısaca söz etmiş olmakla beraber Rebî'in hayatı hakkında pek bilgiye sahip olunmadığı, aslen Basralı ve İbâdî mezhebi âlimlerinden olduğunu ve tercih edilen görüşe göre hicrî ikinci asrın ortalarında vefat etmiş olduğunu belirtmiştir.[44]

İbâdiyye mezhebiyle alakalı ülkemizde yapılan en eski çalışmalardan birisi de Ethem Ruhi Fığlalı'nın *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* adlı çalışmadır. Doktora çalışması olan eserin giriş kısmında İbâdî kaynakların genel bir değerlendirilmesi yapılmış ve ilk dönem İbâdî kaynakların bizlere ulaşmadığını söylemiştir. Ayrıca çalışmada mezhebin doğuş süreci ve fikirleri hakkında da bilgi verilmiştir. [45] Diyanet İslâm Ansiklopedisinde *"Rebî' b. Habîb"* maddesinin yazarı Bünyamin Erul, *"Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslubu (III) er-Râbi' b. Habîb ve Rivâyet-Dirâyet Açısından el-Câmi'"* adlı bir makale kaleme almıştır.[46] Rebî' ve eseriyle alakalı yeterli kaynağın olmadığını belirten Erul, söz konusu iki çalışmasında da Rebî'in hayatı, hocaları, talebeleri ve ilmi kişiliğine temas etmiştir.[47]

---

[43] Hayruddîn b. Mahmud b. Ahmed ez-Ziriklî (ö. 1976), el-A'lâm, Dâru'l-İlim li'l-Melâyin, 15. Baskı, Beyrut 2002, III, s. 14.

[44] M. Fuad Sezgin, Tarihu't-Turâsi'l-Arabî, Vizâretu't-Ta'lîmi'l-Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, yy, 1991, I, s. 171-172. Ancak Fuad Sezgin, müellifin lakabının "*Ebû Seleme*" olduğunu belirtmiş ve dipnotta da kaynağı; "*İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, III, s. 241"* olarak göstermiştir. Dipnotta gösterilen kaynağa bakıldığında İbn Hacer'in söz konusu İbâdî olan Rebî'i, lakabı Ebû Seleme el-Hanefî olan Rebî'le karıştırdığı gözükmektedir. Bunun sehven oluşan bir hata olduğu kanaatindeyiz. Bkz. (Sezgin, Tarih, I, s. 171; Krş. İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, III, s. 241).

[45] Fığlalı, İbâdiyye'nin Doğuşu, s. 9, 53, 107.

[46] Erul, "Rebî' b. Habîb", DİA, XXXIV, s. 494-495; "Rivâyet Üslubu (III)", AÜİFD, XLIV, s. 27-68.

[47] Erul, "Rebî' b. Habîb", DİA, XXXIV, s. 494-495; "Rivâyet Üslubu (III)", AÜİFD, XLIV, s. 27-68.

Tevhit Bakan da "*İbâdîler ve Hadis*" adlı makalesiyle İbâdîlerin hadis ilmine yaklaşımlarını ele almıştır. [48] Kadir Demirci'nin *İbaziye ve Hadis* adlı çalışmasında İbâdiyye'nin hadis tarihi ve usulü literatürü, ayrıca İbâdiyye mezhebinde sened ve metin tenkidi hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Eserde genel olarak İbâdiyye mezhebinin hadisle ilgili görüşleri nakledilirken, Rebî' ve *Müsned*'i hakkında da genel bilgiler verilmiştir.[49]

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşıldığı üzere erken dönem hadis mecmularından birisi ve İbâdiyye mezhebinin ana hadis kaynağı olan Rebî'in *Müsned*'ini sistematik bir şekilde ele alan, rivâyet veya dirâyet açısından değerlendiren herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yapmış olduğumuz bu çalışmanın söz konusu boşluğu doldurmada katkı sağlayacağını umut ediyoruz. Çalışmamız açısından önemli bulduğumuz bazı kaynakları burada değerlendirdik. Konumuzla alakalı olarak belirtmediğimiz kaynakları ilgili yerlerde belirteceğiz.

4. GENEL OLARAK İBÂDİYYE MEZHEBİ

4.1. Mezhebin Teşekkülü

İbâdiyye mezhebi, Emevîler döneminde ortaya çıkmış ve daha sonraki asırlarda kendi teşekkülünü tamamlayarak günümüze kadar varlığını devam ettirebilen Hâricîlerin en mutedil kolu olarak bilinmektedir.[50] Hicrî 65 yılında Nafi' b. Ezrâk (ö. 65/685)'ın Hâricî olmayan Müslümanlar hakkında ileri sürdüğü sert görüşlerine katılmayarak Basra'da Abdullâh b. İbâd (ö. 86/705)

---

[48] Tevhit Bakan, "İbâdîler ve Hadis", Ekev Akademi Dergisi (EAD), Sayı: 20, (Yaz 2004), s. 221-240.

[49] Kadir Demirci, İbaziye ve Hadis, Yayınevi, Ankara 2012, s. 80-82.

[50] Muhammed Ebû Zehra (ö. 1974), Tarihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire ty, s. 73-74; Fığlalı, İbâdiyye'nin Doğuşu, s.105; Ateş, Günümüz Ummân İbâdiyyesi, s. 50-121.

etrafında toplanan fırka olarak tanınmaktadır.[51] İbâdîler isimlerini mezhebin kurucusu olan Abdullâh b. İbâd'dan almaktadır.[52] "*İbâdiyye*" kelimesini "*Ebâdiyye*" şeklinde okuyanlar da vardır. Ancak Kuzey Afrika'da yaygın olan kullanım "*İbâdiyye*" şeklindedir.[53] Bununla birlikte mezhebin kurulduğu ilk yıllarında İbâdiyye ismiyle bilinmiyordu. İbâdiyye isminin Emevîler tarafından kendilerine verildiği söylenmektedir. Mezhep mensupları kendilerini daha çok "*el-Muhâkkemetu'l-Ulâ, eş-Şurât, Cemâ'atu'l-Müslimîn, Ehlu'd-Da've, Ehlu'l-İstikâme, Ehlu'l-İmân ve Ehlu'l-'Adâlet*" olarak isimlendirmişlerdir.[54]

Kaynakların verdiği bilgiye göre Abdullâh b. İbâd (ö. 86/705), Câbir b. Zeyd el-Ezdî'nin (ö. 93/711)[55] barışçıl olan fikirlerinden etkilenmiş ve Basra'da ortaya çıkan radikal Hâricîlere katılmamıştır. Abdullâh b. İbâd, Kur'ân ve sünnet çerçevesinde kalmak isteyen "*Vehbîler*"[56] grubunu etrafında toplayarak isyan hareketlerine karışmadan Basra'da sakin bir hayat yaşamıştır.[57] Hâricîlerin ileri gelenlerinden Nâfi' b. Ezrâk kendileri gibi

[51] Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî (ö. 548/1153), el-Milel ve'n-Nihal, (Thk. Muhammed Seyyid Geylanî), Dâru'l-Ma'ârif, Beyrut 1404, I, s. 134; Bârûnî (ö. 1962), Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 21; Fığlalı, "İbâziyye", DİA, XIX, s. 256.

[52] Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 21; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 15. Abdullâh b. İbâd'ın vefat tarihi tam olarak bilinmemekle beraber hicrî 93, 96, 104, 103,106 olarak belirtenler vardır. Abdullâh b. İbâd'ın Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân ile muasır olduğu söylenmektedir. Halîfe Abdülmelik, hicrî 26-86 yılları arasında yaşadığına göre buna en yakın tarih, hicrî 93 olarak gözükmektedir. Bkz. (Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 97).

[53] Heyet, Mu'cemu A'lâm, (Kısmu'l-Meğrib), I, s. 2.

[54] Halîfât, el-Usûlu't-Tarihiyye, s. 12; Tarık Sâsî Şeybânî, el-İbâdiyye Usûluhâ ve A'lâmuhâ, Matbaatu'l-Ma'ârifi'l-Cedide, Ribat/Meğrib 2014, s. 13-14; Fığlalı, İbâdiyye'nin Doğuşu, s. 83.

[55] Câbir b. Zeyd el-Ezdî, meşhur tabiîlerdendir. Birçok sahâbiyle görüşme imkânı bulmuş ve görüştüğü sahâbilerden de birçok hadis rivâyet etmiştir. İbâdiyye mezhebinin siyasi lideri Abdullâh b. İbâd olmasına rağmen Câbir b. Zeyd mezhebin manevi lideri olarak kabul edilmektedir. İleride Rebî'in hocaları tanıtılırken Câbir b. Zeyd hakkında daha detaylı bilgi verilecektir.

[56] Vehbîler, İbâdî mezhebine verilen isimlerden bir tanedir. Vehbiyye isminin bu fırkaya hangi sebeplerden dolayı verildiği ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, I, s. 217).

[57] Bkz. Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 5; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 7-13, s. 23-37; Ma'mer, el-İbâdiyye Mezhebun İslâmiyyun Mu'tedilun, (el-Mektebet'ş-Şâmile el-İbâdiyye), s. 4; Fığlalı, İbâdiyye'nin Doğuşu, s. 83.

düşünmeyen diğer Müslümanları tekfir edip ve onlarla savaşmayı meşru görünce Abdullâh b. İbâd onun bu görüşlerine katılmayıp hem ondan hem de onun yaptıklarından uzak olduğunu,"*İbn Ezrâk ve ona tabi olanların yaptıklarından Allah'a sığınırız*"[58] sözleriyle belirtmiştir.

İbâdiyye'nin kurucusu olan Abdullâh b. İbâd, Emevî halifelerinden Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) ile dostane ilişkiler kurmuş, hatta halife ile karşılıklı mektuplaşmış ve bu mektuplarda Kur'ân ile sünnete göre hareket edip önceki dört halifeyi örnek alan bir halife istediklerini de belirtmiştir.[59] Abdullâh b. İbâd'ın önderliğindeki mezhep, ilk dönemde adeta gizli bir cemaat gibi hareket etmiştir. İbâdiyye mezhebinin teşekkülünde bu dönem "*kitmân*"[60] (gizlenme) dönemi olarak

[58] Bkz. Ferhat b. Ali el-Ca'birî, el-Bu'du'l-Hadârî, li'l-'Akideti 'inde'l-İbâdiyye, Cem'iyyetu't-Turâs, Ğardâye/Cezâyir, 1991, s. 54; Adûn b. Nasır Cehlân, el-Fikru's-Siyasi 'inde'l-İbâdiyye, Cem'iyyetu't-Turâs, Cezayir 1990/1410, I, s. 91.

[59] Bârûnî, kendi eserinde Abdullâh b. İbâd'ın Halîfe Abdülmelik b. Mervân'a (ö. 86/705) yazdığı mektubu beş sayfa halinde neşretmiştir. Mektuptan anlaşıldığına göre, Abdullâh b. İbâd halifenin kendisine yazdığı bir mektuba cevap olarak bu mektubu yazmıştır. Bârûnî, dönemin siyasi ve dini atmosferinin anlaşılması için mektubun ilgi çekici olduğunu belirtmiştir. Abdullâh b. İbâd mektupta kendi görüşlerini açık bir şekilde zikretmiş, görüşlerini hep ayetlerle desteklemiştir. İstedikleri halife modelinin Kur'an, sünnet ve ilk iki halifenin izinde gitmesi gerektiğini, Hz. Osman'ın ilk iki halifenin yapmadığı bazı bid'atlar icat ettiğini, ayrıca Hz. Osman dönemin samimi Müslümanları tarafından uyarılınca kendilerini dinleyeceğine onları hapis ve sürgün ile cezalandırdığını, belirtmiştir. Abdullâh b. İbâd, Halîfe Abdülmelik'e mektubunda hoşuna gidecek ve gitmeyecek bazı şeyleri yazmış olduğunu ayrıca ümmetin Kur'an ve sünnete dönmediği sürece ihtilaflardan kurtulamayacağını belirtmiştir. Bkz. (Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 21-26).

[60] İbâdiyye mezhebi, imametle ilgili dört dönemden söz etmekte ve bu dönemlere islamî hükümlerin uygulanması için takip edilen yollar anlamında "*mesâliku'd-dîn*" tabirini kullanmaktadır. Zira İbâdiyye mezhebine göre yeryüzünde adaleti tesis etmek, inanç konularından sayılmaktadır. Dönemler toplumun zayıf ve güçlü oluşuna bağlı olarak Hz. Peygamber'in hicret öncesi ve sonrasına kıyas edilmiştir. Bu dönemler şunlardır:

1. Kitmân Dönemi: Hz. Peygamber'in hicretten önceki döneme benzetilmiştir. Toplumun zayıf olduğu ve zalim idarecilere başkaldıramayacağı dönemdir. Câbir b. Zeyd ve Ebû 'Ubeyde dönemine tekabül etmektedir.
2. Zuhûr Dönemi: Bu dönem, Hz. Peygamber'in cihadı emrettikten sonraki dönem ve ilk iki halife dönemine benzetilmiştir. Buna Mağrip'te Rustemîyye İmamlığı (777/1377 – 909/1503) dönemi örneği verilmektedir.
3. Difâ' Dönemi: Savaş dönemlerine tekabül etmektedir. Örneğin Abdullâh b. Vehb er-Râssibî (ö. 38/658) devri buna örnek olarak verilmektedir.
4. Şirâ' Dönemi: Ebû Bilâl Mirdâs b. Hadeyr (ö. 61/681) dönemi buna örnek olarak verilmiştir. Bkz. (Şemmâhi, Siyer, s. 372; Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 455; el-Ca'birî, el-Bu'du'l-Hadârî, I, s. 21; Halifât, el-Usûlu't-Tarihiyye, s. 14).

adlandırılmıştır. Bu sebepledir ki İbâdiyye'nin Basra'daki birçok faaliyeti, Emevîler'in gözünden kaçmıştır.[61] Abdullâh b. İbâd'ın yaşamış olduğu Emevî iktidarı döneminde Abdullâh b. Zübeyr'in (ö. 73/692) Mekke'deki ayaklanması dışında o dönemdeki siyasal olaylara karşı pasif bir tutum takındığı söylenmektedir.

Aslında bu durum, İbâdiyye'nin Ezârika gibi şiddet yanlısı olmadığının açık bir göstergesidir. Abdullâh b. İbâd'ın Emevîler döneminde sakin ve şiddetten uzak bir tutum takip etmesinde Câbir b. Zeyd'in katkısının büyük olduğu söylenmektedir. Câbir b. Zeyd, radikal Hâricîler ile giriştiği tartışmalar ve diğer Müslümanlarla yaptığı münazaralarda İbâdî akidesinin temellerini atmıştır. Bu gayretlerinden dolayı da mezhebin aslı, umdesi anlamında kendisine *"umdetu'l-İbâdiyye"* veya *"aslu'l-mezhep"* [62] denmiştir.

Abdullâh b. İbâd'dan sonra mezhebin liderliği Câbir b. Zeyd ile devam etmiştir. O İbâdiyyenin asıl manevi lideri olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar mezhep Abdullâh b. İbâd'a izafe edilmiş olsa da mezhebin fikir babası Câbir b. Zeyd olarak kabul edilmiştir. İbâdiyye'nin tüm esasları onun fikirleri ışığı altında şekillenmiştir.[63] Câbir b. Zeyd, başta Hz. Aişe (ö. 58/677) olmak üzere birçok sahâbeyle görüşme imkânı bulmuş ve Abdullâh b. Abbâsı'ın (ö. 68/687) kendisinden övgüyle bahsettiği önemli simalardandır.[64] İbn Abbâs'ın önemli talebelerinden olan Câbir b. Zeyd, dönemin Basra âlimi, fetva makamı, Hasan-ı Basrî (ö.

[61] Fığlalı, İbâdiyye'nin Doğuşu, s. 90.
[62] Dercînî, Tabakât, II, s. 205; Şemmâhi, Siyer, s. 70; Halîfât, Neş'etu Hareketi'l-İbâdiyye, I, s. 122; İsmail Lütfü Çakan, "Câbir b. Zeyd", DİA, TDVY, Ankara 1992, VI, s. 537-538.
[63] Halîfât, Neş'etu Hareketi'l-İbâdiyye, I, s. 122.
[64] Bkz. Buhârî, Tarih, II, s. 204; Zehebî, Siyeru A'lâmu'n-Nubelâ, Müessesetu'r-Risâle, 9. Baskı, Beyrut 1993, IV, s. 482; Dercînî, Tabakât, II, s. 206-207; Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 27-30; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 16; Çakan, "Câbir b. Zeyd", DİA, VI, s. 537-538.

110/728) ve İbn Sîrîn (ö. 110/728) ile aynı seviyede sayılan âlimlerdendir.[65]

Bazı Sünnî kaynaklarda Câbir b. Zeyd’in İbâdiyye mezhebi ile ilgisi bulunmadığı hakkında rivâyetler olmasına rağmen,[66] İbâdîler arasında Câbir b. Zeyd’in mezhebin en büyük âlimi ve manevi lideri olduğu hususunda ihtilaf yoktur. Zalim lakabıyla tanınan Emevîlerin meşhur valisi Hacâc b. Yusuf (ö. 95/713)’un [67] Hâricîlere karşı amansız mücadelesine rağmen, Câbir b. Zeyd, yönetime karşı takip etmiş olduğu ılımlı ve hoşgörülü siyaset sayesinde Hacâc’ın baskılarına karşı nispeten korunabilmiştir.[68]Ancak Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705)’ın vefatından sonra İbâdiyyenin yönetimle ilişkisi değişmiş, özellikle bazı İbâdîlerin Emevî iktidarına karşı çıkma teşebbüsleri sonucunda İbâdîler, Irak valisi Hacâc b. Yusuf’un baskılarına maruz kalmışlardır. Hacâc b. Yusuf, başta Câbir b. Zeyd olmak üzere İbâdî mezhebinin ileri gelenlerini ‘Umân’a sürgün etmiş, geri kalanları da Basra’da hapsetmiştir.[69]

[65] Muhammed b. Sa’d b. Munî’ Ebû Abdillâh el-Basrî ez-Zuhrî (ö. 230/845), et-Tabakâtu’l-Kubrâ, Dâr Sâdır, Beyrut ty, VII, s. 179-182; Zehebî, Siyeru A’lâmu’n-Nubelâ, IV, s. 482.

[66] Sünnî bazı kaynakların verdiği bilgilere göre Câbîr’in İbâdîlerle bir ilgisi yoktur. Ayrıca bu kaynaklarda Câbîr’in böyle bir mensubiyetten Allah’a sığındığı şeklinde rivâyetler de mevcuttur. Ancak İlgili kaynaklara baktığımızda rivâyetlerin birbirleriyle çeliştiği gözükmektedir. Çünkü söz konusu rivâyetlerin bazısında Câbir b. Zeyd’in İbâdî olmaktan beri olduğunu, bazı rivâyetlerde de Hâricîlerden beri olduğunu ifade ettiği gözükmektedir. Şunları ifade etmekte fayda vardır. İbâdî kaynaklara bakıldığında onların kendilerini Hâricî olarak görmediklerini, özellikle Hâricîlerin radikal olan fikirlerini benimsemediklerini, kendilerini Kur’ân ve sünnete bağlı mutedil bir mezhep olarak gördüklerini görmekteyiz. Özellikle mezhebin fikir yapısında Câbir b. Zeyd’in katkısı çok fazladır. Dercînî, Câbir b. Zeyd’in özellikle tartıştığı Hâricîlerin, Nafi’ b. Ezrâk’ın arkadaşları olduğu ve bunların Müslümanların kanı ve malını helal gören kişiler olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Câbir’in kendilerinden beri olduğunu söylediği fırkanın İbâdîler değil de Hâricîler olduğunu söylemek daha isabetli gözükmektedir. Bkz. (İbn Sa’d, Tabakât, VII, s. 181; İbn Hibbân, es-Sikât, IV, s. 101, no: 2009; Ebû Nu’aym Amed b. Abdillâh el-İsfehânî (ö. 430/1038), Hilyetu’l-Evliyâ, Dâru Kitâbi’l-Arabî, 4. Baskı, Beyrut 1405, III, s. 89; Mizzî, Tehzîbu’l-Kemâl, IV, s. 436; İbn Hacer, Tehzîbu’t-Tehzîb, II, s. 34; İbn Ma’în, Tarih, III, s. 106; Dercînî, Tabakât, II, s. 209; Bârûnî, Muhtasaru Tarihi’l-İbâdiyye, s. 27-30).

[67] İrfan Aycan, “Hacâc b. Yûsuf es-Sekkâfî”, DİA, TDVY, Ankara 1996, XIV, s. 427.

[68] Şemmâhi, Siyer, s. 74-76; Çakan, “Câbir b. Zeyd”, DİA, VI, s. 537-538.

[69] Şemmâhi, Siyer, s. 76; Halîfât, el-Usûlu’t-Tarihiyye, s. 30-32; Fığlalı, “İbâziyye”, DİA, XIX, s. 256.

Basra'da hapsedilen İbâdî ileri gelenler içerisinde Rebî' b. Habîb'in en fazla kendisinden hadis rivâyetinde bulunmuş olduğu Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime (ö. 145/762) de bulunmaktadır. Ebû 'Ubeyde hocası Câbir b. Zeyd'den sonra İbâdiyye mezhebinin liderliğini devam ettirmiştir. Câbir'in görüşlerine bağlı olan Ebû 'Ubeyde, fikirlerinden dolayı Basra'da belli bir dönem hapis yatmıştır. Rebî'in hocası Ebû 'Ubeyde, ancak Emevîlerin valisi Hacâc b. Yusuf vefat edince hapisten çıkabilmiştir.[70] Ebû 'Ubeyde, İbâdîlerin başına geçince Emevîler ile iyi ilişkilerde bulunmuş hatta Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/719)'e bir dostluk heyeti göndermiştir.[71] Ancak Ömer b. Abdülaziz vefat ettikten sonra Emevî yönetiminin sert tutumu, İbâdîler arasında ihtilalci unsurların doğmasına neden olmuştur.[72] Aslında Emevîlerle iyi geçinmeyi prensip edinen ve onlara karşı ayaklanmayı düşünmeyen Ebû 'Ubeyde, Basra'da bazı tahriklerin İbâdîleri parçalamasından korktuğu için bu kararından vazgeçmiştir. Ebû 'Ubeyde, Basra kentini merkez kılmak suretiyle birçok bölgeye mezhebin propagandasını yapacak kişiler göndermiş, hatta Emevîlerin yerine İbâdî bir devlet kurmak istediğinden bu konuda çalışacak bir teşkilat dahi kurmuştur.[73]

Ebû 'Ubeyde günün şartlarında dâhiyane bir fikirle Basra şehrini İbâdiyye mezhebi için adeta bir propaganda ve eğitim merkezi haline getirmiştir. Çevre bölgelerden birçok zeki öğrenciyi özel olarak yetiştirmiş ve daha sonra bu öğrencileri, geldikleri bölgelere hem İbâdiyye mezhebini anlatmak hem de İslâm dininin temel prensiplerini tebliğ etmek için

---

[70] Hocalarıyla ilgili geniş bilgiyi ileride vermeyi düşünüyoruz. Rivâyetlere göre Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime, Basra'ya yakın bir yerde yer altında sığınaklar tarzında olan medreseler kurmuş ve sadece ilim tahsili ve İslâm'a davetle meşgul olmuştur. Emevî ve Abbâsî devletlerinin baskılarından korunmak için yer altında sığınaklarda talebeler okutarak adeta gizli bir örgüt gibi hareket etmiştir. Bkz. (Heyet, Mu'cemu A'lâm, (Kısmu'l-Meşrik), I, s. 356-357).

[71] Dercînî, Tabakât, II, s. 23.

[72] Halîfât, el-Usûlu't-Tarihiyye, s. 42-44; Fığlalı, "İbâziyye", DİA, XIX, s. 256.

[73] Dercînî, Tabakât, II, s. 248-249; Şemmâhî, Siyer, I, s. 84.

görevlendirmiştir. Görevlendirilen bu kişilere "*hameletu'l-ilim*" veya "*nakaletu'l-ilim*" [74] adı verilmektedir. Basra'da ilim tahsil edip daha sonra kendi memleketlerine dönen İbâdî davetçiler, bu davanın ilk nüveleri sayılmaktadır. Ekilen tohum mesabesindeki bu talebeler ileride farklı bölgelerde hem İbâdî ayaklanmaların çıkmasına hem de İbâdiyye mezhebini günümüze kadar taşıyacak bazı devletlerin kurulmasına ön ayak olmuşlardır.[75] Rebî' b. Habîb gibi Ebû 'Ubeyde'nin yetişmiş olan talebeleri, özellikle Afrika'nın Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve 'Umân gibi birçok bölgesine, Yemen ve Horasan gibi farklı coğrafyalara dağılarak İbâdîliğin yayılmasını sağlamışlardır. Özellikle Kuzey Afrika'da İbâdîliğin yayılmasında ve daha sonra kurulan İbâdî devletlerin teşekkülünde bu talebelerin katkıları büyük olmuştur.[76] Emevîlere karşı birçok bölgede İbâdî ayaklanmaları meydana gelince Basradakiler hariç taşradaki ayaklanmaların tamamı bastırılmıştır.[77]

Ebû 'Ubeyde dönemi İbâdî mezhebinde kitmân dönemi olarak kabul edilmektedir.[78] Bu dönemde mezhep, tüm faaliyetlerini tamamıyla gizli olarak yürütmüş ve böylece idarecilerin baskılarından kendilerini koruyabilmişlerdir.[79] Fığlalı, İbâdiyye mezhebi ile ilgili ilk dönem Sünnî kaynaklarında yeterince bilginin bulunmayışını, İbâdî mezhebindeki söz konusu kitmân dönemine bağlamaktadır. [80]

---

[74] Hicrî ikinci asrın ilk yarısında Ebû Ubeyde'nin medresesinden mezun olan öğrencilere bu isim verilmiştir. Öğrenciler bu medreseden aldıkları ilmi, 'Umân, Yemen ve Mağrib gibi birçok farklı bölgeye taşıyarak İbâdîliği yaymışlardır. Geniş bilgi için bkz. (Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 286).

[75] Bkz. Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 286; Yahya Ertürk, Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime ve Kuzey Afrika İbâziliğin'de Hameletu'l-İlm'in Etkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DÜSBE, Diyarbakır 2014), I, s. 63-95).

[76] Bkz. Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 285-286; Halîfât, el-Usûlu't-Tarihiyye, s. 34-53; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 16-18; Ertürk, Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime, s. 63-95.

[77] Halîfât, el-Usûlu't-Tarihiyye, s. 44-45; Fığlalı, "İbâziyye", DİA, XIX, s. 256.

[78] Bkz. Şemmâhi, Siyer, s. 372; Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 455.

[79] Halîfât, el-Usûlu't-Tarihiyye, s. 32-53.

[80] Bkz. Fığlalı, İbâdiye'nin Doğuşu, s. 82-106.

Ebû 'Ubeyde'nin vefatından sonra fırkanın liderliğini, çalışma konumuz olan Rebî' b. Habîb üstlenmiştir. Rebî', İbâdî mezhebini Basra'da yeniden yapılandırmış, hameletu'l-ilim müessesesini tekrar canlandırarak burada yetiştirilen öğrenciler, birçok farklı bölgeye İbâdiyye mezhebinin fikirlerini anlatmak için gönderilmiştir. Rebî'in söz konusu dönemde çalışma konumuz olan *el-Câmiu's-Sahîh* veya *Müsnedur-r-Rebî'* olarak bilinen eserini telif ettiği söylenmektedir.[81] Rebî'in, Rüstemî (160-290/776-902) devletinin idarecisi olan Abdulvehhâb b. Abdurrahmân (ö. 171/787)'a ve Kuzey Afrika'daki İbâdî âlimlerden Yezid b. Fendîn (ö. 172/788)'e gönderdiği mektuplar, dönemin tarihi açısından da önemlidir.[82] Rebî'den sonra Basra İbâdî cemaati zayıflamaya başlamıştır.[83]

Abbasiler döneminde de ılımlı bir siyaset takip eden İbâdîler, Hâricîler kadar olmasa da zaman zaman dönemin otoriteleri ile karşı karşıya gelmişlerdir. Yapılan savaşlarda birkaç defa Abbasî devletinin valilerine karşı mağlup olmuş olmalarına rağmen, kendi devletlerini kurabilmişlerdir. Hicrî 129-130 tarihinde Mekke ve Medine'yi ele geçirmişler, ancak kısa bir süre sonra Abbasî komutanı İbn 'Atiyye, Mekke ve Medine'de İbâdîleri bozguna uğratmıştır. Geri kalan İbâdîler, 'Umân ve Hadramevt bölgesine kaçmışlardır.[84] Kısa bir süre sonra Abbasî komutanı İbn 'Atiyye,

---

[81] İbn Selâm Levvâb el-Mezâtî el-İbâdî (ö. 273/887), Bed'u'l-İslâm ve Şerâiu'd-Dîn, (Thk. Salim b. Yakub), (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye), I, s.14, 25; Dercînî, Tabakât, II, s. 273.

[82] Bkz. Mahmud İsmail Abdurrazzâk, el-Havâric fi Bilâdi'l-Meğrib Hattâ Muntasifi'l-Karni'r-Râbi', Dâru's-Sekâfe, 2. Baskı, yy, 1985, s. 313-314.

[83] Şemmâhî, Siyer, s.107-110.

[84] Bkz. Muhammed b. Cerîr et-Taberî Ebû Ca'fer (ö. 310/922), Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1407, VI, s. 328 ve dv; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (ö. 748/1348), Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm, (Thk. Ömer Abdusselam), Dâru'l-Kitabi'l-Arab, Lübnan/Beyrut 1987, VIII, s. 28-29; Ebû'l-Fedâ İsmail b. Kesîr (ö. 774/1373), el-Bidâye ve'n-Nihâye (Thk. Ali Şîrî) Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabi, yy, 1988, X, s. 40; Dercînî, Tabakât, II, s. 256. İbâdî liderlerden Ebû Hamza eş-Şârî (ö. 130/748), Mekke'yi ele geçirince Mekke ve Medine halkını Allah'ın kitabına, Hz. Peygamber'in sünnetine uymayı ve zalim yöneticilere karşı çıkmayı isteyen meşhur bir hutbe okumuştur. Hutbesinde Hz. Ali dönemine kadar olan hilâfeti benimsediğini ancak Muaviye ile başlayıp devam eden Emevî iktidarını ve Şiîleri çok

San'a ve Hadremevt bölgesindeki İbâdîler üzerine de bir sefer yaparak Yemen mıntıkasındaki İbâdîlere son vermiştir. Bozguna uğrayan İbâdîler, 'Umân bölgesine kaçmışlardır. Bundan sonra 'Umân, İbâdiyye mezhebinin fikir ve kültür merkezi haline gelmiştir. Hameletu'l-ilim talebelerinin katkıları ile 'Umân'da İbâdîlik kökleşmiş ve Ebe 'Ubeyde'nin telkinleri ile ayaklanmak için uygun zemin arayan İbâdîler, hicrî 132 yılında 'Umân'da İmâmeti almaya muvaffak olmuşlardır. Daha sonraki yıllarda 'Umân, İbâdîliğin merkezi haline gelmiş ve bölgede zaman zaman Abbasî kuvvetleri ile karşı karşıya gelmiş olsalar da hicrî üçüncü asırda da kendi imamlarını seçmeyi başarmışlardır.[85]

İbâdîlerin kurmuş oldukları en uzun ömürlü devlet, Rüstemî devleti (160/777-291/904)'dir. Hicrî ikinci asrın son çeyreğinden başlayıp yaklaşık olarak üçüncü asrın sonuna kadar varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Bir asırdan fazla yaşamış olan İbâdî Rüstemî devletine Fatımîler (296/909-566/1171) son vermiştir.[86] Rüstemî devletinin yıkılmasıyla İbâdîler faaliyetlerini tekrar gizli yapmaya başlamışlar ve yeni bir kitmân (gizlenme) dönemi başlamıştır. İbâdîler, zamanla Nükâriyye, Neffâsiyye, Halefiyye,

---

sert bir dille eleştirmiştir. Bkz. (Dercînî, Tabakât, II, s. 266-268; Şemmâhi, Siyer, I, s. 104; Harun Yıldız, Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi, Araştırma Yayınları, Ankara 2010, s. 159-161; İrfan Aycan, "Ebû Hamza eş-Şâri", DİA, TDVY, Ankara 1994, X, s. 130).

[85] Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 66-67.

[86] Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 36-37; Fığlalı, İbâdiye'nin Doğuşu, s.102; Nadir Özkuyumcu, "Rüstemîler", DİA, TDVY, Ankara 2008, XXXV, s. 296. Rivâyetlere göre Fatımîler (296/909-566/1171) Kuzey Afrika'da işgal ettikleri beldeleri yıkıp yakmışlardır. Rustemî Devleti'ni (160/777-291/904) yıktıklarında çok büyük kütüphanelerini de ateşe verip yakmışlardır. Bârûnî'den yapılan rivâyetlere göre, Rustemî Devleti'nin başkenti ve aynı zamanda İbâdî imamlığının da merkezi olan Tahert şehrinde "el-Ma'sûme" ve başka bir şehirde de "el-Mektebetu'n-Nefusîyye" isminde içinde çok değerli ilmi kitapların olduğu birer kütüphane vardı. Bu kütüphanelerde on binlerce kitap olduğu, hatta bir tek ilme ait otuz bin ciltlik kitabın varlığından söz edilmektedir. İşte bu devasa kütüphaneler maalesef Fatımîler tarafından yakılmıştır. İbâdî mezhebine ait günümüze kadar yeterince kaynakların gelmemiş olmasının muhtemel sebeplerinden birisi de bu tür yıkımlardır. Bkz. (Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 36, dipnot: 3; krş. Özkuyumcu, "Rüstemîler", DİA, XXXV, s. 296).

Huseyniyye, Sukkâkiyye ve Fursiyye gibi gruplara ayrılmışlardır.[87] İbâdîler, varlıklarını günümüze kadar sürdürmeyi başarmış olmalarına rağmen, sonraki yıllarda Rüstemî devleti dönemindeki güçlerini bir daha yakalayamamışlardır.

Günümüzde İbâdiyye mezhebi, 'Umân Sultanlığının resmi mezhebi olmakla beraber, özellikle Afrika'nın birçok bölgesinde ciddi sayılabilecek bir nüfusa sahiptir. İbâdî tarihçi Bârûnî; zalim sultanların eliyle İbâdîlerin ekseriyetinin yok edildiğini, günümüz İbâdîlerin nüfusunun ise on milyondan fazla olduğunu belirtmiştir.[88] Bugün 'Umân Sultanlığı, Somali, Cezayir, Tanzanya'ya bağlı Zencibar (Zengibar) adaları, Tunus, Libya, Trablus ve az da olsa Kafkasya'nın bazı bölgeleri, İbâdîlerin yaşadığı mıntıkalardır.[89]

4.2. Mezhebin Görüşleri

Hâricilerin bir kolu olup günümüze kadar varlığını devam ettiren İbâdîler, Hâricîlerin diğer fırkalarına nazaran ılımlı görüşleriyle tanınmışlardır. İtikâd bakımından Hâriciler kadar sert olmayıp daha ılımlı düşüncelere sahiptirler. Kur'ân sünnet, icmâ ve kıyas gibi Müslümanların ittifakla kabul ettikleri İslâm dinin en temel bilgi kaynaklarını kabul eden İbâdiyye, kendileri gibi düşünmeyen ve kendilerine muhalif olan diğer Müslümanları müşrik olarak görmemiştir. İbâdilere göre Müslüman, imanın rükünlerinden sayılan herhangi bir esası inkâr etmeden, kebâir bir günah işlediğinde müşrik olmaz, sadece Allah'a karşı görevinde kusur işlediği için "*ni'met küfrü*"[90] içindedir. Bir nevi

[87] İbâdiye mezhebinin hangi fırkalara ayrıldıkları ve söz konusu fırkaların yaşadıkları dönemle alakalı geniş bilgi için Bkz. (Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, I, s.195, 201, 209, 210, 213, 218; Ma'mer, el-İbâdiyye Beyne'l-Firak, s. 227-243).

[88] Bkz. Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 30-31; Fığlalı, İbâdiye'nin Doğuşu, s. 90.

[89] Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 30-31; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 17; Halîfât, el-Usûlu't-Tarihiyye, s. 52.

[90] İbâdiyye mezhebi küfrü, "küfru'l-cuhûd" ve "küfrü'n-ni'met" olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Küfru'l-cuhûd, şirk çeşitlerinden olup söz, fiil veya inanç açısından zaruret-i dîniyyeden bir şeyi bilerek inkâr etmektir. Mesela; kat'i delillerle haram olan

böyle bir kişi fasık olarak kabul edilir. İbâdîler, Hâricîlerin yaptığı gibi kendileri dışındaki diğer Müslümanların kanlarını ve mallarını helal görmemişler, onlarla yapılacak bir savaşta ele geçirilen silahlar hariç her türlü mal ve mülkü almayı haram görmüşlerdir. [91]

Yukarıda sıralanan bu yaklaşımlarından dolayı İbâdîler, kendilerini Hâricî olarak görmemişler, kendilerini ifrat ve tefritten uzak mutedil bir mezhep olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre asıl Hârici olanlar Ezârika, Sufriyye ve Necadât gibi fırkalardır. İbâdîlere göre aşırı olan bu Haricî fırkalar, dinin bazı rükünlerini iptal ettiklerinden dolayı dinden çıkmışlardır. İbâdîler, diğer mezheplerin kendilerini çok ciddiye almadıklarını, iyi tanımadıklarını, tanıyanların da kendilerini Hâricîlerden saydıklarını ve bu konuda kendilerine haksızlık yapıldığını, deyim yerindeyse kendilerinin ötekileştirildiğini iddia etmektedirler.[92]

Birçok meselede Ehl-i Sünnet gibi düşünürken İbâdîlerin onlardan ayrıldıkları ve Mu'tezile gibi düşündükleri konular da

---

bir şeyi helal saymak, bu tür küfrü gerektirmektedir. Küfru'l-cuhûd'un sahibi İslâm dininden çıkar ve ona müşrik muamelesi yapılmaktadır. Küfru'n-ni'met ise küfru'l-cuhûd'un bir alt mertebesidir. Fısk, masiyet, kebâir işleyen kişi bu tür küfrün içindedir. Bu tür günahları işleyen kişi zaruret-i dîniyyeden herhangi bir şeyi inkâr etmemiş, haram olduğunu inkâr etmeden sırf nefsine uyduğu için bu tür günaha girmiştir. Sahibi dinden çıkmaz ancak imanın muktezasını yerine getirmediği için böyle bir isimle isimlendirilmiştir. Bu tür günahtan tövbe edilmelidir. Şayet tövbe etmeden günahta ısrar ederek ölürse ebedi cehennemliktir. Bkz. (Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, II, s. 845-847).

[91] Bkz. el-Kindî, Beyânu'ş-Şar', II, s. 58; Hamis b. Said eş-Şaksî er-Rustâkî, Menhecu't-Talibîn ve Belâğu'r-Râğibîn, (Thk. Salim b. Muhammed el-Harisî), Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 2. Baskı, 'Umân Sultanlığı 1993, I, s. 582; Ma'mer, el-İbâdiyye fi Mevkibi't-Tarih, Mektebetu Vehbe, Kahire/Mısır 1964, I, s. 89; Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, s. 192; el-Ca'birî, el-Bu'du'l-Hadârî, I, s. 484; Ma'mer, el-İbâdiyye, s. 307-314; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 26; eş-Şeybânî, el-İbâdiyye Usûluhâ ve A'lâmuhâ, s. 13-14.

[92] Bkz. Vârcelânî, ed-Delîl ve'l-Burhân (Thk. Salim b. Hamed el-Harisî), Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmiyye, 'Umân Sulatanlığı 1983, III, s. 77; el-Ca'birî, el-Bu'du'l-Hadârî, I, s. 54, s. 477; Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 5, 29-30; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 7-13, 23; Halîfât, el-Usûlu't-Tarihiyye, s. 32-53; krş. İsmail Albayrak, "İçimizdeki Öteki: Tefsirde Hârîcî (İbâdî) Algılamasına Dair Genel Bir Değerlendirme", Usûl İslâm Araştırmaları, Temmuz-Aralık 2005, Sayı:4, s. 7-38; "İbâdî Tefsir Usulüne Genel Bir Bakış" Ekev Akademi Dergisi, yy, 2015, sayı 61, s. 31-62.

vardır.[93] İbâdîler, kendi mezhep prensiplerinin Kur'ân ve sünnet etrafında şekillendiğini, şahısların görüşlerinden az etkilendiğini, yani taklit ehli olmadıklarını, bid'at ve hurafelerden uzak bir mezhep olduklarını söylemektedirler.[94]

İbâdîler, iman konusunu bir bütün olarak ele alıp iman ile amel arasını ayırmazlar. Onlara göre, iman, İslâm ve amel bir bütündür. Bu kavramları, birbirinden farklı düşünmek mümkün değildir. İman; Allah'ı, Peygamber'i ve onun Allah'tan getirdiklerini kabul etmek, Allah'ın emrettiği tüm hususları yerine getirmek ve yasakladığı şeyleri de terk etmektir. Dolayısıyla amel imanın bir parçasıdır. Her ne kadar iman ile İslâm kavramları bazen birbirlerinden farklı kullanılmış olsa da aslında her ikisiyle din kastedilmiştir. O da İslâm dinidir.[95]

İbâdîler, Allah'ın sıfatları hususunda teşbih ve tecsime şiddetle karşıdırlar. Allah'ın sıfatları zatı ile aynıdır. Teaddud-i kudemâ olur endişesiyle kıdemi, Allah'ın temel sıfatı saymışlardır. Bu konuda Mu'tezile'den farkları yoktur. Yine halku'l-kur'ân konusunda da Kur'ân'ın mahlûk olduğunu kabul etmişlerdir.[96] İbâdîlere göre, Mu'tezile'de olduğu gibi, akli ve nakli delillere göre Allah'ı mücerret olarak dünya ve ahirette görmek mümkün değildir.[97]

---

[93] Mesela, kulun fillerinin yaratılması hususunda tam Eş'ârîler gibi düşünmektedirler. Onlara göre kulun fiilleri, Allah tarafından yaratılmaktadır. İnsanın sadece tercih ve kesbi vardır. Ancak rü'yetullâh ve Allah'ın sıfatları noktasında ise Mu'tezile ile aynı fikirdedirler. Bkz. (Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 6, s. 81).

[94] Bkz. Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 29-30; Halîfât, el-Usûlu't-Tarihiyye, s. 53-54

[95] Vârcelânî, el-'Adl ve'l-İnsâf, Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dînîyye, 'Umân Sultanlığı 2011, I, s. 383-384; Sâlimî, Meşâriku Envâri'l-Ukûl, Dâru'l-Ciyel, Beyrut/Lübnan 1989, II, s. 197; Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 74; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 49-54.

[96] Vârcelânî, ed-Delil ve'l-Burhân, I, s. 55; Ahmed b. Hemed el-Halilî, el-Hakku'd-Dâmiğ, Mektebetu Maskat, 4. Baskı, 'Umân Sultanlığı 2012, s. 175; Abdulaziz b. İbrahim es-Semînî, Me'âlîmu'd-Dîn, Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 'Umân Sultanlığı 1986, I, s. 221; el-Ca'birî, el-Bu'du'l-Hadârî, I, s. 218; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 81; Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 3.

[97] es-Semînî, Me'âlîmu'd-Dîn, II, s. 30; Sâlimî, Meşâriku Envâr, I, s. 362; el-Halilî, el-Hakku'd-Dâmiğ, s. 95; el-Ca'birî, el-Bu'du'l-Hadârî, I, s. 300; Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, s. 187, s. 210; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 54.

İbâdiyye mezhebi, kaderin imanın şartlarından biri olduğunu kabul etmektedir. Kulun yaptığı her fiilin aslında kader dairesinde gerçekleştiğini, kabul etmişlerdir. Ancak, kulun iradesini yok saymamışlardır. Fillerin yaratılmasında insanın iradesini yok sayan Cebriyye fırkasına ve bunun tam tersi olarak insanın fiil ve eylemlerinde Allah'ın meşietinin olmadığını savunan Kaderiyye mezhebine karşı çıkmışlardır.[98] Kader konusunda Ehl-i Sünnet ile hem fikir olduklarını söylememiz mümkündür.

İbâdîler, büyük günah işleyen kimseyi, müşrik değil ni'met küfrü (kufru'n-ni'met) içinde kabul etmişlerdir. Yani kebâir denilen günahları işleyen şahıs, ikrar ile girmiş olduğu İslâm dininden çıkmaz. Ancak bu kimse imanın muktezasına muhalif olan günahları işlediğinden ve kendisine verilen nimetlere karşı layık bir şekilde hareket etmediği için ni'met küfrü içindedir. Bu kişiye mümine uygulanan hüküm uygulanır, kanı, malı ve ırzı haramdır. Arkasında namaz kılınır, kendisiyle evlenilir, varis olarak kabul edilir ve cenaze namazı kılınıp Müslüman mezarlığına defnedilir. Ancak ölmeden bu günahtan tövbe etmesi gerekmektedir. Tövbe etmeden ölürse ebedi olarak cehennemde kalacaktır.[99] Görüldüğü üzere İbâdîler dünyadaki muamele cihetinde mürtekibu'l-kebâir meselesinde Hâricîlerden ayrılmışlardır.

İbâdiyye mezhebinin en önemli esaslarından bir tanesi de İmâmet konusudur. İmâmet; Kur'ân ve sünnetin uygulanabilmesi, Müslümanlar arası uhuvvetin ve yardımlaşmanın tesisi için dinin esaslarından sayılmıştır. İbâdîlerce imamın seçilmesi; kitâb, sünnet ve icmâ ile sabittir. İhmal edildiği zaman İslâmî

[98] es-Semînî, Me'âlîmu'd-Dîn, I, s. 266-270; Sâlimî, Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh Müsnedu'l-İmâm er-Rebî' b. Habîb el- Ferâhidî, Matbaatu'l-Ezhâr el-Bâruniyye, Mısır 1326, I, s. 146; el-Ca'birî, el-Bu'du'l-Hadârî, I, s. 425; el-Halilî, el-Hakku'd-Dâmiğ, s. 111.

[99] Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, II, s. 847-848; el-Halilî, el-Hakku'd-Dâmiğ, s. 219-220; Selim b. Sânî Âl Sânî ve Aşur b. Yusuf Keskâs, el-'Akîde ve'l-Fıkh, Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dîniyye, 4. Baskı, 'Umân Sultanlığı 2012, s. 47; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 89-95.

hükümlerin uygulanma imkânı bulunmaz. İmâmet vasiyet veya tayinle değildir. İmâmet ancak serbest seçimle olmaktadır. Emir ve nehiylerin tatbiki ancak adil bir imamın varlığı ile mümkündür. İbâdîlere göre imamın Kureyş kabilesinden olması şart değildir. Irkı, nesebi ve soyu önemli değildir, adil olması yeterlidir.[100] İbâdiyye'nin imâmet anlayışı, yani halifenin Kureyşlilerin dışında da olabileceğini kabul etmeleri, İslâm toplumunu etkilemiştir. Siyasal ve sosyal alanda eşitliği savunmaları, Emevî ve Abbasî devletlerine karşı tutumları, özellikle Kuzey Afrika'da bölgenin yerli halkı olan Berberîler arasında İslâm'ın yayılmasına etki etmiştir.[101]

İbâdîlerin dikkat çeken tutumlarından bir tanesi de imâmet anlayışına bağlı olarak yaşanan coğrafyaya dâru'l-İslâm, dâru't-tevhîd, dâru'l-hakk, dâru'l-cevr ve'z-zülüm ve dâru'ş-şirk şeklinde siyasal isimler vermeleridir.[102] Coğrafyanın bu şekilde isimlendirilmesi, orada İslâm'ın hâkim olup olmamasına göredir. İslâm'ın olduğu yerlerde yine yöneticinin adil veya zalim oluşuna göre coğrafya farklı bir şekilde isimlendirilmiştir. İbâdîlerin devleti bu şekilde isimlendirmelerinin amacı, yaşadıkları coğrafyada Kur'ân ve sünneti hâkim kılacak adil bir yönetici seçmeyi sağlamaktır. Zira zalim yöneticiye itaat etmemek ve Müslümanların başındaki zalim yöneticinin devrilmesi için çalışmak da İbâdiyye'nin önemli prensiplerindedir.[103]

İbâdiyye mezhebi, genel prensip olarak; Allah'ın kendilerine izin vereceği peygamberler ve salih kimselerin ahirette şefaat

---

[100] Ebî Said el-Kidmî (ö. 272/885'den sonra), el-Mu'teber, (Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye), II, s. 131; Heyet, Mustalâhtu'-İbâdiyye, I, s. 69; eş-Şaksî, Menhecu't-Talibîn, VIII, s. 40; el-Ca'birî, el-Bu'du'l-Hadârî, I, s. 38, 64, 170; Cehlân, el-Fikru's-Siyasi, I, s. 127-1433; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 105; Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, s. 202-203.

[101] Yıldız, Hâricîliğin Doğuşu, s. 173; Hakkı Dursun Yıldız, "Berberiler", DİA, TDVY, Ankara 1992, V, s. 478-483.

[102] Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 361.

[103] el-Kindî, Beyânu'ş-Şer', I, s. 68; III, s. 150, 305; Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 361-362; Cehlân, el-Fikru's-Siyâsi, s. 156-174; Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, I, s. 197.

edeceğini kabul etmektedir. Şefaatı, mahşerde hesabın kolaylaşması, cennete girme ve cennetteki nimetlerin çoğalması şeklinde sınıflandırmışlardır. Ancak, onlara göre kebâir (büyük günah) işlemiş kimselere kıyamet günü şefaat edilmeyecektir.[104]

Görüldüğü üzere İbâdiyye mezhebi başlangıç itibari ile her ne kadar Hâricîyye mezhebine bağlı olsa da erken dönemden itibaren Hâricîlerden ayrılmış, günümüze kadar varlığını sürdürmüş ve düşüncelerini sistematize etmeyi başarmış önemli bir mezheptir. İbâdîler, Hâricîlerin radikal olan görüşlerine katılmayarak, karşılaştıkları sorunları kendilerine has bir metodolojiyle çözmüşlerdir. Meselelerin çözümünü evvela Kur'ân ve sünnette aramışlardır. Bu iki kaynakta bulamadıkları çözümleri, Câbir b. Zeyd, Ebû 'Ubeyde ve Rebî' b. Habîb gibi âlimlerin görüşlerinde aramışlardır. Söz konusu üç âlim erken dönemden itibaren fikirleriyle mezhebi şekillendirmişlerdir. Ancak yeri gelince İbâdîler kendi mezhepleri dışında Ebû Hanife (ö. 150/767), İmam Mâlik (ö. 179/795), Şafiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi diğer âlimlerin görüşlerine de rahatlıkla müracaat etmişlerdir.[105] Dolayısıyla İbâdîler diğer Hâricî fırkalara kıyasla İslâm coğrafyasının ana gövdesini temsil eden Sünnîlere daha yakın olduğu gibi yine kendine has itikâdî ve fıkhî sistemleri devam ettirme imkânına sahip olmuşlardır.[106]

[104] Vârcelânî, ed-Delîl ve'l-Burhân, III, s. 104; Ebû Abdullâh Muhammed b. Amr Ebû Sitte (ö. 1088/1677), Haşiyetu't-Tertîb 'Alâ'l-Câmi'i's-Sahîh, (Thk. İbrahim Muhammed Talay), Matâbiu Dâri'l-Ba's, Kusantiniyye/Cezâyir 1995, III s. 15; IV, s. 312; V, s. 179; Sâlimî, Şerh, I, s. 105; III, s. 415; Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 514; eş-Şaksî, Menhecu't-Talibîn, I, s. 520; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, I, s. 78-79; es-Seminî, Me'âlimu'd-Dîn, Vizâretu't-Turâsu'l-Kavmî, 'Umân Sultanlığı 1986, II, s. 192; el-Ca'birî, el-Bu'du'l-Hadârî I, s. 643.

[105] Erul, "Rivâyet Üslubu (III)", AÜİFD, XLIV, s. 29.

[106] Yıldız, Hâricîlerin Doğuşu, s. 174-175.

I. BÖLÜM

REBÎ' B. HABÎB'İN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

REBÎ’ B. HABÎB’İN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. YAŞADIĞI ASIR

1.1.1. Siyasal ve Kültürel Durum

Rebî’ b. Habîb, genel kanaate göre hicrî birinci asrın son çeyreğinde, yaklaşık olarak 75-80 yıllarında doğmuş ve hicrî ikinci asrın son yarısında 175-180 yıllarında da vefat etmiştir.[1] Dolayısıyla Emevîlerin son elli yılı ile Abbasîlerin özellikle kuruluş yıllarına şahitlik etmiştir denilebilir. Rebî’in hayatı ve ilmi kişiliğinden söz etmeden önce yaşadığı dönemin siyasi ve kültürel yapısına kısaca değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Zira insanoğlu yaşadığı ortamdan bağımsız düşünülemez. İnsan yaşadığı ortamdan etkilendiği gibi çevresini de etkileyen ve şekillendiren bir varlıktır. İnsanları doğup büyüdükleri toplumun kültürel ortamından bağımsız olarak görmemek gerekir. Fiziki coğrafyanın dahi insanın tabiatı üzerinde etkisi vardır. Dolayısıyla milletlerin kültürel tarihlerini onların siyasi ve sosyal tarihlerinden ayrı düşünmek mümkün değildir. İslâm toplumu da bu kaideye bir istisna teşkil etmez. İşte bu sebepten Hz. Peygamber’in vefatından sonra yaşanan siyasi gelişmeler, daha sonraki dönemlerde meydana gelen fikir hareketlerine de zemin hazırlamıştır. Hatta bazı doktrinlerin ortaya çıkmasında da önemli roller oynamıştır.[2]

Hz. Peygamber hayatta iken Müslümanlar problemlerini bizzat Allah’ın elçisine danışarak çözmüşlerdir. Ancak Hz. Peygamber kimseyi yerine tayin etmeden vefat edince Müslümanların

[1] Rebî’ b. Habîb’in hayatı, doğum tarihi, doğum yeri ve vefatı ile ilgili tartışmalar ileride ilgili bölümde geniş bir şekilde ele alınacaktır.

[2] Özafşar Mehmet Emin, İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkaplanı, Otto Yayınları, Ankara 2015, 2. Baskı, s. 31.

karşılaştıkları ilk problem, devleti kimin yöneteceği yani hilâfet meselesi olmuştur. Seçilen ilk halife Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), devlete karşı çıkan bazı ayaklanmaları bastırmada başarılı olmuştur.[3] Ancak ikinci halife Hz. Ömer (ö. 23/644), dirâyetli yönetimine rağmen bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir.[4] Üçüncü halife Hz. Osman (ö. 35/656) da bir iç ayaklanma sonucu şehit olmuştur.[5] Özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle ardı arkası kesilmeyen kargaşaların kapısı iyice aralanmış, İslâm dünyasını şiddetle çalkalayan ve bazen temellerini sarsan iç hadiseler böylece başlamıştır. Cemel (35/656) savaşında on binlerce kardeş kanı akıtılmıştır.[6] Hz. Ali (ö. 40/661) ile Muaviye (ö. 60/680) arasındaki Sıffîn (36/657) harbinde yetmiş bin kişinin öldüğü rivâyet edilmektedir.[7] İşte bu iç savaşlar, İslâm toplumunu her açıdan çok olumsuz etkilemiştir. Cahiliye döneminden kalan ve kökleri tam olarak kazılmamış olan kabilecilik, yeniden kendini gösterir olmuş ve Emevî-Haşimî mücadelesi artık her tarafta kendini hissettirmeye başlamıştır.[8]

İlk dört halife döneminden sonra Emevîlerin babadan oğula geçen halifelik modeli ile artık hilâfet saltanata dönüşmüş ve Müslümanlar yeni bir yönetim sistemi ile karşı karşıya kalmışlardır.[9] Emevîler döneminde hilâfetin sona erip yerine saltanatın getirilmesi, İslâm toplumundaki birçok farklı kesimlerin hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur.[10] Emevîlerin takip ettikleri yönetim tarzı neticesinde Arap olmayanların adeta ötekileştirilmesi ve özellikle Haricî ve Şiîlerin hilâfet hakkındaki farklı mülahazaları gibi etkenler, yönetime karşı şiddetli

---

[3] Taberî, Tarih, II, s. 241-348.
[4] Taberî, Tarih, II, s. 559.
[5] Taberî, Tarih, II, s. 661-679.
[6] Taberî, Tarih, II, s. 58.
[7] Ahmed b. Muhammed b. Abdirrabih el-Endelusî, el-'İkdu'l-Ferîd, (Thk. Abdulmecid er-Rahinî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1983, V, s. 91.
[8] Özafşar, İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkaplanı, s. 32.
[9] Hüseyin Algül, İslâm Tarihi, Gonca Yayın Evi, İstanbul 1991, I, s.140-141; İsmail Yiğit, "Emevîler", DİA, TDVY, Ankara 1995, XI, s. 87-104.
[10] Yiğit, "Emevîler", DİA, XI, s. 88-89.

mücadelelere sebebiyet vermiştir.[11] Şiîler, hilâfetin ehl-i beytin hakkı olduğunu ve bu hakkın Emevî iktidarınca gasp edildiğini, dolayısıyla her ne şekilde olursa olsun, bu hakkın yönetimden yani Emevî iktidarından geri alınması ve ehl-i beyte geri verilmesi gerektiğini savunmuşlardır.[12] Haricîler ise hilâfet konusunda bugünün ifadesi ile daha çok cumhuriyetçi bir tavır sergilemişlerdir. Onlara göre halifenin hiçbir kabile ve soy gözetilmeksizin ehliyet ve liyakat ilkelerine göre seçilmesi gerekmektedir.[13] Dolayısıyla her iki kesim de Emevîlerin idare tarzına muhaliftiler. Hâricîler birçok yerde ayaklanmış ve bu ayaklanmaların çoğu kanlı bir şekilde bastırılmıştır.[14]

Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin (ö. 61/680), Muaviye'nin yerine veliaht olarak geçen oğlu Yezîd (ö. 64/683)'e biat etmediğinden dolayı ailesi ile beraber iktidar tarafından hunharca katledilmiştir.[15] Emevîler, Mekke'de iktidara biat etmeyen ve yaklaşık dokuz yıllık bir hilâfet dönemi yaşamış olan Abdullâh b. Zübeyr (ö. 73/692)'e[16] karşı Harre Vak'ası (63/683) olarak bilinen savaşta harekete geçmiş ve Abdullâh b. Zübeyr'in sığındığı Mescid-i Harâm'a (Kâbe) taşlar, yağmur gibi yağdırmıştır. Savaşta Kâbe ateş almış ve maalesef temellerine kadar yanmıştır. Neticede Vali Hacâc b. Yusuf tarafından Abdullâh b. Zübeyr hunharca katledilmiştir.[17]

---

[11] Yiğit, "Emevîler", DİA, XI, s. 95, 100-101.
[12] Mustafa Öz, "Şîa", DİA, TDVY, Ankara 2010, XXXIX, s. 111-113.
[13] Fığlalı, "Hâricîler", DİA, TDVY, Ankara 1997, XVI, s. 172.
[14] Taberî, Tarih, V, s. 613.
[15] Taberî, Tarih, V, s. 400.
[16] Abdullâh b. Zübeyr, aşere-i mübeşşereden olan Zübeyr b. el-Avvâm'ın (ö. 36/656) oğludur. Muhacirlerin Medine'de dünyaya gelen ilk çocuğudur. İsmi Hz. Peygamber tarafından konulan Abdullâh b. Zübeyr, henüz çocuk yaşta iken babası ile beraber Yermük savaşına (15/636) katılmıştır. Muaviye döneminde Medine'de ikamet etmiştir. Muaviye'nin oğlu Yezid (ö. 64/683) tahta geçince Abdullâh b. Zübeyr, Hz. Hüseyin (ö. 61/680), Abdullâh b. Ömer (ö. 73/692) ve Abdurrahman b. Ebîbekir (ö. 53/673) ile beraber Yezid'e karşı çıkmıştır. Geniş bilgi için bkz. (Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullâh b. Zübeyr b. Avvâm", DİA, TDVY, Ankara 1988, I, s. 145).
[17] Taberî, Tarih, V, s. 496.

İlk asrın son çeyreğine gelindiğinde Emevî iktidarında Mervanîlerin egemen olduğu bir siyasi yapı hâkimdir. Bu dönemde İslâmî hassasiyetin yanında Arapçılık duyguları da yoğunlaşmaya başlamıştır. Öte yandan toplumun kültürel yapısında bir takım değişimler meydana gelmeye başlamış, özellikle Arap-mevâlî çatışması gündeme gelmiş ve bunda Şiîler de içten içe etkili olmuşlardır.[18] Yönetimin takip ettiği baskıcı, tek taraflı ve kabileci siyaset, diğer taraftan toplumda Arap olanların olmayanlardan yani mevâlî denilen kesimden daha üstün ve ayrıcalıklı tutulması, toplumda huzursuzluğa sebep olmuştur. Toplumda meydana gelen sosyal dengesizlik ve fikri hareketler Şîa, Hâricîler, Mürcî'e, Kaderiyye, Cehmîyye ve Osmanîyye gibi fırkaların ortaya çıkmasına tesir etmiştir.[19]

Hicrî ikinci asrın ikinci çeyreğine gelindiğinde Abbasîler, mağdurların hakkını almak üzere Emevîlere karşı isyan bayrağını çekmiş ve başta Şiîler olmak üzere tüm muhalefetin desteğiyle Emevî iktidarına son vermişlerdir.[20] Ebû Cafer el-Mansûr (ö. 158/775) döneminde Abbasî devletinin temelleri sağlam bir şekilde atılmıştır. Onun döneminde en önemli siyasi olay, baştan beri hilâfetin ehl-i beytin hakkı olduğunu iddia eden Hz. Ali taraftarlarının[21] ve devletin kuruluşunda büyük rol oynayan Ebû Müslim el-Horasanî'nin (ö. 137/755) bertaraf edilmesi olmuştur.[22] Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775) döneminde devlet yapılanmasında oldukça etkili olan İbn Mukaffa' (ö. 142/759), İran Zerdüşt geleneğine uygun bir devlet düzeni önermiş ve bu

[18] Özafşar, İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkaplanı, s. 32; H. Musa Bağcı, Hadis Tarihi ve Metodolojisi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 41; Yiğit, "Emevîler", DİA, XI, s. 87-101.
[19] Özafşar, İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkaplanı, s. 32; Bağcı, Hadis Tarihi, s. 41; Yiğit, "Emevîler", DİA, XI, s. 100-101.
[20] Hakkı Dursun Yıldız, "Abbasiler" DİA, TDVY, Ankara 1995, XI, s. 31-37; Yiğit, "Emevîler", DİA, XI, s. 94-95.
[21] Taberî, Tarih, VII, s. 474-479.
[22] Taberî, Tarih, VII, s. 479-494; Yıldız, "Abbâsîler", DİA, XI, s. 34.

dönemde siyasal ve kültürel olarak Abbasîler üzerinde İran tesiri, baskın olmuştur.[23]

Abbasîler, hicrî 160-170 yılları arasında özellikle Ali taraftarları, Hâricî ve Zındıklara karşı çok daha sert geçen mücadelelerde bulunmuşlardır. Mekke ve Medine'de ayaklanan Ali taraftarlarına karşı Abbasî ordusu Mekke'ye yakın olan Fah mevkiinde baskın yapmış ve ehl-i beytten birçok kişi katledilmiştir.[24] Harun er-Reşid (ö. 193/809) devri Abbasîlerin en parlak dönemi sayılmasına rağmen, Afrika, Horasan ve Suriye'de birçok ayaklanma meydana gelmiştir.[25] Harun Reşid'ten sonra oğlu el-Emin (ö. 198/813) iktidara geçmiş ancak bu dönem devletin temellerini sarsacak fitnelere sebep olmuştur. Bu dönemde Suriye'de Emevî ailesine mensup kişiler tarafından büyük bir ayaklanma başlatılmıştır. Öte yandan iktidarda bulunan el-Emin (ö. 198/813) ile kardeşi el-Me'mûn (ö. 218/833) arasında taht kavgası başlamış ve bu mücadele halife el-Emin'in başı kesilerek öldürülmesi ve el-Me'mûn'un halife seçilmesiyle sonuçlanmıştır.[26]

Me'mûn döneminin en önemli olayı hiç şüphesiz mihne[27] diye tabir edilen olaylardır. Bu süreçte halife, Mu'tezile'nin akâidini benimsemiş ve bu akâidin en bariz özelliğini taşıyan halku'l-

---

[23] Özafşar, İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkaplanı, s. 32; Yıldız, "Abbâsîler", DİA, XI, s. 34. Bu dönemde özellikle Fars kültürü ile ilgili yapılan çeviriler İslâm kültürüne etkisi fazla olmuştur. Maniheizm gibi akımlar, entellektüel kesimi derinden etkilemiş ve daha sonra benzeri akımlar halkın din yorumunu olumsuz etkileyince bu tür akımlarla mücadele hız kazanmıştır. Bu konuda özellikle ilk dönem Mutezilî âlimlerin kadim din geleneklerine karşı verdikleri mücadele önemlidir. Bkz. (Özafşar, İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkaplanı, s. 32).

[24] Taberî, Tarih, VII, s. 142, s. 193-203.

[25] Taberî, Tarih, VII, s. 330-364.

[26] Taberî, Tarih, VII, s. 364-373, s. 415-417.

[27] Abbâsîler döneminde halku'l-kur'ân konusunda bazı âlimlerin sorguya çekilip eziyet edilmesine ilişkin olaylara verilen isimdir. Daha fazla bilgi için bkz. (Özafşar, İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkaplanı, s. 39-83; Hayrettin Yücesoy, "Mihne", DİA, TDVY, Ankara 2005, XXX, s. 26-28).

kur'ân[28] inancını, halka ve bilhassa aralarında Ahmed b. Hanbel'in de bulunduğu birçok muhaddis ve fakihe zorla benimsetmeye çalışmıştır. Daha sonraki dönemde de mihne olayları daha şiddetli bir şekilde devam etmiş ve özellikle birçok hadis âlimi buna karşı çıktığı için çeşitli işkencelere maruz kalmışlardır.[29]

Özetlemeye çalıştığımız Emevî ve Abbasîler döneminin genellikle iktidar kavgaları ile geçtiği gözükmektedir. Hilâfet probleminin bu dönemde Müslümanlar arasında çok canlı olarak tartışılmaya devam ettiği ve bu problemin hem Emevîler hem de Abbasîler döneminde birçok ayaklanmaya sebep olduğu görülmektedir. Özellikle üçüncü halife Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile alevlenen fitne ateşi, daha sonra Hz. Ali ve Muaviye arasında cereyan eden hilâfet tartışmaları ile Emevî ve Abbasî idarelerinin yönetim tarzından hoşnut olmayan halkın memnuniyetsizliği, söz konusu problemlere eklenince birçok dini ve siyasi fırkanın ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Ortaya çıkan fırkalar sürekli iktidar ile mücadele halinde olmuşlardır. Bu fırkalar bazen devlet ile açıktan mücadelede bulunurken bazen de kendi varlıklarını korumak ve devam ettirmek için örgütlenmelerini devletten gizli olarak yürütmüşlerdir. Kısacası hicrî ilk iki asırda meydana gelen isyanların, ayaklanmaların ve kargaşaların ekseriyetinin yönetim ve iktidar ekseninde olduğu görülmektedir.

Buraya kadar zikredilen siyasi gelişmeler, İbâdiyye mezhebinin önemli hadis âlimlerinden olan Rebî' b. Habîb'in de yaşadığı dönemi kapsaması bakımından önemlidir. Hicrî birinci asrın ikinci yarısında ortaya çıkan ve daha sonraki dönemlerde

---

[28] Kur'ân'nın yaratılmış olup olmadığı hususundaki tartışmaları ifade eden kelâmî bir kavramdır. Genel kanaata göre halku'l-kur'ân hicrî ikinci asırdan itibaren tartışılmaya başlanmış akaid meselelerinden birisidir. Geniş bilgi için bkz. (Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kur'ân", DİA, TDVY, Ankara 1997, XV, s. 371).

[29] Talat Koçyiğit, Hadis Tarihi, TDVY, Ankara 2009, s. 116; Özafşar, İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkaplanı, s. 39.

teşekkülünü tamamlayan İbâdiyye mezhebinin siyasi kurucusu Abdullâh b. İbâd,[30] radikal Hâricîlerin fikirlerine katılmayarak, Emevîler döneminde iktidara karşı mutedil bir siyaset takip etmiş ve Basra'da sakin bir hayat yaşamıştır. Daha önce belirtildiği ve rivâyetlerde geçtiği üzere Abdullâh b. İbâd, mezhebin asıl manevi lideri olarak kabul edilen Câbir b. Zeyd'in fikirlerinden çok etkilenmiş, akl-i selim ve sünnetin sınırları çerçevesinde hareket ederek mutedil Haricîleri etrafında toplamıştır.[31]Abdullâh b. İbâd, Medine müdafaası için Abdullâh b. Zübeyr'in yanında yer almış, bunun dışında Emevî iktidarına karşı herhangi bir ayaklanmaya katılmamıştır.[32] Ama buna rağmen Emevîler zamanında İbâdîlerin ekseriyeti, Basra'dan sürgün edilmiştir. Geri kalanlar ise hapishanelere atılmıştır.[33] Câbir b. Zeyd gibi mezhebin en önemli âlimleri, bir kısmı 'Umân'a sürgün edilmiş diğer bir kısmı da hapisle cezalandırılmıştır. Hapse atılanlardan Rebî'in birçok hocası vardır. Kendisinden çokça hadis rivâyetinde bulunduğu Ebû 'Ubeyde de bunlardan bir tanesidir.[34] Bu dönemde İbâdî âlimler iktidarın baskısından dolayı ilmî çalışmalarını dahi gizli sürdürmüşlerdir. Sâlimî bu durumu şu ifadelerle nakletmektedir: "*Basra'da bazı insanlar, bize verâ sahibi ve isnâda yakın (hadis rivâyetine önem veren) birini gösteriniz ki biz de ondan (hadis) yazalım ve başkasını da terk edelim (başkasına muhtaç olmayalım) dediler. Baktılar ve Rebî' b. Habîb'den başkasını bulamadılar. Bunu (hadis okutmayı) kendisinden istediler. O da Damâm - Câbir b. Zeyd ve İbn Abbâs tariki ile onlara hadis rivâyet ederdi. Ancak Rebî' b. Habîb bu işin*

[30] Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, s. 43; Cehlân, el-Fikru's-Siyasi, s. 30-33; Fığlalı, "İbâziyye", DİA, XIX, s. 256; "Abdullâh b. İbâz", DİA, TDV Yayınları Ankara 1988, I, s. 109.

[31] Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, I, s. 45; Cehlân, el-Fikru's-Siyasi, s. 30-33; Fığlalı, "İbâziyye", DİA, XIX, s. 256; "Abdullâh b. İbâz", DİA, I, s. 109.

[32] Fığlalı, "İbâziyye", DİA, XIX, s. 256-258; "Abdullâh b. İbâz", DİA, I, s. 109.

[33] Şemmâhi, Siyer, s. 76; Halîfât, el-Usûlu't-Tarihiyye, s. 30-31; Fığlalı, "İbâziyye", DİA, XIX, s. 256.

[34] Câbir b. Zeyd (ö. 93/711) ile beraber İbâdîlerin önemli simalarından Suhâr el-Abdî (ö. 95/713) ve Rebî' b. Habîb'in kendilerinden çokça rivâyette bulunduğu Ebû 'Ubeyde (ö. 145/762) ve Damâm b. Sâbit (ö. 150/767) de Basra'da hapsedilenler arasındadır. Bkz. (Halîfât, el-Usûlu't-Tarihiyye, s. 31; Heyet, Mu'cemu A'lâm, (Kısmu'l-Meşrik), I, s. 356-357).

yayılmasından korkunca, güvendiği Müslüman kardeşleri hariç, evin kapısını herkese kapattı."[35]

Emevîlerin baskılarından dolayı tüm faaliyetlerini gizli olarak yürüten İbâdîler, bu yapılanmalarını Abbasîler döneminde de sürdürmüşlerdir. Yalnızca ikinci asrın ikinci yarısından itibaren kurdukları Rüstemîler (h.160-296) devletinde faaliyetlerini açıktan gerçekleştirme fırsatı bulmuşlardır.[36]

1.1.2. Hadis İlmiyle Alakalı Gelişmeler

Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetini anlama ve uygulamaya çalışma gayreti, tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerinin doğmasına yol açmıştır. Bu ilimlerin teşekkülüne dair ilk çalışma ve örnekler bakımından hicrî birinci ve ikinci asır çok önemlidir. Hicrî ikinci asrın ilk yarsına kadar ilim denilince genellikle anlaşılan, hadis ilmi olmuştur. Zira dinî ilimlerin müstakil dallar haline gelmesi, Abbasîlerin ilk yıllarına tekabül etmektedir.[37] Hz. Peygamber ve sahâbe devrinde bazı sahâbîlerin hadis yazdığı ve bazı sâhifeler vücuda getirdikleri malumdur. Ancak sistemli bir şekilde hadis toplama faaliyeti, birinci asrın sonları ile ikinci asrın başlarında başlamıştır.[38] İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/741) resmi olarak hadisleri ilk tedvîn faaliyetinde bulunan kişi olarak kabul edilmektedir.[39] Zührî'nin tedvîn faaliyetine Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/719), resmi bir hüviyet kazandırmıştır.[40]

---

[35] Vârcelânî, Kitâbu'l-Esmâ, (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye), I, s. 2; Sâlimî, Şerh, I, s. 3.

[36] İbâdîlerin Mağrib, 'Umân, Hadramevt ve Hicaz mıntıkasındaki mücadeleleri için bkz. (Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 32 ve dv.).

[37] Yiğit, "Emevîler", DİA, XI, s. 98; İlhan Kutluer, "İlim", DİA, TDVY, Ankara 2000, XX, s. 111.

[38] Mehmet Efendioğlu, "Tedvîn", DİA, TDVY, Ankara 2011, XXXX, s. 267.

[39] Abdullâh b. Abdurrahman Ebû Muhammed ed-Dârimî (ö. 255/869), Sünen, (Thk. Fevâz Ahmed Zemrelî ve Halid es-Seb'u) Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1407, Mukaddime, 43, (1/137-140); Ebû 'Amr Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemrî el-Kurtûbî (ö. 463/1070), Câmi'u Beyâni'l-'İlm ve Fazlihî, (Thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Zehirî), Dâru'l-İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan 1994, I, s. 320.

[40] Dârimî, Mukaddime, 43, (1/137); Abdurrahman b. Ebibekir es-Suyûtî (ö. 911/1505), Tedrîbu'r-Râvi fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî, (Thk. Abdulvehâb Abdullatif), Mektebetu'r-Riyâd, Riyâd, ty, I, s. 90.

Hadis bilen âlimlerin birbirinden uzak diyarlarda yaşamaları, Şîa, Mürcî'e, Râfizîlik, Haricîlik, Kaderiyye ve Mu'tezile gibi birçok farklı itikâdî mezhebin ortaya çıkması, bununla beraber hadis uydurma faaliyetinin başlaması gibi etkenler hadis tedvînine hız vermiştir.[41] Sahih hadislerin ancak bir eser halinde toplanarak korunabileceğine inanan Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz, dönemin Medine valisine, Hz. Peygamber'in hadis ve sünnetlerinin araştırılıp toplanması emrini vermiştir.[42] Nakledilen bir habere göre halifenin çağrısına uyan Zührî, hadisleri defter defter yazmış ve yazılan hadisleri, halifenin idaresi altında bulunan yerlere göndermiştir.[43] Her ne kadar Zührî ilk müdevvîn olarak kabul edilse de bu durum, onun muasırları arasında ondan başka kimsenin hadis toplamadığı anlamına gelmemektedir. Zührî'nin bu sahada ilk sayılmasının sebebi, çalışmasının daha kapsamlı ve semereli olmasından kaynaklanmaktadır.[44] Nakledilen rivâyetlere göre Zührî, Hz. Peygamber'in sözlerini ve sünnetlerini topladığı gibi sahabeye ait söz ve uygulamaları da toplamıştır.[45]

Toplanan bu rivâyetler birbirlerinin peşi sıra, yani basit bir sıra halinde yazılmıştır. Tabi ki bu tarz bir uygulama ile yazılan metinde bir hadisi bulmanın ne kadar zor olduğu muhakkaktır. İşte bu zorluk, Hz. Peygamber'in sünnetini toplayan âlimler tarafından kısa bir sürede fark edilmiş; bir taraftan rivâyetler toplanıp eserlere yazılırken diğer taraftan toplanan rivâyetler bulunup değerlendirilmesi kolay olsun diye rastgele değil de konularına göre bölüm ve kısımlara veyahut rivâyet ettiği kişiye

[41] Koçyiğit, Hadis Tarihi, s. 203; Efendioğlu, "Tedvin", DİA, XXXX, s. 267-269.
[42] Bağdâdî, Takyîdu'l-'İlm, İhyâu's-Sünneti'n-Nebevîyye, Beyrut ty, I, s. 105-106.
[43] İbn Abdilberr, Câmi', I, s. 331.
[44] Koçyiğit, Hadis Tarihi, s. 204.
[45] İbn Şihab ez-Zührî'nin (ö. 124/742) muasırlarından İbn Ebî ez-Zinâd'ın (ö. 174/790) naklettiğine göre kendileri sadece helal ve haram ile ilgili meseleleri, yani daha çok fıkıh ile ilgili rivâyetleri yazdıkları, ancak ez-Zührî'nin ise işittiği her şeyi yazdığı ve sonun da ez-Zührî'nin daha haklı çıktığını belirtmiştir. Bkz. (İbn Abdilberr, Câmi', I, s. 321).

göre tertip ve tasnife gidilmiştir. Böylece hadis tedvîni ile beraber hadis tasnîf dönemi de başlamıştır.[46]

Hicrî ikinci asrın yarısından itibaren İslâm coğrafyasının farklı bölgelerindeki âlimler tarafından hadisler hummalı bir şekilde tedvîn edilirken aynı zaman da tasnîf dediğimiz dönemin de birçok örneği verilmiştir. Basra'da Rebî' b. Sabih (ö. 160/776), Yemen' de Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Mekke'de İbn Cüreyc (ö. 150/767), Kufe'de Sufyân es-Sevrî (ö. 161/777), Şam'da el-Velîd b. Müslim (ö. 195/810) ve Horasan'da Abdullâh b. Mübarek (ö. 181/797), söz konusu dönemin ilk musanniflerinden sadece bir kaçıdır.[47] Hicrî ikinci asırda kitap tasnîf eden âlimler, elbette sadece yukarıda sayılanlardan ibaret değildir. Tasnîf edilen eserlerin çoğu zamanımıza kadar gelmemiştir.[48] Hicrî ikinci asırda kaleme alınan eserleri siyer, mağazi, sünen, câmi', musannef ve belirli bir konuya tahsis edilmiş olanlar şeklinde tasnîf etmek mümkündür.[49] Bu asırda yazılmış câmi' tarzı eserlerin en önemlisi, Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) eseri ve günümüze kadar gelen başka bir eser de musannef olarak kabul edilen Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'ıdır.[50]

İbâdiyye mezhebine mensup âlimlere baktığımızda onların da erken dönemlerde hicrî birinci ve ikinci asırda hadis rivâyeti ile ilgilendiklerini görmek mümkündür. Mezhebin manevi lideri olarak kabul edilen Câbir b. Zeyd, hadis tedvîni ile uğraşan ilk âlim olarak karşımıza çıkmaktadır. Câbir b. Zeyd hem hadis

[46] Osman b. Abdirrahman İbnu's-Salâh (ö. 643/1245), Ma'rifetu Envâ'i Ulûmi'l-Hadis (Mukaddimetu İbnu's-Salâh), (Thk. Nureddin Itır), Dâru'l-Fikir, Suriye 1986, s. 253; Koçyiğit, Hadis Tarihi, s. 205; Efendioğlu, "Tedvin", DİA, XXXX, s. 267-269; İbrahim Hatiboğlu, "Musannef", DİA, TDVY, Ankara 2006, XXXI, s. 235.

[47] Bkz. Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdirrahman b. Halâd er-Râmehürmizî (ö. 360/971), el-Muhaddisu'l Fâsıl Beyne'r-Râvi ve'l-Vâ'î, (Thk. Muhammed 'Acâc el-Hatib), Dâru'l-Fikr, 3. Baskı, Beyrut 1404, s. 611.

[48] Bkz. Sezgin M. Fuad, Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, Otto Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2012, s. 84.

[49] Koçyiğit, Hadis Tarihi, s. 208-209.

[50] Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî (ö. 1927), er-Risâle el-Mustatrafe, (Thk. Muhammed el-Muntasar ez-Zemzemî), Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 4. Baskı, Beyrut ty, s. 7.

rivâyet etmiş hem de rivâyetlerini levhalar halinde yazmıştır.[51] Tedvîn olunan eserlerin en eskisinin Câbir b. Zeyd'in *Divân* adlı eseri olduğu söylenmektedir. Meşhur tabiîlerden olan Câbir b. Zeyd'in vefatı hicrî birinci asrın sonu veya ikinci asrın başı gibi olması hasebiyle onun *Divân* adlı eseri, hadis alanında tedvîn edilmiş en eski eser olarak kabul edilmektedir. Câbir'in sahâbeden işitmiş olduğu rivâyetleri, ayrıca fıkıh ve tefsir ile ilgili kendi görüşlerini de bu eserde topladığı rivâyet edilmektedir.[52] Ancak üzülerek ifade etmek gerekir ki bu eser, günümüze kadar gelmemiştir. Eserin hicrî ikinci asırda var olduğu, Câbir'in talebesi Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime'ye ondan da talebesi Rebî' b. Habîb'e intikal ettiği, ayrıca Abbasî halifesi Harun er-Reşid'in kütüphanesinde de bulunduğu rivâyet edilmektedir. Maalesef daha sonraki yıllarda İslâm coğrafyasında meydana gelen savaşlar neticesinde kütüphaneler zarar görmüş bu eser de ya yakılmış veyahut kaybolmuştur.[53]

İbâdîlere göre hicrî ikinci asırda telif edilmiş ve günümüze intikal olan en önemli eserlerinden biri, çalışma konumuz olan Rebî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eseridir.[54] Rebî'in eseri, İbâdiyye mezhebinin en önemli hadis kaynağıdır. Onlara göre bu eser, Kur'ân-ı Kerim'den sonra dinin en sahih kaynağıdır. İbâdiyye mezhebine göre eserdeki tüm râviler ilim, verâ, zapt ve adalet açısından en meşhur olan kişilerdir.[55] Tezin ikinci ve

---

[51] İbn Abdilberr, Câmi', I, s. 320.

[52] Bkz. Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 98-99; Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, s. 79-80, 126.

[53] Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, s. 79-80, s. 126; Bus'îdî, Rivâyetu'l-Hadis, s. 31-32. Câbir b. Zeyd'in başka eserlerinden de söz edilmektedir. İleride Rebî' b. Habîb'in hocaları tanıtılırken orada Câbir b. Zeyd hakkında daha geniş bilgi verilecektir.

[54] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400; Ziriklî, el-A'lâm, III, s. 14; Sezgin, Tarih, I, s. 171-172; Buhârî'nin Kaynakları, s. 27, 84; Koçyiğit, Hadis Tarihi, s. 212; Bağcı, Hadis Tarihi, s. 190-191; Erul, "Rebî' b. Habîb", DİA, XXXIV, s. 494-495; "Rivâyet Üslubu (III)", AÜİFD, XLIV, s. 27-68; Bakan, "İbâdîler ve Hadis", EAK, s. 204, 236.

[55] Konu ile ilgili geniş bilgi için eseri tashih eden Nureddin es-Sâlimî'nin kitabın giriş kısmında yazmış olduğu "Tenbihât" bölümüne bakılabilir. (Vercelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), s. 14-16; Şemmâhî, Siyer, I, s. 119; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, I, s. 768-769; II, s. 400).

üçüncü bölümünde eser rivâyet ve dirâyet açısından inceleneceği için eserle ilgili detaylı bilgi, ilgili bölümde verilecektir.

Hicrî ikinci asırda tasnîf edilen bir başka İbâdî eser Bişr b. Ğânim el-Horasanî'nin (ö. 205/820) *el-Müdevvene* adlı eseridir. İbnu Ğânim, tahminen hicrî 148-205 yılları arası yaşamış olup, Rebî' b. Habîb gibi Ebû 'Ubeyde'nin talebeliğini yapmıştır. *el-Müdevvene* adlı eserini hicrî ikinci asrın sonunda telif etmiştir. Eser genelde hicrî ikinci asırda yaşamış İbâdî âlimlerin görüşleri ve hadis rivâyetlerinden oluşmaktadır. Aslında bir nevi fıkıh kitabı sayılmasına rağmen içerisinde birçok hadis rivâyeti de geçmektedir. Eser bir fıkıh kitabı gibi tertip edilmiş, kitâb ve bâb başlıkları altında rivâyetler sıralanmıştır. Eser 'Umân Sultanlığı Vakıflar Bakanlığı tarafından bastırılmıştır.[56]

Hicrî ikinci asrın eser sahibi âlimlerden bir tanesi de Ebû Süfyan Mahbûb b. Rahîl (ö. 230/844) el-Kureşî'dir. Basra'daki son İbâdî âlimlerden birisi olan Mahbûb b. Rahîl aynı zamanda önemli bir tarihçi olarak da kabul edilmektedir. Kendisinden önceki İbâdî âlimlerden yapmış olduğu rivâyetlerle bilinmektedir. Eseri, *Rivâyâtu Ebî Sufyân* diye bilinmektedir.[57]

Görüldüğü üzere Rebî' b. Habîb'in yaşadığı hicrî birinci ve ikinci asırlar, hadis tedvîn ve tasnîf faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştiği bir dönemdir. Muhaddisler bir taraftan İslâm dininin ikinci temel kaynağı olan Hz. Peygamber'in sünnetini rivâyet ederken diğer taraftan rivâyet edilen bu malzemeden daha iyi yararlanabilmek için tasnîf faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. İbâdiyye mezhebi de erken dönemden itibaren hadis tedvîn ve tasnîf faaliyetlerine katılmıştır. Tedvîn edilen birçok eser, farklı sebeplerle günümüze kadar gelmemiş

---

[56] Bkz. Bişr b. Ğânim el-İbnu Ğânim (ö. 205/820), Müdevvenetu İbnu Ğânim, Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dîniyye, 'Umân Sultanlığı 2011, s. 1; Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, s. 133.

[57] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 702-710; Bus'îdî, Rivâyetu'l-Hadis, I, s. 32.

veya kaybolmuş olsa da Rebî'in *el-Câmi'* ve İbnu Ğânim'in *el-Müdevvene* adlı eserleri gibi kapsamlı mecmualar günümüze kadar varlığını korumuştur. Bu kaynaklar günümüzde İbâdiyye mezhebinin en önemli hadis kaynakları olma özelliğini taşımaktadır.

1.2. HAYATI

Bu başlık altında Rebî' b. Habîb'in ismi, nesebi, ailesi, doğum yeri, tarihi ve ne zaman vefat ettiğiyle ilgili tartışmalara değinilecektir.

1.2.1. İsmi ve Nesebi

Ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde müellifimizin tam ismi, *"er-Rebî' b. Habîb*[58] *b. 'Amr el-Ezdî el-Ferâhidî el-Basrî*" [59] şeklindedir. Buna mukabil müellifin dedelerinden üç kişinin daha ismini zikredip tam ismini, "*Rebî' b. Habîb b. 'Amr b. Rebî' b. Râşid b. 'Amr el-Ferâhidî el-'Umânî*"[60] şeklinde verenler de vardır. Ancak ilk kullanım daha yaygındır. Rebî'in soy şeceresini, Hûd Peygamber'e kadar götürenler de vardır. Soy şeceresi şu şekilde belirtilmiştir:

---

[58] İbn Ma'în, Tarih, III, s. 353; İbn Hanbel, el-'İlel, II, s. 56; Buhârî, Tarih, III, s. 277; İbn Şahin, Tarihu Esmâi's-Sikât, s. 86; İbn Hibbân, es-Sikât, VI, s. 299, no: 7807; Bağdadî, Tarihu Bağdat, XIV, s. 55; Dercînî, Tabakât, II, s. 273; Şemmâhî, Siyer, s. 102; ed-Dulâbî, el-Kunâ, II, s. 515; Ziriklî, el-A'lâm, III, s. 14; Sâlimî, Tuhfetu'l-'Ayân Bi Sireti Ehli 'Umân, (Tsh. Ebû İshak İtfeyyiş), Matbaatu'ş-Şebâb, Kahire 1350, I, s. 7, 12, 71, 72; Sezgin, Tarih, I, s. 171-172; Buhârî'nin Kaynakları, s. 27.

[59] İbn Selâm, Bed'u'l-İslâm, I, s. 14, 25; el-Kindî, Beyânu'ş-Şer', XIV, s. 220; Vârcelânî, Kitâbu'l-Esmâ, (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye), I, s. 1; Ebû Tahir İsmail el-Ciytâlî, Kavâidu'l-İslâm, (Thk. Beşir b. Musa el-Hac), el-Matbaatu'l-Ğardâye, Cezayir 1998, I, s. 92, 261, 280, 344; eş-Şaksî, Menhecu't-Talibîn, I, s. 582; Sâlimî, Şerh, I, s. 2; el-Lum'atu'l-Mardiyye Min Eşi'ati'l-İbâdiyye, Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmiyye, 'Umân Sultanlığı 1981, I, s. 12-13; Sahârî, el-Ensâb, I, s. 784; Heyet, Mu'cemu A'lâm, (Kısmu'l-Meşrik), I, s. 103, no: 368; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400; Humeyyid, "Aksâmu'l-Hadîs fi Müsnedi'r-Rebî' b. Habîb el-İbâdî", Mecelletu Kulliyeti Usûli'd-Dîn ve'd-Da've, Asyut/Mısır 2009, sayı: 27, s. 1625; Erul, "Rebî' b. Habîb", DİA, XXXIV, s. 494-495; "Rivâyet Üslubu (III)", AÜİFD, XLIV, s. 27-68; Bakan, "İbâdîler ve Hadis", EAK, s. 204, 236; Bağcı, Hadis Tarihi, s. 190.

[60] el-Hey'etu'l-İlmî, Mevsu'atu A'lâmi'l-Ulemâi ve'l-Udebâi'l-'Arabi ve'l-Müslimîn, Dâru'l-Cîl, Beyrut 2004, I, s. 505; Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 15; el-Bus'îdî, Rivâyetu'l-Hadis, s. 34; Sultan b. Seyf b. Mehnâ el-Ye'rabî, Fikhu'l-İmâm Rebî' b. Habîb min Hilâli Kutûbi'l-Asâr ilâ Karni's-Sâdis el-Hicrî, Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dîniyye, 'Umân Sultanlığı 2005, I, s. 4.

"*Ferâhid b. Mâlik b. Fehm b. Ğânim b. Devs b. Adnân b. Abdullâh b. Zehrân b. Ka'b b. el-Hâris b. Abdullâh b. Mâlik b. Nadr b. el-Ezd b. el-Ğavs b. Nebt b. Mâlik b. Zeyd b. Kehlân b. Sebe' b. Yeşceb b. Ye'reb b. Kahtân b. Hûd (a.s).*"[61] Rebî' b. Habîb için "*el-Basrî*" ve "*el-'Umânî*"[62] nisbeleri kullanılmıştır. Doğduğu topraklara olan nispetinden dolayı "*el-'Umânî*", yine daha sonraki yıllarda yerleştiği, ilim tahsil ettiği ve meşhur olduğu şehre nispetinden dolayı da kendisine "*el-Basrî*"[63] denilmiştir. Ayrıca Ferâhid b. Mâlik'e[64] olan nispetinden dolayı kendisine "*el-Ferâhidî*" [65] de denilmiştir. Rebî' b. Habîb için "*Ebû 'Amr*" [66] künyesi kullanılmıştır.

Rebî' b. Habîb, 'Umân Sultanlığının "*el-Bâtın*"[67] denilen bölgesinde doğmuştur.[68] 'Umân'nın el-Bâtın bölgesine bağlı "*Ğadafân*" veya "*Vedâm*"[69] şehirlerinde doğduğu da rivâyet edilmektedir. Ziriklî, Rebî' hakkında bilgi verirken "*Min ehli'l-Basra*"[70] ifadesiyle onun Basralı olduğunu belirtmiştir. Fuad Sezgin de kendisi hakkında *"O aslan Basralı'dır"*[71] demiştir. Muhtemelen Rebî'in "el-Basrî" lakabından hareketle böyle bir sonuca varılmıştır. Ancak yaygın olan görüş, Rebî'in 'Umân'da doğmuş olduğu yönündedir. Daha sonra ailesiyle beraber Basra'ya göç

[61] Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 505; Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 9.
[62] Rebî', el-Câmi', Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dîniyye, 'Umân Sultanlığı 2011, (Mukaddime Bölümü), I, s. 3.
[63] Bkz. es-Sahârî, el-Ensâb, I, s. 784; Sâlimî, Tuhfe, I, s. 13; el-Lum'a, I, s. 13.
[64] "Beni Ferâhid" veya "Ferhûd" 'Umân'ın Ezd mıntıkasına bağlı bir bölgenin adıdır. Daha sonraki yıllarda Ezd kabilesinin ekseriyeti Basra şehrine göç etmiştir. Göç edenler içerisinde Rebî'in ailesi de vardır. Bkz. (Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400).
[65] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400.
[66] Dercînî, Tabakât, II, s. 273; Şemmâhi, Siyer, I, s. 159; Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 505.
[67] 'Umân Sultanlığı idari açıdan beş bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelerden bir tanesi de el-Bâtiniyye mıntıkasıdır. Diğer bölgeler ise ed-Dâhiliyye, el-Vustâ, eş-Şarkiyye ve ez-Zâhire'dir. Bu dört bölge içinde dört muhafaza (Maskat, Zafar, Musendam, Büreymi) ve bunların altında da altmış civarı vilayet bulunmaktadır. Bkz. (Mustafa L. Bilge, "Umân", DİA, TDVY, Ankara 2012, XXXXII, s. 140).
[68] Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 505; Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 103, no: 368; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400.
[69] Sâlimî, Şerh, I, s. 3; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400; Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 9.
[70] Ziriklî, el-A'lâm, III, s. 14. Muhtemelen müellifimizin Basra'da meşhur olup tanınmış ve bir lakabının da "el-Basrî" olması hasebiyle böyle bir ifade kullanılmıştır. Basra'da doğduğuna dair açık bir ifade yoktur.
[71] Sezgin, Tarih, I, s. 171-172.

etmiş ve orada meşhur olduğu için kendisine el-Basrî denilmiştir.[72]

Rebî’ b. Habîb’in doğduğu tarih net olmamakla beraber farklı görüşler bir araya getirildiğinde ortaya çıkan genel kanaat onun hicrî ilk asrın son çeyreğinde doğmuş olduğu şeklindedir. Rebî’in en önemli şarihi olan Nureddîn es-Sâlimî’ye (ö. 1326/1908) göre, müellifin doğum tarihi, hicrî 80 veya ondan çok kısa bir süre öncedir.[73] Bazı kaynaklar göre de Rebî’in doğum tarihi Sâlimî’nin dediği gibi hicrî 75-80 arasıdır.[74] Çağdaş İbâdî âlimlerden Kannûbî, Rebî’in doğum tarihini tam olarak tespit edemediğini, ancak kendi kanaatinin de hicrî 75-80 yılları arası olduğunu, belirtmektedir.[75]

Rebî’ b. Habîb hakkında bilgi veren kaynaklarda ailesi ile ilgili detaylı bilgiye rastlayamadık. Soy şeceresini veren kaynaklardan Rebî’in babasının isminin Habîb b. ‘Amr[76] olduğu anlaşılmaktadır. Hicrî 90-93 yılları arasında babası ve diğer aile üyeleri ile beraber ‘Umân’dan Basra’ya göç etmiş ve orada “*Harîbiyye*” mıntıkasına, kendisinin de mensubu olduğu el-Ezd kabilesinin yanına

[72] Müellifin el-Basrî lakabından hareketle bazıları onun Basra’da doğduğunu iddia etmişlerdir. İddiaya göre Basra’da doğduktan sonra ‘Umân’a gitmiş ve daha sonra ilim tahsili için tekrar Basra’ya geri dönmüştür. Ancak Kannûbî, bu iddianın delilsiz olduğunu, bunu söyleyenin sadece müellifin el-Basrî olan lakabından hareketle böyle bir sonuca vardığını belirtmektedir. Hâlbuki birçok muhaddis doğdukları beldelere değil de yerleştikleri ve ilim tahsil ettikleri topraklara nispet edilmiş ve buna göre çeşitli lakaplar almışlardır. Bu lakaplar onların orada doğduğuna delil değildir. Aksine o topraklara yerleşip ve orada meşhur olduklarından o tür nispetlerle tanınmışlardır. Bkz. (Kannûbî, er-Rebî’ b. Habîb, s. 9).

[73] Rebî’, el-Câmi’, (Mukaddime Bölümü), I, s. 3; Sâlimî, el-Lum’a, I, s. 13.

[74] Heyet, Mevsu’atu A’lâm, I, s. 505; Heyet, Mu’cemu A’lâm, I, s. 103, h.no: 368.

[75] el-Bus’îdî, Rivâyetu’l-Hadis, I, s. 34. Kannûbî’nin bu tarihi Rebî’in doğum tarihi olarak kabul etmesinin sebebi şudur. Rebî’in en meşhur hocalarından Câbir b. Zeyd vefat ettiğinde Rebî’ henüz çok genç yaşlardadır. Câbir b. Zeyd’in vefat tarihi hicrî 93 tür. Dolayısıyla o yıllada Rebî’in 13-15 yaşlarda olması muhtemeldir. Bu tarih hicrî 75-80 yıllarına tekabül etmektedir. Bkz. (Kannûbî, er-Rebî’ b. Habîb, s. 9).

[76] Bkz. Dercînî, Tabakât, II, s. 273-277; ed-Dulâbî, el-Kunâ, II, s. 515; Vârcelânî, Kitabu’l-Esmâ, I, s. 1; Sâlimî, Şerh, I, s. 2; Tuhfe, I, s. 13; Heyet, Mevsu’atu A’lâm, I, s. 505; Bus’îdî, Rivâyetu’l-Hadis, s. 34.

yerleşmiştir.[77] Ailesinden diğer fertlerle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

1.2.2. Vefatı

Rebî' b. Habîb, Basra'da uzun bir dönem yaşadıktan sonra ömrünün son yıllarında doğduğu ana vatanına geri dönmüş ve ömrünün geri kalanını 'Umân'da geçirmiştir.[78] İbâdî kaynakların belirttiğine göre Rebî' b. Habîb ömrünün son yıllarında Basra'dan asli vatanı ve doğduğu yer olan 'Umân'ın Ğatafân beldesine geri dönmüş ve orada vefat etmiştir.[79] Rebî' b. Habîb'in 'Umân'da vefat ettiği hususunda İbâdî kaynaklarda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.[80]

Rebî'in doğum tarihi hakkında ihtilaflar olduğu gibi vefat tarihi hakkında da araştırmacılar arasında ihtilaf vardır. Ancak farklı görüşler bir araya getirildiği zaman Rebî'in hicrî ikinci asrın son yarısında vefat ettiğini söylemek mümkündür. İbâdî tarihçilerinden Dercînî, *Tabakât* adlı eserinde Rebî'i dördüncü tabakada, yani hicrî 150-200 tarihleri arasında vefat edenler arasında saymıştır.[81] Sâlimî, müellifin vefat tarihi hakkında daha muayyen bir tarih vermekte ve hicrî 175-180 civarında öldüğünü, tahmin etmektedir.[82] İbâdî âlimlerinden Kannûbî ise Rebî' b.

---

[77] Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 505-506.

[78] Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 104; Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 506.

[79] Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 104; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 401; el-Bus'îdî, Rivâyetu'l-Hadis, I, s. 40.

[80] Kaynak temini için 'Umân Sultanlığının başkenti Maskat'a gittiğimizde Rebî' b. Habib'in vefat ettiği yerin veya mezarının belli olup olmadığını öğrenmek istedik. Bizlere, mezarının Maskat'a yaklaşık iki saat mesafede "Livâ" vilayetine bağlı "Ğadafân" beldesinde olduğunu söylediler. Bir sahil kenti olan Liva'nın Ğadafân beldesine gittik. Bugün Rebî' b. Habîb'in mezarının olduğu iddia edilen yerde "Mescidu'r-Rebi' b. Habîb" adında bir cami inşa edilmiş durumdadır. Rebî' b. Habîb hakkında yüksek lisans yapmış olan cami imamı Abdullâh el-Henâ'nin rehberliğinde Rebî'in mezarını görmek istedik. Ancak mezarın olduğu bölgede büyük bir elektrik santrali kurulmuş olduğundan ve mezar da bu sanayi bölgesinin içerisinde kaldığından ziyaret etme imkânımız olmadı. (Livâ/Ğatafân, 'Umân Sultanlığı, Ocak, 2017).

[81] Bkz. Dercînî, Tabakât, II, s. 273.

[82] Sâlimî, el-Lum'a, I, s. 13; Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 505.

Habîb’in vefat tarihini tam olarak tespit edemediğini, ancak genel kanatın hicrî (175-180) yılları arası[83] olduğunu belirtmektedir.[84]

Yukarıdaki bilgilerden de açıkça anlaşıldığı üzere Rebî’in vefat tarihi hakkındaki genel kanaat, onun hicrî ikinci asrın son çeyreğinde vefat etmiş olması yönündedir. Burada şu hususları belirtmekte fayda mülahaza ediyoruz. Ulaşabildiğimiz Sünnî ve İbâdî kaynaklarda maalesef Rebî’ b. Habîb’in hayatı hakkında detaylı ve sistematik bilgi veren herhangi bir esere rastlayamadık. Kendisinden söz eden kaynaklar çok sınırlı bir takım bilgiler sunmaktadır. Diğer taraftan Sünnî kaynaklar arasındaki bazı cerh ve ta’dil kitaplarında ismi geçmektedir. Ancak bu eserlerde onun hakkında birkaç satırı geçmeyecek kadar az bilgi verilmektedir. Bu da Rebî’in adı, nesebi, sika olup olmadığı gibi bilgilerden ibarettir.[85] Doğal olarak bu konuda daha çok İbâdî kaynaklardan yararlandık.[86] Ancak İbâdî kaynakların da özellikle erken döneme

[83] Rebî’in vefat tarihini gösteren bir delile ulaşamadığını ifade eden Kannûbî, kendisinde hâsıl olan kanaate göre onun yaklaşık olarak hicrî 175-180 yıllarında öldüğünü, belirtmektedir. Kannûbî, bu konudaki görüşünü şu şekilde temellendirmektedir. Rustemî devleti zamanında İmam Abdulvehhâb b. Abdurrahman hicrî 171 yılında yönetimi devralmıştır. Bundan kısa bir zaman sonra Rebî’ b. Habîb’ten ülkedeki iç ayaklanmaları durdurma ile ilgili bir fetva istemiştir. Rebî’ de kendisine cevaben bir risale yazmıştır. Olaylar durulduktan sonra devlet reisi ile Rebî’ arasında tekrar bir yazışma daha olmuştur. Zamanın şartları ve iç karışıklar düşünüldüğünde bu olaylar en az 3-4 yıl sürmüştür. Ayrıca Rebî’ b. Habîb’in cenaze namazını Musa b. Ebî Câbir kıldırmıştır. Onun da vefatı hicrî 181 olduğuna göre Rebî’in vefat tarihinin 175-180 arası olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz. (Kannûbî, er-Rebî’ b. Habîb, s. 12; Sâlimî, el-Lum’a, I, s. 13).

[84] Önemli müsteşriklerden Brockelmann (ö. 1956) müellifimizin vefat tarihini hicrî 170, Fuad Sezgin Rebî’in vefat tarihini yaklaşık olarak hicrî 170 civarı olduğunu, kaydetmiştir. Bus’îdî, müellifin vefat tarihini, yaklaşık hicrî 175 olarak vermektedir. Sultan b. Mubârek b. Hamed eş-Şeybânî ise vefat tarihini, hicrî 175-180 olarak kaydetmiştir. Vefat tarihi hicrî 180-190 yılları arası gösterenler de vardır. Bkz. (Carl Brockelmann, Tarihu’l-Edebi’l-‘Arab, (Trc. Abdulhalim en-Necâr), Dâru’l-Ma’ârif, 3. Baskı, Mısır 1974, I, s. 161; Sezgin, Buhârî’nin Kaynakları, s. 27; Vârcelânî, Kitâbu’Tertib (Şeybânî’nin yazdığı mukaddime), I, s. 5; Bus’îdî, Rivâyetu’l-Hadis, I, s. 40; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400).

[85] Bkz. İbn Ma’în, Tarih, III, s. 373; İbn Hanbel, el-‘İlel, II, s. 56; Buhârî, Tarih, III, s. 277; İbn Şahin, Tarih, I, s. 86; İbn Hibbân, es-Sikât, VI, s. 299, no: 7807; Dulâbî, el-Kunâ, II, s. 515; Bağdadî, Tarihu Bağdat, XIV, s. 55; Ziriklî, el-A’lâm, II, s. 4.

[86] Bkz. İbn Selâm, Bed’u’l-İslâm, I, s. 14; Sahârî, el-Ensâb, I, s. 245; Vârcelânî, Kitabu’l-Esmâ, I, s. 1; Dercînî, Tabakât, II, s. 273-277; Şemmâhi, Siyer, s. 103; Rebî’, el-Câmi’, (Mukaddime Bölümü), I, s. 3; Sâlimî, Şerh, I, s. 2; Tuhfe, I, s. 13; Heyet, Mevsu’atu A’lâm, I, s. 505-507; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400-433.

ait olanların Rebî' hakkında yeterli bilgi sunduklarını ifade etmek pek mümkün değildir. Dolayısıyla müellifimiz hakkında verdiğimiz bilgiler ulaşabildiğimiz kaynaklarla sınırlı kalmıştır.

1.3. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Çalışmamızın bu kısmında Rebî' b. Habîb'in ilmî yönü ele alınacaktır. Bu anlamda onun ilmini hangi bölgelerde tahsil ettiği, ilim tahsili için yapmış olduğu seyahatler, özellikle 'Umân ve Basra bölgelerinde hangi âlimlerden istifade ettiği, kendisinden kimlerin ilim tahsil etmiş olduğu, müellifimizin eserlerinin neler olduğu ve kendisi hakkında âlimlerin neler söylediği gibi konular üzerinde durmaya çalışacağız.

1.3.1. Eğitim Hayatı

Müellifimizin eğitim hayatında özellikle iki bölge öne çıkmaktadır. Bunlardan bir tanesi Rebî'in doğduğu ve çocukluk yıllarının geçirdiği 'Umân topraklarıdır. Burası aynı zamanda Rebî' b. Habîb'in atalarının da diyarıdır. Diğer mıntıka ise asıl ilmini tahsil ettiği, meşhur olduğu, hadis ilmini rivâyet edip birçok talebe okuttuğu, hatta bu beldeye izafe edilerek el-Basrî nisbesini aldığı Basra şehridir. Biz müellifimizin tahsil hayatını öncelikle bu iki bölge etrafında ele alarak, önce doğup yetiştiği 'Umân, daha sonra ilim tahsili için göç ettiği Basra bölgesi olmak üzere iki başlık altında ele almak istiyoruz.

1.3.1.1. 'Umân

Rebî' b. Habîb, ilk çocukluk yıllarını 'Umân topraklarında geçirmiştir. Onun ailesi, 'Umân mıntıkasında Câbir b. Zeyd'in davetinden etkilenen ilk ailelerden birisi olarak kabul edilmektedir.[87] Rebî'in babası Habîb'in, İmam Câbir'in

[87] Ali b. Hilal b. Muhammed el-İbrî, "el-İmâmu'r-Rebî' fi'l-'Umân", Nedvetu min 'Alâminâ el-Hâmise, Saltanatu 'Umân 1996, s. 142.

talebelerinden birisi olması, muhtemeldir. Dolayısıyla çocukluk yıllarını 'Umân topraklarında geçiren Rebî' b. Habîb, muhtemelen ilk tahsilini baba ocağında, İmam Câbir b. Zeyd'in talebelerinden olan babası Habîb'in yanında almıştır.[88]

Bus'îdî, Rebî'in 'Umân'daki eğitim hayatıyla ilgili şunları ifade etmektedir: *"Bazı temel ilkeleri babası eş-Şeyh Habîb b. 'Amr ve bazı 'Umân meşâyihi yanında aldıktan sonra Basra'ya göç etmiştir."*[89] 'Umân'da hangi âlimlerden ve hangi yıllarda ilim tahsil ettiğini belirtmemektedir. Rebî' *Müsned*'inin mukaddime kısmında Abdullâh b. Muhammed es-Sâlimî; *"Babası ve ailesi ile beraber yaklaşık olarak hicrî 90 yılında 'Umân'dan Basra'ya göç etmiştir ve orada tabiînin büyüklerinden ve Câbir b. Zeyd'in büyük talebelerinden hadis rivâyet etmiştir"*[90] şeklinde Rebî'den bahsetmektedir. Ancak burada 'Umân'daki ilim hayatından söz edilmemektedir. Kannûbî de Rebî'in ilk ilmini babasının yanında tahsil ettiğini ve daha sonra 'Umân'dan Basra'ya göç ettiğini ancak bunun hangi yıllarda gerçekleştiğine dair herhangi bir kayda rastlamadığını belirtmekte ve Rebî'in ailesiyle birlikte hicrî 92-93 yılları arasında göç etmiş olabileceği yönünde kendi kanaatini belirtmektedir.[91]

Kaynaklarda geçen bu bilgilerden Rebî'in 'Umân'da sadece ilk öğrenilmesi gereken ilimleri tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Bu ilimlerin de Kur'ân-ı Kerim, bazı itikâdi konular ile fıkhî meseleler olması muhtemeldir.[92] Rebî' *Müsned*'inde 'Umân'da kimseden rivâyette bulunmamıştır. Bu da onun 'Umân'da hadis ilmini, tahsil etmediğine bir işaret olarak saymamız mümkündür.

---

[88] Bkz. Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 10; Bus'îdî, Rivâyetu'l-Hadis, I, s. 34.
[89] Bus'îdî, Rivâyetu'l-Hadis, s. 34.
[90] Rebî', el-Câmi', (Abdullâh b. Muhammed b. Abdullâh es-Salimî'nin yazdığı mukaddime), Vizâretu'l-Evkâf ve Şu'ûnud'-Dîniyye I, 'Umân Sultanlığı 2011, s. 3.
[91] Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 10; Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 505.
[92] Bkz. Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 505.

1.3.1.2. Basra

Basra, Hz. Ömer döneminde önce ordunun dinlendiği bir ordugâh olarak kurulmuş; kısa zaman sonra Irak fethedilince bir yerleşim merkezi haline getirilmiş ve yeni kurulan şehre birçok farklı Arap kabileleri yerleşmiştir. Ezd kabilesi, 'Umân'dan gelip Basra'ya yerleşen ilk kabilelerden birisidir.[93] Basra'da zamanla 'Umânlıların sayısı artmış hatta orada Câbir b. Zeyd ve talebelerinin yerleşip ilim tahsil ettiği kendilerine has mahalleleri olmuştur.[94]

Rebî' b. Habîb, henüz erken denilebilecek yaşlarda 'Umân topraklarından ailesi ile beraber Basra'ya göç etmiştir. Göç ettiği tarih net olmamakla beraber, kaynaklara göre yaklaşık olarak hicrî 90'lı yıllar olması muhtemeldir.[95] Sâlimî'nin, konu hakkındaki beyanı, *"Babası ve ailesiyle beraber yaklaşık olarak hicrî 90 yılında Basra'ya gitti"*[96] şeklindedir. Ayrıca kaynaklar, Rebî'in gençliğinin baharında yani henüz genç yaşlarında Basra'ya gittiğini belirtmektedir.[97] Bu dönemde Basra en önemli ilim merkezlerden birisidir. Hadis, fıkıh ve diğer alanlarda birçok sahâbe ve tabiînden âlimlerinin bulunduğu bir şehirdir. Dolayısıyla söz konusu dönemde Basra, ilim ehlinin hadis, fıkıh ve tefsir ilimlerini tahsil etmek için göç ettikleri bir merkez olmuştur.[98]

Rebî' b. Habîb, asıl ilim tahsilini Basra'da elde etmiş ve burada meşhur olmuştur. *el-Câmî*'in mukaddimesinde onun Basra'da ilim

---

[93] Abdülhâlik Bâkır, "Basra", DİA, TDVY, Ankara 1992, V, s. 109-110.
[94] el-İbrî, "el-İmâmu'r-Rebî'", Nedve, s. 14.
[95] Bkz. Rebî', el-Câmi', (Mukaddime), I, s. 3; Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 505; Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 10.
[96] Rebî', el-Câmi', (Mukaddime), I, s. 3.
[97] Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 506; Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 10. Rebî'in doğum tarihi yaklaşık olarak hicrî 75-80 yılları ise ve tahminen hicrî 90 yılında Basra'ya geldiği varsayılsa, ortalama olarak 10-15 yaşlarında henüz gençliğin baharında denilebilecek bir çağda geldiği söylenebilir.
[98] Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 505-57.

tahsil ettiği ve Câbir b. Zeyd gibi tabiînin büyüklerinden olan bir çok kişiden hadis rivâyetinde bulunduğu belirtilmektedir.[99] Rebî’in Basra’da tabiîn ve etbâ-ı tabi’înden pek çok kişiyle görüştüğü belirtilmektedir. Bunların önde gelenleri Câbir b. Zeyd ve talebesi Ebû ‘Ubeyd’e Müslim b. Ebî Kerime’dir.[100] Sâlimî, Rebî’in henüz genç yaşlarında Câbir b. Zeyd’e yetiştiği,[101] ancak ilmini daha çok Damâm (ö. 150/767) – Câbir b. Zeyd tariki ile aldığını, ifade etmektedir.[102] Rebî’ b. Habîb’e fıkhı kimlerden öğrendin diye sorulduğunda *“Ben fikhı üç kişiden aldım: Ebû ‘Ubeyde, Ebû Nûh ve Damâm”*[103] diye cevap vermiştir. Dercînî, Rebî’in Basra’da Câbir b. Zeyd’in talebesi ve İbâdiyye’nin önemli âlimlerinden Ebû ‘Ubeyde’den şu şekilde istifade ettiğini belirtmektedir: *“Rebî’ Ebû ‘Ubeyde’ye arkadaşlık etti ve onun (ilim) deryasından avuç avuç (ilim) aldı, onun sohbetinin başından sonuna kadar bulundu ve ondan (Ebû ‘Ubeyde’den) yıllar geçmesine rağmen bereket (feyiz) olarak kabul edilen meşhur “el-Müsned’i” rivâyet etti.”*[104]

Buradan anlaşılmaktadır ki Rebî’ meşhur *Müsned*’ini, hocası Ebû ‘Ubeyde b. Kerime vasıtasıyla Basra’da rivâyet etmiştir. Elbette müellifimizin Basra’da kendilerinden ilim tahsil ettiği hocaları bu üç kişiden ibaret değildir. Zira Rebî’in *Müsned*’inde hocası Ebû ‘Ubeyde’den rivâyette bulunduğu bine yakın rivâyet vardır. Dolayısı ile söz konusu râvileri, Rebî’in en fazla ilim tahsil ettiği kişiler ya da onun ilmî, fikrî, içtimaî ve siyasi gelişiminde katkıları daha çok olan hocaları olarak görmek mümkündür. Bununla beraber Rebî’in bu sözünden adı geçen hocalarının özellikle fıkıh ilminde önemli şahsiyetler olduğunu anlamak da mümkündür. Rebî’ Basra’da, hadis, tefsir ve fıkıh gibi ilimleri tahsil etmiş ve hocaları Câbir b. Zeyd ve Ebû ‘Ubeyde’nin

[99] Rebî’, el-Câmi’, (Mukaddime), I, s. 3.
[100] Heyet, Mevsu’atu A’lâm, I, s. 505-507.
[101] Sâlimî, Şerh, I, s. 2.
[102] Sâlimî, Şerh, I, s. 2.
[103] Dercînî, Tabakât, II, s. 276; Şemmâhî, Siyer, s. 104.
[104] Dercînî, Tabakât, II, s. 273.

ardından İbâdiyye mezhebinin en önemli hadis âlimi olmuştur. Rivâyetlere göre Rebî', Basra'da özellikle İbâdîlere hadis meclisleri kurmuş, bu meclislerde daha çok Ebû 'Ubeyde, Damâm, Câbir b. Zeyd ve İbn Abbâs kanalıyla rivâyet ettiği hadisleri hem okutmuş hem de talebelere yazdırmıştır. Sâlimî bu durumu şu ifadelerle nakletmektedir: *"Basra'da bazı insanlar, bize verâ sahibi ve isnâda yakın (hadis rivâyetine önem veren) birini gösteriniz ki biz de ondan (hadis) yazalım ve başkasını da terk edelim (başkasına muhtaç olmayalım) dediler. Baktılar ve Rebî' b. Habîb'den başkasını bulamadılar."* [105]

Rebî' doğduğu topraklara karşı vefa borcunu, Basra'da okuttuğu ve yetiştirdiği talebelerle ödemiştir. Yetiştirdiği birçok talebeyi 'Umân bölgesine göndermiş ve bu talebeler iki bölge arasında ilim elçileri olmuşlardır. Sadece Afrika bölgesine talebe göndermekle yetinmemiştir. İbâdiyye medreselerinde hameletu'l-ilim olarak yetişen birçok talebe Yemen, Horasan, Irak ve Kuzey Afrika gibi farklı bölgelere İslâm ve özellikle İbâdîliği yaymak için gönderilmiştir.[106]

Anlaşıldığı üzere Rebî' henüz erken yaşlarda ailesiyle beraber Basra'ya göç etmiş, başta tabiînden Câbir b. Zeyd gibi meşhur âlimlerin ders halkalarında bulunmuştur. Câbir'in talebesi Ebu 'Ubeyde'den çalışma konumuz olan *Müsned* adlı eserini Basra'da rivayet etmiştir. Daha sonra kendisi hadis ders halkalarını kuracak kadar meşhur olmuştur. Özellikle İbâdîler hem onun takvası hem de rivâyete olan ehliyeti sebebiyle kendisinden hadis rivâyet etmek ve yazmak istemişlerdir. Birçok farklı bölgeden öğrenciler kendisinden ilim tahsil etmek için Basra'ya gelmişlerdir. Câbir, Ebû 'Ubeyde ve Rebî'in medreselerinde

[105] Sâlimî, Şerh, I, s. 3.

[106] Bkz. Şemmâhî, Siyer, I, s. 102-106; Rebî', el-Câmi', (Mukaddime), I, s. 9; Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 103, no: 368; Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 505-57; Sâlimî, el-Lum'a, I, s. 12; Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, I, s. 129; Cehlân, el-Fikru's-Siyasi, s. 39.

yetişen öğrenciler, farklı bölgelere dağılarak İbâdî mezhebini yaymışlardır.

1.3.2. Hocaları

Bu başlık altında Rebî' b. Habîb'in ilim tahsil ettiği kişilerin kimler olduğunu tespit etmeye çalışacağız. Biz, ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde Rebî' b. Habîb'in tespit ettiğimiz hocalarını, vefat tarihlerine göre tanıtmak istiyoruz.

1. Ebû Şa'sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî el-'Umânî (ö. 93/711)

Câbir b. Zeyd, hicrî 18-22 yılları arasında 'Umân'ın Nevzâ vilayetine bağlı Firak beldesinde doğmuştur. Hz. Aişe (ö. 58/677), Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687), Abdullâh b. Zübeyr (ö. 73/692), Abdullâh b. Ömer (ö. 73/692), Enes b. Mâlik (ö. 93/711), Ebû Hüreyre (ö. 57/676), Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697) ve Muaviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680) gibi sahâbîlerden hadis rivâyetinde bulunmuştur. Onun Bedir savaşına katılan yetmiş sahâbiye yetiştiği söylenmektedir.[107] Rivâyetlere göre Câbir, Hz. Aişe'nin huzuruna çıkmış ve kendisine kimsenin soramayacağı soruları sormuştur. Hz. Peygamber'e ait en özel meseleleri dahi sormaktan çekinmediği rivâyet edilmektedir. Hz. Aişe de Câbîr'in ısrarlı soruları karşısında kendisine *"Sor evladım"*[108] demiştir. İbn Abbâs, Abdullâh b. Ömer ve Enes b. Mâlik gibi sahâbîler, Câbîr'in ilmini takdir etmişlerdir.[109]

---

[107] Bkz. Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 27-30; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 16; Halîfât, el-Usûlu't-Tarihiyye, s. 14-16; Yahyâ b. Muhammed Bekûş, Fıkhu'l-İmâm Câbir b. Zeyd, Mektebetu't-Dâmir, 'Umân Sultanlığı 2014, s. 9-78; Çakan, "Câbir b. Zeyd", DİA, VI, s. 537-538.

[108] Dercînî, Tabakât, II, s. 206-207.

[109] İbn Abbâs (ö. 68/687), aralarında Câbir b. Zeyd varken Basralıların kendisine fetva sormasına şaşırdığını, şu sözlerle belirtmiştir: "*Hayret şu Iraklılara! Aralarında Câbir b. Zeyd varken hala bize nasıl ihtiyaç duyarlar. Hâlbuki Câbir b. Zeyd'e başvursalar onun ilmi onların ihtiyaçlarını fazlası ile karşılayacaktır.*" Bir defasında da Abdullâh b. Ömer (ö. 73/692) ile Câbir b. Zeyd hacc ibadeti esnasında karşılaşmışlar. Abdullâh b. Ömer de kendisine şunları söylemiştir: "*Sen Basra'nın fakihlerindensin. Sadece Kur'ân'ın açık hükmü ile veya sabit bir Sünnet ile fetva ver! Bundan başka bir şey yaparsan kendin de helak olursun, başkalarını da helak edersin.*" Câbir'in vefat haberi Enes b. Mâlik'e ulaştığında "*Yeryüzündeki en âlim veya yeryüzündeki en hayırlı kişi öldü*" demiştir. Bkz. (Buhârî, Tarih,

İbn Abbâs'ın önemli talebelerinden olan Câbir b. Zeyd, zamanın Basra alimi, fetva makamı Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve İbn Sîrîn (ö. 110/728) ile aynı seviyede bir alim olarak görülmüştür. Hatta Hasan-ı Basrî'den önce onun Basra'da bir camide fetva verdiği bir ders halkasının olduğu bilinmektedir. Emevîler döneminde hapsedildiği zaman bile kendisinden fetva isteyenlere; hem hapsediyorsunuz hem de fetva istiyorsunuz demiştir.[110]

Emevî idarecilerine karşı gösterilen mutedil siyaset, İbâdiyye fırkasının fikir babası sayılan Câbir b. Zeyd'in dirâyeti ile gerçekleşmiştir.[111] Irak Valisi Hacâc b. Yusuf döneminde başta Câbir b. Zeyd olmak üzere İbâdiyye mezhebinin ileri gelenlerin pek çoğu 'Umân'a sürgün edilmiştir.[112] Sünnî ve İbâdî kaynaklarda sika olup kendisi hakkında en olumsuz bir cerh ifadesi bulunmayan Câbir b. Zeyd, hicrî 93'te vefat etmiştir.[113]

Câbir b. Zeyd, en eski hadis mecmuasının müellifi ve hadisleri ilk defa bir divânda toplayan kişi olarak kabul edilmektedir.[114] Maalesef Câbir'in bu önemli hadis kitabı sonraki asırlarda kaybolmuş ve günümüze kadar gelme imkânı bulamamıştır. Eserin, bir deve yükü kadar hacimli olduğu rivâyet edilmektedir.[115]

II, s. 204; Dârimî, Mukaddime, 20, (1/70); Zehebî, Siyeru A'lâmu'n-Nubelâ, IV, s. 482; Tezkiretu'l-Huffâz, (Thk. Zekeriyya Umeyrât), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrut/Lübnan 1998, I, s. 58; Dercînî, Tabakât, II, s. 205).

110 İbn Sa'd, Tabakât, VII, s. 179-182; Zehebî, Siyeru A'lâmu'n-Nubelâ, IV, s. 482.

111 Fığlalı, "İbâziyye", DİA, XIX, s. 256.

112 Fığlalı, "İbâziyye", DİA, XIX, s. 256; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 97.

113 Bkz. İbn Sa'd, Tabakât, VII, s. 182; İbn Ma'în, Tarih, IV, s. 81; İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Tadîl, II, s. 494-495; İbn Hibbân, es-Sikât, IV, s. 101-102; Dercînî, Tabakât, II, s. 209; Zehebî, Siyeru A'lâmu'n-Nubelâ, IV, s. 481; Ziriklî, el-A'lâm, II, s. 104; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 97; Çakan, "Câbir b. Zeyd", DİA, VI, s. 537-538.

114 Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 97; Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 41; Abdullâh Mahmud Şehâteh, el-İmâm Câbir b. Zeyd ve Mevâkifuhu'l-Fikhiyye, Dâr Ğarib, Kahire 2000, s. 15.

115 Câbir'in vefatından sonra *Divan*'nın, Ebû 'Ubeyde ve daha sonra onun talebesi Ebû Süfyân'ın elinde mevcut olduğu, eserin belli bir süre Harun Reşid (ö. 193/809) zamanında Bağdat Kütüphanesinde korunduğu, ancak daha sonra kaybolduğu rivâyet edilmiştir. Rivâyetlere göre *Divân* çok kiymetli bir eser olduğu için dönemin Bağdat

İbâdî kaynaklar, Câbir b. Zeyd’i mezhebin asıl kurucusu ve İbâdiyye mezhebindeki içtihad kaidelerini koyan kişi olarak kabul etmektedir.[116] Her ne kadar mezhep ismi, Abdullâh b. İbâd’a izafe edilse de itikâdî ve fikrî bakımından mezhebin asıl kurucusu, Câbir b. Zeyd olarak kabul edilmektedir.[117] Bazı Sünnî kaynaklarda Câbir b. Zeyd’in İbâdiyye mezhebiyle ilgisi bulunmadığı hakkında rivâyetler olmasına rağmen yukarıda ifade edildiği gibi İbâdîler arasında Câbir b. Zeyd’in mezhebin en büyük alimi ve manevi lideri olduğu hususunda ihtilaf yoktur. Zira Rebî’in meşhur *el-Câmi’* adlı eserindeki rivâyetlere bakıldığında rivâyetlerin çoğunun Câbir kanalıyla rivâyet edildiği görülecektir. Dolayısıyla İbâdiyye mezhebinin haddis-sünnet bilgisinin yegane dayanağı Câbir b. Zeyd’dir dememiz mümkündür.[118]

Câbir b. Zeyd’den bir çok talebe rivâyette bulunmuştur.[119] Rebî’ b. Habîb’in de kendisine henüz genç yaşlarında yetiştiği, rivâyet edilmektedir.[120] Rebî’in vefatı ile Câbîr’in vefatı arasında yaklaşık olarak yetmiş beş yıl kadar vardır. Câbir, birinci asrın sonlarında vefat ettiğine göre Rebî’ henüz on on beş yaşlarında olmalıdır. *Müsned*’in aslı sayılan ilk iki ciltte sadece iki rivâyet

hükümdarı, eseri özel kütüphanesinde saklamıştır. Ancak İbâdî âlimlerden Nefâs b. Nasr en-Nefûsî (ö. III. Asrın ilk yarısı) çok zeki ve başarılı bir âlim olduğu için hükümdar tarafından kitabı istinsah etmek için kendisine özel izin verilmiştir. Nefâs b. Nasr da eseri çoğaltmak için müstensihler kiralamış ve kısa bir sürede eserin bir cüzü hariç hepsini çoğaltmış ve daha sonra eseri Traplus’a götürmüştür. *Divan*’a ait bazı el yazmaların kütüphanelerde mevcut olduğu da söylenmektedir. Örneğin; Tunus Cerbe Kütüphanesi’nde *“Kitabu’s-Salât”* ve *“Kitabu’n-Nikâh”* hala el yazma olarak olarak mevcuttur. Bkz. (Dercînî, Tabakât, I, s. 80-82; Heyet, Mu’cemu A’lâm, I, s. 42; Bârûnî, Muhtasaru Tarihi’l-İbâdiyye, s. 28; Ma’mer, el-İbâdiyye fi Mevkibi’t-Tarih, I, s. 49-52; Nâmî, Dirâsât ‘Ani’l-İbâdiyye, I, s. 86).

[116] Dercînî, Tabakât, II, s. 205; Heyet, Mu’cemu A’lâm, I, s. 42; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 97; krş. Ziriklî, A’lâm, II, s. 104; Çakan, “Câbir b. Zeyd”, DİA, VI, s. 538.

[117] Heyet, Mustalehâtu’l-İbâdiyye, I, s. 20; Bârûnî, Muhtasaru Tarihi’l-İbâdiyye, s. 27-30; A’veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli’l-İbâdiyye, s. 16; Halîfât, el-Usûlu’t-Tarihiyye, s. 9-13.

[118] Bkz. Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 97.

[119] Bu talebelerden bazılaları şunlardır: Ebû ‘Ubeyde Müslim b. Kerime, Damâm b. es-Sâib (ö. 150/767), Katâde (ö. 117/735), Amr b. Dinâr (ö. 126/744), Eyyûb b. Ebî Temime (ö. 131/749), Temîm b. Huveys Ezdî (ö. I. Asır), Hayyân b. A’rac (ö. I. Asır), Atike bt. Sufre (ö. II. Asır), Abdullâh b. Zeyd el-Cermî ve Ca’fer es-Semmâk (ö. 102/720). Bkz. (Heyet, Mu’cemu A’lâmu’l-İbîdiyye, I, s. 40-41).

[120] Sâlimî, Şerh, I, s. 2.

doğrudan Câbir'den nakledilmiştir.[121] Eserde daha çok Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime tarikiyle Câbîr'den rivâyette bulunduğu gözükmektedir.[122]

Rebî' *Müsned*'inin Câbir'in kaybolan *Divân*'ından bir çok şey taşıması kuvvetle muhtemeldir. Hicrî birinci asrın sonlarında vefat eden Câbir b. Zeyd'in rivâyet ettiği hadisleri, yazıya geçirmenin hadis tarihi açısından da çok önemli olduğunu söylemek gerekir. Bu tür bir çalışmanın tespiti, hadis tarihinde yazılı kaynakların daha erken dönemlere kadar gittiği tezini de güçlendirmektedir.[123]

2. Suhhâr b. Abbâs el-'Abdî (ö. 95/713)

Bir sahâbî olan Suhhâr'ın tam ismi, Ebû Abdurrahmân Suhhâr b. Abbâs Ayyâş b. Şerâhil el-Abdî (ö. 95/713)'dir.[124] Aslen Bahreynli olan Suhhâr, hicretten kısa bir süre önce on altı kişilik bir grup ile Medine'ye Hz. Peygamber'i ziyarete gitmiş, Medine'de on gün kalarak burada Hz. Peygamber'den Kur'ân ve dini bilgiler alarak Bahreyn'e geri dönmüştür.[125] Emevîler zamanında Basra'ya yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.[126] Belagat ve nesep ilmini çok iyi bilmekte ve edebî sahada ilk eser yazanlardan sayılmaktadır.[127] Suhhâr, Câbir b. Zeyd ve Ebû 'Ubeyde ile beraber ilim tahsil etmiş, birçok alanda yetkin bir âlim olarak bilinmektedir.[128] Hicrî ilk

---

[121] Rebî' b. Habîb, 134 nolu rivâyette; *"Kâle Câbir: Kâlet Aişe radiyellâhu 'anhâ: Yakûlu'n-Nebî..."* başka bir rivâyette ise *"'An Câbir b. Zeyd 'an Zeyd b. Sâbit"* şeklinde doğrudan Câbir b. Zeyd'den rivâyette bulunmuştur. (Rebî', el-Câmi', I, s. 38, h.no: 134,137).

[122] Bkz. Rebî', el-Câmi', I, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 20, 21, 22 nolu hadisler.

[123] Hadis tarihinde özellikle İmam Buhârî, *Sahîh*'ini oluştururken yazılı kaynaklardan da yararlanmış olma imkân ve ihtimali için Sezgin'nin *Buhârî'nin Kaynakları* adlı çalışmasına bakılabilir.

[124] İbn Abdilberr, el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992, I, s. 221; İbn Hacer, el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1412, III, s. 408; Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 183-184; Mehmet Efendioğlu, "Suhâr b. Abbâs", DİA, TDVY, Ankara 2009, XXXVII, s. 475.

[125] Efendioğlu, "Suhâr b. Abbâs", DİA, XXXVII, s. 475.

[126] Efendioğlu, "Suhâr b. Abbâs", DİA, XXXVII, s. 475.

[127] İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, VII, s. 148-149; krş. Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 183-184.

[128] Dercînî, Tabakât, II, s. 233; Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 183.

asrın sonuna kadar uzun bir ömür yaşadığı ve Hacâc b. Yusuf vefat ettiğinde hayatta olduğu söylenmektedir.[129]

Rebî'in hocası olan Ebû 'Ubeyde en fazla rivâyetlerini Cafer b. Semmâk ve Sahhâr el-'Abdi'den yapmıştır.[130] Rebî'in doğrudan Sahhâr'dan yaptığı herhangi bir rivâyete rastlamadık. Ancak hocası Ebû 'Ubeyde'nin fazla rivâyet ettiği hocalardan bir tanesi Suhâr olduğuna göre Rebî'in Ebû 'Ubeyde' kanalıyla rivâyet ettiği merviyâtın bir kısmının, doğrudan Suhhâr el-Abdî'den almış olma ihtimali de söz konusudur.

3. Ca'fer b. es-Semmâk el-'Abdî (ö. 102/720)

Tabiînden olup âlim ve saygın bir kişiliğe sahip olan el-Abdî (ö. 102/720), Câbir b. Zeyd'ten ilim tahsil etmiştir. Başta Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) olmak üzere birçok sahâbî ile görüştüğü rivâyet edilmektedir.[131] Ebû 'Ubeyde'nin hocası olup kendisinden yaptığı rivâyetler, Câbir b. Zeyd'ten yaptığı rivâyetlerden daha fazladır.[132] Dercînî, Semmâk el-Abdî'den *"Siyânet ve nezahetin şeyhi, fıkıh ve diyanetin rüknü, kendi döneminde fazilet ve makam açısından önde olup yüce bir konumu vardı"*[133] şeklinde söz etmiş onu ikinci tabakadan, yani hicrî 50-100 yılları arasında vefat edenlerden saymıştır.[134] Basra'da Ebû 'Ubeyde ile beraber İbâdiyye mezhebinin en önemli davetçilerinden olan es-Semmâk el-Abdî,[135] Emevî halifesi Ömer b.

[129] Dercînî, Tabakât, II, s. 233; Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 183. Emevî Valisi Hacâc b. Yusuf (ö. 95/714) vefat edip cuma namazları tekrar tam zamanında kılınınca Suhâr el-'Abdî, *"Cumamızı bizlere tekrar geri veren Allah'a hamd olsun"* demiştir. Emevî valisi Hacâc hicrî 95 yılında vefat etmiştir. Suhâr el-Abdî onun ölümünün ardında böyle bir söz söylediğine göre Suhâr'ın hicrî birinci asrın sonunda vefat ettiğine dair rivâyet, daha kuvvetli gözükmektedir. Suhâr hakkında DİA maddesi yazan Mehmet Efendioğlu, Suhâr'ın vefat tarihini hicrî 60 olarak belirtmiştir. Muhtemelen İbâdî kaynaklardaki iddialar temel alınmamıştır. Bkz. (Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 183; Efendioğlu, "Suhâr b. Abbâs", DİA, XXXVII, s. 475).

[130] Sâlimî, Şerh, I, s. 6; Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, I, s. 170.

[131] Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 46.

[132] Dercînî, Tabakât, II, s. 232; Şemmâhî, Siyer, I, s. 79.

[133] Dercînî, Tabakât, II, s. 232.

[134] Dercînî, Tabakât, II, s. 232. Vefat tarihini hicrî 102 verenler de vardır. (Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 46)

[135] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 675.

Abdülaziz (ö. 101/719) hilâfete geçtiğinde kendisini ziyaret eden bir grubun içerisinde o da yer almış ve Emevîlerin minberlerde Hz. Ali aleyhinde konuşmasına karşı çıkmıştır.[136]

Rebî' b. Habîb'in *Müsned'*inde doğrudan es-Semmâk el-Abdî'den yaptığı herhangi bir rivâyeti bulamadık. Ancak Ebû 'Ubeyde vasıtasıyla es-Semmâk el-Abdî'den yaptığı bir tane rivâyet mevcuttur.[137]

4. Mücâhid b. Cebr Ebû'l-Haccâc (ö. 104/722)

Tabiînin meşhurlarından olan Mücâhid, Mekke ehlinden olup dönemin önemli müfessirlerindendir. İbn Abbâs'tan tefsir ilmini ders olarak aldığı, hatta Kur'ân-ı Kerim'i üç defa baştan sona kadar ona okuduğu ve tefsir ile ilgili birçok ilmî konuyu, İbn Abbâs'a sorduğu, rivâyet edilmektedir. Hicrî 104 yılında vefat eden meşhur imamın ilmi, şöhreti ve sıka oluşu hakkında ulema arasında ittifak vardır.[138] Rebî' eserinde genellikle Câbir b. Zeyd vasıtasıyla Mücahid'den rivâyette bulunmakla beraber, bir tane rivâyeti doğrudan kendisinden nakletmiştir.[139]

5. Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime et-Temîmî (ö. 145/762)

Câbir b. Zeyd'in en büyük talebelerinden ve İbâdiyye mezhebinin en önemli simalarından olan Ebû 'Ubeyde, uzun yıllar ilim tahsiliyle meşgul olmuş, alim, zahid ve sika birisidir.[140] Dönemin Basra kadısı, *"Şayet bir kişinin şehadeti ile hüküm vermek*

---

[136] Dercînî, Tabakât, II, s. 232; Şemmâhî, Siyer, I, s. 79-80.
[137] Rebî', el-Câmi', I, s. 69, h.no: 264.
[138] Bkz. Buharî, Tarih, VII, s. 411-412; İbn Hibbân, es-Sikât, V, s. 419; Zehebî, Mizânu'l-İ'tidâl, III, s. 439; İbn Hacer, Takrîbu't-Tehzîb, (Thk. Muhammed Avâme), Dâru'n-Nâşir, Suriye 1986, I, s. 520; Ziriklî, el-A'lâm, II, s. 278.
[139] Bkz. Rebî', el-Câmi', III, h.no: 833, 857, 862; IV, h.no: 888, 913, 952.
[140] Rivâyetlere göre kendi nefsini adeta ilme adamış bir kişiliğe sahiptir. Kırk yıl Basra'da ilim tahsil ettiği gibi yine yaklaşık olarak kırk yılını da ilim öğretmeye ve talebe yetiştirmeye adamıştır. Basra'ya yakın bir yerde yer altında sığınaklar şeklinde medreseler kurmuş ve sadece ilim ve davetle meşgul olmuştur. Bkz. (Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 356-357).

caiz olsaydı şüphesiz onun (Ebû 'Ubeyde) şahitliği ile hüküm verirdim"[141] diyerek onun güvenilir birisi olduğunu belirtmiştir. İbâdî kaynakların belirttiğine göre Ebû 'Ubeyde, hocası Câbir'in görüştüğü bazı sahâbîlerle bizzat görüşmüş ve onlardan hadis rivâyet etmiştir.[142]Ayrıca Câbir b. Zeyd, Damâm (ö. 150/767) ve Suhâr el-'Abdî (ö. 95/713) Ebû 'Ubeyde'nin en çok rivâyette bulunduğu meşhur İbâdî alimlerdir.[143] Ebû 'Ubeyde'nin, hocası Cabîr'den yaptığı rivâyetler bir tabiînin yine bir diğer tabiînden yapmış olduğu rivâyetlerdir ve bu tür rivâyetler Rebî'in *el-Câmi'*inde toplanmıştır.[144] Sâlimî, *"Ebû 'Ubeyde, ilimleri tahsil edip öğretti, hadisleri rivâyet edip tertipledi ve sağlamlaştırdı. O arkadaşları arasında parmakla gösterilen biriydi"*[145] şeklinde kendisinden söz etmiştir.

Sünnî kaynaklardan Yahyâ b. Ma'în (ö. 233/847), kendisi hakkında *"Ebû 'Ubeyde Basralı'dır, ismi Abdullâh b. Kasım'dır. Ebû 'Ubeyde, Damâm'dan rivâyette bulunmuş, Damâm da Basralı'dır"*[146] ifadeleri kullanmaktadır. Ahmed b. Hanbel de İbn Ma'în'den aynı rivâyeti, benzer bir şekilde nakletmiştir.[147] Buhârî (ö. 256/870),

---

[141] Dercînî, Tabakât, II, s. 238-239.

[142] Bkz. Dercînî, Tabakât, II, s. 238; Sâlimî, Şerh, I, s. 5; Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 356; Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 28-29; Halîfât, Neş'etu Hareketi'l-İbâdiyye, I, s. 155.

[143] Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 356-357; Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 28-29; Mübarek b. Abdillâh b. Hamid er-Râşidî, el-İmâm Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve Fıkhuhu, Metâbiu'l-Vefâ, 'Umân Sultanlığı 1996, s. 30-37.

[144] Sâlimî, Şerh, I, s. 5.

[145] Sâlimî, Şerh, I, s. 5.

[146] İbn Ma'în, Tarih, IV, s. 199, h.no: 3940.

[147] Ahmed b. Hanbel şunları ifade etmiştir: "Ben Yahya'ya (İbn Ma'în); Mu'temir'in kendisinden rivâyette bulunduğu Ebû 'Ubeyde denilen bir şeyh vardır, o (Ebû 'Ubeyde) da Damâm ve Câbir b. Zeyd'ten, "Yaslanarak yemek yemenin kerih olduğunu" nakletmektedir, bu Ebû 'Ubeyde kimdir diye sordum. Yahyâ dedi ki: Ondan (Ebû 'Ubeyde'den) Mu'temir rivâyet etmiştir. Kendisinden hadis alınabilir (leyse bihi be'sun), kendisine Abdullâh b. Kasım denilmiştir... Dedim ki Mu'temir'den başka Ebû 'Ubeyde'den rivayet eden var mı? Bana Basralıların kendisinden rivâyette bulunduğunu söyledi. Ebû 'Ubeyde'nin kendisinden rivâyet ettiği bu Damâm kimdir, diye sordum. Dedi ki: Câbir b. Zeyd'din kendisinden rivâyette bulunan bir şeyhtir." Bu rivâyete göre Ebû 'Ubeyde Yayha b. Ma'în tarafından tanınmaktadır. Ancak Ahmed b. Hanbel kendisini pek tanımamaktadır. Verilen bilgiler Ebû 'Ubyede'nin Damâm ve Câbir b. Zeyd'ten rivâyette bulunduğunu göstermektedir. (İbn Hanbel, el-'İlel, III, s. 11).

kendisi hakkında herhangi bir değerlendirme yapmadan "*Müslim b. Ebî Kerime, Ali'den söz eder*"[148] demekle yetinmiştir. İbn Ebî Hatim ve Ebû Bişr ed-Dulâbî (ö. 310/922) de Yahyâ b. Ma'în'den gelen haberi nakletmişlerdir.[149] Ancak daha sonraki dönemlerde bazı kaynaklarda Ebû 'Ubeyde mechûl birisi olarak belirtilmiştir.[150]

Ziriklî, kendisi hakkında daha net bilgiler vermiştir: "Müslim b. Ebî Kerime et-Temimî el-Basrî, Ebû 'Ubeyde, İbâdî âlimlerden olup fakihtir. Mezhebi, Câbir b. Zeyd'den devralmış ve mezhepte kendisine başvurulan merci mertebesine ulaşmıştır."[151]

Ebû 'Ubeyde, hocası Câbir b. Zeyd'den sonra İbâdiyye mezhebinin en önemli imamı olmuştur. Emevîlere karşı ılımlı bir siyaset takip ederek Basra'da bir medrese kurmuş ve sadece ilim ile meşgul olmuştur. Kurduğu medresede İbâdîlerin en önemli âlim ve mezhep dâîleri (tebliğ ve davet edenler) yetişmiştir. Bu alanda yetişmiş ve ilim taşıyıcıları anlamında *"hameletu'l-İlim"*[152] denilen kişiler, İslâmı değişik bölgelere taşımışlardır.[153] İbâdîler tarih boyunca kendi devletlerini ilk defa Ebû 'Ubeyde'nin İmâmeti döneminde Afrika, Yemen, 'Umân ve Hicâz bölgelerinde kurmuşlardır.[154]

---

148 Buhârî, Tarih, VII, s. 271. Ebû 'Ubeyde'nin Hz. Ali'ye yetişmiş olma ihtimali zayıftır. Zira ikisinin ölüm tarihleri arasında yaklaşık olarak 85 yıl vardır. Müslim b. Ebî Kerime'nin Hz. Ali'den doğrudan yaptığı herhangi bir rivâyete ulaşamadık. Sadece bir rivâyette "*Hz. Ali'ye soruldu*" diyerek rivâyette bulunmuştur. *"Soruldu"* ifadesi ile de burada râvilerin düştüğüne dair işaret vardır. Ancak, Hocası Câbir b. Zeyd vasıtasıyla Hz. Ali'den naklettiği başka hadisler vardır. Buhârî'nin "*Ali'den söz eder*" ifadesi, Ebû 'Ubeyde'nin direk olarak değil de başka hocalar vasıtasıyla Hz. Ali'den rivâyette bulunduğuna hamletmek gerekmektedir. Bkz. (Rebî', el-Câmi', I, h.no: 21, 105, 127, 221, 232).

149 İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, V, s. 141; Dulâbî, el-Kunâ, II, s. 877.

150 Zehebî, Mizânu'l-İ'tidâl, VI, s. 419; İbn Hacer, Lisânu'l-Mizân, VI, s. 32.

151 Ziriklî, el-A'lâm, VII, s. 222.

152 Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 285.

153 er-Râşidî, el-İmâm Ebû 'Ubeyde, s. 221-267; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 223; Sâlimî, Şerh, I, s. 6-7; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 16-17; Halîfât, el-Usûlu't-Tarihiyye, s. 32-53.

154 er-Râşidî, el-İmâm Ebû 'Ubeyde, s. 269-319; Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 357; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 16; Halîfât, el-Usûlu't-Tarihiyye, s. 51-52.

Uzun yıllar Hacâc tarafından hapsedilen Ebû 'Ubeyde ancak Hacâc'ın ölümü ile hapisten çıkabilmiştir. Tahminen hicrî 145 yıllında vefat etmiştir.[155] Ebû 'Ubeyde eser olarak hocası Câbir b. Zeyd, Cafer b. Semmâk (ö. 102/720) ve Suhâr el-Abdî'den rivâyet ettiği bir hadis mecmuası ve zekât ile ilgili bir risâle bırakmıştır.[156] Rebî', Ebû 'Ubeyde'nin yaşca büyük talabelerinden olduğu gibi bilgi ve fıkıh açısından da en önde gelen talebelerinden birisidir. Daha Ebû 'Ubeyde hayatta iken Rebî'e hacc mevsiminde Müslümanlara rehberlik ve onlara nasihatte bulunmak için görev verilmiştir.[157] Rebî' b. Habîb, rivâyetlerinin çoğunu hocası Ebû 'Ubeyde kanalıyla almıştır. Hatta *Müsned*'deki rivayetlerin çok azı hariç tamamına yakını Ebû 'Ubeyde vasıtasıyla nakletmiştir. Senedlerin ekseriyeti, Rebî' b. Habîb - Ebû 'Ubeyde - Câbir b. Zeyd - sahâbe şeklindedir.[158]

6. Damâm b. es-Sâib el-Basrî el-'Umânî (ö. 150/767)

İbâdî âlimlerden olan Damâm, 'Umân'ın en-Nebd bölgesinde doğmuş ve Basra'da yetişmiştir. Dercînî'ye göre Damâm b. es-Sâib, üçüncü tabakadan sayılmaktadır.[159] Câbir b. Zeyd'e talebelik yapmış olan ve Ebû 'Ubeyde'nin de ilk muallimi kabul edilen Damâm, talebesi Ebû 'Ubeyde ile beraber Basra'da Emevî valisi Hacâc b. Yusuf tarafından uzun bir süre hapsedilmiştir.[160]

Buhârî, Ebû 'Ubeyde'nin Damâm ve Câbir'den rivâyette bulunduğunu belirtmekte ancak kendisi hakkında herhangi bir

---

155 Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 357; Zirikli, el-A'lâm, VII, s. 222. Dercînî, Ebû 'Ubeyde'yi üçüncü tabakadan saymıştır. Üçüncü tabaka, hicrî 100-150 yılları arasında vefat etmiş kimseler demektir. Bkz. (Dercînî, Tabakât, II, s. 238).
156 Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 357.
157 Dercînî, Tabakât, II, s. 276, Şemmâhî, Siyer, I, s. 95.
158 Rebî', el-Câmi', I, h.no: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14.
159 Dercînî, Damâm b. es-Sâib'i Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime ile beraber üçüncü tabakadan, yani hicrî 100-150 yılları arasında vefat edenlerden saymıştır. Bkz. (Dercînî, Tabakât, II, s. 238, 246).
160 Dercînî, Tabakât, II, s. 246-248; Şemmâhî, Siyer, I, s. 87-88; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 675.

değerlendirmede bulunmamaktadır.[161] Yahyâ b. Ma'în ise Damâm'ın Basralı olduğunu, Ebû 'Ubeyde ve Mu'temir diye bir kişinin kendisinden rivâyette bulunduğunu belirtmiştir.[162]

Damâm, İbâdiyye mezhebinin kendisine en fazla müracaat ettiği kişilerden olup mezhep içerisinde Ebû 'Ubeyde ve Ca'fer b. Semmâk ile beraber Basra'daki en büyük üç imamdan biri olarak kabul edilmiştir.[163] Dercînî, *"Problemlerin karanlığı, onun fetvalarının ışığı ile çözülürdü"*[164] şeklinde ilminden söz etmiştir. Damâm'ın Ebû 'Ubeyde'den daha âlim olduğu, kendisine dini meseleler sorulduğunda *"Câbir'e sordum, Câbir'e soruldu, Câbir'den işittim veya Câbir dedi ki"*[165] şeklinde cevaplar verdiği rivâyet edilmektedir. Dolayısıyla Câbir b. Zeyd'den en fazla rivâyet eden kişi olarak kabul edilmektedir. Hocasından yaptığı rivâyetler *"Rivayâtu Damâm*" ismi adı altında Ebû Sufre Abdülmelik b. Sufra (ö. h.150-200) tarafından cem edilmiştir.[166]

Damâm, Rebî' b. Habîb'in en fazla rivâyette bulunduğu hocalarından biri hatta ilki olarak kabul edilmesine rağmen[167] *Müsned'*inde Damâm tariki ile gelen sadece iki tane rivâyet vardır.[168] Diğer rivâyetler ise yukarıda belirtildiği gibi "*Rivâyetu Damâm"* adı altında cem' edilmiş ve bu rivâyetler, Rebî - Damâm - Câbir tariki ile gelen hadislerdir. [169]

---

[161] Buhârî, Tarîh, V, s. 147.
[162] İbn Ma'în, Tarih, IV, s. 199, h.no: 3940.
[163] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 675.
[164] Dercînî, Tabakât, II, s. 246.
[165] Dercînî, Tabakât, II, s. 246.
[166] Eser, Bârûnîyye Kütüphanesinde el yazması halinde mevcuttur. Bkz. (Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 676).
[167] Bkz. Rebî', el-Câmi', (Mukaddime), I, s. 3; Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbîhât), s. 16-17; Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 506-57.
[168] Bkz. Rebî', el-Câmi', I, s. 34, h.no:112; II, s. 140, h.no: 520.
[169] Bkz. Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbîhât), s. 16-17; Şemmâhî, Siyer, I, s. 119. eş-Şeybânî'nin belirttiğine göre eser toplam olarak 81 sayfa ve iki cüzden oluşup el yazması halindedir. Birinci cüz, *Âsâru'r-Rebî' 'an Damâm 'an Câbir* ismi taşımakta olup 51 sayfadan müteşekkildir. İkinci cüz ise *Fütyâ'r-Rebî' b. Habîb*, ismini taşımakta ve 25 bâb başlığından oluşmaktadır. Bkz. (Sultan b. Mubârek Hamed eş-Şeybânî, 'Amr en-Nâmî Mesiretu 'Atâin fi Derbi'l-Hayr, (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye) 2005, I, s. 204).

7. Ebû Nûh Salih b. İbrahim ed-Dehhân el-Bâhilî (ö. 150/767)

Ebû 'Ubeyde ile muasır olup İbâdiyye mezhebinin kurucularından olan Ebû Nûh (ö. 150/767), Basra'daki İbâdiyye hareketinin en önemli simalarından sayılmaktadır.[170] Ebû 'Ubeyde'nin hocası olmasına rağmen talebesine çok saygı göstermiş ve bulunduğu mecliste kendine değil de Ebû 'Ubeyde'ye soru sorulmasını istemiştir.[171] Dercînî, kendisinden *"Tahkik şeyhi, ehlu't-tarikin üstadı, salihlerin yolunun rehberi, kendisinden hadis ve furû' nakledildi. Huşu ve Allah korkusuna sahipti"*[172] şeklinde söz etmiştir. Şemmâhî ise kendisi hakkında şunları ifade etmiştir: *"Çok vera sahibiydi ve ilmi çoktu. İlim ehline ulaştı ve onlardan ilim tahsil etti. Câbir ve başkalarından ilim tahsil etmiştir."*[173] Câbir b. Zeyd'den ilim tahsil eden Ebû Nuh, hocasını adım adım takip etmiş. Hatta Câbir bir eve girip çıktığında dahi Ebû Nuh, onun ardından o eve girmiş ev hanesine sorular sorarak hocasının orada hangi ilmî meseleleri konuştuğunu öğrenmeye çalışmıştır.[174]

Emevîler döneminde İbâdîler Basra'da baskılara maruz kaldığında o da bu baskılardan nasibini almıştır. Sonunda Hacâc'ın zulmüne daha fazla dayanamayıp insanları ona karşı ayaklanmaya davet etmiştir.[175]

Buhârî, kendisi hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmadan sadece "*Salih b. Dirhem Ebû'l-Ezher el-Bâhilî el-Basrî ed-Dehhân*"[176] şeklinde tanıtmıştır. Yahyâ b. Ma'în ise onun sika

[170] Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 182; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 147.
[171] Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 182.
[172] Dercînî, Tabakât, II, s. 254.
[173] Şemmâhî, Siyer, I, s. 88.
[174] Dercînî, Tabakât, II, s. 255.
[175] Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 182.
[176] Buhârî, Tarih, IV, s. 278.

olduğunu belirtmiştir.[177] Dârimî (ö. 255/868) ve Beyhakî (ö. 458/1065) kendisinden rivâyette bulunmuştur.[178]

Rivâyete göre Rebî'in kendisinden en fazla fıkıh öğrendiği üç hocasından biri de Ebû Nûh'tur.[179] Ancak Rebî'in *Müsned'*inde Ebû Nûh'tan rivâyet ettiği herhangi bir hadise rastlamadık.

8. 'Abbâd b. el-'Avâm el-Kilâbî el-Vâsitî (ö. 185/801)

Râvinin tam ismi, 'Abbâd b. el-Avâm b. Amr b. Abdillâh b. el-Munzir el-Kilâbî'dir. Hicrî 185 yılında vefat eden el-Vâsitî (ö. 185/801)'den Ahmed b. Hanbel ve Buhârî rivâyette bulunmuştur.[180] Rebî' eserinde kendisinden bir tane hadis rivâyet etmiştir.[181]

9. Yahyâ b. Kesîr (ö. 206/821)

Sâlimî'nin belirttiğine göre tam ismi, Yahyâ b. Kesîr b. Dirhem el-'Anberî el-Basrî'dir.[182] Nesâî (ö. 303/915) kendisinden hadis alınabilir anlamında *"Leyse bihî be'sun"*[183] ve İbn Ebî Hâtim er-Râzî de kendisi için *"Sâlih'ul-hadis"*[184] ifadeleri kullanmıştır. İbn Hibbân,

---

[177] İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, IV, s. 394.

[178] Dârimî, Mukaddime, 28, (1/98); Ahmed b. Hüseyn b. Ali b. Musa b. Ebû Bekir el-Beyhâkî (ö. 458/1066), es-Sünenu'l-Kubrâ, (Muhammed Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, VI, s. 427, h.no: 12517

[179] Sâlimî, Şerh, I, s. 3.

[180] Ahmed b. Hanbel, 10/262, 18/78, 28/177, 30/319; Buharî, Buyû', 81, (2/762), Tevhîd, 48, (6/2740); Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn, el-Kelâbâzî (ö. 398/1007), el-Hidâye ve'l-İrşâd, (Thk. Abdullâh el-Leysî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407, II, s. 501-502; Zehebî, Tarihu'l-İslâm, XII, s. 201.

[181] Rebî', el-Câmi', III, s. 242, h.no: 878.

[182] Sâlimî, Şerh, I, s. 45.

[183] Üçüncü mertebede yer alan ta'dîl lafızlarından birisi olup ravinin sika olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Bkz. (Zehebî, Mizânu'l-İ'tidâl, II, s. 279. Ebu'l-Hasanât el-Leknevî (ö. 1303/1886), er-Raf' ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Tadîl, (Thk. Ebu'l-Fettah Ebû Ğudde), Mektebetu'l-Matbuât el-İslamiyye, Haleb 1407, s. 149).

[184] "Sâlihu'l-hadis" ifadesi, ta'dil lafızlarından birisidir. Ravinin hadisi, itibâr için alınabilir anlamındadır. Bkz. (İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-Ta'dîl, IX, s. 183; Zeynuddin el-Irâkî, et-Takyîd ve'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh, (Thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Mektebetu's-Selefiyye, s. 159).

râviyi sika râviler arasında zikretmiştir.[185] Rebî'in *Müsned*'inde kendisinden iki tane rivâyet yer almıştır.[186]

10. Abdu'l-A'lâ Davud b. Abdi'l-A'lâ b. Muhammed (ö. 213/828)

Rebî'in *Müsned*'inde ismi, Abdu'l-A'lâ b. Dâvud şeklinde geçmektedir.[187] Sâlimî râvinin ismini, "*Abdullâh b. Dâvud b. Âmir el-Hemedânî Ebû Abdurrahmân*"[188] şeklinde vermektedir. Ayrıca sika ve âbid bir kişiliğe sahip olduğunu ancak vefatından önce rivâyet etmeyi bıraktığı için İmam Buhârî'nin kendisiyle görüşmediğini de belirtmektedir. Hicrî 213 yılında vefat etmiştir.[189]

11. Ebân b. 'Ayyâş (ö. ?)

Aslen Basralı olan ravinin tam ismi, Ebân b. Ayyâş İsmail Feyruz Ebû İsmail'dir. Enes b. Mâlik'ten rivâyette bulunmuştur. Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) ve Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) de kendisinden rivâyet etmiştir.[190] Rebî', b. Habîb'in eserinde Ebân b. Ayyâş'tan nakledilen bir rivâyet mevcuttur.[191]

12. Abdurrahmân b. Harmele. (ö. 145/762)[192]

13. el-Kelbî. (ö. 146/764)[193]

---

[185] İbn Hibbân, es-Sikât, IX, s. 255, no: 16294; Zehebî, el-Kâşif fi Ma'rifeti Men Lehû Rivâyetun fi'l-Kutubi's-Sitte, Dâru'l-Kıble, Cidde 1992, II, s. 373; İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, XI, s. 233.

[186] Rebî', el-Câmi', h.no: 17, 162, 739.

[187] Rebî', el-Câmi', I, s. 11, h.no:16.

[188] Sâlimî, Şerh, I, s. 41.

[189] Sâlimî, Şerh, I, s. 41-42. Krş. İbn Hacer, Takrîbu't-Tehzîb, I, s. 301, h.no: 3297.

[190] İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-Ta'dîl, II, s. 295.

[191] Rebî', el-Câmi', III, s. 217, h.no: 834.

[192] Hicrî 145'te vefat etmiş olan ravinin tam ismi, Ebû Harmele Abdurrahman b. Harmele el-Eslemî el-Medenî'dir. Said b. Müseyyeb'ten (ö. 94/713) rivâyette bulunmuş. Kendisinden de İmam Malik ve Süfyân es-Sevrî rivâyet etmiştir. *Müsned*'de Rebî' – Abdurrahman b. Harmele – Said b. Müseyyeb tarikiyle nakledilen bir tane rivâyet vardır. Bkz. (İbn Hibbân, es-Sikât, II, s. 68, no: 9038; Rebî', el-Câmi', III, s. 255, h.no: 883).

[193] İsmi, Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî b. Bişr b. 'Amr b. el-Haris el-K'ufî olarak geçmektedir. Tefsir ilminde âlim olup hicrî 146 yılında Kûfe'de vefat etmiştir. Bkz. (İbn Sa'd, Tabâkat, VI, s. 358-360; İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, VII, s. 270, no: 1478; Bağdadî, Tarihu Bağdat, IV, s. 468; Rebî', el-Câmi', III, s. 223, h.no: 846).

14. Muhammed b. Ali el-el-Kûfî. (ö. 205/821)[194]
15. Ebû Nu'aym. (ö. 209/825)[195]
16. İsmail b. İbrahim.[196]
17. Eflah b. Muhammed.[197]
18. Muhammed b. Umeyr el-Abdî. [198]
19. Yahyâ b. 'Amir. [199]
20. Bilâl b. Said.[200]
21. İsmail b. Salih el-Mekkî.[201]

[194] İbn Hibbân'ın *es-Sikât* adlı eserinde bir ravinin ismi *"Muhammed b. Ye'lâ el-Kufî"* olarak geçmekte ve vefat tarihi de hicrî 205 olarak belirtilmiştir. Söz konusu ravinin ismi tashif sonucu *"Ali"* yerine *"Ye'lâ"* olarak geçmiş olabilir. Bkz. (İbn Hibbân, es-Sikât, VII, s. 188, no: 9600; Bağdadî, Tarihu Bağdat, III, s. 447-448; Rebî', el-Câmi', III, s. 220, h.no: 840).

[195] Lakabı Ebû Nu'aym Fazl b. Dukeyn olan ravinin tam ismi, 'Amr b. Hamâd b. Züheyr b. Dirhem şeklinde geçmektedir. Hicrî 219 yılında vefat etmiştir. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve İmam Malik'ten (ö. 179/795) rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İshâk b. Râhûye (ö. 238/853) ve İmam Buhârî (ö. 256/870) rivâyet etmiştir. Bkz. (İbn Hibbân, es-Sikât, VII, s. 319, no: 10261; İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, VII, s. 61; Bağdadî, Tarihu Bağdat, XIV, s. 307; Rebî', el-Câmi', III, s. 227, h.no: 855).

[196] Rebî', el-Câmi', III, s. 238, h.no: 872; Vârcelânî, Kitâbu'l-Esmâ, s. 15.

[197] Rebî' kendisinden bir tane hadis rivâyet etmiştir. Başka kaynakta kendisi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak Beyhakî'nin *el-Esmâ ve's-Sıfât* adlı eserinde Muhammed b. Eflah isminde bir ravinin Abdullâh b. Mübarek (ö. 181/797)'e sorular sorduğundan bahsedilmektedir. Söz edilen Eflah b. Muhammed, Rebî' ile çağdaş olarak gözükmektedir. Bu kişinin söz konusu ravi olması ihtimal dâhilindedir. Bkz. (Beyhakî, el-Esmâ' ve's-Sıfât, (Thk. Abdullâh b. Muhammed el-Haşidî), Mektebetu's-Sevâdî, Cidde, ty, II, s. 159; Rebî', el-Câmi', III, s. 226, h.no: 854).

[198] Kendisi hakkında bir hal tercümesine ulaşamadık. Elbânî kendisi hakkında; *"Zannımca tabiînin meçhullerindendir"* ifadelerini kullanmaktadır. *Müsned*'de Rebî' kendisinden bir rivâyet nakletmiştir. Bkz. (Rebî', el-Câmi', III, s. 255, h.no: 885; Muhammed Nasruddin el-Elbânî, Silsiletu Ehâdisi'd-Da'îfe ve'l-Mevzû'a ve Eseruha's-Seyyi' fi'l-Ümmeti, Dâru'l-Meârif, Riyad 1992, VII, s. 432).

[199] İsmi, Yahyâ b. 'Amir el-Himyerî'dir. Reb'in *Müsned*'inde geçen rivâyetteki sened; Yahyâ b. 'Amir 'an 'Attâb b. Useyd şeklindedir. Hadis, İmam Ebû Hanife'nin *Müsned*'inde de aynı senedle nakledilmiştir. Ancak Yahyâ b. 'Amir hakkında bilgi verilmemiştir. Bkz. (Ebû Hanife, Müsnedu'l-İmâm Ebî Hanife (Rivâyetu Nu'aym), (Thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Mektebetu'l-Kevser, Riyad 1415, s. 266-267; Rebî', el-Câmi', III, s. 257, h.no: 894).

[200] İsmi, Ebû 'Amr Bilâl b. Sa'd b. Temîm es-Sekûnî olarak geçmektedir. Kendisinden Evzâ'î (ö. 157/774) rivâyette bulunmuştur. Rebî' kendisinden bir rivâyet nakletmiştir. Bkz. (Rebî', el-Câmi', III, s. 257, h.no: 897; İbn Hibbân, es-Sikât, IV, s. 66, no: 1845; İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, II, s. 368, no: 1568).

[201] Kendisi hakkında herhangi bir tercemeye ulaşamadık. *Müsned*'deki rivâyette Rebî' – İsmail b. Salih el-Mekkî – el-Hasan tarikiyle rivâyette bulunmuştur. Ricâl

Rebî'in kendilerinden rivâyette bulunduğu kişiler sadece bunlardan ibaret değildir. İbâdî tabakât yazarı Şemmâhî, yukarıda isimlerini zikrettiğimiz kişiler dışında Rebî'in kendisinden rivâyette bulunduğu birçok isim daha zikretmiştir. Ancak söz konusu kişilerin meçhûl olduklarını ve onlar hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığını şu şekilde belirtmiştir: *"Ben Rebî'in kendilerinden rivâyette bulunduğu* ve *onların da Câbir b. Zeyd'den rivâyette bulundukları bazı kimseleri burada zikredeceğim ancak o kimseler de meçhul kişilerdir. Onları tanıyanı da görmedim."*[202] Şemmâhî, bu ifadelerin ardından söz ettiği kişilerin isimlerini liste halide şu şekilde sıralamıştır: "*Yahyâ b. Ebî Kurate, Abbâs b. el-Hâris, Katâde,*[203] *Said, Abdullâh el-Hâris,*[204] *el-Velîd b. Yahya,*[205] *Seriye b. Sâlim, Ka'b b.* Suvâr,[206] *Yahyâ b. Nâfi', Habîb b. Ebî Habîb,*[207] *'Amr b. Herem,*[208] *Muhârib b. Yezîd, Ebân b. Yezîd,*[209] *İbn Cüreyc,*[210] *Dumâm b.*

kaynaklarında Hasan'dan (Basrî) rivâyette bulunan kişi, İsmail b. Müslim el-Mekkî olarak geçmektedir. Bkz. (Rebî', el-Câmi', III, s. 225, h.no: 848; İbn Hibbân, es-Sikât, VI, s. 37, no: 6615; İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, II, s. 198, no: 669).

[202] Şemmâhî, Siyer, I, s. 121.

[203] Katâde b. Dâime b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî (ö. 117/735), önemli tâbiîlerden olup özellikle tefsir alanında uzmanlaşmıştır. Ayrıca Arap dili, Câhiliye şiiri, Arap tarihi ve neseb ilminde devrinin önde gelen âlimi olmuştur. Bkz. (İbn Hibbân, es-Sikât, V, s. 322, no: 5046).

[204] Ebû Muhammed Abdullâh b. el-Hâris b. Nevfel el-Kureşî el-Hâşimî (ö. 84/703), babası ve dedesi sahâbî olan Abdullâh, muhaddis tabiîlerdendir. Ravinin ölüm tarihine bakıldığında Rebî'in kendisinden rivâyette bulunmuş olması zor gözükmektedir. Bkz. (İbn Hibbân, es-Sikât, V, s. 9, no: 3574).

[205] İbni Hibbân'nın belirttiğine göre Basra'da Câbir b. Zeyd'den rivâyette bulunanlardan biridir. Bkz. (İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, IX, s. 21, no: 90; İbn Hibbân, es-Sikât, V, s. 9, no: 3574).

[206] 'Umânlılardan Basra'ya ilk yerleşenlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Basra'da kadılık yaptığı söylenmektedir. Bkz. (es-Sahârî, el-Ensâb, s. 204).

[207] Kaynaklarada bu isimle iki ravi geçmektedir. Habîb b. Habîb el-Beclî, İmam Malik'ten rivâyette bulnmuştur. Diğeri ise Habîb b. Habîb el-Cermî'dir. O ise Hasan Basrî (ö. 110/728) ve Katâde (ö. 117/735)'den rivâyette bulunmuştur. Bkz. (İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, III, s. 99, no: 463-464; İbn Hibbân, es-Sikât, VI, s. 178, no: 7248).

[208] 'Amr b. Herem, İbâdî kaynaklarda Câbir b. Zeyd'den rivâyette bulunan bir ravi olarak geçmektedir. Bkz. (Said b. Halef el-Harrûsî, Min Cevâbâti İmâm Câbir b. Zeyd, (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye, s. 2-6).

[209] Basralı Ebân b. Yezîd hicrî ikinci asrın muhaddislerinden olup Hasan-ı Basrî, Katâde ve 'Amr b. Dinâr'dan (ö. 126/744) rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de 'Affân ve Iraklılar rivâyet etmiştir Yaklaşık olarak hicrî 164 yılında vefat etmiştir. Bkz. (İbn Hibbân, es-Sikât, VI, s. 68, no: 6759; Siyeru A'lâmu'n-Nübelâ, XI, 39, no: 20).

[210] Tabiînden olan Ebu'l-Velîd Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî (ö. 150/767) tefsir, hadis ve fıkıh âlimidir. Bkz. (Zehebî, Siyeru A'lamu'n-Nübelâ, VI, s. 325, no: 138).

Yahya, 'Amr b. Ebî Kurete,[211] *Selâm b. Miskîn,*[212] *'Amâr b. Habîb, Ebû Halil,*[213] *Ebû 'Avâne b. Ca'fer, İbn İlyâs, Hedâş b. Abilhamid, Hemâd b. Seleme,*[214] *el-Kâsım b. el-Fazl,*[215] *Hasân el-'Âmirî, Câbir b. Amârete,*[216] *el-Muhâcir el-Kufî,*[217] *İsmail b. el-Kadîd, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Mesleme, Abdusselam b. Abdulkuddûs.*[218]"[219]

Şemmâhî, yukarıdaki tüm râvileri meçhul olarak belirtmesine rağmen ilgili dipnotlarda verdiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı üzere, râvilerin tamamı meçhul değildir.

1.3.3. Talebeleri

Ulaşabildiğimiz kaynaklarda Rebî'in hayatı hakkında yeterince sistematik bilgi bulunmaması, talebeleri hakkında da bilgi elde etmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak kaynaklarda Rebî' b. Habîb'den birçok talebenin ilim tahsil ettiği ve birçok farklı bölgeye dağıldıkları rivâyet edilmiştir. Talebeler, Basra'da Rebî'den ilim tahsil ettikten sonra daha çok 'Umân, Hadramevt, Horasan ve Irak

[211] İbn Hibbân'nın belirttiğine göre, 'Amr b. Ebî Kurâte el-Kindî, Hz. Ömer ve Huzeyfe'den rivâyette bulunmuştur. Ondan da eş-Şeybânî rivâyet etmiştir. Bkz. (İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, VI, s. 235, no: 1303; İbn Hibbân, es-Sikât, V, s. 181, no: 4468).

[212] Muhaddisler tarafından sika olarak kabul edilen Basra âlimlerinden olan Selâm b. Miskîn hicrî 164 yılında vefat etmiştir. Bkz. (İbn Hibbân, es-Sikât, VI, s. 416, no: 8363; Zehebî, Mizânu'l-İ'tidâl, II, s. 181, no: 3355).

[213] İbâdî âlimlerden olup hicrî ikinci asrın ilk yarısında doğmuş ve üçünü asrın ilk yarısnda da vefat etmiştir. Ebu 'Ubeyde'den ilim tahsil eden hameletü'l-ilimden sayılmaktadır. Bkz. (Heyet, Mu'cemu'l-A'lâmu'l-İbâdiyye, (Kısmu'l-Mağrib), I, s. 322).

[214] Hamâd b. Seleme b. Dinâr, hicrî ikinci asır âlimlerinden olup muhaddislerce sika olarak kabul edilmiş ve hicrî 167 yılında vefat etmiştir. Bkz. (İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, III, s. 140, no: 623).

[215] Basra âlimlerinden olan el-Kâsım b. Fazl b. Ma'dân el-Hadânî, hicrî 164 yılında vefat etmiştir. Bkz. (İbn Hibbân, es-Sikât, VII, s. 338, no: 10344).

[216] Basralı İbadî âlimlerden biridir. Doğum ve vefat tarihi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bkz. (Şemmâhî, Siyer, I, s. 121; Heyet, Mu'cemu'l-A'lâmu'l-İbâdiyye, (Kısmu'l-Mağrib), I, s. 173).

[217] Haşim b. el-Muhâcir el-Hadremî, hicrî ikinci asırda Ebu 'Ubeyde'ye talebelik eden fakih İbâdîlerdendir. İkinci asrın son yarısında vefat ettiği söylenmektedir. Bkz. (Heyet, Mu'cemu'l-A'lâmu'l-İbâdiyye, (Kısmu'l-Maşrik), I, s. 392).

[218] Abdüsselâm b. Abdulkudûs el-Irâkî el-Basrî, Ebu 'Ubeyde'nin talebelerindendir. Muhaddisler tarafından cerh edilmiştir. Bkz. (İbn Ebî Hatim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, VI, s. 48, no: 253; Zehebî, Mizânu'l-İ'tidâl, II, s. 617, no: 5054; Heyet, Mu'cemu'l-A'lâmu'l-İbâdiyye, (Kısmu'l-Maşrik), I, s. 200).

[219] Bkz. Şemmâhî, Siyer, I, s. 121.

bölgelerine ilim taşımışlardır. Tespit edebildiğimiz talebelerin isimlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Musa b. Ebî Câbîr el-Ezkevî (ö. 181/797)[220]
2. Beşîr b. el-Munzir Ebû'n-Nezîr en-Nezvî (ö. 186/802)[221]
3. Ebû Sufra Abdulmelik b. Ebî Sufra (ö. 150-200)[222]
4. Muhammed b. el-Ma'lâ el-Feşhî (ö. 150-200)[223]
5. Ebû Eyyûb Vâil b. Eyyûb (ö. 190/805)[224]
6. Bişr b. Ğânim el-Horasanî (ö. 205/820)[225]
7. Mahbûb b. Rahîl el-Kureyşî el-Basrî (ö. 230/844)[226]
8. Munîr b. Niyer el-Ca'lânî (ö. 281/894)[227]
9. Ebu'l-Munzîr Beşir b. Munzir en-Nizvânî (ö. ?)[228]
10. Hişâm b. Ğeylân el-Horasanî (ö. ?)[229]

---

[220] 'Umân siyasetinde önemli bir kişilik olup hameletu'l-ilimden biri olarak kabul edilmektedir. (Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 127).

[221] Uzun bir süre Basra'da Rebî'in yanında ilim tahsil etmiştir. Daha sonra 'Umân'a dönmüş ve orada müderrislik yapmıştır. Bkz. (Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 1025).

[222] Rebî'in önemli talebelerinden birisi olup aynı zamanda şu an elimizdeki *Müsned*'in râvisi olduğu da söylenmektedir. Bkz. (Şemmâhî, Siyer, I, s. 119; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 91).

[223] Beşîr el-Munzir ile aynı dönemde Rebî'e talebelik yapmıştır. Bkz. (Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 1025).

[224] Basra'da ilim tahsilinden sonra Hadramevt bölgesine ilim taşıyanlardan birisidir. Rebî' Basra'dan ayrıldıktan sonra özellikle Irak bölgesindeki âlimlerin başvurdukları bir âlim olmuştur. Bkz. (Sâlimî, Şerh, I, s. 3; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 277).

[225] İbâdiyye mezhebinin hicrî ikinci asırdaki önemli âlimlerinden olup *Müdevvene* adlı eseri günümüze kadar gelmiştir. Bişr b. Ğânim, hem Ebû 'Ubeyde hem de Rebî'e talebelikte bulunmuş olup Horasan bölgesinde İbâdîliği yayan âlimlerdendir. Bkz. (İbnu Ğânim, Müdevvene, I, s. 9).

[226] Ebû 'Ubeyde ve Rebî'den sonra Basra şeyhliği ona geçmiştir. Hem tarihçi hem de din âlimi olarak bilinmektedir. Hicrî ikinci asırda Basra'daki son İbâdî âlimlerinden birisidir. Dercînî eserinde kendisine yaklaşık olarak on iki sayfa ayırmış ve onu, hicrî 150-200 yılları arasında vefat edenler arasında göstermiştir. Ancak onun hicrî 230 yılında vefat ettiğini söyleyenler de vardır. Bkz. (Dercînî, Tabakât, II, s. 278-290; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 702).

[227] Basra'dan 'Umân'a gönderilen hameletu'l-ilimden biri olarak kabul edilmektedir. Bkz. (Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 241-242).

[228] Kendisine "*Şeyhu'l-Kebir*" denilmiştir. Hameletu'l-ilimden olup aslen 'Umân'nın Nezve şehrine bağlı Akre bölgesindendir. Bkz. (Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 367).

[229] Horasan bölgesine ilim taşıyan talebelerden biridir. Bkz. (Sâlimî, Şerh, I, s. 3).

Nureddin es-Sâlimî, Rebî' b. Habîb'den rivâyette bulunan talebelerin sadece bunlardan ibaret olmadığını özellikle Irak ehlinden daha birçok kişinin Rebî'den rivâyette bulunduğunu belirtmiş, ancak söz konusu talebelerin kimler olduğu hakkında bilgi vermemiştir.[230]

1.3.4. Eserleri

Hiç şüphesiz Rebî'in en önemli eseri, *el-Câmiu's-Sahîh*'tir. Ancak kendisine izafe edilen birkaç eser daha vardır. Öneminden dolayı önce *el-Câmiu's-Sahîh*'ten söz edeceğiz. Daha sonra diğer eserlerine de temas edeceğiz.

1. el-Câmiu's-Sahîh (el-Müsned)

Rebî'e izafe edilen bu eser, İbâdiyye mezhebinin en önemli temel hadis kaynağıdır. Rivâyetlere göre Rebî' eserini ale'r-ricâl tarzında (râvilerin isimlerine göre) tasnîf etmiştir.[231] Eserdeki hadislerin ekseriyeti âlî isnâdla gelen *Müsned*, İbâdiyye mezhebine göre Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahih dinî kaynak olarak kabul edilmiştir. Rebî' burada zikrettiği rivâyetlerin ekseriyetini hocası Ebû 'Ubeyde'den nakletmiştir. Eser, Rebî'in vefatından yaklaşık olarak dört yüzyıl gibi uzun bir dönemin ardından ilk defa hicrî altıncı yüzyılda Ebû Yakûb Yûsuf b. İbrahim el-Vârcelânî (ö. 570/1174)[232] tarafından bulunmuş ve yeniden düzenlenmiştir.[233] Eser dört cüzden oluşmaktadır. Son iki cüz Vârcelânî tarafından

[230] Sâlimî, Şerh, I, s. 3.

[231] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbîhât), I, s. 5; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400; Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, s. 129.

[232] Hicrî altıncı asırda vefat etmiş İbâdiyyenin önemli âlimlerinden birisi olan Vârcelânî, çalışmamız açısından önemli şahsiyetlerdendir. Çünkü Rebî'in eserini ilk defa bulup ortaya çıkaran kişidir. İleride *Müsned*'in günümüze geliş serüveni ve eserin tasnifinden söz ederken Vârcelânî'ye ayrı bir başlık açılacak ve kendisi hakkında daha detaylı bilgi verilecektir. Geniş bilgi için bkz. (Dercînî, Tabakât, II, s. 413; Şemmâhî, Siyer, I, s. 443-445; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 277; Bâcû, "el-Vercelânî", DİA, 2013, XXXXIII, s. 50-51).

[233] Şemmâhî, Siyer, s. 119; Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî'nin Tenbihâtı), I, s. 15-16; Sâlimî, el-Lum'a, I, s. 17; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, I, s. 768-769; II, s. 400; Erul, "Rebî' b. Habîb", DİA, XXXIV, s. 494-495.

ziyade olarak eklenmiştir.[234] Vârcelânî, Rebî'in muhalifleri ile yaptığı tartışmalarda özellikle akaid ile ilgili kullandığı delil ve rivâyetleri, üçüncü cüze yerleştirmiştir. Ayrıca Mahbûb b. Rahîl'in (ö. 230/844) hocası Rebî'den yaptığı rivâyetler, İmam Eflah b. Abdulvehhâb b. Abdurrahmân er-Rüstemî'nin (ö. 258/871) İbnu Ğânim el-Horasâni'den (ö. 205/820) yaptığı rivâyetler ve Câbîr b. Zeyd'in mürsel olarak naklettiği rivâyetleri de dördüncü cilde yerleştirmiştir.[235] Böylece eser dört cüzden müteşekkil olmuş ve ilk defa Vârcelânî'nin tertip ve cem' etmesi ile *"Kitâbu't-Tertîb fi's-Sahîhi min Hadîsi'r-Rasûl"* ismiyle 'Umân Sultanlığının başkenti Maskat'ta basılmıştır. Daha sonra eser, *el-Câmiu-Sahîh Müsnedü'r-Rebî' b. Habîb* ismi ile Zengibar, Kahire, Beyrut ve Dımaşk'ta birçok defa basılmıştır. [236] Eseri'in rivâyet ve dirâyet açısından analiz ve değerlendirilmesi ilgili bölümde yapılacağından burada bu özet bilgi ile yetinmek istiyoruz.

2. Âsâru'r-Rebî'

Rebî'in talebelerinden olan Ebû Sufra Abdulmelik b. Sufra (ö. 150-200) tarafından telif edilmiş bir eserdir. Eserde Rebî' b. Habîb - Damâm b. es-Sâib - Cabîr b. Zeyd kanalı ile rivâyet edilen hadisler toplanmıştır. Eser birçok kütüphanede el yazma halindedir.[237] Eserin Câbir'in kaybolan *Divân*'ının bir bölümü olma ihtimali de vardır.[238]

3. Futyâ'r-Rebî' b. Habîb

---

[234] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), I, s. 15-16; Şemmâhî, Siyer, I, s. 119; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, I, s. 768-769; II, s. 400; Bus'îdî, Rivâyetu'l-Hadis, I, s. 40; Erul, "Rebî' b. Habîb", DİA, XXXIV, s. 494-495.

[235] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât) , I, s. 17; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, I, s. 768-769.

[236] Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 103; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 97, 400-430; Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 507.

[237] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 401-403.

[238] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 402.

Eser matbu olmayıp el yazma halindedir. Bârûniyye Kütüphanesinde el yazması bulunan *Asâru'r-Rebî*'in iki ciltten oluştuğu ve ikinci cildin *Futyâ'r-Rebî'* olduğu, söylenmektedir.[239]

4. Ba'du Ehâdîsi'n-Nebevîyye ve'l-Âsâru'l-Merviyye 'an Ba'di's-Sahâbe

Vârcelânî, Rebî'in bu eserini ziyade olarak *Müsned*'e karıştırmadan üçüncü cilt olarak eklemiştir. Yani *Kitâbu't-Tertîb*'in üçüncü cildinde yer alan akaid ile ilgili rivâyetlerdir.[240]

5. Îcâbâtu Esile fi'l-İbâdât ve'l-Muamelât ve'l-Ahvâli'ş-Şahsîyye

İbnu Ğânim'in Rebî'den yaptığı rivâyetler olup bu rivâyetleri *Müdevvene* adlı eserinde kaydetmiştir.[241]

6. Ârâuhu ve Ecvibetuhu'l-Fıkhiyye

Eser, Rebî' talebelerinden İbnu Ğânim'in eserlerinde serpilmiş durumdadır.[242]

1.3.5. İlmî Ehliyeti

Cabîr b. Zeyd ve Ebû 'Ubeyde'nin vefatından sonra İbâdîler, kendilerine imam ve lider olacak en iyi kişinin Rebî' b. Habîb olduğu kanaatine sahiptiler. Zira bu vazifeyi icra edecek kimsenin hem geniş bir ilme sahip olması hem de siyaseten çok olgun olması gerekirdi. İbâdîlere göre bu özellikleri kendinde barındıran kişi, Ebû 'Ubeyde'nin yanında uzun yıllar talebelik yapmış ve Ebû 'Ubeyde'nin hocalarının birçoğu ile görüşme fırsatını bulmuş olan

[239] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 402-403. Bazı çalışmalara göre eser, Rebî'in talebelerinden İbnu Ğânim el-Horasanî tarafından cem ve tedvîn edilmiştir. Dolayısıyla eserin müellifi Rebî'in talebesi İbnu Ğânim'dir. Bkz. (Talal b. Halîfe b. Hamed Âl Abdusselâm, Futyâ'r-Rebî' b. Habîb el-Cüzü's-Sânî, Kulliyetu't-Terbiyye, Câmi'atu Sultân Kâbûs 2014, s. 122).

[240] Vârcelânî, et-Tertîb, III, s. 331-415; Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 507.

[241] Heyet, Mu'cemu A'lâm, I, s. 103; Heyet, Mevsu'atu A'lâm, I, s. 507.

[242] Bus'idî, Rivâyetu'l-Hadis, s. 38.

Rebî’ b. Habîb’den başkası değildi. O, hem Ebû ‘Ubeyde hem de onun hocalarından ilmî açından çok istifade etmişti. Rivâyet ettiği hadislerin çoğunun Ebû ‘Ubeyde - Câbir b. Zeyd – sahâbe tarikiyle aktarılmış olması, aslında Rebî’in kendi hocası ile çokça ilmi müzakerede bulunmuş olduğunun göstergesidir. Hocası Ebû ‘Ubeyde, onun ilmini, takvasını ve fakih oluşunu şu sözlerle takdir etmiştir: “*Rebî’ bizim fakihimiz, âlimimiz ve müttakimizdir.*”[243] Aslında bu sözler, Ebû ‘Ubeyde’nin talebesine ne kadar güvendiğinin göstergesidir. Ebû ‘Ubeyde daha hayatta iken Rebî’ b. Habîb Basra’da İbâdiyye mezhebinin dâîliğini yapmakla görevlendirilmiş ve Ebû ‘Ubeyde tarafından kurulan meclislerden sorumlu kişi olmuştur.[244] Daha sonra hocası onu İbâdîlere müftü olarak tayin etmiştir.[245] Yine hocası hastalandığında hacca gitmek için toplanan İbâdîlerin başlarına Rebî’ hacc emiri olarak tayin edilmiştir.[246] Ebû ‘Ubeyde’nin eğitim sisteminden geçen Rebî’ b. Habîb gibi başarılı talebeler sayesinde olgun bir siyaset takip edilmiş ve bu siyaset ile hem Emevîler hem de Abbasîler için tehlike arz eden iki İbâdî devletin kurulmasını sağlamıştır. Daha sonra kuzey Afrika ve Hicaz bölgelerinde bu devletler varlıklarını sürdürmüşlerdir.[247]

Rebî’ b. Habîb’e hem arkadaşlık hem de talebelik yapan Mahbûb b. Rahîl (ö. 230/844), ondan *“Ebû ‘Ubeyde’den sonra Müslümanların fakihi ve âlimidir”*[248] şeklinde söz etmiştir. Rebî’ Basra’da özellikle kendi mezhebine bağlı olan kişilere hadis

[243] Dercînî, Tabakât, II, s. 276.
[244] Ebû ‘Ubeyde döneminde İbâdiyye mezhebi mensuplarının eğitim, tebliğ ve irşad faalieyetleri için Basra’da gizli meclisler kurulmuş ve bu meclisler mezhepte belli bir seviyeye gelen meşayihlerin evlerinde veyahut yer altında sırf bu amaç için tertip edilmiş gizli yerlerde yapılmıştır. Bu meclislerde genellikle fıkıh ve irşad konuları işlenmiştir. Rebî’ b. Habîb daha hocası hayata iken bu meclisleri düzenlemekle görevlendirilmiştir. Bkz. (Heyet, Mustalehâtu’l-İbâdiyye, II, s. 689).
[245] Nâmî, Dirâsât ‘Ani’l-İbâdiyye, I, s. 108; Cehlân, el-Fikru’s-Siyasi, s. 173.
[246] Dercînî, Tabakât, II, s. 245, 276.
[247] Nâmî, Dirâsât ‘Ani’l-İbâdiyye, I, s. 108; A’veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli’l-İbâdiyye, s. 16-17; Halîfât, el-Usûlu’t-Tarihiyye, s. 32-52.
[248] Bus’idî, Rivâyetu’l-Hadis, s. 39.

dersleri vermiş ve insanlar kendisinden hem hadis okumuşlar hem de yazmışlardır.[249] İbâdî tarihçi Dercînî, Rebî'i tanıtırken şu övgü dolu cümlelerle başlamıştır: *"Rebî' b. Habîb, Allah rahmet eylesin, asil mezhebin zirvesi, zor meselelerde sığınak olan ilimlerin âlimi (sembolü), seferlerde kervan yularının kendisine teslim edildiği (misali gibi emin ve güvenilir) kişidir. Ebû 'Ubeyde'ye arkadaşlık etmiş ve onun feyizli ilim deryasından faydalanmıştır. Ebû 'Ubeyde'nin meclisinde bulunmuş, her daim meclise ilk gelen ve meclisten son çıkan o olmuştur. Asırlar geçmesine rağmen bereket (feyizli) olarak görülen meşhur el-Müsned'i, Ebû 'Ubeyde'den rivâyet etmiştir. Her görüş ve meselenin detayını bilir ve onun cevapları mezhepte dayanaktır... İmâmet, velâyet ve berâet'in[250] Kitap ve sünnette muvafık olmasını savunandır. Bizce tüm meselelerde doğru olan onun (Rebî'in) cevabıdır. Onun ashabını işitmek istersen – Allah'a hamd olsun- bizler onun ashabıyız."*[251]

Dercînî'den sonra yaşamış bir başka meşhur İbâdî tabakât yazarı Şemmâhî de kendinden önceki tarihçiler gibi Rebî'in ilim ve liyakat hususunda tereddüdün bulunmadığını belirtmiştir.[252] Çağdaş İbadî âlimlerden Kannûbî, Rebî'in ilminden söz ederken şunları ifade etmektedir: *"Rebî'in geride bıraktığı eserler, aslında onun ilimdeki derinliğine, kaynaklarının ne kadar sağlam olduğuna, hadis ve fıkıhtaki mertebesine delalet etmektedir."*[253] Kannûbî, Rebî'in, hadisin mana ve mefhumunu anlamadan, sahih ve sakimini birbirinden ayırmadan sadece lafzını ezberleyen Haşeviyye'den[254]

---

[249] Vârcelânî, Kitâbu'l-Esmâ, s. 2; Sâlimî, Şerh, I, s. 3.

[250] İbâdiyye mezhebinde "Berâet" kavaramı, akâid ve kelâm sahasıyla ilgilidir. Kebâir günah işleyene karşı Allah için kalben buğz etmek, o kişi için istiğfarda bulunmamaktır. Berâet'in amacı günah işleyen kimsenin günahından vazgeçip tövbe etmesini sağlamaktır. Onun ma'siyette devam etmesine engel olmaktır. Yoksa günah işleyenden herhangi bir intikam veya ondan nefret etmek değildir. Berâet'in birçok çeşidi vardır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. (Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 105).

[251] Dercînî, Tabakât, II, s. 273.

[252] Şemmâhî, Siyer, I, s. 102.

[253] Kannubî, er-Rebî' s. 33.

[254] Dinî konularda akıl yürütmeyi reddeden, nasların zahirine bağlı kalarak bazen teşbîh ve tecsîme düşen telakilere verilen isimdir. "Haşviyye" veya "Haşeviyye" diye tabir edilen akımın özellikle mihne olaylarına bir reaksiyon olarak ortaya çıktığı söylenmektedir. Özellikle Allah'ın sıfatları konusunda mevcut metinleri hiçbir yoruma

olmadığını, kendisinin hadislerin mefhum ve medlûlünü bilen fakih muhaddislerden biri olduğunu da ayrıca belirtmektedir.[255] Zirikli, Rebî' b. Habîb'in hicrî ikinci asrın gözde âlimlerinden birisi olduğunu belirtmiştir.[256] Son dönem âlimlerinden Sezgin de Rebî'in ilk dönemden günümüze ulaşan en eski kaynaklardan bir tanesinin sahibi olduğunu ve ayrıca söz konusu eserinin hacimli olup birçok fasılı ihtiva ettiğini belirterek, müellifin ilmine işarette bulunmuştur.[257]

Yukarıdaki bilgilere bakıldığında özellikle İbâdî kaynaklarda Rebî' b. Habîb hakkında söylenen övgü dolu bazı sözlerin abartılı veya tek taraflı sözler olarak kabullenmekle beraber gerek İbâdî ve gerekse Sünnî kaynakların verdiği bilgilerden oluşan genel kanaat, Rebî'in adalet, ilim, liyakat ve hocasından sonra yaşadığı İbâdî toplumun liderliğini yapma hususunda ehil olduğu ve zikredilen vasıflar açısından hakkında olumsuz bir düşüncenin olmadığı, istikametindedir. İbâdîler nezdinde fetva ve görüşlerine müracaat edilen yetkin bir âlim olarak gözükmektedir. Bunları söylememizin nedeni, ileride ilgili konu başlığı altında işleneceği üzere, Rebî' b. Habîb'in tamamen meçhûl bir kişi olduğunu, hatta böyle bir kişinin İbâdîler tarafından da pek bilinmediğini iddia edenler bulunmaktadır. Biz bu tartışmalara geçmeden önce cerh ve ta'dîl âlimlerinin Rebî' hakkındaki görüşlerinin incelenmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Daha sonra Rebî' b. Habîb'in meçhûl olduğuna dair tartışmalara geçeceğiz.

tabi tutmadan bazen teşbih ve tecsime düşecek şekilde aynen kabul etmişlerdir. Hz. Peygamber'den gelen her rivâyeti hiçbir ayırıma tabi tutmadan bir hukuk normu gibi tatbik ederler. Kısaca dini konularda akıl yürütmeyi reddederler. Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Özafşar, İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkaplanı, s. 98; Metin Yurdagür, "Haşviyye", DİA, TDVY, Ankara 1997, VI, s. 226-227).

[255] Kannubî, er-Rebî' s. 33.

[256] Ziriklî, el-A'lâm, III, s. 14.

[257] Bkz. Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, s. 27, 84.

1.3.6. Cerh ve Ta'dîl Âlimlerine Göre Rebî' b. Habîb

Rebî' b. Habîb hakkında cerh ve ta'dîl âlimlerinin görüşlerine müracaat ettiğimizde kendisinden söz eden en eski kaynağın hicrî üçüncü asırda yaşayan Yahyâ b. Ma'în'in *Tarih*'i olduğunu görmekteyiz. İbn Ma'în, Rebî'in Basralı ve güvenilir bir râvi olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "*Rebî' b. Habîb Basralı'dır. Hasan ve İbn Sîrîn'den rivâyet etmektedir ve sikadır."*[258]

Ahmed b. Hanbel, Basra'dan gelen el-Heysem b. Abdulgaffâr et-Tâî denilen bir râviden söz ederken, bu kişinin Rebî' b. Habîb denilen bir kişiden - Damâm - Câbir b. Zeyd tariki ile hadis rivâyet ettiğini söylemiştir.[259] el-Heysem b. Abdulgaffâr denilen râvi hakkında bir takım değerlendirmelerde bulunan Ahmed b. Hanbel'in Rebî' hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmadığı görülmektedir. Ancak, burada zikredilen sened zinciri, Rebî'in en fazla hadis rivâyet ettiği tariktir. Rebî' Câbir'den yaptığı rivâyetlerin çoğunu Damâm vasıtası ile yapmıştır.[260] Yalnız, Ahmed b. Hanbel'in kendisinden "*Rebî' denilen bir kişi*"[261] şeklinde söz etmesi, kendisini pek tanımadığına hamletmemiz mümkündür.

İmam Buhârî, Târihu'l-Kebîr adlı eserinde "Rebî' b. Habîb, Hasan ve İbn Sîrîn'den (hadis) işitmiştir. Kendisinden de Musa el-Basrî rivâyette bulunmuş ve Basralı'dır"[262] şeklinde kendisinden bahsetmiştir. Buhârî de Rebî' hakkında olumlu veya olumsuz

---

[258] İbn Ma'în, Tarih, III, s. 353, no: 1711; IV, s. 109, 141, 249. Ayrıca eserin başka bir bölümünde de *"Rebî' b. Habîb Basrî'dir. Ebû Dâvûd ve 'Affân kendisinden rivâyette bulunmaktadır"* demiştir. (İbn Ma'în, Tarih, IV, s. 341) Bununla beraber aynı eserde "er-Rebî' b. Habîb" adında iki kişiden daha söz edilmektedir. Onlar da şunlardır:

1. er-Rebî' b. Habîb Kufî: 'Âiz b. Habîb'in kardeşidir. Her ikisi de sikadır. Kendilerine Benu el-Melâh denilmiştir.
2. er-Rebî' b. Habîb: Buna aynı zamanda Rebî'u'l-Melâh da denilmiştir. Bkz. (İbn Ma'în, Tarih, III, s. 353, 501). Görüldüğü gibi Yahyâ b. Ma'în, isimleri aynı olan üç râviden söz etmiş ve bunları birbirlerinden ayırt etmiştir.

[259] İbn Hanbel, el-'İlel, II, s. 56, h.no: 1538; Bağdâdî, Tarihu Bağdat, XVI, s. 83.

[260] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400.

[261] İbn Hanbel, el-'İlel, II, s. 56.

[262] Buhârî, Tarih, III, s. 277.

herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Ancak Buhârî genellikle âdeti gereği cerh edilenleri belirtmiştir. Dolayısıyla Buhârî’nin râvi hakkında susması, en azından râvi hakkında cerhin olmadığına ve râvinin tercih edilebileceğine işaret sayılabilir.[263]

Hicrî dördüncü asırda yaşayan muhaddis Ebû Bişr ed-Dulâbî (ö. 310/922), *el-Kunâ ve’l-Esmâ* adlı eserinde Rebî’in künyesinin “*Ebû Half*” olduğunu söylemekle yetinmiştir.[264]

İbn Hibbân (ö. 354/965), Rebî’ hakkında Buhârî’nin verdiği bilgileri aktararak onu, *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.[265] Bu da gösteriyor ki İbn Hibbân, Rebî’ b. Habîb’i sika olarak kabul etmiştir. Çünkü *es-Sikât* adlı eserini sadece sika olarak gördüğü râvilere tahsis etmiştir.[266] Rebî’i sika olarak gören bir başka muhaddis ise İbn Hibbân’ın çağdaşı olan İbn Şahin (ö. 385/995)’dir: *“Rebî’ b. Habîb Basralı’dır. Hasan ve İbn Sîrîn’den rivâyette bulunmakta olup sikadır.”*[267]

Dârekutnî (ö. 385/995), Rebî’ b. Habîb’in Basralı olup az rivâyette bulunan râvilerden olduğunu belirttikten sonra kendisi hakkında; hadisi alınır, terk edilmez anlamında *“lâ yutreku bih”*[268] tabirini kullanmıştır. Her ne kadar bu tabir Dârekutnî için cerh ifade etmese de söz konusu değerlendirilmesi yapılan bu kişinin İbâdî olan Rebî’ mi, yoksa Buhârî’nin de kendisinden Ebû Seleme

---

[263] Buhâri’nin Tarih adlı eserine alıp da cerh etmediği râviler hakkındaki değerlendirme için bkz. Muhammed b. Ebî Bekir Şemsuddin İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Zâdu’l-Me’âd fi Hedyi Hayri’l-‘İbâd, Müessesetu’r-Risâle, 27. Baskı, Beyrut ty, I, s. 470-471.

[264] Dulâbî, el-Kunâ, II, s. 515.

[265] İbn Hibbân, müellifimizden “Rebî’ b. Habîb, Hasan ve İbn Sîrîn’den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de Musa b. İsmail rivâyette bulunmuştur” şeklinde söz etmiştir. (İbn Hibbân, es-Sikât, VI, s. 299, no: 7807).

[266] Bkz. İbn Hibbân, es-Sikât, I, s. 1-14; Mehmet Ali Sönmez, “es-Sikat”, DİA, TDVY, Ankara 2009, XXXVII, s. 176.

[267] İbn Şahin, Tarih, s. 86.

[268] Dârekutnî, ed-Du’afâ ve’l-Metrûkîn, II, s. 153, no: 216.

el-Hanefî[269] diye söz ettiği Rebî' mi olduğu hususu tam olarak net değildir.[270]

İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327/938) çalışma konumuz olan Rebî' ile lakabı Ebû Seleme el-Hanefî olan Rebî'i birbirlerine karıştırmıştır.[271] Daha sonra Mizzî (ö. 742/1341) de Râzî gibi aynı râvilerin tercemelerini birbirine karıştırmıştır.[272] Her iki râvinin birbirleriyle karıştırılması, Zehebî (ö. 748/1348)[273] ve İbn Hacer (ö. 852/1448) ile devam etmiştir.[274]

Cerh ve Ta'dîl kitaplarında müellifimizle alakalı bilgileri özetleyecek olursak Rebî' b. Habîb isminde üç tane râvi görmekteyiz:

1. Rebî' b. Habîb el-Basrî:

Hasan ve İbn Sîrîn'den rivâyette bulunmuş kendisinden de Musa b. İsmail rivâyet etmiştir. İbn Ma'în, İbn Hibbân ve İbn Şahin sika olarak kabul etmiştir. Buhârî ise kendisi hakkında değerlendirme yapmadan eserine almıştır. Bu kişi çalışma konumuz olan Rebî' b. Habîb'tir.

2. Rebî' b. Habîb Ebû Seleme el-Hanefî:

Yemâme ehlinden olup Abdullâh b. 'Umeyr ve Ebâ Said er-Rakkâşî'den rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) rivâyet etmiştir. Sika olarak görülmüştür.

---

[269] Buhârî, Tarih, III, s. 277.

[270] Dârekutnî, "er-Rebî' b. Habîb er-Rakkâşî'ye gelince o Basralı olup az rivâyette bulunmuştur. Basralılardan rivâyette bulunur, lâyutrekubihtir" dediği kişinin, Ebû Seleme er-Rebî' b. Habîb el-Basrî el-Hanefî olduğunu düşünüyoruz. (Bkz. Dârekutnî, ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn, II, s. 153, h.no: 216).

[271] İbn Ebî Hâtim, Rebî' b. Habîb Ebû Seleme'nin Hasan ve İbn Sîrîn'den rivâyette bulunduğunu kaydetmiştir. Hâlbuki Hasan ve İbn Sîrîn'den rivâyette bulunan kişi, Rebî' b. Habîb el-Basrî'dir. Bkz. (İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-Ta'dîl, III, s. 457, no: 2063; krş. Buhârî, Tarih, II, s. 277; İbn Hibbân, es-Sikât, VI, s. 299, no: 7807).

[272] el-Mizzî, Tehzîbu'l-Kemâl, IX, s. 69.

[273] Zehebî, Mizânu'l İ'tidâl, II, s. 39-40, no: 2733-2734.

[274] Bkz. İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, III, s. 241, krş. Sezgin, Tarih, I, s. 171.

3. Rebî' b. Habîb el-'Absî el-Kufî el-Mellâh:

'Âiz b. Habîb'in kardeşidir. Nevfel b. Abdilmelikten rivâyet etmiştir. Kendisinden de 'Ubeydullâh b. Musa rivâyet etmiştir. Bunu zayıf görenler olduğu gibi sika olarak görenler de vardır. Nevfel'den rivâyette bulunduğu için zayıf görülmüştür.[275]

İşte isimleri aynı olan söz konusu bu üç râviyi, Buhârî birbirlerinden ayırt etmiştir. İbn Hibbân da lakabı el-Kufi el-Mellâh olan râviyi, zayif râvilere tahsis ettiği *Kitâbu'l-Mecruhîn* adlı eserinde yer vermiştir. İbâdî olan el-Basrî ile lakabı el-Hanefî olanı ise sika râvilere ayırdığı *es-Sıkât* adlı eserinde kaydetmiştir.[276] Ancak daha sonraki dönemde tabakât yazarları, isim benzerliğinden dolayı lakabı "Ebû Seleme el-Hanefi" ile lakabı "el-Basrî el-İbâdî" olan râvilerin hal tercemelerini birbirlerine karıştırmışlardır. İlk önce İbn Ebî Hâtim iki râviyi birbirlerine karıştırmış daha sonra Mizzî, Zehebî ve İbn Hacer de onu takip etmişlerdir.[277]

Görüldüğü üzere Rebî' b. Habîb ismi, Sünnî kaynaklarda az da olsa geçmektedir. Özellikle Yahyâ b. Ma'în, Buhârî ve İbn Hibbân gibi erken dönem cerh ve ta'dîl âlimlerinin eserlerinde kendisinden söz edilmiştir. Yahyâ b. Ma'în ve İbn Hibbân, Rebî'i sika olarak belirtmiştir. Âdeti gereği cerh edenleri belirten Buhârî ise Rebî' b. Habîb hakkında cerh ve ta'dîl açısından herhangi bir değerlendirmede bulunmayıp sadece kısaca tanıtmakla yetinmiştir. Araştırma konumuz olan Rebî' b. Habîb hakkında özellikle erken dönem Sünnî kaynaklarda kendisini cerh eden herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır. Ancak daha sonraki

[275] Bkz. Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce (ö. 273/887), Sünen, (Thk. Şuayb Arnavut, Adil Mürşid, M. Kamil Kurra, Abdullatif Harezellâh), Dâru'r-Risâle el-'Alemiyye, yy, 2009, Ebvâbu't-Ticâre, 29, (3/323).

[276] Bkz. Buhârî, Tarih, III, s. 277; İbn Hibbân, es-Sikât, VI, s. 299 no: 7807, 7810; el-Mecrûhîn, I, s. 188.

[277] Bkz. İbn Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, III, s. 457, no: 2063; Zehebî, Mizânu'l İ'tidâl, II, s. 39-40, no: 2733-2734; Mizzî, Tehzîbu'l-Kemâl, IX, s. 69.

dönemlerde çalışma konumuz olan Rebî' b. Habîb, isim benzerliğinden olacak ki diğer râvilerle karıştırılmış ve meçhûl olarak görülmüştür. Buna rağmen yine de Rebî'in cerh ve ta'dil kaynaklarında sadra şifa denilebilecek kadar yer aldığını söylemek gerçekten zor gözükmektedir.

1.3.7. Meçhûl Olduğuna Dair Tartışmalar

Şimdiye kadar Rebî'in yetiştiği dönemin sosyo-kültürel yapısı hakkında genel bir değerlendirmenin ardından müellifin hayatı, ilmi kişiliği, hocaları, talebeleri ve eserlerinden söz eden kaynaklardan ulaşabildiğimiz kadarıyla söz ettik. Yine Rebî'in özellikle İbâdiyye mezhebince tartışmasız bir şekilde sika ve güvenilir bir kişi olarak kabul edildiği ve mezhebin en önemli hadis-sünnet kaynağı durumunda olduğu belirtildi. Diğer taraftan cerh ve ta'dîl kaynaklarının Rebî'den az da olsa söz ettiklerini, Yahyâ b. Ma'în, İbn Hibbân gibi hadis âlimleri tarafından sika olarak görüldüğünü, ancak son dönem kaynakları hariç kendisi hakkında sistematik şekilde yeterli bilgi verenin olmadığını da belirttik.

Bu başlık altında ise Rebî'in meçhûl olduğuna dair dile getirilen iddialara değinmek istiyoruz. Bu iddialar daha çok son dönem bazı Sünnî müellifler tarafından ileri sürülmüştür. Nasiruddin el-Elbânî, Rebî' b. Habîb hakkında şunları ifade etmektedir: "*Rebî' tanınmayan (meçhûl) birisidir. Bizim ulemanın terâcim kaynaklarında kendisi hakkında bilgi yoktur. İbâdîler dahi onun hayatı hakkında bizlere kesin bilgi verememektedir.*"[278] Elbânî, İbâdîlerin Rebî' ve hocalarını sika, *Müsned* adlı eserini de en sahih hadis kaynağı olarak görmelerini, aşırı bir iddia ve mezhep taassubu olarak görmektedir.[279]

[278] Elbânî, Silsile, XII, s. 921.
[279] Elbânî, Silsile, XII, s. 921-923.

Ebû ‘Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl Selmân, Kutubun Hazzara Minhâ’l-Ulemâ adlı eserinde Elbânî’yi kaynak göstererek şunları ifade etmiştir: “Rebî’ bizim imamlarımızdan değildir. Hâricîlerden bir fırkanın imamıdır. Ulemamıza göre o ve Müsned adlı eseri meçhûldür.”[280]

Rebî’ b. Habîb hakkındaki en kapsamlı eleştiriler, Melik Suud Üniversitesinde Sa’d b. Abdillâh b. Abdülaziz el-Humeyyid tarafından yapılmıştır.[281] el-Humeyyid tarafından Rebî’ b. Habîb hakkında yapılan eleştirileri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Rebî’ b. Habîb, tarihte olmayan bir şahsiyettir. İbâdîlerin kendi davalarına hizmet etmek için özellikle son dönemde uydurdukları bir kişiliktir. İbâdîler, Rebî’in çok güvenilir, sika bir kişi olduğu ve Basra’da İbâdî hareketini yönettiğini, iddia etmektedirler. Ancak onların bu iddialarını destekleyen erken döneme ait herhangi bir kaynak yoktur. Özellikle ilk üç asra ait Sünnî tabakât eserlerinin yazarları, söz konusu dönemde yaşayan âlimlere mezhep ve meşrebine bakmaksızın

[280] Ebû ‘Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl Selmân, Kutubun Hazzara Minhâ’l-Ulemâ, Dâru’s-Sâmi’, Ummân/Ürdün ty, I, s. 295-297. Kânnûbî, Âl Selmân ve Elbânî’nin görüşlerine uzun reddiyeler yazarak onları sert bir dille eleştirmiştir. Onların bir mezhep taraftarı olarak meseleye baktıklarını ve ilmi kriterlere göre hareket etmediklerini idda etmiştir. Kannûbî, Elbânî’nin ricâl ilminde ehil olmadığını, başta Buhârî ve Müslim olmak üzere birçok muhaddisin kendilerinden rivâyette bulunduğu sika râviler hakkında yanlış hükümler verdiğini iddia etmiştir. Kannûbî buna örnek olarak uzun bir râvi listesi zikretmiştir. Bkz. (Kannûbî, er-Rebî’ b. Habîb, s. 82-100).

[281] Bkz. Sa’d b. Abdillâh el-Humeyyid, “Ebû ‘Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime el-İbâdî Beyne’l-Cehâleti ve’l-İmâme”, el-Mecelletu’l-İlmîyye li Kulliyyeti Usûli’d-Dîn ve’d-Da’ve, yy, 2008-2009, s. 4539-4606; “Aksâmu’l-Hadis”, MKUDD, s. 1231-1289; “Müsnedu’r-Rebî’ b. Habîb”, Mecelletu Câmi’ati Ummu’l-Kurâ, sayı: 47/2009, s. 459-499). Ayrıca Humeyyid ile Zâfir el-İbâdî isminde bir şahıs arasında internet ortamında gerçekleşen tartışmalar da mevcuttur. Tartışmalar,“*Münazarât Beyne eş-Şeyh Sa’d b. Abdillâh b. Abdülaziz el-Humeyyid ve’z-Zâfir(?) el-İbâdî*” ismi ile birkaç internet sitesinde yayımlanmıştır. Bu tartışmalar Rebî’ b. Habîb ve eseri hakkındadır. Tartışmalarda zaman zaman çok sert, ilmi olmayan bir üslub kullanılmıştır. Bkz. (el-Mektebetuş-Şâmile el-İbâdiyye İsdâru’s-Sâni; http://www.ibadiyah.com; http://www.dd-sunnah.net; http://www.islaamsun.com; www.ahlalhdeeth.com. (Erişim tarihi: 08. 11. 2015).

eserlerinde yer vermişlerdir. Sünnî kaynakların muhaliflerini görmezden geldikleri iddiası da doğru değildir. Zira Rebî'den çok daha önemsiz kişiler dahi bu eserlerde zikredilirken kaynakların Rebî' gibi bir âlimi görmezden gelmeleri mümkün değildir. Şayet Rebî' diye bir âlim söz konusu dönemde yaşamış olsaydı Sünnîlere muhalif olsa dahi sırf onu cerh etmek için yine de kaynaklar ondan söz ederdi. Humeyyid aynı eleştirileri, Rebî'in hocası Ebû 'Ubeyde için de dile getirmiştir. [282]

2. Mevcut İbâdî kaynaklarını değerlendiren Humeyyid, onları yetersiz ve güvenilmez olarak bulmaktadır. Rebî'den ilk söz edenin İbâdî tarihçi İbn Selâm (ö. h. 273 sonrası) olduğunu, hâlbuki bu kişinin de meçhûl olduğunu iddia etmektedir. Daha sonra Rebî'den söz eden Vârcelânî (ö. 571/1175), Dercînî (ö. 675/1276) ve Şemmâhî (ö. 928/1521)'nin verdiği bilgilerin yeterli olmadığını belirtmektedir.[283]

3. Ziriklî ve Ömer Rıza Kehhâle (ö. 1987) gibi son dönem Sünnî kaynakların söz konusu müelliften söz etmesine gelince Humeyyide göre bu da Rebî'in son dönemde uydurulduğunun bir göstergesidir.[284]

Genel olarak Humeyyid'in konu hakkındaki görüşleri bunlardan ibarettir. Görüldüğü üzere Humeyyid, Rebî'in meçhûl oluşu iddiasını, onun özellikle ilk dönem Sünnî kaynaklarda tanıtılmamış olduğu, son dönem Sünnî kaynakların verdiği bilgilerin de tek başına yeterli olmadığı ve İbâdî kaynakların da bu konuda güvenilir bilgi vermediği tezine dayandırmaktadır.

---

[282] Humeyyid, "Müsnedu'r-Rebî'", MCUK, s. 252-256; "Ebû 'Ubeyde", el-Mecelletu'l-İlmîyye, s. 4539-4606.

[283] Humeyyid, "Müsnedu'r-Rebî'", MCUK, s. 255.

[284] Bkz. Humeyyid, "Müsnedu'r-Rebî'", MCUK, s. 252-256; www.ahlalhdeeth.com (Erişim Tarihi: 08.11.2015).

Humeyyid'in iddialarına birçok reddiye yazılmıştır. Bu reddiyeler daha çok "Zâfir" ismiyle, internet ortamında yayımlanmıştır.[285] Yazılan reddiyelerde İbâdî kaynakların ilk asırlardan günümüze kadar istisnasız olarak hem Rebî' hem de hocası Ebû 'Ubeyde'den söz ettikleri vurgulanmıştır. Zâfir, Humeyyid'in Rebî'den söz eden İbâdî kaynakların yetersiz olduğu tezine karşı, hicrî üçüncü asırdan başlayarak son döneme kadar birçok kaynak zikretmektedir.[286]

Sözü edilen kaynaklarda Rebî' b. Habîb hakkında detaylı bilgi olmasa da bahsi geçen kaynaklarda müellifin ismi, nesebi ve künyesi geçmektedir. Mesela hicrî üçüncü asırda yazılan İbnu Ğânim'in (ö. 205/820) *Müdevvene* adlı eserinde Rebî'den birçok nakil yapılmaktadır.[287] Yine dördüncü asırda telif edilen Ebû'l-Hasan el-Besyevî'nin (ö. h. 4. asır) *Cami'*[288] ve el-Kidmî'nin (ö. 272/885'den sonra), *el-Mu'teber*[289] adlı eserinde birçok yerde Rebî'den nakillerde bulunulmaktadır. Yani Rebî'den söz eden tabakât yazarları sadece Dercînî (ö. 675/1276) ve Şemmâhî (ö. 928/1521) değildir. Aksine hicrî üçüncü asırdan günümüze kadar intikal eden birçok İbâdî kaynakta Rebî'den az çok söz edilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Yahyâ b. Ma'în, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İbn Hibbân, İbn Şahin ve ed-Dulâbî gibi muhaddisler de Rebî'den söz etmişlerdir. İbn Ma'în, İbn Hibbân ve İbn Şahin Rebî'i sika göstermiş, Buhârî ise herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.[290]

---

[285] Humeyyid ve Zafir, Münâzara, s. 8-10; http://www.islaamsun.com (Erişim Tarihi: 09.11.2015).

[286] Rebî'in hayatından söz eden kaynaklara daha önce değinmiştik.

[287] Yeni baskısı 2011'de 'Umân Sultanlığı Vizâretu'l-Evkâf tarafından yapılmıştır. Neredeyse Rebî'in geçmediği sayfa yok gibidir. Bkz. (İbnu Ğânim, Müdevvene, s. 20, 21, 22, 31, 37, 38, 41, 43, 44, 46).

[288] Besyevî, Câmi', I, s. 320; IV, s. 64, 97, 110, 147, 204.

[289] el-Kidmî, el-Mu'teber, I, s. 1, 2, 9, 10, 13, 14, 26, 29, 30, 40, 41.

[290] Humeyyid ve Zâfir, Münâzara, s. 10. Zâfir burada özellikle Sünnî âlimlerden kimlerin Rebî'den ne derece söz ettiğini kaynakları gösterek belirtmiştir. Biz, Rebî'in hayatından söz ederken bu kaynaklara temas ettik. Bkz. (İbn Ma'în, Tarih, IV, s. 199; İbn Hanbel, el-'İlel, II, s. 11; Buhârî, Tarih, VII, s. 271; İbn Hibbân, Sikât, VI, s. 299, no: 7807; Dulâbî, el-Kunâ, II, s. 879).

Bununla beraber Rebî'in hocası olan Ebû 'Ubeyde'nin de tabiînden olup Câbir b. Zeyd'ten hadis rivâyet ettiği, Rebî' b. Habîb gibi birçok hameletu'l-ilim yetiştirdiği ve hicrî ikinci asrın ortalarında vefat ettiği hususunda İbâdîlerin bir tereddütleri yoktur.[291] Ayrıca muhaddislerden İbn Ma'în, Ebû 'Ubeyde'nin Basralı ve isminin Abdullâh b. Kasım olduğunu, Damâm ve Câbir b. Zeyd kanalı ile hadis rivâyet ettiğini, Mu'temir ve Basralıların da Ebû 'Ubeyde'den rivâyet ettiğini, belirtmiştir.[292] Mutezilî âlim Câhız (ö. 255/869) da Ebû 'Ubeyde'nin İbâdî ve lakabının "Kerzin" olduğunu belirtmiştir.[293]

Rebî', ve hocası Ebû 'Ubeyde'nin tamamen meçhûl kişiler olduğu, İbâdî ve diğer kaynaklar tarafından hiç tanınmadığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Daha önce de belirtiğimiz gibi Rebî' b. Habîb hicrî ikinci asırdan beri İbâdî ve Sünnî kaynaklarda zikredilmiştir. Ancak yer alan bilgilerin yeterli olmadığını söyleyebiliriz. Kaynaklardaki bilgilerin yetersiz oluşunun da birçok nedeni olabilir. İlk dönemlere ait İbâdî kaynakların yeterli olmayışı, var olan birçok eserin hala kütüphanelerde el-yazması halinde olması ve diğer mezheplerin İbâdîleri tarih boyunca Hâricilerin bir kolu olarak görmeleri gibi sebepler zikretmek mümkündür.

[291] Humeyyid ve Zâfir, Münâzara, s. 13-14. Ebû 'Ubeyde hakkında daha fazla bilgi ve ilgili kaynaklar için tezimizin "Rebî'in Hocaları" başlığı altında Ebû 'Ubeyde'nin tanıtıldığı kısma bakılabilir.

[292] İbn Ma'în, Tarih, IV, s. 199; İbn Hanbel, el-'İlel, III, s. 11; Dulâbî, el-Kunâ, II, s. 879. Zâfir, İbn Ma'în'den gelen bu rivâyetin doğru ve zikredilen kişinin İbâdî ve İmam olan Ebû 'Ubeyde olduğunu, ancak isminin Abdullâh b. Kasım olarak belirtilmesinin doğru olmadığını, belirtmiştir. Zafire göre Abdullâh b. Kasım, Ebû 'Ubeyde'nin taleberinden olup hicrî 170'lerde vefat etmiştir. Bu şahıs hadis râvisi değildir. İbn Ma'in Ebû 'Ubeyde'yi Abdullâh İbn Kasım ile karıştırmıştır. Zira İbn Ma'în başka bir yerde "*Ebû 'Ubeyde Câbir b. Zeyd'den işitmedi"* demektedir. İbn Ma'în'nin bu sözünden onun ravileri karıştırdığı anlaşılmaktadır. Yani Câbir'den hadis işitmeyen kişi Abdullâh b. Kasım'dır Ebû 'Ubeyde değildir. Böylece İbn Ma'in'den gelen birbirlerine zıt iki farklı görüş anlaşılmış olmaktadır. (Humeyyid ve Zâfir, Münâzara, s. 15-16).

[293] 'Amr b. Bahr b. Mahbûbe el-Kenanî el-Câhız (ö. 255/869), el-Beyân ve't-Tebyîn, (Thk. el-Muhâmî Fevzi Atvî), Dâr ve Mektebetu Hilâl, Beyrut 1423, I, s. 280.

Rebî', ve Ebû 'Ubeyde'nin muhaddislerce yeterince tanınmamış olmasını değerlendiren Kannûbî, ilk dönem âlimlerin özellikle vefat tarihlerini kaydetmeye pek önem vermeyişlerinin, birçok meşhur âlimin, meçhûl kalmasına sebep olduğunu belirtmektedir.[294] Çünkü ilk dönem âlimleri, mesailerinin çoğunu ilim tahsili ve Allah rızası için cihada ayırmışlardır. Öncelikleri, İslâm'ın temel ilklerini insanlara aktarmak ve anlatmak olmuştur. Oluşturdukları ders halkalarıyla Kur'ân ve Hz. Peygamber'in sünnetini anlatmak öncelikli hedefleri olmuştur.[295] Nureddin es-Sâlimî tarih kaynaklarında İbâdî müellifler hakkında yeterli bilginin olmayışını şu şekilde ifade etmiştir: *"Tarih, bizim ashabımızın işi değildir. Bilakis adaleti tesis etmek, dini ilimleri yaymak ve insanlara lazım olanı anlatmak asıl meşguliyetleridir. Ehem olanı öncelemek esastır. İşte bundan dolayı onlar için toplu bir siret veya kapsamlı bir tarih bulamazsın."*[296]

Diğer bir etken ise Hulefâ-i Râşidin'den sonra Emevîler ve Abbasîler döneminde yaşanan siyasal problemlerdir. Söz konusu dönemde iktidara karşı olan kişi veya gruplar büyük bir baskıyla karşılaşmıştır. Muhaliflere yapılan muamele, baskı, hapis ve sürgün şeklinde kendini göstermiştir. Başta Câbir b. Zeyd ve Ebû 'Ubeyde olmak üzere İbâdîlerin en önemli âlimleri, hapis ve sürgünle cezalandırılmıştır. İşte bu dönemdeki iktidar baskısı, İbâdiyye mezhebinin adeta yer altına inmesine ve tüm

---

[294] İmam Zehebî (ö. 748/1348) ilk dönem âlimlerinin vefat tarihleri ile ilgili şöyle bir tespitte bulunmuştur: "İlk dönem âlimleri, vefat tarihlerini kayıt altına almayı yeterince önemsemediler. Daha çok tarihleri ezberlemekle yetiniyorlardı. Bu durum, sahabenin önde gelen ve onlara tabi olanlardan birçok kişinin vefat tarihlerinin kaybolmasına sepep oldu... Bizler onların tarihlerini yaklaşık olarak yazdık. Daha sonra âlimler bu konuyu önemsediler. Hatta bizim bilgilere dayanılarak birçok kişi meçhullerden sayıldı. İşte bundan dolayı bazı meçhul olan kişilerin vefat tarihleri kayıt altına alındığı gibi maruf olan bazı imamlar da (tarihleri yazılmayınca) mecâhilden sayıldı. Yine birçok beldenin tarihi bizlere ulaşmadı. Ya o beldekiler bu ilmi yazmadılar veya yazılıp ta bizlere ulaşmadı." Bkz. (Zehebî, Tarihu'l-İslâm, I, s. 16). Zehebî'nin bu açıklaması, tarih kitaplarının ricâl ilmi ile ilgili vermiş oldukları bilgilerin güvenilirliği açısından önemli bir tespittir.

[295] Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 64-73; el-İbrî, "el-İmâmu'r-Rebî'", Nedve, s. 135-137.

[296] Sâlimî, Tuhfe, I, s. 4; el-İbrî, "el-İmâmu'r-Rebî'", Nedve, s. 135-136.

faaliyetlerini gizli yapmasına neden olmuştur. Bu da onların faaliyetlerinin gizli kalmasına diğer mezhepler tarafından bilinmeyişine neden olmuştur. Bu baskılardan dolayı Rebî' b. Habîb, kapısını tanımadığı kişilere kapatmış ve sadece kendi mezhebinde olan kişilere ders vermiştir. [297]

İlk dönem İbâdî âlimleri hakkında yeterli bilginin olmamasına neden olan etkenlerden birisi de diğer mezheplerin İbâdîleri, Hâricîlerin bir kolu olarak görmesi ve onları ehli bid'at saymalarıdır. İbâdîler, mezheplerinin Hâricîlerin bir kolu olarak görülmesi ve hatta Emevîlerin kendilerine İbâdî denmesinin dahi altında yatan nedenin, kendi mezheplerini ötekileştirmek olduğunu belirtmektedirler.[298] Kannûbî'ye göre Rebî ve hocası Ebû 'Ubeyde ehl-i bid'attan[299] sayıldığı için muhtemelen bazı muhaddisler kendilerinden hadis rivâyet etmekten çekinmişlerdir. Ayrıca ehli bid'at kavramının sadece dört mezhep dışındakiler için kullanıldığı ve bunun adil olmadığını belirtmektedir.[300] Eserlerinde ehli bid'attan sayılan kimselere yer verenler de bu kişilerin olumlu yönlerini zikretmekten ziyade

[297] el-İbrî, "el-İmâmu'r-Rebî'", Nedve, s. 135-136; et-Tahir Muhammed ed-Derderî, "er-Rebî' b. Habib fi'l-Basra," Nedvetun min A'lâminâ el-Hâmise, 'Umân Sultanlığı, 1992, s. 170-171. İbâdîlerin hilâfetle alakalı ilke ve prensipleri, onların Emevî iktidarı tarafından baskı görmelerine neden olmuştur. Zira İbâdîlere göre asıl olan halifenin Kur'an ve sünnetten ayrılmamasıdır. Halife'nin ırkı nesesebi ve kabilesi önemli değildir. Adil olan halifeye itaat etmek vacip olduğu gibi Kur'an, sünnet ve örnek halifelerin izinden gitmeyen ulu'l-emre karşı çıkmak da aynı derecede zorunludur. Abdullâh b. İbâd'ın Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'a yazdığı mektupta bu konulardan söz edilmiştir. Bkz. (Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 21-26; Kannubî, er-Rebî' s. 64).

[298] Daha önce belirttiğimiz gibi İbâdîler asıl mezhep kurucularını Câbir b. Zeyd olarak görmüşlerdir. İlk dönemlerde kendi mezhepleri için "Ehlu'l-Hakk" ve "Cemâ'atu'l-Müslimîn" gibi daha anlamlı isimler kullanmışlardır. "İbâdî" isminin Emevîler tarafından onlara verildiği ve hoşlanmamakla birlikte zamanla bu ismi kullanmaya başladıklarını belirtmişlerdir.

[299] "Ehl-i bid'at" kavramı ile ilgili tartışmalar için bkz. (Yusuf Şevki Yavuz, "Ehl-i Bid'at", DİA, TDVY, Ankara 1994, X, s. 501-505).

[300] Kannûbî, İbâdîleri ehl-i bid'attan sayanlara şaşırdığını belirtir. Hâlbuki İbâdîler, yalan söylemeyi büyük günahtan sayarlar, kişi tövbe etmeden ölürse ebedi olarak cehennemde kalır. Böyle bir fırkanın, bilerek Hz. Peygamber'e yalan isnad etmesinin mümkün olmadığını belirtir. Yalandan bu derece sakınan kimseleri, bid'at ehli olarak görüp de fısk ve yalan söylemekle itham edilen, zayıf, metrûk ve ömürlerini zalim yöneticilerin hizmetinde geçiren kişileri bid'at ehli olarak görmeyenlere şaşırdığını belirtir. Bkz. (Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 70-71).

onları, ifşa etmek ve kötülemek için sadece isim ve künyelerini belirtme şeklinde çok sınırlı bilgiler vermişlerdir.[301]

İbâdî mezhebi ve âlimleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmayışımızın nedenlerinden birisi de savaşlar sonucu ümmetin ortak mirası olan kütüphanelerin yakılıp tarumar edilmesidir. İbâdîler, tarih boyunca kütüphanelerinin birçok defa yakıldığı ve içindeki eserlerin tarumar edildiğini belirtmektedirler. Dolayısıyla bu kütüphanelerde yer alan kendileriyle ilgili önemli eserler yok olmuştur. Savaş sonucu kütüphanelerin yakılması tarih boyunca tekrarlanmıştır. Kaynaklara göre hicrî 280 yılında Abbasîler, İbâdîlerin merkezi olan Nezvâ şehrini yakmışlar ve bu sırada ilk iki asrın hasılatı olan kitaplar yanmıştır.[302] Yine yedinci asırda Hardele b. Semâ'e en-Nebhânî, İbâdî âlimlerden birisi olan Şeyh Ahmed b. en-Nazâr'ı öldürmüş ve içerisinde *Suluku'l-Cem'ân fi Sireti Ehli 'Umân, el-Vasîd fi't-Taklîd, Kura'l-Basar fi Cem'i'l-Muhtelif mine'l-Eser* gibi tarih kitapların bulunduğu kütüphanesini de yakmıştır.[303] Yine hicrî 1133 yılında 'Umân'da farklı gruplar arasında çıkan çatışmada Rustak Kalesi yanmış ve kalede bulunan birçok değerli kitap yok olmuştur. Önemli olaylardan birisi de şudur. Fatımîler, Rüstemî devletine son verince Tahert şehrinde içinde binlerce kitabın olduğu el-Ma'sûme Kütüphanesini de maalesef yakmışlardır.[304]

---

[301] el-İbrî, "el-İmâmu'r-Rebî'", Nedve, s. 136.

[302] el-İbrî, "el-İmâmu'r-Rebî'", Nedve, s. 136.

[303] Sâlimî, el-Lum'a, I, s. 24; Tuhfe, I, s. 305-307; Heyet, Mu'cemu'l-'Alâm, I, s. 77; el-İbrî, "el-İmâmu'r-Rebî'", Nedve, s. 136

[304] Bkz. Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 36, dipnot: 3; el-İbrî, "el-İmâmu'r-Rebî'", Nedve, s. 136-137; Özkuyumcu, "Rüstemîler", DİA, XXXV, s. 296. Resmi mezhebi İbâdiyye olan 'Umân Sultanlığı özellikle kendi mezheplerine ait kaynakları tanıtmak için son dönemde önemli çalışmalar yapmaktadır. Devlet, İbâdiyye mezhebi ile ilgili kütüphanelerinde bulunan el yazmalarının tahkik ve basımı için önemli çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca kendilerini diğer Müslümanlara daha iyi tanıtmak için uluslararası sempozyum ve konferanslar düzenleme ve son dönemde 'Umân Sultanlığında basımı gerçekleştirilen birçok kaynak eseri diğer ülke kütüphanelerine gönderme hususunda önemli gayretleri vardır. 'Umân Sultanlığında bu görevi "Vizâretu'l-Evkâv ve Şuûnu'd-Dîniyye" (Vakıflar ve Diyanet İşleri Bakanlığı) üstlenmiştir 'Umân Sultanlığına yaptığımız yolculukta bakanlığı bizzat ziyaret etme imkânı bulduk. Son derece misafir perver olan bakanlık personeli, kendi kültürleriyle

Yukarıda İbâdîlerin Rebî'in cerh ve ta'dil kaynaklarında yeterince yer almayışıyla alakalı zikretmiş oldukları gerekçelerin bir kısmında haklılık payı olabilir. Ancak Rebî' hakkında kaynakların yetersiz oluşunu, tamamen söz konusu nedenlere dayandırmak mümkün değildir. Emevî ve Abbasîler döneminde yaşanan baskılar İbâdîlerin gizli hareket etmesine neden olmuş olabilir. Ancak İbâdîlerin kendi devletlerini kurdukları dönemler de olmuştur. Özellikle Rustemîler devleti döneminde kendi faaliyetlerini açıktan yürütme imkânı bulmuşlardır. Dolaysıyla özellikle söz konusu dönemde kendi eserlerini ortaya koymuş olmaları gerekirdi.

alakalı akademik çalışma yapanlara ihtiyaç duyulan kaynakları temin etmede çok yardımcı olmaktadırlar.

II. BÖLÜM

ESERİN RİVÂYET AÇISINDAN TAHLÎLİ

ESERİN RİVÂYET AÇISINDAN TAHLÎLİ

2.1. ESERİN TARİHÇESİ

2.1.1. Eserin İsmi

Rebî’ b. Habîb’in en önemli eseri ve İbâdiyye mezhebinin ana hadis kaynağı olan eserin ismi, *Müsnedu’r-Rebî’*, *el-Câmiu’s-Sahîh* veya *el-Câmiu’s-Sahîh Müsnedu’r-Rebî’* olarak bilinmektedir.[1] İbâdî kaynakların belirttiğine göre Rebî’ b. Habîb, hicrî ikinci asırda eserini müsned (râvilerin isimleri esas alınarak) şeklinde tasnîf ettiği için bu isimle anılmıştır.[2] İbâdiyye’nin yedinci asır tarihçilerinden Dercînî, Rebî’in meşhur eserinden söz ederken onun isminden “*el-Müsned*” [3] diye söz etmiştir. Diğer İbâdî tarihçi Şammâhî de eserden “*el-Müsned*” diye bahsetmiş ve onun ilk halinin düzensiz olduğunu belirtmiştir.[4] Eserin şarihi Sâlimî de kitabın ilk halinin müsned tarzında olduğunu belirtmiş ve şuan elimizde Sâlimî’ye ait olan el yazmada da “*el-Câmiu’s-Sahîh Müsnedu’r-Rebî’*” şeklinde iki ismi de kullanmıştır.[5] Bus’idî, hadis tedvîninin birçok aşamadan geçtiğini ve bu aşamaların ilkinin hadislerin rivâyet edilen kişilerin isimlerine göre tasnîf etmek olduğunu, Rebî’in de *Müsned* adlı eserini, sahâbe isimlerine göre tasnîf ettiğini belirterek eserin ilk isminin *Müsned* olduğunu belirtmiştir.[6]

---

[1] Vârcelânî, et-Tertîb, (Şeybânî Mukaddime), I, s. 7-14; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400-433; Brockelmann, Tarihu’l-Edebi’l-Arab, I, s. 161; Nâmî, Dirâsât ‘Ani’l-İbâdiyye, I, s. 129.

[2] Şemmâhî, Siyer, s. 119; Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), I, s. 17; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400; Bus’îdî, Rivâyetu’l-Hadis, I, s. 41; İbrahim b. Ali b. Ömer Bûlravâh, Müsnedu’l-İmâm er-Rebî’ b. Habîb ve Kitâbu’l-Câmi’ li İbn Bereke, el-Kavkeb, 2. Baskı, Beyrut 2013, s. 41

[3] Dercînî, Tabakât, II, s. 173.

[4] Şemmâhî, Siyer, s. 1, s. 119.

[5] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî’nin Tenbihâtı), I, s. 15, 16, 18; Vizâretu’t-Turâsi’l-Kavmî el-Mektebe, 3525 nolu el yazma.

[6] Bus’îdî, Rivâyetu’l-Hadis, s. 41.

Müsned tarzındaki bu tür hadis kitaplarının yeterince kullanışlı olmaması sebebiyle eser, Vârcelânî tarafından bir fıkıh kitabı gibi bölümlere (kitâb) ve bâblara taksim edilerek iki cilt halinde tertip edilmiştir. Bununla beraber Vârcelânî, Rebî'in *Müsned* dışında kalan diğer rivâyetlerini de eserin üçüncü ve dördüncü ciltlerine yerleştirmiş ve eserin tamamına "*Kitâbu't-Tertip fi's-Sahîh'i min Hadisi'r-Rasûl*" ismini vermiştir.[7] İşte *Kitâbu't-Tertib*'in ilk iki cildini oluşturan Rebî'in *Müsned*'idir. Vârcelânî, bu iki cildi, "*el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'l-İmâm er-Rebî' b. Habîb b. 'Amr el-Ezdî el-Basrî*"[8] ismi ile yayımlamıştır.

Vârcelânî'nin cem' ve tertip ettiği *Kitâbu't-Tertip* adlı eseri tahkik ve tashih eden kişi Nureddin es-Sâlimî'dir. Rebî'in *Müsned*'ine *el-Câmiu's-Sahîh* isminin Vârcelânî tarafından verildiğini söyleyenler olduğu gibi bu ismin, eserin en meşhur şarihi olan Sâlimî veya bizzat eserin sahibi olan Rebî' b. Habîb tarafından verildiğini söyleyenler de olmuştur.[9] Bu tartışmanın nedeni elimizde eserin Vârcelânî'den önceki halini gösteren bir nüshanın olmayışıdır. Sâlîmî'nin tahkik ettiği eser, *el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'r-Rebî'* ismi ile birçok defa basılmıştır.[10]

Görüldüğü gibi eserin ilk önce *Müsned* olarak isimlendirildiği hususunda İbâdî kaynaklara göre ihtilaf yoktur. Ancak daha sonra kitaba *el-Câmiu's-Sahîh* isminin, Vârcelânî tarafından mı yoksa eserin önemli şarihlerinden Salîmî tarafından mı verilmiş olduğu hususunda ihtilaf vardır. Şu an elimize hicrî 1344 yılına ait el-yazmada eserin ismi *el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'r-Rebî'* olarak geçmektedir.[11] İbâdîlere göre Rebî' eserinin müsned veya câmi' şeklinde farklı olarak isimlendirilmesinin normal olduğunu, farklı

[7] Vârcelânî, et-Tertîb, I, (Şeybânî Mukaddime), s. 6; Bus'îdî, Rivâyetu'l-Hadis, s. 43-44; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 421-422.
[8] Vârcelânî, et-Tertîb, I, s. 23, 177.
[9] Bûlravâh, Müsnedu'l-İmâm, s. 39-41; Adil Nuveyhid, Mu'cemu A'lâmi'l-Cezâir, Müessesetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, Beyrut/Lübnan 1980, I, s. 342.
[10] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400-433; Heyet, Mu'cemu A'lâm, II, s. 57, 182.
[11] Saltanatu 'Umân, Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, el-Mektebe, no: 3525.

isimlendirmenin eserin Rebî'e ait oluşu hakkındaki gerçeğe halel getirmediğini, zira birçok hadis kitabının buna benzer şekilde sonraki yıllarda farklı isimlerle meşhur olduklarını ve aslında bu problemin hadis tarihinde yaygın olduğunu, belirtmişlerdir.[12]

2.1.2. Eserin Rebî'e Aidiyeti Problemi

İbâdî kaynaklara göre *Müsned*, hicrî ikinci asırda Rebî' b. Habîb tarafından telif edilmiş ve eserin Rebî'e aidiyeti hususunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. İbâdî tarihçi Dercînî, Rebî'in *Müsned*'i hakkında şunları ifade etmiştir: "*O (Rebî' b. Habîb), Ebû 'Ubeyde'den asırlar geçmesine rağmen bereketli olarak görülen el-Müsned'i rivâyet etmiştir.*"[13] Bir başka önemli İbâdî tarihçi Şemmâhî ise *"Ebû 'Ubeyde'den rivâyet edilen Rebî'in eseri Müsned'e gelince"*[14] şeklinde *Müsned*'in Rebî'in eseri olduğunu ve hocası Ebû 'Ubeyde'den yaptığı rivâyetlerden müteşekkil olduğunu belirtmiştir. Eserin önemli şarihi Sâlimî, *Kitâbu't-Tertîb*'in giriş kısmında konu hakkında şunları ifade etmiştir: *"Bil ki bu değerli Müsned'in tamamı, Rebî' b. Habîb'in rivâyetleridir. Eserdeki rivâyetlerin ekseriyeti Ebû 'Ubeyde ve Câbir b. Zeyd'dendir. ... Diğer hocalarından yaptığı rivâyetler ise başka eserinde yer almıştır."*[15] Devamında da şunları söylemiştir: *"Eserin mürettibi, Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim el-Vârcelâni'dir. Vârcelânî Müsned'e Rebî'in muhalifleri ile yaptığı tartışmalarda kullandığı asâr ve rivâyetleri de eklemiştir."*[16] İbâdî

[12] 'Umân Sultan Kabûs Üniversitesinde akademisyen olan Mehnâ b. Ömer, eserin farklı isimlerle anılmasının hadis tarihinde karşılaşılan yaygın bir problem olduğunu belirtir. Mesela, İmam Buhârî ve Müslim'in eserleri daha sonraki yıllarda ilk isimlerinden farklı olarak *el-Câmiu's-Sahîh* ve İbn Huzeyme'nin eseri de ilkinden farklı olarak *Sahîhu İbni Huzeyme* şeklinde meşhur olmuştur. Hâlbuki Buhâri eserinin tam ismi *el-Câmiu'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Rasulillâhi ve Sünenihi ve Eyâmih*, Müslim'in eserinin tam ismi ise *el-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-'Adli ani'l-Adli ilâ Rasulillâh* şekilindedir. İbn Huzeyme'nin kitabının tam ismi ise *Muhtasru'l-Muhtasar min Müsnedi's-Sahîhi ani'-Nebi (sav),* şeklindedir. Bkz. (Mehnâ b. Ömer et-Tivâcnî, "Hayatun Min Ecli's-Sünne", Nedve Min 'Alâminâ el-Hâmise, el-Matâbi'l-Alemîyye, 'Umân Sultanlığı 1996, s. 187-189).

[13] Dercînî, Tabakât, II, s. 273.

[14] Şemmâhi, Siyer, s. 119.

[15] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), I, s. 16.

[16] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), I, s. 17.

tarihçi Bârûnî, *Muhtasaru Tarihi'l-İbâdî* adlı eserinde Rebî'in, Ebû 'Ubeyde'nin talabelesi olduğunu ve hadis ilminde telif edilen ilk eser olan *Müsned*'in sahibi olduğunu ifade etmiştir.[17] 'Amr en-Nâmî de İbâdiyye mezhebinin en önemli hadis kaynağı olan *el-Câmiu's-Sahîh'in* Rebî'e ait olduğunu ve şu an eserde kullanılmakta olan tasnîf düzenin ise Vârcelânî'ye ait olduğunu belirtmektedir.[18]

Şeyh Kannûbî, Rebî'in geride bıraktığı en önemli eserin, *el-Müsnedu's-Sahih* olduğunu belirtikten sonra *Müsned*'in, Rebî'e ait olmadığı ve daha sonraki geç asırlarda başkası tarafından telif edildiği iddialarına sert bir üslupla cevap vermiştir.[19] Kannâbî'ye göre *Müsned*'in Rebî'in eseri olduğu hususu, İbâdîler nezdinde neredeyse tevatür derecesinde ve ispata ihtiyaç duyulmayacak kadar kesindir. *Müsned*'in Rebi'e aidiyeti, İbâdîler arasında yaygın ve meşhur olmuş bir haberdir. Şöhret bulmuş bir haberin, bir veya iki ravinin naklettiği haberden daha güçlü olduğu hususu, ulema nezdinde malumdur.[20]

Hayreddin Ziriklî, Rebî' b. Habîb'in hicrî ikinci asrın önemli hadis âlimlerinden birisi olup hadis alanında bir eserinin olduğunu ve Vârcelânî'nin söz konusu esere *el-Câmiu's-Sahîh* ismini verdiğini ifade etmiştir.[21] Sezgin de Rebî'in hacimli ve birçok fasıl ihtiva eden *el-Câmi'* adlı bir esere sahip olduğunu belirtmektedir.[22]

Görüldüğü üzere Rebî' *Müsned*'inden somut bir şekilde söz eden en erken kaynak hicri yedinci asra ait Dercînî'nin eseridir. Yedinci asırdan önce *Müsned*'den söz eden herhangi bir kaynağa rastlamadık. *Müsnedi*'in Özellikle Vârcelânî'den sonrası çok fazla

---

[17] Bârûnî, Muhtasaru Tarihi'l-İbâdiyye, s. 30.
[18] Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, I, s. 129.
[19] Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 105-106.
[20] Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 106.
[21] Ziriklî, A'lâm, III, s. 14; VIII, s. 212.
[22] Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, s. 27, 84.

problem teşkil etmezken Vârcelânî ile Rebî' arasındaki irtibatı kurmak son derece güçtür. Bu durum belki de konumuzun en problemli kısmını oluşturmaktadır. Zira her ikisi arasında yaklaşık olarak dört asır gibi uzun bir süre vardır. İbâdî olmayanların esere yöneltilikleri eleştirilerin geneli, eserin ilk halini gösteren bir aslın, el yazmanın olmayışı hakkındadır. Eserin ilk halini gösteren bir aslın olmayışı ve Rebî' ile Vârcelânî arasındaki râvilerin belli olmamasından ötürü eserin Rebî'e ait olmadığını iddia edenler olmuştur.[23]

Rebî' ile Vârcelânî arasındaki zaman çok uzun ve Varcelâni'nin eseri nasıl bir nüshadan aldığı belli değildir. Bu konuda mevcut olan bilgiler sadece Vârcelânî'nin eseri karmaşık olarak bulduğu ve bu şekilde kendisinden istifadenin zor olması nedeniyle eseri yeniden tertip ettiği yönündedir. Eserin aslını gösteren bir nüshayı bulmak ümidiyle 'Umân Sultanlığına yolculuk ettik. Maskat'ta Sultan Kâbûs Üniversitesine bağlı kütüphanelerde, bakanlık ve bölgedeki çağdaş İbâdî âlimleriyle yapmış olduğumuz görüşmelerde *Müsned*'in özellikle altıncı asırdan yani Vârcelânî'den önceki döneme ait herhangi bir nüshasına rastlamadık. Maskat'taki devlet kütüphanesinde mevcut olan el yazmalar, Vârcelânî'den sonraki dönemlere aittir. Rebî'den hangi râvilerin *Müsned*'i naklettiği, eserin bu kadar uzun bir süre gizli kalmış ve ortaya çıkmamış olmasının nedenleri, çokça sorulan sorulardandır.[24]

[23] Bkz. Humeyyid, "Aksâmu'l-Hadîs", MKUDD, s. 1231-1289; "Müsnedu'r-Rebî'", MCUK, s. 247; "Ebû 'Ubeyde", el-Mecelletu'l-İlmiyye, s. 4539-4613; Âl Selmân, Kutubun Hazzara, I, s. 295-297; Elbânî, Silsile, XIII, s. 105, 112, 729.

[24] Şunu da ifade etmemiz gerekir ki bu problemi şu ana kadar İbâdî kaynaklar da çözmüş değildir. Konu ile ilgili 'Umân'a kaynak temini için gittiğimizde hem Sultan Kabûs Üniversitesi hem de Vakıflar Bakanlığı (Vizâretu'l-Evkâf) bünyesi altında çalışan 'Umân bölgesinin önemli hocaları ile konu hakkında yapmış olduğumuz görüşmelerde söz konusu problemi kendilerine sorduk. Onlar da ellerinde henüz konuyu aydınlatacak bir el yazmanın olmadığını belirttiler. İbâdîlerin yoğun oldukları Tunus ve Cezayir'de de son dönemlerde *Müsned* ile alakalı çalışmaların arttığı, ancak henüz eserin ilk dönemlerine ait bir el yazmasının ortaya çıkmadığını belirttiler. İbâdîlerin ilk döneme ait yeterli tarih kaynaklarının olmayışı, diğer fırkaların İbâdîleri Hâricîlerin bir kolu olarak görüp eserlerinde yeterince yer vermemiş olmaları, ilk

2.1.3. Günümüze Ulaşması

İbâdî kaynaklara göre Câbir b. Zeyd ve Ebû 'Ubeyde'den sonra İbâdî fırkasının başına geçen Rebî' b. Habîb'ten şark ve garptan gelen birçok talebe (hameletu'l-ilim), ilim tahsil etmiş ve özellikle Afrika'nın farklı bölgelerine İbâdî mezhebini anlatmak için dağılmışlardır. Rivâyetlere göre bu süre zarfında Rebî'in *Müsned*'i, havâs ve avâm arasında yayılıp meşhur olmuştur.[25]

Hicrî altıncı asra gelindiğinde Yusuf b. İbrahim el-Vârcelânî, tertibi düzensiz olan eseri yeniden düzenlemiş ve eseri fıkıh kitaplarının tertibine uygun hale getirmiştir.[26] Vârcelânî *Müsned*'i iki cilt şeklinde düzenlemiştir. Daha sonra Rebî'in muhalifleri ile yaptığı tartışmalarda kullandığı ve özellikle akaid ile ilgili rivâyetlerden oluşan *Âsâru'r-Rebî'* adlı eseri de üçüncü cilt olarak *Müsned'e* eklemiştir.[27] Vârcelânî, dördüncü cilt olarak da Ebû Sufyân Mahbûb b. Rahîl (ö. 230/844)'in Rebî'den yaptığı rivâyetler, İmam Eflah'ın (ö. 258/871) İbnu Ğânim'den (ö. 205/820) yaptığı rivâyetleri ve Câbir b. Zeyd'in mürsel olarak rivâyet ettiği hadisleri, esere eklemiştir.[28] İşte bu dört ciltten oluşan kitaba, "*Kitâbu't-Tertîb*" [29] ismi verilmiştir. Vârcelânî'den yaklaşık olarak beş asır sonra Muhammed b. Amr b. Ebî Sitte el-Cirbî el-Muhşî (ö. 1188/1774) dört cilt halindeki *Kitâbu't-Tertîb'e* bir haşiye yazmış ve eser birkaç defa basılmıştır.[30] Daha sonra

---

dönem iktidarların fırka üzerindeki baskıları ve daha sonraki yıllarda meydana gelen savaşlarda birçok şehir ve kütüphanelerin yakıp yıkılması gibi nedenlerin de bu konuda rol oynadığı belirtilmektedir.

[25] Dercînî, Tabakât, II, s. 76; Şemmâhî, Siyer, I, s. 119; Vârcelânî, et-Tertîb, (Şeybânî Mukaddime), I, s. 5-6; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 421-423.

[26] Vârcelânî, et-Tertîb, (Şeybânî Mukaddime), I, s. 6; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 421.

[27] Vârcelânî, et-Tertîb, (Şeybânî Mukaddime), I, s. 6; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400-433.

[28] Vârcelânî, et-Tertîb, (Şeybânî Mukaddime), I, s. 6; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400-433.

[29] Vârcelânî, et-Tertîb, I, s. 1.

[30] Vârcelânî, et-Tertîb, (Şeybânî Mukaddime), I, s. 7. el-Muhşî'nin haşiyesi, ilk olarak Sultaniyye Matbaası tarafından hicrî 1308'de Zencibâr'da daha sonra Vizâretu't-Turâs

Kitâbu't-Tetîb üzerine birçok haşiye daha yazılmış ve bunların çoğu da el yazma halindedir.[31]

Kitâbu't-Tertîb üzerine yapılan en kıymetli çalışma Nureddin es-Sâlimî'nin (ö. 1332/1913) yapmış olduğu şerh çalışmasıdır. Sâlimî, *Kitâbu't-Tertîb'in* ilk iki cildine yani Rebî'in *el-Câmiu's-Sahîh'i* üzerine bir şerh yazmıştır. Eserin dört cildine de şerh yazmayı düşünen Sâlimî, ilk iki cilde şerh yazdıktan sonra vefat edince şerhini tamamlayamamıştır. Bu şerhin en önemli özelliği, Sâlimî'nin *Kitâbu't-Tertîb* hakkında kendisinden önceki tüm el yazmaları toplamış olması ve eserin en orijinal halini ortaya çıkartmaya çalışmış olmasıdır. Sâlimî'nin tahkik ettiği *Kitâbu't-Tertib,* 1897'de Mısır ve 1908'de Cezâyir'de yayımlanmıştır.[32]

Görüldüğü üzere İbâdîlere göre Rebî' b. Habîb, *Müsned*'ini hicrî ikinci asrın sonlarına doğru telif etmiştir. Ancak eserin tarih sahnesine çıkışı şu anki bilgilere göre hicrî altıncı asrın başı olarak gözükmektedir. Eserin müellifi olan Rebî' ile eseri ilk defa ortaya çıkaran ve fıkıh kitaplarına göre düzenleyip tertîb eden Vârcelânî arasında uzun bir zaman dilimi vardır. Söylemek gerekirse Rebî'in Müsned'i hicri ikinci asır ile altıncı asır arasında adeta karanlık bir dönem yaşamıştır. Eser bu kadar süre içerinde neden gizli kalmıştır bilemiyoruz. Kanaatimizce söz konusu döneme ait bir nüsha ortaya çıkıncaya kadar Müsned'in Rebî'e aidiyet problemi devem edecektir. Acaba Rebî'in râvileri var mıdır? Eser bizzat kendisi tarafından mı yoksa daha sonra talebeleri tarafından mı tedvîn edilmiştir? Şimdi elimizdeki mevcut kaynaklardan hareketle bu soruların cevaplarına bakmak istiyoruz.

tarfından hicrî 1402-1404'te 'Umân'da ve hicr1415 yılında Dâru'l-Ba's tarafından Cezayir'de yayımlanmıştır.

[31] Vârcelânî, et-Tertîb, (Şeybânî Mukaddime), I, s. 7; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400-433.

[32] Vârcelânî, et-Tertîb, (Şeybânî Mukaddime), I, s. 8; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 422.

2.1.4. Eserin Râvileri

Hicrî yedinci asrın meşhur İbâdî tarihçisi Dercînî, Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'ini hocası Ebû 'Ubeyde'den naklettiği rivâyetlerden oluştuğunu belirtmiştir. Ancak Rebî'den sonra eserin kimler tarafından nakledildiği hususu hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir."[33] Bununla beraber Dercînî, *Tabakât* adlı eserinde Rebî'– Damâm - Câbir isnâdlı asârın Abdullâh b. Sufre[34] rivâyetinden okunduğunu belirtmiştir.[35] Bu habere göre Abdullâh b. Sufra, Rebî'den nakilde bulunan bir râvi olarak gözükmektedir.

Diğer bir önemli İbâdî tarihçi Şemmâhî de Rebî'in talebesi ve aynı zamanda Rebî'in başka bir eseri olan *Asâru'r-Rebî'in* râvisi olan Ebû Sufra Abdulmelik b. Ebî Sufra'dan söz ederken şunları ifade etmiştir: *"Rebî'in kitabı olarak bilinen ve Ebû 'Ubeyde'den rivâyet edilen el-Müsned'e gelince onun râvisinin kim olduğunu bilmiyorum. Muhtemelen eserin râvisi de odur (Ebû Sufra Abdulmelik b. Sufra)."*[36] Burada Şemmâhî önemli bir bilgi vermektedir. *Müsned*'in râvisinin kim olduğunu bilmediğini, ancak tahminen bu kişinin Ebû Sufra Abdulmelik b. Ebî Sufra olduğunu belirtmiştir. Çünkü Ebû Sufra, Rebî'in başka bir eseri olan *Âsâru'r-Rebî'*in de râvisidir.[37] Dolayısıyla onun Rebî' *Müsned*'inin de râvisi olması muhtemeldir.

Sâlimî'nin muasırı olan İbâdî âlimlerden Muhammed b. Yusuf İtfeyyiş'ten (ö. 1332/1913) nakledilen bir habere göre *Müsned*'i, Rebî'den talebesi Mahbûb b. Rahîl rivâyet etmiş ondan da oğlu Muhammed rivâyet etmiştir.[38] Bu haberlere göre Rebî'

---

[33] Dercînî, Tabakât, II, s. 273-278.

[34] Dercînî onu, hicrî 150-200 yılları arasında vefat edenler arasında göstermiştir. Ancak hicrî 230 yılında vefat etti diyenler de vardır. Bkz. (Dercînî, Tabakât, II, s. 278-290; Sâlimî, Şerh, I, s. 3; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 702).

[35] Dercînî, Tabakât, II, s. 416; Tadeusz Lewicki, Dirâsâtu Şimâl İfrikiyye, (Trc. Ahmed Bumzeku), Müessesetu Tavalt es-Sekafiyye, yy, 2005, I, s. 18.

[36] Şemmâhî, Siyer, I, s. 119.

[37] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 91, 416.

[38] Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 44, 81. Dercînî, Mahbûb b. Rahîl'in vefat tarihini hicrî 150-200 arası olarak vermektedir. Bkz. (Dercînî, Tabakât, II, s. 278).

Müsned’inin iki tane râvisi vardır. Onlar da Mahbûb b. Rahîl ve Ebû Sufra Abdulmeliktir. Kaynaklar, Mahbûb b. Rahîl ve Ebû Sufra’nın vefat tarihini en geç hicrî 230 olarak vermektedir.[39] Dolayısıyla bu iki kişi, Rebî’in râvileri olarak kabul edilse dahi yine de hicrî altıncı asırda vefat eden Vârcelânî ile aralarındaki zaman boşluğu açığı kapanmamaktadır.

Eserin şarihi Sâlimî, Rebî’in *Müsned*’ini Ebû ‘Ubeyde’den rivâyet ettiğini ve eserin mürettibinin de Vârcelânî olduğunu belirtmiş ancak eserin râvileri hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.[40] Çağdaş İbâdî âlimlerden Kannûbî, bu güne kadar *Müsned*’in ilk haline yani müellifinin tertip ettiği şekle rastlamadığını belirtmiştir.[41] İbâdiyye mezhebi ricâli ile ilgili yazılmış olan *Bibliyografya el-İbâdiyye* adlı eserde *Müsned*’in Vârcelânî tarafından eserin önceki tertibinden farklı olarak yeniden tasnîf edildiği belirtilmiş ancak eserin bizlere geliş serüveni hakkında bilgi verilmemiştir.[42] Bus’idî ve ‘Amr en-Nâmî gibi diğer İbâdî yazarlar da eserin Vârcelânî’ye nasıl ulaştığı hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.[43]

Vârcelânî’nin *Müsned*’i yeniden tasnîf etmiş olması, es-Sindî (ö. 1257/1841)’nin İmam Şafiî (ö. 204/819)’nin *Müsned*’i üzerindeki çalışmasına benzetilmiştir.[44] Çünkü İmam Şafiî *Müsned*’inin de başlangıçta konu veya ricâle göre tasnîf edilmiş bir düzeni yokmuş. Hadisler eserde rastgele dağınık bir şekilde yerleştirilmişti. es-Sindî eseri fıkıh bâblarına göre yeniden düzenlemiştir.[45]

[39] Bkz. Dercînî, Tabakât, II, s. 278; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 702.
[40] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî’nin Tenbihâtı), I, s. 16-17; Sâlimî, el-Lum’a, I, s. 17.
[41] Kannûbî, er-Rebî’ b. Habîb, s. 31-32.
[42] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400.
[43] Bus’îdî, Rivâyetu’l-Hadis, s. 43-44; Nâmî, Dirâsât ‘Ani’l-İbâdiyye, I, s. 129.
[44] Bus’îdî, Rivâyetu’l-Hadis, s. 44; Kannûbî, er-Rebî’ b. Habîb, s. 31-32; Krş. Muhammed b. İdris eş-Şafiî (ö. 204/819), Müsnedu’l-İmâm eş-Şafiî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut/Lübnan 1951, I, s. 11.
[45] es-Sindî (ö. 1257/1841), İmam Şafiî’nin eserini yeniden düzenleyen kişidir. Eserin mukaddimesinde şunları ifade etmiştir: “İmam Şafii’nin Müsned’i fıkıh bâblarına göre

Görüldüğü üzere Rebî'in *Müsned*'inden söz eden kaynakların tamamı hicrî altıncı asırdan sonraki döneme aittir. Bu kaynakların verdiği bilgilerin neredeyse tamamı da Vârcelânî'nin eserle ilgili yaptığı çalışmaya ve daha sonraki döneme aittir. Yani eserin günümüze geliş serüveni hakkındaki bilgilerin çoğu hicrî altıncı asırdan günümüze kadar olan dönem hakkındadır. Vârcelânî ile Rebî' b. Habîb arasında herhangi bir senetten söz eden bir kaynağa rastlamadık. Eser, Vârcelâni'ye kimlerin vasıtasıyla ulaşmıştır? Vârcelânî, eseri nerede ve nasıl bulmuştur? Bu konulardaki sorulara henüz cevap bulunmuş değildir. Sadece Şemmahî, eserin râvisinin Rebî'in talebelerinden Ebû Sufra Abdulmelik b. Ebî Sufra olma ihtimali olduğunu belirtmiştir. İtfeyyiş'ten nakledilen bir habere göre ise eserin râvisi Rebî'in talebesi Mahbûb b. Rahîl ve oğlu Muhammed'tir.[46] Ancak iki râvi de hicrî üçüncü asırda vefat etmişlerdir. Râvilerden birisi Mahbûb b. Rahîl'in oğlu Muhammed olarak kabul edilse dahi yine de Vârcelânî ile aralarında zaman farkı vardır. Dolayısıyla Vârcelânî ile Rebî' arasındaki sened zinciri eksik kalmaktadır.

Cerh ve tadil kaynakları hicrî üçüncü asırdan itibaren Rebî' b. Habîb'den söz etmişlerdir. Ancak bu bilgiler müellifin ismi nesebi, bazı hocaları ve sika olup olmadığı hakkında olup sınırlı bilgilerdir. Bu kaynaklarda Rebî'in *Müsned*'inden söz eden her hangi bir bilgiye rastlamadık. Buna mukabil hicrî ikinci asırdan itibaren özellikle İbâdî fıkıh mecmualarında Rebî'den birçok nakillerde bulunulmuştur. İbâdî fıkıh kitaplarından Rebî'den nakilde bulunmayan eser neredeyse yok gibidir. Biz şimdi erken döneme ait daha çok İbâdî fıkıh kaynaklarında Rebî'den yapılan nakillere bakmak istiyoruz. Acaba Rebî'den nakilde bulunurken

tertip edilmemişti. Dolayısıyla ondan bir şey aramak çok zordu. Eseri cem, tertib, tehzîb ve bâblara ayırma hususunda Allah beni muvaffak eyledi. Lafız ve mana açısından tekrarları attık ve çalışma 1230 yılında tamamlandı." (Şafiî, Müsned, I, s. 7, 11).

[46] Bkz. Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 61.

onun eserinden söz eden var mıdır? Böylece Rebî'den yapılan nakillerden hareketle *Müsned*'in izini sürmek istiyoruz.

2.1.5. İlk Dönem İbâdî Kaynaklarda Müsned'in Kullanımı

Bu başlık altında Rebî' b. Habîb'in Vârcelânî'den önce özellikle İbâdî fıkıh kaynaklarında ne şekilde geçtiğine biraz daha detaylı bakmak istiyoruz. Zira bu kaynaklarda Rebî' ile ilgili bulacağımız bilgiler, bize Rebî'in *Müsned*'i hakkında daha aydınlatıcı bilgiler verebilir. Hicrî altıncı asırdan önce Rebî'den söz eden kaynaklarda onun eseri ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayabilir miyiz diye söz konusu eserlerde Rebî'den yapılan rivâyetlere daha yakından bakmak istiyoruz.

İbâdiyye mezhebinin erken dönem yazılmış fıkıh kitaplarından birisi İbnu Ğânim'in (ö. 205/820) *Müdevvene* adlı eseridir. İbnu Ğânim, Rebî'in talebelerinden birisi olup hicrî üçüncü asrın başlarında vefat etmiştir. Eser Câbir b. Zeyd ile İbnu Ğânim arasındaki İbâdî âlimlerin fıkıh bilgilerini cem etmiştir. İbâdî âlimlerin görüşleri nakledilirken genellikle semâ metodu takip edilmiştir. Semâ imkânı olmayanlar için ise başka bir râvi vasıtasıyla görüşler nakledilmiştir.[47] İbnu Ğânim rivâyette bulunurken takip ettiği usûl hakkında şunları ifade etmişti: *"Ben, salât, tekbîr, rukû, sucûd bâblarını, Rebî', Ebû'l-Muhâcir, Ebû'l-Müerrih,... Hatim b. Mansur'a sordum. Bazılarından şifahen (aracı olmadan) rivâyet ettim. Bazılarından da kendileri ile doğrudan görüşen kişilerden rivâyet ettim."*[48] İbnu Ğânim, *Müdevvene*'de Rebî'den o kadar çok rivâyette bulunmuştur ki neredeyse Rebî' isminin geçmediği sayfa yok gibidir. Genellikle "*Ben Rebî'e sordum*"[49] veya *"Bana, Rebî'e soran kişi haber verdi"*[50] şeklinde rivâyette bulunmuştur. İbnu Ğânim, Rebî'den rivâyette bulunurken onun

---

[47] İbnu Ğânim, Müdevvene, (Mukaddime), s. 7-17.
[48] İbnu Ğânim, Müdevvene, (Mukaddime), s. 14.
[49] İbnu Ğânim, Müdevvene, s. 20, 21, 22, 31, 37, 38, 41, 43, 44, 46, 52, 53, 54, 62, 77.
[50] İbnu Ğânim, Müdevvene, s. 58, 68, 94, 103, 123, 124, 125, 129, 175, 177, 178, 179, 180, 185.

yanında bulunan her hangi bir eserden söz etmemektedir. Genellikle şifahen Rebî'e sorular sormuş veya başkasının aracılığı ile Rebî'den rivâyette bulunmuştur. İbnu Ğânim'in *Müdevvene*'sini incelediğimizde Rebî'den yapılan nakillerin birçoğunun, aslında Rebî'in bugün elimizde olan *Müsned'*indeki bir hadise dayandığı veyahut kendisinden yapılan rivâyetin bir hadis metni olduğunu görmek mümkündür. Örnek olarak bir kaç rivâyeti zikretmek istiyoruz:

1. İbnu Ğânim, Rebî'e elbisesinde ihtilam eseri-izi olup namaz kılan kişinin durumunu sordum dedi. Rebî', "*Namazı bozulur, elbisesini yıkadıktan sonra namazı kılabilir*"[51] dedi. Rebî'n *el-Câmi'*indeki hadis şudur: "*Meni, mezi, ... necistir. Bulaştığı elbise ile namaz kılınmaz.*"[52]

2. Rebî'e, abdest alan kişi eşine dokunur veya onu öperse durumu ne olur diye sordum. Rebî' şöyle dedi: "*Bunlar için abdest almak gerekmez*"[53] Rebî'in *Müsned*'indeki hadis şudur: Hz. Aişe: "*Peygamber (sav), beni öper sonra namaz kılardı, abdest de almazdı.*"[54]

3. Rebî'e, köpeğe dokunan abdestli kişinin durumunu sordum. Rebî', "Eğer köpek ıslak ise yeniden abdest alınır,"[55] dedi. Rebî'in Müsned'indeki hadis şudur: "Köpek birinizin tabağını yalarsa onu yedi defa yıkayınız."[56]

4. Kulak başla beraber mi yıkanır, baştan mı sayılır, diye sordum. Rebî', "*Kulakların hem içi hem de dışı baştan*

[51] İbnu Ğânim, Müdevvene, s. 20.
[52] Rebî', el-Câmi', I, s. 41, h.no: 148.
[53] İbnu Ğânim, Müdevvene, s. 21.
[54] Rebî', el-Câmi', I, s. 33, h.no: 108.
[55] İbnu Ğânim, Müdevvene, s. 21.
[56] Rebî', el-Câmi', I, s. 42, h.no: 153, 154, 155.

sayılır,"[57] dedi. *Müsned*'de geçen hadis ise şudur: *"İki kulak baştandır."*[58]

5. Mahbûb, Rebî'den o da Ebû 'Ubeyde'den şöyle rivâyette bulunmuş: "Eğer yolculukta oruç tutarsan güzeldir. Şayet yolcu iken orucunu açarsan o da güzeldir. Oruç, güç yetiren için daha iyidir."[59] Müsned'deki rivâyet ise şudur: "Enes b. Mâlik dedi ki biz Peygamber (sav) ile yolculuk yaptık. Bizden bazıları oruç tuttu bazıları da tutmadı. Kimse de kimseyi kınamadı."[60]

6. Rebî'e, hilal görülmeden önce oruç tutmanın hükmü soruldu. Rebî' bu konuda Ebû 'Ubeyde'den şunu nakletti: *"Hz. Ömer, ay halleri vakitlerdir. Ay'ı görünce oruç tutunuz. Ay'ı tekrar görünce iftar ediniz dedi."*[61] *Müsned*'deki hadis ise şudur: *"Hz. Peygamber: Hilali görmeden oruca başlamayınız."*[62]

7. Rebî', balık dışında denizden çıkan hayvanların yenmesinde bir beis olmadığını söyledi.[63] *Müsned*'de geçen rivâyet: *"Peygamber (sav), onun (denizin) suyu temizdir. Ölüsü de helaldir dedi."*[64]

[57] İbnu Ğânim, Müdevvene, s. 22.
[58] Rebî', el-Câmi', I, s. 36, h.no: 128.
[59] İbnu Ğânim, Müdevvene, s. 73.
[60] Rebî', el-Câmi', I, s. 79, h.no: 307.
[61] İbnu Ğânim, Müdevvene, s. 76.
[62] Rebî', el-Câmi', I, s. 83, h.no: 323. *Müdevvene*'de Rebî'in Ebû 'Ubeyde - Hz. Ömer kanalı ile rivâyet ettiği hadisi, Rebî'in *Müsned*'inde bulamadık. Ancak onun yerine yukarda zikrettiğimiz rivâyet vardır. Bunun sebebi de şu olsa gerekir. Hz. Ömer kanalı ile gelen rivâyet mürsel bir hadistir. Ancak Rebî'in *Müsned*'inde rivâyet ettiğ hadis ise mürsel değil merfû' bir hadistir. Hadisin senedi için bkz. (İbnu Ğânim, Müdevvene, s. 76; Rebî', el-Câmi', I, s. 83, h.no: 323).
[63] İbnu Ğânim, Müdevvene, s. 91.
[64] Rebî', el-Câmi', I, s. 43-44, h.no: 161.

8. Rebî', velisiz nikâhın olmayacağını söyledi.[65] *Müsned*'indeki hadis şudur: "*... Mehir ve veli olmadan nikâh olmaz".*[66]

Görüldüğü gibi İbnu Ğânim, Rebî'den sık sık nakillerde bulunmaktadır. İbnu Ğânim'in doğrudan veya başka bir râvi vasıtasıyla Rebî'den naklettikleri fetva veya rivâyetler, mana açısından bugün elimizde olan Rebî'in *Müsned*'indeki rivâyetlerle örtüşmektedir. Ancak İbnu Ğânim, hocası Rebî'den nakilde bulunurken ona ait herhangi bir eserden açıkça söz etmemiştir.

Hicrî dördüncü asrın önemli İbâdî âlimlerinden birisi de *el-Câmi'* adlı eserin sahibi İbn Bereke (ö. 362/973)'dir. İbâdîlerin ilk fıkıh usulü yazarı olarak kabul edilen İbn Bereke'nin birçok eseri olduğu ifade edilse de zamanımıza kadar gelen en önemli eseri *el-Câmi'* adlı eseridir.[67] İbn Bereke'nin eserine baktığımızda Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'inden söz eden herhangi bir ibareye rastlamadık. Ancak şaşırtıcı olan durum şudur. Her iki eserdeki rivâyetlerde sened ve metin bakımından çok fazla benzerlik vardır. Örneğin; İbn Bereke'nin *el-Câmi'*inde yer alan 33 hadisin, aynı sened ve metinle Rebî'in eserinde de yer aldığını, yine İbn Bereke'nin eserindeki 116 hadisin, aynı metinle Rebî'in eserinde de var olduğunu tespit ettik. Benzerlik sadece bunlarla sınır değildir. Aynı manaya gelen ancak farklı ifadelerle rivâyet edilen birçok ortak hadis vardır. Konunun anlaşılması için örnek vererek vardığımız sonuçları izah edelim.

İbn Bereke'nin eserinde yer alıp aynı sened (sahâbî kısmı) ve metinle Rebî'in *Müsnedi*'inde de bulunan rivâyetlere birkaç örnek vermek istiyoruz:

[65] İbnu Ğânim, Müdevvene, s. 103.
[66] Rebî', el-Câmi', II, s. 138, h.no: 510.
[67] İbn Bereke hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed İbn Bereke el-Behlevî, Kitâbu'l-el-Câmi', Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 'Umân Sultanlığı 1998, II, (Mukaddime), s. 3-14; el-Ciytâlî, Kavâidu'l-İslâm, II, s. 296-298).

1. İbn Bereke'de geçen rivâyet: "Said b. Cübeyr dedi ki: Ben İbn Abbâs'a Fatiha'yı sordum. O, Kur'ân'ın anasıdır dedi. Sonra besmeleyi okudu ve dedi ki şüphesiz besmele Allah'ın kitabından bir ayettir."[68] Rebî' aynı rivâyeti İbn Abbâs Said b. Cübeyr tariki ile rivâyet etmiştir.[69]

2. Bilâl (ö. 20/641) - Hz. Ebû Bekir - Hz. Peygamber tarikiyle gelen rivâyet şudur: *"Sizden hiç kimse Allah'ın helal kıldığı bir hayvanın etini yemekten dolayı abdest almasın."*[70] Rebî' aynı rivâyeti, İbn Abbâs - Bilal - Ebubekir - Hz. Peygamber tariki ile rivâyet etmiştir.[71]

3. Ebû Hüreyre (ö. 58/678) dedi ki: *"Cünüp olarak sabahlayan kişi orucunu bozmuştur."*[72] Rebî' aynı rivâyeti Ebû Hüreyre senediyle rivâyet etmiştir.[73]

4. Ebû Hüreyre dedi ki: "Köpek birinizin yemek kabını yaladığında yedi defa suyla yıkayınız. İlki ve sonuncusunu toprakla yıkayınız."[74] Rebî' aynı rivâyeti, Ebû Hüreyre kanalıyla nakletmiştir.[75]

5. Ammâr b. Yasir (ö. 37/657): "Bir seferde Hz. Peygamberle (sav) beraber teyemmüm aldık. Yüzümüzü bir defa, her iki elimizi de toprakla bir kere mesh ettik."[76] Rebî' aynı hadisi, İbn Abbâs - Ammâr senediyle nakletmiştir."[77]

[68] İbn Bereke, el-Câmi', (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye), I, s. 53.
[69] Rebî', el-Câmi', I, s. 60, h.no: 223. Burada Rebî' b. Habîb her iki rivâyetten de heberdardır. Ancak kendisi Câbir b. Zeyd kanalı ile gelen rivâyeti tercih etmiştir.
[70] İbn Bereke, el-Câmi', I, s. 210.
[71] Rebî', el-Câmi', I, s. 32-33, h.no: 104.
[72] İbn Bereke, el-Câmi', I, s. 217, 218.
[73] Rebî', el-Câmi', I, s. 81, h.no: 315.
[74] İbn Bereke, el-Câmi', I, s. 227, 280.
[75] Rebî', el-Câmi', I, s. 42, h.no: 153, 155.
[76] İbn Bereke, el-Câmi', I, s. 236.
[77] Rebî', el-Câmi', I, s. 46, h.no: 171.

6. Ammâr b. Yasir bir defasında cünüp olduğunu ve toprağı bedenine sürdüğünü, ancak Hz. Peygamber'in kendisine şöyle dediğini nakletmiştir: "*Şu şekil yapman yeterlidir: İki eliyle yüzünü ve ellerini mesh etti.*"[78] Rebî', aynı rivâyeti Câbir b. Zeyd - İbn Abbâs – Ammâr tarikiyle nakletmiştir.[79]

7. Hz. Aişe şöyle dedi: *"Peygamber (sav) üç kat elbise ile kefenlendi. İçerisinde kamîs ve sarık yoktu."*[80] Rebî' rivâyeti, Câbir b. Zeyd - Hz. Aişe tarikiyle nakletmiştir."[81]

8. Ebû Hüreyre dedi ki: "Biriniz sabahleyin uyanınca ellerini üç defa yıkamadan kaba daldırmasın..."[82] Rebî' hadisi aynı senedle rivâyet etmiştir.[83]

9. Hz. Aişe şöyle dedi: "Kim Allah'a itaat etmeyi nezrediyorsa yerine getirsin. Her kim de Allah'a isyan etmeyi adıyorsa, yerine getirmesin."[84] Rebî' de aynı rivâyeti, Hz. Aişe tariki ile rivâyet etmiştir.[85]

10. Ebû Hüreyre dedi ki: "Borçlu kişi iflas edince borçlunun yanında borç sahiplerine ait malın aynısı varsa mal sahibi o malı almaya daha müstahaktır."[86] Rebî', aynı rivâyeti Ebû Hüreyre kanalıyla rivâyet etmiştir."[87]

Her iki eserde sened ve metin açısından ortak olan rivâyetler sadece bunlardan ibaret değildir. Konunun uzamaması için sadece

[78] İbn Bereke, el-Câmi', I, s. 228.
[79] Rebî', el-Câmi', I, s. 46, h.no: 170.
[80] İbn Bereke, el-Câmi', I, s. 252.
[81] Rebî', el-Câmi', II, s. 129, h.no: 474.
[82] İbn Bereke, el-Câmi', I, s. 174.
[83] Rebî', el-Câmi', I, s. 29, h.no: 87.
[84] İbn Bereke, el-Câmi', II, s. 103.
[85] Rebî', el-Câmi', II, s. 174, h.no: 658.
[86] İbn Bereke, el-Câmi', II, s. 384.
[87] Rebî', el-Câmi', II, s. 156, h.no: 586.

bu örneklerle yetinmek istiyoruz.[88] Şimdi de İbn Bereke’nin eserinde senedi olmadan rivâyet edilen ve aynı metinle Rebî’in *Müsned*’inde de bulunan rivâyetlere örnekler zikretmek istiyoruz:

1. “Ben, sizleri kabir ziyaretinden men etmiştim. Ancak şimdi....”[89] Rebî’ aynı rivâyeti, İbn Abbâs kanalıyla rivâyet etmiştir.[90]
2. *“Hz. Peygamber, bir satışta iki şart koşmayı nehyetti.”*[91] Rebî’deki rivâyet, İbn Abbâs kanalıyla nakledilmiştir.[92]
3. “*Hz. Peygamber, Câbir b. Abdillâh’tan bir deve satın aldı...*”[93] Rebî’, aynı rivâyeti İbn Abbâs vasıtasıyla nakletmiştir.[94]
4. “Temîm ed-Dârî, bir ev sattı ve evde kalmayı şart koştu. Peygamber (sav), şartı ve satışı iptal etti.”[95] Rebî’, aynı hadisi İbn Abbâs tariki ile rivâyet etmiştir.[96]
5. *“Velâ’nın eti, nesebin eti gibidir.”*[97] Yani velâyet nesep gibidir başkasına devredilemez. Rebî’, rivâyeti İbn Abbâs tariki ile nakletmiştir.[98]
6. “Peygamber (sav), ayakta su içmeyi nehyetti. Ayrıca Peygamber’in zemzemi ayakta içtiği de rivâyet

[88] İbn Bereke’nin eserinde yer alıp aynı sened ve metinle Rebî’in *Müsned*’inde yer alan hadisler sadece bunlardan ibaret değidir. Her iki eserin metnini karşılaştıran İbrahim b. Ali Bûlravâh, bu tür 33 hadisi tasbit etmiştir. Bkz. (Bûlravâh, Müsnedu’l-İmâm, s. 67-87).
[89] İbn Bereke, el-Câmi’, I, s. 4.
[90] Rebî’, el-Câmi’, II, s. 130, h.no: 481.
[91] İbn Bereke, el-Câmi’, I, s. 4.
[92] Rebî’, el-Câmi’, II, s. 153, h.no: 569.
[93] İbn Bereke, el-Câmi’, I, s. 5.
[94] Rebî’, el-Câmi’, II, s. 153, h.no: 570.
[95] İbn Bereke, el-Câmi’, I, s. 6.
[96] Rebî’, el-Câmi’, II, s. 153, h.no: 570.
[97] İbn Bereke, el-Câmi’, I, s. 5.
[98] Rebî’, el-Câmi’, II, s. 176, h.no: 666.

edildi."[99] Rebî', rivâyeti İbn Abbâs tarikiyle nakletmiştir.[100]

7. "Kim Kur'ân'ı öğrenip sonra unutursa kesik kollu olarak mahşere gelir."[101] Rebî', aynı hadisi İbn Abbâs kanalıyla nakletmiştir.[102]

8. "İkindi namazından sonra güneş batana kadar namaz yoktur."[103] Rebî', aynı rivâyeti İbn Abbâs kanalıyla nakletmiştir.[104]

9. *"Varise vasiyet yoktur."*[105] Rebî' rivâyeti İbn Abbâs tarikiyle nakletmiştir.[106]

10. "Sadaka veriniz. Çünkü gizli verilen sadaka kişiyi kötü duruma düşmekten korur..."[107] Rebî' aynı rivâyeti İbn Abbâs tarikiyle nakletmiştir.[108]

Görüldüğü üzere İbn Bereke'nin eserinde yer alan birçok rivâyet, Rebî'in eserinde de mevcuttur. Rivâyetler metin açısından örtüştüğü gibi senetteki sahâbî açısından da uyum sağlamaktadır. İbn Bereke'nin senedini zikretmediği sadece metnini verdiği rivâyetlerin birçoğu Rebî'in eserinde ya aynı metinle veya yakın anlam ifade eden lafızlarla yer almıştır.[109] İki eser arasındaki rivâyetlerin benzerliğini tablo halinde göstermek mümkündür:

[99] İbn Bereke, el-Câmi', I, s. 6.
[100] Rebî', el-Câmi', I, s. 96, h.no: 381.
[101] İbn Bereke, el-Câmi', I, s. 40.
[102] Rebî', el-Câmi', I, s. 7, h.no: 6.
[103] İbn Bereke, el-Câmi', I, s. 69.
[104] Rebî', el-Câmi', I, s. 78, h.no: 295.
[105] İbn Bereke, el-Câmi', I, s. 13, 17, 24.
[106] Rebî', el-Câmi', II, s. 176, h.no: 667.
[107] İbn Bereke, el-Câmi', I, s. 17.
[108] Rebî', el-Câmi', I, s. 88, h.no: 346.
[109] Her iki eserde de aynı metinle rivâyet edilen diğer hadisler için bkz. (Bûlravâh, Müsnedu'l-İmâm, s. 89-203).

İbn Bereke’nin (ö. 362/973) el-Câmî’ adlı eserindeki rivâyetlerin, Rebî’in Müsned’indeki rivâyetler ile mukayese edilmesi	
İki eserde de aynı sened (sahâbî kısmı) ve metinle rivâyet edilen hadis sayısı:	33
İki eserde de aynı metinle rivâyet edilen hadis sayısı:	116
Her iki eserde anlamları birbirlerine yakın olan hadis sayısı:	99
Toplam:	248

İbn Bereke’nin muasırlarından olup kendisine talebelikte bulunmuş ve İbâdiyye mezhebinin hicrî dördüncü asırda yaşamış önemli âlimlerinden birisi de Ebû’l-Hasan el-Besyevî’dir.[110] O da *el-Câmi’* adlı eserinde Rebî’den birçok kere nakillerde bulunmuştur. Rivâyette bulunurken genellikle Rebî’in fıkhî görüşleri nakledilmekle beraber bazen de Rebî’den hadis rivâyet edilmiştir. Ancak rivâyetlerin kaynağından yeterince söz edilmemiştir. Besyevî, Rebî’e ait herhangi bir eserden söz etmemiş, naklettiği rivâyetlerde genellikle “*Rivâyete göre Rebî’ dedi”, Rebî’den sika kişiler nakleder”*[111] gibi genel ifadeler kullanmıştır.

Besyevî’nin Rebî’den naklettiği rivâyetlerin bir kısmının hüküm açısından Rebî’in *Müsned*’indeki hadislerle uyumlu olduğunu görmek mümkündür. Mesela; *“Rebî’den yapılan rivâyete göre, Ömer b. Abdülaziz, nebizi yasakladı. Habere göre Hz. Peygamber nebizi nehyetti.”*[112] Rebî’in *Müsned*’inde şu hadis mevcuttur: *“Peygamber (sav), dubba, müzeffet, nakîr ve hantem denilen kaplarda nebizin yapılmasını yasakladı.”*[113] Bununla beraber Besyevî’nin

[110] Sâlimî, el-Lum’a, I, s. 225-26; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 152; Mustafa b. Muhammed Şerifî, Muhâdarât fi Tarihi’t-Teşrîi’l-İslâmî, Ma’hedu’l-Hayat, yy, 2012, I, 93).

[111] Ebû’l Hasan Ali b. Muhammed, el-Besyevî, Câmi’, Vizâretu’t-Turâsi’l-Kavmî, ‘Umân Sultanlığı 1984, IV, s. 99.

[112] el-Besyevî, el-Câmi’, IV, s. 95.

[113] Rebî’, el-Câmi’, II, s. 167, h.no: 631. ed-Dubbâ’ el-Muzeffet ve el-Hantem, farklı malzemelerden yapılan kaplar olup Nebiz denilen içki bu kaplarda yapılmaktaydı. Bkz.

Rebî'den yapmış olduğu nakillerin bir kısmını bugün elimizdeki *Müsned*'de bulunmamaktadır. Mesela; *"Rebî' sika kimselerden şunu nakleder: sizleri sarhoş edicinin çoğu ve azından nehyederim."*[114] Başka bir rivâyette Rebî' şöyle dedi: *"Liânda bulunan kadın için iddet süresince mesken ve nafaka vardır."* [115] Bu rivâyetleri şuan elimizde mevcut olan *Müsned*'de bulamadık.

Hicrî beşinci asır İbâdî fıkıh âlimlerden birisi de Ebû Abdullâh el-Kindî (ö. 508/1114)'dir.[116] O da eserinde Rebî'den birçok defa atıfta bulunmuştur. Fıkhî konularda bazen Rebî'in rivâyet ettiği bir hadisi, bazen de o konudaki fıkhî görüşüne müracaat edilmiştir. Kindî'nin Rebî'den yapmış olduğu nakillerin bir kısmını, bugün elimizdeki Rebî'in *Müsned*'inde bir hadis olarak görmek mümkündür. Misal: Rebî'den yapılan rivâyete göre; "*Cünüp ve hayızlı olanlar, Kur'ân'ı taşıyamazlar."*[117] Başka bir rivâyette de*"Cünüp ve hayızlı olan kişiler Kur'ân'ı okuyamazlar"*[118] şeklindedir. Bugün elimizde olan Rebî'in *Müsned*'inde geçen rivâyet ise şudur: *"Onlar Kur'ân okuyamazlar, temizleninceye kadar Kur'ân'ı elleriyle taşıyamazlar."*[119] Başka bir örnekte ise el-Kindî, Rebî'den şunları nakletmiştir: *"Müslüman kardeşine iftirada bulunan oruçlu kişinin, orucu ve abdesti bozulur."*[120] Rebî'in *Müsned*'inde geçen rivâyet ise şudur: *"Gıybet ve dedikodu oruçlunun orucunu ve abdestini bozar."*[121]

İbâdiyye mezhebine ait hicrî altıncı asırdan önce yukarıda incelediğimiz fıkıh mecmualarında *Müsned*'in izini sürdük. Söz

---

(Ebu's-Seâdât Mecduddîn el-Mübârek İbn Esîr el-Cezerî (ö. 606/1210), en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eser, (Thk. Tahir Ahmed ve Mahmud Muhammed) el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut 1979, 2/230, 5/218, 1/1059).

[114] el-Besyevî, el-Câmi', IV, s. 95.

[115] el-Besyevî, el-Câmi', IV, s. 95, 118.

[116] *Beyânu'ş-Şer'* adlı eser, bir ansiklopedi hüviyetine sahip fıkıh usulü ve furu' meselelerden oluşmaktadır. Eser on cilt halinde matbudur. Bkz. (el-Kindî, Beyânu'ş-Şer', I, s. 6-8).

[117] el-Kindî, Beyânu'ş-Şer', I, s. 264.

[118] el-Kindî, Beyânu'ş-Şer', IX, s. 165.

[119] Rebî', el-Câmi', I, s. 9, h.no: 11.

[120] el-Kindî, Beyânu'ş-Şer', VIII, s. 191.

[121] Rebî', el-Câmi', I, s. 33, h.no: 105.

konusu eserlerde daha hicrî ikinci asırdan itibaren Rebî'den birçok defa rivâyette bulunulmuştur. Bazı kaynaklar, Rebî'den çok daha yoğun bir şekilde rivâyette bulunmuş ancak söz konusu eserler, naklettikleri rivâyetlerin kaynakları hakkında yeterli bilgi vermemiştir. Sadece genel olarak kaynağa işarette bulunmakla yetinilmiştir. Yukarıda incelediğimiz İbâdî kaynaklar, Rebî'in *Müsned*'inden açıkça söz etmemiştir. Ancak tüm fıkıh kitapları, Rebî'den birçok defa rivâyette bulunmuştur. Özellikle hicrî dördüncü asırda telif edilen İbn Bereke'nin eserindeki rivâyetler ile Rebî'in bugün elimizde mevcut olan *Müsned*'indeki rivâyetler hem metin hem sened (sahâbî kısmı) açısından önemli bir benzerlik içerisindedir. Rebî'in *Müsned*'i ile İbn Bereke'nin eseri arasında yaklaşık olarak 250 ortak rivâyet vardır. Bu benzerlik, bizlere Rebî' *Müsned*'inin hicrî altıncı asırdan önceki varlığına delalet eden bir karine olabilir. İbn Bereke, genel olarak eserinde naklettiği rivâyetlerin kaynağını belirtmemektedir. Dolayısıyla Rebî'in eserine şahit olmuş mudur, bilemiyoruz. Ancak iki eser arasındaki rivâyetlerin benzerliği son derece şaşırtıcıdır. Metin açısından her iki eseri mukayese eden İbrahim Bûlravâh şu neticeye varmaktadır: "*Rebî' b. Habîb Müsned'inin, hicrî dördüncü asırda (İbn Bereke'nin zamanında) var olduğu gerçeği, inkâr edilemez. Ancak inatçı olanlar, Müsned'in söz konusu dönemde var olmadığını iddia eder. Geriye şu mesele kalır acaba Müsned söz konusu dönemde ne şekildeydi ve İbn Bereke'ye nasıl ulaştı.*"[122] Yani Rebî'in eserindeki rivayetler, Vârcenlânî'den yaklaşık olarak iki yüz yıl önce hicrî dördüncü asırda vefat eden İbn Bereke döneminde de mevcuttur. Ancak İbrahim Bûlravâh'ın da belirttiği gibi İbn Bereke, Rebî'den naklettiği rivâyetleri yazılı bir metinden mi rivâyet etti? Yoksa bu rivâyetler kendisine sözlü olarak mı ulaştığı hususu hakkında konuşmak güçtür.

[122] Bûlravâh, Müsnedu'l-İmâm, s. 420.

Hicrî altıncı asırdan önceki kaynaklarda Rebî'den yapılan rivâyetlere bakılınca Rebî'in hiç tanınmadığını, meçhul bir kişi olduğunu veya sonraki İbâdîlerin bir uydurması olduğunu iddia etmek,[123] ilmi gerçeklere uygun bir görüş değildir. Şayet Rebî' gerçekten bilinmeyen meçhul bir şahsiyet olsaydı farklı zaman dilimlerinde telif edilen söz konusu eserlerde kendisinden bu kadar rivâyet yapılmazdı. İbâdî fıkıh mecmualarında Rebî'den yapılan bunca nakillere bakıldığında onların, Rebî'den habersiz olduklarını iddia etmek mantıklı gözükmemektedir. Ancak Rebî'den yapılan nakiller, sözlü kültür geleneği ile mi yapılıyordu? Yoksa ellerinde Rebî'e ait bir metin var mıydı bilemiyoruz. Zira şu an elimizdeki verilere göre bu sorulara net cevap vermek zordur.

2.1.6. Eseri Yeniden Tertip Eden Vârcelânî

Rebî'in eserini hicrî altıncı asırda ortaya çıkartan ve eseri yeniden tasnîf eden kişinin Vârcelânî olduğunu belirttik. Konunun ehemmiyetinden dolayı bu başlık altında Vârcelânî'nin kim olduğu hakkında bilgi vermek istiyoruz. Zira Rebî' ve hocası Ebû 'Ubeyde hakkında yapılan eleştirilerin aynısı, Vârcelânî için de yapılmıştır. Yani onun da meçhul birisi olduğu iddia edilmiştir.[124]

Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim es-Sidratî el-Vârcelânî, hicrî 500 yılında Cezayir'in güneyinde İbâdiyye mezhebinin önemli merkezlerinden birisi olan "*Vercelân (Vârcelân, Verclân)*" şehrinin "*Sedrâte*" köyünde doğmuştur.[125] İlk tahsilini kendi memleketinde

---

[123] Rebî' ve eserine yöneltilen bu tür eleştiriler için bkz. (Humeyyid, "Aksâmu'l-Hadîs", MKUDD, s. 1231-1289; "Müsnedu'r-Rebî'", MCUK, s. 247; "Ebû 'Ubeyde", el-Mecelletu'l-İlmiyye, s. 4537-4606; Âl Selmân, Kutubun Huzzira, I, s. 295-297; Elbânî, Silsile, XIII, s. 105, 112, 729).

[124] Bkz. Humeyyid, "Müsnedu'r-Rebî'", MCUK, s. 255.

[125] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, I, s. 756-757; Bâcû, "Vârcelânî", DİA, XXXXIII, s. 50; Nuveyhid, Mu'cemu A'lâmi'l-Cezâyir, s. 341. Dercînî, Vârcelânî'yi hicrî 550-600 yılları arasında vefat edenler arasında zikretmektedir. Bkz. (Dercînî, Tabakât, II, s. 491).

tamamladıktan sonra Endülüs'e gidip Kurtuba'da ilim tahsil etmiştir. İlme olan düşkünlüğünden dolayı Endülüslüler onu Arap edebiyatının önemli yazarlarından Mutezilî âlim el-Câhız'a (ö. 255/868) benzetmişlerdir.[126] Endülüs'ten dönünce Sudân ve Hicâz bölgesinde birçok âlimle görüşüp onlardan istifade etmiştir.[127] Hadis, fıkıh, tefsir, tarih, siyer, kelâm ve Arap dili ve edebiyatı ilimlerinde kendini yetiştirmiş olan Vârcelânî,[128] ilme düşkünlüğü ile tanınmış ve bazen hafta boyunca evinden çıkmadığı, sürekli kitaplar tahkik ettiği ve öğrencileri ile beraber ilimle meşgul olduğu rivâyet edilmiştir.[129] Vârcelânî hicrî altıncı asırda yetişen en önemli İbâdî âlimlerden biri sayılmaktadır. Birçok ilim dalında yetişmiş bir filozof olarak görülmektedir.[130] İbâdî âlimlerden Ebû 'Amâr Abdulkâfi et-Tenâvuttî el-Vârcelânî (ö. 570/1174)[131] ve Ebû 'Amr Osman b. Halife es-Sevfî el-Mirğânnî (ö. h. 6. asır)[132] ile aynı dönemde yaşamıştır. Söz konusu üç âlim İbâdiyye mezhebinde kendi dönemlerinin önemli âlimleri olup özellikle kelâm sahasında kıymetli eserler bırakmışlardır.[133] Dercînî, Vârcelânî'den; *"İstifade edilen bir ilim deryası ve birçok ilim ile donanmış biri"*[134] şeklinde söz etmiştir. Bir başka İbâdî tarihçi Şemmâhî de Vârcelânî'nin, çok farklı ilimle temayüz etmiş bir şahsiyet olduğunu, günlerce evine ilimle meşgul olanlar hariç kimsenin girip çıkmadığını belirtmiştir.[135] Vârcelânî, hicrî 570

[126] Nuveyhid, Mu'cemu A'lâmu'l-Cezâyir, s. 341.
[127] Bâcû, "Vârcelânî", DİA, XXXXIII, s. 50.
[128] Dercînî, Tabakât, II, s. 491-495; Şemmâhî, Siyer, I, s. 443-444; Bâcû, "Vârcelânî", DİA, XXXXIII, s. 50.
[129] Şemmâhî, Siyer, I, s. 443-444; Nuveyhid, Mu'cemu A'lâmu'l-Cezâyir, s. 341.
[130] Vârcelânî, el-Adl ve'l-İnsâf, Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dînîyye, 'Umân Sultanlığı 2011, (Muhammed Kemaluddin'in yazdığı mukaddime), s. 10.
[131] Müellifin. *el-Muciz fi İlmi'l-Kelâm* ve *Şerhu Kitâbi'l-Cehâlât* adlı eserlerinin olduğu söylenmektedir. Bkz. (el-Ca'birî, el-Bu'du'l-Hadârî, I, s. 117)
[132] Kelâmla alakalı *es-Sulâlât* adlı bir eseri vardır. Bkz. (Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, I, s. 136).
[133] Bkz. Vârcelânî, ed-Delîl ve'l-Burhân, I, s. 62-63; Sâlimî, Behcetu'l-Envâr, I, s. 2; Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, I, s. 247; el-Ca'birî, el-Bu'du'l-Hadârî, I, s. 117; 'Adûn Cehlân, el-Fikru's-Siyasî, I, s. 254; http://www.tourath.org/ar/content/view/1655/41/ (Erişim Tarihi: 08.01.2016).
[134] Dercînî, Tabakât, II, s. 491.
[135] Şemmâhî, Siyer, I, s. 443.

yılında doğum yeri olan Vercelân'a bağlı "*Sedrâte*" veya "*Verekle*" beldesinde vefat etmiştir.[136] Müellif, farklı sahalarda birçok eser vermiştir. Önemli eserleri şunlardır:

1. *el-'Adl ve'l-İnsâf:* İbâdiyye mezhebinin en önemli fıkıh usulü kaynaklarındandır. Eser üzerinde birçok şerh çalışması yapılmıştır.[137]

2. *ed-Delîl li Ehli'l-Ukûl:* İbâdiyye akâidi ile ilgili olup Vârcelânî'nin kelâmî görüşlerini geniş bir şekilde içermektedir.[138]

3. *Merece'l-Bahreyn:* Mantık ile ilgili bir eserdir.[139]

4. *el-Kasîdetu'l-Hicâziyye*: Mekke ve Medine'ye yaptığı yolculukta yazdığı şiirlerden oluşmaktadır.[140]

5. Futûhu'l-Mağrib fi Tarihi Bilâdi'l-Mağrib: Tarih ile ilgili bir eserdir.[141]

6. *Kitâbu't-Tertîb*: Rebî' b. Habîb'in *el-Câmiu's-Sahîh*'i bu eserin ilk iki cildidir.[142] Ayrıca müellifin tefsir alanında da bir eseri olduğu söylenmektedir.[143]

Konumuz açısından Vârcelânî'in en önemli yönü şüphesiz Rebî'in eserini yeniden gün yüzüne çıkartmış olmasıdır. Şemmâhî, bizzat kendisinin Rebî'in *Müsned*'inin Vârcelânî tarafından tertip edilmiş halini gördüğünü, ayrıca esere Vârcelânî tarafından Rebî'in başka rivâyetleri ile Câbir b. Zeyd'in rivâyetlerinin de eklendiğini belirtmiştir. Şemmâhî, Vârcelânî'nin

---

[136] Ziriklî, A'lâm, VIII, s. 211-212; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, I, s. 756-757; Bâcû, "Vârcelânî", DİA, XXXXIII, s. 50.
[137] Şemmâhî, Siyer, I, s. 443; Bâcû, "Vârcelânî", DİA, XXXXIII, s. 50-51.
[138] Bâcû, "Vârcelânî", DİA, XXXXIII, s. 50-51.
[139] Bâcû, "Vârcelânî", DİA, XXXXIII, s. 51; Ziriklî, A'lâm, VIII, s. 211-212.
[140] Şemmâhî, Siyer, I, s. 444
[141] Şemmâhî, Siyer, I, s. 444; Nuveyhid, Mu'cemu A'lâmu'l-Cezâyir, s. 341.
[142] Şemmâhî, Siyer, I, s. 444; Bâcû, "Vârcelânî", DİA, XXXXIII, s. 51; Nuveyhid, Mu'cemu A'lâmu'l-Cezâyir, s. 341-342; Ziriklî, A'lâm, VIII, s. 211-212.
[143] Şemmâhî, Siyer, I, s. 444; Nuveyhid, Mu'cemu A'lâmu'l-Cezâyir, s. 341.

Rebî'in eserindeki ricâlden söz eden bir eserini daha gördüğünü ifade etmiştir.[144] Maalesef Rebî'in eserindeki râvilerden söz eden bu eser günümüze ulaşmamıştır.[145]

Rebî' b. Habîb ve hocası Ebû 'Ubeyde'nin meçhûl kişiler olduğunu iddia edenler, Rebî'in eserini tertip eden kişinin yani Vârcelânî'nin de tanınmadığını ve meçhul bir şahsiyet olduğunu iddia etmişlerdir.[146] Ancak yukarıda da görüldüğü gibi Vârcelânî, İbâdîler için hicrî altıncı asırda yaşamış çok yönlü önemli âlimlerden olup günümüze birçok eseri ulaşmış bir kişidir.

2.1.7. Üzerinde Yapılan Çalışmalar

Mevcut kaynaklara göre, Rebî' b. Habîb'in eseri üzerinde yapılmış ilk çalışma, hicrî altıncı asırda eseri bulan Vârcelânî'nin yapmış olduğu tasnîf çalışmasıdır. Daha sonraki asırlarda yapılan çalışmaların tamamı Vârcelânî'nin bu çalışmasına dayanmaktadır. Eseri fıkıh bâblarına göre yeniden tasnîf eden Vârcelânî, Rebî'in *Müsned*'ini ve Rebî'in muhalifleri ile yaptığı tartışmalarda kullandığı rivâyetleri, Câbir b. Zeyd'in mürselleri ve başkasının Rebî'den yaptığı rivâyetleri, *Kitâbu't-Tertîb* ismiyle bir araya getirmiştir.

Kitâbu't-Tertib fi's-Sahîh'i min Hadisi'r-Rasûl, birçok defa farklı yayın evleri tarafından basılmıştır. Bununla beraber birçok kütüphanede el yazmaları da mevcuttur.[147] Şu an elimizdeki nüsha, Nureddin es-Sâlimî'nin tashih ve ta'lik çalışmasıyla 2002 tarihinde 'Umân Sultanlığı tarafından Maskat'ta yayımlanan

144 Şemmâhî, Siyer, I, s. 444.
145 Şemmâhî, Siyer, I, s. 119, 444.
146 Bkz. Humeyyid, "Aksâmu'l-Hadîs", MKUDD, s. 1231-1289; "Müsnedu'r-Rebî'", MCUK, s. 247; "Ebû 'Ubeyde", el-Mecelletu'l-İlmîyye, s. 4539-4613; Âl Selman, Kutubun Huzzira, I, s. 295-297; Elbânî, Silsile, XIII, s. 105, 112, 729.
147 İbâdîlerin yaşadıkları bölgelerde birçok kütüphanede eserin el yazmaları vardır. Mektebetu Âl Yedr, Mektebetu el-Bâruniyye, Dâru'l-Kutub ve Mektebetu İrvân kütüphaneleri bunlardan bir kaçıdır. El yazmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 406, 433).

baskısıdır. Eser dört cüzden oluşmaktadır. İlk iki cüz, *el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'l-İmam er-Rebî',* başlığıyla *Müsned*'in aslını oluşturmaktadır. Üçüncü cüz, Rebî' b. Habîb'in muhaliflerine karşı kullandığı rivâyetlerden müteşekkildir. Dördüncü cüz ise Ebû Sufyân Mahbûb b. Rahîl'in rivâyetleri, İmam Eflah er-Rüstemî'nin rivâyetleri ve Câbir b. Zeyd'in münkatı' rivâyetlerinden oluşmaktadır. Görüldüğü üzere Vârcelânî'nin bir araya getirdiği *Kitâbu't-Tertîb*'in tamamı değil de ilk iki cüzü *el-Câmiu's-Sahîh*'ten oluşmaktadır.

Eserin giriş kısmında Sultân b. Mubârek b. Hamed eş-Şeybânî, eserin günümüze geliş serüveni hakkında kısaca bilgi vermiştir.[148] Ardından da eser hakkında son derece önemli bilgiler içeren Sâlimî'nin "Tenbihât" bölümü vardır.[149] Eserin son kısmında da kitap hakkında faydalı bir fihrist oluşturulmuştur.[150] Eserin ilk baskısı yaklaşık olarak bir asır önce 1315/1897 yılında Mısır'da yapılmıştır. Daha sonra eser *el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'l-İmâm er-Rebî' b. Habîb* ismi ile Mısır, Beyrut, Dımaşk ve 'Umân Sultanlığı'nda birçok defa basılmıştır. Şu an elimizde 2011 tarihli 'Umân Sultanlığı Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dîniyye tarafından hazırlanan baskı mevcuttur.[151]

[148] Vârcelânî, et-Tertîb, I, s. 7-16.
[149] Vârcelânî, et-Tertîb, I, s. 17-25.
[150] Vârcelânî, et-Tertîb, IV, s. 463.
[151] Eserin günümüze kadar farklı beldelerde birçok baskısı yapılmıştır. Yapılan baskılardan bazıları şunlardır:

- 1315/1897 yılında Kahire'de tashih ve ta'liksiz olarak ilk baskısı yapıldı.
- 1325/1908 yılında Maskat ve Kahire'de tekrar baskısı yapıldı.
- 1327/1910 yılında Mısır'da Nureddin es-Sâlimî'nin tahkiki ile Matbaatu'n-Necâh tarafından baskısı yapıldı.
- 1349/1930 yılında Kahire'de Matbaatu's-Selefiyye, Beyrut'ta Dâru'l-Feth ve Maskat'ta Mektebetu'l-İstikâme tarafından Ebû İshak İbrahim İtfeyyîş'in tahkiki ile basıldı.
- 1381/1961 yılında Kudus'te Matbaatu'l-Eytâm el-İslâmiyye es-Sinâiyye tarafından basıldı.
- 1388/1969 yılında Dımaşk'ta Matbaatu'l-Umûmiyye tarafından basıldı.
- 1415/1995 yılında Maskat'ta Mektebetu'l-İstikâme ve Beyrut'ta Dâru'l-Hikme, Muhammed İdris ve Aşur b. Yusuf tahkiki ile basıldı.
- 1424/2003 yılında Mektebetu Maskat, Sultan b. Mubarek eş-Şeybânî tahkiki ile basıldı.

Eser üzerinde yazılan Haşiyeler:

1. Ebû Sitte: Hâşiyetu Ebî Sitte 'Alâ Kitâbi't-Tertîb

Vârcelânî'den yaklaşık beş asır sonra Ebû Abdillâh Muhammed b. Amr b. Ebî Sitte el-Kasbî es-Sedukşî el-Muhaşşî (ö. 1088/1677) tarafından yazılan bir haşiyedir. Eser, *Kitâbu't-Tertîb*'in dört cüzünü de kapsamaktadır. Birçok kütüphanede el yazmaları mevcut olan eser,[152] ilk baskısı 1308/1886 yılında üç cilt halinde Zencibâr'da Mektebetu's-Sultâniyye tarafından yapılmıştır. Daha sonra eser 1325/1908 yılında 'Umân'da el-Metâbi'i el-Âlemiyye tarafından, hicrî 1402 yılında 'Umân Sultanlığında Vizâretu't-Turâs tarafından ve hicrî 1415 yılında Cezayir'de Dâru'l-Ba's tarafından beş cilt halinde basılmıştır.[153]

2. Ebû Abdillâh Muhammed b. Amr: *Haşiye*

Eser 1402/1982 tarihinde sekiz cilt halinde Maskat'ta Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî tarafından basılmıştır.[154]

3. İbrahim Talây: *Haşiye*

Eser beş cilt halinde matbudur.[155]

4. Abdülaziz b. İbrahim es-Semînî (ö. 1223/1808): *Muhtasaru Hevâşi't-Tertîb:*

Ebû Sitte'nin eserinin muhtasarı olup müellifi hicrî 1204 yılında telif etmiştir. Eser hala yazma halindedir.[156]

- 1432/2011 tarihinde 'Umân Sultanlığı, Vizâretu'l Evkâf tarafından yayımlandı. Ayrıca eser birçok defa baskı tarihi ve yeri belli olmadan da yayımlanımıştır. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 406-433; Vârcelânî, et-Tertîb, (Mukaddime), I, s. 7-16).

[152] Eserin el yazmaları, Mektebetu'l-Bâruniyye, Mektebetu Âl Yedr, Mektebetu el-Hac, Mektebetu Âl Fadl, Mektebetu Aşireti Âl Halid ve Mektebetu Câmi'ati Liden kütüphanelerinde mevcuttur. Bkz. (Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 406, 433).

[153] Ebû Sitte, Haşiyetu't-Tertîb, I, s. 1; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 406, 433; Vârcelânî, et-Tertîb, (Mukaddime), I, s. 7-16.

[154] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 418.

[155] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 420.

Eser üzerine yapılmış şerh çalışmaları:

5. et-Telâtî (ö. 1187/1773): Nüzhetu'l-Lebib fi Şerhi't-Tertîb

Ebû Hafs Ömer b. Ramadân tarafından telif edilmiştir. Eser hala el yazma halindedir.[157]

6. Muhammed b. Yusuf İtfeyyiş (ö. 1332/1913): *Tertibu't-Tertîb*

Muhammed b. Yusuf İtfeyyiş el-Mizâbî'nin eseri olup iki cilt halindedir. Eser Cezayir'de 1326/1908 yılında basılmıştır.[158]

7. Nureddin es-Sâlimî: Şerhu'l-Câmi's-Sahîh

Rebî' b. Habîb'in eseri üzerine Vârcelânî'den sonra en önemli çalışmayı yapan kişi Nureddin es-Sâlimî'dir denilebilir.[159] Salîmî yaklaşık olarak bundan bir asır önce *Kitâbu't-Tertîb*'in ilk iki cüzü yani *el-Câmiu's-Sâhih Müsnedu'r-Rebî'* üzerine bir şerh yazmıştır. Sâlimî, eserin geri kalan iki cüzü için de şerh yazmayı düşünmüş ancak buna ömrü yetmediği için çalışmasını tamamlamadan vefat etmiştir. Yani yazdığı şerh, eserin ilk iki cildiyle sınırlı kalmıştır.[160] Sâlimî'nin çalışmasını önemli kılan, onun *Kitâbu't-Tertîb'in* aslını ortaya çıkartmak için gayret göstermiş olmasıdır. Şerhini yazarken ulaşabildiği tüm nüshaları toplamış ve nüshalar içerisinde en çok güvendiği bir nüshayı esas alarak eserini telif etmiştir.[161] Sâlimî şerhini tamamladıktan sonra eline muasırı ve

[156] Vârcelânî, et-Tertîb, (Mukaddime), I, s. 7-16; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 408.
[157] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 408.
[158] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 412.
[159] Bkz. Vârcelânî, et-Tertîb, (Mukaddime), I, s. 7-16.
[160] Müellif, eserini Ramazan ayında bir hacc dönüşü hicrî 1324 yılında yazmaya başlamış. İki sene içerisinde hicrî 1326 yılında ilk iki cüzü tamamlamıştır. Eser 1326/1908 yılında Kahire Matbaatu'l-Ezhâri'l-Bârûniyye tarafından iki cild halinde, üçüncü cildi ise 1383/1963 yılında İzzuddin et-Tennuhî'nin tahkiki ile Mektebetu Ebî Yekzân tarafından basılmıştır. Bkz. (Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 406-433;Vârcelânî, et-Tertîb, (Mukaddime), I, s. 7-16).
[161] Vârcelânî, et-Tertîb, (Mukaddime), I, s. 8.

İbâdiyye'nin önemli âlimlerinden birisi olan Muhammed b. Yusuf İtfeyyiş el-Mizâbî (ö. 1332/1913) tarafından hazırlanmış olan *Kitâbu't-Tertîb'e* ait bir nüshası ulaşmıştır. Sâlimî' kendi eserini bu nüsha ile mukayese edip gerekli düzeltmeleri yaparak üzerinde ittifak edilen bir nüsha çıkartmıştır. Sâlimî eserin giriş kısmında konu hakkında şunları ifade etmiştir: *"Müsned'in nüshalarında eseri istinsah edenler tarafından bazı tahrifler yapılmıştı. Nüshalardaki hataları tashih etmek için Allah'ın yardımına sığındık. Bizler için (Kitâbu't-Tertîb'e ait) birçok nüsha toplandı. Ancak tüm nüshalar, sanki aynı nüshadan kopya edilmiş gibi hepsinde de benzer eksiklikler vardı. Daha sonra Muhammed b. Yusuf İtfeyyiş tarafından bizlere bir nüsha geldi ve bu nüsha diğer tüm nüshalardan daha sağlamdı. Bizler 'Umân'dan gelen nüshaların eksikliklerini, İtfeyyiş'in nüshasına göre tashih ettik. Böylece tüm nüshalardan daha sağlam ve diğer nüshaların eksiklerini gideren yeni bir nüsha ortaya çıkmış oldu. Nüshalar arasındaki ihtilaflarda İtfeyyiş'in nüshasına müracaat ettik."*[162]

Kitâbu't-Tertîb üzerine ilk ta'liki kimin yazdığı belli değildir. Ancak eser üzerine İtfeyyiş tarafından yazılan bir ta'likle beraber bu konuda da en önemli çalışma Sâlimî tarafından yazılan ta'liktir. Şeybânî konu hakkında şunları ifade etmiştir: *"Asıl üzerine yazılan ta'liklere baktığımızda Ebû İshak İtfeyyiş'in taliki dışında yazılan tüm ta'liklerin Sâlimî'ye ait olduğunu tespit ettik."*[163] Şeybânî eser üzerine yazılan başka bir talikten daha söz eder ancak bu ta'likin kim tarafından yazıldığını tespit edemediğini belirtmektedir.[164]

[162] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), I, s. 8-9.
[163] Vârcelânî, et-Tertîb, (Mukaddime), I, s. 12.
[164] Vârcelânî, et-Tertîb, (Mukaddime), I, s. 12.

2.1.8. Sâlimî'nin Kullandığı Nüshalar Arasındaki Farklar

Burada söz ettiğimiz nüshalar, Vârcelânî'den sonraki dönemde Sâlimî eseri tashih ederken müracaat ettiği nüshalardır. Sâlimî, eserin Vârcelânî tarafından tertip edilen orijinal halini ortaya çıkarmak için birçok nüshadan yararlanmıştır. Yararlandığı tüm nüshalarda müstensihlerden kaynaklanan ortak bir takım hatalar tespit etmiş ve tespit edilen eksiklikleri, en son eline geçen Muhammed b. Yusuf İtfeyyiş'e ait nüshayı esas alarak düzeltmiştir. Sâlimî, topladığı nüshaların birbirlerine benzediğini, adeta aynı nüshadan yazılmış gibi tüm nüshalarda benzer şekilde kelime veya harf düşmesinin olduğunu belirtmiştir.[165] Sâlimî, önce elindeki tüm nüshaları mukayese etmiş ve özellikle 'Umân bölgesinden gelen nüshalarda benzer hataların olduğunu tespit etmiştir. Daha sonra nüshalardaki hataları tashih etmek için ise elindeki mevcut 'Umân nüshalarından daha sağlam olan İtfeyyiş'ten gelen nüshaya müracaat etmiştir.

Sâlimî, eseri tashih ederken bazı rumuzlar kullanmıştır. Farklı bir nüshaya işaret için خ harfini, İtfeyyiş'in nüshasına işaret etmek için نسخت القطب "nüshatu'l-kutub" ifadesini ve emin olmadığı zamanlarda da tamriz ifadesi için ص harfini kullanmıştır. [166]*Kitâbu't-Tertîb*'i yayına hazırlayan ve eserin başında da bir mukaddime yazan Sultan b. Mubârek b. Hamed eş-Şeybânî, Sâlimî'nin tashih ettiği nüshaya ait el yazmasını, Ahmed b. Hamed el-Halil Kütüphanesinde bulduklarını ve bugün elimizde matbu olan nüshayı ona göre yayımladıklarını belirtmektedir.[167] Eserin, Mektebetu Maskat tarafından 2003 tarihinde 'Umân Sultanlığında yayımlanan baskısında metinde nüshalar arasında bir farklılık varsa dipnotlarda buna işaret edilmiştir. Nüshalar

---

[165] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), s. 18-19.
[166] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), s. 20.
[167] Sultan b. Mubârek b. Hamed eş-Şeybânî, et-Tertîb'e yazdığı giriş bölümü, s. 11-12.

arasında ne tür farkların olduğunu anlamak için tespit ettiğimiz farklılıkları bir tablo halinde göstermek istiyoruz.

	Kitâbu'Tertîb (Mektebetu Maskat, 2003)	Eserde işaret edilen diğer nüshalar
1.	على	الى
2.	يتقلل	يقلل
3.	ارزلة الطير	اذلة الطير
4.	برداء	بإزار
5.	في موضع كذا وكذا	في سورة كذا في موضع كذا
6.	يقولون	ويقولون
7.	لمن لم يعلم	لمن لا يعلم
8.	وددت اني	وددت لو اني
9.	بعدك	بعدك من امتك
10.	فيقال انهم	فيقال الا انهم
11.	لؤلاءك	لؤلاءكم
12.	من اطع امري	من اطاع اميري
13.	ادركت ناسا	سمعت ناسا
14.	فليتفل	فلينفث
15.	كاحسن ما ان يري	كاحسن ما انت راء
16.	حتى دنى	حتى اذا دنى
17.	لاازيد	والله لاازيد
18.	العمل	الاعمال

19.	الفتنة	القصوة
20.	انتم تذبحونه	اماتذبحون
21.	قال لاخيه	قال لاخيه المسلم
22.	شهر صفر وشهر محرم	صفر ومحرم
23.	لايرد	لايورد
24.	حيال	حاءل
25.	انالكم	انما انا لكم
26.	يستنجي	يستجمر
27.	الى حاجة	لحاجة
28.	من طريقه	ذكر السند كله
29.	ادب	آدآب
30.	لايقبل الله	لاتقبل
31.	بين اصابعكم في الوضوء	بين اصابعكم
32.	الخيط	الحبل
33.	جماعة	جملة
34.	ثلاثة مرات	ثلاثة غرفات
35.	ابو عبيد عن جابر	ابو عبيد قال بلغني
36.	رفع	يروي
37.	هذه	هؤلاء
38.	اعطني	اعظم لي
39.	جهيم	جهم
40.	اعطيتكها لتلبسها	لم اعطكها لتلبسها

41.	تقولو	يقولو
42.	مافي صف الاول	ما في النداء وصف الاول
43.	عن قتل الصفرد والصرد	عن قتل النملة
44.	شر ماله	ادنا ماله
45.	في يده	في يديه
46.	المغنم	الغنيمة
47.	ذات يوم	ذات ليلة
48.	بما معك	بما عندك
49.	باربعة شهداء	باربعة
50.	من طريق ابن عباس	ذكر السند كله
51.	باب الذبائح	كتاب الذبائح
52.	لايخفى عليه شيئ	لايبقى بعده شيء
53.	ابو عبيد عن جابر	ابو عبيد عن ابي هريرة

Nüshalar arasındaki farklılıklara bakıldığında bunların eserin aslına zarar verecek büyük farklar olmadığı, genellikle eseri istinsah edenlerin hatalarından ve kişisel tasarruflarından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Tablodaki örneklerden anlaşıldığı üzere aynı kelimenin eş anlamlısı veya kelimelerin tekil veya çoğul kullanımı farklılıklara sebep olmuştur. Mesela bir nüshada الخيط kelimesi varken diğerinde eş anlamlısı الحبل kelimesi kullanılmıştır. Yine bir nüshada هذه varken diğer nüshada çoğul şeklinde هؤلاء kelimesi kullanılmıştır.

Aynı senedle peş peşe gelen iki rivâyette ikincisinde sened tekrarı olmasın diye من طريق ابن عباس gibi önceki senede işaret etmekle yetinilmiştir. Ancak özellikle İtfeyyiş tarafından gelen

nüshada her rivâyette senedin tam olarak zikredilmiş olması dikkat çekmektedir.

Arapça'da bir kelimenin farklı bâblarda kullanılması, müzekker veya müenneslik uyumu ve kelimenin malum veya meçhul olarak kullanımı gibi etkenler, nüshalar arası farklılıklara neden olmuştur. Bir nüshada تقولو fiili kullanılırken diğerinde يقولو yine bir nüshada لايرد kalıbı kullanılırken diğerinde لايورد şeklinde meçhul olarak kullanılmıştır.

Farklı harfi cerler ve edatlar bazen bir birlerinin yerine kullanılmıştır. Mesela, على harf-i ceri yerine bazen الى harf-i ceri kullanılmıştır. Yine bir nüshada لمن لم يعلم yerine لمن لا يعلم ifadesi yer almıştır.

Az da olsa nüshalarda bazı kelimelerin düştüğünü görmek mümkündür. Ancak yukarıda da ifade ettiğimiz gibi söz konusu eksiklikler eserin aslına zarar verecek ölçüde önemli değildir. Doğal olarak müstensihlerin hıfz ve zaptlarının farklı olması nedeniyle bu tür eksiklikleri benzer eserlerde görmek mümkündür.

2.2. ESERİN TASNİF METODU

Rebî'in eserinin tasnîf metodunu anlamak ve tasnîf sistemi içindeki yerini tespit etmek için öncelikle hadis ilminde tasnifin ne anlama geldiği konusuna, tasnîf dönemi ve bu dönem sonunda meydana gelen hadis mecmualarının benzer ve farklı özelliklerine kısaca değinmekte fayda mülahaza ediyoruz.

Tasnif; lügatte sınıflandırma, aynı türde olanları bir araya getirme, farklı olan türlerden ayırma anlamlarına gelmektir.[168] Istılahi olarak ise hadisleri konularına göre ayırıp aynı konudaki hadisleri bir bâb altında toplamak, demektir.[169] Nitekim hadislerin böyle bir ayırıma tabi tutulması sonucunda musannef denilen ve fıkıh bâblarına göre bölümlere ayrılmış olan çeşitli hadis eserleri meydana gelmiştir.[170] Her ne kadar bazı sahâbîler, *Kitâbu'z-Zekât* gibi belirli konulardaki hadisleri bir araya getirmiş olsalar da asıl tasnîf dönemi, sahâbeden sonra tabiîn döneminden itibaren gerçekleşmiştir.[171] Hadislerde tasnîf ile tedvîn dönemi arasında uzun bir zaman dilimi yoktur. Bu bakımdan her iki dönemin iç içe olduğu söylenebilir. Ancak sistematik bir tarzda hadislerde tasnîf dönemi hicrî ikinci asır ve sonrasında meydana gelmiştir.

Tasnîf döneminde başlayıp süre gelen iki ana tasnîf sistemi vardır. Bunlardan birisi hadislerin râvisine göre sıralanması ('ala'r-ricâl), ikincisi de rivâyetlerin konusuna göre ('ala'l-ebvâb) tasnîf edilmesidir.[172] Musannef ismi, genel manada hadis malzemelerini konularına göre tertip eden eser, anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla konularına ('ala'l-ebvâb) göre tertip edilmiş câmi', sünen, müstahrec ve müstedrek türü kaynaklar birer musannef türüdür.[173] Câmi'ler, bütün dini konularda bilgi toplayan eserlerdir.[174] Sünenler, ahkâm konularına ait merfû hadisleri cem etmiş ve fıkıh kitaplarının tertibine göre tasnîf

---

[168] İbn Manzûr (ö. 711/1311), Lisânu'l-Arab, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire ty, IV, s. 2511; Mecma' el-Luğati'l-Arabîyye, el-Mu'cemu'l-Vasît, Mektebetu'ş-Şurûk ed-Duveliyye, 4. Baskı, Mısır 2005, s. 556.

[169] Koçyiğit, Hadis Terimleri Sözlüğü, Rehber Yayınları, Ankara 1992, s. 464; Abdullâh Aydınlı, Hadis Istılahları Sözlüğü, MÜİFAV Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2011, s. 310; Çakan, Hadis Edebiyatı, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 2008, s. 42; İbrahim Hatiboğlu, "Musannef", DİA, TDVY, Ankara 2006, XXXI, s. 235.

[170] Koçyiğit, Hadis Terimleri, s. 464.

[171] Ömer Özpınar, Hadis Edebiyatının Oluşumu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, s. 193.

[172] Çakan, Hadis Edebiyatı, s. 49.

[173] Hatiboğlu, "Musannef", DİA, XXXI, s. 235.

[174] M. Yaşar Kandemir, "Câmî", DİA, TDVY, Ankara 1993, VII, s. 94.

edilmiş olan hadis kitaplarıdır.[175] Tasnîf döneminin ürünü olan müsned ve mu'cem tarzı eserlerde ise hadisler konularına bakılmaksızın râvilerin isimlerine göre peş peşe sıralanmıştır.[176]

Hicrî ikinci asırda Rebî' b. Habîb'in çağdaşları olan Ma'mer b. Râşid'in (ö. 152/769) *el-Câmiu's-Sahîh* ve İmam Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'ı, hadislerde tasnîf döneminin günümüze ulaşan en önemli eserlerdir. Ma'mer b. Râşid'in eserindeki rivâyetler, birçok farklı bâblara ayrılmıştır. Her bâbın altında da konu ile ilgili rivâyetler toplanmıştır. Eserin önemli özelliklerinden birisi de "kitâb" diye bilinen ana bölümler kullanılmamış olmasıdır.[177] İmam Mâlik'in eseri ise birçok bölüme (kitâb) ayrılmış, her kitâb başlığının altında da alt başlık mahiyetindeki bâblar ve onların altında da ilgili hadisler sıralanmıştır.[178]

Sezgin, erken dönem tasnîf edilen eserlerden söz ederken, bizlere ulaşan en eski eserlerden birinin de Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'i olduğunu, eserin hacimli ve birçok fasıl ihtiva ettiğini belirtmektedir.[179] Hadis ilmindeki tasnîf dönemine ve tasnîf sistemi sonucu ortaya çıkan eserlere kısaca değindikten sonra şimdi de Rebî' b. Habîb *Müsned*'inin nasıl bir tasnîf metoduna sahip olduğuna bakmak istiyoruz.

2.1.1. İlk Düzeni

Daha önce de ifade edildiği gibi Rebî' b. Habîb'in eseri, genel kanaate göre râviler esas alınarak müsned şeklinde tasnîf edilmiştir. Ancak hicrî altıncı asırda eseri bulup ortaya çıkartan

---

[175] Koçyiğit, Hadis Terimleri Sözlüğü, 428; Aydınlı, Hadis Istılahları Sözlüğü, s. 280; Kandemir, "Sünen", DİA, TDVY, Ankara 2010, XXXVIII, s. 141-142.

[176] Çakan, Hadis Edebiyatı, s. 53; Hatiboğlu, "Müsned", DİA, TDVY, Ankara 2006, XXXII, s. 99; "Mu'cem", DİA, TDVY, Ankara 2005, XXXI, s. 345.

[177] Ma'mer b. Ebî Amr Raşid el-Ezdî (ö. 153/770), el-Câmi', (Thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî), el-Mektebu'l-İslâmî Beyrut 1403, I, s. 2.

[178] Mâlik b. Enes b. Mâlik b. 'Âmir el-Medenî (ö. 179/795), Muvatta', (Tsh. Muhammed Fuad Abdulbaki) Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arab, Beyrut 1985, I, s. 3.

[179] Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, s. 27, s. 84.

Vârcelânî, eseri içindeki konuları esas alarak fıkıh kitaplarının tertip ve düzenine göre tasnîf etmiştir.

İbâdî tabakât yazarı Şemmâhî, eserin ilk tertibinin durumu hakkında şunları ifade etmiştir: *"(Rebî'in Müsned'i) düzensizdi* (وكان مشوشا) *Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim el-Vârcelânî onu düzenledi."*[180] Arapça'da "müşevveş" düzenli ve tertipli olmayan demektir.[181] Şemmâhî'nin bu kavramla Rebî' eserinin bir düzeninin olduğu, ancak eserin tertibinin karmaşık olduğunu mu kastettiği yoksa eser müsned tarzında olduğundan ondan yeterince istifade etmenin zorluğunu mu ifade etmek istediği tam olarak anlaşılamamaktadır.

Müsned'in şarihi Sâlimî, eserin ilk tasnifi hakkında bilgi vermemiş sadece eserin Vârcelânî tarafından daha sonraki yıllarda tertip edildiğini belirtmiştir.[182] 'Umân Sultanlığı Sultan Kâbûs Üniversitesinde hadis hocası olan Salih b. Ahmed el-Bus'idî, konuya şu şekilde temas etmiştir: *"Nebevi hadislerin tedvîni birçok merhaleden geçmiştir. Bu aşamaların ilki hadislerin râvilerin isimlerine göre tasnîf edilmesidir. Rebî' b. Habîb, hadisleri ilk tedvîn eden âlimlerdendir. Dolayısıyla o da bu tasnîf sitemini seçmiş ve eserini sahâbelerin isimlerine göre tedvîn etmiştir... Sahâbe ismi bilmeyenler için hadis aramak zor olduğundan eserin bâblara göre yeniden tertip edilmesi gerekirdi. İşte bu hayırlı işi, Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim el-Vârcelânî yapmıştır."*[183]

İbâdiyye mezhebi ricâliyle alakalı önemli bir ansiklopedi hazırlayan Martin Custers, Rebî' *Müsned*'inin ilk halinin râvilere göre tertip edildiğini ancak daha sonra başka bir âlim tarafından eserin rivâyetlerin içeriğine göre birçok bölüm halinde tertip

[180] Şemmâhî, Siyer, I, s. 119.
[181] Macme', el-Mu'cemu'l-Vasît, I, s. 499.
[182] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), I, s. 18-19.
[183] Bus'idî, Rivâyetu'l-Hadis, s. 41-44.

edildiğini belirtmiştir.[184] Amr Halifât en-Nâmî de eserin Rebî' b. Habîb tarafından tertip edildiği, asıl şeklinin kullanım için uygun olmadığı ve günümüzde yaygın olan nüshanın Vârcelânî tarafından tanzim edildiğini belirtmektedir."[185]

Görüldüğü üzere İbâdî kaynaklar, eserin ilk haliyle alakalı detaylı bilgi vermemekle beraber genel kanaat eserin ilk halinin sahâbenin ismine göre tanzim edilmiş olduğu şeklindedir. Şayet Rebî' b. Habîb eserinin eski tasnifinin müsned şeklinde olduğu kabul edilirse hadis edebiyatı tarihinde bu türün ilk örneği olma özelliğine sahip olacaktır. Çünkü Rebî'den yaklaşık olarak yirmi beş sene sonra vefat eden Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), ilk *Müsned*'in müellifi olarak bilinmektedir.[186]

Hadis ilminde müsned tarzında tasnîf edilen kitaplar denilince ilk akla gelen eserin içeriğinin rivâyet edilen râvilere göre düzenlendiği,[187] yani kitabın ala'r-ricâl şeklinde tasnîf edildiği akla gelse de aslında hadis edebiyatında müsned birkaç anlamda kullanılmıştır. Mesela, özellikle bir âlimin senedinde yer aldığı rivâyetlerin toplanması sonucu oluşan esere, rivâyetler söz konusu âlime dayandığı için müsned denilmiştir. *Müsnedü'l-İmam Zeyd* ve *Müsnedü Ebî Hanife* bu tür çalışmalardır.[188] Yine Buhârî'nin *Sahîh*'i gibi hadis metinlerini senedleriyle beraber toplayan eserlere de müsned denilmiştir.[189] Hadis edebiyatında müsned kavramının farklı anlamlarda kullanıldığını zikretmemizin nedeni

---

[184] Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 400.
[185] Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, I, s. 129.
[186] el-Irâkî, Şerhu't-Tabsira, s. 56; Suyûtî, Tedrîbu'r-Râvî, I, s. 147; İbrahim Muhammed b. İsmail İbnu'l-Emîr es-San'ânî (ö. 1182/1768), Tavdîhu'l-Efkâr li Ma'âni'l-Asâr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, s. 206; Hatiboğlu, "Müsned", DİA, TDVY, Ankara 2006, XXXII, s. 100.
[187] Hatiboğlu, "Müsned", DİA, XXXII, s. 99.
[188] Ayrıca Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullâh b. Muhammed el-Cevherî'nin *Müsnedü'l-Muvatta'*, Suyûtî'nin *Müsnedü Fatımati'z-Zehrâ*, Ebû Abdullâh İbn Mende'nin (ö. 395/1005) *Müsnedü İbrahim b. Ethem ez-Zâhid* ve İbnü'l-Bâgandî'nin *Müsnedü Emîri'l-Mü'minîn* eserleri de bu türün örneklerdir. Bkz. (Hatiboğlu, "Müsned", DİA, XXXII, s. 100).
[189] Hatiboğlu, "Müsned", DİA, XXXII, s. 100.

şudur. Acaba Rebî'in *Müsned*'i zikrettiğimiz müsned türlerinden birisi olabilir mi? Örneğin senedli rivâyetleri toplayan hadis kitaplarına da bu isim verilmiş ve bu hadis kitaplarının içeriği de fıkıh kitaplarına göre düzenlenmiştir. Rebî'in eserindeki rivâyetlerin de ekseriyeti senedli ve muttasıl rivâyetler olduğundan acaba Rebî' de eserini bâb başlıklarına göre tasnîf etmiş olabilir mi? Dolayısıyla Vârcelânî de eseri yeniden tasnîf ederken mevcut olan eski tasnîf düzenini daha da geliştirerek eseri fıkıh kitapları tertibine uygun hale getirmiş olabilir mi? Şemmâhî'nin eserin ilk hali için "*düzenli değildi*" veya "*karmaşıktı*" anlamındaki "*vekâne müşevveşen*" sözünü de bu şekilde yorumlamak mümkün müdür?

Sultan Kâbus Üniversitesinde akademisyen olan Mehnâ b. Ömer et-Tivâcnî, zikrettiğimiz olasılıkların mümkün olabileceğini belirterek şunları ifade etmiştir: *"Müsned'in Vârcelânî'nin tertibinden önceki şeklini tasavvur etmek zordur. Maalesef eserin altıncı asırdan önceki şeklini gösteren herhangi bir nüshaya henüz ulaşamadık. Gelecekte bu problemin giderileceğini umut ediyoruz. Çünkü genel ve özel kütüphanelerde yer alan birçok el yazması gün yüzüne çıkmaya başladı. Üzücü olan bir başka nokta ise Vârcelânî'nin tasnîf ettiği elindeki eski nüsha hakkında hiç bilgi vermemiş olmasıdır... Tüm bunlara rağmen eserin ilk şeklini yaklaşık olarak tahmin edebiliriz. Şemmâhî, eserin ilk halinin düzensiz (müşevveş) olduğunu belirtmiştir. Aslında bu hicrî ikinci asır hadis kaynaklarının genel özelliğiyle uyuşmaktadır. Hicrî ikinci asır âlimlerinin öncelikli amacı, rivâyetleri toplamaktı, şekilden ziyade rivâyetlerin içeriği onlar için daha önemliydi... Lakin Rebî' kitabının, ıstılâhi anlamda rivâyetlerin anlamlarına bakmaksızın sahabenin isimlerine göre sıralayan müsned, şeklinde olması mümkün mü? Veya buradaki müsnedden kasıt, rivâyet ettiği hadislerin ekseriyeti itibariyle Hz. Peygamber'e dayanan muttasıl*

rivâyetler olması mıdır? Her iki ihtimal de mümkündür. Ancak ikinci ihtimal kabule daha şayandır."[190]

Erul da elimizde mevcut olan *Müsned*'in bazı bâb başlıkların Rebî' tarafından konulmuş olmasının muhtemel olduğunu belirtmiştir.[191] et-Tivâcnî'ye göre, Rebî'in eserinde yer alan rivâyetlerin ekseriyetinin muttasıl ve merfû' olması, Müslüman olmada öncü olan sahâbelerden çok az rivâyette bulunulmuş olması, sahâbe kavli, tabiîn ve etbeu't-tâbîn görüşlerinin az olması gibi etkenler de kitabın ilk tasnîf şeklinin sahâbe ismine göre olmadığı ihtimalini güçlendirmektedir.[192]

Görüldüğü gibi elimizde Vârcelânî'nin nasıl bir nüshadan yararlandığına dair herhangi bir bilgi veya belge bulunmamaktadır. Ayrıca Vârcelânî'nin bizzat kendisi de bu konu hakkında maalesef bilgi vermemiştir. Dolayısıyla Rebî' *Müsned*'inin ilk tasnifi hakkında kesin bir hüküm vermek mümkün gözükmemektedir. Ancak yukarıda naklettiğimiz İbâdî kaynakların verdiği bilgilere göre genel kanaat, Rebî' eserinin ilk düzeninin müsned, yani sahâbe isimlerine göre tasnîf edildiği şeklindedir. Bununla beraber, az da olsa özellikle bazı çağdaş araştırmacılar eserin ilk tasnifinin sahâbe ismine göre değil de bazı konulara göre tertip edilmiş olmasının da ihtimal dâhilinde olduğunu belirtmişlerdir. Kanaatimizce eserin ilk tasnifinin konulara veya sahâbe ismine göre olduğuna dair henüz elimizde somut veriler oluşmadığından bu konuda kesin bir şey söylemek güç gözükmektedir. Her ne kadar İbâdî kaynaklardaki yaygın kanaat, eserin ilk halinin sahâbe ismine göre olduğu istikametinde olsa bile eserin hicrî altıncı asırdan önceki halini gösteren bir el yazması, ortaya çıkıncaya kadar bu tartışmaların devam edeceği kanaatindeyiz.

---

[190] et-Tivâcnî, "Hayatun Min Ecli's-Sünne", Nedve, s. 189-190.
[191] Erul, "Rivâyet Üslûbu (III)", AÜİFD, XLIV, s. 64-65.
[192] et-Tivâcnî, "Hayatun Min Ecli's-Sünne", Nedve, s. 190.

2.2.2. Yeni Tasnifi

Yukarıda belirttiğimiz gibi İbâdî kaynaklara göre, hicrî altıncı asırda Vârcelânî eseri bir fıkıh kitabının sistematiği gibi yeniden düzenlemiştir. Dolayısıyla şu an elimizde mevcut olan *Müsned*’in tasnîfi, Vârcelânî’ye aittir. Eser önce ana bölümler dediğimiz kitâblara ayrılmış, daha sonra her kitâbın altında birçok bâb başlığı açılmış ve her bir hadis, konusuna göre bâbların altında sıralanmıştır. Vârcelânî, Rebî’in *Müsned*’ini iki cüz halinde düzenlemiştir. Rebî’in başkaları ile yaptığı tartışmalarda kullandığı rivâyetler ve Câbir b. Zeyd’den mürsel olarak gelen rivâyetleri de *Müsned*’e karıştırmadan ek olarak iki cilt halinde düzenlemiştir. Vârcelânî topladığı tüm rivâyetleri, *Kitâbu’t-Tertîb* adında dört cilt halinde tasnîf etmiştir.

Kitâbu’t-Tertîb’in tasnifi şu şekildedir:

Birnci cilt: *el-Câmiu’s-Sahîh Müsnedu’l-İmâmi’r-Rebî’ b. Habîb*’in birinci cildidir. Kitâbu’t-Tahâret, Salât, Savm ve Zekât bölümleri yer almaktadır.[193]

İkinci cilt: *el-Câmiu’s-Sahîh Müsnedu’l-İmâmi’r-Rebî’ b. Habîb*’in ikinci cildidir. Kitâbu’l-Hacc, Cihâd, Cenâiz, Ezkâr, Nikâh, Talâk, Buyû’, Ahkâm, Zebâih, Eşribe, Eymân ve’n-Nuzûr ana bölümleri bu ciltte yer almıştır.[194]

Üçüncü cilt: Rebî’in muhaliflerine karşı delil olarak kullandığı rivâyetleri cem eden *Âsâru’r-Rebî’ b. Habîb fi’l-Hucceti ‘Alâ Muhâlifîhî* adlı eser yer almıştır. Bu bölüm kitâb şeklinde ana bölümlere ayrılmamıştır. Otuz beş bâb başlığından oluşan bu kısım, kebâir günah işleyenin durumu, imanın tanımı, Kaderiyye ve Mürcîe gibi fırkaların zem edilmesi, Allah’ın sıfatları, şefaat ve rü’yetullâh gibi

[193] Vârcelânî, et-Tertîb, s. 23-179.
[194] Vârcelânî, et-Tertîb, s. 179-331.

genellikle erken dönem tartışılan kelâmî problemlerle ilgili rivâyetler yer almıştır.[195]

Dördüncü cilt: Bu cilt üç kısımdan oluşmuştur.

a. Rivâyâti Ebî Süfyân Mahbûb b. er-Rahîl ‘Ani’r-Rebî’ b. Habîb.

b. Rivâyâti’l-İmâm Eflah er-Rüstemî ‘an Ebî Ğânim el-Horasânî ve Ğayrih.

c. *Merâsîlu’l-İmâm Ebi’ş-Şa’sâ Câbir b. Zeyd el-Ezdî.* Bu bölümde herhangi bir başlık yoktur. Sadece hadisler sıralanmıştır.[196]

Görüldüğü üzere Rebî’in *Müsned*’i, Vârcelânî’nin tertip ettiği *Kitâbu’t-Tertîb*’in ilk iki cildidir. Her iki cildin *Müsned*’in aslı olduğu hususunda ihtilaf yoktur.[197] Son iki cilde gelince dördüncü cilt *Müsned*’in aslından değildir. Zira bu kısmın *Müsned*’e ziyade olduğu Vârcelânî’nin bölümün başında “tertîb’e ziyadedir” anlamındaki *“ziyâdeten fi’t-Tertîb”*[198] ifadesinden anlaşılmaktadır. Üçüncü ciltteki rivâyetler ise bazıları bu rivâyetlerin de *Müsned*’in aslından olabileceğini iddia etmiş olsalar da genel kanaat bu cildin de müstakil bir eser olduğu ve *Müsned*’in aslından olmadığı şeklindedir.[199] Sâlimî, *Kitâbu’t-Tetîb*’in son iki cildinin *Müsned*’in aslından olmadığı ve bu iki cildin Vârcelânî tarafından *Müsned*’e eklendiği, buradaki rivâyetlerin Rebî’in muhaliflerine karşı akait ve diğer konularda delil olarak kullandığı asârdan oluştuğunu belirtmiştir.[200]

---

[195] Vârcelânî, et-Tertîb, s. 331-415.
[196] Vârcelânî, et-Tertîb, s. 415-462.
[197] et-Tivâcnî, “Hayatun Min Ecli’s-Sünne”, Nedve, s. 190.
[198] Vârcelânî, et-Tertîb, s. 417.
[199] Vârcelânî, et-Tertîb, (Şeybânî Mukaddime), s. 6; et-Tivâcnî, “Hayatun Min Ecli’s-Sünne”, Nedve, s. 191.
[200] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), s. 17.

Son iki ciltteki rivâyetlere bakıldığında bu kısmın, şekil, içerik ve üslup açısından ilk iki cüzden yani *Müsned*'in aslı sayılan kısımdan farklı olduğu görülmektedir. Son iki ciltte kitâb başlığı yoktur ve sadece bâb başlıkları kullanılmıştır.[201] Rivâyetlerin çoğu senedsiz olarak nakledilmiştir. Rebî' bu kısımda bir muhaddis gibi değil de adeta bir kelamcı gibi davranmıştır. Hadisler, genellikle itikâdî konularla alakalıdır. Rivâyetler, İbâdiyye mezhebinin görüşlerini yansıtmaktadır ve muhalif kimselere karşı Rebî'in kullandığı delillerdir.[202] Büyük günah işleyenin durumu, rü'yetullâh, şefaat, imanın tanımı, Allah'ın sıfatları ve diğer fırkaların zem edilişi gibi meseleler hararetli bir şekilde tartışılmıştır.[203] Konuya delil olsun diye sahâbe ve tabiînin görüşlerine de sık sık müracaat edilmiştir.[204] Kanaatimizce tüm bunlar son iki cildin *Müsned*'in aslından olmadığını açıkça göstermektedir. *Kitâbu't-Tertîb*'in son iki cildinin *Müsned*'in aslından olmadığı anlaşıldıktan sonra şimdi de *Müsned*'in aslı sayılan ilk iki kısmın tasnifine bakalım.

Kitâbu't-Tertîb'in ilk iki cüzü, yani *el-Câmiu's-Sahih* veya *Müsnedu'r-Rebî'* tam bir fıkıh kitabı tarzında tertip edilmiştir. Eser ilk önce kitâb dediğimiz bölümlere ayrılmıştır. Daha sonra kitâbların altında bâb başlıkları konulmuştur. Her bâb başlığının altında ilgili hadisler sıralanmıştır. İlk ciltte giriş kısmı sayılan bölümde kitâb başlığı kullanılmadan, birbirleriyle pek ilgisini kuramadığımız on üç tane bâb kullanılmıştır.[205] Daha sonra Kitâbu't-Tahâret, Salât, Savm ve Zekât şeklinde devam etmiştir. İkinci cilt ise Kitâbu'l-Hacc ile başlamış ve Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr ile sona ermiştir. *Müsned*'in tasnifini daha yakından tanımak için önce kitâb daha sonra bâb başlıklarının incelenmesinin gerekli olduğu kanaatindeyiz.

---

[201] Bkz. Vârcelânî, et-Tertîb, III, s. 334, 339, 342, 354, 361, 362, 363, 366.
[202] Bkz. Vârcelânî, et-Tertîb, III, s. 334, 339, 342, 349.
[203] Bkz. Vârcelânî, et-Tertîb, III, s. 333, 334, 339, 349.
[204] Bkz. Vârcelânî, et-Tertîb, III, s. 366, 367, 370, 371, 376.
[205] Bâb başlıklarından söz ettiğimizde bu konu daha detaylı ele alınacaktır.

2.2.2.1. Kitâb Başlıkları

Rebî'in eserindeki ana başlık olan kitâblara bakıldığında eserin ondan fazla ana bölümden oluştuğunu görmekteyiz. Eser bir fıkıh kitabı gibi "*Kitâbu't-Tahâret*" ile başlamış ve "*Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr*" ile sona ermiştir. Bus'îdî, Vârcelânî'nin Rebî'in *Müsned*'ini bâblara göre tertip edip ve on beş kitâba ayırdığını belirtmektedir.[206] Ancak eserdeki kitâb başlıkları sayısının, ulaşabildiğimiz farklı baskılarda aynı olmadığını gördük. Kitâb başlıkları bakımından nüshalar arasında az da olsa bazı farklılıklar bulunmaktadır. Ulaşabildiğimiz farklı baskılardaki ana bölümlerin sayısı on üç ile on beş arasında değişmektedir. Elimizde şu an mevcut olan üç farklı yayın evinde ve farklı tarihlerde yayımlanmış olan nüshalardaki kitâb başlıkları şu şekildedir:

Mektebetu Maskat 2003 Maskat/'Umân Sultanlığı		Mektebetu'l-İstikâme Ruvey/'Umân Sultanlığı	Vizâretu'l-Evkâf 2011 'Umân Sultanlığı
1	K. Tahâret	K. Tahâret	K. Tahâret
2	K. Salât	K. Salât	K. Salât
3	K. Savm	K. Savm	K. Savm
4	K. Zekât ve's-Sadaka	K. Zekât ve's-Sadaka	K. Zekât ve's-Sadaka
5	K. Hacc	K. Hacc	K. Hacc
6	K. Cihâd	K. Cenâiz	K. Cihâd
7	K. Cenâiz	K. Ezkâr	K. Cenâiz
8	K. Ezkâr	K. Nikâh	K. Ezkâr
9	K. Nikâh	K. Talâk	K. Nikâh
10	K. Talâk	K. Buyu'	K. Talâk
11	K. Buyu'	K. Ahkâm	K. Buyu'
12	K. Ahkâm	K. Eşribe	K. Ahkâm
13	K. Eşribe	K. Eymân ve'n-Nuzûr	K. Zebâih
14	K. Eymân ve'n-Nuzûr		K. Eşribe
15			K. Eymân ve'n-Nuzûr

[206] Bus'idî, Rivâyetu'l-Hadis, s. 44.

Görüldüğü üzere nüshalar arasında eserdeki bölümlerin sayısı açısından az da olsa farklılık vardır. 2003 tarihinde Mektebetu Maskat tarafından *Kitâbu't-Tertîb* ismiyle dört cüzden oluşacak şekilde yayımlanan nüshada on dört ana bölüm (kitâb) vardır. "*Kitâbu'z-Zebâih*", müstakil bir ana bölüm olarak görülmemiş ve "*Kitâbu'l-Ahkâm'ın*" bir alt başlığı olarak "*Bâbu'z-Zebâih*" şeklinde tasnîf edilmiştir. Mektebetu'l-İstikame tarafından 'Umân Sultanlığının Ruvey şehrinde tarihsiz olarak baskısı yapılan nüshada ise eser on üç kitâba ayrılmıştır. Bu nüshada da "*Kitâbu'z-Zebâih*" müstakil bir ana bölüm olarak görülmeyip "*Kitâbu'l-Ahkâm'ın*" bir alt başlığı olarak kabul edildiği gibi "*Kitâbu'l-Cihâd*" da "*Kitâbu'l-Hacc'ın*" bir bâbı olarak kabul edilmiştir. 2011 tarihinde yine 'Umân Sultanlığında Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dîniyye tarafından yapılan baskıda ise "*Kitâbu'z-Zebâih*" ve "*Kitâbu'l-Cihâd*" müstakil bir ana başlık olarak kabul edilmiş ve eser on beş kitâb halinde tertip edilmiştir.

Aslında eserdeki bazı ana başlıkları, birbirlerinin alt başlığı olarak kabul etmek mümkündür. Mesela; *Kitâbu'z-Zebâih'i*, *Kitâbu'l-Ahkâm*'ın alt başlığı ve *Kitâbu't-Talâk*'ı da *Kitâbu'n-Nikâh*'ın alt başlığı olarak görmek mümkündür. Dolayısıyla farklı nüshalardaki ana başlık sayısının aynı olmayışı, muhtemelen eseri istinsah eden râvilerin bu tür farklı tasarruflarından kaynaklanmaktadır.

Müsned'in kitâb başlıkları, tasnîf usulü açısından daha çok câmi' dediğimiz eserlerin kitâb başlıklarına benzemektedir. Hadis edebiyatında dinle ilgili her konuyu kapsayan rivâyetlerin yer aldığı câmi' türü eserlerde en az sekiz ana bölüm (kitâb) bulunmaktadır.[207] Kitâb denilen ana bölümler şunlardır: İmân, ahkâm-sünen, rikak-zühd, et'ime ve eşribe, tefsir, tarih-siyer-

---

[207] Koçyiğit, Hadis Terimleri, s. 66-67; Kandemir, "Câmi'", DİA, VII, s. 94; Çakan, Hadis Edebiyatı, s. 78.

cihâd, menâkıb ve fitne-melâhimdir.[208] Şayet bu bölümlerden birisi yoksa veya bir bölüm yeterince sistematik değilse câmi' olarak kabul edilmemektedir. Câmi'ler hicrî ikinci asırda telif edilmeye başlanmış ve bu türün ilk örneği Rebî' b. Habîb'in muasırı olan Ma'mer b. Râşid'in eseridir.[209]

Rebî'in *Müsned*'indeki ana başlıklara baktığımızda câmi'lerde bulunması gereken sekiz kitâbtan bazılarının olmadığı veya kitâb yerine sadece bâb başlıkların olduğunu görmekteyiz. *Kitâbu'l-İmân* bölümü yerine sadece birtakım bâblar vardır.[210] Muhtemelen eserin mürettibi, bu kısmı mukaddime gibi kabul etmiş ve bu kısmı ana bölüm olarak görmediğinden kitâb başlığını koymamıştır. Çünkü burada sıralanan bâblar bir birinden bağımsız konular içermektedir.

Eserde *rikâk* ve *zühd* ile ilgili kitâb başlığı da yoktur. Ancak, bunun yerine bir Müslümanda bulunması gereken güzel huy ve adaptan söz eden bâblar yer almıştır. Lakin söz konusu bâblar da yeterince sistematik değildir.[211] Eserde *Kitâbu't-Tefsîr* ana bölümü de yoktur. Ancak "*Bâbu fi Zikri'l-Kur'ân*" başlığının altında Kur'ân-ı Kerim tilavetinin sevabı, farklı kıraatler ve bazı surelerin faziletinden söz eden rivâyetler mevcuttur.[212] Rebî'in eserinde Hz. Muhammed'in, diğer peygamberlerin ve sahabe-i kiramın fazileti, yaşayış ve davranışlarından söz eden *Kitâbu'l-Menâkıb* bölümü de bulunmamaktadır. Sadece Hz. Peygamber'in şemâilini anlatan ve İbn Abbâs'tan söz eden bir iki rivâyet, "*Hilyetu Resulillâh*" bâbı altında zikredilmiştir.[213] Gelecekte olacak bir takım olaylar ve kıyametin alametlerinden söz eden *Kitâbu'l-Fiten ve'l-Melâhim*[214]

[208] Koçyiğit, Hadis Terimleri, s. 66-67; Kandemir, "Câmi'", DİA, VII, s. 94; Çakan, Hadis Edebiyatı, s. 78.
[209] Kandemir, "Câmi'", DİA, VII, s. 94; Çakan, Hadis Edebiyatı, s. 78-79.
[210] Rebî', el-Câmi', I, s. 41-27.
[211] Rebî', el-Câmi', IV, s. 270, bâb no: 51, 54, 55.
[212] Bkz. Rebî', el-Câmi', I, s. 24-29, bâb no: 3.
[213] Bkz. Rebî', el-Câmi', IV, s. 284, bâb no: 87.
[214] Çakan, Hadis Edebiyatı, s. 78.

bölümü de eserde mevcut değildir. Dolayısıyla eserde söz konusu bölümler eksik veya yeterince sistematik olmadığından eserin tam olarak bir câmî' tasnifine sahip olmadığını söylememiz mümkündür.

Rebî' b. Habîb ile çağdaş olan Ma'mer b. Râşid'in *Câmi'*inde hadisler birçok farklı konulara göre tasnîf edilmesine rağmen kitâb başlıkları kullanılmamıştır.[215] İmam Mâlik'in eseri câmi olmasa da kitâb başlıklarına bakıldığında konu açısından çok daha zengin ve tertipli olduğu görülmektedir. Rebî'in eserinde on beş kitâb başlığı varken, İmam Mâlik'in eserinde bu sayı dört kat daha fazladır.[216] Rebî'in eserindeki kitâb başlıkları, bir iki tanesi hariç tamamı aynı isimle İmam Mâlik'in eserinde de mevcuttur. Rebî'in eserinde kullanılan kitâb başlıkları, hadis edebiyatının en güzel örneklerinin verildiği hicrî üçüncü asırda telif edilen câmi'lerle mukayese edildiğinde bu asırda yazılan eserlerin hem tasnîf açısından hem de hacimce Rebî'in eserinden çok daha ileri olduğu görülecektir. Rebî'in eserinde on beş ana başlık varken bu sayı Buhârî'de yüze yakın, Müslim'de elli dört ve Tirmizî'de (ö. 279/892) ise kırk altı tanedir.[217] Rebî'in eserinde kullanılan kitâb başlıklarının hemen hemen aynısını Buhârî,[218] Müslim[219] ve Tirmizî'nin *Câmi'*lerinde bulmak mümkündür.

[215] Ma'mer b. Râşidi'in *el-Câmi'* adlı eserinin tasnîf metodolojisi hakkında daha fazla bilgi için Erul'un yazmış olduğu makalelere bakılabilir. Erul bu konuda iki önemli makale yazmıştır. Söz konusu makalelerde Ma'mer b. Râşid'in eseri hem rivâyet hem de dirayet açısından değerlendirilmiştir. Bkz. (Erul, "Hicrî ikinci Asırda Rivâyet Üslûbu (I)", AÜİFD, XLIII (2002), sayı: 1, s. 21-76; "Hicrî ikinci Asırda Rivâyet Üslûbu (II)", AÜİFD, XLIII (2002), sayı: 2 s. 57-90).

[216] Bkz. Mâlik, Muvatta', II, s. 1003.

[217] Bkz. Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/869), el-Câmi'u's-Sahîhu'l-Muhtasar, (Thk. Mustafa Dîb el-Buğâ), Dâru İbni Kesir, 3. Baskı, Beyrut 1987, VI, s. 2683; Müslim b. el-Hacâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), el-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtsar, (Thk. Muhammed Fuad Abdulbâki), Dâru İhyai't-Turâsi'l-'Arab, Beyrut ty, IV, s. 2312; Muhammed b. İsa et-Tirmizî (ö. 279/892), el-Câmiu'l-Kebir-Sünenu't-Tirmizî, (Thk. Beşşar Avvâd Marûf), Dâru'l-Ğarbu'l-İslâmî, Beyrut 1998, VI, s. 5.

[218] Sadece bir tane ana başlık farklı bir şekilde ifade edilmiştir. Buhârî'de *"Kitâbu't-Tahâret"* yerine *"Kitâbu'l-Vedû"* ve "*Kitâbu'l-Gusl*" başlığı kullanılmıştır. (Buhârî, el-Vedû', (1/62), el-Gusl, (1/97).

Görüldüğü üzere Rebî'in *Müsned'i*, fıkıh kitaplarının sistemi esas alınarak tasnîf edilmiş ve ana bölüm dediğimiz on beş tane kitâba ayrılmıştır. Genel karakter olarak câmi' türü eserlere benzese de câmi'lerde bulunması gereken iman, tefsir, fiten ve zühd gibi bazı ana bölümler Rebî'in eserinde eksik veya yeterince sistematik değildir. Eserde söz konusu bölümlerin eksik veya yeterince sistematik olmayışından hareketle eserin bir câmî' olmadığını daha çok sünenlere benzediğini söylememiz mümkündür.

Bununla beraber, Rebî'in eserindeki kitâb başlıklarının diğer eserler ile son derece uyumlu olması, iki nedene bağlanabilir. Birincisi, Rebî' kendi eserini dönemin ilmi geleneğine uyarak çağdaşı olan Mâlik'le aynı şekilde tasnif etmiş olabilir. İkinci neden ise hicrî altıncı asırda Vârcelânî, Rebî'in *Müsned*'ini kendinden önceki eserleri örnek alarak fıkıh kitaplarının tasnifine uygun bir şekilde tertip etmiştir. Zira hicrî altıncı asra kadar hadis edebiyatında tasnîf sistemleri kendi tekâmüllerini çoktan gerçekleştirmişlerdir.

Kanaatimizce şu anki verilere göre ikinci neden daha makul görülmektedir. Çünkü *Müsned*'in hicrî altıncı asırdan önce ne durumda olduğuyla alakalı elimizde herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Vârcelânî'nin eseri bulup ve tasnîf ettiği bilgisi, İbâdî kaynaklarda sabittir. Dolayısıyla *Müsned*'in kitâb başlıklarının diğer hadis mecmualarıyla uyumlu olmasını, eserin sonradan tasnif edilmiş olmasına bağlamak daha tutarlıdır.

2.2.2.2. Bâb Başlıkları

Bir eserin tasnifinde ana başlıklar (kitâb) ne kadar önemli ise onların alt başlıkları olan bâblar da o kadar önemlidir. Çoğu

[219] Rebî'in kitâb başlıkları ile Müslim'in kitâb başlıkları da bir tane hariç tam uyum halindedir. Müslim'in eserinde "*Kitâbu'l-Ahkâm*" yerine "*Kitâbu'l-Hudûd*" ve "*Kitâbu'l-Akdiyye*" kullanılmıştır. (Müslim, el-Hudûd, (3/1312), el-Akdiyye, (3/1336)).

zaman bâb başlıkları dönemin ilmî anlayışını yansıttığı gibi musannifin eserini tasnîf ederken bâb başlığı altına yerleştirdiği hadislerden ne anladığı veya o konudaki genel görüşünü de yansıtmaktadır.[220] Hadis musanniflerinin, eserlerinde kullandıkları bâb başlıkları bir nevi o konu hakkındaki yorumu, değerlendirmesi ve görüşü demektir. Çoğu zaman musannifler hadislerden çıkan hükmü, bâb başlığında muhataba göstermek istemektedir.[221]

Sistematik olarak hadislerin bâb dediğimiz başlıklar altında bir araya getirilip tasnîf edilmesi, zamansal olarak hicrî ikinci asra tekabül etmektedir.[222] Ma'mer b. Râşid'in *Câmi'i*, İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı ve çalışma konumuz olan Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'i de ilk tasnîf dönemine ait olup günümüze kadar gelen önemli eserlerdendir.

Her ne kadar *Müsned*'in mürettibi başka bir âlim olsa da Rebî'in de görüş ve fikirlerinin söz konusu bâb başlıklarına yansımış olması ihtimal dâhilindedir. Rebî' *Müsned*'inin ilk tertibinin sahâbenin isimlerine göre olduğunu kabul edersek bâb başlıklarının da Vârcelânî tarafından konulduğunu kabul etmek gerekir demektir. Ancak bu konuda henüz somut veriler olmamakla beraber, bazı çağdaş araştırmacılara göre *Müsned*'in bâb başlıklarının en azından bir kısmının Rebî' tarafından konulmuş olmasının muhtemel olduğunu belirttik. Dolayısıyla biz eserin, günümüzde matbu olan nüshanın tasnîf düzeninin Vârcelânî'ye ait olduğunu kabul etmekle beraber eserin hicrî altıncı asırdan önceki tertibinden de bir takım izler taşımış olduğunun ihtimal dâhilinde olduğunu belirtmek isteriz.

---

[220] Özpınar, Hadis Edebiyatı, s. 325.
[221] Özpınar, Hadis Edebiyatı, s. 325.
[222] Râmehürmizî, el-Muhaddisu'l Fâsıl, I, s. 611; Bağdâdî, el-Câmi' li Ahlaki'r-Râvi ve Adâbi's-Sâmi', (Thk. Mahmud Tahhân), Mektebetu'l-Ma'ârif, Riyad ty, II, s. 280; Özpınar, Hadis Edebiyatı, s. 24-27.

Müsned'in elimizde mevcut olan matbu nüshalarında bâb başlıkları düzenli bir şekilde tertip edilmiştir. Bâblar, ana başlık olan kitâbların altında sıralanmıştır. İmkân nispetinde her bâb ilgili olduğu bölümünün altına konulmuş ve bâblar numaralandırılmıştır. Eserin giriş kısmında *Kitâbu't-Tahâret*'ten önce ana bölüm başlığı olmadan on üç tane bâb başlığı kullanılmıştır. Buradaki bâblar birbirinden farklı konular hakkındadır. Mesela; ilk bâb birçok hadis kitabında olduğu gibi niyet hakkındadır.[223] Daha sonra vahyin gelişi, Kur'ân, ilim tahsilinin fazileti, rüya, iman, kader ve fitneler gibi bir başlık altında toplanılması düşünülmeyen bâblar zikredilmiştir.[224] Kanaatimizce eser tertip edilirken bu kısımdaki bâblar birer mukaddime gibi düşünülmüştür. Buradaki bâbların farklı oluşlarından sanki önem ve ehemmiyetlerine binaen burada bir mukaddime gibi zikredilmek istenmiştir.

Rebî'in *Müsned*'inde toplam olarak 120 bâb mevcuttur. Sonradan Vârcelânî tarafından *Müsned*'e eklenen son iki cüzde ise 37 bâb başlığı kullanılmıştır. Onları da ekleyecek olursak eserin tamamında toplam 157 bâb başlığı kullanılmış olmaktadır.

Matbu nüshalarda bazı bâb başlıkları yerinin boş bırakıldığı ve sadece bâb numarası yazıldığı görülmektedir. Ancak farklı tarihlerde basılan bazı nüshaları mukayese ettiğimizde yeri boş bırakılan bâb başlıklarının, diğer nüshalarda mevcut olduğu görülmektedir. Mesela; Talak bölümünün ilk bâbı olan *"Bâbu'l-Hulki ve'n-Nafaka",*[225] Ahkâm kısmında *"Bâbu'l-Ahkâm",*[226] Eşribe ve Et'ime bölümünde *"Bâbun fi'l-Eşribeti Mine'l-Hamri ve'n-Nebîz",*[227] ve Kitâbu'l-Eymân bölümünde de *"Bâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr"*[228] bâbları

[223] Rebî', el-Câmi', I, s. 6, bâb no: 1.
[224] Rebî', el-Câmi', I, s. 6, 7, 12, 17-21.
[225] Rebî', el-Câmi', II, s. 142, bâb no: 28. krş. Vârcelânî, et-Tertîb, II, s. 242, bâb no: 28.
[226] Rebî', el-Câmi', II, s. 157, bâb no: 35. krş. Vârcelânî, et-Tertîb, II, s. 267, bâb no: 34.
[227] Rebî', el-Câmi', II, s. 166, bâb no: 40. krş. Vârcelânî, et-Tertîb, II, s. 282, bâb no: 40.
[228] Rebî', el-Câmi', II, s. 173, bâb no: 44. krş. Vârcelânî, et-Tertîb, II, s. 295, bâb no: 44.

bazı nüshalarda boş bırakılmıştır. Muhtemelen bu durum eseri sonradan istinsah edenlerin hatalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü matbu bazı nüshaları mukayese ettiğimizde boş bırakılan bâbların, diğer nüshalarda var olduğunu tespit ettik.

Rebî'in eserinde yaygın olarak kullanılan bâb başlığı, *"Bâbu fi..."* şeklindedir. Bu tür bâblarda müellif kendi görüşünü yansıtmaktan ziyade "*Bâbu fi'n-Niyeti",*[229] *"Bâbu fi İbtidâi'l-Vahyi"*[230] ve *"Bâbu fi Adâbi'l-Vudû",*[231] şeklinde konunun ne olduğunu zikretmiş olmaktadır. Müellif bu şekilde konular hakkında kendi görüşünü muhataba yansıtmamış sadece konunun ismini ve muhtevâsını belirmiştir.[232]

Eserde kullanılan bâb başlığı şekillerinden bir tanesi de *"Bâbu mâ..."* ve *"Bâbu Men..."* olan kullanımdır. Bu bâb başlığı ile de konunun mahiyeti veyahut kimler hakkında olduğu ifade edilmiştir. Mesela; Abdest alınması gereken durumlar hakkında "*Bâbu Mâ Yecibu Bihi'l-Vudû",*[233] orucu bozan şeyler anlamında *"Bâbu Mâ Yuftiru's-Savm",*[234] kendisine sadaka vermenin ve dilenmenin mekruh olduğu kimse anlamında "*Bâbu Men Tukrehu Lehu's-Sadaka ve'l-Mes'ele"*,[235] bâblarını örnek olarak vermek mümkündür. Bazen bâb başlığı, "*Bâbu Salâti'l-Havf,*" [236] "*Bâbu Savmi Yevmi Aşûrâ",*[237] *"Bâbu Edebi't-Taâmi ve'ş-Şerâb",*[238] gibi izafet tamlaması şeklindedir. Eserde "*Mâ Yecibu Bihi'l-Vudû",*[239] *"Fi*

[229] Rebî', el-Câmi', I, s. 6, bâb no: 1.
[230] Rebî', el-Câmi', I, s. 6, bâb no: 2.
[231] Rebî', el-Câmi', I, s. 15, bâb no: 5.
[232] Rebî'in eserinde en çok kullanılan "Bâbun fi..." şeklindeki bâblardır. Daha detaylı örnekler için bkz. (Rebî', el-Câmi', bâb no: 1-16, 18, 19, 21, 24, 27, 28, 29, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 44, 45, 46, 47).
[233] Rebî', el-Câmi', I, s. 34, bâb no: 17.
[234] Rebî', el-Câmi', I, s. 81, bâb no: 51.
[235] Rebî', el-Câmi', I, s. 91, bâb no: 61.
[236] Rebî', el-Câmi', I, s. 51, bâb no: 30.
[237] Rebî', el-Câmi', I, s. 80, bâb no: 50.
[238] Rebî', el-Câmi', I, s. 93, bâb no: 63.
[239] Rebî', el-Câmi', I, s. 42, bâb no: 17.

Ahkâmi'l-Miyâh",[240] *"el-Cevâzu Beyne Yedeyi'l-Musallî"*[241] ve *"Vaktu'l-İftâri ve's-Suhûr"*[242] gibi fıkhî hüküm ifade eden bâblar da kullanılmıştır.

2.2.2.2.1. Bâbların Kitâb Başlığı İle Uyumu

Tasnifte ana başlıklar olan kitâb, bunların alt başlığı olan bâblar ve bâbların altlarına konulan hadislerin bir konu bütünlüğü içerisinde birbirleriyle uyumlu olması önemlidir. Biz burada tüm başlıkları tek tek değerlendirmekten ziyade bâb başlığı ile ana başlık arasında ilgi kurmakta zorlandığımız başlıklar üzerinde durmak istiyoruz.

Daha önce de ifade edildiği gibi eserin giriş bölümünde ana başlık olmadan ve aralarında konu birliği olmayan bazı bâblar konulmuştur. Eseri tertip edenin bu bâbları neden giriş kısmına koyduğunu bilmiyoruz. Muhtemelen bâblardaki konuların önemine binaen bir mukaddime gibi düşünülmüştür. Bâblar, niyet, vahyin başlangıcı, Kur'ân, ilim, kötü âlimler, ümmet, velâyet, rüya, iman ve İslâm, Allah için sevmek, şirk ve küfür, kader ve fitneler[243] gibi birbirlerinden farklı konular hakkındadır. Şayet bu kısımdaki bâblar bir bütünlük içerisinde farklı ana başlıkların altında zikredilmiş olsaydı daha tertipli olacağı kanaatindeyiz.

Rebî'in *Câmi'*inde kullanılan bir bâb türü de *"Bâbu Câmi'i..."*[244] tarzındadır. Genelde bir ana başlığın altındaki hadisler, bâbların altında dağıtıldıktan sonra konunun geneli hakkında geriye kalan hadisler, bir bâb başlığı altında toplanmış ve buradaki rivâyetler ana başlığın altındaki tüm bâbları ilgilendirdiği için "*Bâbu Câmii'l-*

---

[240] Rebî', el-Câmi', I, s. 71, bâb no: 24.
[241] Rebî', el-Câmi', I, s. 64, bâb no: 41.
[242] Rebî', el-Câmi', I, s. 81, bâb no: 51.
[243] Rebî', el-Câmi', I, bâb no: 1-14, 23-49.
[244] Rebî', el-Câmi', I, s. 37, 41, 77, 92; II, s. 126, 182.

Vudû, Câmii'n-Necâset, Câmii's-Salât, Câmii's-Sadakât, Câmii'l-Ğazvi fi Sebilillâh, Câmii'l-Adâb", şeklinde isimlendirilmiştir.[245] Muhtemelen musannif, bu tür bâbların altındaki rivâyetlerin tasnifini bitirememiştir. Şayet rivâyetler ilgili bâbın altına veyahut açılacak yeni bir başlığın altına konulsaydı daha tertipli olurdu.

Ana başlık ile ilişkisini kuramadığımız başlıklardan birisi de Kitâbu'z-Zekât'ın altında "*Edebu't-Ta'âmi ve'ş-Şerâb*" [246] bâbıdır. Yeme ve içmenin adabı ile ilgili olan bu bâb, Kitâbu't-Ta'âmi ve'l-Eşribeti bölümünde olsaydı daha uygun olurdu. Kitabu't-Talâk ana başlığının altında hayızla ilgili olan "*Bâbu'l-Hayzı*" ve "*Bâbu fi'l-Mustehâde*"[247] bâbları da ana başlıkla pek uyumlu değildir. Şayet bu bâblar, Kitâbu't-Tahâret bölümünde zikredilmiş olunsaydı daha isabetli olabilirdi. Sâlimî'ye göre, hayızla alakalı bâbın talâk bölümünde zikredilmesi, şark tarafında yaşayan İbâdilerin usulüdur. Ancak mağribli İbâdîler ve müelliflerin ekseriyeti ise hayızla alakalı bâbı tahâret bölümünde zikretmektedirler.[248]

Kitâbu'l-Eşribe ana başlığın altındaki, tâ'ûn ve humma hastalığı ile ilgili olan "*Bâbun fi't-Tâ'ûn, Bâbun fi'l-Hummâ ve'l-Va'ki*" [249], bâblarının da yeme ve içme ana başlığıyla bir ilişkisi görülmemektedir.

En fazla bâb ile kitâb başlığının uyumsuz olduğu bölüm, *Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr* ana bölümü ile altındaki bâblardır. Bu kısımda ana bölümle ilişkisini kuramadığımız şu bâb başlıkları mevcuttur: *ed-Diyyât ve'l-Akl, Mevâris, el-'Itk, el-Vâsiyye, ed-Diyâfet ve'l-Civâr, Câmiu'l-Adâb, Nesemetu'l-Mu'mini ve Mislihi, İfşâu's-Sırri, Edebu'l-Mu'min, Adâb, İsmu Men Kezzebe ala'r-Resûl, Hilyetu'r-Resûl* bâb başlıkların, yemin ve adaklar anlamındaki ana bölüm başlığı

245 Rebî', el-Câmi', I, s. 37, 41, 77, 92; II, s. 126, 182.
246 Rebî', el-Câmi', I, s. 93, bâb no: 63.
247 Rebî', el-Câmi', I, s. 147, 149.
248 Sâlimî, Şerh, IV, s. 109.
249 Rebî', el-Câmi', I, s. 169, 171.

olan *Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr* ile ilişkisini kurmak çok güçtür. Eserin musannifinin bu bâbları hangi amaçla ana başlığın altına koyduğunu tespit etmek güçtür. Bâbların, ana bölüm ile en fazla uyumsuz olduğu kısım, eserin son kısmı yani Kitâbu'l-Eymân bölümüdür. Bu da insanın aklına, musannifin eserin tertibini bitiremediğini ve eserin tasnifinin yarım kaldığı düşüncesini, getirmektedir.

Bâb başlıklarının, ana başlıklara dağılımına gelince her ana başlığın altında aynı sayıda bâb başlığı yoktur. Bazı ana başlıkların altında bâb başlıkları daha fazladır. Bâb başlıkları fazla olan kısımlar, dönemin tasnîf anlayışı ve metodolojisinden kaynaklandığı gibi bizzat musannifinin kendisi bu kısımları daha çok önemsemiş olmasından da kaynaklanmış olabilir. Kanaatimce az sayıda bâb başlığı bulunan kısımlar, müellifin yaşadığı asırda ilmi açıdan çok fazla gündemde olmayan, bâb başlıklarının fazla olduğu kısımlar ise müellifin yaşadığı dönemde daha çok popüler konulardır denilebilir.

Rebî'in *Câmi'*inde bâbların ana bölümlere dağılımı şu şekildedir:

Ana Bölüm (Kitâb) İsmi	Bâb Sayısı	Hadis Sayısı
Giriş	13	76
Kitâbu't-Tahâret	13	98
Kitâbu's-Salât	22	130
Kitâbu's-Savm	6	27
Kitâbu't-Zekât ve's-Sadaka	9	62
Kitâbu'l-Hacc	13	54
Kitâbu'l-Cihâd	4	27
Kitâbu'l-Cenâiz	3	20
Kitâbu'l-Ezkâr	3	20
Kitâbu'n-Nikâh	4	18
Kitâbu't-Talâk	4	26
Kitâbu'l-Buyu'	3	32
Kitâbu'l-Ahkâm	5	30
Kitâbu'z-Zebâih	1	6
Kitâbu'l-Eşribe	4	30
Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr	14	88
Toplam:	121	744

Görüldüğü gibi Rebî'in *Müsned'*inde bâbların yoğun olduğu bölümler daha çok ibadet ile ilgili olan bölümlerdir. Tahâret, namaz, hacc ve zekât gibi bölümlerdeki bâbların sayısı diğer bölümlerden daha fazladır. Bâbların daha fazla yoğun olduğu bölümlerden birisi de eserin son ana bölümü olan *Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr* bölümüdür. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu bölümde birbirleriyle uyumlu olmayan bâbların sayısı fazladır. Buradaki bâbları, aynı ana başlık altında toplamak güç gözükmektedir

2.2.2.2.2. Bâb Başlıklarının Diğer Hadis Kitaplarıyla Mukayesesi

Ma'mer b. Râşid'in *Câmi'*i ilk tasnîf edilen eserlerden olması nedeniyle eserin tasnîf sisteminde takip edilen usûl, kendinden

sonra gelen birçok musannef sahibini etkilemiştir.[250] Ma'mer b. Râşid, eserini tasnîf ederken kitâb dediğimiz ana bölümler kullanmadan eseri sadece bâblara göre tasnîf etmiştir. Eserdeki rivâyetler birçok farklı bâb başlığı altında tertip edilmiştir. Ma'mer'in *Câmi'*inde kullanılan bâb başlıkları ile Rebî'in eserindeki bâb başlıkları arasında üslup açısından bazı benzerlikler vardır. Her iki eserdeki bâb başlıkları mukayese ettiğimizde şu benzerlikleri görmek mümkündür.

Ma'mer eserinde *"Bâbu mâ",*[251] *"Bâbu men",*[252] ve *"Bâbu fi",*[253] şeklinde kalıplar kullanmıştır. Aynı başlık kullanımı, Rebî' b. Habîb'in *Müsned'*inde de bulmak mümkündür.[254] Hatta Rebî'in eserinde en fazla kullanılan bâb başlığı *"Bâbu fi"* şeklinde olandır.[255] Ma'mer b. Râşid'in eserinde "*Vucûbu'l-İsti'zâni ve İfşâi's-Selâmi*"[256] gibi konuyu bir tamlama şeklinde ifade eden bâblar mevcuttur. Bu şekil bâb kullanımına, Rebî'in eserinde çokça başvurulmuştur.[257] Yine Ma'mer'in *Câmi'*inde tek bir kelime ile "*el-Hâtim, el-Meczûm, el-Ğire, el-Liân, el-Meyte, el-Kibr"*[258] şeklinde bâb başlıkları kullanılmıştır. Rebî'in eserinde de "*Niyet, Rü'ya, Hubb, Fitne, İsticmâr, Ezân, Sadaka, Nisâb, Dua, Evliya, Hayz"*[259] gibi tek kelimeyle bâb başlıkları ifade edilmiştir. Ma'merin eserinde az da olsa *"Bâbu Vucûbu'l-İsti'zâni"*[260], *"Bâbu Vûcûbu't-Teşmîti"*[261], *"Mâ Yukrehu Mine'l-Havâtimi"*[262] ve "*Kefâretu'l-Mecâlisi",*[263] gibi fıkhî hüküm ifade eden bâb başlıkları vardır. Buna kıyasla Rebî'in

[250] Râmehürmizî, el-Muhaddisu'l Fâsıl, I, s. 611; Erul, "Rivâyet Üslûbu (II)", AÜİFD, XLIII, s. 84.
[251] Ma'mer, el-Câmi', X, s. 395; XI, s. 45, 89, 280.
[252] Ma'mer, el-Câmi', XI, s. 137, 138, 184, 187, 344, 307, 425, 466.
[253] Ma'mer, el-Câmi', XI, s. 59, 201, 204, 317.
[254] Bkz. Rebî', el-Câmi', I, s. 7, 12, 15, 81, 91, 119, 139, 150.
[255] Bkz. Rebî', el-Câmi', I, 6-37, bâb no:1-20.
[256] Ma'mer, el-Câmi', X, s. 379, 385, 389, 393, 424.
[257] Bkz. Rebî', el-Câmi', I, s. 23, 24, 16, 20, 23, 24, 78, 81, 84, 85, 95, 122, 131, 145, 147.
[258] Ma'mer, el-Câmi', X, s. 393, 402, 405, 409, 411, 413, 416.
[259] Bkz. Rebî', el-Câmi', I, s. 6, 23, 45, 77, 135, 139; II, s. 181, 186, 194, 198, 216.
[260] Ma'mer, el-Câmi', X, s. 379.
[261] Ma'mer, el-Câmi', X, s. 452.
[262] Ma'mer, el-Câmi', X, s. 395.
[263] Ma'mer, el-Câmi', XI, s. 24.

eserinde fıkhî hüküm ifade eden bâb başlıklarının sayısı çok daha fazladır.[264]

Hicrî ikinci asrın diğer önemli bir muhaddisi olan Mâlik’in *Muvatta*’ı, tasnîf açısından Ma’mer b. Râşid’in eserinden daha sonra telif edildiği için eser daha sistematiktir. Ma’mer’in *Câmi*’inde kitâb denilen ana başlıklar yok iken *Muvatta*’da altmıştan fazla kitâb başlığı kullanılmıştır. [265] Üslup açısından burada kullanılan bâb başlıkları, Ma’mer b. Râşid ve Rebî’ b. Habîb’in eserlerindeki bâb başlıkları arasında pek çok benzerlik vardır. Diğer ikisiyle benzer şekilde çokça kullanılan *“Bâbu mâ”,*[266] *“Bâbu men”*[267] ve *“Bâbun fi”*[268] tarzındaki bâb başlıkları, Mâlik’in eserinde de görmek mümkündür. İmam Mâlik’in kullandığı bâb başlıklarından bazısı da *Vukût’us-Salâti, Vaktu’l-Cum’ati, Teyemmumu’l-Cunûbi, Tuhru’l-Hâidi, İftitâhu’s-Salât*[269] gibi isim tamlaması şeklindedir. Aynı kullanım türü, Rebî’in eserinde de yaygındır.[270] *Muvatta*’da kullanılan kalıplardan bir tanesi de *Câmii’l-Vukût, Câmi’i’l-Vudû’, Câmi’i Ğusli’l-Cenâbeti, Câmii’s-Salât, Câmi’i’s-Siyâm*[271] şeklinde câmi’ diye başlayan kullanımdır. Bir ana bölümdeki hadisler, ilgili bâblara taksim edildikten sonra geriye kalan rivâyetler bu tür bâb başlıkların altında toplanmıştır. Aynı bâb başlığı kullanımın Rebî’in eserinde de yer aldığı yukarıda ifade edilmişti.[272] Fıkhî hüküm ifade eden bâb başlıkları da her iki eserde yaygın olarak kullanılmıştır.[273] Yine tek kelimelik bâb

[264] Bkz. Rebî’, el-Câmi’, I, s. 29, 32, 35, 37, 39, 41, 44, 46, 49, 51, 54, 56, 64, 67, 69, 77, 81, 83, 104, 108, 139.
[265] Bkz. Mâlik, Muvatta’, II, s. 1003; İbn Hacer, Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1379, I, s. 6.
[266] Bkz. Mâlik, Muvatta’, I, s. 11, 24, 34, 35, 38, 57, 64, 65, 67, 83.
[267] Bkz. Mâlik, Muvatta’, I, s. 10, 96, 283, 285, 288; II, s. 518, 520, 772, 774, 881.
[268] Bkz. Mâlik, Muvatta’, I, s. 53.
[269] Bkz. Mâlik, Muvatta’, I, s. 3, 9, 28, 56, 59, 75.
[270] Bkz. Rebî’, el-Câmi’, I, s. 37, 41, 44, 46, 51, 54, 56, 64, 67, 77.
[271] Bkz. Mâlik, Muvatta’, I, s. 37, 41, 77, 92, 126, 182.
[272] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 63, 122, 145; II, s. 188, 170.
[273] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 27, 29, 31, 35, 39, 44, 49, 58, 60, 64, 69.

başlıkları, hem *Muvatta'* hem de *Müsned*'de karşılaşılan yaygın bir kullanımdır. [274]

Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere hicrî ikinci asırda telif edilen hadis kitaplarındaki bâb başlığı kullanımı, üslup açısından benzerlikler göstermektedir. Hicrî ikinci asırda tasnîf edilen hadis mecmualarında kullanılan bâb başlıkları, doğal olarak sonraki asırlarda telif edilen hadis mecmualarını da etkilemiştir. Mesela, Buhâri'nin *Sahîh*'ine bakıldığında Ma'mer b. Râşid ve İmam Mâlik'in eserindeki bâb başlığı kullanımının aynı veya benzerine rastlanmaktadır. Hicrî ikinci asırda *Bâbu fi*, *Bâbu mâ* ve *Bâbu men* tarzında kullanılan bâb başlıkları, Buhârî *Sahîh*'inde de yer almıştır.[275] Bir başka benzer kullanım ise fıkhî hüküm ifade eden bâb başlıklarındadır. Buhârî'nin eserinde de fıkhî hüküm ifade eden birçok bâb başlığı görmek mümkündür.[276] Son dönem âlimlerinden Sezgin, Buhâri *Sahîh*'inin bâblarını tasnîf ederken kendisinden önceki hadis edebiyatından etkilendiğini ve bu etkilenmelerin diğer hadis kaynakları için de geçerli olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: *"Esasen Buhâri'nin kendinden evvelki edebiyattan bu şekilde faydalanışı devrin bir âdetiydi... Daha evvelki edebiyatın bâblarına tabi olma keyfiyeti, el-kutubu's-sittenin hepsinde müşahede olunmaktadır."*[277]

[274] Rebî', el-Câmi', I, s. 6, 19, 24, 26, 27; Mâlik, Muvatta', I, s. 61, 395, 396, 398; II, s. 556, 558, 559, 561.

[275] Buhâri'de Bâbu fi'l-'İdeyn, Bâbu fi'l-Cenâiz, Bâbu Mâ Câ'e fi'l-İlm, Bâbu Mâ Câ'e fi'l-Vudû', Bâbu Men Kâle İnne'l-İmâne Huve'l-'Amel, Bâbu Men Refa' Savtehu başlıkları, örnek olarak verilebilir. Bkz. (Buhâri, Sahîh, I, s. 17, 33, 34, 62, 321, 415).

[276] Buhârî'inin eserinde kullanılan bâb başlıkları, fıkhî hüküm ifade etme hususunda son derece zengindir. Buhârî çoğu zaman kendi fıkhî görüşünü bâb başlıklarında belirtmiştir. Bundan dolayı Buhârî'nin fıkhı, bâb başlıklarındadır anlamındaki *"Fukhu'l-Buhâri fi terâcimihi"* sözü meşhur olmuştur. Her ne kadar Müslim'in *Sahîh*'indeki bâb başlıkları, kendisi tarafından değil de sonraki asırlarda eserin şarihi olan Nevevî (ö. 676/1277) tarafından konulmuş olsa da aynı bâb başlıklarını onun eserinde de görmek mümkündür. Bu durumu görmek için sadece *"Kitâbu't-Tahâret"* bölümündeki şu bâblara bakmak kâfidir: Vucûbu't-Tahâreti li's-Salâti, Vucûbu Ğusli'r-Ricleyni bi Kemâlihâ, Cevâzu's-Salavâti Kullihâ bi Vudûin Vâhidin, Hukmu Vulûği'l-Kelbi, Hukmu'l-Meniyyi, ed-Delilu 'Alâ Necâseti'l-Bevl. Bkz. (Müslim, Tahâret, 1/204, 1/213, 1/232, 1/234, 1/238; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî (Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379, I, s. 13).

[277] Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, s. 116.

Sonuç olarak Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'inde kullanılan bâb başlıklarının seçim ve tertibi ile kendisinden önceki muhaddislerden Ma'mer b. Râşid ve muasırı İmam Mâlik'in eserlerinde kullanılan bâb başlıkları arasında önemli benzerlikler vardır. Bu benzerlikler, hicrî üçüncü asırda hadis edebiyatının en güzide örneği olan Buhârî'nin eserinde de görülmektedir. *Müsned*'de kullanılan bâb başlıkların, üslup açısından özellikle Ma'mer b. Râşid *Câmi*'i, İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı ve İmam Buharî'nin' *Sahîh*'iyle benzer olması, bâbların Rebî' tarafından konulduğu ihtimali akla getirmektedir. Ancak *Müsned,* hicrî altıncı asırda Vârcelânî tarafından tasnif edildiğinden onun eseri daha önceki tasnif sistemlerini örnek alarak tertib etmiş olması da pekâlâ mümkündür. Dolayısıyla eserdeki bâb başlıklarının önceki hadis mecmuaları örnek alınarak Vârcelânî tarafından konulmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

Kanaatimizce, İbâdîlere göre eserin Vârcelânî tarafından tasnîf edilmiş olmasının kesin oluşu ve *Müsned*'in Vârcelânî'den önce nasıl bir tasnife sahip olduğu hususunda henüz somut delillerin olmayışından hareketle eserdeki bâb başlıklarının sonradan Vârcelânî tarafından konulduğunu söylemek daha isabetli gözükmektedir. Böylelikle önceki muhaddislerin eserlerini tasnîf etmede takip ettikleri ilmi metodun, Rebî'in *Müsned*'inde de takip edildiğini ve bu konudaki ilmi geleneğe uyulduğunu ifade etmemiz mümkündür.

2.2.2.3. Eserdeki Hadislerin Sayısı

Hicrî altıncı asırda *Müsned*'i ortaya çıkaran İbâdî âlim Vârcelânî, eseri tasnîf ederken hadislere herhangi bir numara verdi mi yoksa hadisleri sadece ilgili bölüme yerleştirmekle mi yetindi bilemiyoruz. Zira elimizde kendisine ait bir el yazması bulunmamaktadır. Vârcelânî'den sonra eserin orijinalini ortaya çıkartmak gayesiyle birçok nüshadan yararlanan Sâlimî,

hadislerin numaralandırılması hususunda her hangi bir bilgi vermemiştir.[278] Ancak Sâlimî, nüshaları karşılaştırırken 'Umân tarafından gelen nüshalarda iki hadisin eksik olduğunu ve bu eksikliği, İtfeyyiş tarafından gelen nüshaya göre tamamladığını belirtmiştir.[279] Sâlimî burada iki hadisin eksikliğinden söz ettiğine göre mutlaka rivâyetleri saymış olmalıdır.

2002 yılında eseri yayına hazırlayan ve esere bir mukaddime yazan eş-Şeybânî, Sâlimî'nin eserin aslını ortaya çıkartmak için gayret sarf ettiğini ancak hadisleri numaralandırmada çok itinalı davranmadığını, sanki bu işi eserin basımı ile ilgili davrananlara bıraktığını belirtmektedir.[280] Daha sonra Şeybânî, *"Biz hadisleri doğru bulduğumuz şekilde numaralandırdık"*[281] diyerek eserdeki hadisleri kendisinin numaralandırdığını belirtmektedir. Bu bilgiye göre şu an elimizde matbu hali bulunan *Müsned*'deki hadisler, Şeybânî tarafından birden başlamak suretiyle sırayla numaralandırılmıştır. Bu numaralandırmaya göre *Kitâbu't-Tertîb*'in ilk iki cüzü olan *Müsned*'de 754 hadis bulunmaktadır.[282]

Aslında Rebî', *Müsned*'in sonunda rivâyette bulunduğu bazı sahâbîlerin isimlerini zikretmiş ve kimden ne kadar hadis rivâyet ettiğini de belirtmiştir. Ancak verilen bilgiler bazı sahâbîlerle sınırlıdır. Kendisinden rivâyette bulunduğu tüm sahâbî ve hadis miktarlarını vermemiştir. Mesela; Enes b. Mâlik'ten 40, İbn Abbâs'tan 150, Ebû Said el-Hudrî'den 60, Ebû Hüreyre'den 72, Câbir b. Zeyd'den 184 tane mürsel hadis ve Ebû 'Ubeyde'den 88

---

[278] Araştırma kapsamında 'Umân Sultanlığına yapmış olduğumuz yolculukta başkent Maskat'taki el yazmaları kütüphanesini ziyaret ettik. Şu an elimizde matbu bulunan *Müsned*'in, es-Sâlimî tarafından yazılmış bir yazmasını burada görme şansını elde ettik. Elektronik ortama aktarılmış olan el yazması, hicrî 1344 tarihini taşımaktadır. Yazmada kitâb ve bâb başlıkları kırmızı kalem, hadis metinleri ise siyah kalemle yazılmış, sayfa numaraları verilmiş ancak hadisler numaralandırılmamıştır. ('Umân Sultanlığı, el-Mektebe li'l-Vizâreti't-Turâsi'l-Kavmî, No. 3525).

[279] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), s. 17-20.

[280] Vârcelânî, et-Tertîb, (Şeybânî Mukaddime), s. 12.

[281] Vârcelânî, et-Tertîb, (Şeybânî Mukaddime), s. 12.

[282] Vârcelânî, et-Tertîb, II, s. 329.

hadis, rivâyet edildiği belirtilmiştir.[283] Yine eserin ikinci cildinin sonunda; *"Rebî'in (muallak) rivâyetleri hariç bu iki cüzdeki hadis sayısı, altı yüz elli dörttür"*[284] ifadesi yer almıştır. Bu sayıya, Rebî'in Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669), Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654) ve Ebû Mesûd el-Ensârî'den (ö. 42/662) naklettiği muallak rivâyetler, dâhil değildir. Yaptığımız tespite göre Rebî' söz konusu sahâbîlerden 21 tane muallak hadis rivâyet etmiştir.[285] Böylece hadislerin toplam sayısı 675'i bulmaktadır.

*Müsned'*in elimizde matbu olan nüshasında yer alan hadislerin toplam sayısı tekrarlarla beraber, 742 ile 754 arası değişmektedir. Bu sayı *Kitâbu't-Tertîb'*in ilk iki cüzü olan yani *Müsned'*deki hadis sayısıdır. Sonradan Vârcelânî tarafından *Müsned*'e eklenen üçüncü ve dördüncü ciltlerdeki rivayetler de eklenince hadis sayısı, 1005 ile 1023 arasında değişmektedir.[286]

Nüshalar arasındaki hadislerin sayısındaki farklılığa gelince, matbu olan nüshalar arasında yaptığımız karşılaştırmada hadislerin sayısında az da olsa bir farklılığın olduğunu tespit ettik. Matbu olan bir nüshada *Kitâbu't-Tertîb'*in ilk iki cüzünde toplam 754 hadis varken diğer bir nüshada ise hadis sayısı 742'dir. Ancak bu farklılığın, bir nüshada bulunup diğerinde bulunmayan hadislerden kaynaklanmadığını ifade etmek gerekir. Söz konusu bu farklılık eseri çoğaltan râvilerin tasarrufundan kaynaklandığı kanaatindeyiz. Buna göre nüshaların birinde tek rivâyet olarak kabul edilmiş olan hadisin, diğer nüshada iki rivâyet olarak kabul edilmiş olması, hadislerin toplam sayısında farklılık oluşmasına sebep olmuştur.

[283] Rebî', el-Câmi', II, s. 194.
[284] Rebî', el-Câmi', II, s. 194.
[285] Rebî' Ebû Eyyub'tan 5, Ubâde b. Sâmit'ten 14 ve Ebû Mesud el-Ensârî'den de 2 hadis rivâyet etmiştir. Bkz. (Rebî', el-Câmi', h.no: 45, 46, 57, 72, 191, 201, 214, 226, 228, 312, 445, 466, 469, 488, 495, 577, 588, 626, 647, 685, 694).
[286] Burada dikkate alınan nüshalar; 2002 yılında Mektebetu Maskat tarafından basılan *Kitâbu't-Tertîb* ile 1991 yılında Mektebetu İstikâme tarafından yayınlanan *el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'r-Rebî'*dir.

Misal 1:

أبو عبيدة عن جابر بن زيد عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال للقيط بن صبرة إذا استنشقت فأبلغ إلا أن تكون صائما وفي رواية أخرى عن ابن عباس بهذا السند أنه قال للقيط ابن صبرة أو لغيره إذا توضأت فضع في أنفك ماء ثم استنثر[287]

Bu rivâyet, nüshanın birinde tek bir hadis olarak kabul edilmişken başka bir nüshada altı çizili olan "*Ve fî rivâyetin uhrâ...*" kısmından itibaren ayrı bir hadis olarak numaralandırılmıştır.[288]

Misal 2:

أبو عبيدة عن جابر بن زيد عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال المقتول دون ماله شهيد وقال أيضا أفضل الأعمال كلمة حق يقتل عليها صاحبها عند سلطان جائر[289]

Bu rivâyet de matbu bazı nüshalarda tek hadis olarak yer almışken diğer bir nüshada altı çizili olan "*Ve kâle eydan ...*" kısmından itibaren ikinci bir rivâyet olarak kabul edilmiştir.[290]

Misal 3:

ومن طريقه أيضا عنه عليه السلام قال المقتول في المعركة لا يغسل فإن دمه يعود يوم القيامة مسكا قال ابن عباس الكفن من رأس المال لقول رسول الله صلى الله عليه وسلم في ميت مات بحضرته كفنوه في ثوبيه فأضافهما إليه[291]

Üçüncü örnek olarak verdiğimiz bu hadis de matbu olan bazı nüshalarda tek hadis olarak sayılmışken diğer bir nüshada "*Kâle İbnu Abbâs...*" kısmından itibaren ikinci bir hadis olarak sayılmıştır.[292] Buna benzer daha birçok örnek vermemiz mümkündür.[293]

---

[287] Rebî', el-Câmi', I, s. 30, h.no: 93.
[288] Vârcelânî, et-Tertîb, I, s. 62-63, h.no: 94, 95.
[289] Rebî', el-Câmi', II, s. 121, h.no: 448.
[290] Vârcelânî, et-Tertîb, II, s. 122, h.no: 451-452.
[291] Rebî', el-Câmi', II, s. 128, h.no: 472.
[292] Vârcelânî, et-Tertîb, II, s. 218-219, h.no: 476-477.
[293] Konu ile ilgili daha fazla örnek için bkz. Rebî', el-Câmi', h.no: 1, 93, 189, 448, 472, 513, 570, 614, 669, 742, 780, 788, 1004.

Verilen misallerden de açıkça görüldüğü üzere; hadislerin sayısı bakımından nüshalar arasında mevcut farklılık, herhangi bir şekilde hadis eksikliğinden değil de eseri çoğaltan kişilerin tasarrufundan kaynaklanmıştır. Ayrıca ifade etmek gerekirse, misallerde tek sayılan rivâyetlerin çift kabul edilmesi, hadis ilmi açısından daha doğrudur. Çünkü muhaddisler, manaları aynı olsa da farklı tarikle gelen her bir rivâyeti ayrı bir hadis olarak kabul etmişlerdir.[294] Hadis sayısı bakımından matbu nüshalar arasındaki ihtilafa ve bunun sebebine değindikten sonra, eserin her bir cüzündeki hadislerin toplam sayısını şu şekilde vermemiz mümkündür:

Kitâbu't-Tertîb'in;

1. Cildindeki hadis sayısı: 391
2. Cildindeki hadis sayısı: 351
3. Cildindeki hadis sayısı: 140
4. Cildindeki hadis sayısı: 123.

Toplam hadis sayısı: 1005'tir.[295]

Hicrî birinci asırdaki diğer hadis mecmualarından Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'i ve Mâlik'in *Muvatta*'ındaki hadis sayısına bakıldığında Rebî'in *Müsned*'indeki hadis sayısının daha az olduğu görülmektedir. *Muvatta*'nın matbu olan farklı baskılarındaki hadis sayısında ciddi farklar olmakla beraber, el-A'zamî'nin tahkik ettiği nüshaya göre hadis sayısı 3676,[296] Fuad Abdulbâkî'nin tahkik ettiği

294 Muhaddislerin her tariki ayrı bir rivâyet olarak kabul edilmesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Mustafa Karataş, "Hadis Sayım Metodlarının Hadislerin Sayısına Etkisi" İLAM Araştırma Degisi, (Temmuz- Aralık 1998), sayı: 2, c. III, s. 51-68.

295 *et-Tertîb*'in 2002 Maskat baskısına göre ise hadislerin toplam sayısı 1023'tür.

296 Malik, Muvatta', (Thk. Muhammed Mustafa el-Azamî), Müessesetu Zayd b. Sultan, el-İmârât 2004.

nüshaya göre ise hadis sayısı 1825'tir.[297] Ma'mer'in eserindeki hadis sayısı ise yine el-A'zamî'nin tahkik ettiği baskıya göre 1614'tür.[298]

Kanaatimizce Rebî'in genellikle belli bir senedle rivâyette bulunmuş olması, söz konusu dönemde İbâdîlerin gizli bir fırka olarak hareket etmesi ve Rebî'in kendi mezhebinin dışındaki kişilerden az rivâyette bulunması gibi nedenler, rivâyet ettiği hadis sayısının az olmasına neden olmuştur.

Rebî', kendisine ulaşan bir habere göre hicrî ikinci asırda rivâyet edilen toplam hadis sayısının, dört bin (4000) olduğunu belirtmiştir. Bu hadislerin dokuz yüzü usûl, diğerlerinin ise adâb ve ahbârla ilgili olduğunu belirtmiştir.[299] Hicrî ikinci asırda mevcut olan toplam hadis sayısı hakkında verilen bu bilginin, özellikle hadislerin toplam sayısı hakkında yapılan tartışmalarda katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.[300]

2.2.2.4. Hadislerin Tekrar Edilmesi ve Nedenleri

Rebî'in eserinde çok fazla olmamakla beraber zaman zaman bazı hadislerin farklı yerlerde tekrar edildiğini görmek mümkündür. Hadis, ikinci defa tekrar edildiği zaman genellikle rivâyetin ilk defa geçtiği yere işarette bulunulmakla beraber bazen de rivâyetin ilk defa nerede geçtiği belirtilmemiştir. Hadis ikinci defa tekrar edildiği zaman sadece hadisin baş tarafı zikredilmiş ve "*el-hadis*",[301] "*takaddeme*"[302] ve "*zukire*",[303] gibi kısa

---

[297] Malik, Muvatta', (Thk. Muhammed Fuad Abdülbâki), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1985. Ayrıca matbu olan diğer baskılarda hadis sayısı 1008, 1594, 1861 ve 3069 olarak geçmektedir.

[298] Ma'mer, el-Câmi', (Thk. Habîburrahmân el-Azamî), Meclisu'l-İlmî, Pakistan 1403, 2. Baskı.

[299] Rebî', el-Câmi', II, s. 194.

[300] Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Karataş, "Hadis Sayım Metodlarının Hadislerin Sayısına Etkisi" İLAM, s. 51-68.

[301] Rebî', el-Câmi', I, s. 20, h.no: 53.

[302] Rebî', el-Câmi', I, s. 97, h.no: 386.

[303] Rebî', el-Câmi', I, s. 89, h.no: 351.

ifadelerle hadisin daha önce geçtiğine işaret edilmiştir. Mesela; “*Bâbu fi’l-Mesâcidi ve Fazli Mescidi Rasulillâh*”[304] başlığının altında “*Bana yeryüzü mescit, toprağı da temiz kılındı*”[305] hadisi nakledildikten sonra hadisin daha önce başka bir bâb başlığı altında geçtiğine işarette bulunmak için “*el-hadis ve kad tekaddeme fi bâbi’t-teyemmüm*”[306] ifadelerine yer verilmiştir. Yine aynı bâb başlığı altında 257 nolu hadisin ardından rivâyetin daha önce Velâyet bâbında geçtiğine işaret etmek için “*el-hadis kad takadddeme fi bâbi’l-vilâyeti*”[307] ifadesi kullanılmıştır.

Abdestin fazileti bâbında 100 nolu hadis rivâyet edildikten sonra hadisin daha önce geçtiği yere işaret etmek için şöyle denilmiştir: “*el-Hadisu mezkûrun fi bâbi’l-umme.*”[308] Bâbu Câmi’s-Salât bâb başlığı altında 302 nolu hadisin ardından sadece “*el-hadis*”[309] demekle yetinilmiştir. Bu hadisin daha önce geçtiği anlamına gelmektedir. Yine 351 nolu rivâyetten sonra hadisin daha önce geçtiğini belirtmek için ise “*Ve zükire’l-hadis*”[310] ifadeleri kullanılmıştır.

Rebî’in eserinde tespit ettiğimiz kadarıyla, kırk iki rivâyet tekrar edilmiştir.[311] *Müsned*’de tekrarlanan hadislere bakıldığında eserdeki tekrarların şu nedenlere dayandığını söylemek mümkündür:

1. Rivâyetin İhtisâr Edilmesi:

---

[304] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 67, bâb no: 44.
[305] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 67-68, h.no: 255.
[306] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 67-68, h.no: 255.
[307] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 68, h.no: 257.
[308] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 31-32, h.no: 100.
[309] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 78, h.no: 302. Aynı hadis daha önce “Bâbu Adâbi’l-Vudû” başlığının altında 91 numara ile geçmiştir.
[310] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 89, h.no: 351.
[311] Tespit edebildiğimiz kadarıyla şu rivâyetler tekrar edilmiştir: 53-100, 122-125, 95-126, 96-127, 97-128, 102-132, 133-135, 189-206, 48-257-351, 201-258, 91-329, 368- 360, 159-373, 111-377, 363-391, 110-497, 448-455, 400-509, 388-518, 510-530, 526-544, 547-551, 546-553, 516-559, 571-583, 334-600, 192-604, 597-610, 568-622, 165-632, 449-642, 447-646-695, 664-671, 510-673, 602-679, 366-689, 522-741, 33-962, 823-827-846, 582-970, 42-977, 233-507.

Bazen bir hadis, metin açısından çok uzun olur ve dolayısıyla birden fazla konuya delalet etmesi mümkündür. Hadisi ilgili olduğu her bâbta tekrar etmek zor olduğundan hadisin, sadece baş tarafından kısa bir kısmı zikredilmiş ve rivâyetin geri kalan kısmına işaret edilmekle yetinilmiştir. Uzun olan hadislerde tüm hadisin tekrar edilmesi güç olduğundan sadece hadisin bâb başlığı ile ilgisi olan kısım verilmiştir.

Mesela; kıyamet günü Allah'ın arşının gölgesinde gölgelenecek olan yedi sınıftan söz eden rivâyeti örnek olarak vermek mümkündür. Hadis ilk olarak Velâyet bâb başlığının altında geçmiştir.[312] Burada hadisin metni tam olarak verilmiş ve rivâyet adil yönetici maddesinden dolayı burada zikredilmiştir. Daha sonra Bâbun fi'l-Mesâcid başlığı altında, kalbi mescitlere bağlı olan kişi kısmından dolayı tekrar zikredilmiş ve hadisin baş kısmı verildikten sonra *"el-hadis kad takaddeme fi bâbi'l-velâyet"* [313] ifadesi kullanılmıştır. Hadis üçüncü defa, sadaka maddesinden dolayı Bâbun fi's-Sadaka başlığının altında tekrar zikredilmiştir.[314]

"Her kim bilgisi olmadan bir meselede fetva verir veya bir rüyayı tevil ederse"[315] diye başlayan rivâyet, ilk defa Bâbu fi Talabi'l-İlmi Liğayrillâh başlığı altında tam olarak zikredilmiştir. Ancak hadis rü'yâ konusu ile de ilgili olduğundan Bâbun fi'r-Rü'yâ başlığı altında tekrar edilmiştir. Hadisin baş tarafı *"Men eftâ mes'eleten ev fessere ru'yen"*[316] kısmı zikredilmiş, ardından da rivâyetin burada ihtisar edildiğini göstermek için de "*el-hadis*"[317] demekle yetinilmiştir.

1. Rivâyetin Farklı Konulara Delâlet Etmesi:

[312] Rebî', el-Câmi', I, s. 19, h.no: 48.
[313] Rebî', el-Câmi', I, s. 68, h.no: 257.
[314] Rebî', el-Câmi', I, s. 89, h.no: 351.
[315] Rebî', el-Câmi', I, s. 15, h.no: 35.
[316] Rebî', el-Câmi', I, s. 15, h.no: 35.
[317] Rebî', el-Câmi', I, s. 15, h.no: 35.

Bir hadisin bazen birden fazla bâba delalet etmesi mümkündür. Hadisin bir bölümü, bir konuya, diğer bir kısmı da başka bir konuya delalet etmesi bu duruma sebep olmaktadır. Hatta yukarıda da örneğini verdiğimiz kıyamet günü Allah'ın arşının altında gölgelenecek olan kişilerden söz eden rivâyet, farklı konulara olan delaletinden dolayı üç farklı bâb altında tekrar edilmiştir.

Bir başka örnek, Bâbu fi Ümmeti Muhammed, başlığının altında tam metni zikredilen rivâyettir. Uzun olan rivâyet kısaca şu şekildedir: Rivâyete göre Hz. Peygamber mezarlığa gider ve selam verdikten sonra kardeşlerini özlediğini söylemiştir. Sahâbe de biz sizin kardeşiniz değil miyiz dediğinde Hz. Peygamber, siz benim ashâbımsınız, kardeşlerim ise benden sonra gelecek olanlardır, kıyamet günü havuz başında onlarla buluşacağım ve onları abdest azlarından tanıyacağım demiştir.[318] Hadis burada Hz. Muhammed ümmetinin durumundan söz ettiği için zikredilmiştir. Aynı hadis, abdestin faziletinden söz eden bâbta da tekrar edilmiştir. Hadisin sadece baş kısmı tekrar edilip ilgili yere işarette bulunulmuştur. Zira hadiste Hz. Peygamber'in, kıyamet günü ümmetini abdest azalarından tanıyacağı belirtilmiştir.[319] Aynı rivâyet üçüncü defa kabirlerden söz eden bâbta tekrar edilmiştir. Çünkü rivâyette Hz. Peygamber'in mezarlığa gidip ve oradakilere selam verdiği ifade edilmiştir.[320]

2. Sehiv ve Diğer Nedenler:

Eserde yapılan tekrarlar, sehiv, hata ya da eseri istinsah edenlerden kaynaklanan bazı nedenlerden dolayı da olabilmektedir. Mesela, abdestin adap ve farziyetinden söz eden Bâbun fi Adâbi'l-Vudûi ve Farzihî başlığının altında Hz.

[318] Rebî', el-Câmi', I, s. 17, h.no: 43.
[319] Rebî', el-Câmi', I, s. 31, h.no: 100.
[320] Rebî', el-Câmi', I, s. 131, h.no: 485.

Peygamber'in abdestten sonra kurulanmak için bir mendil kullandığından söz eden bir rivâyet nakledilmiştir.[321] Daha sonra aynı hadis, mestlere mesh bâbı olan Bâbun fi Meshi'l-Huffeyn başlığın altında tekrarlanmıştır.[322]Ancak hadisin burada tekrar edilmesinin nedeni anlaşılamamaktadır. Zira abdestten sonra bir mendille vücut azalarını silmek ile mestler üzerine mesh yapma arasında nasıl bir ilişki kurulduğunu anlayamadık. Hadisin buraya sehven konulmuş olması mümkündür.

2.3. ESERİN KAYNAKLARI

Bir eserdeki senedler aslında bir nevi o eserin bilgi kaynaklarıdır. Çünkü müellif eserindeki hadis metinlerini senedlerde yer alan râviler aracılığıyla almıştır. İsnâd, İslâm kültürüne has olan ve râvi isimlerini zikretmek suretiyle haberin ilk kaynağına kadar ulaşma imkânı sağlayan bir rivâyet sistemidir.[323] Dinin temelini oluşturan nakli ilimler isnâda dayandığı için isnâdın vazgeçilmezliği İslâm âlimleri arasında ittifak edilen bir husustur.[324] Haberin doğruluğu için senedin tespiti son derece önemlidir. Dolayısıyla herhangi bir hadis metninin incelemeye değer bulması ve bir kıymet ifade edebilmesi için senedin güvenilir râvilerden oluşması gerekmektedir.

Rebî' *Müsned*'inin rivâyet açısından özelliklerini tespit edebilmek ve dolayısıyla eserin rivâyet tekniği açısından daha iyi değerlendirebilmek için eserin bilgi kaynaklarının da incelenmesi gerekmektedir. Bu başlık altında Rebî'in rivâyet ettiği materyalin sözlü ve yazılı kaynaklara ne oranda dayandığı tespit edilmeye

---

[321] Rebî', el-Câmi', I, s. 30, h.no: 95.
[322] Rebî', el-Câmi', I, s. 36, h.no: 126.
[323] Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezurî (ö. 643/1245), Ulûmu'l-Hadis, Mektebetu'l-Farâbî 1984, s. 150; İbn Hacer, Nüzhetu'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker, (Thk. Abdullâh b. Dayfullâh), Matbaatu Sefîr, Riyad 1422, s. 234 Koçyiğit, Hadis Tarihi, s. 176; Raşid Küçük, "İsnad", DİA, TDVY, Ankara 2001, XXIII, s. 154-159.
[324] Küçük, "İsnad", DİA, XXIII, s. 154-159.

çalışılacaktır. Ayrıca eserde kullanılan isnâdlar ve söz konusu isnâdların özelliklerinin neler olduğu, rivâyette bulunduğu sahâbîlerin kimler olduğu, en çok kullandığı sened zincirleri, çokça rivâyette bulunduğu hocaları, bilgiyi alma keyfiyeti, yani merviyâtın daha çok hangi yollardan alındığı ve hadis alınırken senedlerde kullanılan hadis tahammül siğaları incelenecek konulardandır.

2.3.1. Yazılı Kaynaklar

Hadis tarihinde yazılı kaynaklardan yararlanmanın aslında çok daha erken tarihlere dayandığı belirtilmektedir. Hatta râvi isimlerinden müteşekkil olan isnâd sisteminin aslında tamamen şifâhî kaynakları işaret etmediği, bilakis yazılı kaynaklara da işarette bulunduğu belirtilmektedir.[325] Fuad Sezgin; isnâdlarda bulunan râvi isimlerinin, aslında hadislerin kimlerden işitildiğini değil de hangi hocaların eserlerinden alındığını gösteren ifadeler olarak anlaşılmasının daha doğru olacağını belirtmektedir.[326] Erken dönemde telif edilen hadis kaynaklarının tamamen şifâhî kaynaklardan oluşmadığı hususuyla alakalı Mehmet Emin Özafşar da Müslim'in *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserinin kaynakları hakkında şu tespitte bulunmaktadır: *"Öncelikle eser şifâhî olarak alınan rivâyetlerden değil, kendisinden önce yazılmış kaynaklardan seçme yapılarak meydana getirilmiştir."*[327]

Rebî', *Müsned*'inde yazılı kaynaklardan istifade ettiğini açık ve sarih ifadelerle belirtmemektedir. Ancak mevcut karineler, Rebî'in yazılı kaynaklardan yararlandığını göstermektedir. Rebî' *Müsned*'indeki rivâyetlerin çoğunu belli bir sened zinciri ile

---

[325] Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, s. 23-50.

[326] Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, s. 44; Ali Albayrak, "Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları"
Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", Usûl İslam Araştırmaları, Sayı: 26, Temmuz-Aralık 2016, s. 51-100.

[327] Özafşar, "Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmius's-Sahîhi'i", AÜİFD, 1999, cilt: 39, s. 343.

rivâyet etmektedir. Bu sened zinciri Ebû ‘Ubeyde - Câbir b. Zeyd ve sahâbe şeklindedir. Daha önce de değindiğimiz üzere, Câbir b. Zeyd’in tedvîn ettiği hadisler, *Divân* denilen bir mecmuada toplanmış[328] ve söz konusu eser, Câbir b. Zeyd‘den sonra talebesi Ebû ‘Ubeyde’ye geçmiştir.[329] Rebî’ b. Habîb, eserindeki rivâyetlerin çoğunu, Câbir’in talebesi Ebû ‘Ubeyde kanalıyla rivâyet etmiştir. Hatta *Müsned*’deki rivâyetlerin 646 tanesi Ebû ‘Ubeyde’den rivâyet edilmiş, geri kalan 20 civarı rivâyet ise diğer râvilerden nakledilmiştir. Rebî’ adeta Ebû ‘Ubeyde’nin ravisi gibi gözükmektedir. Dolayısıyla Câbir b. Zeyd’in *Divân* adlı eseri, Ebû ‘Ubeyde’ye ulaştığına göre Rebî’in hocasının yanındaki eserden yararlanmış olması yüksek bir ihtimaldir.

Rebî’in *Müsned’*ine bakıldığında içinde dönemin bir takım yazılı kaynaklarından söz eden bazı rivâyetleri bulmak mümkündür. Dolayısıyla Rebî’in de kendi dönemindeki bu yazılı kaynaklardan yararlanmış olması doğal olarak görülmelidir. *Müsned’*in son cüzünde yer alan üç rivâyette dönemin bazı yazılı kaynaklarından söz edilmektedir. Söz konusu rivâyetler şunlardır:

- عن الامام أفلح بن عبدالوهاب رضي الله عنهما حكاية عن كتاب أخذه عن أبي غانم الخراساني من تأليف أبي يزيد الخوارزمي في السير رفع فيه أبو يزيد الحديث

“İmâm Eflah b. Abdilvehhâb (ö. 258/871)[330] (r.a.), İbnu Ğânim el-Horasanî’den (ö. 205/820)[331] almış olduğu Ebû Yezid el-

[328] İbn Abdilberr, Câmi’, I, s. 320; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 98-99; Nâmî, Dirâsât ‘Ani’l-İbâdiyye, s. 79-80, 126.

[329] Heyet, Mu’cemu A’lâm, I, s. 42; Nâmî, Dirâsât ‘Ani’l-İbâdiyye, s. 86-87, 144.

[330] Rustemî Devleti’nin üçüncü kurucusudur. Hicrî 208-258 yılları arasında hüküm sürmüştür. Dönemin İbâdî âlimlerinden olup fıkıh, usûl, kelâm ve dil alanlarında âlim olduğu rivâyet edilmektedir. Bkz. (Heyet, Mu’cemu ‘alâmu’l-İbâdiyye (Kısmu’l-Meşrik), I, s. 106).

[331] İbnu Ğânim, tahminen hicrî (148-205) yılları arası yaşamış olup, Rebî’ b. Habîb gibi Ebû ‘Ubeyde’nin talebeliğini yapmıştır. İbâdîlerce meşhur olan *el-Mudevvene* adlı eserin sahibidir. Eserini hicrî ikinci asrın sonunda telif eden İbnu Ğânim, eserin bir nüshasını Rustemî devletinin kurucularından Abdulvehâb b. Abdurrahman b. Rustem’e (ö. 190/850) sunmuştur. Eser genelde hicrî ikinci asırda yaşamış İbâdî âlimlerin görüş ve hadis rivâyetlerinden oluşmaktadır. Eser günümüzde matbu olarak mevcuttur. Bkz.

Havârezmî'ye (ö. h. 2. Asır) ait siyerle alaklı bir kitaptan nakletti..."[332] Bu rivâyette İmam Eflah, Ebû Yezîd el-Havârezmî'nin telif etmiş olduğu bir "siyer" kitabından nakilde bulunmuştur. Ebû Yezid ise Ebû 'Ubeyde'nin talebelerinden birisidir.[333]

- وذكر الخوارزمي في كتابه ذلك أن رجلا وجد فرسا يباع في السوق

Bu rivâyette de yine aynı eserden söz edilmektedir. Metinde geçen ifade "*Havârezmî bu kitabında zikretti*"[334] şeklindedir.

- وهذا شيء لم نكن رأيناه في كتب أصحابنا ولا سمعناه عنهم حتى أتانا به أبو غانم فرويناه عنه

Bu rivâyette de İmam Eflah b. Abdilvehhâb, kunut duasının sabah namazında okunması hakkındaki tartışmalara değinirken yine İbâdîlerin ellerindeki mevcud olan yazılı kaynaklardan söz etmektedir: *"Bu (kunut ile ilgili görüş); İbnu Ğânim onu getirip ve bizler de ondan rivâyet edinceye kadar daha önce bizim ashabımızın kitaplarında görmediğimiz ve onlardan işitmediğimiz bir şeydi (meseleydi)."*[335]

Görüldüğü gibi söz konusu üç rivâyet de Rebî' döneminde yazılı kaynakların var olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. İmam Eflah, İbnu Ğânim'den aldığı bir *Siyer* kitabından rivâyette bulunmuştur. Ayrıca İmam Eflah'in kendi mezhep çevresinde mevcut olan kitaplarda belli bir bilginin bulunmadığı yönündeki ifadelerinden, söz konusu dönemde yazılı kaynaklardan yararlanmanın yaygın olduğu anlaşılmaktadır. İbnu Ğânim, hem

(İbnu Ğânim, Müdevvene, (Mukaddime) I, s. 10-11; Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, s. 133).

[332] Rebî', el-Câmi', IV, s. 259, h.no: 903.

[333] Ebû Yezid (ö. h. 2. asır)'e ait olan *es-Siyer* adlı eserin Ma'sumiyye Kütüphanesinde daha sonraki yıllarda yandığı rivâyet edilmiştir. Bkz. (Heyet, Mu'cemu A'lâmu'l-İbâdiyye, I, s. 406)

[334] Rebî', el-Câmi', IV, s. 260, h.no: 903.

[335] Rebî', el-Câmi', IV, s. 261, h.no: 910.

Ebû ‘Ubeyde hem de Rebî’in talebeliğini yapmış ve yaklaşık olarak Rebî’den yirmi otuz yıl sonra vefat etmiştir. Tüm bu karineler söz konusu dönemde yazılı kaynaklardan yararlanmanın yaygın olduğunu ve hicrî ikinci asırda İbâdîlerin ellerinde yazılı kaynakların mevcut olduğunu açıkça göstermektedir. Buna göre Rebî’in de dönemin ve özellikle hocasının yanındaki yazılı materyalden yararlanmış olduğu kanaatindeyiz.

2.3.2. Hıfzından Rivâyet Etmesi

Rebi’in hadisleri, hocalarından hıfzederek aldığını gösteren açık bir karine bulunmamaktadır. *Müsned*’de tekrarlanan hadislere bakıldığında Rebî’in onları hıfzından naklettiğini gösteren bir lafız farklılığı da gözükmemektedir.[336] Yine Rebî’in naklettiği rivâyetler, diğer hadis kitaplarında Rebî’ kanalıyla değil de başka senedlerle geçtiği için bu rivâyetleri metin açısından mukayese imkânımız bulunmamaktadır.

Müsned’deki hadis tahammül siğalarına bakarak Rebî’in onları hıfzından naklettiğini tespit etmek de pek mümkün gözükmemektedir. *Müsned*’deki senedlerde kullanılan rivâyet siğalarına bakıldığında hadislerin daha çok ‘an sigasıyla rivâyet edildiği görülmektedir. Kullanılan diğer siğalar ise haddesenâ, semi’tu, beleğanâ ve ahberanâdır. Bunun dışında arz-kırâe, icâze, münâvele, mukâtebe, ilâm, vasiyye veya vicâde gibi diğer hadis nakletme usullerine delalet eden herhangi bir siğa bulunmamaktadır.

[336] Eserde az da olsa bazı hadisler tekrarlanmaktadır. Ancak tekrarlanan hadisler arasında metin açısından bir farklılık yoktur. Hadisler hep aynı metinle tekrar edilmekte ve bu durum, hadislerin yazılı bir metinden nakledildiği izlenimini oluşturmaktadır. Zaman zaman hadisin geçtiği ilk yere de işaret edilmektedir. Tekrarlanan bazı hadislerin *Müsned*’deki numaraları şunlardır: 53=100, 95=126, 96=127, 97=128, 102=132, 133=135, 334=600, 192=604, 33=964, 42=977, 582=970.

Hicrî birinci asırdan itibaren ‘an siğasıyla hadisler rivâyet edilmiştir. Tahdîs, semâ ve ihbâr gibi eda siğaların henüz yaygınlık kazanmadıkları ilk asırda bir hocadan semâ yoluyla alınan hadislerin naklinde ‘an siğasına sıkça başvurulmuştur.[337] Hatta İmam Şafiî, kendi döneminden önce ‘an siğasının semâ dışında pek kullanılmadığını belirtmiştir.[338] Dolayısıyla Rebî’in ‘an siğasıyla rivâyet ettiği hadislerin ekseriyetinde semâ gerçekleşmiştir demek mümkündür. Zaten Rebî’in en fazla hadis rivâyet ettiği hocası Ebû ‘Ubeyde ile uzun süre beraber kaldığı bilinen bir durumdur. Ancak Rebî’ hocasından semâ yoluyla hadisleri naklederken rivâyetleri hıfz ederek mi yoksa elinde yazılı bir metinden arz-kırâe usulüyle mi aldığını bilemiyoruz. Çünkü *Müsned*’de bu hususa işaret eden bir ifadeye rastlamadık.

Hem *Müsned*’de Rebî’in hıfzından rivâyette bulunduğuna dair sarih bir ifadenin olmayışı hem de hicrî ikinci asırda hadis ilmi ile ilgili terim ve kavramlar henüz gelişimlerini tamamlamadığı için *Müsned*’deki hadis tahammül siğalarından hareketle Rebî’in hıfzından rivâyette bulunduğu sonucuna varmak mümkün gözükmemektedir.

2.3.3. Eserde Hadisleri Rivâyet Edilen Sahâbîler

Rebî’in *Müsned*’ine bakıldığında geniş bir sahâbî topluluğundan rivâyette bulunduğu gözükmektedir. Naklettiği rivâyetler belirli sahâbîlerle sınırlı değildir. Yaptığımız tespite göre müellif, elliye yakın sahâbîden rivâyette bulunmuştur. Rivâyetlerin sahâbîlere dağılımı farklılık göstermektedir. İbni Abbâs, Ebû Hüreyre, Hz. Aişe, Ebû Said el-Hudrî ve Enes b. Mâlik’ten yapılan rivâyetlerin sayısı diğerlerine göre çok daha fazladır. Burada müellifin rivâyette bulunduğu sahâbîlerin isimlerini ve hangi sahâbîden

[337] Aydınlı, “Mu’an’an”, DİA, XXX, s. 326; Erul, “Rivâyet Üslûbu (I)”, AÜİFD, XLIII, s. 49.
[338] Şafiî, er-Risâle, (Thk. Ahmed Muhammed Şakîr), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, yy, ty, I, s. 379.

kaç tane hadis rivâyet ettiğini, tablo halinde göstermek mümkündür.

	Kendisinden Hadis Rivâyet Edilen Sahâbîler	Rivâyet Sayısı
1.	Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687)	207
2.	Ebû Hüreyre (ö. 57/676)	93
3.	Aişe bt. Ebibekir (ö. 58/677)	77
4.	Ebû Said el-Hudrî (ö. 74/693)	60
5.	Enes b. Mâlik (ö. 93/711)	50
6.	Abdullâh b. Ömer (ö. 73/692)	20
7.	Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654)	16
8.	Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697)	13
9.	Abdullâh b. Mesûd (ö. 32/652)	10
10.	Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/660)	8
11.	Ömer b. Hattâb (ö. 23/643)	8
12.	Ebû Eyyûb el-Ensâri (ö. 50/670)	7
13.	Dehhâk b. Kays el-Fehri (ö. 64/683)	4
14.	Usâme b. Zeyd (ö. 54/673)	4
15.	Ebû Mesud ‘Ukbe b. ‘Amr el-Cühenî (ö. 40/660)	3
16.	Muaviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/679)	3
17.	Ümmü Seleme (ö. 62/681)	3
18.	Ubey b. Ka’b (ö. 32/652)	2

19.	Ebû Yekzân Ammâr b. Yasir (ö. 37/657)	2
20.	Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 13/634)	2
21.	Zeyd b. Sabit (ö. 45/665)	2
22.	Talha b. Ubeydullâh (ö. 36/656)	2
23.	Osman b. Affân (ö. 35/655)	2
24.	Muaz b. Cebel (ö. 18/639)	2
25.	Sa’d b. Ebî Vakkâs (ö. 55/674)	2
26.	Halid b. Velîd (ö. 21/641)	1
27.	Ebû ‘Ukbe Suveyd b. Nu’mân (ö. ?)	1
28.	Ebû Ammâre Berra b. Azib (ö. 72/691)	1
29.	Ebû Râfî’ Eslem el-Kıbtî (ö. 40/660)	1
30.	Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî (ö. 51/671)	1
31.	Ebû Katâde el-Haris b. Rebî’ (ö. 54/673)	1
32.	Bilâl b. Rabbâh (ö. 17/638)	1
33.	Ka’b b. Mâlik (ö. 51/671)	1
34.	Abdullâh b. ‘Amr b. ‘As (ö. 63/682)	1
35.	Hafsa bnt. Ömer b. Hattâb (ö. 41/661)	1
36.	Ümmü Habîbe bt. Ebû Süfyân (ö. 49/669)	1
37.	Esmâ bt. Ebû Bekir (ö. 73/692)	1
38.	Ümmü Süleym Sehle bt. Melhân (ö. ?)	1
39.	Ümmü Muaviye Busra bt. Safvân el-Esediyye (ö. ?)	1
40.	Cüdâme bt. Vehb el-Esedîyye (ö. 41/662)	1

41.	Ümmü Hânî Hind bt. Ebî Talib (ö. 50/670)	1
42.	Ümmü ‘Atiyye Nesîbe bt. Ka’b (ö. 70/689-90)	1
43.	Ümmü’l-Fazl Lubâbe bt. Hâris (ö. ?)	1
44.	Kubeyşe bt. Ka’b (ö. ?)	1
45.	Ebû Katâde el-Ensârî (ö. 40/660)	1
46.	Ebû Beşîr el-Ensârî (ö. 40/660)	1
47.	Ebû Zer el-Ğıffârî (ö. 31/651)	1
48.	Attâb b. Esîd (ö. 13/634)	1
49.	Ebû Muhammed Mesud b. Avs b. Zeyd (ö. ?)	1

Tabloya bakıldığında en fazla rivâyetin Abdullâh b. Abbâs’tan yapıldığı görülmektedir. Hatta İbn Abbâs’tan yapılan rivâyetler diğer tüm sahâbîlerden rivâyet edilen hadislerin yaklaşık olarak üçte birine tekabül etmektedir.

Sahâbîler rivâyet ettikleri hadis sayısına göre muksirûn ve mukillûn olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Binden fazla hadis rivâyet edenler muksirûn, daha az rivâyet edenler de mukillûndan sayılmıştır.[339] Yukarıdaki tabloya bakıldığında Rebî’in en fazla hadisi, muksirûndan sayılan sahâbîlerden rivâyet ettiği gözükmektedir. Dikkat çekilen noktalardan birisi de Rebî’ b. Habîb’in geniş bir sahâbî topluluğundan rivâyette bulunmuş olmasıdır. Yapılan rivâyetlerden anlaşıldığına göre sahâbe arasında herhangi bir ayırım gözetilmemiştir. Başta dört halife, Muaviye, ehl-i beyt, muksirûn ve mukillûn birçok sahâbîden rivâyette bulunulmuştur.

[339] Koçyiğit, Hadis Terimleri, s. 329-331.

Aslında Rebî'in sahabeyi birbirinden ayırmadan, pek çok kişiden rivâyette bulunmuş olması, aynı zamanda onun sahabeye bakış açısını da göstermektedir. Ehl-i Sünnet ekolu genel prensip olarak tüm sahabeyi adil olarak kabul etmesine rağmen Şîa sahâbe arasında ayırama gitmiş ehl-i beyt dışındaki sahabileri sert bir dille eleştirmiş ve onlardan rivâyette bulunmamıştır.[340] Haricîler de kendilerine muhalif olan diğer Müslümanları tekfir ettikleri gibi Hz. Ali ve Hz. Osman başta olmak üzere Cemel savaşına katılanlar ve tahkim olayını kabul eden sahâbenin dinden çıktıklarına inanmışlardır.[341] Rebî'in rivâyette bulunduğu geniş sahâbî topluluğundan anlaşıldığı üzere İbâdîler, Ehl-i Sünnet gibi genel olarak sahabeyi birbirinden ayırt etmeden adil olarak görmüşlerdir.[342]

2.3.4. Hocaları ve Rivâyet Miktarları

Daha önce belirttiğimiz gibi Rebî' b. Habîb, *Müsned*'inde yer alan hadislerin ekseriyetini, Ebû 'Ubeyde - Câbir b. Zeyd - sahâbe tariki ile rivâyet etmektedir. Sahâbeden de daha çok İbn Abbâs'tan rivâyette bulunmuştur. Yaklaşık olarak elli sahâbîden rivâyette bulunduğuna yukarıda değinmiştik. Rebî'in zikrettiğimiz sened zincirinin dışına çıktığı çok nadirdir. Bu durum hocalarını ve onlardan rivâyet edilen hadis sayısını verdiğimiz aşağıdaki tablodan net olarak görülmektedir. Rebî',

---

340 Harun Reşit Demirel, "Adâlet Kavramı ve Şia'da Sahâbenin Adâleti Meselesi", Mütefekkir, (Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi), c. 2, sayı: 3, Haziran 2015, s. 41 76.

341 Bkz. Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî (ö. 429/1037), el-Farku Beyne'l-Firak, Dâru'l-Afâk, 2. Baskı, Beyrut 1977, s. 55-56; Şehristânî, el-Milel, I, s. 113-121.

342 İbâdîlere göre sahabenin 'udul oluşu ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Nasır b. Matar b. Said es-Sakrî, el-İbâdiyye fi Meydani'l-Hakk, (el-Mektebetu'ş-Şamile el-İbâdiyye), s. 57-60; el-Ca'birî, el-Bu'du'l-Hadârî, I, s. 66; Ahmed b. Hamed el-Halilî, Mevkifu'l-İbâdiyye 'an Osman ve Ali ve Mesâile Uhrâ, (el-Mektebetu'ş-Şamile el-İbâdiyye), s. 1-15; el-Burhânu's-Sâti', Mevkifu'l-İbâdiyye min Ali ve Nehrevân, (el-Mektebetu'ş-Şamile el-İbâdiyye), s. 1-18; Cemalettin Erdemci, "İbn Sallâm el-İbâdî ve İtikâdî Görüşleri", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, YYÜSBE, Van 1996), s. 96-101; Mehmet Mahfuz Söylemez, "Cezayir Metodoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Muhammed Babaammî ile "İbâdî ve İbâdîlerle ilgili Meseleler" Başlıklı Söyleşi", e-Makâlât Mezhep Araştırmaları, VII/2 (Güz 2014), ss. 129-148).

Ebû ‘Ubeyde dışındaki bazı hocalardan rivâyette bulunmuş olsa da bunun sayısı çok azdır. Bu şahıslardan yapılan rivâyetlerin sayısı ise bir veya ikiyi geçmemektedir. *Müsned* özelinde Rebî’in doğrudan kendilerinden nakilde bulunduğu hocaları ve onlardan yapmış olduğu rivâyetlerin sayısı üzerine yapmış olduğumuz araştırma sonucunda şu tablo ortaya çıkmıştır:

Rebî’in Rivâyette Bulunduğu Kişiler		Rivâyet Sayısı		
		C.1-2	C.3-4	Toplam
1.	Ebû ‘Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime (ö. 145/742)	646	5	651
2.	Câbir b. Zeyd (ö. 93/711)	2	102	104
3.	Ebû Ğassân Yahyâ b. Kesir (ö. 206/821)	2		2
4.	Damâm b. Sâbit (ö. 150/767)	1		1
5.	Abdi’l-‘Alâ b. Davûd b. ‘Âmir el-Hemedânî (ö. 213/828)	1		1
6.	Ebân b. ‘Ayyâş (ö. ?)		2	2
7.	Mücahid b. Cebr Ebû’l-Haccâc (ö. 104/722)		2	2
8.	İsmail b. İbrahim (ö. ?)		1	1
9.	Abbâd b. el-Avâm el-Kilabî el-Vasitî (ö. 185/801)		1	1
10.	Abdurrahmân b. Harmele (ö.		1	1

	145/762)			
11.	el-Kelbî (ö. 146/764)		1	1
12.	Ebû Nu'aym (ö. 209/825)		1	1
13.	Muhammed b. Umeyr el-Abdî (ö. ?)		1	1
14.	Yahyâ b. 'Amir (ö. ?)		1	1
15.	Bilâl b. Said (ö. ?)		1	1
16.	İsmail b. Salih el-Mekkî (ö. ?)		1	1
17.	Muhammed b. Ali el-Kûfî (ö. ?)		1	1
18.	Eflah b. Muhammed (ö. ?)		1	1
19.	Musa b. Cübeyr (ö. ?)		1	1
20.	'Âmir b. Vâil (ö. ?)		1	1

Görüldüğü gibi Rebî'in *Müsned*'inde Ebû 'Ubeyde dışında kendilerinden doğrudan rivâyette bulunduğu başka râviler de vardır. Ancak bu râvilerin hem sayıları hem de kendilerinden rivâyet edilen hadisler çok sınırlıdır. Tabloda da görüldüğü üzere Ebû 'Ubeyde ve Câbir b. Zeyd dışında diğer şahıslardan yapılan rivâyetlerin toplamı yirmiyi geçmemektedir. Geri kalan hadislerin ekseriyeti, Ebû 'Ubeyde - Câbir b. Zeyd, kanalıyla rivâyet edilmiştir.

Müsned'in ilk iki cildinde 742 rivâyet vardır. Bunların 65 tanesi mua'llak rivâyettir. Geri kalan 646 rivâyet Ebû 'Ubeyde kanalıyla rivâyet edilmiştir. İlk İki ciltte sadece iki tane rivâyet doğrudan Câbir b. Zeyd'den rivâyet edilmiştir. Son iki ciltte ise kendisinden

doğrudan 102 rivâyet nakledilmiştir. Yahyâ b. Kesir'den iki, Damâm b. Sâbit ve Abdi'l-A'lâ'dan birer rivâyet nakledilmiştir. Senedi olmayan ve muallak olarak rivâyet edilen hadisler daha çok eserin son iki cüzünde yer almaktadır. Eserin dört cüzünde bulunan toplam 1005 hadisin ise 760 tanesi Ebû 'Ubeyde ve Câbir b. Zeyd'den rivâyet edilmiştir. Geriye kalan rivâyetler; Rebî'in diğer hocalarından yaptığı rivâyetler, muallak olanlar ve özellikle eserin dördüncü cildine yer almış olup Ebû Süfyân b. Rahîl ve İmam Eflah b. Abdilvahhâb er-Rüstemî'nin rivâyetlerinden oluşmaktadır.

Elbette Rebî'in tüm hocaları bunlardan ibaret değildir. Mesela, Rebî'in başka râviler vasıtasıyla kendilerinden hadis rivâyet ettiği hocaları da vardır.[343] Ancak biz burada Rebî'in eserinde doğrudan hadis rivâyet ettiği kişileri ele aldık. Ayrıca hocalarını tanıttığımız kısımda; Rebî'in birçok hocası bulunduğunu ifade eden İbâdî tarihçi Şemmâhî'nin bu kişilerin pek tanınmadıkları, yani meçhul oldukları yönündeki görüşüne daha önce değinmiştik.[344]

2.3.5. Rebî'in Diğer Muhaddislerle Ortak Olarak Rivâyette Bulunduğu Kişiler

Bu başlık altında Rebî b. Habîb'in kendilerinden rivâyette bulunduğu kişilerin, rivâyetleriyle birlikte başka hadis kaynaklarında da bulunup bulunmadığını inceleyeceğiz. İnceleme esnasında Rebî'in diğer muhaddislerle ortaklaşa rivâyette

---

[343] Rebî' b. Habîb'in eserinde doğrudan değil de başka râvi vasıtasıyla hadis rivâyet ettiği şu kişileri saymak mümkündür. Abbâd b. Temîm b. Ğaziyye el-Ensârî, İbn Sîrîn (ö. 111/729), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Ebû Muhammed Ata' b. Saib es-Sekefî (ö. 136/753), Hayyân b. Ammâre (ö. ?), İsmail b. 'Uliyye (ö. ?), Davud b. 'Ukeyl (ö. ?), Ebî Hind (ö. ?), eş-Şa'bî (ö. 104/722), Mesrûk (ö. 63/683), Muhammed b. Ye'lâ (ö. ?), Süleyman el-Amirî (ö. ?), 'Ata, Ebû Kubayse (ö. ?), Cüveybir (ö. ?), Muhammed b. el-Münkedir (ö. ?), el-'Ameş (ö. 148/765), Ebû Vâil (ö. 82/701), İsmail b. Yahya (ö. ?), Ebubekir el-Huzelî (ö. ?), Bişr (b. Müreysî) el-Müreysî (ö. ?), Ebî Salih (ö. ?), Süfyân b. Uyeyne (ö. ?), Asım b. Kuleyb (ö. ?), Musa b. Cübeyr (ö. ?), Abdulmecid (ö. ?), Fudyl b. İyâz(ö. 187/803), Mansur b. Mu'temir (ö. ?) ve Umeyr b. İsmail (ö. ?).

[344] Tezimizin birinci bölümünde *"Rebî'nin Hocaları"* kısmına bakılabilir.

bulunduğu kişilerin kimler olduğunu, ayrıca aynı râvilerden gelen hadislerin birbirleriyle uyuşup uyuşmadığını tespit etmeye çalışacağız. Rebî’ ve diğer muhaddislerin ortaklaşa rivâyette bulunduğu kişileri ve rivâyetlerini tesbit etmek, bize Rebî’nin eserinde yer alan bir rivâyetin diğer hadis kaynaklarındaki izini sürme imkânı sunacak ve rivâyetler arası farklılık olup olmadığı hususunda bilgi sağlayacaktır.

Rebî’in *Müsned*’indeki senedlerin çoğu Ebû ‘Ubeyde - Câbir b. Zeyd - sahâbî şeklinde belli bir senedle zikredildiği ve söz konusu sened zincirinin dışına çok az çıkıldığı için doğal olarak Rebî’in doğrudan kendilerinden rivâyette bulunduğu râvi sayısının da az olmasına neden olmuştur. Rivâyette bulunulan kişilerin sayısının azlığı, Rebî ile diğer muhaddislerin ortaklaşa rivâyet ettiği râvi ve rivâyet sayısını da etkilemiştir. Bu nedenle Rebî’ ile diğer muhaddislerin ortaklaşa rivâyette bulunduğu kişi sayısının az olduğunu söylememiz mümkündür. Şimdi Rebî’ ve diğer muhaddislerin ortaklaşa rivâyette bulunduğu râvilerin kimler olduğuna ve söz konusu râvilerden ortaklaşa rivâyet edilen hadislerin tespitine geçelim.

1. Câbir b. Zeyd:

Rebî’in *Müsned*’inde rivâyetlerin ekseriyeti Ebû ‘Ubeyde ve Câbir b. Zeyd kanalıyla gelmektedir. Birçok sahâbî ile görüşme imkânı bulmuş ve tabiînin önemli fakih ve muhaddislerinden olan Câbir b. Zeyd’den[345] diğer hadis kaynaklarında otuza yakın rivâyet nakledilmiştir.[346] Ancak söz konusu rivâyetlerin çok azı Rebî’in

[345] Bkz. Buhârî, Tarih, II, s. 204; Zehebî, Siyeru A’lâmu’n-Nubelâ, IV, s. 482; Tezkiretu’l-Huffâz, I, s. 58; Dârimî, Mukaddime, 20, (1/70); Dercînî, Tabakât, II, s. 205.

[346] Câbir b. Zeyd’den rivâyet edilen hadisler için bkz. (Ahmed b. Hanbel, Müsned, (Thk. Şuayb Arnavut ve Adil Mürşid), Müessesetu’r-Risâle, yy 2001, 3/347, 3/398, 3/420, 4/255, 4/273, 4/281, 4/293; Buhârî, Libâs, 13 (5/2186); Müslim, Salâtu’l-Misafirîn, 55, (1/491); Süleyman b. Aş’as Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), Sünen, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arab, Beyrut ty, Salât, 112, (1/259), Salâtu’s-Sefer, 5, (1/470), Menâsik, 33, (2/103), Eşribe, 9, (3/384); Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303/915), Sünen, (Thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), Mektebetu Matbuâtu’l-İslâmî, 2. Baskı, Haleb 1986, Tahâret, 146, (1/385); İbn

Müsned'inde yer almıştır. Tespit ettiğimiz kadarıyla sadece dört hadis ortaktır.[347]

2. Ebû Nûh Salih b. İbrahim ed-Dehhân el-Bâhilî:

Rebî'in özellikle kendisinden fıkıh öğrendiği hocalarından birisi olan Ebû Nûh ed-Dehhân,[348] muhtelif hadis kaynaklarında özellikle Câbir b. Zeyd kanalı ile rivâyet ettiği beş altı rivâyet tespit ettik.[349] Ancak, aynı rivâyetler Rebî'in *el-Câmi'*inde bulunmamaktadır.

3. Yahyâ b. Kesîr:

Yahyâ b. Kesir'den daha çok Basralılar rivâyette bulunmuş ve kendisi hakkında herhangi bir cerh ifadesi bulunmamaktadır.[350] Hadis kitaplarında Yahyâ b. Kesir'den yapılan beş altı tane rivâyet

Mâce, Tahâret, 35, (1/245), İkâmetu's-Salât, 25, (2/74); Nikâh, 34, (3/120); Tirmizî, Tahâret, 46, (1/118); Hac, 19, (2/187); Salât, 138, (1/258); İbn. Hibbân, Sahîh, (Thk. Şuayb Arnavut), Müessesetu'r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut 1993, IV, 473, Salât, 5, 13, Hac, 8).

[347] Câbir b. Zeyd kanalıyla rivâyet edilip hem Rebî'in *Müsned*'i hem de diğer hadis kaynaklarında yer alan rivâyetler şunlardır:
1. عن جابر بن زيد عن عائشة أنها قالت كنت اغتسل أنا ورسول الله صلى الله عليه وسلم من إناء واحد (Rebî', el-Câmi', I, s. 40; krş. Ebû Dâvûd, Tahâret, 39, (1/29); İbn Mâce, Tahâret, 35, (1/245))
2. عن جابر بن زيد عن ابن عباس أن النبي صلى الله عليه وسلم تزوج بخالته ميمونة بنت الحارث وهو محرم (Rebî', el-Câmi', II, s. 140; krş. İbn Mâce, Nikâh, 45, (3/469))
3. عن جابر بن زيد عن ابن عباس ان النبي صلى الله عليه وسلم صلى الظهر والعصر جميعا (Rebî', el-Câmi', I, s. 67; krş. Ebû Dâvûd, Salâtu's-Sefer, 5, (1/139); Nesâî, Mevâkît, 44, 1/286))
4. عن جابر بن زيد عن ابن عباس أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا طلاق إلا بعد نكاح ولا ظهار إلا بعد نكاح ولا عتاق إلا بعد ملك ولا نكاح إلا بولي وصداق وبينة (Rebî', el-Câmi', II, s. 138; krş. Tirmizî, Nikâh, 15, (2/403))

[348] Sâlimî, Şerh, I, s. 3. Râvi ile ilgili geniş bilgi için tezimizin "Rebî'in Hocaları" kısmına bakılabilir.

[349] Salih ed-Dehhân'ın rivâyetleri için bkz. (Ebûbekir b. Ebî Şeybe (ö. 235/849), el-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1409, II, s. 319, h.no: 9456; III, s. 174, h.no: 13182; IV, s. 536, h.no: 22911; Dârimî, Mukaddime, 28, (1/98); Süleyman b. Ahmed et-Taberânî (ö. 360/971), el-Mu'cemu'l-Kebîr, Mektebetu İbn Teymiyye, 2. Baskı, Kahire ty, I, s. 187, h.no: 493; Beyhâkî, Sünenu'l-Kubrâ, VI, s. 261, h.no: 12297).

[350] Kendisi hakkındaki değerlendirmeler için bkz. (İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-Ta'dîl, IX, s. 183; İbn Hibbân, es-Sikât, IX, s. 255, no: 16294; Zehebî, el-Kâşif, II, s. 373; Mizânu'l İ'tidâl, II, s. 279; İbn Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb, XI, s. 233).

mevcuttur.[351] Ancak *Müsned*'de geçen rivâyetler ile diğer hadis kitaplarında geçen rivâyetler birbirlerinden farklıdır.[352]

4. Abdu'l-A'lâ b. Davud b. Abdi'l-A'lâ b. Muhammed:

Sika ve abid bir kişiliğe sahip olup vefatından önce rivâyet etmeyi bıraktığı için İmam Buhârî'nin kendisi ile görüşme imkânı bulamadığı rivâyet edilmektedir.[353] Diğer hadis kitaplarında rivâyetleri olan Abdu'l-A'lâ'nın,[354] Rebî'in *Müsned*'indeki rivâyet ile diğer kaynaklarda yer alan rivâyetler birbirlerinden farklıdır.[355]

5. Ebû İsmail Ebân b. Ayyâş İsmail Feyruz:

Zayıf bir râvi olarak görülen Ebân b. Ayyâş, Enes b. Mâlik'ten rivâyette bulunmuştur.[356] Diğer hadis kitaplarında da kendisinden bir rivâyet nakledilmiştir.[357] Rebî'in *Müsned*'inde kendisinden bir hadis nakledilmiş ancak söz konusu rivâyet ile diğer hadis kitaplarında geçen rivâyet birbirinden farklıdır.[358]

6. Abbâd b. el-Avâm b. Amr b. Abdillâh b. el-Munzir el-Kilâbî:

351 Müslim, Edâhî, 41, (3/1565); Tirmizî, Menâkib, 64, (6/191); Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, XIX, s. 362; VII, s. 160; el-Mu'cemu'l-Evsat, (Thk. Tarık b. İvezullâh ve Abdulmuhsin el-Huseynî), Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1415, II, s. 106, 123, 141, 230.

352 Bkz. Rebî', el-Câmi', I, s. 11, h.no: 17; II, s. 191, h.no: 739.

353 Sâlimî, Şerh, I, s. 41-42. Krş. İbn Hacer, Takrîbu't-Tehzîb, I, s. 301, no: 3297.

354 Abdu'l-A'lâ'dan gelen rivâyetler için bkz. (İbn Ebî Şeybe, Musannef, III, s. 33, 127, 853; VI, s. 108, 258; XI, s. 522; İbn Hibbân, Sahîh, I, s. 320; II, s. 305; III, s. 82).

355 Rebî', el-Câmi', I, s. 11, h.no: 16.

356 İbn Ebî Hatîm, el-Cerh ve't-Ta'dîl, II, s. 295.

357 Beyhakî, Ma'rifetu's-Sünen, (Thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acî), Câmiatu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Pakistan 1991, VIII, s. 81, h.no: 11199, 11120.

358 Beyhakî'nin *Ma'rifetu's-Sünen* adlı eserindeki Ebân b. Ayyaş'tan gelen rivâyet şu şekildedir: عَنْ أَبَانَ، عَنْ أَنَسٍ قَالَ: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ الْحَبِّ حَتَّى يُفْرَكَ Rebî'in *Müsned*'indeki hadis ise şudur: عن أبان بن عياش عن أنس بن مالك قال خرج النبي صلى الله عليه وسلم على قوم جلوس.... (Rebî', el-Câmi', II, s. 217, h.no: 834; Beyhakî, Ma'rifetu's-Sünen, VIII, s. 81, h.no: 11199, 11120).

Hicrî ikinci asırda vefat eden Abbâd'dan hadis kitaplarında birçok rivâyet mevcuttur.[359] Rebî'in *Müsned*'inde de kendisinden bir hadis rivâyet edilmiştir.[360] Ancak *Müsned*'deki hadis ile diğer eserlerdeki hadis, metin açısından farklıdır.

7. Mücâhid b. Cebr Ebû'l-Haccâc:

Tabiînin meşhurlerından olan Mücahid'den[361] Rebî'nin eserinde genellikle Câbir b. Zeyd vasıtasıyla rivâyette bulunulmuştur. Ancak Rebî' bir tane rivâyeti, doğrudan kendisinden nakletmiştir. Söz konusu rivâyet ile diğer hadis kitaplarında yer alan rivâyet metin açısından uyum halindedir.[362]

Yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi Rebî'in *Müsned*'i ile diğer hadis kitaplarında aynı râvi vasıtasıyla rivâyet edilen hadislerin sayısı yok denecek kadar azdır. Daha önce de ifade edildiği gibi Rebî'in *Müsned*'i ile diğer hadis kitapları arasında ortak râvi sayısı sınırlıdır. Rebî'in *Müsned*'indeki hadislerin ekseriyetinin belli bir sened zinciri ile rivâyet edilmiş olması bunun en önemli nedenlerindendir. Rebî' - Ebû 'Ubeyde - Câbir şeklindeki meşhur sened zincirinde yer alan Câbir b. Zeyd'in her ne kadar Sünnî kaynaklarda birçok rivâyeti olsa da özellikle Ebû 'Ubeyde ve Rebî'in Sünnî kaynaklarda pek geçmemesi ortak râvi sayısının az oluşunu etkilemiştir.

Kanaatimizce Ebû 'Ubeyde ve Rebî'in özellikle Sünnî kaynaklarında yeterince tanınmamış olmalarının ve kendilerinden rivâyette bulunulmamış olmasının nedenini,

[359] İbn Hanbel, 58/357, 58/421; Buhârî, Tevhîd, 48, (6/2740); Ebû Dâvûd, Buyû', 34, (3/272); Nesâî, Buyû, 74, (7/296); İbn Hibbân, Sahîh, XI, s. 365, no: 9771.

[360] Rebî', el-Câmi', III, s. 242, h.no: 878.

[361] Bkz. Ziriklî, el-Alâm, II, s. 278.

[362] Bkz. Rebî', el-Câmi', IV, s. 256, h.no: 888. Rebî'in eserindeki hadisin metni şu şekildedir: الربيع عن مجاهد قال خصلتان من حفظهما حفظ الله له صومه النميمة والكذب Mücahid kanalıyla diğer hadis kitaplarında rivâyet edilen hadisin metni ise şudur: عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ خَصْلَتَانِ مَنْ حَفِظَهُمَا سَلِمَ لَهُ صَوْمُهُ: الْغِيبَةُ، وَالْكَذِبُ (İbn Ebî Şeybe, Musannef, III, s. 4).

dönemin siyasi olayları ve söz konusu siyasi problemlerin neden olduğu mezhep taassubunda aramak gerekmektedir.

2.3.6. İsnâdlarda Kullanılan Tahammül Siğaları

Rebî'in hocaları ve hangisinden ne kadar rivâyette bulunduğu önemli olduğu kadar; rivâyetlerin keyfiyeti, yani rivâyetlerin hocalardan hangi yolla alındığı da önemlidir. Zira bir eserdeki rivâyetlerin değerini artıran hususlardan bir tanesi de eserdeki rivâyetlerin hangi yolla alındığı meselesidir. Hadis ilminde buna kısaca tahammülü'l-hadis denilir. Lügatte yüklenmek manasına gelen "*tahammül*"[363] kelimesi, hadis ıstılâhında bir kimsenin başkasına nakletmek maksadıyla hadis rivâyet eden bir şeyhten, rivâyet ettiği hadisleri çeşitli yollarla alması, yani onları başkasına devretmek üzere yüklenmesidir.[364] Hadis öğretim ve öğrenim yolları anlamındaki söz konusu yollar sekiz tanedir. Bunlar önem sırasına göre semâ, kırâet, icâzet, münâvele, mukâtebe, i'lâm, vasiyye ve vicâde şeklinde sıralanmaktadır.[365] Râvi aldığı ve naklettiği rivâyeti, hadis öğrenim ve öğretim yollarından hangisi ile almışsa o yola delalet eden siğaları kullanmaktadır.

Rebî'in *Müsned*'ine baktığımızda hicrî ikinci asrın rivâyet üslûbuna uygun olarak daha çok 'an rivâyet siğasının kullanıldığını görmekteyiz.[366] Bununla beraber haddesenî/haddesanâ, beleğanî/beleğanâ, ahberanî/ahberanâ, kâle, semi'tu, revâ/yervî siğaları da kullanılmıştır. Eserde

---

[363] İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, s. 1004; Mecma', el-Mu'cemu'l-Vasît, s. 229; Ahmed Muhtar Abdu'l-Humeyd, Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabîyye el-Mu'âsira, Alimu'l-Kutub, yy 2008, I, s. 561.

[364] Suyûtî, Tedrîbu'r-Ravi, II, s. 4; San'ânî, Tavdîhu'l-Efkâr, II, s. 187; Subhî es-Salih, Ulûmu'l-Hadis ve Mustalehahu, Dâru'l-İlim li'l-Melâyin, Beyrut 2006, s. 88; Koçyiğit, Hadis Terimleri, s. 448.

[365] Mahmud et-Tahhân, Mustalehu'l-Hadîs, Mektebetu'l-Ma'ârif, yy, ty, s. 84-87; es-Salih, Ulûmu'l-Hadis, s. 88-104; Koçyiğit, Hadis Terimleri, s. 449-450.

[366] Erul, "Rivâyet Üslûbu (I)", AÜİFD, XLIII, s. 45.

kullanılan siğalar ve kullanım miktarlarını tablo halinde şu şekilde göstermek mümkündür.

Kullanılan Siğalar		Sayısı
1.	‘An	Yaklaşık tüm rivâyetler
2.	Beleğanî/Beleğanâ	119
3.	Kâle/Yekûlu	63
4.	Min, ‘An tariki fulân	39
5.	Semi’tu/ Edrektu	21
6.	Haddesenî/Haddesenâ	15
7.	Ahberanî/Ahberanâ	15
8.	Se’eltu	7
9.	Revâ/Yervî	7

Konunun daha iyi anlaşılması için kullanılan her siğa ile ilgili örnekler vermek suretiyle konuya devam etmek istiyoruz.

- ‘An’an:

Rebî’in eserine bakıldığında en fazla kullanılan tahdis siğasının, ‘an, şeklinde olduğu görülmektedir. Hatta rivâyetlerin tamamına yakını ‘an siğasıyla rivâyet edilmiştir. Rebî’in sıklıkla kullandığı tarikte yer alan Ebû ‘Ubeyde ve Câbir b. Zeyd de kendi hocalarından en fazla bu tahdis siğasını kullanarak rivâyette bulunmuşlardır.

Misal:

– er-Rebî' 'an Ebî 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd, [367]

– er-Rebî' 'an Yahyâ b. Kesir 'an Şuayb 'an Katâde 'an İkrîme 'an İbn Abbâs,[368]

– er-Rebî' 'an Muhammed b. 'Umeyr el-'Abdi 'an Ebî Hüreyre,[369]

– er-Rebî' 'an Ebî Eyyûb el-Ensârî,[370]

– er-Rebî' 'an 'Ubâde b. Sâmit.[371]

Rebî' eserinde kullandığı sened zincirlerinde genellikle senede kendi ismiyle başlamamaktadır. Senede en fazla hadisleri rivâyet ettiği hocası Ebû 'Ubeyde ile başlamaktadır.

Misal:

- Ebû 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd 'an Ebî Hüreyre,[372]
- Ebû 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd 'an İbn Abbâs,[373]
- Ebû 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd 'an Ebî Said el-Hudrî,[374]

Senedinin herhangi bir yerinde 'an şeklinde rivâyet edilen hadislere mu'an'an hadis denilmektedir. [375] Özellikle hicrî birinci asırdan itibaren 'an siğasıyla hadisler rivâyet edilmiştir. Tahdîs, semâ ve ihbâr gibi eda siğaların henüz yaygınlık kazanmadıkları ilk asırda bir hocadan semâ yoluyla alınan hadislerin naklinde 'an

[367] Rebî', el-Câmi', III, s. 205, h.no: 790.
[368] Rebî', el-Câmi', I, s. 11, h.no: 17.
[369] Rebî', el-Câmi', IV, s. 255, h.no: 885.
[370] Rebî', el-Câmi', I, h.no: 191, 201; II, h.no: 468, 488.
[371] Rebî', el-Câmi', I, h.no: 214, 226, 268; II, h.no: 469, 492, 495, 557, 584, 626, 647.
[372] Rebî', el-Câmi', I, s. 7, h.no: 5.
[373] Rebî', el-Câmi', I, s. 7, h.no: 7.
[374] Rebî', el-Câmi', I, s. 7, h.no: 6.
[375] Bkz. İbn Hacer, Teğlîku't-Ta'lîk Alâ Sahîhi'l-Buhârî, (Thk. Said Abdurrahman Musa el-Kazkî), el-Mektebetu'l-İslâmî, Buyrut 1405, II, s. 9; Aydınlı, "Mu'an'an", DİA, TDVY, Ankara 2005, XXX, s. 326.

siğasına sıkça başvurulmuştur. [376] Hatta imam Şafiî kendi döneminden önce bu siğanın semâ dışında pek kullanılmadığını belirtmiştir.[377] Dolayısıyla Rebî' b. Habîb'in 'an siğasıyla rivâyet ettiği hadislerin ekseriyetinde semâ gerçekleşmiştir denilebilir. Zaten Rebî', rivâyetlerin ekseriyetini hocası Ebû 'Ubeyde ve onun hocası Câbir b. Zeyd'den yapmaktadır. Söz konusu her iki hocasıyla görüşme imkânı bulmuştur. Rebî' yukardaki örneklerde görüldüğü gibi bazen hocalarını aşarak doğrudan sahâbeden 'an siğasıyla rivâyette bulunmuştur. Ancak bu tür bir rivâyet eser boyunca çok nadirdir.

- Beleğanî/Beleğanâ:

Müsned'de 'an siğasından sonra sened zincirlerinde en çok kullanılan tahammül siğası beleğanî veya beleğanâdır. Belağ siğasıyla rivâyet etmek de hicrî ikinci asrın belirgin özelliklerinden birisidir.[378] Özellikle, Ma'mer b. Râşid ve Mâlik b. Enes'in eserlerinde bu tür kullanımları çokça bulmak mümkündür.[379] Rebî'in eserinde yaptığımız tarama sonucunda, 119 sened zincirinde beleğanî veya beleğanâ siğasının kullanıldığını tespit ettik. Rebî' gibi hocası Ebû 'Ubeyde ve Câbir b. Zeyd de aynı sîgayı kullanmışlardır.

Misal:

- Kâle'r-Rebî' beleğanî 'ani'd-Dahhâk,[380]
- Kâle'r-Rebî' beleğanî 'an Ebî Mes'ud el-Ensârî,[381]
- Kâle'r-Rebî' beleğanî 'an enne Ubâde b. es-Sâmit, [382]

[376] Aydınlı, "Mu'an'an", DİA, XXX, s. 326; Erul, "Rivâyet Üslûbu (I)", AÜİFD, XLIII, s. 49.
[377] Şafii, er-Risâle, (Thk. Ahmed Muhammed şakîr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, yy, ty, I, s. 379.
[378] Erul, "Rivâyet Üslûbu (I)", AÜİFD, XLIII, s. 43-44.
[379] Konu ile ilgili örnek kullanımlar için bkz. (Ma'mer, el-Câmi', X, s. 388, 405, 459; XI, s. 16, 54, 94, 124, 199; Mâlik, Muvatta', I, s. 65, 94, 150, 173, 224; III, s. 448, 456, 546, 586, 746, 788, 821, 897).
[380] Rebî', el-Câmi', III, s. 255, h.no: 849.
[381] Rebî', el-Câmi', I, s. 18, h.no: 45.
[382] Rebî', el-Câmi', I, s. 18, h.no: 46. Diğer örnekler için bkz. (h.no: 57, 72, 346, 835, 847).

- Ebû 'Ubeyde kâle beleğanî enne 'Umera b. el-Hattâb,[383]
- Ebû 'Ubeyde kâle beleğanî enne Resulullâh,[384]
- Câbir b. Zeyd kâle belğanî 'an Resulullâh,[385]
- Câbir b. Zeyd kâle beleğanî 'an enne 'Umera b. el-Hattâb,[386]
- Câbir b. Zeyd kâle beleğanî 'an Muaviye b. Ebî Süfyan,[387]

Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere beleğanî siğasıyla rivâyet edilen hadislerin bir kısmında ittisal olsa da bazı rivâyetlerin senedlerinde râvi düşmüştür. Dolayısıyla hadisin senedinde inkıtâ olmuştur. Rebî' b. Habîb'in hangi nedenlerden dolayı senedlerdeki râvileri düşürdüğünü bilemiyoruz. Mesela Rebî' doğrudan beleğanî siğasıyla sahâbeden rivâyette bulunmuştur. Hocası Ebû 'Ubeyde de hem sahâbe hem de Hz. Peygamber'den beleğanî siğasıyla rivâyette bulunmuştur. Ebû 'Ubeyde'nin bazı sahâbîlerle görüşmüş olma ihtimali olsa da Hz. Peygamber'den doğrudan rivâyette bulunması, hadisi zayıf durumuna düşürmektedir. Aynı durum, Câbir b. Zeyd için de geçerlidir. Kendisi birçok sahâbiyle görüşmüş olabilir ancak hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyet etmesi, hadis tekniği açısından senedde inkıtâ olmakta ve bu durum hadisin zayıf olmasına sebep olmaktadır.[388]

383 Rebî', el-Câmi', I, s. 10, h.no: 14.
384 Rebî', el-Câmi', I, s. 10, h.no: 15. Diğer örnekler için bkz. (h.no: 30, 63, 66, 157, 234, 291, 348).
385 Rebî', el-Câmi', I, s. 7, h.no: 3. Diğer örnekler için bkz. (h.no: 4, 27, 31, 34, 62, 71, 94, 95).
386 Rebî', el-Câmi', I, s. 8, h.no: 10.
387 Rebî', el-Câmi', I, s. 13, h.no: 26.
388 Nureddin es-Sâlimî'ye göre Câbir b. Zeyd ve Ebû 'Ubeyde'nin mürsel olarak rivâyet ettiği hadisler, muttasıl hükmündedir. Çünkü her iki ravi birçok sahâbîyle görüşme imkânı bulmuştur. Kannûbî de bu tür hadislerin bir kısmının başka tariklerle muttasıl olarak nakledildiğini, ayrıca başta Mâlik'in *Muvatta'* ve Buhârî'nin *Sahîh'i* olmak üzere birçok sahih hadis kaynaklarında da mu'allak, mürsel, mu'dal ve münkati' rivâyetlerin var olduğunu belirtmektedir. Bkz. (Sâlimî, Şerh, I, s. 9, 26, 30, 420, 446; III, s. 12, 76, 96,

- Semi'tu, Se'eltu, Edrektu:

Eserde az da olsa semi'tu tahammül siğası kullanılmıştır. Bu siğayı Rebî'den daha ziyade Ebû 'Ubeyde ve Câbir b. Zeyd kullanmışlardır. Rebî' sadece bir rivâyette semi'tu siğasıyla Câbir b. Zeyd'den rivâyette bulunmuştur. Ancak Ebû 'Ubeyde ve Câbir b. Zeyd bu siğayı birçok defa kullanmışlardır. Câbir b. Zeyd'in kullandığı siğalardan bir tanesi sordum ve ulaştım manasına gelen "*se'eltu ve edrektu*" siğalarıdır.

Misal:

- Kâle'r-Rebî' b. Habîb semi'tu Câbir b. Zeyd 'an İbn Abbâs.[389]
- Ebû 'Ubeyde kâle vekad semi'tu 'an İbn Ömer.[390]
- Ebû 'Ubeyde kâle vekad semi'tu 'an Enes b. Mâlik.[391]
- Ebû 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd kâle semi'tu Câbir b. Abdillâh.[392]
- Ebû 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd kâle semi'tu enne Resulallah. [393]
- Ebû 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd kâle edrektu unâsen mine's-sahâbe.[394]
- Ebû ',Ubeyde an Câbir b. Zeyd kâle se'eltu Aişe.[395]

99; Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 108-116). Özellikle Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer alan muallak rivâyetler ve bu konudaki tartışmalar için bkz. (Mehmet Bilen, İbn Hacer'in Buhârî Savunusu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, 156-185).

389 Rebî', el-Câmi', III, s. 203, h.no: 776.
390 Rebî', el-Câmi', I, s. 78, h.no: 301.
391 Rebî', el-Câmi', II, s. 127, h.no: 468.
392 Rebî', el-Câmi', I, s. 31, h.no: 97.
393 Rebî', el-Câmi', II, s. 121, h.no: 447.
394 Rebî', el-Câmi', I, s. 14, h.no: 29. Diğer örnekler için bkz. (h.no: 52, 123, 162, 284).
395 Rebî', el-Câmi', I, s. 38, h.no: 133. Diğer örnekler için bkz. (h.no: 150, 205, 318, 409).

Semi'tu siğası hadis tahammül siğaları içerisinde en üstün olanıdır. Zira bu siğa sadece semâ metoduyla gelen rivâyetlere tahsis edilmiştir.[396] Ancak yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere Rebî'in eserinde semi'tu siğasıyla gelen rivâyetlerin tamamında likâ ve semânın gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Mesela, yukarıda verdiğimiz örnekte Câbir b. Zeyd doğrudan Hz. Peygamber'den semi'tu diyerek rivâyette bulunmuştur. Hâlbuki Câbir b. Zeyd tabiîndendir ve sened zincirinde sahabeyi düşürmüştür. Yine Rebî'in hocası Ebû 'Ubeyde'nin İbn Ömer (ö. 73/692) ile görüşmüş olma ihtimali de zayıf gözükmektedir. Dolayısıyla Rebî'in eserinde semi'tu siğasıyla gelen tüm rivâyetlerin semâ metoduyla alındığını söylemek mümkün değildir. Bünyamin Erul'un da dediği gibi Rebî'in eserinde bu tür muttasıl olmayan bazı rivâyetlerde semi'tu lafzının kullanılması, söz konusu dönemde henüz rivâyet geleneğinin tam olarak oturmadığına işarettir.[397] Genellikle Câbir b. Zeyd tarafından se'eltu ve edrektu siğası ile nakledilen rivâyetlerde ise semânın gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Çünkü Câbir, sadece sahâbeden özellikle de Hz. Aişe'den rivâyette bulunurken bu siğaları kullanmıştır. Câbir'in birçok sahâbîden rivâyette bulunduğu malumdur.

- Haddesenî/Haddesenâ:

Bu siğa hem Rebî' b. Habîb hem de hocaları tarafından kullanılmıştır. Eserde yaptığımız incelemede on beş rivâyette söz konusu siğanın kullanıldığını tespit ettik. Rebî' daha çok hocası Ebû 'Ubeyde'den rivâyette bulunurken haddesenî siğasını kullanmıştır. Heddesenî siğası da semâ metoduna delalet etmektedir.[398] *Müsned*'de haddesenî siğasıyla rivâyet edilen rivâyetler muttasıldır.

---

[396] Bağdâdî, el-Kifâye fi İlmî'r-Rivâye, (Thk. Ebû Abdullâh es-Surkî) el-Mektebetu'l-İlmiyye, Medine ty, I, s. 283-284.

[397] Erul, "Rivâyet Üslûbu (III)", AÜİFD, XLIV, s. 52.

[398] Bağdâdî, el-Kifâye, I, s. 283-284; Koçyiğit, Hadis Usûlu, s. 236.

Misal:

- Kâle'r-Rebî' haddesenî Ebû 'Ubeyde 'an Câbir[399]
- Kâle Câbir b. Zeyd haddesenâ raculun min ehli küfe,[400]
- Kâle Câbir b. Zeyd haddesenâ Enes b. Mâlik,[401]
- 'An İbn Abbâs kâle Bilal haddesenî Ebûbekir,[402]
- Ebû Süfyân kâle heddesenâ Abdulmelik, [403]
- Kâle/Yekûlu:

Rebî'in eserinde başvurduğu hadis tahammül siğalarından bir tanesi de kâle siğasıdır. Kâle tahdis siğası, hem Rebî' hem de hocaları Ebû 'Ubeyde ve Câbir b. Zeyd tarafından kullanılmıştır.

Misal:

- Kâle'r-Rebî' kâle Ebû 'Ubeyde Beleğanî 'ani'n-Nebî,[404]
- Kâle'r-Rebî' kâle İbn Abbâs,[405]
- Kâle'r-Rebî' kâle Damâm b. es-Sâib 'an Câbir b. Zeyd 'an İbn Abbâs,[406]
- Ebû 'Ubeyde kâle beleğanî 'an enne Ömer b. Hattâb,[407]
- Ebû 'Ubeyde kâle beleğanî enne Rasulallah,[408]
- Ebû 'Ubeyde kâle kâle Rasulullâh,[409]

---

[399] Rebî', el-Câmi', I, s. 6-12, h.no: 1, 2, 3, 18.
[400] Rebî', el-Câmi', III, s. 215, h.no: 827.
[401] Rebî', el-Câmi', III, s. 216, h.no: 831. Diğer örnekler için bkz. (h.no: 837, 854, 870, 872).
[402] Rebî', el-Câmi', I, s. 32, h.no: 104.
[403] Rebî', el-Câmi', IV, s. 262, h.no: 911.
[404] Rebî', el-Câmi', I, s. 23, h.no: 63.
[405] Rebî', el-Câmi', II, s. 122, h.no: 450.
[406] Rebî', el-Câmi', II, s. 140, h.no: 520. Rebî' b. Habîb'in kâle siğasıyla rivâyet ettiği diğer örnekler için bkz. (h.no: 623, 630, 653, 741, 742, 789, 793, 845).
[407] Rebî', el-Câmi', I, s. 10, h.no: 14.
[408] Rebî', el-Câmi', I, s. 10, h.no: 15.

- Câbir b. Zeyd kâle beleğanî 'an Mu'aviye,[410]
- Câbir b. Zeyd kâle kâle Rasulullâh,[411]
- Câbir b. Zeyd 'an İbn Mesud yekâlu kâle'n-Nebi,[412]
- Câbir b. Zeyd kâle İbnu Abbâs,[413]

Her ne kadar kâle siğası, hadis usulünde semâ için kullanılan tahammül siğalarından biri olsa da[414] yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere Rebî'in kâle siğasıyla naklettiği rivâyetlerin bir kısmında ittisal yoktur. Söz konusu rivâyetlerde neden kâle siğası kullanıldığı hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Dolayısıyla bu tür rivâyetlerin tamamında semâ ve likânın gerçekleştiğini söylemek mümkün değildir. Mesela; Rebî' bir râviyi düşürerek İbn Abbâs'tan kâle siğasıyla rivâyette bulunmuştur. Yine Ebû 'Ubeyde bazı sahâbîlerle görüşme imkânı bulmuş olsa da Hz. Peygamber'den kâle diyerek rivâyette bulunmuştur. Câbir b. Zeyd'in Hz. Peygamber'den doğrudan kâle diyerek yaptığı rivâyetler için de durum aynıdır. Rebî'in eserinde bu tür rivâyetler başka tariklerle muttasıl olarak rivâyet edilmiş olsa da söz konusu rivâyetler hadis tekniği açısından zayıftır.[415]

- Ahberanî/Ahberanâ:

Ahberanî ve ahberanâ siğaları, ilk asırda semâ metoduna delalet eden siğalardan sayılmasına rağmen daha sonraki

---

[409] Rebî', el-Câmi', I, s. 25, h.no: 73. Ebû 'Ubeyde'nin kâle siğasıyla rivâyet ettiği diğer örnekler için bkz. (h.no: 30, s. 66, s. 159, s. 234, s. 278, s. 290, s. 291, s. 380, s. 410, s. 411).

[410] Rebî', el-Câmi', I, s. 13, h.no: 26.

[411] Rebî', el-Câmi', I, s. 9, h.no: 11.

[412] Rebî', el-Câmi', II, s. 157, h.no: 591.

[413] Rebî', el-Câmi', I, s. 26, h.no: 75. Câbir b. Zeyd'in hem sahabe hem de Hz. Peygamber'den kâle siğası ile rivâyet ettiği diğer örnekler için bkz. (h.no: 22, 27, 31, 34, 35, 53, 55, 62, 69, 111, 123, 124).

[414] İyâz b. Musâ b. İyâz es-Sebti Ebû'l-Fazl (ö. 544/1149), el-İlmâ' İlâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ', (Thk. es-Seyyid Ahmed Sakr) Dâru't-Turâs, Kahira 1970, I, s. 69; Muctebâ Uğur, "Edâ", DİA, TDVY, Ankara 1994, X, s. 389; Koçyiğit, Hadis Usûlu, s. 236.

[415] Bu tür rivâyetlerin bazısı başka tariklerle muttasıl olarak rivâyet edilmiştir. Bkz. (Sâlimî, Şerh, I, s. 9, 25-26, 30, 420, 446; III, s. 12, 76, 96, 99; Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 108-116, 120-122).

asırlarda siğanın kıraat, icâzet veya münâveleye delalet edebileceği belirtilmiştir.[416] Rebî', eserin ilk iki cüzünde bu siğayla rivâyette bulunmamasına rağmen eserin son iki cüzünde birkaç yerde ahberanî ve ahberanâ siğası kullanmıştır. Siğa, hem Rebî' hem de hocaları tarafından kullanılmıştır.

Misal:

- Kâle'r-Rebî' ahberanâ Bişr 'an İsmail b. Aliyye 'an Dâvud b. Akil 'an Ebî Hind 'ani'ş-Şe'bî 'an Masrûk kâle kuntu 'inde Aişe.[417]
- Ve ahberanâ Ebû Rebî'e b. Zeyd b. Avf el-Amirî el-Basrî kâle ahberanâ Hammâd b. Seleme 'an Sâbit el-Bennânî 'an Ebî Osman.[418]
- Ahberanâ Ebû Kubeysa 'an Abdulğaffâr el-Vâsitî 'an 'Atâ enne Ali.'[419]
- Câbir b. Zeyd se'elehu Hacâc ve kâle ya Ebâ Şa'sâ ahbirnî.[420]
- Câbir b. Zeyd 'an İbn Abbâs kâle ahberanî ennehû bâte.[421]

Rebî'in eserinde ahberanî veya ahberanâ siğasıyla rivâyet edilen hadislerin senedlerinde herhangi bir inkıtâ bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu rivâyetler sened açısından muttasıldır. Ancak rivâyetlerde Rebî'in bu siğayı hangi amaçla kullandığına dair herhangi bir bilgi olmadığından, sığanın hadis

---

[416] Râmehürmizî, el-Muhaddisu'l-Fâsıl, I, s. 431; Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nisâburî (ö. 405/1014), Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadis, (Thk. es-Seyyid Mu'zam), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, I, s. 256-261; Uğur, "Edâ", DİA, X, s. 389; Yücel, "İhbar", DİA, TDVY, Ankara 2000, XXI, s. 528-529.
[417] Rebî', el-Câmi', III, s. 212, h.no: 824.
[418] Rebî', el-Câmi', III, s. 213, h.no: 825.
[419] Rebî', el-Câmi', III, s. 219, h.no: 838.
[420] Rebî', el-Câmi', IV, s. 266, h.no: 934.
[421] Rebî', el-Câmi', I, s. 55, h.no: 203.

tahammül yollarından semâ, kırâet, icâzet veya münâveleye delalet edebileceğini söylemek mümkündür.

- Diğer Siğalar:

Rebî'in eserinde revâ ve yervî ifadeleri ile bazı rivâyetler bulunmaktadır. Ancak bu ifadelerin istılâhî bir amaçla kullanıldığını söylemek güçtür. Dolayısıyla revâ siğasıyla rivâyet edilen haberlerin, hadis alma yolarından herhangi birisine delalet ettiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Bu tür rivâyetlerin ekseriyeti muttasıl olmasına rağmen az da olsa aralarında münkatı' olan rivâyetler de vardır.

Misal:

- Ebû 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd kâle ellezi yervî 'an Abdillâh b. Mesûd.[422]
- Rebî' kâle Ebû 'Ubeyde ve kad revâ Said b. Cübeyr 'an İbn Abbâs.[423]
- Revâ Ebû 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd 'an İbn Abbâs.[424]
- Kâle Abbâd b. el-Avvâm revâ 'an Asım b. Kelîb ennehu kâle.[425]
- el-İmâm revâ 'an Rasulillâh.[426]

Hadis naklederken rivâyetlerde kullanılan kavramlardan bir tanesi de "*min tariki fulân*" veya "*an tariki fulân*" ifadesidir. Sâlimî, bu tür ifadeler ile müellifin önceki hadisin senedini kast ettiğini,

422 Rebî', el-Câmi', I, s. 44, h.no: 165.
423 Rebî', el-Câmi', I, s. 60, h.no: 223.
424 Rebî', el-Câmi', III, s. 232, h.no: 862.
425 Rebî', el-Câmi', III, s. 242, h.no: 878.
426 Rebî', el-Câmi', IV, s. 264, h.no: 923.

yani aynı hadisin farklı iki senedle geldiğine işarette bulunduğunu ve bunu ihtisar amacıyla yaptığını belirtmektedir.[427]

Misal:

- Ebû 'Ubeyde min tariki İbn Ömer 'ani'n-Nebî.[428]
- Min tariki İbn Abbâs 'anhu 'aleyhi's-Selâm.[429]
- Ebû 'Ubeyde 'an tariki İbni 'Umer.[430]

Netice itibariyle Rebî'in eserinde hadis alma ve nakletme ile ilgili kullanılan siğalar hakkında şunları söylemek mümkündür. Eserde kullanılan siğalar, hicrî ikinci asırda hadis kitaplarında kullanılan rivâyet üslûbu ile uyum halindedir. Özellikle hicrî ikinci asrın önemli hadis eserlerinden Ma'mer b. Râşid ve Enes b. Mâlik'in eserlerinde kullanılan hadis tahammül siğalarındaki üslup bakımından benzerlik içerisindedir. Rebî'in eserinde kullanılan 'an, beleğanî, semi'tu, ahberanî, haddesenî ve kâle hadis tahammül siğalarını, hicrî ikinci asrın önemli hadis mecmularında bulmak mümkündür. Ma'mer b. Râşid de kendi eserinde hadisleri en fazla 'an[431] usulüyle rivâyet etmekle beraber zaman zaman beleğanî,[432] ahbaranî,[433] haddesenî[434] ve semi'tu.[435] siğalarını da kullanmıştır. Aynı tahammül siğaları İmam Mâlik tarafından da kullanılmıştır.[436] Ancak söz konusu dönemde hadis rivâyet siğaları henüz teşekkülünü tamamlamadığından kullanılan siğaların hangi tahammül yoluna delalet ettiğini kesin

[427] Sâlimî, Şerh, III, s. 51, 132.
[428] Rebî', el-Câmi', I, s. 20, h.no: 54.
[429] Rebî', el-Câmi', I, s. 88, h.no: 346; II, s. 180, h.no: 686.
[430] Rebî', el-Câmi', II, s. 182, h.no: 693.
[431] Bkz. Ma'mer, el-Câmi', X, s. 379, 380, 381, 382, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391. Krş. Erul, "Rivâyet Üslûbu (I)", AÜİFD, XLIII, s. 152-155.
[432] Bkz. Ma'mer, el-Câmi', X, s. 405, 459; XI, s. 8, 16, 31, 36, 54, 94, 114, 124, 199.
[433] Bkz. Ma'mer, el-Câmi', X, s. 396, 397, 398, 417, 431, 444, 456.
[434] Bkz. Ma'mer, el-Câmi', XI, s. 7, 57, 89, 103, 112, 169, 171, 199.
[435] Bkz. Ma'mer, el-Câmi', X, s. 389, 390, 402, 433, 442, 467.
[436] Enes b. Mâlik'in eserlerinde kullanılan hadis tahammül ve eda siğaları örnekleri çin bkz. Mâlik, Muvatta', h.no: 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 30, 66.

olarak söylemek güçtür. Bununla beraber, kullanılan siğaların geneline bakıldığında hicrî ikinci asırda söz konusu lafızların daha çok semâ için kullanıldığını söylememiz mümkündür.

2.3.7. Âlî İsnâdlar

Hadis ilminde isnâdlar, ihtiva ettikleri râvilerin az veya çokluğu açısından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bir hadis, onu rivâyet eden son râviyi ilk kaynağa ulaştıran yolun kısalığına veya uzunluğuna göre farklı değerlendirilmiştir.[437] Mesela tabiînden olan bir kişi Hz. Peygamber’den hadisi rivâyet ederken en kısa yoldan bir sahâbî vasıtasıyla rivâyette bulunmuştur. Yani aslında hadisi bir sahâbîden işitmiştir ve kendisi ile Hz. Peygamber arasında bir kişi bulunmaktadır. Bazen de tabiînden olan kişi, hadisi sahâbîden değil de kendisi gibi başka bir tabiîden işitmiş olabilir. İşte o zaman hadisi nakleden tabiî ile Hz. Peygamber arasındaki râvi sayısı artmış ve bu sayı bazen iki, üç, dört olabilmektedir. Rivâyet zincirindeki râvi sayısı ne kadar az ise o sened ve dolayısıyla senedle gelen bilgi de ona göre değerlidir. Çünkü seneddeki râvi sayısı arttıkça doğal olarak her bir râvinin zapt ve hıfzından kaynaklanan hata yapma oranı da artmaktadır.[438] Bir hadisin ilk kaynağına en kısa yolla varılan senede âli isnâd, aynı hadise daha uzun yolla varılan isnâda da nâzil isnâd denilmiştir.[439]

Muhaddisler âlî isnâdları elde etmek için meşakkatli yolculuklar yapmışlardır.[440] Ahmed b. Hanbel, âlî isnâdı araştırmanın, selefin sünneti olduğunu belirtmiştir.[441] Başta sahâbîler olmak üzere bu tür rivâyetleri elde etmek için rihle

---

[437] Koçyiğit, Hadis Usûlu, s. 151.
[438] İbnu’s-Salâh, Mukaddime, s. 256.
[439] İbnu’s-Salâh, Mukaddime, s. 255-256; Küçük, “İsnâd”, DİA, XXIII, s. 157.
[440] Bağdâdî, el-Câmi’ li Ahlâki’r-Râvi ve Adâbi’s-Sâmi’, (Thk. Mahmud Tahhân), Mektebetu’l-Ma’ârif, Riyad ty, s. 123; İbnu’s-Salâh, Mukaddime, s. 255; Suyûtî, Tedrîb, II, s. 605.
[441] Bağdâdî, el-Câmi’, I, s. 123; İbnu’s-Salâh, Mukaddime, s. 256.

denilen ilmî yolculuklara çıkmışlardır. Yahyâ b. Ma'în ölüm döşeğindeyken son arzusunun ne olduğu sorulduğunda *"Beytun hâlî ve isnâdun âlî"* [442] (boş bir ev ve âlî bir isnâd) demiştir.

Rebî' b. Habîb'den yaklaşık yirmi beş yıl önce vefat eden ve hicrî ikinci asrın önemli hadis âlimlerinden birisi olan Ma'mer b. Râşid'in *Câmi'*in'deki rivâyetlere baktığımızda rivâyetlerin sülâsî ve rubâî olduğunu görmekteyiz.[443] İmam Mâlik'in *Muvatta*'ındaki hadislerin ekseriyeti sünâîdir. Yani Mâlik ile Hz. Peygamber arasında biri sahâbî diğeri tabiînden olmak üzere iki râvi vardır. Ahmed b. Hanbel'in eserinde sülâsî olan 337 rivâyet bulunmaktadır. Buharî'de ise 22 sülâsî rivâyet vardır.[444]

Âlî ve nâzil isnâdlar açısından Rebî' b. Habîb'in eserine baktığımızda senedlerin ekseriyetinin sülâsî olduğunu görmekteyiz. Yani muttasıl rivâyetlerde Rebî' ile Hz. Peygamber arasında genelde üç kişi bulunmaktadır. Mürsel rivâyetlerde ise Rebî' ile ilk râvi arasında genelde iki kişi vardır. Eserdeki muttasıl ve merfû' senedler daha çok sülâsiyâttan oluşmasına rağmen bazı rivâyetlerde bu sayının az da olsa arttığını görmekteyiz.

Misal:

- Ebû 'Ubeyde - Câbir b. Zeyd - İbn Abbâs - Rasulullâh,[445]
- Ebû 'Ubeyde - Câbir b. Zeyd - Rasulullâh,[446]

---

[442] Ömer b. Alî b. Ömer el-Kazvînî (ö. 750/1350), Meşîhatu'l-Kazvînî, (Thk. Amir Hasan Sabri), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, yy 2005, s. 86; Şemsuddin es-Sahâvî (ö. 902/1496), Fethu'l-Muğîs, (Thk. Ali Hüsyn Ali), Mektebetu's-Sünne, Mısır 2003, III, s. 338; Burhânuddîn İbn Ömer el-Bukâî (ö. 855/1452), en-Nuketu'l-Vefiyye Bimâ fi Şerhi'l-Elfiyye, (Thk. Mahir Yasin), Mektebetu'r-Rüşd, yy 2007, II, s. 402-403.

[443] Erul, "Rivâyet Üslûbu (II)", AÜİFD, XLIII, s. 54-55.

[444] Sülâsiyât, Hz. Peygamber ile son râvi arasında üç kişi bulunan senedlerdir Ahmet b. Hanbel ve Buhârî'nin bu rivâyetleri, onların en âli isnâtlarıdır. Bkz. (Nureddin Muhammed 'Itır, Menhecu'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadis, Dâru'l-Fikr, Suriye 1997, s. 359; Küçük, "İsnâd", DİA, XXIII, s. 156-157).

[445] Rebî'in eserinde yaklaşık olarak elli civarı sahâbîden rivâyette bulunulmuştur. Bunların içerisinde İbn Abbâs'tan iki yüzden fazla rivâyet vardır. Ebû Hüreyre, Aişe, Ebû Said el-Hudrî ve Enes b. Malîk de çokça rivâyette bulunulan diğer sahâbîlerdir. Tezimizin "Kendisinden Rivâyet Edilen Sahâbîler" başlığına bakılabilir.

- Yahyâ b. Kesir - Şu’ayb - Katâde - İkrîme - İbn Abbâs,[447]
- Musa b. Cübeyr - Abdulmecîd ve Fudayl b. İyâz - Mansûr b. el-Mu’temir - Hakem b. ‘Uyeyne - Ali b. Ebî Tâlib, [448]
- Bişr - İsmail b. ‘Uleyye - Davud b. ‘Ukayl - Ebî Hind - Şa’bî - Masrûk - Aişe,[449]
- Bişr b. el-Merîsî (Mureysiyyi) - Muhammed b. Ya’lâ - Hasan b. Dinâr - Husayb b. Cahder - İshak b. Abdillâh - Haris b. Nevfel - İbn Abbâs[450]

Rebî’ b. Habîb genellikle Ebû ‘Ubeyde - Câbir b. Zeyd - İbn Abbâs kanalıyla rivâyette bulunduğu için muttasıl ve merfû’ olan rivâyetleri daha çok sülâsîdir. Genelde Câbir b. Zeyd kanalıyla rivâyet edilen mevkûf rivâyetlerde ise bu sayı ikiye kadar düşmektedir. Ancak az da olsa bazı rivâyetlerde râvi sayısının arttığı ve bu sayının en fazla yediye kadar çıktığı görülmektedir.

İbâdîler, Rebî’in eserini özellikle ihtiva ettiği âlî isnâdlardan dolayı önemsemişlerdir. Hatta Rebî’ - Ebû ‘Ubeyde - Câbir b. Zeyd şeklindeki sened zincirini en güvenilir sened kabul edip bu senedi altın sened anlamında “*es-silsiletu'z-zehebiyye*” olarak kabul etmişlerdir.[451] Söz konusu sened zinciri birkaç özelliğinden dolayı İbâdîlerce en sağlam sened zinciri olarak kabul edilmiştir. Râvilerin adalet ve zabt açısından üstün derecede sayılması, her râvinin hocası ile uzun süre beraber kalmış olması ve seneddeki

---

[446] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 9, h.no: 11.
[447] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 11, h.no: 17.
[448] Rebî’, el-Câmi’, III, s. 232, h.no: 861.
[449] Rebî’, el-Câmi’, III, s. 212, h.no: 824.
[450] Rebî’, el-Câmi’, III, s. 222, h.no: 844.
[451] Bus’îdî, Rivâyetu’l-Hadis, s. 47. Hadis âlimlerin râviler hakkındaki farklı değerlendirmelerinden dolayı en sahih isnadın hangisi olduğu hususu ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. (Ahmet Yücel, “Silsiletu’z-Zeheb”, DİA, TDVY, Ankara 2009, XXXVII, s. 208-209.

üç kişinin de fakih olması, sayılan özelliklerdendir.[452] Sâlimî konu ile ilgili şunları ifade etmektedir: "*Bil ki bu kıymetli Müsned, sened açısından en âlî ve rivâyet açısından en sahih hadis kitabıdır. Tüm ricali, ilim, verâ, zapt, emanet, adalet ve güvenilirlik açısından meşhurdur. Tüm bunlar dinde imam ve mühtediler için imamdırlar.*"[453]

2.3.8. Muttasıl ve Münkatı' İsnâdlar

Rebî'in *Müsned*'inde yer alan hadisleri, senedin muttasıl ve münkatı' oluşu açısından incelendiğinde senedlerin daha çok muttasıl olduğu görülmektedir. Eserdeki rivâyetleri ittisâl açısından gruplandırdığımızda yaptığımız sayıma göre karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Müsned'deki İsnâdlar	Cilt: 1-2	Cilt: 2-3	Toplam:
Muttasıl Rivâyetler	560	117	677
Münkatı' Rivâyetler	181	145	326

Tabloya bakıldığında hadislerin daha çok muttasıl olduğu gözükmektedir. Özellikle ilk iki cüzde muttasıl hadis sayısı, yaklaşık olarak toplam rivâyetlerin üçte ikisine tekabül etmektedir. Son iki cüzde ise münkatı' olan rivâyetler daha fazladır. Bunun sebebi son iki cüzde Câbir b. Zeyd'in mürsel olarak rivâyet ettikleri ile Rebî'in tartıştığı kimselere karşı delil olarak kullandığı rivâyetlerin bulunmasıdır. Toplama bakıldığında bin civarındaki rivâyetin yaklaşık olarak üçte birinin münkatı' olduğu görülmektedir.

[452] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), I, s. 15-17; Bus'îdî, Rivâyetu'l-Hadis, s. 47.
[453] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), I, s. 15.

Hicrî ikinci asırdaki diğer hadis mecmualarına bakıldığında hadislerin daha çok münkatı’ olduğunu görmekteyiz. Zira bu asırda isnâd sistemi henüz gelişimini tamamlamış değildir. Dolayısıyla hadis mecmualarında muttasıl ve münkatı’ rivâyetler iç içe olup münkatı’ olan rivâyetler önemli bir yekûn tutmaktadır. Eserlerde hem Hz. Peygamber’e isnâd edilen merfû’ hem de sahâbe ve tabiîne izafe edilen mevkûf ve mürsel rivâyetler mevcuttur. Ancak hicrî üçüncü asra gelindiğinde rivâyetlerin gittikçe muttasıl hale geldiği ve muhaddislerin özellikle sened açısından problemli olan rivâyetlerden sakındıkları ve eserlerine daha çok muttasıl olan rivâyetleri aldıkları görülmektedir.[454]

Rebî’in *Müsned*’indeki muttasıl hadislerin toplam hadislere oranı, Ma’mer b. Râşid’in *Câmi’*indeki muttasıl rivâyetlerin toplam hadis sayısına oranından daha fazladır.[455] Buna göre, Rebî’in eserindeki münkatı’ rivâyetler daha azdır. Bunun nedeni, Rebî’in eserinde naklettiği rivâyetlerin ekseriyetini, belli bir isnâdla rivâyet etmiş olmasıdır. *Müsned*’deki muttasıl rivâyetlerin fazla oluşunun bir nedeni de hicrî üçüncü asra doğru gelindikçe hadisçilerin daha çok problemsiz ve muttasıl senedlere yönelmesi olarak kabul edilebilir. Nitekim Bus’îdî, Rebî’in öncelikle Hz. Peygamber’den gelen muttasıl ve merfû hadisleri eserinde toplamak istediğini, ancak ihtiyaç duyulduğunda sahâbe ve tabiînin sözlerine de müracaat ettiğini belirtmektedir.[456]

2.3.9. Merfû’ İsnâdlar

İsnâd, bir bakıma bizleri metne götüren yoldur. Bu yol bazen Hz. Peygamber’e ulaşsa da bazen sahâbe veya tabiînde son bulmaktadır. İşte söz konusu isnâd, kimde son bulursa onun bizlere naklettiği haber de o kimsenin söz veya fillerinden biri

[454] Erul, Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım, Otto Yayınları, Ankara 2016, I, s. 169.
[455] Erul, Hadis Tetkikleri, I, s. 169,173.
[456] Bus’îdî, Rivâyetu’l-Hadis, s. 51-52.

olup ve bu söz ve eylemler hadis ilminde kendilerine has isimlerle belirlenmiştir. Buna göre şayet isnâd, Hz. Peygamber'de son bulur ve onun söz ve fillerini bizlere aksettirirse buna merfû', isnâd sahâbîde son bulursa bu tür hadislere mevkûf, tabiînde son bulan ve onların söz ve fillerini aksettiren rivâyetlere ise maktû' hadis denmiştir.[457]

Rebî'in *Müsned*'indeki isnâdları incelediğimizde yukarıda zikredilen her üç hadis türünün de var olduğunu görmekteyiz. Yani hem Hz. Peygamber'e isnâd edilen merfû' rivâyetler hem de sahâbe ve tabiîne izafe edilen mevkûf ve maktû' haberler mevcuttur. Ancak rivâyetlerin ekseriyetinin merfû' olduğunu söyleyebiliriz. *Müsned*'deki rivâyetleri bu açıdan incelediğimizde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Müsned'deki İsnâdlar	İlk İki Cüz	Son İki Cüz	Toplam
Merfû' Rivâyetler	674	175	849
Mevkûf' Rivâyetler	46	55	101
Maktû' Rivâyetler	22	20	42

Rebî'in *Müsned*'inde rivâyetlerin ekseriyeti merfû' ve muttasıldır. Eserde rivâyet edilen mevkûf haberlerin çoğu başta İbn Abbâs olmak üzere birçok farklı sahâbîden rivâyet edilmiştir.[458] Yine başta Câbir b. Zeyd olmak üzere farklı birçok tabiînden kırk küsur maktû' haber rivâyet edilmiştir.[459]

[457] İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 26-33; İbn Hacer, Nuhbetu'l-Fiker fi Mustalehi Ehli'l-Eser, Dâru İhyâi Turasi'l-Arab, Beyrut ty, s. 230; Koçyiğit, Hadîs Usulü, s. 160.
[458] Farklı sahâbîlerden rivâyet edilen mevkûf rivâyetler için *Müsned*'in ilk iki cüzündeki şu hadis numaralarına bakılabilir: 17, 125, 186, 187, 223, 236, 341, 628, 686, 700, 742.
[459] Örneğin: 120, 192, 372, 418, 793, 857, 888, 895, 897, 916, 920 nolu hadisler.

Rebî'in *Müsned'*inde daha çok merfû' rivâyetlerin yer almasının en önemli nedeni eserde genellikle, Rebî' - Ebû 'Ubeyde - Câbir - sahâbe şeklinde belli bir sened zinciri ile hadislerin rivâyet edilmiş olmasıdır. Söz konusu sened zincirinin dışına az çıkıldığından doğal olarak rivâyetlerin ekseriyeti muttasıl ve merfû' olmaktadır.

Eserde hadislerin daha çok merfû' ve muttasıl oluşunu, Rebî'in eserini Hz. Peygamber'den gelen merfû' ve muttasıl rivâyetlere tahsis etme düşüncesine bağlayanlar da olmuştur. Zira Rebî' öncelikle muttasıl ve merfû' rivâyetleri toplamak istemiştir. Ancak ihtiyaç duyulduğunda sahâbe ve tabiînin sözlerine de müracaat etmiştir.[460] Rebî' genellikle merfû' ve muttasıl olan rivâyeti zikretmekte ve daha sonra şayet ihtiyaç duyulursa sahâbe ve tabiînin sözlerine müracaat etmektedir. O da merfû' ve muttasıl olan hadisi, beyân, te'kit ya da tahsis etmek içindir. Birer örnekle izah edelim:

1. *"İçinde ümmü'l-kur'ân okunmayan namaz, eksiktir."*[461] Merfû' ve muttasıl olan rivâyette geçen "*ümmü'l-kur'ân*" ifadesini açıklamak için beyan mahiyetinde İbn Abbâs'ın şöyle dediği nakledilmiştir: *"Fâtihatu'l-kitâb, ümmü'l-kur'ân'dır."*[462] Yani Fatiha süresi, ümmü'l-kur'ândır. Yine bunun ardından da Rebî', tabiînden Said b. Cübeyr'in de aynı sözü İbn Abbâs'tan naklettiğini belirtmiştir.[463]

2. *"Ziraat ve bekçilik için hariç köpek besleyenin sevabında her gün bir kırat azalır."*[464] Bu rivâyeti teyit etmek amacıyla Câbir b. Zeyd tarafından başka bir rivâyetinde iki kıratın geçtiği ve her bir kıratın Uhud

[460] Bus'îdî, Rivâyetu'l-Hadis, s. 51-52.
[461] Rebî', el-Câmi', I, s. 60, h.no: 222.
[462] Rebî', el-Câmi', I, s. 60, h.no: 223.
[463] Rebî', el-Câmi', I, s. 60, h.no: 223.
[464] Rebî', el-Câmi', II, s. 186, h.no: 712.

dağı kadar olduğu açıklaması, nakledilmiştir.[465] Ayrıca Hasan-ı Basrî'nin konuyu destekleyen sözü de rivâyet edilmiştir.[466]

3. *"Büyük ve küçük abdest esnasında kıbleye dönmeyiniz"*[467] rivâyetinin genel anlam ifade etmediğini anlatmak için rivâyetin peşinden Câbîr b. Zeyd'in İbn Abbâs'a bu konuyu sorduğu ve İbn Abbâs'ın yasağın sadece çöl gibi açık alanlar için geçerli olduğunu nakletmiştir.[468] Böylece tahâret ederken kıbleye dönmeyiniz rivâyetinin mutlak olmadığını, belirtmiş olmaktadır.

Örneklerden anlaşıldığı üzere Rebî'in eserinde sahâbe ve tabiîn sözleri müstakil olarak rivâyet edilmemiştir. Öncelikle Hz. Peygamber'den muttasıl bir senedle gelen rivâyet nakledilmiştir. Ardından rivâyetin izahında kullanılmak amacıyla sahâbe ve tabiîn sözlerine müracaat edilmiştir. Bundan hareketle, Rebî'in öncelikle muttasıl ve merfû' rivâyetleri toplamak istediği söylenebilir. Rebî'in *Müsned*'i, Ma'mer'in *Câmi*'i ve kendisi ile çağdaş olan Mâlik'in *Muvatta*'ı ile mukayese edildiğinde *Müsned'*deki merfû' rivâyetlerin toplam hadis sayısına oranının çok daha fazla olduğunu, görmekteyiz. Zira Ma'mer ve İmam Mâlik'in eserlerindeki mevkûf ve maktû' rivâyetlerin sayısı, merfû' olan hadislerden daha fazladır.[469]

---

465 Rebî', el-Câmi', II, s. 186, h.no: 712.
466 Rebî', el-Câmi', II, s. 186, h.no: 713.
467 Rebî', el-Câmi', I, s. 27, h.no: 77.
468 Rebî', el-Câmi', I, s. 27, h.no: 77.
469 İbnu'l-Arabî'nin (ö. 543/1148), Ebû Bekir el-Ebherî'den naklettiğine göre *Muvatta'*da yer alan hadislerin sayısı 1720'dir. Müsned olan rivâyetlerin sayısı 600, mürsel olanların sayısı 222, mevkûf olan rivâyetlerin sayısı 330, tabiîn sözlerinin sayısı ise 285'tir. İbn Hazım (ö. 483/1090) da *Muvatta*'daki muttasıl rivâyetlerin beşyüz küsür olduğunu belirtmiştir. Ma'meri'in *Câmi'*indeki muttasıl isnadların oranı da mürsel ve münkati' olan rivâyetlere göre daha azdır. Bkz. (Muhammed b. Abdilah Ebûbekir b. Arabî el-Malikî (ö. 543/1148), el-Kabs fi Şerhi Muvatta', (Thk. Muhammed Abdullâh Velid Kerim), Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, yy, 1992, I, s. 58; ez-Zehebî, Siyeru A'lâmu'n-Nubelâ, VII, s. 172; Erul, Hadis Tetkikleri, I, s. 169, 173).

2.3.10. İsnâdlarda Meçhûl Râviler ve Şek İfadeleri

Rivâyetlerde meçhûl râvilerin yer alması, muttasıl ile münkatı' rivâyetlerin iç içe olması, Hz. Peygamber'e isnâd edilen merfû' haberlerin yanında sahâbe ve tabiînden nakledilen mevkûf ve maktû' haberlerin olması, bir eserde merfû' ve muttasıl haberlerin diğer rivâyetlerden oran olarak daha az olması, hicrî ikinci asır rivâyet üslûbunun özelliklerinden sayılmaktadır.

Rebî'in *Müsned*'inde genellikle belirli bir sened zinciri kullanılmasına rağmen az da olsa bazı rivâyetlerde meçhûl râviler vardır. Tespit ettiğimiz kadarıyla içerisinde meçhûl râvi bulunan birkaç rivâyeti burada zikretmek isteriz:

1. أبو عبيدة عن جابر بن زيد قال الذي يروى عن عبدالله بن مسعود ليلة الجن Râvi ismi yerine "*Abdullâh b. Mesud'tan rivâyet eden kişi*"[470] ifadesi kullanılmıştır.

2. قال جابر بن زيد يروى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم Altı çizili olan kısımda Câbir b. Zeyd sahâbî ismini zikretmeden "*Hz. Peygamber'den rivayet edilmektedir*[471] şeklinde meçhul bir kullanım tercih etmiştir.

3. عن حاتم بن منصور قال حدثني من لا أتهم قوله من أصحابنا وأنا ... بمصر أو في طريق مصر Rivâyette altı çizili olan kısımda râvinin ismi zikredilmeden kendisinden "*Sözünde*

[470] Rebî', el-Câmi', II, s. 167, h.no: 632.
[471] Rebî', el-Câmi', III, s. 198, h.no: 743.

şüphe duymayacağım arkadaşlarımızdan biri” [472] şeklinde söz edilmiştir.

4. قال جابر بن زيد حدثنا رجل من أئمة أهل الكوفة... Altı çizili olan kısımda râviden “*Küfe imamlarından bir adam*” [473] şeklinde söz edilmiştir.

5. قال نسوة من نساء أهل عمان استأذن علي عائشة رضي الله عنها Râvinin ismi yerine “‘*Umân kadınlarından biri*” [474] denilmiştir.

6. أبو سفيان عن أزور رجل من المسلمين من أهل عمان من خيار من أدركته من مشايخ المسلمين râviden “‘*Umân’da ulaştığım iyi müslüman meşâyihlerden biri*”[475] şeklinde söz edilmiştir.

Bazen isnâdlarda sahâbe ismi de zikredilmeden onun yerine meçhûl bir ifade kullanılmaktadır:

1. عن جابر قال بلغني عن رجل من الصحابة أتى النبي صلى الله عليه وسلم Câbir b. Zeyd “*sahâbeden biri*” [476] ifadesini kullanmıştır.

2. جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي جُمْلَةٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيءِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Sahabi ismi zikredilmeden Peygamber’in ashabından

[472] Rebî’, el-Câmi’, IV, s. 261, h.no: 910.
[473] Rebî’, el-Câmi’, III, s. 215, h.no: 827.
[474] Rebî’, el-Câmi’, IV, s. 258, h.no: 899.
[475] Rebî’, el-Câmi’, IV, s. 258, h.no: 899.
[476] Rebî’, el-Câmi’, II, s. 172, h.no: 649.

bir grup anlamında *"Cümletün min ashâbi'n-nebî"* [477] ifadeleri kullanılmıştır.

Bazı rivâyetlerde şek ifade eden bir üslûp kullanıldığı gibi zaman zaman ihtiyat ve tereddüt anlamı içeren bazı ifadeler de kullanılmıştır:

1. وفي رواية أخرى عن ابن عباس بهذا السند أنه قال للقيط ابن صبرة أو لغيره rivâyetinde *"İbn Subre'ye veyahut başkasına"* [478] ifadesi kullanılmıştır.

عن أبي يزيد الخوارزمي عن مجاهد أو عمن حدثه عن مجاهد شك في ذلك أبو غانم عن ابن عمر rivâyette de *"Mücâhid veyahut Mücahid'den rivâyette bulunan kişiden"*, denilmiştir. [479] Bu rivâyette şekte bulunan kişinin de Ebû Ğânîm olduğu belirtilmektedir.

Rebî'in *Müsned*'i Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'i ile mukayese edildiğinde *Müsned*'de meçhûl râvi sayısının çok daha az olduğu görülmektedir. Ma'mer'in eserinde senedinde meçhûl râvi bulunan birçok rivâyet bulmak mümkün iken Rebî'in eserinde ise bu tür rivâyetler son derece azdır.[480] Eserde meçhûl rivâyetlerin azlığı, iki nedene bağlamamız mümkündür.

Birincisi, Rebî' b. Habîb, daha çok belli bir sened zinciri ile rivâyette bulunduğundan meçhûl râvilere yer vermemiştir. Rivâyetler, daha çok Ebû 'Ubeyde - Câbir b. Zeyd - sahâbe senediyle nakledilmiştir. *Müsned*'de bu sened zincirinin dışına çok

---

[477] Rebî', el-Câmi', I, s. 51, h.no: 193.
[478] Rebî', el-Câmi', I, s. 30, h.no: 93.
[479] Rebî', el-Câmi', IV, s. 263, h.no: 913.
[480] Ma'mer, Câmi', X, s. 381, 390, 394, 399, 406, 410, 411, 429, 436, 439, 462; XI, s. 187, 208, 368.

az çıkılmıştır. İbâdîlerce çok güvenilir olan bu sened zinciri altın silsile olarak kabul edilmiştir.[481]

İkincisi, daha sonraki yıllarda râvi veya müstensihler tarafından *Müsned*'in kusurları giderilmiş ve elimizdeki hale getirilmiş olabilir.[482] Tarihi süreç içerisinde eseri çoğaltanların eserdeki meçhûl râvi, şek ifadeleri gibi kusurları gidermiş ve eserdeki senedleri muttasıl hale getirmiş olmaları ihtimal dâhilindedir. Erul da önemli İbâdî tabakât yazarı Dercînî'nin eserinde yer alan bir iki rivâyetten hareketle, Rebî'in *Müsned*'inde sonradan bir takım düzeltmelerin yapılmış ve senedlerdeki meçhûl râvilerin düzeltilmiş olmasının muhtemel olduğunu belirtmektedir.[483] Dercînî'nin tabakâtında de yer alan iki rivâyet şu şekildedir:

_وعن الربيع بن حبيب عن بعضهم قال أتيت جابر بن زيد في بعض الفتيى مما يبتلى به الناس[484]

_عن الربيع بن حبيب عن شيخ من أهل البصرة. أنه قال: دخل جابر على عائشة رحمهما الله فسألها عن مسائل ثم انصرف فقالت عائشة لقد سألني عن مسائل لم يسألني عنها مخلوق قط تعني جابرا [485]

Dikkat edilirse yukarıdaki her iki rivâyette de meçhûl râviler bulunmaktadır. Birinci rivâyette altı çizili olan kısımda Rebî' "*bazılarından*" rivâyette bulunmuştur. Ancak bunların kimler olduğu belli değildir. İkinci rivâyette ise Rebî', "*Basra ehlinden olan bir şeyhten*" rivâyette bulunmuştur. Basra ehlinden olanın kim olduğu da belli değildir. Dolayısıyla her iki rivâyette de meçhûl râviler yer almıştır.

---

[481] Bkz. Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), I, s. 15-17; Bus'îdî, Rivâyetu'l-Hadis, s. 47; Erul, Hadis Tetkikleri, s. 235.
[482] Erul, Hadis Tetkikleri, s. 235-236.
[483] Erul, Hadis Tetkikleri, s. 235.
[484] Dercînî, Tabakât, II, s. 213.
[485] Dercînî, Tabakât, II, s. 213.

Ancak Dercînî'nin eserinde yer alan yukarıdaki her iki rivâyet, şu an elimizde matbu olan *Müsned*'de bulunmamaktadır. Erul, rivâyetlerin *Müsned*'de yer almayışı râvilerin veya müstensihlerin tasarruflarından kaynaklı olabileceğini belirmektedir.[486] Sâlimî de eserde müstensihlerden kaynaklı bazı kusurların olduğunu ve kendisinin topladığı nüshalarla eserin orijinal halini ortaya çıkarmaya gayret ettiğini belirtmektedir. Ancak Sâlimî, eserde müstensihlerden kaynaklı ne tür eksikliklerin olduğunu belirtmemektedir. Sadece başka nüshalarda iki hadisin eksik olduğunu tespit ettiğini ve kendisinin bu iki hadisi *Müsned*'e tekrar eklediğini ifade etmiştir.[487]

Dercînî naklettiği rivâyetlerin kaynağını göstermemektedir. Yukarıda nakledilen iki hadisi, Rebî'in eserinden mi yoksa başka bir kaynaktan mı naklettiği belli değildir. Hem rivâyetlerin şu anki *Müsned*'de yer almayışı hem de *Müsned*'in ilk haline ait elimizde bir nüshanın olmayışı nedeniyle daha sonraki yıllarda râvi ve müstensihler tarafından rivâyetlere ne tür müdahalelerin yapıldığı ve *Müsned*'in eksikliklerinin giderilip giderilmediği hususlarının tespit edilmesi güç gözükmektedir. Kanaatimizce *Müsned*'de yer alan meçhûl râvi ve şek ifadelerinin az olması, eserdeki rivâyetlerin ekseriyetinin Ebû 'Ubeyd - Câbir b. Zeyd - sahabe şeklinde belli bir isnâdla nakledilmiş olması ve Rebî'in özellikle hocası Ebû 'Ubeyde'nin yanındaki yazılı kaynaklardan yararlanmış olmasına bağlamak daha isabetli gözükmektedir. Çünkü Câbir b. Zeyd'in hadisle alakalı yazmış olduğu *Divân* adlı eser, söz konusu dönemde talebesi Ebû 'Ubeyde'nin yanında mevcuttu. Rebî' de naklettiği rivâyetlerin tamamına yakını hocası Ebû 'Ubeyde tarikiyle nakletmiştir. Dolayısıyla Rebî'in naklettiği rivâyetleri, hocasının yanındaki *Divân*'dan almış olması yüksek bir ihtimaldir.

---

[486] Erul, Hadis Tetkikleri, s. 235.
[487] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), I, s. 18-19.

III. BÖLÜM

ESERİN DİRÂYET AÇISINDAN TAHLÎLİ

ESERİN DİRÂYET AÇISINDAN TAHLÎLİ

Sözlük anlamı, "*İlim, bilmek, uğraş sonucu bilmek ve bildiğinin şuurunda olmak*"[1] olan dirâyet kelimesiyle alakalı meşhur dilci Sibeveyhî (ö. 180/796), ilmî bir uğraşın neticesinde varılan bilgi, açıklamasını yapmıştır.[2] Bu sebeple dirâyet sonucunda ulaşılan bilgi, genişliğine ve derinliğine bir araştırma, iyi bir ayırım, seçim ve tenkit neticesinde sonucunda ulaşılmıştır demektir.[3]

Hadis ilimlerinde rivâyet ile dirâyet kavramları genellikle beraber kullanılmaktadır. Rivâyetu'l-hadis ilminde hadislerin sadece nakli söz konusu iken dirâyetul-hadis ilminde ise sened ve metin tüm yönleriyle ele alınmaktadır. Dirâyetu'l-hadis, sened ve metnin durumunu anlamaya imkân veren kaideler ilmi, olarak tanımlanmıştır. Bu ilmin vasıtasıyla râvinin sika olup olmadığı veya metnin sıhhat derecesi hakkında karar verilmektedir. Sadece Hz. Peygamber'e değil ashâb ve tabiîne ait olan bütün rivâyetlerin sahîh, hasen ve zayıf çeşitlerinden hangisine girdiği, bu ilim sayesinde belirlenmektedir. Kısacası rivâyet edilen haberin ret veya kabul edilmesi bu ilmin verilerine göre oluşmaktadır.[4] Dolayısıyla dirayetü'l-hadis ilmi, cerh ve ta'dîl, nasih-mensûh ve muhtelifü'l-hadis gibi çeşitli ilimlerle yakından ilgilidir. Bazı âlimler, dirayetü'l-hadis yerine mustalahu'l-hadis, ulûmu'l-hadis, usûlu'l-hadis ve ilmu'l-isnâd terimlerini kullanmışlardır.[5]

Bu bölümde Rebî'in *Müsned*'indeki rivâyetleri anlama ve değerlendirme bakımından dirâyet yönüyle ele alınacak ve

---

[1] İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, XV, s. 1370; Macme', el-Mu'cemu'l-Vasît, s. 282.
[2] İbn Manzûr, Lisânu'l-'Arab, XV, s. 1370
[3] Özpınar, Hadis Edebiyatının Oluşumu, s. 241.
[4] Bkz. San'ânî, Tavdîhu'l-Efkâr, I, s. 14; Tahir el-Cezâirî, Tevcîhu'n-Nazar, I, s. 87; Itır, Menhecu'n-Nakd, s. 32-33; Çakan, "Dirâyetu'l-Hadis", DİA, TDVY, Ankara 1994, IX, s. 367.
[5] Itır, Menhecu'n-Nakd, s. 32; Çakan, "Dirâyetu'l-Hadis", DİA, IX, s. 367.

hadisler sıhhat açısından değerlendirilmeye tabi tutulacaktır. Zira İbâdîlere göre *Müsned*'deki tüm hadisler sahihtir. Gerçekten eserdeki tüm rivâyetler iddia edildiği gibi sahih midir? Yoksa eserde zayıf ve hatta mevzû' hadisler de var mıdır? Bu bölümde hadis ilmi kriterleri açısından *Müsned*'deki rivâyetlerin sıhhat açısından durumunu tespit etmeye çalışacağız. İmkân nispetinde *Müsned*'deki rivâyetleri diğer hadis kaynaklarıyla mukayese edip rivâyetlerin birbirine ne kadar benzediğini anlamaya gayret göstereceğiz. Yine bu bölümde Rebî'in rivâyetlerin ardından hadislerin anlaşılmasıyla ilgili olarak yapmış olduğu açıklama ve değerlendirmelerin neler olduğu, hicrî ikinci asırdaki ilmî ve fikrî hareketlerin rivâyetlere yansıyıp yansımadığı ve *Müsned*'de hadis ilmiyle ilgili kavramların tespiti bu bölümde işlenecek konulardandır.

3.1. SIHHAT AÇISINDAN ESERDEKİ RİVÂYETLER

İslâmî ilimler, bir pınara, akarsuya benzetilecek olursa, hiç şüphesiz bu pınarın menbâı, Hz. Peygamber ve onun yaşadığı asırdır. Dolayısıyla söz konusu döneme yaklaşıldıkça pınarın suyu, kalite açısından artmakta ve su daha da berraklaşmaktadır. İşte Rebî'in yaşadığı hicrî ikinci asırdaki birçok eser, maalesef günümüze kadar ulaşamamıştır.[6] Söz konusu dönemden günümüze kadar ulaşabilenler arasında Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'i ve İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı İslâm coğrafyasında geniş bir kitleye ulaşmasına rağmen, Rebî'in *Müsned*'i sadece İbâdiyye mezhebi müntesipleri tarafından kullanılmıştır.

Rebî'in *Müsned*'i, İbâdiyye mezhebi nezdinde en muteber hadis kitabı, hatta Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahih dinî metin olarak kabul edilmiştir. Diğer hadis kaynakları ise sıhhat derecesi açısından *Müsned*'den sonra gelmektedir. Sâlimî, *Müsned*'in değeri

[6] Sezgin, Tarih, I, s. 171-172.

bağlamında şunları ifade etmiştir: *"Bil ki bu Müsned-i şerif, rivâyet açısından en sahih hadis kitabı ve sened açısından en âli olandır... Ehl-i Da'vâ'nın (İbâdiyye) ittifakı ile Müsned'de yer alan tüm rivâyetler sahihtir. O, Kur'ân'dan sonra en sahih hadis kitabıdır. Diğer sahih hadis kitapları ise ondan sonra gelmektedir."*[7] Eserdeki râviler adalet ve zapt açısından en meşhur ve muteber kişiler olarak kabul edilmiştir: *"Tüm ricâli, ilim, verâ, zapt, emanet, adalet ve saygınlık, açısından meşhurdurlar. Tümü, dinde imam ve mühtediler için önderdirler."*[8]

Görüldüğü gibi eserdeki hadisler, mezhepte en yetkin kişiler olarak kabul edilen râviler tarafından nakledilmiştir. Rivâyetler, genellikle altın silsile denilen sened zinciri ile nakledilmiştir. Rebî', Ebû 'Ubeyde ve Câbir b. Zeyd gibi âlimler, muhaddis ve fakih kişilerdir. Söz konusu râviler, uzun süre beraber yaşamış, adalet ve zapt açısından herhangi bir tenkide uğramamışlardır. Dolayısıyla İbâdîyye mezhebince *Müsned*'in sıhhat açısından herhangi bir problemi görülmemektedir.[9]

---

[7] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), s. 16.

[8] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), s. 15-16.

[9] Rebî'nin *Müsned*'i, Abdullâh b. İbâd, Câbir b. Zeyd ve Ebu 'Ubeyde'nin bazı risaleleri hariç İbâdiyye mezhebinin günümüze kadar gelebilen en eski hadis kitabıdır. Eserdeki en önemli ravilerin mezhebin imamlığını yapacak kadar meşhur ve güvenilir olması nedeniyle eser Kur'an'dan sonra en sahih dini kaynak olarak görülmüştür. Eserin mezhebe göre en sahih hadis kitabı olduğuna dair bilgi için şu eserlere bakılabilir. (Hâcc b. 'Adûn Kaşâr, el-Lum'atu'l-Mudî'e fi Tarihi'l-İbâdiyye, el-Mektebetu'd-Dâmirî 1990, 'Umân Sultanlığı, I, s. 13; J. Vilkinson, Neş'etu'l-İslâm fi 'Umân, (Trc. Hasan Uzzât), el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye, I, s. 218; Custers, Bibliyografya el-İbâdiyye, II, s. 97-98; Salim b. Hamûd es-Siyâbî, el-'Urâ el-Vesîka Şerhu Keşfi'l-Hakika Limen Cehele't-Tarika, el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye, I, s. 92; Esdeku'l-Menâhic fi Temyizi'l-İbâdiyye, el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye, I, s. 37; İs'âfu'l-A'yân fi Ensâbi Ehli 'Umân, Şebeketu'd-Dürre el-İslâmiyye, yy, ty, s. 62; Bedr b. Hamis b. Raşid es-Saidî, Vaslu Merâsîli İmâm Câbir b. Zeyd fi Müsnedi'l-İmâm er-Rebî' b. Habîb, Vizâretul-Evkâf ve Şu'unu'd-Dîniyye 2005, 'Umân Sultanlığı, s. 5; Bûlravâh, Dirsâsât Havle Ahadîsi Müsnedi'l-İmam er-Rebî', Câmi'ati's-Sudan, Ma'hedu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye 2008, s. 3; Abdullâh b. Ba'lî Be'ûşî, el-İmam Câbir b. Zeyd ve Menhecuhu fi'l-İctihâdi'l-Fikhi, Câmi'atu'l-Urduniyye, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-'Ulyâ 2004, s. 57; Ma'mer, el-İbâdiyye Beyne'l-Firaki'l-İslâmiyye, s. 145-148; Mehnâ b. Raşid b. Hamed es-Sa'dî, Hareketu't-Te'lif 'İnde'l-'Umâniyyîn fi'l-Kûrûni'l-Hicrîyyeti's-Selâseti'l-Ûlâ, el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbadiyye, 'Umân Sultanlığı 2004, s. 5; Cem'iyyetu't-Turâs, Devriyetu'l-Hayât, (sayı: 8) Matbaatu'l-'Arabiyye, Ğardaye/Cezayir, s. 373; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 59; Bedr b. Hilâl b. Hamûd el-Yehmedî, el-Edille fi Dahni Mâ Nusibe İla'l-Ebâdiyye, el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye, s. 55;

Hadis ilmi içerisinde bir rivâyetin sıhhatine karar vermek, ancak bir takım kaide ve kurallar çerçevesinde mümkündür. Muhaddislerin belirlemiş oldukları tanım ve kaideler, işletilerek söz konusu rivâyetin makbul veya merdûd olduğuna karar verilmektedir. Bir rivâyetin sıhhati hem sened hem de metin açısından sağlam olmayı gerektirmektedir. Bununla beraber hadisi, tashih etmenin bir ictihadî yönü de vardır. Yani cerh ve ta'dîl ilminde râvi, bir âlime göre sika iken başka bir âlime göre ise sika olmayabilir.[10] İbâdîlerin Rebî'in *Müsned*'ini en sahih hadis kitabı, eserdeki tüm râvileri de adalet ve zapt açısından en yetkin kişiler olarak görmelerini, ictihadî bir mesele olarak görmekle beraber bizler, hadis ilmi kriterlerine göre *Müsned*'deki tüm rivâyetlerin sahih olmadığı kanaatindeyiz. Özafşar'ın da dediği gibi rivâyet ilimlerinde her hangi bir esere toptan değer biçmenin, pratik bir anlamı yoktur. Bir eser için, Allah'ın kitabından sonra en sahih kitaptır demek veyahut bu konuda icmâ olduğunu söylemek, sadece duygusal mülahazalar olarak kabul edilebilir. Bu kaynaklardaki her bir haberin değeri bizzat incelenmek suretiyle verilmelidir.[11] Dolayısıyla her hadis kitabında olduğu gibi Rebî'in eserinde de sıhhat açısından birbirlerinden farklı, sahih, zayıf ve hatta mevzû' rivâyetlerin olduğunu düşünüyoruz.

3.1.1. Sahih Rivâyetler

Yukarıda da belirtildiği üzere Rebî'in *Müsned*'i, İbâdîlerce en sahih hadis kitabı, eserde yer alan isnadların ekseriyeti âli ve râviler de zapt, adalet ve ilim açısından en yetkin, meşhur ve güvenilir kişiler olarak görülmüştür. Muttasıl olan rivâyetler en sahih, irsâl veya belağ siğasıyla nakledilen munkatı' rivâyetler de

Ahmed Halilî, Beyân ve Reddu Şübhetin Havle Müsnedi'r-Rebî', el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye, s. 2).

[10] Cerh ve ta'dil ilminin ictihadî bir mesele olduğu konusu hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Polat, Hadis Araştırmaları, s. 53-83).

[11] Özafşar, Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması, s. 344.

hükmen sahih olarak kabul edilmiştir.[12] Ancak kanaatimize göre bir hadis kitabının genel özelliklerine dayanılarak eserdeki tüm rivâyetlerin sahih, zayıf veya mevzû' olduğunu söylemek, ilmî bir yaklaşım değildir. Toptan değerlendirme yerine her bir rivâyet ayrı ayrı ele alınmalı, rivâyetin sened ve metin kısmı hadis kriterleri çerçevesinde ele alındıktan sonra sadece incelemeye tabi tutulan rivâyetin sıhhati hakkında hüküm verilmelidir. *Müsned'*deki tüm hadisleri bu şekilde tahlîl etmek elbette uzun zaman gerektiren bir meseledir. Dolayısıyla bu başlık altında *Müsned'*deki tüm sahih rivâyetleri tespit etmekten ziyade muhaddislerin yapmış olduğu sahih hadisin tanımı çerçevesinde Rebî'in *Müsned'*indeki rivâyetleri, genel olarak değerlendirmeye çalışacağız. Yani sahih hadisin tanımında yer alan ilke ve prensipler çerçevesinde *Müsned'*deki rivâyetlerin genel bir resmi ortaya koymaya çalışılacaktır.

Muhaddisler sahih hadisi, adalet ve zabt sahibi râvilerin yine kendileri gibi adaleti ve zaptı tam olan râvilerden muttasıl bir senedle rivâyet ettikleri şâz ve mu'allel olmayan hadis, şeklinde tanımlamışlardır.[13] Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere senedinde inkıtâ olan, ravisinin adalet veya zaptında problem olan, sıka ravinin kendinden daha güvenilir râvilere muhalif olarak naklettiği ve gizli kusurlu denilen mu'allel rivâyetler, sahih hadis tanımın dışında kalmaktadır. Tabi ki bu tanım tüm muhaddisler arasında tartışmasız değildir. Tanımda yer alan şartları fazla görenler olduğu gibi söz konusu tanımla yetinmeyen âlimler de vardır. [14]

---

[12] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), s. 15-16; krş. Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 12.

[13] İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 9-19; Irakî, et-Takyîd ve'l-Îdâh, s. 20; İbn Hacer, en-Nuket Alâ Kitabi İbni's-Salâh, (Thk. Rebî' b. Hadi 'Umeyr el-Medhalî), Mektebetu'l-Medine er-Rakmiyye, Medine 1994, s. 59; Suyûtî, Tedrîbu'r-Ravi, s. 63; Tahir el-Cezâirî, Tevcîhu'n-Nazar, s. 180.

[14] Mesela; sahih hadis için senedin muttasıl ve ravinin adil olmasını yeterli gören âlimler olduğu gibi yukarıda zikrettiğimiz tanımla yetinmeyip şayet hadis kıyasla çelişirse ravinin fakih olması, ravilerin birbirleriyle mutlaka görüşmüş olması ve hadis rivâyetini şahitlik gibi görüp her bir rivâyetin en az iki kişi tarafından rivâyet edilmiş olmasını şart koşanlar da olmuştur. Bunun yanında hadisin Kur'ân, dinin temel ilkeleri

Buna göre Rebî'in *Müsned*'de yer alan rivâyetlerin ekseriyeti muttasıl olsa da eserde münkatı' rivâyetler de vardır. Yapmış olduğumuz incelemede *Müsned*'in ilk iki cildinde yer alan 742 rivâyetin 181 tanesi senedi muttasıl değildir. Son iki ciltte muttasıl rivâyetlerin sayısı 117, münkatı' rivâyetlerin sayısı ise 145'tir. Bu da *Müsned*'in dört cildinde toplam 1004 rivâyet olduğuna göre yaklaşık olarak üçte iki oranında muttasıl, üçte bir oranında da senedinde inkıtâ olan rivâyetlerin var olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu muttasıl olan rivâyetlerin, adalet ve zaptı tam olan râviler tarafından rivâyet edildikleri kabul edilse dahi, eserde yine de üçte bir oranında senedleri muttasıl olmayan rivâyetler vardır. Senedin muttasıl olmayışı demek, sıhhat şartlarından bir tanesini kaybetmek ve hadisin sahih vasfını yitirmesi demektir.

Ayrıca sahih hadisin tanımı için senedin muttasıl olması da yeterli değildir. Rebî'in eserinde muttasıl olduğu halde diğer hadis kaynaklarında mevzû' olan rivâyetler de vardır. Örneğin; *"İlim Çin'de dahi olsa talep ediniz"*[15] rivâyeti, *Müsned*'de muttasıl ve İbâdîlerce en güvenilir kabul edilen isnatlardan birisi olan Ebû 'Ubeyde - Câbir b. Zeyd - Enes b. Mâlik tarikiyle nakledilmesine rağmen diğer hadis kaynaklarında mevzû' olarak görülmüştür.[16] Bir başka misal *"Gıybet orucu ve abdesti bozar"*[17] rivâyetidir. Bu rivâyet de eserde muttasıl olarak nakledilmiş ve Rebî'in

ve aklî gerçeklerle çelişmemesi gerektiği de tartışılmıştır. Sahih hadisin tanımı ile ilgili tartışmalar için bkz. (Mehmet Efendioğlu, "Sahih", DİA, TDVY, XXXV, s. 523-525; Mehmet Emin Özafşar, "Sahih Hadis Kavramı Üzerine Bir çözümleme", İslâmî Araştırmalar Dergisi, 2006, cilt: 19, sayı: 1, s. 107-170; Mehmet Bilen, "Sahih Hadisin Tanımı Üzerine", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyarbakır 1999, I, s. 247-258).

[15] Rebî', el-Câmi', I, s. 12, h.no: 18.

[16] Bkz. İbnu'l-Cevziyye, el-Mevzû'ât, (Thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Mektebetu's-Selefîyye, Medine 1966, I, s. 215; Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tahir el-Kayserânî (ö. 507/1113), Tezkiratu'l-Huffâz, (Thk. Hamdi Abdulmecid), Dâru's-Sâmii, Riyad 1994, s. 61, h.no: 123; İsmail b. Muhammed el-Aclûnî (ö. 1162/1749), Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs, (Thk. Abdulhamid Hindâvî), Mektebetu'l-Asriyye 2000, I, s. 156, h.no: 397).

[17] Rebî', el-Câmi', I, s. 33, h.no: 105.

Müsned'indeki en değerli isnad olan Ebû 'Ubeyde - Câbir b. Zeyd - İbn Abbâs tarikiyle gelmiş olmasına rağmen başka kaynakta mevzû' olarak kaydedilmiştir.[18] Hadislerin Kur'an'a arz edilmesi gerektiğini ifade eden,[19] kısaca arz hadisi olarak bilinen rivâyet de yine yukarıda zikrettiğimiz İbâdîlerce en güvenilir senedle nakledilmesine rağmen diğer hadis kaynaklarında rivâyet hakkında önemli tartışmalar yapılmış ve rivâyetin mevzû' olduğu söylenmiştir.[20] Biz mevzû' hadisleri ilgili başlık altında işleyeceğimizden şimdilik bu örneklerle yetinmek istiyoruz.

Sahih hadisin tanımında yer alan beş şart bir rivâyette bulunmadıkça o hadis sahih sayılmamaktadır. Bununla beraber söz konusu şartların bir hadiste gerçekleşip gerçekleşmediği hususu bazen muhaddisler arasında ihtilaf konusu olmaktadır. Mesela, bir muhaddise göre bir râvi sika iken diğerine göre sika olmayabilir. Doğal olarak bu durum hadisin sıhhati hakkında verilen hükmün farklı olmasına neden olmaktadır. Rebî' b. Habîb ve hocası Ebû 'Ubeyde İbâdîler için sika birer râvi iken Sünnîler için ise her ne kadar iki râvi hakkında cerh ifadesi olmasa da râvilerin yeterince tanındığı söylenemez. Zira Sünnî kaynaklarda her ikisinden de herhangi bir hadis, rivâyet edilmemiştir. Dolayısıyla İbâdîlerin sahih olarak gördükleri bir rivâyeti, Sünnî kaynaklarca sahih olarak görülmeyebilir.

Rebî' *Müsned*'inde yer alan rivâyetlerin ekseriyeti, diğer hadis kaynaklarında farklı senedlerle rivâyet edilmiştir.[21] Mesela;

---

[18] İbnu'l-Cevziyye, el-Mevzû'ât, II, s. 195.

[19] Rebî', el-Câmi', I, s. 17, h.no: 40.

[20] Bkz. Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed, el-Hattâbî (ö. 388/998), Me'âlimu's-Sünen, Matbaatu'l-İlmiyye, Haleb 1932, IV, s. 299; Beyhakî, Ma'rifetu's-Sünen, I, s. 111, no: 69; Mecduddin Ebû Saadât İbnu'l-Esîr (ö. 606/1210), eş-Şâfî fi Şerhi Müsnedi'ş-Şâfiî, (Thk. Ahmed b. Süleyman Ebî Temim), Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 2005, V, s. 553; el-Aclûnî, Keşfu'l-Haf â, I, s. 99; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), el-Fevâidu'l-Mecmû'a fi'l-Ehâdîs'i-Mevzû'a, (Thk. Abdurrahman Yahyâ el-Muallimî), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1407, I, s. 291, h.no: 70.

[21] Rebî'in *Müsned*'inde yer alan rivâyetleri metin açısından birçok hadis kitabıyla mukayese ettik. Sonuçları tablo halinde tezin "Ekler" kısmına yerleştirdik. Ayrıca "Müsned'in

Müsned'de yer alan 337 tane rivâyet *Muvatta*'da aynı veya benzer metinle yer almıştır.[22] Yine Rebî'in eserinde yer alan 450 rivâyet, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde[23] ve 327 rivâyet de Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer almıştır.[24] Dolayısıyla metin açısından Rebî'in *Müsned*'i ile diğer hadis kitapları arasında önemli bir benzerlik vardır. Bu nedenle Rebî'in *Müsned*'inde yer alıp da farklı tariklerle diğer hadis kaynaklarında yer alan rivâyetlerin sıhhat durumunun da benzer olduğunu söylemek mümkündür.

Ancak Rebî'in diğer muhaddislerden farklı olarak çeşitli şekillerde teferrüd ettiği rivâyetler de mevcuttur. Bu farklılık bazen bir hadisin lafzında eksiklik veya ziyade olarak bazen de kendisinden rivâyet edilen sahâbî noktasında karşımıza çıkmaktadır.[25] Bununla beraber, teferrüd edilen rivâyetler arasında *Müsned*'in dışında başka hadis kaynağında bulamadığımız, yani Rebî'in hem sened hem de metin açısından teferrüd ettiği rivâyetler de vardır.[26] İşte Rebî'nin teferrüd ettiği söz konusu tüm bu rivâyetlerin sıhhat durumu da tartışmalıdır.[27]

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz. İbâdîlerin Rebî'in *Müsned*'indeki tüm rivâyetleri sahih veya hükmen sahih olarak görmesi, bir içtihat meselesi olmakla beraber, bize göre eserdeki rivâyetlerin tamamını sahih veya hükmen sahih olarak görmek hadis ilmi kriterleri ile uyuşmamaktadır. Her hadis kitabında sıhhat açısından birbirinden farklı olan rivâyetler olduğu gibi Rebî'in *Müsned*'inde de sahih, zayıf ve mevzû' rivâyetler vardır.

Metin Açısından Bazı Hadis Mecmualarıyla Mukayese Edilmesi" başlığı altında bu konu detaylı olarak işlenecektir.

[22] Bkz. Ek. Tablo: 2.

[23] Bkz. Ek. Tablo: 3.

[24] Daha fazla mukayese için bkz. Ek. Tablo: 1, 2, 3, 4.

[25] *Müsned*'deki rivâyetleri bazı hadis mecmualarıyla mukayese ettik. Çıkan sonuçları tezin sonuna tablolar halinde ekledik.

[26] Başka kaynakta bulamadığımız rivâyetler için 7, 23, 28, 112, 140, 244, 340, 342, 380, 591, 593 nolu hadislere bakılabilir.

[27] Biz bu konuyu ileride "Rebî'nin Teferrüt Ettiği Rivâyetler" başlığının altında daha detaylı bir şekilde işleyeceğiz.

3.1.2. Senedinde İnkıtâ Olan Rivâyetler

Bir rivâyetin sıhhat şartlarından bir tanesi de sened zincirinde herhangi bir inkıtânın olmayışıdır. Dolayısıyla sened zincirinde oluşacak herhangi bir kopukluk, rivâyeti zayıf derecesine düşürmektedir. *Müsned'*de yer alan rivâyetlerin daha çok muttasıl olduğunu belirtmiştik. Ancak eserdeki rivâyetlerin üçte biri, senedinde çeşitli şekillerde inkıtâ olan rivâyetlerdir. *Müsned'*in ilk iki cildinde senedinde kopukluk olan rivâyet sayısı 181'dir. Bu rivâyetlerin 49 tanesi mürsel, 24 tanesi mu'dal ve 67 tanesi de maktû' rivâyetlerdir.

3.1.2.1. Munkati' ve Mu'dal Rivâyetler

Munkati', senedi muttasıl olmayan hadistir. Senedin herhangi bir yerinde bir râvinin düşmesi veya peş peşe olmamak kaydıyla birden fazla râvinin düşürülmesi olarak tanımlanmıştır. Bazıları, tebe-i tabiînden olan kimsenin tabiîni atlayarak sahâbeden naklettiği hadis olarak tanımlamıştır. Mürsel ve münkatı' rivâyeti aynı görenler de vardır.[28] Tüm bu tanımların ortak özelliği, senedin herhangi bir yerinde râvinin düşmüş olmasıdır. Mu'dal rivâyet ise senedin herhangi bir yerinde peş peşe iki veya daha fazla râvinin düştüğü hadistir. Aslında mu'dal hadis, münkatı' hadisin türlerinden birisidir. Buna göre her mu'dal, münkatı'tir. Lakin her münkatı' mu'dal değildir.[29]

Rebî', bazı rivâyetlerde hocalarını atlayarak doğrudan sahâbeden rivâyette bulunmuştur. Burada düşen râvi sayısı bir veya ikidir. Rebî' tebe-i tabiînden olduğu için rivâyetlerini tabiînden yaptığı gibi kendisi gibi tebe-i tabiînden de yapmış olabilir. Dolayısıyla kendisi ile sahâbe arasında duruma göre bir veya iki râvi bulunmaktadır. Mesela; "*Rebî' 'an Ubâde b. es-Sâmit*

[28] İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 58; Çakan, Hadis Usûlü, MÜİFAV Yayınları, 18. Baskı, İstanbul 2009, s.116.
[29] İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 59.

kâle Resulullâh ...”[30] *“Rebî’ ‘an Ebî Eyyûb el-Ensâri kâle, kâle Rasulullâh...”*[31] Bu rivâyetlerde Rebî’ doğrudan sahâbeden rivâyette bulunmuştur. Rivâyetlerini genellikle Ebû ‘Ubeyde - Câbir kanalıyla naklettiği için burada her iki hocasını da düşürmüştür.

Bazı rivâyetlerde Rebî’in hocası olan Ebû ‘Ubeyde kendi hocası Câbir b. Zeyd’i atlayarak doğrudan sahâbeden rivâyette bulunduğu görülmektedir. Hatta sahabeyi de atlayarak doğrudan Hz. Peygamber’e isnâd ederek rivâyet ettiği rivâyetler de vardır. Mesela; *“Ebû ‘Ubeyde kâle, beleğanî ‘an ‘Umer b. el-Hattâb”*[32] *“Beleğanî ‘an Ebî Said el-Hudrî.”*[33] Bu rivâyetlerde Ebû ‘Ubeyde beleğanî sığasıyla sahâbeden rivâyette bulunmuştur. Her ne kadar Ebû ‘Ubeyde’nin bazı sahâbîlere yetişmiş olması ihtimal dâhilinde olsa da onun Hz. Ömer ve Ebû Said el-Hudrî’ye yetişmiş olması mümkün gözükmemektedir.[34] Ebû ‘Ubeyde yaşça tabiînin küçüklerindendir. Bazı sahâbîlere yetişmiş olsa da bunların sayısı çok sınırlıdır. Dolayısıyla bu rivâyetlerde Ebû ‘Ubeyde ile sahâbe arasında en az bir râvinin düştüğünü tahmin ediyoruz. Ayrıca rivâyetleri beleğanî siğasıyla nakletmesi, naklettiği râviyle mübaşereten görüşmediğinin delaleti olarak da değerlendirilebilir.

Ebû ‘Ubeyde bazen doğrudan Hz. Peygamber’den rivâyette bulunmuştur. Mesela; *“Ebû ‘Ubeyde kâle, kâle Rasulullâh...”*[35] *“Ebû*

[30] Rebî’, el-Câmi’, II, s. 156, h.no: 584. Rebî’in bu şekilde sahâbî Ubade b. es-Sabit’ten yapmış olduğu diğer rivâyetler için bkz. 577, 495, 469, 201 ve 214 nolu rivâyetler.

[31] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 51, h.no: 191. Rebî’in bu şekilde Ebû Eyyûb el-Ensari’den yapmış olduğu diğer rivâyetler için bkz. 54, 312, 466 ve 488 nolu rivâyetler.

[32] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 10, h.no: 14.

[33] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 62, h.no: 234, Ebû ‘Ubeyde’nin başka bir sahâbîden yapmış olduğu bu şekil rivâyet için 159 nolu hadise bakınız.

[34] Hz. Ömer’in vefat tarihi hicrî 23’tür. Ebû Said el-Hudrî’nin vefat tarihi de hicrî 74’tür. Rebî’n hocası olan Ebû ‘Ubeyde’nin vefat tarihi ise 145’tir. Ebu ‘Ubeyde’nin Hz. Ömer’e yetişmiş olması aklen mümkün değildir. Ebu Said el-Hudrî her ne kadar daha geç yıllarda vefat etmiş olsa da Ebu ‘Ubeyde ile kendisinin vefat tarihi arasında 71 yıl vardır. Dolayısıyla Ebu ‘Ubeyde’nin kendisine yetişmiş olması pek mümkün gözükmemektedir.

[35] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 73, h.no: 278.

'Ubeyde kâle, beleğanî 'an Rasulillâh",[36] *"Ebû 'Ubeyde kâle rahhasa Rasulullâh"*[37] rivâyetlerinde Ebû 'Ubeyde bir veya iki râvi düşürerek hadisi nakletmiştir. Eğer sadece sahâbiyi düşürmüş olsaydı - ki bu zayıf bir ihtimaldir çünkü Ebû 'Ubeyde yaşça küçük tabiîndendir - o halde rivâyet mürsel olarak kabul edilebilirdi. Kanaatimizce bu tür rivâyetlerde en az iki râvi düşmüş ve bu da hadisin mu'dal olmasına neden olmuştur. Ebû 'Ubeyde'nin hocası Câbir b. Zeyd'in sahâbeden olan bazı hocalarıyla görüşmüş olma ihtimali olsa da yine de rivâyetlerde inkıtâ olmuştur. Hadis tekniği açısından bu durum hadisi zayıf durumuna düşürmüştür.

Tabi ki senedinde inkıtâ olan bu tür rivâyetlerin ekseriyeti diğer hadis kitaplarında farklı senedlerle muttasıl olarak rivâyet edilmiştir. 'Umân Sultanlığında saygın bir âlim olan Kannûbî'ye göre senedinde inkıtâ olan bu tür rivâyetlerin çoğu, diğer hadis kaynaklarında muttasıl olarak rivâyet edilmiştir. Ona göre bu durum, söz konusu rivâyetlerin Rebî'in yanında sabit olduğunu göstermektedir.[38] Sâlimî de *Müsned*'de yer alan münkatı' rivâyetleri, hükmen sahih kabul etmiştir: *"İrsâl edilerek münkatı' olan ve belağ sığasıyla rivâyet edilenler ise onlar da hükmen sahihtir. Çünkü rivâyette irsâl edilen râvi tespit edilmiş ve hadis başka tarikle muttasıl olduğu anlaşılmıştır."*[39] Mehnâ b. Ömer et-Tivâcnî, *Müsned*'deki münkatı' rivâyetlerle ilgili olarak şunları ifade etmektedir: "*Doğrusu mürsel ve münkatı' gibi çeşitli şekillerde isnâdın kopuk oluşu, hiçbir hadis kitabın kurtulamadığı genel bir problemdir. Bu konuda diğer hadis kitaplarını görmeyip sadece Müsned için kusur*

[36] Rebî', el-Câmi', I, h.no: 15, 30, 66, 73, 291, 337, 348, 380.
[37] Rebî', el-Câmi', II, s. 115, h.no: 426.
[38] Kannûbî, senedinde inkıtâ olan bu tür rivâyetlerin bir kısmının tahrîcini yapmıştır. Bkz. (Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 139-154). Doktora çalışması için 'Umân Sultanlığına gittiğimizde Şeyh Kannûbî ile görüşme imkânı bulduk. Kendisine Rebî'in *Müsned*'inde yer alan tüm hadisleri sahih olarak görüp görmediğini sorduğumuz da bize şu cevabı verdi: *"Allah'ın kitabının dışında her eserde kusur vardır. Dolayısıyla Müsned'de sahih hadis olduğu gibi zayıf hadis de olabilir. Ancak bana göre eserde mevzû rivâyet yoktur."* (Maskat, Ocak, 2017).
[39] Vârcelânî, et-Tertîb, (Sâlimî Tenbihât), s. 16.

saymak, doğru bir tespit değildir.”[40] et-Tivâcnî’ye göre *Müsned*’de yer alan münkatı’ rivâyetlerin bir kısmı tekrarlardır. Rebî’ başka bir rivâyete destek olsun diye rivâyet etmiştir. Onun için senedi söyleme gereği duymamıştır. Yoksa Rebî’in tedlis yaptığı düşünülemez. Ayrıca, senedleri bu şekilde rivâyet etmek, o dönemin yaygın bir uygulamasıdır.[41]

Aktardığımız bu bilgiler, İbâdîler’in *Müsned*’de senedinde inkıtâ olan rivâyetleri de sahih olarak kabul ettiklerini göstermektedir. Ancak senedinde inkıtâ olan rivâyetin hadis tekniği açısından zayıf kabul edilmesi gerektiği, bilinen bir kuraldır. Aslında muhaddislerin benimsedikleri bu kural, İbâdîler tarafından da kabul edilmiştir. Yani senedin muttasıl olması, İbâdîlere göre de sahih hadisin şartlarındandır. Onlara göre senedinde inkıtâ olan hadis, zayıftır ve sahih hadisin ilk şartı senedinin muttasıl olmasıdır.[42] Ancak Rebî’in *Müsned*’ine olan itimatlarından dolayı eserdeki tüm râvileri sika ve senedinde inkıtâ olan rivayetleri de sahih olarak görmüşlerdir.

3.1.2.2. Mu’allak Rivâyetler

Senedinde inkıtâ olan hadis türlerinden bir tanesi de muallak olan rivâyetlerdir. Sözlükte “*askıda bırakılmış*”[43] anlamına gelen muallak, terim olarak hadisin senedinin baş tarafından bir veya arka arkaya birkaç ravinin yahut seneddeki tüm râvilerin

[40] et-Tivâcnî, “Hayatun Min Ecli’s-Sünne”, Nedve, s. 195.

[41] et-Tivâcnî, “Hayatun Min Ecli’s-Sünne”, Nedve, s. 195.

[42] Sahih hadisin tanımı çerçevesinde el-Bus’dî, şunları ifade etmektedir: “İbâdiyye mezhebine göre senedin muttasıl oluşu, sahih hadisin ana şartlarından bir tanesidir... İbâdî râviler de senedin muttasıl oluşunu çok önemsemişlerdir. Bundan dolayı İmam er-Rebî’ Müsned’indeki rivâyetlerin ekseriyetini, sika olarak görüp itimat ettiği hocası Ebû ‘Ubeyde - Câbir b. Zeyd – sahâbî tarikiyle nakletmiştir.” Senede verilen önemden dolayı Rebî’in çokça kullandığı bu sened zinciriyle nakledilen rivayetler en sahih hadisler olarak kabul edilmiştir. Bir rivayetin farklı birçok senedle gelişi de önemsenen konulardandır. Zira senedlerin çok olması hadisin sıhhat derecesini takviye etmektedir. Bkz. (Bus’idî, Rivâyetu’l-Hadis, s. 84; Muhammed b. Süleyman el-Mutahharî el-Muleykî, Fethu’l-Muğîs fi ‘Ulûmi’l-Hadîs, (Thk. Ahmed Hamû Karûm) (el-Mektebetu’ş-Şâmile el-İbâdiyye) 1998, I, s. 145; Demirci, İbaziye ve Hadis, 121-127).

[43] İbn Manzûr, Lisânu’l-Arab, XXXV, s. 3071.

düşürüldüğü, *"kâle Rasûlullâh"* denilerek Hz. Peygamber'e, sahâbiye veya tabiîne isnad edilen hadistir.[44] Muallak olan rivâyet senedinde inkıtâ olduğu için zayıf sayılmış olsa da onu eserine alan müellifin metoduna bakarak hüküm vermenin daha uygun olacağı da söylenmiştir.[45]

Rebi'in *Müsned*'inde tesbit ettiğimiz kadarıyla ilk iki ciltte 65 tane muallak hadis yer almıştır. Muallak rivâyetlerde genellikle Rebî' ile sahâbe arasındaki râvi veya râviler düşürülmüştür. Bu rivâyetlerde Rebî', hadisi doğrudan sahâbeden nakletmiştir. Normalde Rebî' daha çok Ebû 'Ubeyde ve Câbir b. Zeyd vasıtasıyla sahâbeye ulaşmaktadır. Dolayısıyla sahâbeden doğrudan nakledilen muallak rivâyetlerde Rebî' en az bir bazen de iki raviyi düşürmüştür.

Rebî'in *Müsned*'inde bazı hadislerin muallak olarak nakledilmesinin bir nedeni, eseri çoğaltan kişilerin tasarrufları olarak görülmektedir. Zira bir nüshada muallak olarak nakledilen bir hadis, başka bir nüshada muttasıl olarak nakledildiği vakidir. Mesela; 68 nolu rivâyette *"ve min tariki Ebî Hüreyre"*[46] diye başlayan hadis başka bir nüshada *"Ebû 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd 'an Ebî Hüreyre"*[47] şeklinde muttasıldır. Yine *"ve min tarikihi"* diye başlanan 85 nolu rivâyet, diğer bir nüshada muttasıl olarak nakledilmiştir.[48] Bir nüshada muallak olduğu halde başka bir nüshada muttasıl olarak geçen bu tür yirmi hadisi tespit ettik.[49]

---

[44] Bkz. Abdurraûf el-Münâvî (ö. 1031/1622), el-Yevâkît ve'd-Dürer fi Şerhi Nuhbeti'l-Fiker, (Thk. el-Murtada el-Zeyn Ahmed), Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1999, I, s. 485; Bedruddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Cemâluddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), en-Nuket 'Ala Mukaddimeti İbni's-Salâh, (Thk. Zeynulabidin b. Muhammed) Edvâu's-Selef, Riyad 1998, I, s. 97; İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 10; Aydınlı, "Muallak", DİA, TDVY, Ankara 2005, XXX, s. 309).

[45] Aydınlı, "Muallak", DİA, XXX, s. 309.

[46] Rebî', el-Câmi', I, s. 24, h.no: 68.

[47] Rebî', el-Câmi', I, s. 24, dipnot no: 2.

[48] Rebî', el-Câmi', I, s. 29, h.no: 85, (dipnot no: 1).

[49] Nureddin es-Sâlimî, Rebî'in *Müsned*'ini tashih ederken birçok farklı el yazmadan istifade etmiştir. Tesbit ettiği hataları en son eline geçen Muhammed b. Yusuf İtfeyyiş nüshasına göre düzeltmiştir. İşte Rebî'in elindeki nüshalara göre muallak olan birçok

Kanaatimizce fazla tekrara düşmemek için de bazı rivâyetler muallak olarak nakledilmiştir. Bu tür rivâyetlerin başında bazen önceki hadisin senedine işaret etmek için "*ve min tarikihi*" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadeyle aslında senedin tekrar edildiğine işaret edilmiştir. Mesela; *Müsned*'de 345 nolu hadisin senedi *"Ebû 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd kâle beleğanî 'an Rasulillâh"*[50] şeklindedir. Bunun ardında nakledilen 346 nolu muallak rivâyette*"'ve min tariki İbni Abbas"*[51] diyerek hadisin senedinde sadece sahâbî kısmının değiştiğine işarette bulunulmuştur.

Rebî', muallak hadisi bazen belağ siğasıyla; "Beleğanî 'an Ebî Mesud, beleğanî enne 'Ubâde b. es-Sâmit"[52] şeklinde, bazen 'an siğasıyla; "'an Ebî Eyyûb el-Ensârî, an 'Ubâde b. es-Sâbit"[53] gibi bazen de kâle siğasıyla; "Kâle İbn Abbas, kâle Rasulullâh"[54] gibi ifadelerle doğrudan sahâbeden veya Hz. Peygamber'den rivâyette bulunmuştur. Muallak olan rivâyette senedde hazfedilen râvi veya râvilerin kimler olduğu bilinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde hadisi mua'llak olarak rivâyet edenin tedlis yaptığı düşünülecektir. Ancak Rebî'in genel olarak rivâyette bulunduğu kişilerin, İbâdîlerce maruf ve sıka kişiler olması ve söz konusu sened zincirinin dışında çok az kişiden rivâyette bulunmuş olmasından dolayı tedlis yapmış olması zayıf bir ihtimaldir. Ayrıca İbâdîlere göre, Müsned'de senedinde inkıtâ olan rivâyetler, diğer hadis kaynaklarında farklı tariklerle desteklendiği için söz konusu hadislerin Rebî'in yanında sabit olduğu kabul

rivâyet, İtfeyyişin nüshasına göre ise bu rivâyetler muttasıl olarak geçmektedir. Örneğin 289, 393, 405, 482, 550, 551, 553, 583, 615, 616, 636, 637, 638, 656, 658, 659, 662, 663, 710 ve 721 nolu rivâyetler bu şekildedir.

[50] Rebî', el-Câmi', I, s. 87, h.no: 345.

[51] Rebî', el-Câmi', I, s. 88, h.no: 346. Senedin başına "*ve min tariki fulân*" diyerek nakledilen muallak rivâyetler için 352, 361, 364, 365, 366, 368, 404, 405, 593, 594, 615, 616, 617, 622, 636, 637, 638, 650, 656, 658, 659, 662, 663, 664, 668,674, 710, 721, 722, 726 nolu hadislere bakılabilir.

[52] Rebî', el-Câmi', I, s. 18, h.no: 45-46. Ayrıca 57 ve 72 nolu rivâyetlere bakınız.

[53] Rebî', el-Câmi', I, s. 51, h.no: 191. Ayrıca 214, 226, 268, 312 nolu rivâyetlere bakınız.

[54] Rebî', el-Câmi', II, s. 122, h.no: 450-351.

edilmektedir.[55] Bu bağlamda Kannûbî şunları ifade etmektedir: "Rebî'in mürsel, mu'dal ve muallak olarak naklettiği rivâyetler, başkasının yanında hasen veya sahih senedlerle rivâyet edilmiştir. Bu da gösteriyor ki bu tür rivâyetler Rebî'in yanında sabittir."[56]

Rebî'in *Müsned*'indeki hadislerin tahrîcini yapan Muhammed İdris'in de yaptığı çalışmaya göre eserde yer alan muallak rivâyetlerin ekseriyeti, diğer muteber hadis kaynaklarında muttasıl olarak geçmektedir.[57] Ancak az da olsa bazı muallak rivâyetlerde Rebî' teferrüd etmiş ve söz konusu rivâyetleri diğer hadis kaynaklarında bulamadık. Mesela; *"Helal mal, sahibini cennete götürür"*[58] ve *"Her kim anne ve babasını günün bir bölümünde kızarak terk ederse o kişi tövbe etmedikçe cehennem ehlidir"*[59] rivâyetleri mua'llak olarak nakledilmiştir. Rebî' her iki rivâyette de teferrüd etmiştir. Bu iki rivâyeti diğer hadis kaynaklarında tespit edemedik.

Rebî' *Müsned*'inin ilk iki cildindeki muallak rivâyetlerin durumu bu şekildedir. Yani eserde yer alan 65 muallak rivâyetin 20 tanesi aslında eseri istinsah edenlerin müdahalesinden dolayı muttasıl sened, muallak olarak nakledilmiştir. Rivâyetlerin bir kısmı da sened tekrarından dolayı muallak olarak kaydedilmiştir. Ayrıca birkaç muallak hadis hariç rivayetlerin ekseriyeti diğer hadis kaynaklarında yer almıştır.

Yukarıda yaptığımız değerlendirme *Müsned*'in aslı sayılan ilk iki bölüm için geçerlidir. *Müsned*'in Vârcelânî tarafından sonradan

---

[55] Bkz. Vârcelânî, et-Tertîb, (Salimî Tenbihât), I, s. 15-16.
[56] Kannûbî, er-Rebî' b. Habîb, s. 147.
[57] Muhammed İdris'in hadislerin tahricini yaptığı *el-Câmi'u's-Sahîh*'in 'Umân Sultanlığında Mektebetu'l-İstikâme tarafından neşri yapılan beşinci baskısına bakınız.
[58] Rebî', el-Câmi', I, s. 89, h.no: 352.
[59] Rebî', el-Câmi', II, s. 188, h.no: 726.

eklenen son iki ciltteki hadislerde de muallak rivâyetler vardır.[60] Zaten son iki ciltteki hadislerde isnadında inkıtâ olan rivâyet sayısı muttasıl olanlardan daha fazla olduğunu daha önce belirtmiştik. Son iki ciltte 71 tane muallak hadis yer almıştır. Bu bölümdeki rivâyetler genellikle Rebî'in muhaliflerine karşı delil olsun diye kullandığı hadislerdir. Muhtemelen müellif bu rivâyetleri muhatabına karşı hüccet olarak kullandığından seneddden çok hadisin ifade ettiği hükmü esas almıştır. Dolayısıyla sened önemsenmemiş olabilir. Bu rivâyetlerin bir kısmı diğer hadis kaynaklarında başka senedlerle rivâyet edilmiş olsa da[61] içerisinde Rebî'in teferrüd ettiği ve başka kaynakta bulamadığımız rivâyetler de vardır.[62] Sebep ne olursa olsun bir rivâyetin senedindeki inkıtâ, rivâyetin zayıf olmasına neden olmaktadır. Kanaatimizce özellikle müellif tarafından neden muallak olarak naklettiği belli olmayan ve başka tariklerle de desteklenip muttasıl olduğu ortaya çıkmayan rivâyetlerin, senedindeki inkıtâdan dolayı zayıf olarak kabul edilmesi daha doğrudur.

3.1.2.3. Mürsel Rivâyetler

Rebî'in eserinde senedinde inkıtâ olan hadis türlerinden bir tanesi de mürsel rivâyetlerdir. Mürsel hadis, tabiînin sahabeyi atlayarak Hz. Peygamber'den rivâyette bulunduğu hadislere denilmiştir. Genel kanaate göre mürsel hadis, büyük tabiîlerin yani Câbir b. Zeyd ve Said b. Müseyyeb (ö. 94/712) gibi birçok sahâbeyle görüşmüş ve onların meclislerinde bulunanların Hz. Peygamber'den naklettikleri rivâyetlerdir. Meşhur görüşe göre küçük ve büyük tabiîn arasında bir fark gözetilmemiş olsa da bu

[60] Son iki ciltteki muallak rivâyetlere örnek için 744-768, 770-775, 777-788, 790, 794, 795, 797-802, 804-811, 813-816, 818-820, 823-825, 827, 841, 847, 884, 890, 896, 906 nolu rivâyetlere bakılabilir.

[61] Muhammed İdris'in hadislerin tahricini yaptığı ve Mektebetu'l-İstikâme tarafından neşri yapılan eserin beşinci baskısına bakılabilir.

[62] *Müsned*'in 747, 774, 777, 781, 785, 786, nolu rivâyetlere bakılabilir. Reb'in teferrüt ettiği rivâyetler ileride ayrı bir başlık altında incelenecektir.

konuda ihtilaf vardır.[63] Yani yaşı küçük olan tabiînin rivâyet ettiği hadisler, mu'dal olarak kabul edilmiştir. Zira yaşı küçük olan tabiî ancak bir iki sahâbîye yetişme imkânı bulabilmiştir.[64] Mürsel hadis, senedindeki inkıtâ nedeniyle zayıf kabul edilmiştir. [65] Ancak hicrî ikinci asırda Ebû Hanife, İmam Mâlik, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Evzâi (ö. 157/774) gibi âlimler bu tür rivâyetlerle amel etmişlerdir. İmam Şafii'den itibaren mürsel rivâyetin delil oluşu tartışılmaya başlanmıştır.[66]

Rebî'in *Müsned*'inde yer alan mürsel rivâyetlere bakıldığında hadislerin daha çok Câbir b. Zeyd tarafından nakledildiğini görmekteyiz. Zira Câbir b. Zeyd birçok sahâbiye yetişmiş ve onlardan rivâyette bulunmuştur. *Müsned*'in ilk iki cildinde yaklaşık 35 mürsel rivâyet bulunmaktadır.[67]

Mesela; "Ebû 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd kâle, kale Rasulullâh..."[68]

"Ebû 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd kâle, inne Rasulellâh..."[69]

"Ebû 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd kâle, kâne Rasulullâh..."[70]

"Ebû 'Ubeyde 'an Câbir b. Zeyd 'ani'-Nebi ..."[71]

"Ebû 'Ubeyde an Câbir kâle câe raculun ilâ Rasulillâh ..."[72]

---

[63] İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 51.
[64] İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 52-53.
[65] İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 54-55.
[66] Ebû Dâvûd, Risâletu Ebî Dâvûd İlâ Ehli Mekke ve Ğayrihim fi Vasfi Sünenih, (Thk. Muhammed es-Sabbâğ), Dâru'l-Arabiyye, Beyrut ty, s. 24; İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 55; Selahattin Polat, "Mürsel", DİA, TDVY, Ankara 2006, XXXII, s. 52-54.
[67] Ayrıca *Müsned*'in dördüncü cildinde de Câbir b. Zeyd'den rivâyet edilen mürsel rivâyetler yer almıştır.
[68] Rebî', el-Câmi', I, s. 9, h.no: 11.
[69] Rebî', el-Câmi', I, s. 66, h.no: 248.
[70] Rebî', el-Câmi', I, s. 69, h.no: 267.
[71] Rebî', el-Câmi', II, s. 136, h.no: 504.
[72] Rebî', el-Câmi', II, s. 177, h.no: 672. Diğer mürsel rivâyetler için bkz. (244, 426, 504, 233, 513, 531, 589, 605, 644, 672, 681, 682, 683, 701, 704, 708, 715 nolu hadisler).

Örneklerde görüldüğü üzere Câbir b. Zeyd sahabeyi düşürerek Hz. Peygamber'den doğrudan rivâyette bulunmuştur. Rivâyeti Hz. Peygamber'e izafe ederken kâle Rasulullâh, inne Rasulallah, 'ani'r-Rasulillâh, gibi farklı ifadeler kullanmıştır.

Nureddin es-Sâlimî, *"Ebû 'Ubeyde, daha çok Câbir'den nakletse de bazı sahâbîlere yetişti ve onlardan rivâyette bulundu"*[73] diyerek; Ebû 'Ubeyde'nin sahâbeyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiği bu tarz rivâyetleri de mürsel olarak değerlendirmiştir. Ancak biz yukarıda münkatı' ve mu'dal başlığı altında Ebû 'Ubeyde'nin naklettiği bu tür rivâyetlere değinmiştik. Ebû 'Ubeyde'nin yaş olarak küçük tabiînden olması nedeniyle bu tür rivâyetlerin tamamını mürsel olarak kabul etmek mümkün değildir. Bazı rivâyetlerde iki râvi düşmüş ve rivâyet mu'dal durumuna düşmüştür.

Örneklerden anlaşıldığı üzere *Müsned*'de yer alan hadis türlerinden birisi de genellikle Câbir b. Zeyd tarafından nakledilen mürsel rivâyetlerdir. Câbir b. Zeyd hicrî 21-93 yılları arasında yaşamış, yaş ve ilim açısından büyük tabiînden birisidir. Birçok sahâbe ile görüşme imkânı bulmuş ve kendilerinden ilim nakletmiştir.[74] Câbir'in sika oluşu hakkında hem İbâdî hem de Sünnî kaynaklarda şüphe yoktur. Az da olsa Ebû 'Ubeyde tarafından da bu tür rivâyetler nakledilmiştir. *Müsned*'in şarihi Sâlimî'ye göre Ebû 'Ubeyde'nin de bu tarz rivâyetleri Mürsel olarak görülmesine rağmen kanaatimize göre, Ebû 'Ubeyde'nin yaş itibariyle küçük tabiînden olması ve bazı sahâbîlerle görüştüğüne dair konunun tam net olmayışı gibi nedenlerden dolayı onun rivâyetlerini mu'dal saymak, daha sağlıklı bir görüştür.

---

[73] Sâlimî, Şerh, I, s. 30.

[74] Bkz. el-Ca'birî, el-İmam Câbir b. Zeyd, Mektebetu'd-Dâmir, 'Umân Sultanlığı 2015, s. 13-47.

3.1.2.4. Mu’an’an Rivâyetler

Mu’an’an, râvinin hadisi tahdîs, ihbâr ve semâ yollarından hangisiyle aldığını belirtmeksizin, yalnız ‘an lafzıyla rivâyet ettiği hadislere denilmiştir.[75] Bazılarına göre mu’an’an hadis, muttasıl bir aslı ortaya çıkıncaya kadar münkatı’ kabul edilmektedir.[76] ‘An siğasıyla rivâyet edilen bu tür rivâyetler; ancak bazı şartları taşıdığı halde bir birçok muhaddis ve fıkıh uleması tarafından muttasıl olarak kabul edilmiştir. Râvinin mudellislerden olmaması ve râvinin ‘an lafzıyla rivâyet ettiği hocası ile karşılaşmış olduğunun bilinmesi gerekmektedir.[77] İmam Müslim, ‘an lafzıyla rivâyet edilen hadislerde sika râvilerin muasır olmasını yeterli görmektedir.[78] Yani onların birbirleriyle karşılaştıklarının bilinmesi gerekmemektedir. Çağdaş olmaları yeterlidir. Ancak Buhârî ve Ali b. Medînî’ye (ö. 234/848) göre râviler arasında mülakâtın gerçekleşmiş olduğunun bilinmesi gerekmektedir.[79]

Rebî’ b. Habîb, *Müsned*’inde en fazla ‘an tahammül siğasıyla rivâyette bulunmuştur. Ahberanî, haddesenî, beleğanî, semi’tu, se’eltu, kâle gibi farklı tahammül siğalarını kullanmasına rağmen rivâyetlerde en çok kullandığı ‘an siğasıdır.[80] Dolayısıyla eserdeki rivâyetlerin çoğunun mu’an’an olduğu söylenebilir. Rebî’in eserinde en çok kullandığı sened zinciri, Ebû Ubeye - Câbir b. Zeyd - sahâbe şeklindedir. Bu senedin dışına çok az çıkmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi İbâdîlere göre senedde yer alan râvilerin adalet ve zaptından şüphe edilmemektedir. Senedde yer alan râviler, hoca talebe ilişkisinden dolayı uzun süre beraber yaşamış ve birbirlerinden ilim tahsil etmişlerdir. Hocaların

---

[75] Koçyiğit, Hadis Terimleri, s. 288.
[76] İbnu’s-Salâh, Mukaddime, s. 61.
[77] İbnu’s-Salâh, Mukaddime, s. 61.
[78] Müslim, Mukaddime, 1/28.
[79] İbn Hacer, Nüzhetu’n-Nazar, 126.
[80] Kullanılan tahammül siğaları ile ilgili daha fazla bilgi için tezimizin ikinci bölümüne yer alan konu başlığına bakılabilir.

birbirleriyle görüşmemiş olmaları ihtimal dışıdır. Dolayısıyla Rebî'in ʻan siğasıyla rivâyet ettiği rivâyetlerde tedlis yaptığını düşünmek makul gözükmemektedir. Ayrıca *Müsned*'de yer alan rivâyetlerin ekseriyeti diğer hadis kitaplarında da farklı tariklerle rivâyet edilmiştir.

Hicrî ikinci asırda hadis usulü ile ilgili kavramlar da henüz teşekkülünü tamamlamış değildir. Daha sonraki asırlarda hadis usulü konuları sistemli hale gelebilmiştir. Mesela, hicrî üçüncü asırda rivâyet esnasında kullanılan hadis tahammül siğalarından hareketle rivâyetin hangi tarik ile alındığına hükmetmek mümkün iken aynı şeyi hicrî ikinci asır için söylemek zordur. Rebî'in hadis tahammül siğalarını bilmediğini düşünmek de mümkün değildir. Zira semâ metoduna delalet eden birçok siğayı kullanmıştır. Hatta rivâyet ettiği kişi ile karşılaşma olmadıysa genellikle beleğanî,[81] ifadesini kullanmıştır. Kanaatimizce hicrî ikinci asırda hadis tahammül siğaları kullanımı, tam olarak sistematik hale gelmediğinden Rebî' de dönemin ilmî geleneğine uyarak bu konuda rahat hareket etmiştir.[82] Ayrıca, kendisinden rivâyette bulunduğu hocalarına itimat ettiğinden ve hadis, onun yanında muttasıl olduğu için tahdis siğalarındaki kullanıma pek ehemmiyet vermemiştir.

3.1.2.5. Mevzû' Rivâyetler

Her ne kadar İbâdî kaynaklara göre Rebî'in *Müsned*'inde yer alan rivâyetlerin tamamı, adalet ve zaptı tam olan râviler tarafından rivâyet edilmiş ve tüm rivâyetler sahih olarak kabul edilmiş olsa da yaptığımız araştırmada *Müsned*'de yer alan bazı rivâyetlerin mevzû' kaynaklarda yer aldığını tespit ettik. Tespit ettiğimiz rivâyetler şunlardır:

[81] Rebî', el-Câmi', I, h.no: 14, 26, 27, 30, 31, 45, 46, 63, 66, 71.

[82] Erul, "Rivâyet Üslûbu (I)", AÜİFD, XLIII, s. 45; "Rivâyet Üslûbu (III)", AÜİFD, XLIV, s. 49; et-Tivâcnî, "Hayatun Min Ecli's-Sünne", Nedve, s. 196.

1. "Kur'ân'ı okuduğunda tertil üzere oku. Teğannî yapma. Çünkü Allah, meleklerin zikrini dinlemesini ister."[83]

2. "Şüphesiz benden sonra ihtilafa düşeceksiniz. Benden size geleni, Allah'ın kitabına arz edin. Allah'ın kitabına uyan bendendir. Ona muhalif olan ise benden değildir."[84]

3. "İlim, Çin'de dahi olsa talep ediniz."[85]

4. "İlim tahsil ederken elbisenize bulaşan mürekkep izi, Allah katında cihad edenin kanı gibidir. Mürekkep izi elbisede durdukça kişi sevaba nail olur."[86]

5. "Gıybet, oruç ve abdesti bozar."[87]

[83] Rebî', el-Câmi', I, s. 7, h.no: 4. Rivâyeti başka kaynakta bulmadık. Ancak diğer kaynaklarda İbn Abbâs tariki ile gelen ve Kur'ân'nın tertîl üzere okunmasını ifade eden bir hadis, mevzû' olarak görülmüştür. Bkz. (eş-Şevkânî, el-Fevâidu'l-Mecmû'a, I, 310, h.no: 35; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbn Arrâk (ö. 933/1526), Tenzihu'ş-Şeri'ati'l-Merfû'a 'Ani'l-Ahâdîsi'ş-Şenî'ati'l-Mevdû'a, (Thk. Abdullatif Abdulvehâb), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, yy, ty, I, s. 341, h.no: 58).

[84] Rebî', el-Câmi', I, s. 17, h.no: 40. *Müsned*'de muttasıl bir isnad ile zikredilmiştir. Hem de İbâdîlerde en çok itibar edilen ve kendisine es-silsiletu'z-zehebiyye denilen sened zinciri ile nakledilmiştir. Sâlimî'ye göre hadisin diğer hadis kaynaklarında sened açısından mevzû' oluşu, Rebî'in *Müsned*'indeki rivâyetin mevzû' olmasını gerektirmez. Rivâyet, diğer hadis kaynaklarında problemli olarak görülmüştür. İmam Şafiî bu konuda az veya çok olsun her hangi bir şeyin sabit olmadığını, Yahyâ b. Ma'în rivâyetin, zenâdika tarafından uydurulduğunu, Hattâbi (ö. 388/998) ise arz rivâyetinin aslının olmadığını ve batıl bir rivâyet olduğunu belirtmiştir. Bkz. (Hattâbî, Me'âlimu's-Sünen, IV, s. 299; Beyhakî, Ma'rifetu's-Sünen, I, s. 111, no: 69; İbnu'l-Esîr, eş-Şâfî fi Şerhi Müsnedi'ş-Şâfiî, V, s. 553; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I, s. 99; Şevkânî, el-Fevâidu'l-Mecmû'a, I, s. 291, h.no: 70).

[85] Rebî', el-Câmi', I, s. 12, h.no: 18. Sâlimî, konu ile ilgili diğer rivâyetlerin zayıf olduğunu ancak bu rivâyetin âlî isnad ile geldiğini ayrıca İbnu'l-Cevziyye ve İbn Hibbân'ın hadisi mevzû' saymakla ifrata düştüklerini belirtmektedir. Rivâyetle ilgili tartışmalar için bkz. (İbnu'l-Cevziyye, el-Mevzû'ât, I, s. 215; el-Kayserânî, Tezkiratu'l-Huffâz, s. 61, h.no: 123; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I, s. 156, h.no: 397; Sâlimî, Şerh, I, s. 42).

[86] Rebî', el-Câmi', I, s. 13, h.no: 27. Rivâyet mürseldir. Başka kaynakta bulamadığımız bu rivayete anlamca yakın olan *"Âlimlerin mürekkebi şehitlerin kanından daha değerlidir"* rivâyeti, mevzû görülmüştür. Bkz. (Hâkim, el-Mustedrak 'Ala's-Sahîhayn, (Thk. Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, III, s. 584, h.no: 6168; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, II, s. 236; Zerkeşî, et-Tezkira fî Ahâdîsi'l-Muştehira, (Thk. Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, I, s. 168).

[87] Rebî', el-Câmi', I, s. 33, h.no: 105. Salîmi'ye göre gıybet eden, tekrar abdest almalıdır. Bu rivâyetten hareketle günahların abdesti bozduğunu belirtmiştir. Gıybet, oruçlunun da orucunu bozmuştur. Sâlimî, Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiği, *"Yalan konuşmayı bırakmayan ve yalanla amel etmekten kaçınmayan kimsenin kendini aç ve susuz bırakmasına*

6. "Denk birisi size evlenme teklifinde bulunduğunda onu geri çevirmeyiniz. Kızların helak olmasından Allah'a sığınırım. Hacamatçı, köle, dokumacı (veya terzi) ve bakkal hariç, ehli tevhid ve hür olan herkes birbirine denktir (eşittir)."[88]

7. *"Kaderiyye bu ümmetin Mecûsîleridir. Hasta olurlarsa onları ziyaret etmeyin. Cenazelerine de şahitlik etmeyiniz."*[89]

8. "Allah benden önce yetmiş nebînin lisanıyla Mürcîe'ye lanet etti."[90]

Allah'ın ihtiyacı yoktur" hadisini de bu konuda delil göstermiştir. Ancak âlimlerin ekseriyeti, Ebû Hüreyre'nin naklettiği rivâyeti mecaza hamletmişlerdir. Yani oruçlu olduğu halde günah işleyenin orucu bozulmaz, ancak sevabı azalır. İbnu'l-Cevziyye (ö. 597/1200), gıybetin orucu ve abdesti bozduğuna dair rivâyeti mevzû' olarak görmüştür. Bkz. (İbn Abdilberr, el-İstizkâr, III, s. 374; Ebû'l-Hasan İbn Battâl (ö. 449/1057), Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, (Ebû Temim Yasir b. İbrahim), Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 2003, IV, s. 23; İbnu'l-Cevziyye, el-Mevzû'ât, II, s. 195; İbn Hacer, Fethul-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, (Thk. Ahmed b. Ali b. Hacer), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379, IV, s. 104; Sâlimî, Şerh, III, s. 27).

[88] Rebî', el-Câmi', II, s. 132, h.no: 512. Rivâyet, mürseldir. Câbir b. Zeyd tabiînden olmasına rağmen doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyet etmiştir. Sâlimî, Rebî'in bu rivâyette teferrüd ettiğini ve hadisi başka kaynakta göremediğini ifade etmiştir. Sâlimî'ye göre dört sınıf insanın istisna edilmesi, söz konusu dönemde Arap toplumunun bu meslek sahiplerinin yaptığı işi kerih görmeleri ve bu kişilerle evlenmek istememeleridir. Sâlimî, rivâyetin sahih olduğunu savunmak için mezhep imamlarından kimlerin nikâhta denkliği kabul ettiğini de delil olarak göstermiştir. Bu rivâyete göre nikâhtaki denklik sosyal statüye göredir. Sayılan dört meslek sahibi, diğerlerine denk değildir. Ancak Kur'ân ve sahih sünnete bakıldığında insanların neseb, soy, millet, ırk ve statü açısından üstünlüklerinin olmadığını görmek mümkündür. Denkliğin ırk, soy, neseb ve statüye göre olmadığını, üstünlüğün ancak din, takva ve ahlaki erdemliğe göre olduğunu savunanlar; bu rivâyete anlamca yakın olan diğer rivâyetleri de mevzû görmüşlerdir. Bu rivâyete en yakın olan şudur: *"Arapların bazıları, birbirine denktir. Mevâli olanların da bazıları birbirine denktir. Ancak, Dokumacı ve Hacamatçı olanlar hariç."* Bu rivâyet farklı tariklerden gelmiş olsa da tüm tarikleri zayıftır. İbn Ebî Hatim, rivâyetin aslının olmadığını ve rivâyetin mevzû' olduğunu belirtmiştir. Denkliğin nesebe ve statüye göre değil de takvaya göre olduğunu savunanların delili, Kur'an-ı Kerim ve diğer sahih rivâyetlerdir. "*Sizin en iyiniz Allah katında en muttaki olanınızdır*" (Hucûrat, 49/13) ayeti ve *"Sizlere dininden ve ahlakından razı olduğunuz kimse gelince evlendiriniz"* hadisi, müraccat edilen delillerdendir. Bkz. (Tirmizî, Nikâh, 3, (2/385); İbni, Mâce, Nikâh, 46, (3/141); Beyhakî, es-Sünenu'l-Kubrâ, VII, s. 217, h.no: 13769; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX, s. 133; Münâvî, Feyzu'l-Kadîr, IV, s. 498; es-San'ânî, Subulu's-Selâm, Mektebetu Mustafa 1960, 4. Baskı, yy, ty, III, s. 128; Sâlimî, Şerh, IV, s. 9-12).

[89] Rebî', el-Câmi', III, s. 207, h.no: 798. Hadis, *Müsned*'in üçüncü cildinde muallak olarak yer almış ve diğer kaynaklarda hadis mevzû' olarak geçmektedir. Bkz. (İbnu'l-Cevziyye, el-'İlelu'l-Mutenâhiyye fi Ahâdîsi'l-Vâhiye, (Thk. Halil el-Mîs), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1403, IV, s. 216; Mevzû'ât, I, s. 275).

9. "Ben (Hz. Peygamber) Kaderiyye'den Allah'a sığınırım. Mürcie'den Allah'a sığınırım. Allah ve Resûlü onlardan berîdir."[91]

10. "Allah'ın ilk yarattığı kalemdir... Ona kaderi yaz, der..." [92]

11. "Kıyamet günü iki grup şefaatime nail olmayacaktır. Bunlar Kaderiyye ve Mürcîe'dir..."[93]

12. İbn Abbâs şöyle dedi: "Bir gün Hz. Peygamber elinde bir sahife ile dışarı çıktı ve şöyle dedi: "Rahman ve rahim olan Allah'ın ismi ile bu, Allah'tan bir kitaptır. İçerisinde cennet ve cehennem ehlinin isimleri onların atalarının nesebi ve yerleri vardır..."[94]

13. "Neredeyse şirk topluluktan topluluğa ve kabileden kabileye intikâl edecektir. Bu şirk nedir ya Resulallah denilince Hz. Peygamber dedi ki, sizden sonra bir kavim gelecek ve Allah'ı sıfatlarla tanımlayacaklardır (sınırlandıracaklar)."[95]

14. "Bir a'râbî Hz. Peygamber'e gelip bana garâibu'l-ilmi (ilmin garib olanı) öğret, dedi. Hz. Peygamber kendisine şöyle dedi: "İlmin başını (aslını) öğrendin

[90] Rebî', el-Câmi', III, s. 201, h.no: 768. Rebî', hadisi beleğanî siğasıyla Hz. Peygamer'e isnad etmiştir. Yani rivâyet mu'allaktır. İbnu'l-Cevziyye, rivâyetin mevzû' oluşu hakkında şüphe bulunmadığını ifade etmiştir. Bkz. (İbnu'l-Cevziyye, Mevzû'ât, I, s. 276).

[91] Rebî', el-Câmi', IV, s. 274, h.no: 974. Başka bir kaynakta bulamadık. Ancak belli mezhepleri kötülemektedir. Bazı mezheplerin aleyhinde üretildiği aşikârdır.

[92] Rebî', el-Câmi', III, s. 207, h.no: 800; Sahâvî, el-Mekâsidu'l-Hasene, (Thk. Muhammed Osman), Dâru'l-Kitâbi'l-Arab, Beyrut 1985, I, s. 199, h.no: 233; Şevkânî, el-Fevâidu'l-Mecmû'a, I, s. 478, h.no: 48; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I, s. 300, h.no: 824.

[93] Rebî', el-Câmi', III, s. 209, h.no: 806; İbnu'l-Cevziyye, Mevzû'ât, I, s. 276.

[94] Rebî', el-Câmi', III, s. 207, h.no: 799. Hadis yakın anlam ifade eden benzer lafız ve farklı tarik ile Ahmed b. Hanbel, Tirmizi ve Nesâî tarafından rivâyet edilmiştir. Hz. Âdem'den kıyâmete kadar cennet ve cehennemlik olanların ve onların atalarının isimlerinin bir kıtaba sığmasının aklen mümkün olmadığını ve rivâyetin akli gerçeklere muhalif olduğu noktasındaki tartışmalar için bkz. (Kırbaşoğlu, İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999, s. 298-299; H. Musa Bağcı, İnsanın Kaderi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 66-67).

[95] Rebî', el-Câmi', III, s. 216, h.no: 831; İbn Arrâk, Tenzihu'ş-Şerî'a, I, s. 148, h.no: 43.

mi ki garibini soruyorsun." Adam ilmin başının ne olduğunu sorunca Hz. Peygamber şöyle dedi: "(İlmin başı) marifetullâhtır. Allah'ı, bilinmesi gerektiği gibi bilmektir..."[96]

15. "'Umân ehlinden bazı kadınlar, Hz. Aişe'nin yanına girmek için izin istediler. Kendilerine izin verilip içeri girince selam verdiler ve daha sonra Hz. Aişe onlara siz kimsiniz diye sordu. Onlar, biz 'Umânlıyız deyince Hz. Aişe şöyle dedi: "Habibim aleyhi's-selâmın, benim havuzumun başında 'Umânlılar çok olacak dediğini duydum, dedi."[97]

Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere her ne kadar İbâdîlere göre *Müsned*'deki rivâyetlerin sıhhat açısından herhangi bir problemi olmasa da tespit ettiğimiz kadarıyla Rebî'in *Müsned*'inde mevzû' rivâyetler vardır. Yukarıdaki rivâyetlerin ilk altısı, *Müsned*'in aslı sayılan ilk iki cüzünde yer almıştır. Diğer rivâyetler ise son iki cüzde yani Vârcelânî tarafından sonradan *Müsned*'e eklenen ziyadât kısmında yer almıştır. Her ne kadar son iki cüz *Müsned*'in aslından sayılmazsa da bu rivâyetlerin de ekseriyetinin Rebî' tarafından rivâyet edilmiş olması ve özellikle hicrî ikinci asırda muhalifleriyle yaptığı tartışmalarda delil olarak kulanmış olması açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Mevzû' rivâyetlerin daha çok eserin son iki cildinde yer almış olması, dikkat çekilen bir husustur. Kanaatimizce Rebî' bu tür rivâyetlerin sıhhat durumunu bildiği için *Müsned*'in aslı sayılan ilk iki cüzde yer vermemiş olabilir. Ayrıca Reb'in teferrüd ettiği, başka kaynakta tespit edemediğimiz ve ekseriyeti dönemin itikâdî

---

[96] Rebî', el-Câmi', III, s. 214, h.no: 826. Hadis, ilgili dönemde tartışılan Allah'ın sıfatlarıyla alakalıdır. İbn 'Arrâk anlamca bu rivâyete yakın olan bir rivâyeti mezû olarak belirtmiştir. (İbn 'Arrâk, Tenzîhu'ş-Şarî'a, I, s. 316, h.no: 89.

[97] Rebî', el-Câmi', IV, s. 258, h.no: 899. Başka kaynakta tesbit edemedik. Ancak rivâyette 'Umân ehli övülmüş ve rivâyetin devamında da Şam ehli yerilmiştir. Sebepsiz yere bir kavmin yerilmesi veya övülmesi mevzû' rivaytlerin alametidir. Rivâyete ihtiyatla bakmak gerekmektedir.

meseleleriyle alakalı olduğu için ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini düşündüğümüz rivâyetlerin de çoğu yine son iki ciltte yer almıştır.

3.1.3. Rebî'in Teferrüd Ettiği Rivâyetler

Yaptığımız araştırmada Rebî'in birçok rivâyette teferrüd ettiğini tespit ettik. Müellifin teferrüd ettiği rivâyetler kendi içerisinde farklılık arz etmektedir. Teferrüd edilen hadislerin bir kısmı sened ve metin olarak diğer hadis mecmualarında bulunmamaktadır. Tesbit ettiğimiz kadar bu rivâyetler sadece Rebî'in *Müsned*'inde yer almıştır. Teferrüd edilen diğer bir kısım rivâyet ise ya metin veya kendisinden rivâyette bulunulan sahâbî açısından teferrüd edilmiştir. Mesela, bir rivâyet diğer hadis mecmualarında belli bir sahâbîden nakledilmişken Rebî'in *Müsned*'inde diğer kaynaklarda geçen sahâbîden farklı olarak başka bir sahâbîden nakledilmiştir. Metin açısından yapılan teferrüd ise bu da diğer hadis kaynaklarında geçen rivâyetin lafzından farklı olarak ziyade, eksiklik şeklindedir. Önce başka kaynakta bulmadığımız sadece Rebî'nin *Müsned*'inde yer alan rivâyetleri, daha sonra sened veya metin açısından teferrüd edilen hadisleri nakletmek istiyoruz.

3.1.3.1. Başka Kaynakta Tespit Edemediğimiz Rivâyetler

1. "Çocuklarınıza Kur'ân'ı öğretin. Çünkü Allah'ın ilminden ilk öğrenilmesi gereken odur."[98]

[98] Rebî', el-Câmi', I, s. 7, h.no: 3. Rivâyeti başka kaynakta bulamadık. Câbir b. Zeyd hadisi belağanî sığasıyla nakletmiş ve hadis mürseldir. Sâlimî, Câbir'in beleğanî sığasıyla naklettiği rivâyetleri muttasıl hükmünde kabul etmektedir. Ona göre Câbir, rivâyeti birçok sahabeden işitmiş, ancak rivâyet esnasında hadisi hangi sahâbîden işittiğini unutmuş olabilir. Benzer bir rivâyet İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde Dahhâk b. Kays'ın (ö. 64/684) sözü olarak yer almıştır. Humeyyid yeterli gerekçe göstermeden bu rivâyetin aslının olmadığını söylemiştir. Senedinde inkıtâ olan bu rivâyete ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmektedir. Bkz. (İbn Ebî Şeybe, Musannef, VII, s. 37, h. no: 34793; Sâlimî, Şerh, I, s. 9; Humeyyid, "Aksâmu'l-Hadis", MKUDD, s. 1269).

2. "Çocukların eğitilmesi (Kur'ân öğrenmesi) Rabbin gazabını dindirir."[99]

3. İbn Abbâs'ın naklettiğine göre Hz. Peygamber bir gün camide sahâbenin farklı gruplara ayrılıp ilim müzakere ettiğini gördü. Hz. Peygamber, Kur'ân okuyan ve akâid meselelerini müzakere eden grubun yanına gidip onlara, *"İşte ben bunun için gönderildim"*[100] dedi. Hz. Peygamber, camide helal ve haramı müzakere eden bir grubun yanında da bir süre oturdu ancak bir şey söylemeden kalktı. Daha sonra akâid konularını, eşbâh ve emsâlin nefyini müzakere eden üçüncü bir grubun yanına vardı. Orada daha fazla oturduktan sonra "*İşte Rabbim bana bunu emretti*" [101] dedi.

4. "Hz. Peygamber abdest alırken saçının bir kısmını mesh etti."[102]

5. "Kim aşure orucunu tutarsa, altmış seneye kefarettir veya Hz. İsmail oğullarından altmış mümin kişiyi azat sevabı vardır.[103]

6. "Zekât vermeyen öldürülür."[104]

---

[99] Rebî', el-Câmi', I, s. 12, h.no: 23. Rivâyet muttasıl olarak nakledilmiştir. Ancak başka kaynakta bulamadık.

[100] Rebî', el-Câmi', I, s. 13, h.no: 28.

[101] Rebî', el-Câmi', I, s. 13, h.no: 28. Rivâyeti başka kaynakta bulmadık. Ancak rivâyette dikkat çekilen husus, Hz. Peygamber tarafından Allah'ın sıfatlarını müzakere eden ve özellikle eşbâh ve emsâli nefyeden grubun övülmesidir. Burada Allah'ın sıfatları hususunda aşırı tenzihi savunanlar övülmüştür. Bu tür rivâyetlerin hicrî birinci ve ikinci asırdaki itikâdî konuların ürünü olması muhtemeldir.

[102] Rebî', el-Câmi', I, s. 36, h.no: 127. Başka kaynakta bulamdığımız bir rivâyettir. Diğer kaynaklarda Hz. Peygamber'in tüm saçını mesh ettiği rivâyeti vardır. Bkz. (Ahmed b. Hanbel, 2/221, h.no: 873; İbn Ebubekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme, Sahih, (Thk. Mustafa Azamî), el-Mektebetu'l-İslamî, Beyrut, ty, I, s. 81, h.no. 157).

[103] Rebî', el-Câmi', I, s. 80, h.no: 308. Aşure orucu ile ilgili başka rivâyetler vardır. Ancak İbn Abbâs'tan bu şekilde bir rivâyeti başka kaynakta bulamadık. Tirmizî, Aşure orucunun keffaret olduğu hususu ile ilgili şunları ifade etmektedir: *"Bu konuda sadece Katâde'nin rivâyetinde Aşure orucunun bir seneye kefaret olduğunu biliyoruz."* Kanaatimizce hadiste az bir ibadete çok fazla mükâfat vaad edilmesinden dolayı rivâyete ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmektedir. Bkz. (Tirmizî, Ebvâbu's-Savm 48, (2/118); Abdulfettâh Ebû Gudde, Mevzu Hadisler, (Çev. Enbiya Yıldırım), İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2015, s. 121).

7. “Zekât vermeyenin namazı yoktur - bunu üç defa söyledi. Muta’addî (zekâtı verilmesi gereken yere vermeyen) olan kişi de zekât vermeyen gibidir.”[105]

8. “Kuyruk sokumu ve tıraş bölgesine dokunmayla abdest bozulmaz.”[106]

9. “Habibim Cibrîl, bana gusül abdesti alırken bıyığın ortasını, alt dudak ile çene arasını ve ensedeki çukurlukları yıkamamı emretti.”[107]

10. “Fakiri sıkıştırmak (borcunu ödemesi hususunda) haramdır. Kendisine ait olmayanı iddia eden ve yanındaki başkasının hakkını inkâr eden kâfirdir.[108]

11. “İki davalıya (delili olmayan her iki tarafa) yemin vardır.”[109]

[104] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 87, h.no: 340. Diğer kaynaklarda bu sened ve metinle herhangi bir rivâyete rastlamadık. Rebî’ b. Habîb bu rivâyetin hemen ardında Ebû ‘Ubeyde’den şu açıklamayı nakletmektedir: *“Şayet zekât isteyen kişi, adil bir imam ise durum böyledir. Adil bir yönetici değilse zekât vermeyen kişi öldürülmez.”* İbâdiyye mezhebi, halîfe olacak kişide adalet şartını aramaktadır. Şayet imam adil değilse ona itaat gerekmez. Zekâtı vermeyen kişi hakkında özellikle uhrevî cezalar ile ilgili rivâyetler vardır. Ancak zekât vermeyenin öldürüleceğine dair diğer kaynaklarda herhangi bir rivâyete rastlamadık. Bu rivâyete en yakın olan Hz. Ebû Bekir’in irtidât edenlere karşı yaptığı mücadele ve konu ile ilgili Hz. Ömer ile aralarında geçen şu rivayettir: *“Namaz ile zekâtı birbirinden ayıranlarla savaşacağım.”* (Buhârî, İtisâm, 2, (6/2657)).

[105] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 87, h.no: 342. Rivâyeti diğer kaynaklarda bulamadık. Rebî’, hadisin devamında muta’addi kavramının, zekâtı verilmesi gereken sınıflara vermeyen kişi anlamında olduğunu belirtmiştir. Ebû Sitte, rivâyeti şu şekilde yorumlamıştır: *“Bu hadise göre; zekâtı vermeyen veya zekâtı hak sahiplerinden başkasına veren kişi, namazdan sevap kazanamaz. Ancak, namazı batıl değildir. Kişiye namazı iade et de denilemez. Çünkü fasık olan da tövbe ettiğinde kendisinden namazın iadesi taleb edilmez.”* Görüldüğü gibi Ebû Sitte rivâyeti zahiri manasından tevil etmiştir. Bkz. (Ebû Sitte, Haşiye, II, s. 109).

[106] Rebî’, el-Câmi’, I, 34, h.no: 112. Salîmi ve Ebu Sitte bu rivâyete dayanarak sadece iki avret mahalline dokunarak abdestin bozulacağını söylemişlerdir. Humeyyid rivâyetin aslının olmadığını iddia etmiştir. Bkz. (Ebu Sitte, Haşiye, I, s. 127; Sâlimî, Şerh, I, s. 199; Humeyyid, “Aksâmu’l-Hadis”, MKUDD, s. 1269).

[107] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 39, h.no: 140. Hadisin Arapçası şu şekildedir: أَمَرَنِي حَبِيبِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ أَنْ أَغْسِلَ فُنَيْكَتِي وَعَنْفَقَتِي وَعَنْقَفَتِي عِنْدَ الْجَنَابَةِ Rivâyet Mürsel olarak nakledilmiştir. Başka kaynakta bulamadığımız bu rivâyetin lafızlarında bir rekâket var gibi gözükmektedir.

[108] Rebî’, el-Câmi’, II, s. 157, h.no: 591. Rivâyeti başka kaynakta bulamadık. Sâlimî, İbâdîlerin düşüncesi gereği hadiste geçen küfrün dinden çıkma anlamında değil nimetin küfrü manasında olduğunu belirtmiştir. Bkz. (Sâlimî, Şerh, IV, s. 220).

[109] Rebî’, el-Câmi’, II, s. 157, h.no: 593. Ebû Sitte, hadisin bu şekilde anlaşılamayacağını, muhtemelen anlamı bozan bir kelimenin düşmüş olabileceğini belirtmektedir. Mesela metin, “*yeminen kur’aten*” şeklinde veya “*kur’e yeminin*” şekilinde olabilir. Eğer bu şekilde rivâyet kabul edilirse yeminleşen iki taraf arasında anlaşmazlık çıkabilir.

12. “Kişi, namaz kılarken hayvana yönelmez.”[110]
13. “Hz. Peygamber, yemeğin her tarafından yemeyi, hızlıca yemeyi ve yemekte derin bir oyuk oluşturarak yemeği nehyetti.”[111]
14. “Kavmin en faziletlisi, cenaze namazını kıldırmaya daha evladır.”[112]
15. “Nikâhı kıyan veya kendisi adına nikâhı kıyılan kişi (muhsan) evlidir.”[113]
16. “Hataen işlenen suçun diyeti, her yıl üçte biri olmak üzere üç yılda ödenir. Bilerek işlenen suçun diyeti ise bir yılda ödenir.”[114]
17. “Kardeşinin avretine bakan veya avretini başkasına gösteren melundur.”[115]
18. “Her kim ana - babasını günün bir vaktinde (küserek) terk ederse tövbe etmedikçe cehennem ehlidir.”[116]

Yeminleşen iki taraf arasında kura çekileceğine dair rivâyet için bkz. (Ebû Dâvûd, Akdiye, 22, (3/344); Ebî Sitte, Haşiye, III, s. 173).

[110] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 65, h.no: 244. Bu rivâyetin Câbir’in sözü mü olduğu yoksa Câbir rivâyeti bu şekilde sahâbeden mi işittiği belli değildir. Ancak Rebî’, bu rivâyetin hemen ardından İbn Abbâs’ın merkebe binerek namaz kılanların önünden geçtiği ve kimsenin bu durumu kerih görmediğini de nakletmektedir. Yapılan açıklmaya göre Rebî’, rivâyetin ifade ettiği hükme katılmamaktadır. Bkz. (Rebî’, el-Câmi’, I, s. 65, h.no: 245).

[111] Rebî’, el-Câmi’, I, s. 96, h.no: 380. Ebû ‘Ubeyde, hadisi sahabeyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber’den nakletmiştir. Muhtemelen senedde iki râvi düşmüş ve hadis mu’daldır.

[112] Rebî’, el-Câmi’, III, s. 130, h.no: 478.

[113] Rebî’, el-Câmi’, II, s. 160, h.no: 603. (أَبُو عُبَيْدَةَ عَنْ جَابِرٍ قَالَ: بَلَغَنِي عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: أَحْصَنَ مَنْ مَلَكَ أَوْ مُلِّكَ لَه) Bu rivâyete göre kişi iki şekilde “muhsan” yani evli sayılmaktadır. Birincisi, kendisinin nikâh akdini gerçekleştirmesidir. İkincisi ise vekil tayin ettiği kişi tarafından kendi nikâhının kıyılmasıdır. Bu rivâyete göre evli sayılmak için duhûl veya halvet lazım değildir. Nikâhın kıyılması kâfidir. Hadisin ifade ettiği hüküm İslâm hukuku açısınadan son derece önemlidir. Çünkü had cezalarının tatbiki, kişinin muhsan (evli) olup olmamasına göre değişmektedir. Humeyyid’e göre ahkâmla alakalı böyle önemli bir rivâyetin diğer muhaddisler tarafından gelmemiş olması, onun aslının olmadığına delildir. Bizce Humeyyid’in gerekçesi rivâyetin mevzû’ oluşu için kâfi delil olmasa da senedinde inkıtâ olan ve ravinin teferrüt ettiği bu tür hadislere ihtyatla yaklaşmayı gerektirmektedir. Bkz. (Humeyyid, “Aksâmu’l-Hadis”, MKUDD, s. 1269).

[114] Rebî’, el-Câmi’, II, 175, h.no: 663. Rivâyeti başka kaynakta bulamadık.

[115] Rebî’, el-Câmi’, II, s. 169, h.no: 638. Rivâyeti başka kaynakta bulamadık.

[116] Rebî’, el-Câmi’, II, s. 188, h.no: 726. Muallak bir rivâyet olup başka kaynakta bulamadık. Ancak, rivâyetin ifade ettiği hüküm, mürtekibu’l-kebirenin durumuyla alakalıdır. Bu

19. "Habibim Cibril, kölelere o kadar iyi davranmayı tavsiye etti ki neredeyse insanoğluna artık hizmet edilmeyeceğini düşündüm. Komşu hakkında da o kadar tavsiyede bulundu ki neredeyse komşuya hiçbir şeyin gizli kalmayacağını düşündüm."[117]

20. "Hz. Peygamber, yatsı namazından sonra kölelerin çalıştırılmasını yasakladı."[118]

21. "Her kim bir toprağı imar edip on sene kullanır da davacı olan kişi bu süre zarfında (bilmesine rağmen) her hangi bir tepki göstermezse arazi, imar edenindir. Bu konuda davacının delili geçersizdir."[119]

22. "Tarlada sadece üç kişi yürür: sulayan, temizleyen ve koruyan"[120]

23. "Haset, kötü zan ve haksızlıktan sakının. Bunları yapan İslâm'dan nasibini almamıştır.[121]

24. "Her kim, ben cennet ehlindenim derse o cehennemliktir."[122]

25. "Ehl-i kıbleden olup da Allah'a Peygamber'ine ve ahiret gününe iman eden kimsenin cenaze namazını

tür rivâyetler, söz konusu dönemin itikâdî tartışmalarıyla alakalı olabilir. Dolayısıyla rivâyete ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir

[117] Rebî', el-Câmi', II, s. 180, h.no: 684. Rivâyeti bu şekliyle başka kaynakta bulamadık. Rivâyete anlamca en yakın hadis için bkz. (Beyhakî, es-Sünenu'l-Kubrâ, XIII, s. 19, h.no: 15801).

[118] Rebî', el-Câmi', II, s. 180, h.no: 687. Rivâyeti başka kaynakta bulamadık.

[119] Rebî', el-Câmi', II, s. 159, h.no: 601. Rivâyetin hükmü hakkında değerlendirmede bulunan Ebû Sitte, sahipsiz bir toprak başkası tarafından kaç yıl imar edilirse kendisine verileceği hususu ile ilgili ihtilafın olduğunu, bu sürenin Hicazlılara göre on, Medinelilere göre on beş ve hadisin râvisi olan Ebû 'Ubeyde'ye göre ise yirmi sene olduğunu belirtmiştir. Ebû 'Ubeyde'nin rivâyet ettiği hadise neden muhalefet ettiğini de anlayamadığını belirtmektedir. Bkz. (Ebû Sitte, Haşiye, III, s. 193).

[120] Rebî', el-Câmi', II, s. 181, h.no: 692. Rivâyeti başka kaynakta bulamadık.

[121] Rebî', el-Câmi', II, s. 183, h.no: 699. Kötü zandan sakınmayla ilgili rivâyetler vardır. Ancak; haset, kötü zan veya haksızlık yapanın İslâm'da nasibinin olmadığı, şeklinde bir rivâyete rastlamadık. Bkz. (Ebû Dâvûd, Edeb, 52, (4/427)).

[122] Rebî', el-Câmi', II, s. 190, h.no: 737.

kılmak, vaciptir. Her kim onun namazını terk ederse kâfir olur."[123]

26. "Zalim olan emir, görevden azledilmiştir. Ona imaret yoktur."[124]

27. "Hz. Ali Allah'ı ta'zim etmek, yüceltmek için şunları söylerdi: "Allah, hayy (diri), kâim, vahid ve daimdir. Tüm hayvanların rezzâkı, hiçbir yere dayanmadan kaim, sonsuz bir şekilde daim, külfet olmadan yaratandır..."[125]

28. "Hz. Ali'nin ordusundan bir grup Allah'ı teşbih etmede ifratta bulundular. Hz. Ali insanlara hitap ederek şunları söyledi: "Ey insanlar şu el-'ârika'dan sakınınız! 'Ârika nedir dediklerinde Hz. Ali şunları söyledi: "Allah'ı kendi nefislerine benzetenlerdir..."[126]

29. "Necdet el-Haruriyye: Ey İbn Abbâs! Rabbini nasıl biliyorsun. Zira senden öncekiler bu konuda ihtilafa düştüler. İbn Abbas şunları söyledi: "O kendisini nasıl tanımlamışsa ben onu görmeksizin o şekilde tanırım. Ben, hiçbir suret olmadan onun kendisini vasıflandırdığı şekilde vasıflandırıyorum. O, duygularla idrak edilmez, insanlara kıyas edilmez, teşbih edilmeden bilinir..."[127]

---

[123] Rebî', el-Câmi', III, s. 203, h.no: 777. Başka kaynakta bulamadık. Humeyyid rivâyetin aslının olmadığını iddia etmiştir. Kanaatimizce rivâyet, söz konusu dönemin tartışılan kebair meselesiyle ilgili olduğundan ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Bkz. (Humeyyid, "Aksâmu'l-Hadîs", MKUDD, s. 1236).

[124] Rebî', el-Câmi', III, s. 204, h.no: 786. Rivâyet dönemin tartışılan imamet meselesiyle alakalı olup İbâdiyenin imamet görüşüyle parelellik arz etmektedir.

[125] Rebî', el-Câmi', III, s. 217, h.no: 835; Rivâyeti başka kaynakta bulamadık. Ancak söz konusu dönemde tartışılan sıfat konusuyla alakalı olduğun için ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

[126] Rebî', el-Câmi', III, s. 218, h.no: 836-837. Başka kaynakta bulamdık. Önceki hadisle benzer bir şekilde sıfat konusu, teşbih ve tecsimle alakalı olup dönemin tartışılan itikâdi konularıyla ilgilidir. İhtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

[127] Rebî', el-Câmi', III, s. 220, h.no: 839. Başka kaynakta tespit edemedik. Dönemin tartışılan itikâdî konularıyla alakalı olduğu görülmektedir.

30. "İbnu'l-Azrak, İbn Abbas'a ibadet ettiğin Rabbin nasıldır diye bir soru sorar. İbn Abbâs bu soruya uzunca cevap vermektedir..."[128]

31. "İbn Abbas ile avuçlarını açıp gözlerini semâvata dikerek dua eden bir kişi arasında uzunca bir diyalog gerçekleşir. İbn Abbâs Allah'ın ne dünya ne de ahirette gözle görülemeyeceğini ve bu konuda söz konusu ayetleri de değerlendirmektedir..."[129]

32. "İbn Abbâs dedi ki: kıyametten önce halkı cahil, âlimleri de sefih olan bir zaman gelecek. Liderleri kibirli, Ku'ran okuyanı gösterişli olacaktır. İşte o zaman şeytanlar kendi tuzaklarını kuracaklardır. (İnsanlar) Allah hakkında düşündüklerinde onu mahlûkata benzeteceklerdir. Hz. Peygamber'den rivâyette bulunduklarını söyleyecek ve Allah'ı insanların sıfatlarıyla vasıflandıracaklardır..."[130]

33. "Her kim evinden çıkar, daha sonra hoşuna gitmediği bir şeyi görünce uğursuzluk var deyip geri dönerse kâfir olur."[131]

34. "Sakın müşriklerin çocuk ve kadınlarını öldürmeyiniz. Ancak sizlerle savaşanlar hariç."[132]

35. "Öyle bir fitneden sakının ki sadece sizden zalim olanlara isabet etmekle kalmaz" ayeti nazil olunca Hz.

---

[128] Rebî', el-Câmi', III, s. 221, h.no: 840. Başka kaynakta tesbit edemedik. Verilen cevaba bakınca Allah'ın sıfatlarıyla alakalı çok detaylı bilgiler verildiği gözükmektedir. Rivâyetin söz konusu dönemde tartışılan itikâdî meselelerle ilgili olduğu açıktır.

[129] Rebî', el-Câmi', III, s. 226, h.no: 853. Rivâyeti başka kaynakta tesbit edemedik. Dönemin tartışılan rü'yet konusuyla alakalıdır.

[130] Rebî', el-Câmi', III, s. 223, h.no: 845. Başka kaynakta bulamadık. Rivâyete bakıldığında söz konusu dönemde tartışılan sıfat konusunu yansıttığını görmek mümkündür.

[131] Rebî', el-Câmi', III, s. 198, h.no: 745. Bu şekliyle başka kaynakta bulamadık. Ancak anlamca hadisin bir kısmı, mu'allel olan bir rivâyette yer almıştır. Ancak o rivâyette "kişi kâfir olur" kısmı yokrur. Tekfir kısmından dolayı rivâyete ihtiyatle yaklaşılmalıdır. Bkz. (Dârekutnî, el-'İlel, VI, s. 219, h.no: 1084).

[132] Rebî', el-Câmi', III, s. 205, h.no: 791. Başka kaynakta tesbit edemedik.

Peygamber'in yanında Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali vardı. Ebubekir dedi ki o gün ben nerede olacağım? Hz. Peygamber toprak altında dedi. Hz. Ömer, ben nerede olacağım deyince ona da toprak altında dedi. Hz. Osman, ben nerede olacağım deyince seninle fetihler yapılacaktır dedi..."[133]

36. "İbn Ömer, mescitte insanların kıbleye dönüp ellerini semâya açarak dua ettiklerini görünce onlara kızdı ve şöyle dedi: Böyle yapmayın, çünkü ben Hz. Peygamber'in "Ehl-i kitabın kiliselerinde ve alışverişlerinde yaptığı gibi yapmayın" dediğini duydum."[134]

37. "Lâilâheillelâh öyle bir kelimedir ki Allah onunla müminlerin kalplerini birleştirdi. Kim onu söyler ve ona salih amel eklerse mümindir. Kim onu söyler ve ona fücûr eklerse münafıktır."[135]

38. "Hz. Peygamber'e denildi ki insanlar kelime-i tevhidi söyleyince mümin ile münafık arasındaki fark kayboldu. Hz. Peygamber ikisi arasındaki farkı size söyleyeyim mi dedi. Mümin sabahlayınca onun derdi; Allah, cennet ve cehennemdir. Münafığın derdi ise karnı, zevki ve dünyasıdır."[136]

[133] Rebî', el-Câmi', IV, s. 263, h.no: 913. Rivâyet gelecek ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Gelecekte zuhur bulacak olan olay veya şahıslar hakkında detaylı bilgi veren rivâyetlere ihtiyatla yaklaşmak gerektiği kanaatindeyiz. Fiten Edebiyatı hakkında geniş bilgi için bkz. (Mehmet Paçacı, "Hadiste Apokaliptisizim veya Fiten Edebiyatı", İslâmiyât I (1998), sayı: 1, s. 35-53; Harun Reşit Demirel, "Bazı Fiten, Melâhim ve Siyasi Hadislerin Gaybi Haberler Açısından Değerlendirilmesi", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 3, yıl: 2000, s. 121; Ahmet Keleş, "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri", İstem, yıl: 2004, sayı: 7, s. 37-54).

[134] Rebî', el-Câmi', IV, s. 181, h.no: 901. Başka kaynakta tesbit edemedik.

[135] Rebî', el-Câmi', IV, s. 264, h.no: 924. Rivâyet Câbir b. Zeyd tarafından mürsel olarak nakledilmiştir. Rivâyette imanın tanımı dikkat çekmektedir. İmanın söz ve amelden ibaret olduğuna işaret edilmiştir. Dolayısıyla rivâyetin dönemin itikâdi tartışmaların bir ürünü olması muhtemeldir.

[136] Rebî', el-Câmi', IV, s. 264-265, h.no: 925. Bu rivâyette de iman tanımına dikkat çekilmiş ve kelime-i tevhidi dil ile söylemenin yeterli olmayacağına vurgu yapılmıştır. Rivâyet, dönemin itikâdi tartışmalarıyla alakalı olarak gözükmektedir.

39. "Câbir b. Zeyd dedi ki: Allah'ın bir meleği vardır. Başı yedinci semada ayakları da en alt kattadır. Arşın bir tarafı onun boynundadır. O şöyle der: Ya Rabbi sen tüm kusurlardan münezzehsin."[137]

40. "Allah'a iman edin. Muhakkak iman Allah için amel etmektir. Şek ise başkası için amel etmektir."[138]

41. "Şayet Allah beni ve kardeşim Hz. İsa'yı şu iki parmağın işledikleriyle sorumlu tutarsa bizi cehennemle cezalandırır. Ancak Rabbin asla zulmetmez."[139]

42. "Her kim bir Müslümanı hakir görürse o kişi Müslüman değildir."[140]

43. "Allah kimin bir iyiliğini kabul ederse onu ebediyen muhafaza eder."[141]

Buraya kadar tespit ettiğimiz hadisleri başka kaynaklarda bulamadık. Hadislerin ilk 24'ü *Müsned*'in aslı sayılan ilk iki cildinde yer almaktadır. Geriye kalan rivâyetler ise sonradan *Müsned*'e eklenen son iki ciltte yer almaktadır. Bu rivâyetleri hadis usulünde ferd, garîb veya şâz kavramları altında değerlendirmek mümkündür.[142] Ancak biz bu rivâyetlerin ekseriyetinin, özellikle son iki ciltte yer alanların sıhhat açısından

---

[137] Rebî', el-Câmi', IV, s. 269, h.no: 948. Burada Câbir'in sözü olarak geçmektedir başka kaynakta benzer bir rivâyet İbn Abbâs'ın sözü olarak geçmektedir. Bkz. (el-Hindî, Kenzu'l-'Umâl, VI, s. 137, h.no: 15159).

[138] Rebî', el-Câmi', IV, s. 269, h.no: 949. Bu rivâyet de iman - amel ilişkisiyle yakından alakalıdır. Dönemin tartışılan itikâdî konuların bir yansıması olarak gözükmektedir.

[139] Rebî', el-Câmi', IV, s. 269-270, h.no: 950. Başka kaynakta bulamadık.

[140] Rebî', el-Câmi', IV, s. 273, h.no: 973. Mürsel bir rivâyet olup tekfirle alakalıdır. Dönemin tartışmalarıyla ilgili olduğu gözükmektedir.

[141] Rebî', el-Câmi', IV, s. 276, h.no: 988. Müresel bir rivâyettir. Az bir amelle cok sevap vaad eden rivâyetlerdendir.

[142] Bkz. İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 76, 88, 270; İbn Hacer, en-Nüket, II, s. 652, 686, 703; Selahattin Polat, "Garîb", DİA, TDVY, Ankara 1996, XIII, s. 374; "Ferd", DİA, TDVY, Ankara 1995, XII, s. 368-369; "Şâhid", DİA, TDVY, Ankara 2010, XXXVIII, s. 273; "Mütâbaat", DİA, TDVY, Ankara 2006, XXXII, s. 180-181; Abullâh Aydınlı, "Şâz", DİA, TDVY, Ankara 2010, XXXVIII, s. 385.

problemli olduğunu ve söz konusu dönemin özellikle itikâdî tartışmalarla yakından ilgili olduğunu, rivâyetlerin söz konusu tartışmaların birer tezahürü olması ihtimaliyle rivâyetlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz.

3.1.3.2. Metin Veya Sened Açısından Teferrüd Edilen Rivâyetler

Şimdi nakledeceğimiz rivâyetlerde Rebî' yine teferrüd etmiştir. Ancak yukarıdaki rivâyetlerden farklı olarak bazen kendisinden rivâyette bulunduğu sahâbî veyahut naklettiği hadisin lafzındaki farklılık açısından teferrüd etmiştir.

1. *"Sizden biriniz durgun suya tahâret edip de daha sonra o suyla abdest almasın."*[143] Diğer kaynaklarda yer alan tariklerin tamamı Ebû Hüreyre'den nakledilmişken *Müsned*'deki rivâyet Câbir b. Zeyd'den rivâyet edilmiştir. Câbir de hadisi birçok sahâbîden işittiğini söylemiştir.[144]

2. "Bu iş (hilâfet) – Hz. Peygamber iki parmağını işaret ederek - iki kişi kalıncaya kadar Kureyş ile devam edecektir. <u>Fakat mal-mülk ile imtihan olunanların vay haline</u>."[145] Rebî' altı çizili kısımla teferrüd etmiştir.[146]

3. "Günah, kul ile Allah ve kullar arasında olmak üzere iki türlüdür. Kişi ile Allah arasındaki günahtan tövbe edilince kişi hiç günah işlememiş gibi olur. Kullar arasındaki günah ise zulmedilenin hakkı ödenmeden kişinin tövbe

---

[143] Rebî', el-Câmi', I, s. 44, h.no: 162.

[144] Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm el-Himyerî (ö. 211/826-27), Musannef, (Thk. Habîburrahman Azamî), el-Mektebu'l-İslâmî, 3. Baskı, Beyrut 1403, I, s. 89, h.no: 300; İbn Hanbel, 2/2; Müslim, Tahâret, 95, (1/235); Nesâî, Tahâret, 39, (1/93); İbn Hibbân, Sahîh, IV, s. 64, h.no: 1254.

[145] Rebî', el-Câmi', I, s. 18, h.no: 44.

[146] Rivâyette altı çizili kısım müdrec de olabilir. Bkz. (Tayâlisî, Müsned, s. 462, h.no: 2068; İbn Hanbel, 9/489; Buhârî, Menâkıb, 2, (3/1289); Müslim, İmâret, 4, (3/1452); Beyhakî, Şu'abu'l-İmân, IX, s. 463, h.no: 6968; Yakub b. İshak Ebî 'Avâne (ö. 316/928), Müsned, Dâru'l-Ma'rife, yy, ty, IV, s. 368, h.no: 6974)

etmesi olmaz."[147] Metin açısından bu hadise yakın anlam ifade eden bir rivâyet vardır. O da zayıftır. [148]

4. "Meni, mezi, vedi, hayız ve nifas kanları necistir. Bulaştığı elbise ile temizleninceye kadar namaz kılınmaz."[149] Rivâyetin ifade ettiği hükümler için farklı rivâyetler vardır. Ancak meninin necis oluşu tartışmalıdır. [150]

5. *"Müminin niyeti, amelinden daha hayırlıdır."*[151] Diğer kaynaklarda farklı bir tarikle nakledilen bu hadis, zayıf olarak kabul edilmiştir. [152]

6. "*Ameller ancak niyetlere göredir.*"[153] Diğer hadis kaynaklarında bu rivâyet, sadece Hz. Ömer'den nakledildiği halde Rebî' hadisi İbn Abbâs'tan nakletmiştir. [154]

[147] Rebî', el-Câmi', II, s. 181, h.no: 691.
[148] Rivâyeti bu şekliyle bulamadık. Ancak yakın anlam ifade eden zayıf bir rivâyet için bkz. (Abdurrazzâk, Musannef, XI, s. 183; Nureddin Ali b. Ebibekir el-Heysemî, Mec'meu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412, X, s. 630, h.no: 18382).
[149] Rebî', el-Câmi', I, s. 41, h.no: 148.
[150] Bu şekilde rivâyeti bulamadık. Ancak rivâyetin ifade ettiği hükümler hakkında farklı hadisler vardır. Bu rivâyette meninin necis olduğu ifade edilmesine rağmen fukaha arasında bu konuda farklı görüşler mevcuttur. Farklı rivâyetler için bkz. (Şafiî, Müsned, s. 3345; Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr, II, s. 148, h.no: 11321; Beyhakî, Sünenu'l-Kubrâ, II, s. 583-586; Sâlimî, Şerh, I, s. 242-245).
[151] Rebî', el-Câmi', I, s. 6, h.no: 1.
[152] Rivâyet, muttasıl olarak İbn Abbâs kanalıyla nakledilmiştir. Başka kaynaklarda rivâyet bir takım ziyade ve farklı tariklerle nakledilmiştir. Ancak diğer kaynaklarda farklı tariklerle nakledilen hadis zayıftır. Bkz. (Beyhakî, Şu'abu'l-İmân, (Thk. Abdulali Abdulhamid), Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 2003, IX, s. 176, h.no: 6447; Zerkeşî, et-Tezkira fî Ahâdîsi'l-Müştehira, s. 65; Alâuddin Ali b. Hisam el-Hindî, Kenzu'l-Umâl fi Süneni'l-Ekvâl ve'l-Efâl, (Thk. Bekrî Hayyânî), Müessesetu'r-Risâle, 5. Baskı, yy 1981, III, s. 419, h.no: 7236, 7237; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, II, s. 392, h.no: 2836).
[153] Rebî', el-Câmi', I, s. 6, h.no: 1.
[154] Ameller niyetlere göredir rivâyeti, ondan fazla sahâbî kanalıyla rivâyet edilmiştir. Ancak bu rivâyetlerden sadece Hz. Ömer kanalıyla gelen, sahih olarak görülmüştür. Dolayısıyla hadis sened açısından başı itibariyle garib sonuna göre ise meşhurdur. Bkz. (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I, s. 17-18, h.no: 1).

7. *"Riya, şirk gibi ameli boşa çıkartır."*[155] Bu lafızlarla hadisi tespit edemedik. Ancak riyanın küçük şirk olduğuna dair rivâyetler vardır.[156]

8. "Kişi, namaz kılanın önünden geçmenin ne kadar günah olduğunu bilseydi haşre kader beklerdi."[157] Rebî' hem rivâyet ettiği sahâbî hem de metinde altı çizili kısımla teferrüd etmiştir. [158]

9. "Kim inanarak Ramazan orucunu tutarsa geçmiş günahları bağışlanır. Ramazandaki fazileti bilseydiniz orucun bir sene olmasını arzu ederdiniz."[159] Diğer tariklerde altı çizili kısım yoktur.[160]

10. *"Biriniz öldüğünde (kabirde) yeri ona sabah akşam gösterilir..."*[161] Diğer rivâyetlerde hadis İbn Ömer'den nakledilirken Rebî' rivâyeti Ebû Said el-Hudri'den nakletmiştir.[162]

[155] Rebî', el-Câmi', I, s. 24, h.no: 66. Ebû 'Ubeyde rivâyeti beleğanî siğasıyla Hz. Peygamber'den nakletmiştir. Senedindeki inkıtâdan dolayı rivâyeti zayıf olarak kabul etmemiz mümkündür.

[156] Rivâyeti, bu şekliyle başka kaynakta bulamadık. Ancak, riyânın küçük şirk olduğunu, Allah'tan gayrısına amel edenlerin, yaptıklarının kıyâmet günü boşa gideceğini ve kendilerine kimin için ibadet ettilerse sevabı ondan istemesi gerektiğini ifade eden başka rivâyetler vardır. Bkz. (Ahmed b. Hanbel, 39/43-44, 51/403, 51/409; Beyhakî, Şu'abu'l-İmân, IX, s. 154, h.no: 6412; Münâvî (ö. 1031/1621), et-Teysîr bi Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh, Mektebetu İmam Şafi'î, Riyad 1988, I, s. 250; Feyzu'l-Kadîr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, I, s. 550; Suyûtî, Fethu'l-Kebîr, I, s. 141; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I, s. 497-498).

[157] Rebî', el-Câmi', I, s. 64, h.no: 241.

[158] Rivâyetin hem İbn Abbâs hem de hadiste altı çizili olan şekliyle başka kaynakta geçtiğini göremedik. Rebî' eserinde konu ile ilgili bu rivâyetin hemen ardından başka rivâyetlere de yer vermiştir. Hadis, diğer kaynaklarda başka sahâbîlerden rivâyet edilmiştir. Ancak Rebî', naklettiği sahâbî ve rivâyet ettiği lafız açısından teferrüd etmiştir.

[159] Rebî', el-Câmi', I, s. 84, h.no: 327.

[160] Hadis diğer kaynaklarda da Ebû Hüreyre'dan (ö. 58/678) rivâyet edilmiştir. Ancak, hadiste "*Faziletini bilseydiniz bir sene olmasını arzu ederdiniz"*, kısmı yoktur. Bkz. (Ahmed b. Hanbel, 12/91, 12/225, 14/548; Buhârî, İman 27, (1/22); Müslim, Salâtu'l-Misâfirîn, 173-181, (1/525).

[161] Rebî', el-Câmi', II, s. 131, h.no: 484.

[162] Bkz. Mâlik, Cenâiz, 47, (1/239); İbn Hanbel, 10/154, 10/241; Müslim, Cennet, 65, (4/2199).

11. "Şufa'a ancak ortak içindir. Kabz olmadan rehin olmaz. Borç ancak aynı ile olur."[163] Altı çizili kısım diğer tariklerde bulunmamaktadır.[164]

12. "Sulh, hükümlerin en hayırlısıdır veya hükümlerin efendisidir. Sulh helalı haram, haramı da helal yapmadıkça Müslümanlar arasında geçerlidir."[165] Altı çizili kısmı diğer kaynaklarda bulamadık.[166]

13. "Allah, kendisinden sakınanı insanların şerrinden korur. Sakınmayanı ise insanları ona musallat eder ve onu rezil eder."[167]

14. "Her kim anne ve babasına yetişip de (onlara yaptığı hizmetle) cennete girmezse, aslında onlara yetişmemiştir."[168] Altı çizili kısım diğer tariklerde bulunmamaktadır.[169]

15. "Gecenin üçte biri kalınca yüce Rabbimiz şöyle der: Her kim bana dua ederse cevap veririm. Kim benden isterse ona vereceğim, kim benden bağışlanma dilerse onu bağışlayacağım.[170] Bu rivâyette eksiklik vardır. Diğer kaynaklardaki tüm tariklerde "Yüce Rabbimiz, her gece dünya semasına iner" [171] kısmı olmasına rağmen Rebî'in rivâyetinde bu kısım yoktur.

[163] Rebî', el-Câmi', II, s. 156, h.no: 587.
[164] Rivâyetin sadece ilk kısmı yani "*Şufa'a ancak ortak içindir*" bölümü, farklı lafızlarla diğer kaynaklarda geçmektedir. Bkz. (Mâlik, Şüf'a, 4, (2/717); Beyhakî, Ma'rifetu's-Sünen, XIII, s. 319, h.no: 12054).
[165] Rebî', el-Câmi', II, s. 158, h.no: 596.
[166] Hadisin ikinci kısmı diğer hadis kaynaklarında mevcuttur. Bkz. (İbn Mâce, Ahkâm, 23, (3/440))
[167] Rebî', el-Câmi', II, s. 184, h.no: 704. Yakın anlam ifade eden bir rivâyet sahih olarak görülmüştür. Bkz. (Tirmizî, Ebvâbu'z-Zühd, 64, (4/188); Suyûtî, Fethu'l-Kebir, (Thk. Yusuf en-Nebhânî), Dâru'l-Fikir, Beyrut, 2003, III, s. 138, h.no: 11221).
[168] Rebî', el-Câmi', II, s. 188, h.no: 725.
[169] Rivâyet bu şekliyle diğer kaynaklarda geçmemektedir. Ancak benzer rivâyetler vardır. Bkz. (Müslim, Birr, 9-10, (4/1978)).
[170] Rebî', el-Câmi', II, s. 135, h.no: 501.
[171] Diğer hadis kaynaklarında hadis şu şekilde geçmektedir: "*Gecenin son üçte biri kalınca Rabbimiz tebâreke ve te'alâ her gece dünya semasına iner ve şöyle der...*" Bkz. (Mâlik, Kur'an,

Rebî'in sened veya metin açısından teferrüd ettiği rivâyetler sadece bunlardan ibaret değildir. Rivâyetlerin metin ve sened açısından durumu hakkında daha fazla bilgi için tezimizin sonundaki tablolara bakılabilir. Yukarıda örnek olarak verdiğimiz rivâyetlerde Rebî' ya hadisin metni veyahut kendisinden rivâyette bulunduğu sahâbî açısından teferrüd etmiştir. Sadece bir tek râvi tarafından nakledilen bu rivâyetlere ferd veya garîb hadis denilmiştir.[172] Bir hadisin ferd veya garîb olması, onun zayıf olması için bir gerekçe değildir. Önemli olan sened zincirinde bulunan râvilerin adalet ve zapt açısından yetkin olmalarıdır. Ancak ravinin bir rivâyette teferrüd etmesi, onun hata ve yanlış yapma ihtimalini artırmaktadır. Tabi ki bu durum aynı zamanda râviye karşı güvensizliğe de neden olmaktadır. Garib hadisler, genellikle illetli olan rivâyetlerdir. Dolayısıyla hadis âlimleri bu tür hadislerin rivâyetine pek ilgi göstermemişlerdir.[173] Mesela Ahmed b. Hanbel konuyla alakalı şunları ifade etmiştir: *"Şu garip hadisleri yazmayın. Çünkü onlar münkerdir. Onların çoğu zayıf kişilerden nakledilmiştir."*[174]

Rebî'in metin veya sened açısından teferrüd ettiği rivâyetleri, şâz hadis olarak görmek de mümkündür. Zira şâz hadisin yaygın olan tanımı, sika râvinin kendisinden daha sika olana muhalefet etmesi[175] şeklinde olmasına rağmen, râvisinin tek kaldığı hadis şeklinde tanımlayanlar da olmuştur.[176] Şayet yukarıdaki hadisleri şâz olarak kabul edersek o zaman bu rivâyetlerin sahih olmadığını da söylememiz mümkündür. Yukarıdaki bazı rivâyetlerde Rebî'in kendisinden daha sika olan muhaddislere muhalefet ettiği de

30, (1/214); İbn Hanbel, 13/35, 13/61; Buhârî, De'avât, 13, (5/2330); Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn, 168, (1/521); Tirmizî, De'avât, 79, (5/404)).

[172] Hâkim, Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis, (Thk. es-Seyid Mu'zam Huseyn), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s. 156; İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 184.

[173] İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 270; Polat, "Garîb", DİA, XIII, s. 375.

[174] İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 270.

[175] İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 79.

[176] Hâkim, Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis, s. 119; İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 77; Koçyiğit, Hadis Terimleri, s. 437-439; Aydınlı, Hadis Istılahları Sözlüğü, s. 291-292.

görülmektedir. Bununla beraber Rebî’in teferrüd ettiği hadisleri ferd, ziyâdâtu’s-sika, müdrec, şahit veya mutâbeât gibi hadis usulünde farklı konular altında değerlendirmek mümkün olsa bile kesin olan şu ki Rebî’ yukarıdaki rivâyetlerde metin veyahut kendisinden rivâyet ettiği sahâbî açısından diğer muhaddislere muhalefet etmiştir. Kanaatimizce yukarıda sened veya metin açısından teferrüd edilen rivâyetlerde aralarında sahih diyeceğimiz rivâyetler olmakla beraber ekseriyetinin zayıf olduğunu söylemek daha uygundur.

Netice itibariyle sıhhat açısından *Müsned*’deki rivâyetleri değerlendirdiğimiz zaman şunları ifade etmemiz mümkündür. İbâdî kaynaklar Rebî’in *Müsned*’indeki tüm rivâyetleri sahih veya hükmen sahih olarak görmüş olmalarına rağmen, yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı üzere muhaddislerin yapmış olduğu sahih hadis tanım çerçevesinde *Müsned*’deki rivâyetlere baktığımızda eserdeki tüm rivâyetlerin sahih olduğunu söylememiz mümkün değildir. Zira *Müsned*’in aslı sayılan ilk iki ciltteki rivâyetlerin ekseriyeti muttasıl olsa da eserde üçte bir oranında senedinde inkıtâ olan rivâyetler vardır. *Müsned*’e ziyade olarak kabul edilen son iki ciltte ise senedinde inkıtâ olan rivâyetlerin sayısı daha da fazladır. Bu rivâyetlerin içerisinde mürsel, munkati’, mu’dal ve muallak rivâyetler vardır. Sahih hadisin tanımına göre bu tür rivâyetlerin senedi muttası olmadığından rivâyetler zayıftır. Ayrıca *Müsned*’de sadece zayıf hadis değil mevzû’ rivâyetler de vardır. Eserde muhaddisler tarafından mevzû’ olduğu hükmü verilen 15 rivâyet tesbit ettik. Bununla beraber yaptığımız tespite göre eserde Rebî’in diğer muhaddislere muhalefet ettiği 57 rivâyet vardır. Teferrrüd edilen söz konusu bu rivâyetlerin 43’ünü, diğer hadis kaynaklarında tesbit edemedik. Bu rivâyetlerin ekseriyetinin hicrî birinci ve ikinci asırda tartışılan itikâdî konularla alakalı olduğu

muhtemeledir. Dolayısıyla bu rivâyetlere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatindeyiz.

3.2. ESERİN METİN AÇISINDAN BAZI HADİS MECMUALARIYLA MUKAYESE EDİLMESİ

Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'indeki hadislerin sened açısından diğer hadis kitaplarındaki rivâyetlerle mukayese edilmesinin mümkün olmadığını daha önce belirtmiştik. Çünkü Rebî' b. Habîb'in kullandığı senedler diğer muhaddisler tarafından kullanılmamıştır. Rebî' genellikle Ebû 'Ubeyde - Câbir b. Zeyd ve sahâbe şeklinde belirli bir sened zinciri ile rivâyette bulunmuştur. Bu sened zincirinin dışına çok az çıkmaktadır. Diğer hadis mecmualarında Rebî' b. Habîb veya hocası Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime yoluyla nakledilen bir rivâyete rastlamadık. Hadis mecmualarında az da olsa tabiînin önemli şahsiyetlerinden birisi olan Câbir b. Zeyd tarikiyle rivâyet edilen hadisler vardır. Ancak bu rivâyetler hem sayıca azdır hem de Rebî' b. Habîb ile diğer muhaddisler arasında ortak olarak kullanılan isnâdlar değildir. Dolayısıyla sadece Câbir'den nakledilen birkaç hadisten hareketle Rebî'in *Müsned*'indeki hadislerin diğer hadis kitaplarındaki rivâyetlerle sened açısından mukayese edilmesi mümkün değildir.

Ancak Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'indeki rivâyetlerin, metin açısından diğer hadis mecmualarıyla mukayese edilmesi mümkündür. Rebî'in *Müsned*'inde geçen rivâyetler, metin olarak diğer muhaddisler tarafından da rivâyet edilmiş mi? Hicrî ikinci ve üçüncü asırdaki önemli hadis mecmualarıyla Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'i arasında rivâyet edilen hadisler bağlamında nasıl bir ilişki vardır? Rivâyet edilen hadislerde metin veya anlam bakımından nasıl bir benzerlik vardır? Bu tür soruların cevapları, ancak *Müsned*'in metni diğer hadis kaynaklarıyla mukayese edilirse tespit edilebilir. Yapılacak bir mukayese sayesinde, Rebî'in *Müsned*'indeki rivâyetlerin diğer hadis kitaplarında yer

alıp almadığı, eğer ortak rivâyetler varsa bu rivâyetlerin birbirine ne kadar benzediği, metinlerde eksik veya ziyadenin olup olmadığı, metinler üzerinde râvilerin birtakım tasarruflarda bulunup bulunmadığı gibi hususlarla alakalı aydınlatıcı bilgilere ulaşmak mümkün olacaktır.

Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'i metin açısından öncelikli olarak hicrî ikinci asırdaki önemli hadis mecmuaları olan Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'i ve İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı ile mukayese edilecektir. Daha sonra hicrî üçüncü asırda tasnîf edilmiş, büyük kitlelerin beğenisini kazanmış ve günümüze kadar şöhretleri devam eden İmam Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Buhârî ve Müslim'in *Sahihayn*'ı ile metin açısından mukayese edilecektir. Böylece Rebî' *Müsned*'inin kendi döneminde tasnîf edilen Mâlik'in *Muvatta*'ı ve Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'ine metin açısından olan benzerliği ortaya çıkacağı gibi kendisinden sonraki asırda tasnîf edilen hadis mecmualarıyla da nasıl bir benzerlik içeresinde olduğu hususu ortaya çıkmış olacaktır.

Müsned'indeki rivâyetleri diğer önemli hadis mecmualarıyla mukayese ederken sadece ilk iki cüzdeki rivâyetlerin mukayesesi yapılacaktır. İlk iki ciltte yedi yüz elli iki rivâyet vardır. Sened açısından râvileri mukayese etme imkânımız olmadığından sadece hadisin aynı sahâbîden rivâyet edilip edilmediğini tespit etmeye çalıştık. Hadisin metnini karşılaştırırken rivâyetin aynı lafızlarla rivâyet edilip edilmediği, hadis metninde eksiklik veya ziyadenin olup olmadığı ve farklılığın anlam bakımından hadisi etkileyip etkilemediği gibi hususları tespit etmeye gayret edeceğiz. Mukayese neticesinde oluşan tablolar fazla yer tuttuğundan tabloları tezin son kısmına ek olarak yerleştirdik. Tablolar hakkında yapılacak değerlendirmelerde dipnotlarda ilgili tabloya atıfta bulunulacaktır.

3.2.1. Ma'mer b. Râşid'in Câmi'i

Yapmış olduğumuz genel bir taramada az da olsa her iki eserde ortaklaşa rivâyet edilen hadislerin olduğunu tespit ettik. Genel bir tarama diyoruz çünkü hadislerin ekseriyeti mana ile rivâyet edilmiştir.[177] Dolayısıyla bir rivâyet benzer veya aynı anlama gelebilecek farklı lafızlarla rivâyet edilebilmektedir. Biz genellikle aynı veya birbirine yakın, benzer lafızlarla rivâyet edilen hadisleri tespit etmeye çalıştık. Aynı anlama gelen ancak farklı lafızlarla rivâyet edilen hadislerin tespiti ise daha çok fazla zaman gerektiren bir husustur. Biz burada genel olarak Rebî'in *Müsned*'inde geçen rivâyetleri, diğer meşhur hadis mecmualarıyla mukayese etmeye çalıştık. Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'i ile Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'i arasında metinleri ortak olan rivâyetleri tablo halinde şu şekilde göstermek mümkündür:

[177] Bilindiği üzere Hz. Peygamber, hadisleri Kur'ân-ı Kerim gibi yazdırmamıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da hadislerin tamamı yazılmış değildir. Sahabe arasında hadisleri yazanlar olduğu gibi daha çok hıfz yoluyla şifahî olarak rivâyet etmişlerdir. Dolayısıyla hadislerin ekseriyeti mana rivâyetiyle nakledilmiştir. Hatta aynı lafızlarla rivâyet edilen hadis sayısı çok azdır. Ebû Said el-Hudri'nin (ö. 74/693-94) şu sözleri konuyu yeterince izah etmektedir: *"Hz. Peygamber'den on kişi hadis işitirdik. Öğrendiklerimizi aynı lafızlarla nakleden ancak bir iki kişi çıkardı. Yalnız rivâyet ettiklerimizde mana açısından hiçbir farklılık olmazdı."* İbn Sîrîn (ö. 110/729) de konuyla ilgili şunları ifade etmektedir: *"On sahâbîden aynı hadisi işitirdim, lafızları farklı ancak manaları aynıydı."* Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. (Bağdâdî, el-Kifâye, s. 203-211)

Rebî'in Müsned'indeki Rivâyetler		Rebî'in Müsned'indeki Rivâyetlerin Ma'mer b. Râşid'in Câmi'i İle Sened (Sahâbe Kısmı) ve Metin Açısından Mukayese Edilmesi			
		Cilt ve Sayfa no:	Sened (Sahâbe kısmı)	Metin	
S.	Müsned h.no:			Lafız	Mana
1.	25	11/403	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı - ziyade
2.	46	11/329-330	Farklı	Benzer	Yakın anlam
3.	51	11/213	Farklı	Benzer	Aynı
4.	52	11/212	Farklı	Aynı	Aynı
5.	67	10/450	Aynı	Aynı	Aynı
6.	74	10/404	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı
7.	264	11/167	Aynı	Aynı	Aynı
8.	346	11/131	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı

9.	347	11/94	Farklı	Aynı	Aynı
10.	349	11/96	Farklı	Benzer	Aynı
11.	350	11/107	Aynı	Aynı	Aynı
12.	358	11/92	Farklı	Benzer	Aynı
13.	363	10/447	Aynı	Aynı	Aynı
14.	367	10/419	Aynı	Aynı	Aynı
15.	383	10/425	Aynı	Aynı - ziyade	Aynı- ziyade
16.	384	11/66	Aynı	Aynı	Aynı
17.	455	11/347	Farklı	Aynı - ziyade	Aynı- ziyade
18.	489	11/378	Aynı	Aynı	Aynı
19.	495	11/18	Farklı	Aynı	Aynı
20.	499	11/413	Farklı	Aynı	Aynı
21.	501	10/444	Aynı	Aynı	Aynı
22.	502	10/441	Aynı	Aynı	Aynı
23.	503	10/441	Aynı	Aynı	Aynı
24.	567	10/440	Farklı	Aynı - ziyade	Aynı - ziyade
25.	641	11/147	Aynı	Benzer	Aynı

26.	650	11/197	Aynı	Benzer	Aynı
27.	683	11/7	Farklı	Aynı - ziyade	Aynı – ziyade
28.	684	11/6	Farklı	Aynı - eksik	Aynı - eksik
29.	697	11/168	Aynı	Aynı	Aynı
30.	698	11/169	Aynı	Aynı	Aynı
31.	708	11/139	Farklı	Benzer	Aynı
32.	710	11/188	Aynı	Aynı	Aynı
33.	717	11/166	Aynı	Aynı	Aynı
34.	720	11/26	Farklı	Aynı	Aynı
35.	723	10/397	Farklı	Aynı	Aynı
36.	733	10/411	Aynı	Aynı	Aynı
37.	734	10/392	Farklı	Benzer	Yakın anlam
38.	736	11/289	Farklı	Aynı	Aynı
39.	738	11/261	Farklı	Aynı	Aynı
40.	739	11/261	Farklı	Aynı - ziyade	Aynı - ziyade

Tabloda önce Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'inde geçen rivâyetlerin, hadis numarası verilmiştir. Daha sonra aynı rivâyetin Ma'mer b. Râşid'in eserinde hangi cilt ve sayfada geçtiği belirtilmiştir. Her iki eserde rivâyetin aynı sahâbîden rivâyet edilip edilmediği

tespit edilmiştir. Hadislerin metin kısımları ise hem lafız hem de mana açısından durumları tespit edilmiştir.

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere Rebî'in *Müsned*'inde olup da Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'inde de geçen hadis sayısı 40'tır. Söz konusu kırk hadisin 23 tanesi aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir. Geri kalan 17 rivâyet ise benzer veya yakın anlam ifade eden lafızlarla rivâyet edilmiştir. Metinlerdeki lafızlar benzer veya yakın anlam ifade etse de hadislerin genel olarak aynı anlamı ifade ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü hadis rivâyetinde mana rivâyeti yaygın bir uygulamadır. Metinleri lafız ve mana açısından mukayese ederken sened açısından da hadisin aynı sahâbîden rivâyet edilip edilmediğine baktığımızda aynı sahâbîden rivâyet edilen hadis sayısının 18, farklı sahâbîden rivâyet edilen hadis sayısının ise 22 olduğu görülmektedir.

Tabloda görüldüğü üzere aynı sahâbîden aynı lafızlarla rivâyet edilen hadisler bulunmaktadır. Mesela, "Allah bir kulunu sevdiğinde Cibril'e derki: Ben falan kulumu sevdim sen de onu sev. O da sever ve (Cibril) ehl-i semâvâta Allah'ın falan kulunu sevdiğini ve onların da o kişiyi sevmesini söyler."[178] "En kötü yemek, zenginlerin davet edilip de fakirlerin davet edilmediği velimedir."[179] "Her kim malından bir şey tasadduk ederse kıyamet günü cennette kendisine; ey Allah'ın kulu bugün bu (sevap) sana daha hayırlıdır denilir. Namaz ehli olan namaz kapısından çağrılır. Sadaka ehli olan sadaka kapısından, oruç ehli olan da reyyân kapısından davet edilir..."[180] Bu üç rivâyet her iki eserde de Ebû Hüreyre'den ve aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir.

Yine tabloda görüldüğü üzere aynı rivâyetin her iki eserde farklı sahâbîden nakledildiği de vakidir. Mesela; *"Çok değersiz bir*

---

[178] Ma'mer, el-Câmi', X, s. 450, h.no: 19673; Rebî', el-Câmi', I, s. 24, h.no: 67.
[179] Ma'mer, el-Câmi', X, s. 447, h.no: 19662; Rebî', el-Câmi', I, s. 92, h.no: 363.
[180] Ma'mer, el-Câmi', XI, s. 107, h.no: 20052; Rebî', el-Câmi', I, s. 88, h.no: 350.

şeyle dahi olsa isteyeni (dilenci) geri (boş) çevirmeyiniz" [181] rivâyeti, Ma'mer'in eserinde Muttalib b. Abdillâh ve başka bir yerde de Ensâr'dan bir kişiden rivâyet edilmişken Rebî'in eserinde ise aynı hadis, Enes b. Mâlik'ten *"Çok az bir şey olsa dahi isteyene (dilenene) veriniz"* [182] şeklinde hemen hemen aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir. Bir başka örnek; Ma'mer'in eserinde Ebû Hüreyre kanalı ile nakledilen rivâyet, *"Müminin rüyası, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür*[183] şeklindedir. Aynı rivâyet, Rebî'in *Müsned*'inde ise Enes b. Mâlik kanalı ile *"Salih olan kişinin güzel rüyası, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür"*[184] şeklinde geçmektedir.

Bazı rivâyetlerde ziyade ve eksikliklerin de olduğunu görmekteyiz. Mesela: Rebî'in *Müsned*'inde *"Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse ya hayrı söylesin veyahut sussun ve komşusuna ebediyen eziyet etmesin*"[185] şeklinde yer alan rivâyete, Ma'mer'in eserinde ziyade olarak, *"Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse, misafire ikramda bulunsun"*[186] ifadesi yer almaktadır. Bir başka örnek ise şudur. Ma'mer'in eserinde yer alan; *"Cibrîl bana komşuyla alakalı olarak o kadar nasihatte bulundu ki nihayetinde onun komşuyu varis kılacağını zannettim"*[187] rivâyeti, Rebî'in *Müsned*'inde *"Cibrîl bana kölelere iyi davranmayı o kadar tavsiye etti ki sonunda insanoğluna hizmet edilmeyeceğini zannettim"*[188] kısmı, ziyade olarak yer almıştır.

Burada ifade etmek gerekir ki Ma'mer, Rebî'den yaklaşık otuz yıl önce vefat etmiştir. Az da olsa her iki hadis mecmuası arasında

[181] Ma'mer, el-Câmi', XI, s. 94, h.no: 20019.
[182] Rebî', el-Câmi', I, s. 88, h.no: 347.
[183] Ma'mer, el-Câmi', XI, s. 213, h.no: 20355.
[184] Rebî', el-Câmi', I, s. 20, h.no: 51.
[185] Rebî', el-Câmi', II, s. 180, h.no: 683.
[186] Ma'mer, el-Câmi', XI, s. 7, h.no: 19746. Her iki eserde yer alan rivâyetlerin birbirine olan benzerlik ve farklılıkları hakkında daha fazla misal için ilgili tabloya bakılabilir.
[187] Ma'mer, el-Câmi', XI, s. 6, h.no: 19745.
[188] Rebî', el-Câmi', II, s. 180, h.no: 684.

metinleri ortak olan rivâyetler mevcuttur. Yapmış olduğumuz mukayesede her iki eserde metinleri ortak olan 40 adet ortak hadisin olduğunu tespit ettik. Ancak biz iki eser arasında daha fazla ortak rivâyetle karşılaşmayı umut ediyorduk. Her iki eser arasındaki ortak rivâyetlerin diğer eserlere nazaran az olmasının sebebini bilmemekle beraber; Rebî'in eserini metin açısından mukayese ettiğimiz diğer hadis mecmuaları arasında en az benzerliğin Ma'mer'in *Câmi*'i ile olduğunu söyleyebiliriz. Zira aşağıda görüleceği üzere Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'ı ile Rebî'in *Müsned*'i arasında metin açısından çok daha fazla benzerlik bulunmaktadır.

3.2.2. Mâlik'in Muvatta'ı

Rebî' b. Habîb ile Mâlik b. Enes aynı dönemde yaşamış muasır muhaddislerdendir. Mâlik'in vefat tarihi hicrî 179, Rebî'in vefat tarihi ise genel kanaate göre hicrî 170-180 arasıdır. Her iki eserdeki rivâyetlerin benzerliği genel olarak şu şekilde göstermek mümkündür:

1.	İki eserde ortak bulunan hadislerin sayısı	337
2.	Aynı lafızla rivâyet edilen hadislerin sayısı	287
3.	Benzer veya yakın lafızlarla gelen hadislerin sayısı	50
4.	Aynı sahâbîden gelen hadislerin sayısı	221
5.	Farklı sahâbîden gelen hadislerin sayısı	116

Rebî'in *Müsned*'indeki rivâyetleri, metin açısından Mâlik'in *Muvatta*'ı ile mukayese ettiğimizde tabloda görüldüğü üzere 337 rivâyet ortaktır. Yani *Müsned*'de yer alan 337 rivâyet, İmam Mâlik'in *Muvatta*'ında da yer almıştır. Metin açısından ortak olan

bu rivâyetlerin 287 tanesi aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir. Geriye kalan 50 hadis ise benzer veya yakın anlam ifade eden lafızlarla nakledilmiştir. Ayrıca her iki eser arasında ortak olan rivâyetlerin 221 tanesi aynı sahâbîden rivâyet edilmiştir. Farklı sahâbîden rivâyet edilen hadis sayısı ise 116'dır.[189]

Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'inde tekrarlar çıkartıldığında yaklaşık altı yüz altmış rivâyet yer almaktadır. Bu demektir ki hadislerin yarısından fazlası Mâlik'in *Muvatta*'ında yer almıştır. Ayrıca ortak olan hadislerin ekseriyeti metin açısından aynı veya yakın lafızlarla rivâyet edilmiştir. Bunun önemli bir benzerlik olduğunu düşünüyoruz. Bazen çok uzun rivâyetler dahi her iki eserde de neredeyse aynı lafızlarla zikredilmiştir. Hadislerin mana ile rivâyeti, yaygın bir uygulama olmasına rağmen, her iki eser arasındaki benzerlik şaşırtıcıdır.

Misal; "Sahâbeden Hâris b. Hişâm, Hz. Peygamber'e Ya Resulallah! Vahiy sana ne şekilde geliyor diye sordu. Hz. Peygamber şöyle dedi: Bazen zil sesi şeklinde gelir ki bana en ağır geleni budur. O hal benden gider gitmez meleğin bana söylediğini kavramış olurum. Kimi zaman da melek bana bir insan şekline bürünerek gelirdi. Benimle konuşur ve ben söylediğini iyice bellerdim. Hz. Aişe; çok soğuk bir günde Hz. Peygamber'e vahyin nazil olduğunu ve (vahyin şiddetinden) Hz. Peygamber'in alnından terlerin aktığını gördüğünü söyledi." [190] Bu rivâyet her iki eserde de aynı sahâbî ve aynı metinle nakledilmiştir. Başka bir misal ise Ebû Hüreyre'nin naklettiği şu rivâyettir: "Ben (Ebû Hüreyre) Hz. Peygamber'in yanındayken bir adamın ihlâs süresini okuduğunu işitti. Hz. Peygamber: vacip oldu dedi. Ben, ne vacip oldu ey Allah'ın Resulü dedim. Dedi ki (adama) cennet vacip oldu. Ben, adamın yanına gidip ona müjdeyi vermek istedim. Ancak Hz.

[189] İki eserdeki hadislerin mukayesesini gösteren tablo için bkz. Ek. Tablo: 2.
[190] Bkz. Mâlik, Kur'an, 7, (2/202); Rebî', el-Câmi', I, s. 6, h.no: 2.

Peygamberle beraber akşam yemeğinde bulunmayı kaçırmaktan korktum. Sonra Hz. Peygamberle akşam yemeğinde bulunmayı tercih ettim. Ardından adamı bulmaya gittiğimde adam gitmişti."[191] Aynı rivâyet her iki eserde de aynı sahâbî ve aynı lafızlarla nakledilmiştir.

Her iki eserde de aynı sahâbî ve aynı metinle nakledilen başka bir örnek ise şu hadistir: Hz. Ömer, Hişâm b. Hakîm b. Hizâm'ı Furkân suresini bildiği şekilden farklı olarak okuyunca, Hişâm'ı alıp Hz. Peygamber'in yanına götürmüş ve bu farklı okuyuşun doğru olup olmadığını Hz. Peygamber'e sormuştur. Hz. Peygamber de her ikisini dinledikten sonra kendilerine *"Evet bu şekilde nazil oldu"* dedikten sonra şunları söyledi: *"Bu Kur'ân, yedi harf üzerine nazil oldu. Hepsi de doğrudur. Siz kolayınıza geleni okuyunuz"*[192] rivâyeti her iki eserde de aynı sahâbî tarafından ve aynı metinle yer almıştır. Bu tür misalleri çoğaltmak mümkündür. Daha fazla örnek için ilgili tabloya bakılabilir.[193]

İki eserdeki rivâyetler mukayese edildiğinde bazen aynı hadisin farklı sahâbîlerden ancak aynı metinle nakledildiği gözükmektedir. Örneğin; "*Yedi sınıf insan, hiçbir gölgenin olmadığı kıyamet gününde Allah'ın gölgesinin altındadır"*[194] rivâyeti, Rebî'in *Müsned*'inde Enes b. Mâlik'ten nakledilmişken *Muvatta*'da ise Ebû Hüreyre'den nakledilmiştir.*"(Salih) rüya, Allah'tandır. Karmaşık rüyalar ise şeytandandır. Biriniz hoşuna gitmediği bir şeyi gördüğünde..."* [195] Şeklinde devam eden hadis, Mâlik'in eserinde Ebû Katâde'den nakledilmişken Rebî'in eserinde ise Câbir b. Zeyd tarafından mürsel olarak nakledilmiştir. Yine *"Kur'ân okuyan kişinin durumu deve sahibine benzer. Şayet devesini (sağlam) kazığa bağlarsa onu yanında tutar ve ona sahip olur. Eğer devesini bağlamazsa*

---

[191] Bkz. Mâlik, Kur'an, 18, (1/208); Rebî', el-Câmi', I, s. 8, h.no: 9.
[192] Bkz. Mâlik, eş-Şi'r, 14, (2/952); Rebî', el-Câmi', I, s. 19, h.no: 14.
[193] Daha fazla örnek için bkz. Ek. Tablo: 2
[194] Bkz. Mâlik, Kur'an, 5, (1/201); Rebî', el-Câmi', I, s. 10, h.no: 48.
[195] Bkz. Mâlik, Rüya, 4, (2/957); Rebî', el-Câmi', I, s. 20, h.no: 52.

hayvan çekip gider"[196] hadisi iki eserde farklı sahâbîden rivâyet edilmesine rağmen rivâyet aynı lafızlarla nakledilmiştir. Görüldüğü gibi rivâyetler bazen farklı tariklerden gelse de metin aynıdır. Bu tür misalleri çoğaltmamız mümkündür. Daha fazla örnek için ilgili tabloya bakılabilir.[197]

Her iki eserde ortak olarak yer alan rivâyetleri tablo halinde değerlendirirken farklılıkları; eksik, fazla, benzer veyahut yakın anlam gibi ifadelerle belirtmeye çalıştık. Zaten mana ile rivâyetin caiz olduğu hadis rivâyetinde bir takım benzerlik veyahut farklılıkların olması gayet doğaldır. Misvâk kullanımı ile ilgili Ebû Hüreyre kanalı ile rivâyet edilen hadis, Mâlik'in eserinde "*Ümmetime zor gelmeyeceğini bilsem, onlara misvak kullanmayı emrederdim*"[198] şeklinde geçmektedir. Aynı rivâyet, Rebî'in *Müsned*'inde ise yukardaki hadis metnine ziyade olarak "*Her namaz kılındığında ve abdest alındığında*"[199] kısmı, ziyade olarak yer almıştır. Yine teyemmümle ilgili bir rivâyette Rebî'in *Müsned'*inde Ammâr b. Yâsir'den gelen rivâyet şu şekildedir: "*Biz Hz. Peygamberle beraber teyemmüm aldık. Bir defa yüzümüze bir defa da elimize mesh ettik."*[200] *Muvatta*'da ise aynı rivâyet başka bir sahâbîden nakledilerek "*Ve dirseklere kadar eller mesh edilir*" ziyadesiyle nakledilmiştir.[201]

Bazen aynı rivâyet, bir kaynakta takti' olarak zikredilmiştir. Yani hadisin baş tarafı zikredilmiş gerisine sadece işarette bulunulmuştur. Mesela; *Muvatta*'da Hz. Aişe'den güneş tutulması ile ilgili bir rivâyette; o gün Hz. Peygamber'in iki rekât namaz kıldığı, namazı uzattığı ve ardından da halka bir hutbe okuduğu şeklinde hadis uzunca nakledilmiştir.[202] Aynı rivâyet, Rebî'in

[196] Mâlik, Ku'rân, 6, (1/202); Rebî', el-Câmi', I, s. 7, h.no: 5.
[197] Bkz. Ek. Tablo: 2.
[198] Mâlik, Tahâret, 114, (1/66).
[199] Rebî', el-Câmi', I, s. 29, h.no: 86.
[200] Rebî', el-Câmi', I, s. 46, h.no: 171.
[201] Mâlik, Tahâret, 91, (1/56).
[202] Mâlik, Salâtu'l-Kusûf, 1, (1/186).

eserinde de yine Hz. Aişe'den nakledilmiştir. Ancak hadis başka bir rivâyeti desteklemek amacıyla zikredildiği için hadisin sadece baş tarafı zikredildikten sonra rivâyetin geri kalanına işaret etmekle yetinmiştir.[203] Başka bir misal ise şu hadistir: *Muvatta*'da geçen bir rivâyette Ebû Hüreyre Tur dağına çıktığını ve orada Ka'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652) ile görüşüp birçok şeyi tartıştığından söz etmiştir. Ebû Hüreyre bu rivâyette Ka'bu'l-Ahbâr'dan ayrıldıktan sonra Abdullâh b. Selâm (ö. 43/663-64) ile karşılaştığını ve Ka'b ile tartıştığı konuları bir de Abdullâh b. Selâm ile uzunca konuştuğunu belirtmiştir.[204] Rebî'in *Müsned*'inde söz konusu hadis, Ebû Hüreyre'dan nakledilmiştir.[205] Ancak rivâyet Abdullâh b. Selâm ile Ebû Hüreyre'nin konuştuğu bölüme gelince hadisi rivâyet eden Câbir b. Zeyd, "*Ben aynı hadisi bir de Abdullâh b. Selâm'dan rivâyet ettim*" [206] demekle yetinmektedir.

Her iki eserde ortak olan rivâyetleri burada tek tek değerlendirmek mümkün değildir. Rivâyetlerin karşılaştırılması hakkında geniş bilgi için ilgili tabloya bakılabilir. Ancak genel olarak ifade etmek gerekirse, Rebî'in eserindeki rivâyetlerin yarısından fazlası İmam Mâlik'in *Muvatta*'ında aynı veya yakın lafızlarla yer almaktadır. Çağdaş âlimler olan Rebî' ile Mâlik'in eserlerinin birbirlerine çok benzemesinin önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu benzerlik, *Müsned*'in hicrî ikinci asır hadis kaynaklarından olduğu tezini desteklemektedir.

---

[203] Rebî', el-Câmi', I, s. 52, h.no: 195.
[204] Mâlik, Cum'a, 16, (1/108).
[205] Rebî', el-Câmi', I, s. 74, h.no: 279.
[206] Rebî', el-Câmi', I, s. 74, h.no: 279.

3.2.3. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i

Ahmed b. Hanbel ile Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'indeki rivâyetleri karşılaştırdığımızda 450 rivâyetin ortak olduğunu tespit ettik. Daha önce ifade ettiğimiz gibi daha derin bir inceleme sonucu her iki eser arasındaki ortak rivâyetlerin artacağını düşünüyoruz. Bizim buradaki amacımız genel bir taramayla Rebî'in eserindeki metinleri, tespit ettiğimiz bazı hadis mecmualarıyla mukayese edip genel bir takım sonuçlara varmaktır. Her iki eserdeki ortak rivâyetlerin benzerliği, genel olarak şu şekilde ifade edilebilir:

1.	İki eserde ortak bulunan hadislerin sayısı	450
2.	Aynı lafızla rivâyet edilen hadislerin sayısı	319
3.	Benzer veya yakın lafızlarla gelen hadislerin sayısı	131
4.	Aynı sahâbîden gelen hadislerin sayısı	241
5.	Farklı sahâbîden gelen hadislerin sayısı	209

Her iki eserde metinleri aynı veya birbirine yakın olan hadis sayısı 450'dir. Söz konusu rivâyetlerin 319 tanesi aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir. Metinleri benzer veya yakın anlam ifade eden hadis sayısı ise 131'dir. Yine her iki eserde ortak olan rivâyetlerin 241 tanesi aynı sahâbîden nakledilmiştir. 209 rivâyet ise farklı sahâbîlerden nakledilmiştir.[207]

Her iki eserde de aynı sahâbîden ve aynı lafızlarla nakledilen rivâyetlere misal; "Allah bir kulunu sevdiği zaman Cibrîl'e derki: Ben falan kulumu sevdim sen de onu sev. Cibrîl de o kişiyi sever

[207] Her iki eser arasındaki rivâyetlerin benzerliği hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ek. Tablo: 3.

ve daha sonra ehl-i semâvâta şöyle seslenir: Dikkat ediniz! Allah falan kulunu sevdi. Siz de onu seviniz. Daha sonra (bu kişi) yeryüzündekilere de sevdirilir. Allah birine kızdığı zaman da durum bunun gibidir."[208] "Kıyamet günü yüce Allah derki: Benim için birbirini sevenler nerede? Hiçbir gölgenin olmadığı bugünde onları kendi gölgemde gölgelendireceğim."[209] Bu her iki rivâyet, iki kaynakta da Ebû Hüreyre'den nakledilmiştir. Yine "Hz. Peygamber parmağıyla doğu tarafını göstererek, dikkat ediniz fitne şuradadır dedi"[210] rivâyeti de her iki eserde İbn Ömer'den nakledilmiştir.

İki eserde farklı sahâbîden ancak aynı metinle nakledilen rivâyetlere şu hadisler örnek olarak verilebilir: *"Su miktar olarak iki kulleteyne ulaşınca pislik taşımaz"*[211] rivâyeti, Rebî'in eserinde Câbir b. Zeyd tarafından mürsel olarak nakledilmişken Ahmed b. Hanbel'in eserinde ise İbn Ömer'den nakledilmiştir. *"Sizden biriniz durgun suya tahâret edip de daha sonra o suyla abdest almaya kalkışmasın"*[212] rivâyeti de Rebî' *Müsned*'inde yine Câbir b. Zeyd tarafından mürsel olarak nakledilmişken Ahmed b. Hanbel'in eserinde Ebû Hüreyre tarafından nakledilmiştir. *"Ebû Taybe Hz. Peygamber'e hacamat yaptı. Hz. Peygamber de kendisine bir sa' hurma vermesini ve Ebû Taybe'nin (efendisine) vermiş olduğu haracın hafifletilmesini emretti"*[213] rivâyeti ise Rebî'in eserinde İbn Abbas'tan nakledilmişken Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ise Enes'ten nakledilmiştir. Bu tür misalleri çoğaltmak mümkündür. Geniş bilgi için ilgili tabloya bakılabilir.[214]

Metinler arasında bazen bir takım farklılıklar olabilmektedir. Bir hadis aynı lafızlarla rivâyet edildiği gibi bazen de bir rivâyetin

[208] Rebî', el-Câmi', I, s. 24, h.no: 67; İbn Hanbel, 14/196.
[209] Rebî', el-Câmi', I, s. 24, h.no: 68; İbn Hanbel, 14/168.
[210] Rebî', el-Câmi', I, s. 26, h.no: 75; İbn Hanbel, 1/225.
[211] Rebî', el-Câmi', I, s. 43, h.no: 157; İbn Hanbel, 8/211.
[212] Rebî', el-Câmi', I, s. 44, h.no: 162; İbn Hanbel, 12/494.
[213] Rebî', el-Câmi', II, s. 182, h.no: 695; İbn Hanbel, 20/183.
[214] Bkz. Ek. Tablo: 3.

metninde eksik, ziyade, inkıtâ, benzer veya yakın anlam ifade eden sözcükler olabilmektedir. Mesela; *"Ebû Talha'nın hanımı Ümmu Süleym Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dedi: Ya Rasulallah Allah hakkı söylemekten hayâ etmez. Kadın ihtilam olunca ona da gusül gerekir mi? Hz. Peygamber: Evet, suyu görünce (ona da gerekir)"* [215] rivâyeti her iki kaynakta da aynı sahâbîden nakledilmiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde rivâyete ziyade olarak hadisin sonunda *"Ümmü Süleym güldü ve dedi ki kadınlar da ihtilam olur mu? Hz. Peygamber de öyleyse çocuk neye (kime) benzer"*[216] kısmı yer almıştır. Yine *"Namaza durulduğunda akşam yemeği hazırsa önce yemeğe başlayınız"*[217] rivâyeti her iki eserde yer almasına rağmen Rebî'in *Müsned*'inde rivâyetin sonunda şu ziyade yer almıştır: *"Nefsiniz yemeği isteyip de sizi namazın huşusundan alı koymaması için."*[218] Bu tür rivâyetler çoğaltılabilir. Daha fazla bilgi için ilgili tablolara bakılabilir.

Rebî'in eserini metin açısından mukayese ettiğimiz hadis mecmuaları içerisinde en fazla Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ile benzer olduğunu görmekteyiz. Rebî'in eserinde tekrarsız olarak yaklaşık 660 civarı rivâyet bulunmaktadır. Söz konusu rivâyetlerin 450 tanesi, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde geçen rivâyetlerle ortaktır. Bu demektir ki Rebî'in *Müsned*'indeki rivâyetlerin yaklaşık yüzde yetmişi, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde mevcuttur. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Rebî'in eseri ile Mâlik'in *Muvatta*'ı arasında metinleri ortak olan hadis sayısı 337 idi. Bu her iki eser arasında metin benzerliğinin yüzde elli civarında olduğunu göstermektedir. Rebî' ve Mâlik'ten yaklaşık olarak altmış sene sonra vefat eden ve hicrî üçüncü asrın en önemli muhaddislerinden birisi olan Ahmed b. Hanbel ile Rebî'

---

[215] Rebî', el-Câmi', I, s. 39, h.no: 137; İbn Hanbel, 44/110.
[216] İbn Hanbel, 44/110.
[217] Rebî', el-Câmi', I, s. 66, h.no: 249; İbn Hanbel, 44/211.
[218] Rebî', el-Câmi', I, s. 66, h.no: 249.

b. Habîb'in eserleri arasındaki benzerliğin arttığı ve bu oranın yaklaşık olarak yüzde yetmişlere kadar çıktığı gözükmektedir.

Rebî'in eseri ile İmam Ahmed b. Hanbeli'in eserinin üçte iki oranında benzer oluşunun önemli olduğunu düşünüyoruz. Şunu ifade etmemiz mümkündür ki hicrî ikinci asırdaki muhaddislerin eserlerinde tedvîn ettikleri rivâyetler, bir takım farklı yollarla üçüncü asırdaki musannefâtında yer almıştır. Ahmed b. Hanbel'in söz konusu rivâyetleri, Rebî' b. Habîb'den naklettiğine dair elimizde herhangi bir delil yoktur. Ancak farklı tariklerle gelmiş olsa da Rebî'in eserindeki rivâyetlerin yaklaşık olarak yüzde yetmişi, kendisinden sonra gelen hicrî üçüncü asırdaki Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almıştır. Bu da Rebî'in *Müsned*'indeki rivâyetlerin ekseriyetinin metin açısından Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki hadislerden farklı olmadığını göstermektedir.

3.2.4. Buhârî'nin Sahîh'i

Şüphe yok ki hadis mecmuaları içerisinde en çok şöhret bulmuş eserlerin başında İmam Buhârî'nin *Sahîh*'i gelmektedir. Hadis ilminin altın çağı denilen hicrî üçüncü asırda telif edilen eser, İslâm coğrafyasının ekseriyeti tarafından rağbet görmüş ve günümüzde de popülerliği devam etmektedir. Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'indeki rivâyetleri, metin açısından Buhârî'nin *Sahîh*'i ile mukayese ettik ve azımsanmayacak kadar rivâyetin aynen Buhârî'nin eserinde de yer aldığını gördük. Sonuçları tezin sonuna ek olarak yerleştirdiğimiz tabloyu genel olarak şu şekilde ifade edebiliriz:

1.	İki eserde ortak bulunan hadislerin sayısı	327
2.	Aynı lafızla rivâyet edilen hadislerin sayısı	267
3.	Benzer veya yakın lafızlarla gelen hadislerin sayısı	60
4.	Aynı sahâbîden gelen hadislerin sayısı	199
5.	Farklı sahâbîden gelen hadislerin sayısı	128

Tabloda görüldüğü gibi Rebî'in *Müsned*'inde olduğu halde Buhârî'nin *Sahîh*'inde de yer alan hadis sayısı 327'dir. Bu sayı yaklaşık olarak Rebî'in *Müsned*'indeki hadislerin yarısı demektir. Söz konusu rivâyetlerin 267 tanesi aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir. Benzer veya yakın anlam ifade eden bir üslupla rivâyet edilenlerin sayısı ise 60'tır. Her iki eser arasında ortak olan rivâyetlere baktığımızda 199 rivâyetin senedindeki sahâbînin, her iki eserde de aynı olduğunu görmekteyiz. İki eserde de ortak olan hadislerin 128 tanesi ise sahâbî kısmı farklıdır.[219]

Her iki eserde de aynı sahâbîden ve aynı lafızlarla nakledilen hadislere şunları örnek vermek mümkündür: "Dün gece bana üzerine güneşin doğduğu her şeyden daha sevimli bir sure nazil oldu. Daha sonra Hz. Peygamber İnnâ fetahnâ leke suresini okudu"[220] rivâyeti, her iki kaynakta da Hz. Ömer'den ve aynı lafızlarla nakledilmiştir. Yine "Aranızdan öyle bir kavim çıkacak ki sizin namazlarınızı, oruçlarınızı ve amellerinizi hor göreceklerdir. Kur'ân'ı okuyacaklar ancak (okudukları) boğazlarından aşağıya inmeyecektir. Okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar..."[221] rivâyeti de her iki eserde Ebû Sa'îd el-Hudrî'den ve aynı metinle nakledilmiştir. "Enes b. Mâlik dedi ki: Namaz vakti geldi ve insanlar abdest almak için su aradılar. Ancak su bulamadılar. Hz. Peygamber'e bir kapta su getirildi ve ellerini o suya daldırdı. Daha sonra insanların o sudan abdest almasını

[219] Rivâyetlerin durumu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ek. Tablo: 4.
[220] Rebî', el-Câmi', I, s. 8-9, h.no: 10; Buhâri, Meğâzî, 33, (4/1531).
[221] Rebî', el-Câmi', I, s. 8-9, h.no: 10; Buhâri, Fezâilu'l-Kur'ân, 36, (4/1928).

emretti. Enes b. Mâlik diyor ki: Ben, son kişi dâhil herkes abdest alıncaya kadar Hz. Peygamber'in parmakları arasından suyun fışkırdığını gördüm"[222] rivâyeti de her iki kaynakta Enes b. Mâlik'ten ve aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir.

Bazen rivâyet edilen sahâbî farklı olmasına rağmen nakledilen hadis metni yine aynıdır. Mesela; "Hz. Peygamber dedi ki Ya Rabbî! (hacc ibadeti için) saçlarını tıraş edenlere (kazıtanlara) merhamet et. Sahâbe dedi ki Ya Rasulallah! Saçlarını kısaltanlar? Hz. Peygamber, Allah'ım saçlarını kısaltanlara da (merhamet et) dedi"[223] rivâyeti aynı metinle Rebî'in eserinde Hz. Aişe'den rivâyet edilmesine rağmen Buhârî'de Abdullâh b. Ömer'den rivâyet edilmiştir. "Hz. Peygamber soğuk, yağmurlu ve rüzgârlı gecelerde müezzine (ezanın ardından) "namazları çadırlarda kılınız" demesini emrederdi"[224] rivâyeti de her iki eserde aynı lafızlarla rivâyet edilmesine rağmen Buhârî'de İbn Ömer'den Rebî'de ise Ebû Said el-Hudrî'den nakledilmiştir. Yine "Sizlerden birisi namaz kılmak istediği zaman şeytan gelir ve o kişinin zihnini karıştırır. Neticede kişi namazda kaç rekât kıldığını unutur. İşte böyle bir durumda kişi oturmuşken iki secde yapsın"[225] rivâyeti de her iki eserde farklı kişilerden rivâyet edilmesine rağmen aynı lafızlarla nakledilmiştir. Bu tür rivâyetleri çoğaltmak mümkündür.[226]

Ma'mer'in *Câmi*'i, Mâlik'in *Muvatta*'ı ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ile yapılan mukayeselerde de görüldüğü gibi metinler arazında bazı farklılıklar vardır. Bu farklılıklar bazen metinde ziyade olduğu gibi bazen de eksiklik olarak gözükmektedir. Aynı durum Buhârî'nin *Sahîh*'i için de geçerlidir. Mesela; Rebî'in *Müsned*'inde ihsan kavramının tanımını yapan hadis, sadece *"İhsan, Allah'ı görürcesine ona ibadet etmendir. Her ne kadar sen onu*

[222] Rebî', el-Câmi', I, s. 37, h.no: 131; Buhâri, Vudû', 31, (1/74).
[223] Rebî', el-Câmi', II, s. 120, h.no: 444; Buhâri, Hac, 126, (2/616).
[224] Rebî', el-Câmi', I, s. 47, h.no: 177; Buhâri, el-Cemâ'a ve'l-İmâme, 12, (1/237).
[225] Rebî', el-Câmi', I, s. 65-66, h.no: 246; Buhâri, es-Sehv, 7, (1/413).
[226] Daha fazla örnek için ilgili tabloya bakılabilir bkz. Ek. Tablo: 4.

görmesen de o seni görmektedir" ifadeleriyle, Câbir b. Zeyd - Enes b. Mâlik - Hz. Peygamber tariki ile rivâyet edilmiştir.[227] Aynı rivâyet Buhârî'de ise meşhur olan Cibrîl hadisinin bir kısmı olarak Ebû Hüreyre kanalıyla nakledilmiştir.[228] Yine Rebî'in eserinde hilâfetin Kureyşlilerin hakkı olduğunu ifade eden rivâyet şu şekildedir: *"Bu iş yani hilâfet onlardan iki kişi kalıncaya kadar Kureyşlilerindir. Hz. Peygamber iki parmağıyla işaret etti. Fakat iktidarla imtihan olunanın vay haline"* [229] dedi. Aynı rivâyet, Buhârî'nin eserinde de mevcuttur. Ancak hadisin son kısmı olmaksızın *"Bu iş (hilâfet) Kureyşlilerden iki kişi kalıncaya kadar onlarındır"* [230] şekliyle yer almıştır. Bir başka örnek ise şudur: *"Hz. Peygamber şu şekilde dua ederdi: Allah'ım kabir azabından, Mesih Deccal'ın fitnesinden, yaşayan ve ölülerin fitnesinden sana sığınırım."*[231] Bu rivâyet, her iki kaynakta farklı sahâbîlerden rivâyet edilmiştir. Ancak Rebî'nin *Müsned*'inde şu ziyade vardır: *"Hz. Peygamber ashâbına bu duayı Kur'ân surelerinden birisini öğrettiği gibi öğretirdi."*[232] Konuyla alakalı daha fazla örnek için ilgili tabloya bakılabilir.[233]

Hicrî ikinci asırdaki hadis mecmualarının bir özelliği de rivâyetlerin merfû', mürsel ve mevkûf olarak iç içe bulunmasıdır. Hatta muttasıl rivâyetlerin sayısı münkatı' olan rivâyetlerden daha azdır. Üçüncü asra gelince muttasıl ve merfû' rivâyetler daha çok öne çıkmıştır. Rebî' b. Habîb'in eserinde de mürsel veya mevkûf olarak zikredilen bazı rivâyetlerin, Buhârî'nin *Sahîh*'inde muttasıl ve merfû' olarak yer aldığını görmekteyiz. Mesela; *"Rüya, Allah'tandır. Ancak rüyada görülen nahoş karmaşık şeyler ise şeytandandır"*[234] rivâyeti, Rebî'in *Müsned*'inde Câbir b. Zeyd'den rivâyet edilmiştir. Câbir b. Zeyd de hadisi, Hz. Peygamber'den

---

[227] Rebî', el-Câmi', I, s. 17, h.no: 42.
[228] Buhâri, İmân, 36, (1/27).
[229] Rebî', el-Câmi', I, s. 18, h.no: 44.
[230] Buhâri, Ahkâm, 2, (6/2612).
[231] Rebî', el-Câmi', II, s. 132, h.no: 490; Buhâri, Sıfatu's-Salât, 65, (1/286).
[232] Rebî', el-Câmi', II, s. 132-133, h.no: 490.
[233] Bkz. Ek. Tablo: 4.
[234] Rebî', el-Câmi', I, s. 20, h.no: 52.

rivâyette bulunan birçok kişiden yani sahâbeden işittiğini söylemiştir. Ancak hangi sahâbîlerden rivâyet ettiğini belirtmemiştir. Buhârî'de ise rivâyet aynı lafızlarla Ebû Katâde vasıtasıyla muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'den rivâyet edilmiştir.[235] Başka bir örnek olarak; uğursuzluğun olmadığı ve hastalığın bulaşmadığını ifade eden rivâyet, Rebî'in *Müsned*'inde Ebû 'Ubeyde - Rasulullâh tarikiyle nakledilmiştir.[236] Rebî'in hocası Ebû 'Ubeyde, bu rivâyette sahâbiyi düşürmüş ve doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyette bulunmuştur. Aynı rivâyeti Buhârî, Ebû Hüreyre vasıtasıyla muttasıl ve merfû' bir senedle rivâyet etmiştir.[237]

Genel olarak söylemek gerekirse; Rebî'in *Müsned*'inde yer alan birçok rivâyet, aynı veya benzer lafızlarla Buhârî'nin *Sahîh*'inde de yer almıştır. Rebî'in eserindeki rivâyetler, İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'iyle önemli bir benzerlik içerisinde olduğu gibi aynı benzerliğin Buhârî'nin *Sahîh*'i ile de devam ettiğini görmekteyiz. Buhârî'nin *Sahîh*'i özellikle Sünnî coğrafyada en fazla itibar edilen sahih hadis kitabıdır. Rebî'in *Müsned*'i de İbâdîler için en sahih hadis kitabı olarak kabul edilmektedir. Her iki eser arasındaki benzerliğin fazla olmasının önemli olduğu kanaatindeyiz. Rebî'in *Müsned*'indeki rivâyetlerin en az yüzde ellisinin Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer almış olması, kanaatimizce Rebî'in *Müsned*'inin önemini ortaya koymakta ve eserin erken dönem hadis kaynaklarından birisi olduğu tezini güçlendirmektedir.

3.2.5. Müslim'in Sahîh'i

Hicrî üçüncü asrın önemli muhaddislerinden bir tanesi de şüphe yok ki Buhârî'ye öğrencilik de yapmış olan Müslim b. Hacâc

[235] Buhâri, Tıb, 38, (5/2169).
[236] Rebî', el-Câmi', I, s. 25, h.no: 73.
[237] Buhâri, Tıb, 44, (5/2171). Daha fazla örnek için bkz. Ek. Tablo: 4.

en-Nisâburî'dir. *Sahîh* adlı eseri, Buhârî'nin eserinden sonra en çok şöhret kazanan ve İslâm coğrafyasının teveccühüne mazhar olmuş hadis kitabıdır.[238] Metin açısından Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'i ile Buhârî'nin *Sahîh*'i arasındaki benzerliğin, imam Müslim'in *Sahîh*'iyle de devam ettiğini görmekteyiz. Rebî' *Müsned*'inin, İslâm coğrafyasında en çok popüler olmuş iki eserle metin açısından benzerliğin fazla olmasının önemli bir özellik olduğu kanaatindeyiz. İki eseri metin açısından mukayese ettiğimizde elde ettiğimiz sonuçları genel olarak tabloda şu şekilde gösterebiliriz:

1.	İki eserde ortak bulunan hadislerin sayısı	340
2.	Aynı lafızla rivâyet edilen hadislerin sayısı	222
3.	Benzer veya yakın lafızlarla gelen hadislerin sayısı	118
4.	Aynı sahâbîden gelen hadislerin sayısı	202
5.	Farklı sahâbîden gelen hadislerin sayısı	138

Tabloda da görüldüğü üzere Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'i ile Müslim'in *Sahîh*'i arasında manaları aynı 340 ortak rivâyet vardır. Bu sayı Rebî'deki hadislerin yarısından fazlası demektir. Bu rivâyetlerin 222 tanesi aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir. Benzer veya yakın anlam ifade eden lafızlarla rivâyet edilen hadis sayısı ise 118'dir. Aynı sahâbîden rivâyet edilen ortak hadis sayısı 202, farklı sahâbî kanalıyla gelen rivâyet sayısı ise 138'dir.

Misal olarak şu rivâyetler her iki eserde aynı sahâbîden ve aynı lafızlarla rivâyet edilmiştir: "Sefer, azaptan bir parçadır. Sizleri uyku, yemek ve içmekten alıkoyar. Sizlerden biriniz bir şekilde

[238] M. Yaşar Kandemir, "Müslim b. Hacac", DİA, TDVY, Ankara 2006, XXXII, s. 93-94.

seferini tamamlayınca ailesine dönmekte acele etsin."[239] "Ebû Mes'ûd el-Bedrî diyor ki: Bir ara elimde bir kırbaçla bir kölemi dövüyordum. Birden arkamda "Bil ki ey Ebâ Mes'ûd!" diye bir ses işittim. Ancak öfkemden arkamda bana seslenenin kim olduğunu anlamadım. Ancak arkamdaki bana yaklaşınca onun Hz. Peygamber olduğunu gördüm ve bana şöyle diyordu: "Bil ki ey Ebâ Mes'ûd, bil ki ey Ebâ Mes'ûd!" (Hz. Peygamber'i görünce) kırbaç benim elimden yere düştü. Ardından Hz. Peygamber şöyle dedi: "Bil ki ey Ebâ Mes'ûd! Allah sana senin bu köleye gücün yettiğinden daha fazla kadirdir." Ebû Mes'ûd dedi ki: Bundan sonra ben hiçbir köleyi dövmedim."[240] "Tâûn hastalığı Beni İsrail veyahut onlardan öncekilere gönderilen bir azaptır. Onun bir bölgede olduğunu işittiğiniz zaman oraya girmeyiniz. Bulunduğunuz mıntıkada ortaya çıkarsa oradan da çıkmayınız."[241] Naklettiğimiz bu rivâyetler hem Müslim hem de Rebî'in eserinde aynı sahâbî ve aynı lafızlarla nakledilmiştir.

Yine şu rivâyetler de kendisinden rivâyet edilen sahâbî farklı olmasına rağmen her iki eserde de aynı lafızlarla nakledilmiştir: *"Numân b. Beşir'in babası oğlu için Hz. Peygamber'e şöyle dedi: Ey Allah'ın Resulü, bana ait olan bir kölemi şu oğluma hibe (hediye) ediyorum. Hz. Peygamber: Her çocuğuna bu şekilde hediyede bulundun mu? Adam, hayır deyince Hz. Peygamber: Biz sadece hak olana şahitlik ederiz, dedi. Bazı rivâyetlerde Hz. Peygamber, onu (hediyeyi) geri çevir, dedi."[242] "Veren el, alan elden daha üstündür. Veren el, infakta bulunan eldir. Alan el ise dilenen eldir."[243] "Her kim kendi eliyle Müslüman kardeşinin bir hakkını gasp ederse Allah ona cehennemi vacip cenneti de haram kılar. Bir adam Ey Allah'ın elçisi! (yenilen hak) az bir şey olsa da mı? Hz. Peygamber: (Evet) Arak ağacından bir dal olsa dahi"[244]* dedi. Bu

[239] Rebî', el-Câmi', I, s. 24, h.no: 68; Müslim, İmâret, 179, (3/1526).
[240] Rebî', el-Câmi', I, s. 27, h.no: 78; Müslim, Eymân, 34, (3/1280).
[241] Rebî', el-Câmi', I, s. 29, h.no: 86; Müslim, Selâm, 92, (4/1737).
[242] Rebî', el-Câmi', I, s. 44, h.no: 162; Müslim, Hibât, 9, (3/1241).
[243] Rebî', el-Câmi', I, s. 54, h.no: 201; Müslim, Zekât, 94, (2/717).
[244] Rebî', el-Câmi', II, s. 174, h.no: 660; Müslim, İman, 218, (1/122).

tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Daha fazla örnek için ilgili tabloya bakılabilir.[245]

Diğer hadis mecmualarıyla olduğu gibi Müslim'in *Sahîh*'i ile de rivâyetler arasında benzer bazı ziyade veya eksiklikler vardır. Zira eserlerdeki senedlerin farklı olması ve hadis rivâyetinde mana rivâyetinin yaygın bir uygulama oluşu düşünüldüğünde rivâyetler arasında bir takım farklılıkların olması normal karşılanabilir. Mesela; Rebî'in *Müsned*'inde şu rivâyet "*Her kim dünyada içki içip ve tövbe etmeden ölürse ahirette onu (cennette) içemeyecektir*" şeklinde yer almıştır. Aynı hadis *Müslim*'in eserinde "*Her sarhoş edici (hamr) içkidir ve her sarhoş edici haramdır*" [246] ziyadesiyle yer almıştır. Başka bir misal olarak, köpek yemek tabağını yaladığında nasıl yıkanması gerektiği hususu ile ilgili rivâyetler birbirlerine benzer olsa da *Müsned*'deki bir rivâyet "*İlki ve sonuncusu toprakla olmak üzere yedi defa yıkayınız*"[247] şeklindedir. Müslim'in *Sahîh*'inde ise "*Yedi defa suyla yıkayınız, sekizincide ise toprakla temizleyiniz*" [248] şeklinde rivâyet edilmiştir. Bir başka örnek ise şudur: *Müsned*'de "*Hz. Peygamber dedikodu yapmayı ve malı zayi etmeyi (israf etmeyi) nehyetti*"[249] şeklinde yer alan rivâyet, Müslim'in eserinde ise bazı ziyadeyle beraber şu şekilde yer almıştır: "*Allah sizden üç şey yapmayı üç şeyden de nehyetmeyi yasakladı. Ona ibadet etmeyi, ortak koşmamayı ve toptan sımsıkı bir şekilde tefrikaya düşmeden Allah'ın ipine (dinine) sarılmayı emretti. Dedikodu yapmayı, çok soru sormayı ve malı zayi etmeyi de nehyetti.*"[250]

Bazen rivâyetlerin kısaltarak (takti) rivâyet edildiği de gözükmektedir. Mesela; Hz. Aişe'den yapılan rivâyete göre Hz. Peygamber zamanında güneş tutulması oldu. Hz. Peygamber

[245] Bkz. Ek. Tablo: 5.
[246] Rebî', el-Câmi', II, s. 166, h.no: 627; Müslim, Eşribe, 73, (3/1587).
[247] Rebî', el-Câmi', I, s. 42, h.no: 153.
[248] Müslim, Tahâret, 89-93, (1/234).
[249] Rebî', el-Câmi', II, s. 152, h.no: 567.
[250] Müslim, Akdiye, 10, (3/1340).

cemaatle kıldığı namazı uzattı. Rebî' söz konusu rivâyeti, takti' ederek rivâyet etmiştir. Aynı rivâyet Müslim'in eserinde tam olarak verilmiştir.[251] Her iki eserde ortak olarak rivâyet edilen rivâyetlerle ilgili geniş bilgi, ilgili tablolarda bulunabilir. Bizim buradaki amacımız ziyade, eksik veya takti' ederek rivâyet edilen tüm rivâyetlerden söz etmekten ziyade sadece metinlerin genel özelliklerine işarette bulunmaktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Rebî' b. Habîb'in eserinde yer alan rivâyetlerin ekseriyeti, hicrî ikinci asırdan itibaren diğer hadis mecmularında yer almıştır. Ma'mer b. Râşid'in eserinde bulunan rivâyetler, az da olsa Rebî'in eserinde de bulunmaktadır. Hicrî ikinci asrın hadis ürünleri olan Rebî'in *Müsned*'i ile Mâlik'in *Muvatta*'ı arasında metin açısından ciddi bir benzerlik söz konusudur. Rebî'in eserinde yer alan rivâyetlerin yarısından fazlası *Muvatta*'da mevcuttur. Hicrî üçüncü asra gelince Rebî'in *Müsned*'indeki rivâyetlerin yüzde yetmişinin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almakta olduğunu görmekteyiz. Ayrıca Rebî'in *Müsned*'i, hicrî üçüncü asrın en muteber hadis kaynakları olan Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leriyle de önemli bir benzerlik içerisindedir. Yaptığımız tespite göre Rebî'in *Müsned*'indeki rivâyetlerin yüzde ellisi metin olarak Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn*'ında da yer almıştır.

Rebî' *Müsned*'inin diğer hadis kaynaklarına metin açısından olan benzerliği, *Müsned*'in daha sonraki asırlarda uydurulmadığı, aksine eserin erken dönem hadis mecmualarından birisi olduğu tezini güçlendirmekte ve mukayese ettiğimiz önemli hadis mecmuaları kadar olmasa da eserin güvenilir bir eser olduğunu göstermektedir.

[251] Rebî', el-Câmi', I, s. 52, h.no: 194; Müslim, Kusûf, 1, (2/618).

3.3. REBÎ'İN HADİSLERİN ARDINDA YAPTIĞI AÇIKLAMALAR

Müsned'in tasnîf usulüne ve hadislerin ardından yapılmış açıklama ve değerlendirmelere bakıldığında eserin tamamen bir plan dâhilinde tedvîn edildiğini görmek mümkündür. Rebî' sadece yanında mevcut olan rivâyeti nakletmekle yetinmemiştir. Bir rivâyeti naklettikten sonra zaman zaman hadisin anlaşılması ile ilgili önemli bir takım açıklama ve değerlendirmelerde de bulunmuştur. Bu açıklamalar, bazen manası kapalı olan bir kelime veya ifadenin izahı şeklinde olduğu gibi bazen de rivâyet edilen hadisten kastedilen hükmün ne olduğunu beyan etme şeklindedir. Rebî' bazen naklettiği bir rivâyetin ifade ettiği hükme katılmadığını gösteren değerlendirmelerde de bulunmuştur. Bunun için naklettiği haberi; Kur'ân, Arap dili kaideleri, yaygın olan amel veya mezhebin görüşüne arz ettiğini görmekteyiz. Bununla beraber müellif, bazen rivâyetlerin ardından hocalarının görüşlerini de naklederek bir nevi rivâyetin sağlamasını yapmaktadır. Rebî'in naklettiği hadislerden sonra yapmış olduğu açıklama ve değerlendirmelerin daha iyi anlaşılması için örnekler vererek konuya devam etmek istiyoruz.

3.3.1. Metinleri İzah Etmesi

3.3.1.1. Garip ve Kapalı Kelimeleri Açıklaması

Eserde sıkça takip edilen usullerden birisi nakledilen rivâyetin ardında manası bilinmeyen, kapalı kalan ya da az kullanılan bir kelimenin sözlük manasını vermektir. Bu tür açıklamalar, genellikle kelimenin sözlük manasını kısa bir şekilde vermekten ibarettir.

Misal; يُوشِكُ أَنْ يَكُونَ خَيْرُ مَالِ الْمُسْلِمِ غَنَمًا يَتْبَعُ بِهَا شَعَفَ الْجِبَالِ "*Neredeyse bir Müslümanın en hayırlı malı, dağ başında peşinden gittiği hayvanları*

olacaktır"[252] rivâyetinde geçen "*şe'efe'l-cibâli*" ifadesinin anlamı pek bilinmediğinden Rebî' tamlamanın manasını, "*dağların başı*"[253] olarak izah etmiştir.

قَدَّمْنَا لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيْساً مُلَتَّتًا بِسَمْنٍ "*Biz Hz. Peygamber'e yağla kavrulmuş bir yemek (hays) takdim ettik*"[254] rivâyette altı çizili olarak geçen "*hays*" kelimesi, "*yağla kavrulmuş yemek*" [255] olarak izah edilmiştir.

إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا "*Beyanın (konuşmanın) bir kısmı sihirdir.*"[256] Rivâyetinde geçen "*beyân*" kelimesini "*İnsanların gönüllerini etkileyecek şekilde konuşma*" [257] şeklinde izah etmiştir. Rebî'in *Müsned*'inde bu tür kelime izahlarını, çokça görmekteyiz.[258]

Müsned'de rivâyetler zikredildikten sonra sadece kelimelerin sözlük anlamları vermekle yetinilmemiş, zaman zaman metnin anlaşılmasına yardımcı olacak açıklamalarda da bulunulmuştur. Mesela; Rebî' "*Hz. Peygamber düşman topraklarına Kur'ân ile sefer yapılmasını nehyetti*"[259] rivâyetinde geçen "Kur'ân'" kelimesinden kastın, "*Mushaf*" olduğunu belirtmiştir.[260] Zira Hz. Peygamber zamanında Kur'ân henüz iki kapak arasında kitap haline getirilmiş değildir. "*Melekler ilim talebesi için iki kanadını yere sererler*"[261] rivâyetinde geçen "*iki kanat*" ifadesinin, duada kaldırdığımız iki elimize tekabül ettiğini belirtmiştir.[262] Yani melekler ilim tahsil eden kişiye dua ederler. Muhtemelen Rebî'

---

[252] Rebî', el-Câmi', I, s. 26, h.no: 76.
[253] Rebî', el-Câmi', I, s. 26, h.no: 76.
[254] Rebî', el-Câmi', I, s. 34, h.no: 111.
[255] Rebî', el-Câmi', I, s. 34, h.no: 111.
[256] Rebî', el-Câmi', I, s. 16, h.no: 37.
[257] Rebî', el-Câmi', I, s. 16, h.no: 37.
[258] Rebî'in *Müsned*'de bir rivâyeti naklettikten sonra yapmış olduğu kelime izahları için bkz. (h.no: 2, 36, 114, 143, 118, 401, 405, 425, 428, 467, 477, 475, 496, 426, 557, 561, 568, 580, 588, 609, 612, 616, 620, 631, 636, 445, 678, 692, 707, 732, 750).
[259] Rebî', el-Câmi', I, s. 9, h.no: 12.
[260] Rebî', el-Câmi', I, s. 9, h.no: 12.
[261] Rebî', el-Câmi', I, s. 12, h.no: 19.
[262] Rebî', el-Câmi', I, s. 12, h.no: 19; Sâlimî, Şerh, I, s. 43.

melekler için bir cismani şeklin ve suretin olamayacağını düşündüğünden hadiste kanatlar manasına gelen "ecniha" kelimesini, bu şekilde tevil etmiştir. Rebî' anlam açısından kapalı olan "*Uğursuzluk, hastalık bulaşması ve safer (ayı uğursuzluğu) yoktur*[263] rivâyetini şu şekilde yorumlamıştır: Cahiliye döneminde bir insan öldüğünde onun kafasından kendisini öldüren uğursuzluğun çıktığı söylenirdi. Yine cahiliye döneminde bir sene Safer diğer sene de Muharrem ayı haram kılınırdı. Safer ayında ölen kişi, uğursuz olarak kabul edilirdi ve Safer ayının o kişiyi öldürdüğü düşünülüyordu. İşte Hz. Peygamber tüm bunları yasakladı.[264]

Konuyla alakalı diğer bir örnek ise şu rivâyettir. Hz. Aişe, "Şayet Hz. Peygamber bugün camiye gelen kadınların durumunu görseydi, Benî İsrail kadınları camiden men edildiği gibi Hz. Peygamber de onları camiye gelmekten men ederdi"[265] buyurmaktadır. Rebî' Hz. Aişe'nin bunları söylemesinin nedeninin; o günkü kadınların, camiye kokular sürerek gelmeleri ve bu şekilde namaz kılanları rahatsız etmeleri olarak belirtmiştir.[266]

3.3.1.2. Fıkhî Tahlillerde Bulunması

Rebî'in *Müsned*'i İbâdiyye mezhebinin ana hadis kitabı olduğu gibi fıkhî ve itikâdî konularda da başvurulan en önemli kaynaktır. Hatta İbâdiyye mezhebinin aslı *Müsned*'e dayandığı söylenebilir.[267] Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Rebî', rivâyetleri daha çok belli bir sened zinciri ile toplamış ve bu sened zincirinin dışına çok az çıkmıştır. Naklettiği rivâyetlerinin ekseriyetini mezhebine bağlı olan İbâdî râvilerden almıştır. Rivâyet ettiği hadisler adeta

[263] Rebî', el-Câmi', I, s. 25, h.no: 73.
[264] Rebî', el-Câmi', I, s. 25, h.no: 73.
[265] Rebî', el-Câmi', I, s. 68, h.no: 259.
[266] Rebî', el-Câmi', I, s. 68, h.no: 259.
[267] Bkz. Muhammed Hisâmuddin, "el-İmâmu'r-Rebî' ve Mekanetuhu'l-Fıkhîyye", Nedvetun Min Alâminâ el-Hâmise, 'Umân Sultanlığı 1992, s. 84.

İbâdiyye mezhebinin temel prensiplerini dolayısıyla fıkhını da oluşturmuştur.

Eserdeki açıklamalara bakıldığında Rebî'in adeta bir fıkıhçı gibi hareket ettiğini görmekteyiz. Yapmış olduğu açıklama ve değerlendirmelerden onun fıkıh anlayışını anlamak mümkündür. Rebî' önce elindeki rivâyeti nakletmektedir. Daha sonra varsa sahâbenin görüşünü, ardından da kendi hocalarının yani tabiînin görüşünü belirtmektedir. Aslında rivâyetleri bu şekilde sıralaması, onun yanında bilgi kaynaklarının öncelik sıralamasının nasıl olması gerektiğini de göstermektedir. Rebî' naklettiği rivâyetleri değerlendirirken zaman zaman hadisten çıkarılması gereken fıkhî hükmün ne olduğunu belirtmiştir. Misal olarak şu hadisleri zikredebiliriz:

"Abdeste Allah'ın ismini anarak başlamayanın abdesti yoktur"[268] rivâyetin hemen ardından hocası Ebû 'Ubeyde'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu, Hz. Peygamber'den abdeste Allah'ı zikrederek başlama konusunda teşviktir."[269] Rebî' rivâyetin vucûb ifade etmediğini, Hz. Peygamber'in bu sözü, ibadete teşvik amacıyla söylediğini belirtmiştir. Zahirîler hariç ulemanın ekseriyeti de Rebî' gibi bu hadisin vucûb ifade etmediğini ve abdeste besmeleyle başlamanın sünnet veya müstehâb olduğunu belirtmişlerdir.[270]

Rebî', "*Hz. Peygamber seferde bineği hangi tarafa dönerse dönsün üzerinde namazını kılardı"*[271] rivâyetinden sonra hadiste belirtilen durumun, farz namazlar için değil de nafile namazlar için geçerli

[268] Rebî', el-Câmi', I, s. 29, h.no: 88.
[269] Rebî', el-Câmi', I, s. 29, h.no: 88.
[270] Bedruddîn el-Aynî (ö. 855/1451), Şerhu Süneni Ebî Dâvud, (Thk. Halid b. İbrahim el-Misrî), Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd 1999, I, s. 252.
[271] Rebî', el-Câmi', I, s. 54, h.no: 200.

olduğunu ifade etmiştir.[272] Diğer mezhep âlimleri de bu konuda Rebî' ile hem fikirdirler.[273]

"(Yıkanmayan) topuk ve ayak tabanının vay haline"[274] hadisinden sonra ise Hz. Peygamber'in ayakların topuk ve tabanlarının iyice yıkanmasını istediğini, belirtmiştir.[275] Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere Rebî' rivâyetten çıkarılması gereken fıkhî hükmün ne olması gerektiğini belirten değerlendirmelerde bulunmuştur.

Rebî', rivâyetlerden fıkhî çıkarımlarda bulunurken kendi mezhebinin görüşünü esas alma noktasında bir usûl takip etmiştir. Hatta bu ilkenin *Müsned*'deki rivâyetlerin şekillenmesinde etkili olan en önemli amil olduğunu söylememiz mümkündür. Örneğin; mestler üzerine mesh yapmak, mezhepler arası ihtilaflı bir konudur. Ehl-i Sünnet mezhepleri mest üzerine mesh yapmayı ittifaken kabul ederken Şîa ve Hâricîler mest üzerine mesh yapmayı kabul etmemişlerdir.[276] Rebî' bu tür rivâyetleri eserine alırken tamamıyla mezhebin görüşüne muvafık olan rivâyetleri almıştır. Muhaliflerin görüşlerini destekleyen rivâyetlere ise yer vermemiştir. *Müsned*'de konuyla alakalı yer alan rivâyetler şunlardır: İbn Abbâs şöyle dedi: *"Ben, Hz. Peygamber'in mest üzerine mesh yaptığını hiç görmedim."*[277] Aynı rivâyetin devamında ise Hz. Aişe'nin,*"Ayaktaki mestlere mesh*

[272] Rebî', el-Câmi', I, s. 54, h.no: 200.
[273] Bkz. Nevevî, el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim, Dâru İhyâi't-Turâs'il- Arabî, Beyrut 1392, V, s. 28
[274] Rebî', el-Câmi', I, s. 30, h.no: 92.
[275] Rebî', el-Câmi', I, s. 30, h.no: 92.
[276] Bkz. Şafiî, el-Um, Dâru'l-Me'rife, Beyrut 1393, I, s. 32; Muhammed Hatib eş-Şirbînî (ö. 977/1570), Muğni'l-Muhtâc ilâ Me'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Muhtâc, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty, I, s. 63; Alâuddîn el-Kasânî (ö. 587/1191), Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi'ş-Şerâi', Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1982, I, s. 7; Abdulğanî el-Ğanimî ed-Dımaşkî el-Meydânî (ö. 1298/1881), el-Lubâb fi Şerhi'l-Kitâb, (Thk. Mahmud Emin en-Navâvî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, yy, ty, I, s. 20; İbn Abdilberr (ö. 463/1071), el-İstizkâr, (Muhammed Ata), Dâru'l-Ulûmi'l-İmiyye, Beyrut 2000, I, s. 213; Abdullâh b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî (ö. 620/1223), el-Muğnî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1405, I, 316; Mehmet Erdoğan, "Mesh", DİA, TDVY, Ankara 2004, XXIX, s. 302).
[277] Rebî', el-Câmi', I, s. 35, h.no: 121.

yapmaktansa kişinin ayaklarını veya mestlerini kesmesini isterdim"[278] dediği nakledilmiştir. Daha sonra Câbir b. Zeyd'den konuyu destekler mahiyette şunlar nakledilmiştir: *"Birçok sahâbîyle görüştüm ve onlara, Hz. Peygamber'in mest üzerine mesh yapıp yapmadığını sordum. Bana hayır (mesh yapmadı) dediler."*[279] Rebî' konu hakkında başka deliller de getirmektedir. Getirilen tüm deliller, mest üzerine meshin yapılamayacağı yönündedir.

Mezhepler arası ihtilaflı konulardan birisi de namazda kunut duasının okunup okunmayacağı meselesidir.[280] *Müsned*'de yer alan rivâyetler, İbâdiyye mezhebinin görüşlerine uygun olup namazlarda kunut duasının okunmayacağını ifade eden hadislerdir. İbn Abbâs: *"Biz Hz. Peygamber ile beraber namaz kılardık. Hiç kunut okuduğunu görmedik."*[281] Ebû 'Ubeyde, İbn Ömer'in namazlarda kunut okumadığını ve onu bid'at olarak gördüğünü, belirtmiştir.[282]

Rebî'in kendi mezhebinin görüşü istikametinde tevil ettiği hadislerden birisi de şu rivâyettir: "İmam kendisine tabi olunmak içindir. Namazı ayakta kıldığı zaman siz de ayakta kılınız. Oturarak kılarsa siz de namazı oturarak kılınız..."[283] Rebî' bu hadisin ifade ettiği hükme katılmamakta ve rivâyeti kendi mezhebinin görüşü istikametinde hocası Câbir'den nakilde bulunarak şu şekilde izah etmiştir: "Adil bir imamın ardından bu şekil namaz kılmak caizdir. Ancak, adil olmayan imamın ardından (bu şekilde namaz kılmak) caiz değildir."[284] Adil olmayan imamın red edilmesi, İbâdiyye mezhebinin imâmet görüşüne muvafıktır. Mezhebe göre bir imamda bulunması gereken asıl özellik

---

[278] Rebî', el-Câmi', I, s. 35, h.no: 122.
[279] Rebî', el-Câmi', I, s. 35, h.no: 123.
[280] Bkz. İbn Abdilberr, el-İstizkâr, II, s. 76; Kasânî, Bedâiu's-Sanâi', I, s. 273; Şirbînî, Muğni'l-Muhtâc, I, s. 166; İbn Kudâme, el-Muğnî, I, s. 820-822.
[281] Rebî', el-Câmi', I, s. 78, h.no: 300.
[282] Rebî', el-Câmi', I, s. 78, h.no: 301.
[283] Rebî', el-Câmi', I, s. 64, h.no: 240.
[284] Rebî', el-Câmi', I, s. 64, h.no: 240.

liyakattir. İmam adil ve ehil olmayınca ona tabi olmak da şart değildir.[285] Oturan bir imamın arkasında namaz kılmanın caiz olup olmadığı diğer mezhep âlimleri tarafından da tartışılmıştır. Ahmed b. Hanbel ve İmam el-Evzâî (ö. 157/774) hadisin zahiriyle amel etmişlerdir. Ancak âlimlerin ekseriyeti, ayakta durmaya güçleri yeten bir cemaatin, oturan bir imamın arkasında namaz kılmasını caiz görmemişlerdir.[286]

Bu konuda aktaracağımız son misal ise şu rivâyettir: Hz. Ebûbekir'in zekât vermeyen kişilerle alakalı "*Vallahi benden (zekât malı olan) bir ipi dahi esirgeseler, onlarla savaşırım*"[287] demiştir. Rebî' rivâyetin ardından şu açıklamayı yapmaktadır: "*Bu durum adil olan bir imama zekât verilmediğinde geçerlidir. Eğer imam adil değilse bizzat kendisine zekât verilmediği için zekât vermeyen kişilerle savaşılmaz.*"[288]

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere Rebî' hadisleri değerlendirirken adeta bir fıkıh âlimi gibi hareket ederek zaman zaman fikhî tahlillerde bulunmuş ve hadislerden çıkarılması gereken hükmü beyan etmiştir. Rivâyetleri naklederken öncelikli olarak kendi mezhebine uygun olan rivâyetleri almıştır. Bununla beraber rivâyetlerden fıkhî çıkarımlarda bulunduğunda imkân nispetinde hadisleri, kendi mezhebinin görüşleri istikametinde değerlendirmiştir.

3.3.2. Hadisleri Değerlendirme Metodu

3.3.2.1. Hadisi Hocalarının Görüşleri Işığında Yorumlaması

Rebî', bir hadisi rivâyet ettikten sonra zaman zaman hocalarından bir takım değerlendirmeler nakletmiştir.

[285] Tebğûrîn b. Davud b. İsa, Usûlu'd-Dîn, (Thk. Venis Amir), (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye), I, s. 31; Sâlimî, Şerh, I, s. 81; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 120.

[286] Bkz. Nevevî, el-Minhâc, IV, s. 133; es-San'ânî, Subulu's-Selâm, I, s. 365.

[287] Rebî', el-Câmi', I, s. 87, h.no: 341.

[288] Rebî', el-Câmi', I, s. 87, h.no: 341.

Hocalarının görüşlerini müstakil olarak nakletmekten ziyade, rivâyet ettiği hadisin anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla onların görüşlerine müracaat etmiştir. Dolayısıyla hadisin hemen ardından hocalarının görüşlerine mevcut rivâyeti, teyit, tebyîn, tahsîs veyahut rivâyete muhalefet etmek amacıyla başvurmaktadır. Bir bakıma mevcut olan rivâyeti hocalarının görüşleri ışığında belli bir süzgeçten geçirmektedir. Rebî'in en önemli hocası ve kendisi ile en fazla beraber olduğu kişi, Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime olduğu için daha çok onun görüşlerini nakletmiştir. Sıkça görüşlerini naklettiği diğer bir hocası ise Câbir b. Zeyd'dir. Şimdi örnekler vererek hocalarının görüşlerini hangi usulle naklettiğine bakalım.

Örnek: 1

Rebî', sehiv secdesiyle alakalı nakledilen "Şüphesiz sizden biriniz namaz kıldığında şeytan size gelir ve kaç rekât kıldığınızı unutturacak kadar sizi meşgul eder. Böyle bir durumda oturmuşken iki defa secdeye gidiniz,[289] rivâyetinden sonra hocası Ebû 'Ubeyde'den şu görüşü nakletmiştir: "Eğer cemaatle namaz kılınıyorsa durum böyledir. Kişi, tek başına namaz kılıyorsa namazı iade etmesi gerekmektedir."[290] Burada müellifimiz, zikrettiği rivâyetin hükmünü takyit etmek ve hadisin mutlak hüküm ifade etmediğini göstermek için hocası Ebû 'Ubeyde'nin görüşüne müracaat etmiştir. Ona göre cemaatle kılınan namazda söz konusu yanılma olursa, kişi selam vermeden iki defa secde etmelidir. Ancak yanılma tek başına kılınan namazda olursa namazın iade edilmesi gerekmektedir. Rebî'in hocasının görüşüne arz ederek çözmeye çalıştığı bu rivâyet, muhaddisler arasında da ihtilafa neden olmuştur. Hadisin zahiriyle amel edenler olduğu gibi namazın yeniden kılınmasını savunanlar da olmuştur.[291]

[289] Rebî', el-Câmi', I, s. 65, h.no: 246-247.
[290] Rebî', el-Câmi', I, s. 65, h.no: 246.
[291] 'Aynî, Şerhu Süneni Ebî Dâvud, IV, s. 331-332.

Örnek: 2

Hz. Ömer, "Ya Resulallah, ben geceleyin ihtilam olduğumda ne yapayım diye sorduğunda Hz. Peygamber şöyle demiştir: Abdest al, avret yerlerini yıka sonra uyu."[292] Bu hadiste geçen "abdest al" ifadesinden kastedilen gusül mü, namaz abdesti mi yoksa başka bir şey mi? Rivâyet tam olarak açık değildir. Rebî'in hadisten ne anladığı, hocasından aktarmış olduğu şu açıklamadan anlaşılmaktadır: "Ebû 'Ubeyde dedi ki hadisteki "tavaddae" kelimesi, namaz için alınan abdest anlamına gelmemektedir. İki eli yıkama manasındadır.[293] Görüldüğü gibi burada da rivâyetteki kapalı anlamı gidermek veya kastedileni beyan etmek için Ebû 'Ubeyde'nin görüşüne müracaat edilmiştir. Rebî'in, anlamını beyan etmek için hocasının görüşüne arz ettiği gusül abdestiyle alakalı bu rivâyet, muhaddisler arasında da tartışılmış ve hadisin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır.[294]

Örnek: 3

Abdesti bozan ve bozmayan hususlar ile ilgili bir rivâyette, Hz. Aişe bir gece Hz. Peygamber'i yatağında bulamadığını, kendisini karanlıkta ararken ellerinin Hz. Peygamber'in ayaklarına değdiğini ve Hz. Peygamber'i yatağın yanında namaz kılarken bulduğunu ifade etmiştir.[295] Yani Hz. Peygamber, yatağın yanında namaz kılarken Hz. Aişe onu karanlıkta elleriyle bulmaya çalışmış, ancak fark etmeden Hz. Peygamber'in ayaklarına dokunmuştur. Hz. Peygamber'in bundan dolayı abdest aldığına dair herhangi bir açıklama yoktur. İşte Rebî' bu rivâyetten çıkarılması gereken

[292] Rebî', el-Câmi', I, s. 40, h.no: 145.
[293] Rebî', el-Câmi', I, s. 40, h.no: 145.
[294] Bkz. İbn Battâl, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, I, s. 383; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, I, s. 304; Ebu'l-Alâ Muhammed b. Abdirrahman el-Mubârekfûrî (ö. 1353/1935), Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty, III, s. 190).
[295] Rebî', el-Câmi', I, s. 33, h.no: 110.

hükmün ne olduğunu açıklamak için hocası Câbir b. Zeyd'den şunları nakletmiştir: *"Bu rivâyet, kişinin kendi hanımına dokunmasıyla abdestin bozulmayacağına dair delildir."*[296] Bu örnekten de anlaşıldığı üzere Rebî' hadisten çıkarılması gereken hükmü izah etmek için hocasının görüşüne müracaat etmiştir.

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere Rebî', eseri boyunca hocalarının özellikle Ebû 'Ubeyde ve Câbir b. Zeyd'in görüşlerini sık sık nakletmektedir. Onların görüşlerini tamamıyla bir plan ve amaç istikametinde aktarmaktadır. Hocalarının görüşlerini rastgele nakletmekten ziyade rivâyet ettiği hadisi, teyit etmek, hükmünü beyân etmek, ifade ettiği hükmü sınırlandırmak veya rivâyete muhalefet etmek için başvurmaktadır.

3.3.2.2. Hadisi Mezhepteki Uygulamaya Arz Etmesi

Rebî', hadisleri değerlendirirken zaman zaman rivâyeti mezhepteki yaygın olan uygulamaya arz ederek çözmeye çalışmaktadır. Bazen mezhep görüşüne uygun olan rivâyeti tercih etmektedir. Bazen de yine bu ilkeye dayanarak rivâyeti reddetmektedir.

Örnek 1:

Hz. Peygamber'in, abdestten sonra abdest azalarını kurutmak için mendil kullandığını[297] bildiren rivâyetin ardından Ebû 'Ubeyde'den şunlar nakledilmiştir: "*Bizdeki uygulama, abdest azalarının silinmemesidir."*[298] Rivâyet, mezhebin genel uygulamasına ters düştüğü için Rebî' mezhepte yaygın olan uygulamayı delil

[296] Rebî', el-Câmi', I, s. 33, h.no: 110. Hanefiler de bu hadisten hareketle kadınlara dokunmakla abdestin bozulmayacağını belirtmişlerdir. Bkz. (Kadî 'İyâz (ö. 544/1149), Şerhu Sahîhi Müslim, (Thk. Yahyâ İsmail), Dâru'l-Vefâ, Mısır 1998, II, s. 401; Muhammed Şemsulhak el-Azîmâbâdî (ö. 1273/1857) 'Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415, I, s. 207; Nevevî, el-Minhâc, IV, s. 203)

[297] Rebî', el-Câmi', I, s. 30, h.no: 95.

[298] Rebî', el-Câmi', I, s. 30, h.no: 95.

göstererek mevcut rivâyetle amel edilmeyeceğini belirtmiştir. Diğer mezhep âlimleri de söz konusu hadisin hükmü hususunda ihtilaf etmişlerdir. Abdest azalarının kurutulmasını mekruh görenler olduğu gibi buna cevaz verenler de olmuştur.[299]

Örnek 2:

İçerisinde farklı kılınış şekillerinin ifade edildiği korku namazıyla ilgili bir rivâyette Câbir b. Zeyd; Hz. Peygamberle beraber korku namazını kılan birçok sahâbe ile görüştüğünü bildirmekte ve onlardan korku namazının kılınışı ile ilgili iki farklı uygulamayı aktarmaktadır. Uygulamalardan bir tanesi şöyledir: *"Önce bir grup gelip Hz. Peygamber'in ardında saf tuttu, diğer grup ise düşman karşısında kaldı. Saf tutanlara Hz. Peygamber bir rekât kıldırdıktan sonra kendisi kıyamda bekledi, safta bulunanlar namazlarını tamamlayıp ayrıldılar. Bu defa düşman karşısında bekleyen grup geldi, Hz. Peygamber'in ardında saf tuttu, Hz. Peygamber, onlara da kalan bir rekâtı kıldırdıktan sonra tahiyatta, oturdu. Cemaat, kılmadıkları rekâtı tamamladıktan sonra hep beraber selam verdiler."*[300] Diğer bir uygulama ise şu şekildedir: *"Hz. Peygamber ilk grupla beraber bir rekât kıldı, daha sonra onlar ayrılıp düşman karşısına geçtiler. Diğer grup gelip Hz. Peygamber ile ikinci rekâtı kıldılar ve hep beraber selam verdiler. Diğerlerinin söylediği gibi her grup kendi namazını tamamlayıncaya kadar Hz. Peygamber, onları beklemedi."*[301] Daha sonra Rebî' Ebû 'Ubeyde'den şu açıklamayı nakletmektedir: "*Bizdeki uygulama bu son kavle göredir. O da İbn Abbâs, İbn Mesud ve başka sahâbîlerin görüşüdür."*[302] Rebî' rivâyette korku namazı ile ilgili ifade edilen üç farklı kılınış şekilden bir tanesini tercih etmiştir. Rebî' İbâdiyye mezhebindeki yaygın olan uygulamaya muvafık rivâyeti tercih etmiştir.

[299] Münâvî, Feyzu'l-Kadîr, V, s. 148.
[300] Rebî', el-Câmi', I, s. 51, h.no: 193.
[301] Rebî', el-Câmi', I, s. 51, h.no: 193.
[302] Rebî', el-Câmi', I, s. 51, h.no: 193.

Örnek 3:

Müsned'de köpek bir kabı yaladığında yedi defa yıkanması gerektiğini ifade eden iki tane hadis rivâyet edilmiştir. Rivâyetlerden bir tanesinde kabın yedi defa yıkanması gerektiği, diğer rivâyette ise kabı yıkamakla beraber bir defasında toprakla da temizlenmesi gerektiği ifade edilmiştir.[303] Rebî' ilk hadisin ardından hocası Damâm b. es-Sâib'in *"Üç defa yıkanması kâfidir"*[304] sözünü nakletmiştir. İkinci hadisin ardından da Câbir b. Zeyd'in *"İnşallah üç defa yıkanması yeterlidir"*[305] dediğini nakletmektedir. Damâm ve Câbir b. Zeyd, Rebî'in önemli hocaları olmakla beraber İbâdiyye mezhebinin de en önemli âlimleridir. Rebî' kabın yedi defa yıkanması gerektiğini ifade eden iki rivâyetin hemen ardından mezhepte önemli iki şahsiyet olan hocalarının görüşlerini aktarmaktadır. Böylece mezhepteki asıl uygulamanın hadisin belirttiği gibi yedi defa yıkamak değil de üç defa yıkamak olduğunu göstermiş olmaktadır. İbâdîlere benzer olarak hanefi uleması da hadiste yer alan yedi defa yıkamayı, kesretten kinaye olarak görmüşler ve üç defa yıkamayı yeterli görmüşlerdir.[306] Ancak Nevevî'nin belirttiğine göre ulemanın ekseriyeti hadiste geçen yedi defa yıkamayı, vacip olarak görmüşlerdir.[307]

3.3.2.3. Hadisi Cem' ve Te'lif Etmesi

Hadis ilminin önemli dallarından birisi muhtelifu'l-hadis ilmidir. Bu ilim dalı, mana açısından zahiren birbirine muhalif olan iki sahih hadisin arasının nasıl bulunacağıyla ilgilidir. Bazen cem ve telif usulü ile her iki rivâyetin arası bulunur ve her iki rivâyetle de amel edilmektedir. Bu mümkün değilse hadislerden birisi bir gerekçeye dayanarak tercih edilmektedir. Hadisçilere

[303] Rebî', el-Câmi', I, s. 42, h.no: 153, 154, 155.
[304] Rebî', el-Câmi', I, s. 42, h.no: 153.
[305] Rebî', el-Câmi', I, s. 42, h.no: 154.
[306] Kâsânî, Bedâiu's-Sanâi', I, s. 64, 87; Zeynuddîn İbn Nüceym el-Hanefî (ö. 970/1562), el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty, I, s. 134-136.
[307] Nevevî, el-Minhâc, III, s. 185.

göre ihtilaflı olan hadisler; cem' ve telif, nesih, tercih ve tevakkuf sistemine göre çözülmektedir.[308] Rebî', ihtilaflı olan iki rivâyeti, cem' ve telif dediğimiz yönteme göre değerlendirmiştir.

"Bâbu fi'l-İsticmâr" (tahâret almak bâbı) başlığının altında, tahâret esnasında kıbleye dönülmemesi ve sırt çevrilmemesi hakkında birbirlerine muhalif gibi gözüken iki rivâyet nakledilmiştir. Nakledilen rivâyetlerden bir tanesi, abdest alınırken kıbleye dönmeyi veya sırt çevirmeyi nehyederken diğer rivâyet ise bu duruma cevaz vermektedir.[309] Rivâyetler birbirlerine muhalif olunca Rebî' kendi tercihini şu şekilde belirtmiştir: *"Câbir dedi ki: Ben bu nehyi (tahâret esnasında kıbleye dönmek veya sırt çevirmek) İbn Abbâs'a sordum. O da bana, yasağın sahra gibi açık alanlar için geçerli olduğunu, evler için yasağın söz konusu olmadığını, çünkü evlerde insanlar ile Kâbe arasında duvar gibi bir engel bulunduğunu söyledi."*[310] Böylece Rebî' tahâret esnasında Kâbe'ye dönmek veya sırt çevirmenin nehyedildiğini ifade eden rivâyeti, mutlak olarak kabul etmiştir. Cevaz veren hadisi de mutlakı takyid eden rivâyet olarak kabul edip her iki rivâyetin arasını cem' etmiştir. Yani aslında müellif her iki rivâyetle de amel etmiştir. Rivâyetlerden birisi mutlaktır ve genel hüküm ifade etmektedir. Diğer rivâyet ise mutlak olan rivâyetin hükmünü takyid eden mukayyettir.[311] Çöl ve sahra gibi açık

[308] Irâkî, et-Takyîd ve'l-İzâh, s. 285; Sahâvî, Fethu'l-Muğîs, s. 81; Çakan, Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis), MÜİFAV Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2010, s. 179-181.

[309] Rebî', el-Câmi', I, s. 27, h.no: 77, 78, 79.

[310] Rebî', el-Câmi', I, s. 27, h.no: 77.

[311] Mutlak ve Mukayyed kavramları, Kur'ân ve Hadis metinlerini yorumlamada geliştirilen fıkıh usulü kavramlarındandır. Lafzın delaleti, vasıf, şart, zaman veya mekânla sınırlandırılmamışsa mutlak, şayet lafzın deleleti zikredilen hususlardan birisiyle sınırlandırılmışsa buna da mukayyed denilir. Mesela, "adam, kitap, öğrenci", kavramları mutlaktır. "İmanlı adam, dürüst adam veya çalışkan öğrenci" ise mukayyet kavramlardır. Geniş bilgi için bkz. (Şevkânî, İrşâdu'l-Fuhûl İlâ Tahkîki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl, (Thk. Ahmed Azve İnâye), Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyye, Dımaşk 1999, II, s. 5; Ali b. Muhammed el-Amidî (ö. 631/1233), el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm, (Thk. Seyyid el-Cemilî), Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyye, Beyrut 1404, III, 5-8; Ferhat Koca, "Mutlak", DİA, TDVY, Ankara 2006, XXXI, s. 402).

alanlarda genel hüküm ifade eden hadis geçerlidir. Evler gibi kapalı alanlar için ise diğer rivâyet geçerlidir.

Rebî', birbirleriyle çelişiyor gibi gözüken hadisleri cem' ve telif edemediği zaman rivâyetlerden birisini tercih etme yoluna başvurmaktadır. Mesela; gusül abdesti almayı gerektiren *"Bâbu fimâ yekûnu min ğusli'l-cenâbeti"* başlığının altında birbirleriyle çelişiyor gibi gözüken iki rivâyet nakledilmiştir. Rivâyetlerden birisi, Ubey b. Ka'b tarikiyle nakledilen; "Su, sudan (meniden) dolayıdır" anlamındaki *"el-mâu mine'l-mâi"* [312] hadisidir. Yani, kişiden meni çıkınca gusül abdesti alması gerekmektedir. Diğer bir rivâyet ise Hz. Aişe tarikiyle nakledilen *"el-guslü vâcibun izâ iltekâ el-hitânâni,"*[313] "sünnet mahalli duhul olunca gusül vacip olur" anlamındaki rivâyettir. Rivâyetlerden birisi guslün ancak kişiden suyun (meninin) çıkması ile vacip olduğunu, diğer rivâyet ise sadece sünnet mahallinin duhulüyle guslün gerekli olduğunu ifade etmektedir. Rebî' iki rivâyet arasındaki tenakuzu Câbir b. Zeyd tarikiyle naklettiği şu rivâyetle çözmektedir: *"Hz. Peygamber'in hanımlarından Aişe ve Ümmü Seleme Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Kişiden su (meni) nazil olsa da olmasa da sünnet mahalli duhul olduğu zaman gusül vacip olur."*[314] *"Ubey b. Ka'b tarafından rivâyet edilen hadisi Allah daha iyi bilir. Hâlbuki 'Ubey sahabenin faziletli ve âlimlerinden birisidir."*[315]

Görüldüğü gibi Rebî' her iki hadisi cem' ve te'lif edemediği için ikinci rivâyeti tercih etmiştir. Yani kişiden su (meni) ister nazil olsun veya olmasın sünnet mahalli duhul olunca gusül abdesti almak vacip olmaktadır. Ancak 'Ubey b. Ka'b tarafından rivâyet edilen hadis hakkında da 'Ubey sahabenin âlim ve faziletli

[312] Rebî', el-Câmi', I, s. 38, h.no: 135.
[313] Rebî', el-Câmi', I, s. 38, h.no: 133.
[314] Rebî', el-Câmi', I, s. 38, h.no: 135.
[315] Rebî', el-Câmi', I, s. 38, h.no: 135.

kişilerinden birisidir. Rivâyet ettiği hadisi, Allah daha iyi bilir, demek suretiyle hadis hakkında tevakkuf etmiştir.

3.3.2.4. Hadisi Aklî Delillere Arz Etmesi

Rebî' bazen hadisi, akla arz ederek aklın ilkeleri ışığında ihtilafı çözmeye çalışmıştır. Mesela; *"Alıcı ve satıcı ayrılmadıkça muhayyerdir."*[316] Bu hadis, ulema arasında ihtilafa neden olmuştur. Birbirinden ayrılmanın ne olduğu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre; alıcı ve satıcı, cismen, bedenen birbirinden ayrılmadıkça muhayyerlik devam etmektedir. Bazı âlimlere göre ise; hadisten kastedilen, anlaşmanın tamamlanmasıdır. Yani icap ve kabulün gerçekleşmesidir.[317] Rebî'in, hadisten ne anladığını, hocası Ebû 'Ubeyde'den yaptığı nakilden anlamak mümkündür. Rebî' Ebû 'Ubeyde'den şunları nakletmiştir: *"Birbirlerinden ayrılma, her iki tarafın anlaşmasıyla olmaktadır. Yani bir taraf satar diğeri de kabul eder. (Hadisten kastedilen) ayrılmak, bizlere muhalif olanların dediği gibi her iki tarafın cismen birbirlerinden ayrılmaları değildir. Ne dersiniz şayet her iki taraf iki-üç gün veya daha fazla bir müddet birbirlerinden ayrılmazlarsa akit bir taraf için gerçekleşmeyecek mi?"*[318]

Yukarıda verilen örnekten anlaşıldığı üzere Rebî' b. Habîb hadisi yorumlarken akla müracaat etmiştir. Hadiste söz edilen muhayyerlik süresini, alıcı ile satıcının bedenen birbirlerinden ayrılması şeklinde değil de her iki tarafın sözlü olarak icap ve kabulde bulunması olarak kabul edilmiştir. Ona göre icap ve kabul sözle olmuşsa akit tamamlanmıştır. Eğer muhayyerlik şartı her iki tarafın aynı ortamdan ayrılmasına bağlanırsa uzun bir süre akit her iki taraf için gerçekleşmeyebilir. Çünkü aklen satıcı ile alıcı uzun bir süre beraber aynı ortamda kalabilir. İşte Rebî' bundan

---

[316] Rebî', el-Câmi', II, s. 152, h.no: 568.

[317] Bkz. Ebu'l-Hasan el-Mâverdî (ö. 450/1058), el-Havi'l-Kebîr, Dâru'l-Fikr Beyrut ty, XV, s. 909; Kâsânî, Bedâiu's-Sanâi', V, s. 134, 258; Sâlimî, Şerh, IV, s. 157.

[318] Rebî', el-Câmi', II, s. 152, h.no: 568.

dolayı satıcı ile alıcının muhayyerlik süresinin, her iki tarafın cismen birbirlerinden ayrılmasına bağlamayı, akla uygun olarak görmemiştir.

3.3.2.5. Hadisi İcmâ'ya Arz Etmesi

Rebî'in hadislerin ardında yapmış olduğu değerlendirmelere bakıldığında onun bazen hadisi, ümmetin üzerinde ittifak ettiği bir ilkeye arz ederek değerlendirdiğini görmekteyiz.

Mesela; *Müsned*'de şöyle bir rivâyet yer almaktadır: *"Camiye komşu olanın namazı, ancak camide (sahih) olur."*[319] Bu rivâyetin zahiri anlamına göre, camiye komşu olan kimsenin namazı ancak camide geçerli olmaktadır. Dolayısıyla camiye komşu olan kişi şayet namazını camide değil de evinde kılarsa bu rivâyete göre namazı sahih değildir. Rebî' rivâyetin ifade ettiği hükme katılmadığını şu şekilde ifade etmiştir: *"Allahu 'alem bununla kast olunan evde kılınan namaz ile camide cemaatle kılınan namaz arasındaki fazilettir. Çünkü ümmetin ittifakıyla evde kılınan namaz caizdir."*[320] Muhaddislerin ekseriyeti, yukarıdaki hadisi Rebî' b. Habîb gibi değerlendirerek hadiste kastedilen, camide kılınan namazın daha faziletli olduğu ve tek başına kılınan namazın sahih olduğunu belirtmişlerdir.[321]

Görüldüğü üzere bu örnekte Rebî' naklettiği hadisin ifade ettiği hükmü, ümmetin üzerinde ittifak ettiği genel kanaati esas alarak uygun bir şekilde tevil etmiştir. Dolayısıyla bu rivâyete dayanarak camiye komşu olan kişinin namazını ancak camide sahih olabileceği hükmü çıkmamaktadır. Çünkü icmâen kişinin evde tek başına kıldığı namaz sahihtir.

---

[319] Rebî', el-Câmi', II, s. 68, h.no: 256.
[320] Rebî', el-Câmi', II, s. 68, h.no: 256.
[321] Bkz. İbn Battâl, Şerhu Sahîhi Buhârî, I, s. 231; Muhammed b. Abdillâh Ebubekir b. Arabî el-İşbîlî (ö. 548/1148), el-Mesâlik fi Şerhi'l-Muvatta', Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, yy, 2007, II, s. 166; 'Aynî, Şerhu Süneni Ebî Dâvud, III, s. 25; Münâvî, Feyzu'l-Kadîr, VI, s. 178.

3.3.2.6. Hadisi Kur’ân’a Arz Etmesi

Metin tenkit yöntemlerinden bir tanesi de hadislerin Kur’ân’ın genel ilkelerine arz edilmesidir. Hz. Peygamber’in indirilen vahye uymak zorunda olduğunu ifade eden birçok ayet vardır.[322] Kendisine gönderilen Kur’ân’a ilk inanan ve onu ilk defa uygulayan da Hz. Peygamber’in kendisidir. Zaten bir peygamberin ilk defa kendisinin uymakla mükellef olduğu kutsal kitaba muhalif hareket etmesini düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla her peygamberin inanç, eylem ve davranışlarının tamamı, tebliğ etmiş olduğu vahiy ile uyum içindedir. İşte bundan dolayıdır ki şayet herhangi bir kaynak eserde makbul bir rivâyetin zahiren Kur’ân’ın genel prensiplerine ters düştüğü görülürse, bu konuda yapılacak ilk iş, hadis metin tenkit prensiplerinden olan hadislerin Kur’ân’a arzı ilkesi, işletilmelidir.[323]

Burada ifade edilen, Hz. Peygamber’in söz ve davranışlarının Kur’ân’ın genel ilke ve prensiplerine muhalif olamayacağıdır. Dolayısıyla hadisler, Kur’ân’a arz edilirken rastgele, parçacı bir yaklaşımla belirli ayetler seçilmemelidir. Konu ile ilgili tüm ayetler toplanmalı ve bu ayetlerden genel ilke ve prensipler çıkarıldıktan sonra arz işlemi bu ilke ve prensiplere yapılmalıdır.[324] Hadislerin Kur’ân’a arzı ilkesini benimseyenler, arz fikrinin doğuşunu Hz. Peygamber’e dayandırmaktadırlar. Daha sonra arzla ilgili uygulama ve örneklerini, sahâbenin uygulamalarında bulmak mümkündür. Sahâbeden sonra özellikle

---

[322] Konu ile ilgili birçok ayet-i kerime tespit etmek mümkündür. Hz. Peygamber’in Kur’ân’a muhalif davranamayacağını ifade eden ayetlerden bazıları şunlardır: *“De ki ben sadece Rabbimden bana vahyedilene uyarım.”* (A’râf, 2/203) *“Ben size Allah’ın hazineleri benim yanımdadır demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size ben meleğim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyarım.”* (En’âm, 6/50), “*Rabbinden sana vahyolunana uy.*” (En’âm, 6/106). Konu ile ilgil geniş bilgi için bkz: (Keleş, Hadislerin Kur’an’a Arzı, İnsan Yayınları, İstanbul 1998).

[323] Bkz. Bağcı, Hadis Tarihi, s. 340-341.

[324] Bkz. Polat, Hadis Araştırmaları, s. 280-291; Keleş, Hadislerin Kur’an’a Arzı, s. 152-153; M. Hayri Kırbaşoğlu, İslâm Düşüncesinde Sünnet, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 206-212.

ehl-i rey[325] dediğimiz fukahâ bu yöntemi kullanmışlardır. Arz yöntemini ifrat derecesinde kullanıp hatalı sonuçlara ulaşanlar da olmuştur.[326]

Rebî' kendi eserinde Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlerin Kur'ân'a arz edilmesi gerektiğini ifade eden hadise yer vermiştir.[327] Ebû 'Ubeyde - Câbir b. Zeyd - İbn Abbâs - Hz. Peygamber: "*Şüphesiz benden sonra ihtilafa düşeceksiniz. Benden size geleni, Allah'ın kitabına arz edin. Allah'ın kitabına uyan bendendir. Ona muhalif olan ise benden değildir."*[328] *Müsned*'in dördüncü cüzünde, yani daha sonra Vârcelânî tarafından Rebî'in *Müsned*'ine eklenen kısımda Câbir b. Zeyd tarafından mürsel olarak rivâyet edilen bir rivâyet şu şekildedir: Câbir b. Zeyd – Hz. Peygamber: "*Daha sonra kendisine yalan isnâd edilmeyen hiçbir peygamber yoktur. Dikkat edin, benden önceki peygamberlere yalan isnâd edildiği gibi daha sonra bana da yalan isnâd edilecektir. Benden sizlere ulaşanı, Allah'ın kitabına arz edin. Ona uyan bendendir, uymayan ise benden değildir."*[329]

Rebî'in *Müsned*'inde sadece arz hadisi rivâyet edilmekle yetinilmemiştir. Birçok rivâyetin ardından muhtemelen naklettiği yukarıdaki arz hadisi gereği olacak ki rivâyetler, Kur'ân'a arz edilmiştir. Mesela: "*Bâbun fi'l-Meshi 'Ala'l-Huffeyn*" başlığının altında mestlerin üzerine mesh edilemeyeceğini ifade eden rivâyetleri naklettikten sonra Câbir b. Zeyd vasıtasıyla konu

---

[325] Ehl-i Re'y, hicrî İkinci yüzyılda ortaya çıkan Kûfe merkezli fıkıh ekolüne verilen isimdir. Sahabe döneminden itibaren Irak bölgesinde Kûfe merkezli olarak teşekküle başlayan, Irak veya Kûfe ekolü olarak anılan fıkhî faaliyetin hicrî ikinci yüzyıldan itibaren özel adı olmuştur. Kavram fıkhî ihtilafların ve ekollerin arttığı daha sonraki dönemlerde ise yeni yeni muhataplar ve anlamlar kazanarak devam etmiştir. Geniş bilgi için bkz. (M. Esad Kılıçer, "Ehl-i Re'y", DİA, TDVY, Ankara 1994, X, s. 520).

[326] Keleş, Hadislerin Kur'an'a Arzı, s. 259- 260.

[327] Hadislerin Kur'an'a arz edilmesi konusu ile ilgili problemler ve arz ile ilgili rivâyetlerin tahlil ve değerlendirilmesi için bkz. (Keleş, Hadislerin Kur'an'a Arzı, s. 69-107; Polat, Hadis Araştırmaları, s. 280-291).

[328] Rebî', el-Câmi', I, s. 17, h.no: 40. (أَبُو عُبَيْدَةَ عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيءِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّكُمْ سَتَخْتَلِفُونَ مِنْ بَعْدِي فَمَا جَاءَكُمْ عَنِّي فَاعْرِضُوهُ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ فَمَا وَافَقَهُ فَعَنِّي وَمَا خَالَفَهُ فَلَيْسَ عَنِّي)

[329] Rebî', el-Câmi', IV, s. 269, h.no: 945 (جَابِرُ بْنُ زَيْدٍ عَنِ النَّبِيءِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَا مِنْ نَبِيءٍ إِلاَّ وَقَدْ كُذِبَ عَلَيْهِ مِنْ بَعْدِهِ أَلاَ وَسَيُكْذَبُ عَلَيَّ مِنْ بَعْدِي كَمَا كُذِبَ عَلَى مَنْ كَانَ مِنْ قَبْلِي، فَمَا أَتَاكُمْ عَنِّي فَاعْرِضُوهُ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ فَمَا وَافَقَهُ فَهُوَ عَنِّي، وَمَا خَالَفَهُ فَلَيْسَ عَنِّي).

hakkındaki rivâyetleri, Kur'ân'a şu şekilde arz etmiştir: "*Câbir b. Zeyd şöyle dedi: Kişi nasıl mest üzerine mesh yapar ki, hâlbuki Allah Teâlâ kitabında bizzat abdest almamızı emretmektedir. Muhaliflerin hadislerinde rivâyet ettiklerini, Allah daha iyi bilir."*[330] Bu örnekte Rebî' arz hadisinin gereğini yapmakta ve mest üzerine mesh yapmayı ifade eden rivâyetleri, Kur'ân'a arz ederek meseleyi çözmeye çalışmıştır. Rebî' kendi eserinde sadece meshi kabul etmeyen rivâyetlere yer vermiştir. Diğer rivâyetleri ise eserine almamıştır.[331] Daha sonra naklettiği rivâyetleri güçlendirmek için de mest üzerine meshi kabul eden rivâyetlerin, Kur'ân'a muhalif olduğunu, çünkü Kur'ân'ın bizlere bizzat abdest almamızı emrettiğini belirtmiştir.

Başka bir örnekte Rebî' Hz. Peygamber'den ayakta su içme ile ilgili birbirlerine muhalif olan şu rivâyetleri nakletmektedir: Ebû 'Ubeyde - Câbir b. Zeyd - İbn Abbâs: *"Rasulullâh ayakta su içmeyi nehyetti. İbn Abbâs: Ancak Hz. Peygamber'in ayakta zemzem içtiği de rivâyet edilmektedir."*[332] Bir birine muhalif olarak gözüken iki rivâyet ilgili ayet ışığında şu şekilde izah edilmiştir: *"İbn Abbâs dedi ki: Bu konudaki merci şu ayet-i kerimedir: "Yiyiniz ve içiniz."*[333] *Bu ayet, yeme ve içmenin her şekilde (oturarak ve ayakta) mubah olduğunu, ifade etmektedir."*[334] Görüldüğü gibi İbn Abbâs'tan ayakta su içme ile ilgili iki tane farklı rivâyet nakledilmiştir. Birisi ayakta su içmeyi nehyetmektedir. Diğer rivâyet ise Hz. Peygamber'in ayakta zemzem içtiğine dairdir. Rebî' ihtilaflı olan iki rivâyeti Kur'ân ayeti ışığında çözmektedir.

Diğer bir örnek ise şudur: İbn Abbâs, kendisi ile Ebû Seleme b. Abdirrahman'ın şu konuda ihtilafa düştüklerini belirtmektedir:

---

[330] Rebî', el-Câmi', I, s. 36, h.no: 123.
[331] Hz. Peygamber'in mestlerine mesh yaptığına dair rivâyetler için bkz. (Buhârî, Vudû', 47, (1/84); Meğâzî, 76, (4/1609); Ebû Dâvûd, Tahârat, 59-63, (1/57-63); İbn Mâce, Tahâret, 84-88, (1/341)).
[332] Rebî', el-Câmi', II, s. 151, h.no: 381.
[333] Kur'ân, 'Arâf, 7/31.
[334] Rebî', el-Câmi', I, s. 96, h.no: 381.

Kocasının vefatından birkaç gün sonra doğum yapan kadın, doğum iddeti mi yoksa ölüm iddeti mi bekleyecektir? İbn Abbâs'a göre kadın, en son bitecek olan iddeti bekleyecektir. Ebû Seleme ise iddetin doğum ile sona ereceğini iddia etmiştir. İbn Abbâs, konunun Ebû Hüreyre'ye sorulduğunu ve onun da Ebû Seleme gibi düşündüğünü, belirtmiştir. Bunun üzerine aynı mesele Ümmü Seleme'ye sorulmuş ve o şöyle cevap vermiştir: Subey'a el-Eslemiyye, kocasının vefatından birkaç gün sonra doğum yapmıştı. Ben, konuyu Hz. Peygamber'e sordum, bana *"İddet bitmiştir"*[335] demişti. Rebî' konu hakkında ilgili rivâyeti değerlendirirken şunları ifade etmiştir: *"Ebû 'Ubeyde dedi ki: Bu, Hz. Peygamber'in Subey'a el-Eslemiyye'ye verdiği özel ruhsattır. Bu konudaki uygulama İbn Abbâs'ın görüşüne göredir. İbn Abbâs'ın belirttiği görüş, Allah'ın kitabındaki ayete dayanmaktadır."*[336]

Sonuç olarak Rebî' hadislerin Kur'ân'a arz edilmesi gerektiğini ifade eden rivâyetleri, eserine almış ve yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere rivâyetleri değerlendirmede bu prensibi bizzat kendisi uygulamıştır. Özellikle birbiriyle çelişkili gözüken rivâyetleri, Kur'ân'a arz ederek problemi çözmeye çalışmış ve Kur'ân'a uygun olan rivâyeleri tercih etmiştir.

3.3.2.7. Hadisi Arap Diline Arz Etmesi

Rebî'in hadisleri değerlendirme usullerinden bir tanesi de rivâyeti Arap dili kaidelerine arz etmesidir. Bazen Arap lügatinden delil getirerek rivâyetleri değerlendirmede bulunmuştur. Rebî' bir nevi rivâyetin nasıl anlaşılması gerektiğini ifade etmek için Arap dilinden delil getirmektedir. Bu metoda sadece hadisleri değerlendirirken başvurmamıştır. Kur'ân-ı Kerim'de de birçok ayetin anlaşılması ve tevil edilmesinde bu yönteme müracaat etmiştir. Daha çok, "Arap dilinde bunun delili

[335] Rebî', el-Câmi', II, s. 147, h.no: 540.
[336] Rebî', el-Câmi', II, s. 147, h.no: 540.

şudur" anlamında "*ve misdâku zâlike fi lugati'l-'arabi"*[337] ifadesini kullanarak, Arap dilinden örnek getirmektedir.

Rebî' hadislerde kıyamet günü gerçekleşecek olan rü'yetullâhın, gözle görme şeklinde olmayacağını savunmak için rivâyetleri önce Kur'ân'a arz etmiştir. Daha sonra Kur'ân'daki ilgili ayetlerde yer alan görme anlamındaki "nazar" kelimesinin, "intizâr" yani bekleme anlamında olduğunu iddia etmiştir. Bunun delilini de Arap dilindeki uygulamalardan şu şekilde getirmiştir: "*Bizim bu konuda, Nebi'nin ashâbı ve tabiînden rivâyet ettiklerimize göre nazar (rü'yetullâh), intizâr (bekleme) anlamındadır. Bunun delili de Kur'ân-ı Kerim'de şu ayettir... Ayette geçen nazar, gözle görme demek değildir. Bunun Arap dilindeki delili ise şu sözdür: "Ben önce Allah'a daha sonra sana bakıyorum"*[338] *yani kişi Allah tarafından gelecek olanı (rahmet, rızık) beklemektedir. Rü'yet görmeksizin olacaktır."*[339]

Rebî', Kur'ân-ı Kerim'de yed ve kabz gibi haberî sıfatların, teşbih ve tecsime düşmemek için tevil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yed ve kabz kelimelerin Kur'ân ve Arap dilinde "mülk" ve "kudret" anlamında olduğunu ifade etmek için şunları ifade etmiştir: "*Bunun delili Arapların şu sözüdür: "Biz falanın eli altındayız, bizim işimiz falanın elindedir, işimiz ve ihtiyaçlarımız Allah'ın elindedir..." Tüm bu sözlerde (yed) kelimesi, mülk ve kudret anlamındadır."*[340]

Rebî'in rivâyetlerin ardında yapmış olduğu açıklama ve değerlendirmeler, hadislerin anlaşılması ve yorumlanması bakımından son derece önemlidir. Özellikle hadisleri Kur'ân, icmâ, akıl, yaygın uygulama ve Arap dili kaideleri çerçevesinde

---

[337] Rebî', el-Câmi', III, s. 235, h.no: 865.

[338] Sözün Arapçası şu şekildedir: وَمِصْدَاقُ ذَلِكَ فِي اللُّغَةِ قَوْلُ الْقَائِلِ: إِنَّمَا أَنْظُرُ إِلَى اللهِ ثُمَّ إِلَيْكَ، يَعْنِي أَنَّهُ يَنْتَظِرُ مَا يَأْتِيهِ مِنْ قِبَلِهِ (Rebî', el-Câmi', III, s. 230, h.no: 859).

[339] Rebî', el-Câmi', III, s. 230, h.no: 859. Konu ile ilgili diğer örnekler için bkz. 85, 859, 864, 880 nolu hadisler.

[340] Rebî', el-Câmi', III, s. 235, h.no: 865. İfadenin Arapçası şu şekildedir: وَمِصْدَاقُ ذَلِكَ قَوْلُ الْعَرَبِ: نَحْنُ تَحْتَ يَدِ فُلاَنٍ، وَأَمْرُنَا بِيَدِ فُلاَنٍ، وَأَمْرُنَا بِيَدِ اللَّهِ، وَحَوَائِجُنَا بِيَدِ اللَّهِ

değerlendirmesi, eseri daha da önemli hale getirmiştir. Yapılan açıklamalar, genelde İbâdiyye mezhebinin düşüncesini taşımakla beraber aynı zamanda hicri ikinci asrın telakkilerini vermesi bakımından da önemlidir. Rebî'in rivâyetleri, yukarıda söz edilen ilke ve prensiplere arz ederek değerlendirmesinden, onun yanında bir hadisin sıhhati için senedin tek başına yeterli bir kıstas olmadığı, hadisin metin açısından da bir takım süzgeçlerden geçirilerek incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

3.4. ESERDE HADİS İLMİ İLE İLGİLİ BAZI ISTILAHLAR

Hadis usulü için mustalahu'l-hadis, 'ilmu'l-hadis veya dirâyetu'l-hadis kavramları kullanılmıştır. Bu ilim dalı, hadisleri sened ve metin açısından incelemekte ve bu sahadaki usûl, yöntem ve esasları ortaya koymaktadır.[341] Hicrî ilk üç asırda hadis usulü bir ilim dalı olarak henüz hüviyetini kazanmamış olsa da erken dönemden itibaren birçok hadis âlimi, usulü'l-hadis ilminin farklı dallarında temayüz etmişlerdir. Hadis usulü ile ilgili yazılmış ilk müstakil eser ise Râmhurmüzî'nin (ö. 360/970) *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvi ve'l-Vâ'i* adlı eseridir.[342] Ancak hicrî dördüncü asırdan önce hadis usulü ve tarihi ile ilgili kavramların kullanılmadığını iddia etmek mümkün değildir. Zira erken dönemden itibaren alanla ilgili birçok kavram, hadis kitaplarında kullanılmaya başlanmıştır. Hicrî ikinci asrın ikinci yarısında telif edilen Rebî'in *Müsned*'ine baktığımızda ise az da olsa eserde hadis ilmi ile ilgili bazı ıstılâhi kavramların kullanıldığını görmekteyiz.

[341] Irâkî, et-Takyîd, s. 13; Koçyiğit, Hadis Terimleri, s. 497, Aydınlı, Hadis Istılahları, s. 100; Mehmet Görmez, "Ulûmü'l-Hadîs", DİA, TDVY, Ankara 2012, XXXXII, s. 130.

[342] Bkz. İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 7; İbn Hacer, Nüzhetu'n-Nazar, s. 30, 193; Subhi İbrahim es-Salih, Ulûmu'l-Hadis ve Mustalehahu, Dâru'l-İlim, 15. Baskı, Beyrut 1984, s. 11.

3.4.1. Merfû'

Sözlükte, yükseltilmiş kaldırılmış şey anlamına gelen merfû',[343] hadis ıstılâhında ise Hz. Peygamber'e nispet edilen söz fiil ve takrirlere denmektedir.[344] Merfû' kavramı hicrî birinci asrın sonlarından itibaren tabiîler tarafından ıstılâhî anlamda kullanılmıştır.[345]

Rebî'in *Müsned*'inde bir kaç yerde "ref'" ve "merfû'" kavramıyla karşılaşılmaktadır. Râvinin rivâyeti Hz. Peygamber'e ref' ettiği veyahut Hz. Peygamber'den hadisin merfû' olarak rivâyet edildiği açık bir şekilde ifade edilmiştir.

Örneğin; 902 nolu rivâyette ref' kavramı şu şekilde kullanılmıştır: رَفَعَ فِيهِ أَبُو يَزِيدٍ الْحَدِيثَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ "*Ebû Yezid hadisi, Hz. Peygamber'e ref' etti.*"[346] 904 nolu rivâyette de aynı anlamda kullanılmıştır: وَرَوَى الإِمَامُ أَفْلَحُ فِي تَفْسِيرِ هَذِهِ الآيَةِ حَدِيثًا رَفَعَهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ "*İmam Eflah, bu ayetin tefsiri ile ilgili Hz. Peygamber'e ref' ettiği bir hadisi, rivâyet etti.*"[347] Bu iki rivâyette "ref'" kavramı, "isnad etme" anlamında kullanılmıştır.

Bazı rivâyetlerde ise "merfû" kavramı açık bir şekilde kullanılmıştır: وَعَنِ الإِمَامِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَرْفُوعًا إِلَى النَّبِيءِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ طَرِيقِ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ "*Ve İmam, hadisi Câbir b. Zeyd tariki ile Hz Peygamber'den merfû' olarak rivâyet etti.*"[348] Diğer bir örnek ise şudur: وَعِنْدَ أَصْحَابِنَا مَرْفُوعًا إِلَى النَّبِيءِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "*Ve bizim ashabımızın yanında (hadis), Hz. Peygamber'den merfû' olarak (nakledilmiştir)...*"[349]

---

[343] İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, XX, s. 1620.
[344] İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 27; Suyûtî, Tedrîbu'r-Râvi, I, s. 183; Yücel, Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi, MÜİFAV, İstanbul 2014, s. 169.
[345] Kavramla ilgili geniş bilgi için bkz: Yücel, Hadis Istılahlarının Doğuşu, s. 169-171; Aydınlı, "Merfu", DİA, TDVY, Ankara 2004, XXIX, s. 181.
[346] Rebî', el-Câmi', IV, s. 259, h.no: 902.
[347] Rebî', el-Câmi', IV, s. 260, h.no: 904.
[348] Rebî', el-Câmi', IV, s. 260, h.no: 907.
[349] Rebî', el-Câmi', IV, s. 262, h.no: 912.

Yakarıda verilen örneklerden anlaşıldığı üzere, ref' ve merfû' kavramının Rebî'in *Müsned*'indeki kullanıma bakıldığında kavramın, hadis ilmindeki ıstılâhi anlamıyla kullanıldığını söylememiz mümkündür.

3.4.2. Eser

Eser, sözlükte yürüme sonucu yerde kalan iz, işaret, bir şeyin artığı ve haber gibi anlamlarına gelmekte olup çoğulu âsâr ve usûrdur.[350] Hadis ıstılâhında ise haber kelimesi ile aynı anlamda kullanılmıştır. Eser kavramı Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleri için kullanıldığı gibi sahâbe ve tabiîne ait her türlü haberi de ifade etmektedir. Mevkûf rivâyetlere eser, merfû' olanlara haber diyenler de olmuştur.[351]

Müsned'de bir iki yerde "eser" kavramı, fiil olarak kullanılmıştır. Misal; وَمِمَّا يُؤْثَرُ عَنْهُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ أَنَّهُ قَالَ "*Hz. Peygamber'den (eser olarak) nakledildiğine göre şöyle dedi...*"[352] Başka bir rivâyet de şu şekilde ifade edilmiştir: وَقَالَ الإمَامُ: مِمَّا يُؤْثَرُ عَنِ النَّبِيءِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ "*Ve İmam dedi ki Hz. Peygamber'den (eser olarak) nakledildiğine göre şöyle buyurdu...*"[353] Görüldüğü üzere bu her iki örnekte de "eser" kavramı, fiil olarak sözlük anlamında kullanılmıştır.

Ancak *Müsned*'de "eser" kavramı bazen Hz. Peygamber'den rivâyet edilen haber, hadis, yani kavram ıstılâhi anlamda kullanılmıştır. Misal; الإمَامُ قَالَ: فِي الأَثَرِ عَنِ النَّبِيءِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "*İmam dedi ki: Hz. Peygamber'den gelen bir eserde (rivâyette)...*"[354] Bu örnekte "el-eser" kavramı, Hz. Peygamber'den nakledilen haber, rivâyet, hadis anlamında kullanılmıştır. Eser kavramıyla ilgili verilen

[350] İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, I, s. 25; Mecma', el-Mu'cemu'l-Vasît, s. 5; Said Abdurrahman Musa el-Gazefi, "Eser", DİA, TDVY, Ankara 1995, XI, s. 372.

[351] Tahir el-Cezâiri ed-Dımeşkî, Tevcîhu'n-Nazar İlâ Usûli'l-Eser, (Thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), Metbaatu'l-İslâmiyye, Haleb 1995, I, s. 40; el-Gazefi, "Eser", DİA, XI, s. 372.

[352] Rebî', el-Câmi', IV, s. 260, h.no: 906.

[353] Rebî', el-Câmi', IV, s. 260, h.no: 905.

[354] Rebî', el-Câmi', IV, s. 263, h.no: 918.

örneklerden de anlaşıldığı üzere *Müsned*'de bu kavram, bazen sözlük anlamında bazen de hadis ilmindeki ıstılâhi anlamıyla kullanılmıştır.

3.4.3. Meşhûr ve Mustefâz

Hadisi nakleden râvilerin veya senedlerin azlığı çokluğu bakımından hadisler, mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Âhâd olan hadisler meşhur veya müstefiz, azîz ve garîb şeklinde üçe ayrılmıştır. Meşhûr ve mustefîz kavramları hakkında hadis usulünde farklı görüşler olmakla birlikte râvi sayısı her tabakada üçten aşağı düşmemekle beraber, mütevâtir seviyesine ulaşmayan rivâyetlere denilmiştir.[355] Buna göre meşhûr veya mustefîz hadis, ahâd haberin çeşitlerinden biri, hatta ahâd haberin en üst mertebesini temsil etmektedir. Bu iki kavram, özellikle hicrî birinci ve ikinci asırda yaygın-meşhur, gittikçe tarikleri çoğalan yaygınlaşan hadis anlamlarında ve birbirlerinin yerine eş anlamlı olarak kullanılmıştır.[356]

Müsned'de iki kavram peş peşe açık bir şekilde kullanılmıştır. Ancak Mustefîz kavramı "Mustefâz" şeklinde masdar olarak kullanılmıştır. Misal; جَاءَ حَدِيثٌ مَشْهُورٌ مُسْتَفَاضٌ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "*Hz. Peygamber'den meşhur, mustefâz bir hadis geldi.*[357] Örnekte görüldüğü üzere Rebî'in eserinde meşhûr ve mustefâz kavramı eş anlamlı ve ıstılâhi anlamda kullanılmıştır.

---

[355] İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 155-56; İbn Hacer, Nüzhetu'n-Nazar, s. 49-50; Münâvî, eş-Şerhu'l-Muhtasar li Nuhbeti'l-Fiker, el-Mektebetu'ş-Şâmile, Mısır 2011, s. 11; Tahir el-Cezâirî, Tevcîhu'n-Nazar, I, s. 111-112; Zekeriya Güler, "Mustefîz", DİA, TDVY, Ankara 2006, XXXII, s. 135-136; H. Yunus Apaydın, "Meşhur", DİA, TDVY, Ankara 2004, XXIX, s. 368-371.

[356] İbnu's-Salâh, Mukaddime, s. 155-56; İbn Hacer, Nüzhetu'n-Nazar, s. 49-50; Koçyiğit, Hadis Terimleri, s. 270-71, 363-64; Aydınlı, Hadis Istılahları, s. 224; Güler, "Mustefîz", DİA, XXXII, s. 135-136; Apaydın, "Meşhur", DİA, XXIX, s. 368-371.

[357] Rebî', el-Câmi', IV, s. 263, h.no: 919.

3.4.4. Sünnet

Rebî' b. Habîb ile muasır olan İmam Mâlik'in *Muvatta*'ına bakıldığında sünnet kavramının çokça kullanıldığı görülecektir.[358] Aynı kullanım, İmam Mâlik kadar olmasa da az da olsa Rebî'in eserinde de görmek mümkündür. Kavram, "Hz. Peygamber'in sünneti" anlamında kullanıldığı gibi "daha önce geçen yaygın uygulama", "şuana kadar tatbik edilen ve bizden öncekilerin uygulaması" anlamlarında kullanılmıştır.

Misal; قَالَ: مَضَتِ السُّنَّةُ أَنْ يَقْصُرَ الْمُسَافِرُونَ فِي بَلَدٍ أَقَامُوا فِيهِ "*Bu konudaki sünnet (yaygın uygulama), yolcuların ikamet ettikleri beldelerde namazlarını kısaltmaları, şeklindedir.*"[359] Burada sünnet kavramı, bizden öncekilerin uygulaması, toplumda yaygın olan amel, anlamında kullanılmıştır. Bizden öncekilerin uygulaması veya mezhepte yaygın olan tatbikatı ifade etmek için "*el-'amelu 'indenâ*" veya "*el-ma'mûlu bihi 'indenâ*" tabiri de kullanılmıştır. Misal; "*Bizdeki amel (uygulama), bu son kavle göredir.*"[360] "*Amel (yaygın uygulama), İbn Abbas'ın görüşüne göredir.*"[361] "*Bizdeki uygulama (mamulün bih), azaların silinmemesidir.*"[362]

Rebî' b. Habîb'in *Müsned*'inde, bazen sünnet kavramı, değişik ve alışık olmadığımız bâb başlıklarında kullanılmıştır. Mesela; بَابُ السُّنَّةِ فِي التَّعْظِيمِ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ "*Allah'ı tazimdeki sünnet*"[363] yani Allah'ı takdis etmek, yüceltmek, eksik sıfatlardan münezzeh etmek için ne yapılacağı bâbı hakkındadır. Konu hakkında hem Hz. Peygamber hem de tabiînden örnekler nakledilmiştir.[364]

---

[358] Mâlik, Muvatta', I, s. 92, 105, 110, 177, 182, 246, 252, 267, 275, 276, 279, 318.
[359] Rebî', el-Câmi', IV, s. 263, h.no: 916.
[360] Rebî', el-Câmi', I, s. 51-52, h.no: 193.
[361] Rebî', el-Câmi', II, s. 147, h.no: 540.
[362] Rebî', el-Câmi', I, s. 30, h.no: 95.
[363] Rebî', el-Câmi', III, s. 211.
[364] Rebî', el-Câmi', III, s. 211-224.

Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere *Müsned*'de daha sonraki yıllarda hadis usulü ilmi içerisinde tekâmülünü tamamlayacak olan merfû', eser, meşhûr, mustefîz ve sünnet kavramları az da olsa kullanılmıştır.

3.5. İLMÎ VE FİKRÎ TARTIŞMALARIN ESERE YANSIMASI

Bu başlık altında özellikle hicrî birinci ve ikinci asırda yaşanan ilmî ve fikrî tartışmaların,[365] Rebî'in *Müsned*'ine ne derece yansıdığını tespit etmeye çalışacağız. Söz konusu dönemde imanın tanımı, Allah'ın sıfatları, rü'yetullâh, kaza ve kader şefaat, hilâfet meselesi ve kebâir işleyen kişinin durumu gibi tartışılan meselelerin *Müsned*'e ne şekilde yansıdığı hususları üzerinde durulacaktır.

Bir eser tasnif edilirken günün ilmî ve fikrî tartışmalarından müstağni kalması düşünülemez. Rebî', eserini telif ettiği hicrî ikinci asrın son yarısı hadis ilmi açısından tedvîn ve tasnîf faaliyetlerinin beraberce yürütüldüğü bir dönemdir. Diğer taraftan İslâm'ın çok erken dönemlerinde halife Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şehit edilmesi, ardından Hz. Ali (ö. 40/661) ve Muaviye (ö. 60/680) döneminde Müslümanların kitleler halinde karşı karşıya gelmesi ve yaşanan savaşların sonucunda birçok Müslümanın öldürülmesi hadiseleri bu dönemde mürtekibu'l-kebire ve hilâfet meselesi gibi problemleri ortaya çıkarmıştır. Devam eden süreçte tartışılan büyük günah, hilâfet-imâmet, kader, imanın tanımı, Allah'ın sıfatları, rü'yetullâh, şefaat, halku'l-kur'ân ve benzeri konular, İslam toplumunda farklı itikâdî fırkaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hâricîlik, Şîa, Cebriyye, Mürci'e, Kaderiyye ve Mu'tezile söz konusu tartışmalar neticesinde ortaya

[365] İslâmî düşünce tarihinde ilmî hareketler denilince, başta islâm hukuku, tefsir, hadis, siyer gibi İslâmî ilimler olmak üzere ilmî sahada yürütülen her türlü faaliyet olarak anlaşılmaktadır. Fikrî hareketlerden kasıt ise kelâm, felsefe ve tasavvuf ekolleri hatta zındıklık hareketidir. Bkz. (Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm, Müessesetu Hindâvî, Kahire, 2012, I, s. 162, Özpınar, Hadis Edebiyatı, s. 32).

çıkan fırkalardır. Hâricîlere göre büyük günah işleyen kişi tövbe etmedikçe İslâm dairesinden çıkmakta, canı ve malı helaldir.[366] Şîa'ya göre hilâfet-imamet meselesi siyasi değil itikâdî bir hadisedir. Dolayısıyla hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olmadığını iddia edenleri tekfir etmişlerdir.[367] Mürcîye, Haricîlere ve Şîa'ya muhalif olarak, büyük günah işleyenin imana zarar vermeyeceğini ve imanın Allah'a ve Peygamber'e inanmaktan ibaret olduğunu, dolayısıyla kişileri tekfir etmenin, ahirete bırakılması gerektiğini savunmuşlardır.[368] Mu'tezile'ye göre ise büyük günah işleyen, tövbe etmedikçe ne mümin ne de kâfirdir. Her ikisi arasında (el-menzile beyne menzileteyn) bir yerde olacağı, tezini savunmuşlardır.[369]

Kader meselesinde Cebriyye, insanları rüzgârın önündeki yaprağa benzeterek, kişinin fiillerinde özgür olmadığını, Kaderiyye ise bunun tam tersini savunarak insanın kendi fillerinin yaratıcısı olduğunu iddia etmiştir.[370] Hilâfet konusunda Müslümanların bir kısmı, halifenin Kureyşli olması gerektiğini savunurken, Şîa hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu, Hâricîler ise halifenin, mutlaka liyakat prensibine göre seçilmesi gerektiğini savunmuşlardır.[371] İmanın tanımı, Allah'ın sıfatları, şefaat ve rü'yetullâh gibi konular; söz konusu fırkalar arasında tartışılmış ve ihtilaflara sebep olmuştur. Herkes kendi görüşünü, desteklemek için mutlaka konu ile ilgili ayet veya hadislere müracaat etme gereği duymuştur.

Hicrî birinci ve ikinci asırda kısaca değinmeye çalıştığımız bu ilmî ve fikrî meseleler tartışılırken, diğer taraftan da hadis ilmindeki tedvîn ve tasnîf faaliyetleri devam etmiştir.

[366] Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Farku Beyne'l-Firak, s. 55 ve dv; Şehristânî, el-Milel, I, s. 120-121.
[367] Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark, s. 228-229; Şehristânî, el-Milel, I, s. 146-147.
[368] Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark, s. 190-195; Şehristânî, el-Milel, I, s. 139.
[369] Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark, s. 94; Şehristânî, el-Milel, I, s. 59.
[370] Şehristânî, el-Milel, I, s. 45, 85.
[371] Şehristânî, el-Milel, I, s. 26- 28.

Muhaddisler bir taraftan hadisleri toplarken diğer taraftan da günün ihtiyacına göre onları çeşitli kısımlara ayırarak tasnîf etmişlerdir. Muhaddisler eserlerini telif ederken, toplum içinde hararetle tartışılan meselelerden müstağni kalmaları mümkün değildir. Dolayısıyla söz konusu dönemde tasnîf edilen eserlerin, dönemin ilmî ve fikrî hareketlerinden etkilendiğini ifade etmek gerekmektedir. Her fırka kendi mezhebinin görüşlerini desteklemek için başta Kur'ân ve hadis olmak üzere ilgili delillere müracaat etmiştir.

3.5.1. Tartışmaların Bâb Başlıklarına Yansıması

Müsned'in ilk iki cüzündeki rivâyetlerin daha çok fıkhî meselelerle ilgili olması hasebiyle kullanılan kitâb ve bâb başlıkları doğal olarak genellikle fıkhî hükümlerle ilgilidir. Ancak az da olsa bazı bâb başlıklarında dönemin tartışmalarını görmek mümkündür.

Mesela; *"Bâbu fi'l-Vilâyeti ve'l-İmâreti"*[372] bâb başlığı, imâmet-hilâfet meselesi ile ilgilidir. Hilâfet meselesi, söz konusu dönemde Müslüman toplumu en fazla ilgilendiren konuların başında gelmektedir. İbâdiyye mezhebine göre asıl olan imamın, Kur'ân ve sünnetten ayrılmamasıdır. Bâb başlığı altında zikredilen rivâyetlere bakılınca bunu görmek mümkündür. Sâlimî, ilgili rivâyetleri değerlendirirken hilâfetin belli bir zümreye has kılınmadığını ve Hz. Peygamber'in hilâfeti, Kureyşlilere tahsis etmediğini ifade etmiştir. Hilâfetin Kureyş'ten olacağını ifade eden rivâyetlerin ise vakıanın ihbarı hükmünde olduğunu belirtmiştir.[373] Yani Hz. Peygamber kendisinden sonra meydana gelecek olayları haber verme bağlamında hilâfetin nasıl olacağıyla ilgili önceden birtakım bilgiler vermiştir. Ancak Hz. Peygamber'in

---

[372] Rebî', el-Câmi', I, s. 18, bâb no: 7.
[373] Sâlimî, Şerh, I, s. 81-82.

önceden haber verdiği bu bilgiler bağlayıcı değildir. Sadece haber niteliğini taşımaktadır.

“Bâbu'l-İmani ve'l-İslami ve'ş-Şerâi'” [374] bâb başlığı da dönemin tartışılan itikâdî meselelerinden birisidir. İman ve İslâm kavramının aynı olup olmadığı meselesi, aslında amelin imandan bir cüz olup olmadığı tartışmasıyla ilgilidir. Ameli imandan bir cüz olarak görenler iman ile İslâm kavramını eş anlamlı olarak görmüşlerdir. İbâdîlere göre iman ve amel bir bütündür. Bunları birbirlerinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla iman, İslâm ve şeriat (İslâm dini) kavramları eş anlamlıdır. Bu üç kavram, aslında aynı şeye delalet etmektedir. O da Allah'ın göndermiş olduğu son din olan İslâm'dır.[375]

Müsned'in aslından olmayıp daha sonra Vârcelânî tarafından eklenen son iki cüzde kullanılan bâb başlıkları, tamamıyla dönemin tartışılan konuları ile ilgilidir. Bu cüzlerde Rebî'in muhalifleriyle özellikle akâid ile ilgili yaptığı tartışmalarda kullandığı rivâyetler bulunduğundan, bâblar genellikle daha çok delil getirme veya muhalife reddiye şeklindedir.

Mesela; *“Kebâir İşleyenin Tekfirine Hüccet”*,[376] ve “*İmanın söz ve Amelden İbaret Olduğuna Dair Hüccet”*[377] bâb başlıkları muhataba reddiye mahiyetindedir. Bu bâblar İbâdiyye mezhebinin konu hakkındaki düşüncesini yansıtmaktadır. Çünkü İbâdiyye mezhebine göre kebâir işleyen kişi, *“nimet küfrü”*[378] içindedir.

“Kadın ve Çocukların Öldürülmesinin Nehyedilmesi Hakkında Gelenler” [379] bâbı da muhaliflere reddiye hükmündedir. Bu bâb başlığı aynı zamanda İbâdîleri, Hâricîlerden ayıran bir ilkeyi de

[374] Rebî', el-Câmi', I, s. 21, bâb no: 9.
[375] Ebû Sitte, Haşiye, I, s. 62; Sâlimî, Şerh, I, s. 105.
[376] Rebî', el-Câmi', III, s. 198, bâb no: 1.
[377] Rebî', el-Câmi', III, s. 201, bâb no: 2.
[378] Bkz. Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, II, s. 845-847.
[379] Rebî', el-Câmi', III, s. 205, bâb no: 4.

taşımaktadır. İbâdîler, kebâir işleyen Müslümanı müşrik görmediği için bu tür Müslümanlarla savaşıldığında savaşanlar hariç, kadın ve çocuklar öldürülmez.[380]

Müsned'in son iki cildindeki bâb başlıklarında muhalif mezhepleri kötüleyen başlıklar da vardır. Mesela; "*Kaderiyye'ye Hüccet*" [381] bâb başlığında Kaderiyye ve Mürciyye mezheplerini kötüleyen rivâyetler yer almaktadır.

Allah'ın zat ve sıfatları hakkındaki tartışmalar ile ilgili de birçok bâb başlığı bulmak mümkündür. Allah'ı tenzih etmek, kabz, yed, vech, yemin, arşa istiva, gibi konularda teşbih ve ecsime düşmemek için birçok nassın tevil edilmesi hakkında pek çok bâb başlığı mevcuttur.[382]

*Müsned'i*n bâb başlıklarına bakıldığında ilk asırlardan beri Müslümanların zihinlerini meşgul eden tartışmaları görmek mümkündür. Tartışılan konuların daha çok itikâdî meseleler olduğu rahatlıkla görülebilir. Allah'ın sıfatları, teşbih, tecsim, rü'yetullâh, imanın tarifi, hilâfet, kebâir işleyen kişinin durumu gibi konular gündemi en fazla meşgul eden konulardır. Ayrıca Kaderiyye ve Mürciyye gibi mezheplerin aleyhinde bâb başlıkların olması, söz konusu dönemde hadis tedvîn ve tasnîf faaliyetini etkileyen faktörlerin anlaşılmasında da önem arz etmektedir.

[380] A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, s. 94.
[381] Rebî', el-Câmi', III, s. 207-210, h.no: 796-811 arası hadislere bakılabilir.
[382] Konu hakkında daha fazla örnek için *Müsned*'in üçüncü cildindeki ilgili bâblara bakılabilir: (Bâb no: 5, 7, 9, 15, 17, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 30).

3.5.2. İbâdiyye'nin Görüşlerini Yansıtan Rivâyetler

3.5.2.1. İman'ın Tanımı

Hicrî birinci ve ikinci asırda tartışılan itikâdî meselelerin başında imanın tanımı gelmektedir. İslâm âlimleri arasında dini hayatın bütünlüğü açısından iman ile amel arasında sıkı bir ilişkinin var olduğunda şüphe yoktur. Ancak iman olgusunun mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hâricîler, Şîa ve Mu'tezile fırkaları, ameli imandan bir cüz olarak kabul etmişlerdir. Ehl-i Sünnet kelâmcıları ise imanı kalbin tasdikinden ibaret görmüşlerdir. İmanı kalbin tasdikinden ibaret görenler, doğal olarak imanın artma ve eksilme kabul etmeyeceğini savunmuşlardır. İman ile ameli bir bütün olarak görenler ise imanda artma ve eksilmeyi kabul etmişlerdir.[383]

İbâdîlere göre iman ve amel bir bütündür. Buna göre iman ve İslâm kavramları arasında bir ayrım yapmaksızın imanı, kalp ile tasdik dil ile ikrar ve amel şeklinde tanımlamışlardır.[384] *Müsned*'in giriş kısmında *"Bâbu'l-İslâmi ve'l-İmani ve'ş-Şerâi'"* [385] başlığı bulunmaktadır. Aslında bâb başlığından hareketle müellifin, iman, İslâm ve şeriatı bir bütün olarak gördüğünü çıkarmak mümkündür. Bâb başlığın altında iman, İslâm ve amelin iç içe zikredildiği rivâyetlere yer verilmiştir. Mesela: *"Bir adam dedi ki: Ya Rasulallah en hayırlı amel hangisidir? Rasulullâh dedi ki: Allah'a iman etmek, onu tasdik etmek ve Allah yolunda cihat etmektir..."*[386] Hadiste Hz. Peygamber'e en faziletli amelin ne olduğu

---

[383] Ebû Hanife Nu'mân b. Sâbit (ö. 150/767), el-Fıhku'l-Ekber, Mektebetu'l-Furkân, Arap Emirlikleri 1999, s. 55; Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-36), Mekâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfâtu'l-Musallîn, (Tsh. Halmut Riter), Dar Feranz Ştayz, Fizbaden/Almanya 1980, s. 53-54, 60, 132-140; Şehristânî, el-Milel, I, s. 45, 52, 87, 93; Mustafa Sinanoğlu, "İmân", DİA, TDVY, Ankara 2000, XXII, s. 213-214; Mehmet Sait Uzundağ, "Bir Muhaddis Olarak İbnü'l-Mulakkın ve et-Tavzîh Adlı Şerhinde İman Konusuna Yaklaşımı", Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015/1, VI, sayı: 11, s. 65-87).

[384] Ebû Sitte, Haşiye, I, s. 42; Sâlimî, Şerh, I, s. 105; Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 74.

[385] Rebî' el-Câmi', I, s. 21, bâb no: 9.

[386] Rebî', el-Câmi', I, s. 21, h.no: 57; İbn Hanbel, 35/260, 35/394.

sorulmaktadır. Hz Peygamber ise "Allah'a iman ve onu tasdik etmek" şeklinde cevap vermiştir. Buradan hareketle iman ile amelin birbirinden farklı olmadığı sonucuna varılmıştır. Bâb başlığı altında nakledilen diğer bir rivâyet ise şudur: "*Hz. Peygamber eliyle Yemen tarafını işaret ederek şöyle dedi: Dikkat ediniz, iman Yemenlidir. Kasvet ve kabalık da Feddâdların deve çobanlarının yanındadır...*"[387] Bu rivâyet, müellifin imanı sadece kalben tasdikten ibaret görmediğine delil sayılabilir. Zira Yemenlilere veya Yemen tarafındaki insanlara imanın izafe edilmesi, onların amel açısından daha iyi olduğunu göstermektedir.

Rebî', imanın mahiyeti hakkında asıl görüş ve delillerini, eserin üçüncü cildinde "*İman Amel Olmadan Sadece Sözdür Diyene Reddiye*"[388] anlamındaki bâb başlığının altında toplamıştır. Her ne kadar bu bölüm *Müsned*'in aslından sayılmasa da rivâyetlerin Rebî'e ait olmaları açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Söz konusu bâb başlığının altında nakledilen ilk rivâyet, Mürcîe'yi lanetleyen rivâyettir.[389] Böylece bâb başlığında; iman amel olmadan sözden ibarettir diyenlerin, Mürcîe olduğu anlaşılmış olmaktadır.

Rebî' bu bölümde imanın sadece sözden ibaret olmadığını ispat etmek için birçok delil zikretmiştir. Meşhur Cibrîl hadisi olarak bilinen Cebrâil'in gelip Hz. Peygamber'e iman, İslâm ve ihsanı sorduğu rivâyet,[390] söz konusu delillerdendir. Ebû Zerr, kendisine imanın ne olduğunu soran kişiye: "*Yüzünüzü doğu ve batıya çevirmeniz, iyilik değildir. Asıl iyilik Allah'a, ahiret gününe...*"[391] Ayeti

[387] Rebî', el-Câmi', I, s. 22, h.no: 58; İbn Hanbel, 37/32, ; Buhârî, Talâk, 23, (5/2032).
[388] Rebî', el-Câmi', III, s. 201, bâb no: 2 (بَابُ الْحُجَّةِ عَلَى مَنْ قَالَ: الإِيمَانُ قَوْلٌ بِلاَ عَمَلٍ).
[389] Rebî', el-Câmi', III, s. 201, h.no: 768. Rebî' beleğanî siğasıyla, Hz. Peygamber'den şu rivâyeti nakletmiştir: "Allah benden önce yetmiş nebinin lisanıyla Mürcîe'yi lanetledi. Bunlar kimlerdir denildiğinde Hz. Peygamber, iman amel olmadan sözden ibarettir diyenlerdir, dedi." Bu rivâyetin mevzû' olduğuna daha önce değinilmiştir.
[390] Rebî', el-Câmi', III, s. 201, h.no: 769.
[391] Kur'ân, Bakara, 2/277; Buhâri, ayeti "*Bâbu Umûri'l-İmân*" başlığının altında zikretmiştir. Bkz. (Buhârî, İman, 2, (1/12).

ile cevap vermiştir. Soruyu soran kişi, ben sana imanın tanımını sordum, iyiliğin ne olduğunu sormadım deyince Ebû Zerr adama: *"Bana sorduğun soru Hz. Peygamber'e soruldu ve o da aynı ayeti okudu"*[392] demiştir. Başka rivâyetlerde Hz. Peygamber'e iman nedir denildiğinde bazen sabır ve müsamaha bazen de güzel ahlak, demiştir.[393] Rebî' daha sonra şu değerlendirmeyi yapmıştır: *"Bu hadislerin tamamı imanın söz ve amelden ibaret olduğuna delildir. Kim bunun aksini söylerse, söylemiyle küfre girmiştir."*[394]

Yukarıda verdiğimiz misallerden de anlaşıldığı üzere Rebî'in *Müsned*'indeki iman ile ilgili bâb başlıkları ve başlıkların altında nakledilen rivâyetlerden müellifin söz konusu dönemde tartışılan ilmî ve fikrî mülahazalardan etkilendiğini göstermektedir. Hem bâb başlıkları hem de burada nakledilen rivâyetlerden İbâdîyyenin konuyla alakalı düşüncesini rahatlıkla görmek mümkündür. Özellikle eserin, üçüncü cildinde imanın tanımı noktasında naklettiği rivâyetler, bir nevi Mürcîe mezhebine reddiye hükmündedir. Mürcîe'yi lanetleyen rivâyetin mevzû' olduğuna daha önce değinmiştik.

3.5.2.2. Büyük Günah İşleyenin Durumu

Kebâir işleyen bir müminin durumu hakkında farklı görüşler ortaya atılmış ve bu problem farklı itikâdî fırkaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Büyük günah işleyenin iman dairesinden çıkacağını, dolayısıyla tövbe etmeden ölürse ebedi olarak cehennemde kalacağını iddia edenler olduğu gibi bu görüşün tam tersi olarak kebâir işlemenin imana zarar vermediğini savunanlar da olmuştur.[395] Başka bir grup; kişinin ne mümin ne de kâfir olduğunu, ikisi arasında bir yerde bulunduğu

---

[392] Rebî', el-Câmi', III, s. 202, h.no: 770.
[393] Rebî', el-Câmi', III, s. 202, h.no: 771-772; Ma'mer b. Râşid, el-Câmi', XI, s. 191, h.no: 20297; İbn Hanbel, 32/177; Ebî Ebî Şeybe, Musannef, XI, s. 33, h.no: 31032.
[394] Rebî', el-Câmi', III, s. 202, h.no: 775.
[395] Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark, s. 55, 190-195; Şehristânî, el-Milel, I, 44, 45, 113, 133.

tezini savunmuştur. Diğer bir fırka ise; kişinin kâfir olup olmamasının ahirette Allah'a bırakılması gereken bir husus olarak görmüştür.[396] Söz konusu dönemde eser telif ve tasnîf eden ulemanın, bu problemlerden bihaber davranmaları mümkün değildir. Dolayısıyla hadis ilminde tedvîn ve tasnîf faaliyeti devam ederken söz konusu problemlerin, tasnîf edilen kitaplara yansımış olması gayet doğaldır.

Müsned'e baktığımızda özellikle eserin üçüncü cüzünde muhalifleriyle yaptığı münazaralarda bu konunun önemli yer tuttuğunu görmekteyiz. "*Kebâir işleyenler kâfir değildir diyenlerin aleyhinde delil*"[397] bâb başlığının altında büyük günah işleyenin, kâfir olması gerektiğine delil olsun diye yirmiden fazla rivâyet nakledilmiştir. Rebî' konu hakkındaki rivâyetleri naklettikten sonra şöyle bir sonuca varmıştır: *"Bu hadislerin tamamı, küfrün ehl-i kıble için olduğunu tespit etmektedir. (Bu konu hakkında) sayılamayacak kadar rivâyet vardır."*[398]

Ancak hemen belirtmemiz gerekir ki İbâdî kaynaklar; kebâir işleyen kişinin kâfir olduğunu söylerken, onun İslâm dairesinden çıktığını kast etmemekte, nimet küfrü içinde olduğunu, yani Allah'ın nimetini inkâr ettiğini ve fasık olduğunu kast etmektedirler. İbâdîlere göre işlediği günahı helal görmeksizin sadece nefsine uyarak kebair günah işleyen kişi, nimet küfrü içindedir. Hâricîler kişiyi müşrik sayarken İbâdîler bu durumdaki kişi için müşrik kavramı yerine daha alt mertebede olan kâfiru'n-ni'me, fâsık, fâcir, 'âsî, dâll veya zalim kavramlarını kullanmıştır. Dolayısıyla Rebî'in *Müsned*'inde kebâir işleyen kişinin kâfir olacağı hakkındaki rivâyetleri, kişinin İslam dairesinden çıkacağı şeklinde

[396] Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark, s. 94; Şehristânî, el-Milel, I, s. 138.
[397] Rebî', el-Câmi', III, s. 198, h.no: 743-767.
[398] Rebî', el-Câmi', III, s. 201, h.no: 767.

değil de onun nimet küfrü içinde olduğunu bir nevi fasık veya facir olduğu şeklinde anlamak gerekmektedir.[399]

3.5.2.3. Allah'ın Sıfatları

Kur'ân, Allah'ın sıfatlarından söz ederken tevhit ilkesine bağlı olarak tenzihî vasıflara vurgu yapmıştır. Bununla beraber Kur'ân'da Allah'a kemal sıfatlar da izafe edilmiştir. Vahyin ilk muhatapları olan sahâbe sözlük anlamı itibariyle Allah'ın insana benzediği izlenimi veren sıfatları, tevil etmeden benimsemişlerdir. Sahâbenin bu tavrı tabiîn döneminin ortalarına kadar devam etmiştir.[400] Hicrî ikinci asrın başından itibaren Müslümanlar arasında Allah'ın sıfatları konusunda ihtilaflar ortaya çıkmaya başlamıştır. Müşebbihe veya Mücessime denilen kesim, Allah'ın sıfatlarını açıklarken O'na cismani özellikler izafe ederek aşırı gitmişlerdir. Mu'tezile ise neredeyse sıfatları inkâr edecek kadar tevile başvurmuştur.[401] Selef âlimlerin ekseriyeti ise naslarda Allah'a izafe edilen tüm sıfatları herhangi bir tevile başvurmadan aynen kabul etmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde Eş'arî, Mâturîdî ve diğer kelâm âlimleri de sıfatları tevil etmeyi kabul etmişlerdir. Ancak sıfatlara bakış açıları farklı olmuştur.[402] Teşbih veya tecsim düşüncesinin belli bir fırkaya mal edilmekten ziyade çeşitli gruplarda bu fikri savunanlar olmuştur. Sünnî yazarlara göre ilk tecsim düşüncesi Şîa içinden çıkmıştır. Bazı Şîa ve Mu'tezilî âlimlere göre ise teşbih ve tecsim

[399] Bkz. Rebî', el-Câmi', III, s. 201, h.no: 767, (dipnot: 1); Ebû Sitte, I, 108; Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 502; II, s. 847; Mustafa b. Muhammed Şerifî, Muhâdarât ve Durûs fi Usûli'd-Dîn, el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye, I, 24; Ebu Hafs 'Amrûs en-Nefûsî, Usûlu'd-Deynûne es-Sâfiyye, (Thk. Hâc Ahmed b. Hamû), Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 'Umân Sultanlığı 1999, I, 73; el-Ca'birî, el-Bu'du'l-Hadârî, I, 484; Yanmış, İslam Mezheplerinde Tekfir ve İbadiyye'nin Tekfir Anlayışının Mukayesesi, s. 60-89.

[400] Bkz. İlyas Çelebi, "Sıfât", DİA, TDVY, Ankara 2009, XXXVII, s. 102.

[401] Şehristânî, el-Milel, I, s. 42; İlyas Üzüm, "Mücessime", DİA, TDVY, Ankara 2006, XXXI, s. 449; "Mu'tezile", DİA, TDVY, Ankara 2006, XXXI, s. 395-396; Yavuz, "Müşebbihe", DİA, TDVY, Ankara 2006, XXXII, s. 156-157.

[402] Eş'arî, el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne, (Thk. Favkiyye Husyn Mahmud), Dâru'l-Ensâr, Kahire 1397, I, s. 120-141; Muhammed b. Muhamed el-Mâturîdî (ö. 333/944), et-Tevhîd, (Thk. Fethullâh Halif), Dâru'l-Câmiâti'l-Mısriyye, İskenderiyye ty, I, s. 44-49; Çelebi, "Sıfât", DİA, XXXVII, s. 102.

düşüncesinin ilk örnekleri Haşeviyye denilen bazı hadisçiler arasından çıkmıştır.[403]

İbâdiyye mezhebi Allah'ın sıfatları noktasında Mu'tezile ile hemfikirdir. Onlara göre Allah'ın sıfatları zatı ile mündemiçtir. Taaddud-u kudemâ olmaması için zât ile sıfatları bir olarak kabul etmişlerdir. Asıl olan Allah'ın noksan sıfatlardan tenzih edilmesi ve şanına layık olan kemal sıfatlarıyla vasıflandırılmasıdır. Dolayısıyla Allah'ın sıfatlarıyla ilgili olan ve zahiren teşbih ve tecsim ifade eden tüm nasları tevil etmişlerdir.[404]

Rebî' b. Habîb'in Müsned'inde şöyle bir rivâyet yer almıştır: "Gecenin üçte biri kalınca yüce Rabbimiz şöyle der: Her kim bana dua ederse cevap veririm. Kim benden isterse ona vereceğim, kim benden bağışlanma dilerse onu bağışlayacağım.[405] Bu rivâyet, Ebû Hüreyre kanalıyla rivâyet edilmiş ve diğer birçok hadis kaynaklarında da geçmektedir. Ancak, diğer kaynaklarda geçen varyantların hepsinde "يَنْزِلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا" "Yüce Rabbimiz, her gece dünya semasına iner" [406] kısmı bulunmaktadır. Rebî'in Müsned'inde yukarıda zikrettiğimiz rivâyette ise söz konusu kısım bulunmamaktadır. Rivâyette özellikle "Rabbimiz iner" ifadesinin olmayışı ilginçtir. Ebû Sitte konuyu; "Buhârî rivâyetinin aksine musannifin rivâyetinde teşbih

[403] Bkz. Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark, s. 214; Şehristânî, el-Milel, I, s. 100; Yavuz, "Müşebbihe", DİA, XXXII, s. 156-157; Üzüm, "Mücessime", DİA, XXXI, s. 450. Haşviyye veya Haşeviyye' ye göre başta Allah'ın sıfatları olmak üzere tüm dini konularda nasların zahirine göre hareket edilmelidir. Akıl yürütmeyi kesinlikle reddetmektedirler. İtikâdî, ameli ve ahlaki konularda Hz. Peygamber'e izafe edilen tüm rivâyetleri tevil ve yoruma gitmeden kabul etmek esastır. Dolayısıyla Allah'a nisbet edilen el, yüz, göz ve ayak gibi sıfatları hiç tevil etmeden kabul etmiş ve Allah'ı haşa cismânî bir varlık olarak görmüşlerdir. Geniş bilgi için bkz. (Metin Yurdagür, "Haşviyye", DİA, TDVY, Ankara 1997, XVI, s. 426-427).

[404] Tebğûrîn, Usûlu'd-Dîn, I, s. 51; es-Seminî, Me'âlimu'd-Dîn, I, s. 221; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, I, s. 50-53; Kannubî, Şerhu Ğâyetu'l-Murâd, (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye), s. 16.

[405] Rebî', el-Câmi', II, s. 135, h.no: 501.

[406] Diğer hadis kaynaklarında hadis şu şekilde geçmektedir: *"Gecenin son üçte biri kısmı kalınca Rabbimiz tebâreke ve te'alâ her gece dünya semasına iner ve şöyle der..."* Bkz. (Mâlik, Kur'an, 30, (1/214); İbn Hanbel, 13/35, 13/61; Buhârî, De'avât, 13, (5/2330); Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn, 168, (1/521); Tirmizî, De'avât, 79, (5/404)).

ifade eden kısım yoktur"[407]şeklinde değerlendirmiştir. Yani Ebû Sitte'ye göre Rebî'in Müsned'inde yer alan rivâyette teşbih veya tecsim ifade eden "Allah dünya semasına iner" kısmı olmadığı için rivâyet daha muteberdir. Müsned'in şarihi Sâlimî de Rebî'in hadisi bu şekilde rivâyet etmesi hususunda teferrüd ettiğini ve hadisin tevile muhtaç olan rivâyetlerden birisi olduğunu belirtmiştir. [408]

Rivâyetteki metin farklılığı, Rebî'den mi yoksa daha sonraki dönemlerdeki müstensihlerin tasarruflarından mı kaynaklandığını bilemiyoruz. Ancak rivâyetin zahiren teşbih ifade eden özellikle *"Allah'ın dünya semasına iner"* kısmının olmayışı, son derece şaşırtıcıdır. Acaba rivâyette söz konusu kısmın olmayışı, Müşebbihe veya Mücessime'ye duyulan bir tepkinin ürünü müdür?

Rivâyetteki hazfın bir tesadüf eseri olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü *Müsned*'de buna benzer başka bir örnek daha vardır. Câbir b. Zeyd mürsel olarak rivâyet ettiği bir rivâyette; sahâbeden birisi Hz. Peygamber'e gelerek, ona çobanlık yapan bir cariyeye tokat attığını ve bu davranışından dolayı cariyeyi azat edip etmemesi gerektiğini sorar. Hz. Peygamber de cariyeye; *"Rabbin kim ve ben kimim"* şeklinde birkaç soru sorduktan sonra sahâbiye, cariyeyi azat etmesini söyler.[409] *Müsned*'de yer alan rivâyette أين الله؟ *"Allah nerededir"*[410] kısmı, yoktur. Hâlbuki diğer rivâyetlerde Hz. Peygamber cariyeye; *"Rabbin kim, Rabbin nerede ve ben kimim"*[411] şeklinde üç tane soru sormaktadır. Rebî'in *Müsned*'inde yer alan

[407] Ebû Sitte, Haşiye, III, s. 17.
[408] Ebû Sitte, Haşiye, III, s. 17; Sâlimî, Şerh, III, s. 447.
[409] Rebî', el-Câmi', III, s. 200, h.no: 762.
[410] Rebî', el-Câmi', II, s. 177, h.no: 672.
[411] Mâlik, Itık, 8, (2/776); Süleyman b. Dâvûd b. Cârûd, Müsned, (Muhammed b. Abdulmuhsin), Dâru Hicre, yy, 1999, II, s. 427, h.no: 1201; İbn Hanbel, 29/465; Müslim, Mesâcid, 33, (1/381); Ebû Dâvûd, Eymân ve'n-Nuzûr, 19, (3/226); İbn Hibbân, Sahîh, (Trt. Ali b. Belbân el-Emir), Müessesetu'r-Risâle, yy, ty, I, 383, h.no: 165; Nesâî, Sehv, 20, (3/14); Dârimî, er-Red 'Ala'l-Cehmîyye, (Thk. Bedir b. Abdullâh), Dâru b. Esir, 2. Baskı, Kuveyt 1995, I, s. 46, h.no: 62; Beyhakî, es-Sünenu'l-Kubrâ, X, s. 98, h.no: 19984).

rivâyette “Rabbin nerede” kısmının olmayışı, dikkat çekicidir. Rivâyet Câbir b. Zeyd vasıtasıyla mürsel olarak rivâyet edilmiştir. Ebû Sitte ve Sâlimî de hadisin bu durumuna dikkat çekmişlerdir. Onlara göre *Müsned*’de yer alan bu rivâyet Câbir b. Zeyd tarafından rivâyet edildiği için diğer tariklerden daha sahihtir. Çünkü onun zapt ve itkânı tamdır. Diğer rivâyetlerdeki “Rabbin nerede” kısmı, Allah’a yer izafe ettiği için tevile muhtaç ve problemli olarak görülmüştür.[412]

Yukarıda zikrettiğimiz her iki rivâyette de özellikle teşbih ifade eden kısmın olmayışı dikkat çekicidir. Her iki rivâyette de söz konusu kısmın hazf edildiği gözükmektedir. Dolayısıyla rivâyetteki bu tür farklılıkların özellikle hicrî ikinci asırda yaşanan itikâdî problemlerin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Müşebbihe veya Mücessime’ye karşı olarak aşırı tenzihi savunan bir düşüncenin ürünü olarak gözükmektedir. *Müsned*’e ziyade olan üçüncü ciltte de şu rivâyet yer almıştır: “*Neredeyse şirk topluluktan topluluğa ve kabileden kabileye intikal edecektir. “Bu şirk nedir ya Resulallah?”denilince Hz. Peygamber dedi ki: Sizden sonra bir kavim gelecek ve Allah’ı sıfatlarla tanımlayacaklar.”*[413] Yani Allah’a tecsim ve teşbih ifade eden sıfatlar izafe edeceklerdir. Rivâyet mevzû’ kaynaklarda yer almıştır.[414] *Müsned*’in üçüncü cildinde Allah’ın sıfatları ile ilgili bölümde yer alan rivâyetlerin ana teması Allah’ın teşbih ve tecsim ifade eden sıfatlardan münezzeh kılınmasıdır.[415] Bu bölümde Allah’ın noksan sıfatlardan tenzih edilmesi, teşbih ve tecsime düşmemek, Allah’ın eşbâh ve emsallerle bilinemeyeceği, ancak onun rubûbiyetine delalet eden alametlerle tanınacağı ve Allah’ın zatı hakkında değil de mahlûkatı hakkında tefekkür

[412] Ebû Sitte, Haşiye, IV, s. 34.
[413] Rebî’, el-Câmi’, III, s. 216, h.no: 831.
[414] İbn Arrâk, Tenzihu’ş-Şerî’a, I, s. 148, h.no: 43.
[415] Rebî’, el-Câmi’, III, s. 211, bâb no: 5.

edilmesi gerektiği hususu ile ilgili birçok rivâyet nakledilmiştir.[416] Üçüncü ciltte konu ile ilgili nakledilen rivâyetlere bakıldığında tüm tartışmaların bu minvalde cereyan ettiği görülmektedir

Sonuç olarak *Müsned'*in aslı sayılan kısmında Allah'ın sıfatları ile alakalı olan iki rivâyet, diğer hadis kitaplarından farklı olarak nakledilmiştir. Söz konusu iki rivâyette zahiren teşbih ve tecsim ifade eden kısım hazf edilmiştir. *Müsned'*e ziyade olan kısımda ise mevzû' kaynaklarda yer alan bir rivâyet yer almıştır. Kanaatimizce eserdeki bu rivâyetler, söz konusu dönemde Allah'ın sıfatları hususunda cereyan eden tartışmaların birer tezahürüdür.

3.5.2.4. Rü'yetullâh

Söz konusu dönemde Allah'ın sıfatlarına bağlı olarak tartışılan konulardan birisi de kıyamet günü Allah'ın görülüp görülmeyeceği konusudur. Rebî'in *Müsned'*inde rü'yetullâh meselesi ile ilgili ilk rivâyet, eserin baş tarafında mukaddime hükmünde olan "*Bâbu fi zikri'ş-şirki ve'l-küfr*"[417] başlığının altında zikredilmiştir. Aslında rü'yetullâh meselesi ile bâb başlığı arasında bağlantı kurmak güç gözükmektedir. Ancak Rebî'in rü'yetullâh ile ilgili naklettiği rivâyete bakıldığında zahiri de olsa bâb başlığı ile ilişki kurulabilir. Konu hakkında rivâyet edilen hadis şudur: "*Hz. Aişe şöyle demiştir: Her kim Muhammed'in Rabbini gördüğünü iddia ederse Allah'a büyük iftira atmıştır.*"[418] Rebî' konu hakkında sadece bu rivâyeti nakletmiştir. Konuyla ilgili diğer hadisleri, eserine almamıştır.[419] Rebî'in konu hakkında tercih

[416] Rebî', el-Câmi', III, s. 212-249, h.no: 821-882.
[417] Rebî', el-Câmi', I, s. 22, bâb no: 10.
[418] Rebî', el-Câmi', I, s. 22, h.no: 61.
[419] Konu hakkında diğer rivâyetler için bkz. (Dârekutnî, Ru'yetullâh, (Thk. İbrahim Muhammed Ali ve Ahmed Fahri er-Rufâî), Mektebetu'l-Menâr, Ürdün 1411; Nurullah Agitoğlu, "Halku'l-Kur'ân ve Rü'yetullâh Konuları Bağlamında İbnü'l-Mülakkın'ın Buhârî'nin Bâb Başlıklarına Yaklaşımı", Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014/2, V, sayı: 10, s. 99-123).

ettiği rivâyete bakılarak onun rü'yetullâh konusunda nasıl düşündüğünü tespit etmek mümkündür. Rivâyetin değerlendirmesini yapan Ebû Sitte ve Sâlimî, Hz. Aişe'nin rivâyet ettiği hadisin, Kur'ân'ın ruhuna daha muvafık olduğunu, muhalif olan rivâyetlerin ise mutlaka tevil edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.[420]

Müsned'in ilk iki cildinde rü'yetullâh ile ilgili başka rivâyet yoktur. Sadece Hz. Aişe'den gelen rivâyetle yetinilmiştir. Ancak *Müsned*'in üçüncü cildine bakıldığında Rebî'in muhalifleriyle yaptığı tartışmalarda rü'yetullâh konusu çok daha fazla tartışılmıştır. Burada İbn Abbâs'tan nakledilen rivâyetler ve özellikle Kur'ân-ı Kerim'de konu hakkındaki ilgili ayetler tevil edilerek rü'yetin dünya ve ahirette olmayacağını ispatlamaya çalışmıştır. Eserin üçüncü cildinde de kıyamet günü rü'yetin olabileceğini ifade eden rivâyetlere yer verilmemiştir. Sadece ilgili bazı ayetler değerlendirilmiş ve özellikle luğavî bir takım teviller yapılarak kıyamet günü rü'yetin gözle görme şeklinde olmayacağı belirtilmiş, ardından da konuyu desteklemek için sahâbe ve tabiînden bazı görüşler nakledilmiştir.[421]

3.5.2.5. Şefaat

Sözlükte tek olan bir şeyi çift yapmak, bir kişinin önüne düşüp işini görmek veya işin görülmesi için başkasına aracı olmak, manalarına gelen şefaat,[422] terim olarak ahirette peygamberlerin veya kendisine izin verilen salih kimselerin, müminlerin bağışlanması için Allah'tan niyazda bulunması anlamında kullanılmıştır.[423] Kıyamet günü şefaatin müşriklere değil de müminlere yapılacağı hususunda ittifak vardır. Ancak, büyük

---

[420] Ebû Sitte, Haşiye, I, s. 72; IV, s. 319-322; Sâlimî, Şerh, I, s. 119-120.
[421] Rebî', el-Câmi', III, s. 226-237, h.no: 853- 859, 869-870.
[422] Ebû'l-Kasım el-Huseyn er-Râğıb el-Asfehânî, el-Mufradât fi Ğaribi'l-Kur'ân, (Thk. Sefvân Adnan ed-Dâvudî), Dâru'l-Kalem, Dımaşk/ Beyrut 1412, s. 457-478.
[423] Mustafa Alıcı ve Yusuf Şevki Yavuz, "Şefaat", DİA, TDVY, Ankara 2010, XXXVIII, s. 411.

veya küçük günah işlemiş ve tövbe etmeden ölen mümin kimselere ahirette şefaatin yapılıp yapılmayacağı konusuyla alakalı ihtilaf vardır. Ehl-i Sünnet ve Şîa'ya göre hadislerin belirttiği gibi kıyamet günü Hz. Peygamber, kebâir günah işleyen kimselere de şefaat edecektir.[424] Hâricîler ve Mu'tezile'ye göre ise kebâir günah işlemiş olanlara şefaat edilmeyecektir.[425] Mezhepler arası tartışmalara bakıldığında şefaat konusunun hicrî birinci ve ikinci asırda tartışıldığı ve daha sonraki dönemlerde de mezheplerin ayırt edici özelliği haline geldiği söylenebilir.

İbâdiyye mezhebi genel prensip olarak ahirette Allah'ın kendilerine izin vereceği peygamberler ve salih kimselerin şefaat edeceğini kabul etmektedir. Şefaati, mahşerde hesabın kolaylaşması, cennete girme ve cennetteki nimetlerin çoğalması şeklinde sınıflandırmışlardır. Ancak, onlara göre kebâir işlemiş kimselere kıyamet günü şefaat edilmeyecektir.[426]

Rebî'in *Müsned*'inde "*Bâbu edebi'd-duâ*" başlığının altında şefaat ile ilgili şöyle bir rivâyete yer verilmiştir. Ebû 'Ubeyde beleğanî siğasıyla Hz. Peygamber'in, *"Her peygamberin (makbul) bir duası vardır. Ben de kendi duamı kıyamet günü ümmetime şefaat için tehir ettim"*[427] dediğini rivâyet etmektedir. Rivâyet her ne kadar *Müsned*'de mu'dal olarak geçse de diğer birçok hadis kaynağında

[424] Ahmed b. Abdulhalîm el-Harrânî İbn Teymiyye (ö. 728/1328), el-Hasene ve's-Seyyie, (Thk. Muhammed Cemil Ğazi), Matbaatu'l-Medenî, Kahira ty, s. 154; Hz. Peygamber'in ahirette yapacağı şefaat ile ilgili rivâyetler için bkz. (İbn Hanbel, 13/433; 17/113, 20/439, 32/394, 32/512; Buhârî, De'avât, 1, (5/2323), Tevhid, 36, (6/2727); Müslim, İman, 311-347, (1/175); Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 10-13, (4/200); İbn Mâce, Zühd, 37, (5/363)).

[425] Kadı Abdulcebbâr b. Ahmed (ö. 415/1025), Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, (Thk. Abdulkerim Osman), Mektebetu Vehbe, 3. Baskı, Kahire 1992, s. 688; Alıcı ve Yavuz, "Şefaat", DİA, XXXVIII, s. 413.

[426] Ebû Sitte, Haşiye, III, s. 15, IV; s. 312, V, s. 179; Sâlimî, Behcetu'l-Envâr, (el-Maktebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye), I, s. 237; Meşâriku Envâr, I, s. 121; Heyet, Mustalehâtu'l-İbâdiyye, I, s. 514; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, I, s. 79; es-Seminî, Me'âlimu'd-Dîn, II, s. 192; el-Ca'birî, el-Bu'du'l-Hadârî, I, s. 643; Tebğûrîn, Usûlu'd-Dîn, I, s. 46).

[427] Rebî', el-Câmi', II, s. 135, h.no: 499.

muttasıl olarak rivâyet edilmiştir.[428] *Müsned*'in ilk iki cüzünde konu hakkında başka rivâyet bulunmamaktadır. Ancak, *Müsned*'in son cüzünde Câbir b. Zeyd'den nakledilen şefaat ile ilgili rivâyetlerden Rebî'in şefaat konusu hakkındaki görüşlerini anlamak daha kolaydır.

Câbir b. Zeyd tarafından şefaatle ilgili mürsel olarak nakledilen rivâyetlerde ana tema, kebâir işlemiş kimselere şefaatin yapılmayacağıdır. Câbir'in mürsel olarak Hz. Peygamber'den naklettiği rivâyet şu şekildedir: "*Şefaat, benim ümmetimden ehl-i kebâire değildir.*"[429] Daha sonra Câbir b. Zeyd, rivâyet ettiği bu hadisin Kur'ân'a daha muvafık olduğunu belirtmek için yemin ederek şunları ifade etmiştir: *"Ehli kebâir için şefaat yoktur. Çünkü Allah, kitabında ehli kebâire cehennemi vaad etmiştir. Her ne kadar Enes b. Mâlik'ten "şefaat, ehl-i kebâir içindir", rivâyeti gelmiş olsa da bununla (kebâir), cinayet, zina, sihir ve Allah'ın kendisi için cehennem vadettiği günahlar kast edilmemiştir.*"[430]

Kebâir günah işlemiş olanların cennete girmeyeceği yönündeki kanaat, doğal olarak büyük günah işleyen kimselere şefaatin de olmayacağını savunmayı gerektirmektedir. Çünkü eğer kebâir günah işleyene şefaat vardır denilirse bu, kebâir günah işleyenin cennete gireceği anlamına gelmektedir.[431] Câbir b. Zeyd, yukarıdaki ifadesinden de anlaşıldığı üzere Enes b. Mâlik kanalıyla şefaatin ehl-i kebâire olacağı rivâyetinden haberdardır. Ancak Câbir, söz konusu rivâyetin zahiri anlamda anlaşılmasını

---

[428] Mâlik, Kur'ân, 26, (1/212); İbn Hanbel, 37/433, 32/512; Buhârî, De'avât, 1, /5/2323); Müslim, İman, 334, (1/188).

[429] Rebî', el-Câmi', IV, s. 279, h.no: 1004. Bu rivâyeti başka kaynakta bulamadık.

[430] Rebî', el-Câmi', IV, s. 279, h.no: 1004. Enes b. Mâlik kanalıyla Hz. Peygamber'den nakledilen hadis şu şekildedir. *"Şefaatim, ümmetimden kebair (günah) işleyenleredir."* Bkz. (Süleyman b. Dâvud et-Tayâlisî (ö. 204/819), Musned, (Muhammed b. Abdulmuhsin), Dâru Hicra, Mısır 1999, III, h.no: 512; İbn Hanbel, 20/439; Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme, 11, (4/203); Ebû Dâvûd, Sünne, 23, (4/379); İbn Hibbân, Sahîh, XIV, s. 387, no: 6468; Hâkîm, el-Mustedrak, I, s. 140, h.no: 229; et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, V, s. 75, h.no: 4713).

[431] Bkz. Sâlimî, Meşâriku Envâr, I, s. 121; A'veşt, Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, I, s. 79, 82.

kabul etmemiş ve Enes b. Mâlik'ten bu hadisin nasıl anlaşılması gerektiğini ifade etmek için şunları nakletmiştir: *"Şüphesiz sizler bazı işler yapıyorsunuz ki bu ameller sizin gözünüzde kıldan daha incedir. Lakin biz, Hz. Peygamber zamanında bu amelleri, kebâir günahlardan sayardık."*[432] Câbir'e göre Enes b. Mâlik'in söz ettiği kebâir günahlar, bugün anladığımız cinayet, zina ve sihir gibi günahlar değildir. Sahâbe bizim çok küçük olarak gördüğümüz günahları, büyük günahtan saymışlardır. *Müsned*'in şarihlerinden Ebû Sitte; Câbir'in Enes b. Mâlik'le çağdaş olduğunu, dolayısıyla Mâlik'in bu rivâyetten tam olarak ne kastettiğini daha iyi bildiğini ifade etmiştir.[433] Büyük günah işleyen kişilerin cennete girmeyeceğini ifade eden diğer rivâyetler ise şu şekildedir: *"İnsanlara zulmeden sultan ve yetime hakkını vermeyen kimse, şefaatime nail olamaz."*[434] *"Dinde aşırı giden (ziyadeleştiren) veya dini eksilten kimse şefaatime nail olamaz."*[435]

Şefaatle ilgili Câbir b. Zeyd kanalıyla nakledilen ve kebâir işleyen kimselere şefaat edilmeyeceğini ifade eden rivâyeti, diğer hadis kaynaklarında bulamadık.[436] Enes b. Mâlik kanalıyla rivâyet edilen ve şefaatin kebâir işleyen kimselere yapılacağı rivâyeti ise birçok hadis kaynağında yer almıştır.[437] Câbir b. Zeyd, kebâir

---

[432] Rebî', el-Câmi', IV, s. 279, h.no: 1004; Tayâlisî, Müsned, II, s. 691, h.no: 1450; İbn Hanbel, 20/54; Buhârî, Rikâk, 32, (5/2381).

[433] Ebû Sitte, Haşiye, V, 181-182.

[434] Rebî', el-Câmi', IV, s. 279, h.no: 1002. Ahmed b. Amr b. Dehhâk, eş-Şeybânî (ö. 287/900), Sünne, (Thk. M. Nasiruddin el-Elbânî), el-Mektebetu'l-İslâmi, Beyrut 1400, I, s. 184, h.no: 423; Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, I, s. 200, h.no: 640; el-Mu'cemu'l-Kebîr, XX, s. 213, h.no: 495.

[435] Rebî', el-Câmi', IV, s. 279, h.no: 1003. eş-Şeybânî, Sünne, I, s. 184, h.no: 423; Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, I, s. 200, h.no: 640; el-Mu'cemu'l-Kebîr, XX, s. 213, h.no: 495.

[436] Bakıllânî (ö. 403/1013), ehl-i kebâire şefaatin olmayacağına dair rivâyetlerin, hadisçiler tarafından sabit olmadığını ve bu tür rivâyetler sabit olsa dahi rivâyetlerin mutlaka diğer hadislerden dolayı tevil edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bkz. (Muhammed b. Et-Tayib el-Bakıllânî (ö. 403/1013), Temhîdu'l-Evâil fi Talhîsi'l-Evâil, (Thk. Hamaduddin Hayder), Müessesetu'l-Kutub's-Sekâfiyye, Lübnan 1987, I, s. 419-420).

[437] Rivâyet ile ilgili geniş bilgi ve değerlendirme için ilgili kaynaklara bkz. (Tayâlisî, Musned, III, s. 250, h.no: 1754; İbn Hanbel, 20/439; Tirmizî, Sıfatu'l-Kıyâme, 11, (4/203); Ebû Dâvûd, Sünne, 23, (4/379); İbn Mâce, Zühd, 37, (5/363); Ebû Bekir Muhammed b. İshâk, İbn Huzeyme (ö. 311/924), Kitâbu't-Tevhîd, (Thk. Abdulaziz b. İbrahim), Mektebetu'r-Rüşd, 5. Baskı, Riyad 1994, II, s. 653; Hâkim, el-Mustedrak, I, s. 140, h. no: 229; et-Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, IX, s. 77, h.no: 9177).

ehline şefaatin yapılacağına dair rivâyetten haberdardır. Bu, Câbir'in yukarıda geçen "Her ne kadar Enes b. Mâlik'ten bu konuda rivâyet gelmiş olsa da" sözünden de açıkça anlaşılmaktadır. Ancak, Câbir b. Zeyd, rivâyetin ifade ettiği hükümden mutmain olmadığı için rivâyetin tevil edilmesi gerektiğini ve rivâyetten kastedilenin kebâir günahlar olmadığını belirtmeye çalışmıştır.

Görüldüğü üzere hicrî birinci ve ikinci asırda Müslümanların gündemini yoğun bir şekilde meşgul eden ilmî meselelerden birisi de ahirette şefaatin kimlere yapılacağı meselesidir. İbâdiyye mezhebi de Mu'tezile ile hemfikir olarak büyük günah işleyen kimseye şefaat edilmeyeceğini, savunmuştur. Bu tartışmaların yoğun olarak gerçekleştiği dönemde hadis kitabını telif eden Rebî'in söz konusu münakaşalardan etkilenmediğini söylemek mümkün değildir. Büyük günah işleyen kimseye şefaatin edileceği hakkındaki rivâyet, başta hicrî birinci asırda Ma'mer b. Râşid ve İmam Mâlik'in eserlerinde yer almıştır. Daha sonra hicrî üçüncü asırda da birçok muhaddisin eserinde aynı rivâyet yer almıştır.[438] Ancak Rebî'in *Müsned*'inde bu rivâyet yer almamıştır. Sadece Hz. Peygamber'in ahirette ümmetine şefaat edeceğini ifade eden rivâyete yer verilmiştir. Bununla beraber *Müsned*'in son iki cildinde rivâyet edilen hadislerde de kebâir işleyen kişilere şefaatin yapılmayacağı, şeklindedir. Rebî'in bu tür rivâyetleri, *Müsned*'in aslı kabul edilen bölümünde neden zikretmediğini bilmiyoruz. Onun bu rivâyetleri yeterince sahih görmediği düşünülebilir. Ancak Rebî'in bu tür rivâyetleri muhaliflerine karşı kullanmış olması ve neredeyse tüm rivâyetlerini hocası Câbir b. Zeyd kanalıyla almış olması bu ihtimali zayıf kılmaktadır. Aslında bir muhaddis sadece kendisine güvenilir yolla gelen rivâyetleri

[438] Bkz. Tayâlisî, Musned, III, s. 250, h.no: 1774; İbn Hanbel, 20/439; Tirmizî, Sıfatu'l-kıyâme, 11, (4/203); Ebû Dâvûd, Sünne, 23, (4/379); İbn Hibbân, Sahîh, XIV, s. 387, no: 6468; Hâkim, el-Mustedrak, I, s. 140, h.no: 229; Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, IX, s. 77, h.no: 9177.

almakla mükelleftir. Rebî' de sadece hocalarından gelen rivâyetleri almış ve muhaliflerinin yanındaki rivâyetlerden bihaberdir denilebilir. Ancak *Müsned*'de yer alan şefaatle ilgili rivâyetler, bir bütünlük içerisindedir. Şefaatle alakalı, ana tema, kebâir işlemiş kimselere şefaatin olmayacağı yönünde ve İbâdiyye mezhebinin bu konudaki düşünceleriyle paralellik içindedir. Doğal olarak bu veriler, bizleri müellifin söz konusu dönemdeki tartışmalardan etkilendiği ve eserini tasnîf ederken öncelikli olarak kendi mezhebinin görüşlerine muvafık olan rivâyetlere öncelik verdiği sonucuna götürmektedir.

3.5.2.6. Hilâfet Meselesi

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanların yaşadıkları en önemli problemlerin başında toplumu kimin yöneteceği meselesi olmuştur. Daha Allah'ın elçisi defnedilmeden Müslümanların ana kitlesini oluşturan Ensâr ve Muhacirler kendi aralarında kimin halife olacağını tartışmaya başlamışlardır.[439] Hz. Peygamber'in yerine devlet başkanlığını kim yapacaktır? Halife olacak kişinin özellikleri neler olmalıdır? Halifenin tayini nasla mı olacak, yoksa siyasi bir mesele olduğu için toplumun tercihine mi bırakılmıştır? Tüm bu sorular Müslüman toplumu asırlarca meşgul etmiştir.

İlk üç halifenin seçimi hususunda çok ciddi sıkıntılar yaşanmazken özellikle Hz. Ali ve Muaviye döneminde Müslümanlar kitleler halinde karşı karşıya gelmişlerdir. Anlaşmazlıklarının en önemli nedeni, kimin halife olacağı meselesi olmuştur.[440] Cemel, Sıffin savaşları ve Hakem olayının ardından İslâm toplumunun ana gövdesinden ayrılan Şîa ve Hâricîlerin savundukları hilâfet modeli, birbirlerinden tamamen

---

[439] Eş'arî, Makâlât, I, s. 2-3; Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark, I, s. 13; M. Akif Aydın, "İmamet", DİA, TDVY, Ankara 2000, XX, s. 203-204; Azmi Özcan, "Hilâfet", DİA, TDVY, Ankara 1998, XVII, s. 539.

[440] Eş'arî, Makâlât, I, s. 2-3; Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark, I, s. 13.

farklı olmuştur. Şîa, hilâfetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu ve bu hakkın ona nasla verildiğini iddia etmiştir.[441] Hâricîlere göre ise hilâfet; hiçbir şahıs, aile, kabile veya ırka tahsis edilemez. Liyakat ve ehliyeti olan herkes halife seçilebilmelidir.[442] Hâricîlerden çok daha sonra teşekkülünü tamamlayan Mu'tezile de hilâfet konusunda Hâricîlerle hemfikirdir.[443] Müslümanların diğer çoğunluğunu oluşturan kitle ise hilâfetin Kureyş'ten olması gerektiğini ifade eden rivâyetlere dayanarak, seçilecek olan kişinin Kureyşli olması şartını koşmuştur.[444] İbâdiyye mezhebi de hilâfetin seçim modeli hususunda Hâricîler ve Mu'tezile ile aynı fikirdedir. Onlara göre imamın tayini; kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir. Ancak imâmet, herhangi bir kabile, aile, nesep veya millete tahsis edilemez. İmam Kureyş'ten olduğu gibi başka bir kabileden de olabilir. İmâmette asıl olan liyakattir.[445]

Hadislerin tedvîn ve tasnîf edildiği ilk üç asırda hilâfet konusu Müslümanlar arasında tartışılmaya devam etmiştir. Hatta hilâfet tartışmaları, Emevî devletinin yıkılıp yerine Abbasî devletinin kurulmasında da önemli rol oynamıştır. Toplumun bölünüp parçalanmasına neden olan bu kadar önemli bir hadiseden muhaddislerin etkilenmediğini söylememiz elbette mümkün değildir. Hadis kitapları tedvîn ve tasnîf edilirken hilâfet konusu da çeşitli kitâb ve bâb başlıklarında yerini almıştır. "*Bâbu'l-Umerâ*",[446] "*Bâbu Menâkıbı Kureyş*",[447] "*Kitâbu'l-İmâre*, *Bâbu'l-İstihlâf*",[448] "*Mâ Zukira fi Fazli Kureyş*",[449] "*Mâ Câe Enne'l-Hulefâe min*

[441] Eş'arî, Makâlât, I, s. 24.
[442] Eş'arî, Makâlât, I, s. 125.
[443] Kadı Abdulcebbâr, Şerhu'l-Usûl, s. 751 ve dv.
[444] Hilâfetin Kureyş'ten olması gerektiği ile ilgili rivâyetler için bkz. (Tayâlisî, Müsned, III, s. 462, h.no: 2068; İbn Hanbel, 8/446, 9/489; Buhârî, Menâkıb, 2, (3/1289); Müslim, İmâre, 1-10, (3/1451)).
[445] Sâlimî, Şerh, I, s. 80-85; Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, s. 185.
[446] Ma'mer, el-Câmi', XI, s. 345.
[447] Buhârî, Menâkıb, 2, (3/1289).
[448] Müslim, İmâre, 1-11, (3/1451).
[449] İbn Ebî Şeybe, Musannef, VI, s. 401.

Kureyş İlâ En Tekûme's-Sâ'a",[450] bâb başlıkları, hadisçilerin yaşadıkları dönemde tartışılan ilmî veya fikrî meselelerden etkilendiklerinin göstergesidir.

Müsned'de hilâfet konusu, "*Bâbu fi'Vilâyeti ve'l-İmâret*" bâb başlığının altında işlenmiş ve konu ile ilgili beş tane rivâyete yer verilmiştir.[451] Hilâfetin Kureyş'ten olacağına dair rivâyet de *Müsned'*de yer almıştır. Hilâfetle alakalı yer alan rivâyetlerin ana teması, yönetenler kitab ve sünnete uydukları sürece onlara itaatin gerekliliği, haktan ayrıldıklarında ise onlara uymaya gerek olmadığı yönündedir. Eserde yer alan bazı rivâyetler şunlardır:

1. "Bu iş (hilâfet) – Hz. Peygamber iki parmağını işaret ederek - iki kişi kalıncaya kadar Kureyş ile devam edecektir. Fakat mal-mülk ile imtihan olunanların vay haline."[452]

2. "Sizler onların yöneticisi olup yeni şeyler ihdas etmedikçe bu emir (imamet) sizde devam edecektir. Sizler bunları (bid'âtlar) yaptığınızda Allah o kavmin kötülerini sizlere musallat edecek ve şu sopa misali gibi sizleri soyacaklardır. Sopa Hz. Peygamber'in elindeydi."[453]

3. "Benden sonra bazı yöneticiler olacak, okuduğunuz gibi okuyacak ve sizin kerih gördüğünüz şeyleri yapacaklardır. İşte bunlara itaat etmenize gerek yoktur."[454]

[450] Tirmizî, 'İlel, (Thk. Subhi Sâmiâ'î), Mektebetu'n-Nahda el-Arabiyye, Beyrut 1409, s. 326.
[451] Rebî', el-Câmi', I, s. 18, bâb no: 7.
[452] Rebî', el-Câmi', I, s. 18, h.no: 44; Tayâlisî, Müsned, s. 462, h.no: 2068; İbn Hanbel, 9/489; Buhârî, Menâkıb, 2, (3/1289); Müslim, İmâret, 4, (3/1452); Ebî Avâne, Müsned, IV, s. 368, h.no: 6974; Beyhakî, Şu'abu'l-İmân, IX, s. 463, h.no: 6968.
[453] Rebî', el-Câmi', I, s. 18, h.no: 45; İbn Ebî Şeybe, Musannef, VII, s. 526, h.no: 37718; İbn Hanbel, 37/44; Hâkim, Mustedrak, IV, s. 548, h.no: 8534; Taberânî, Mu'cemu'l-Kebîr, XVII, s. 262, h.no: 720.
[454] Rebî', el-Câmi', I, s. 18, h.no: 46; İbn Ebî Şeybe, Musannef, V, s. 526, h.no: 37721; Buhârî, Tarih, I, s. 458, h.no: 1464.

Yukarıdaki rivâyetler diğer hadis kaynaklarında da yer almıştır. Özellikle üçüncü asırdaki hadis kaynaklarında imâmetle alakalı çok daha fazla rivâyetin yer aldığını söylememiz mümkündür. Hilâfetin Kureyşlilere ait olduğunu bildiren birinci hadiste altı çizili olan son kısım diğer rivâyetlerde yoktur. Hadis, Abdullâh b. Ömer kanalıyla aynı metinle birçok hadis kaynağında geçmektedir. Ancak Rebî' rivâyeti, İbn Abbâs kanalıyla nakletmiştir. Rebî' hem naklettiği sahâbî hem de metindeki ziyade ile teferrüd etmiştir. Hadisin son kısmında mal, mülk ve dünyalık için uğraş veren yöneticilere dikkat çekilmiştir. Bir nevi imamda olması gereken özelliklere işaret edilmiştir. Rivâyetteki bu ziyade dikkat çekicidir. Bu ziyade, Rebî' tarafından mı nakledilmiş yoksa daha sonraki dönemlerde râvilerin bir takım tasarruflarından mı kaynaklandığı belli değildir. *Müsned'*de hilâfetin mutlak olarak Kureyş'in hakkı olduğunu ifade eden bir rivâyet yoktur. *Müsned'*deki rivâyetlere göre hilâfetin Kureyş'ten olması ancak onların adaletli olma, Kur'ân ve sünnet çizgisinden ayrılmamasına bağlanmıştır. Rebî'in iki önemli şarihi Ebû Sitte ve Sâlimî'ye göre yukarıdaki rivâyetler, hilâfetin mutlaka Kureyş'in hakkı olduğunu, ifade etmemektedir. Onlara göre Hz. Peygamber, kendisinden sonra olacak olan bir vakıayı ihbarda bulunmuştur. İbâdîlere göre, bu rivâyetlere dayanarak hilâfetin Kureyş'in hakkı olduğunu ve bu konuda icmâ olduğunu savunanlar hata yapmıştır. Sâlimî'ye göre; "*Başınızdaki emir, Habeşli siyahi bir köle olsa dahi ona itaat ediniz*"[455] hadisinde geçen "*Habeşli siyahi köle*" ifadesi, hilâfetin Kureyşlilere has olmadığının bir göstergesidir. Bununla beraber, eğer hilâfet mutlak anlamda Kureyşlilere tahsis edilmiş olsaydı Ensar kabilesi hilâfet iddiasında bulunmazdı. Onların böyle bir rivâyetten habersiz olmaları mümkün değildir. Hz. Ebûbekir de böyle şer'î bir delili, Ensar'a karşı kullanmamıştır.

[455] İbn Hanbel, 19/178; Buhârî, Ahkâm, 4, (6/2612); İbn Mâce, Cihâd, 39, (4/120).

Yukarıdaki rivâyetleri tevil etmek için hem Ebû Sitte hem de Sâlimî birçok delile müracaat etmişlerdir.[456]

Verilen örneklerden anlaşıldığı üzere İbâdîler, hilâfetin Kureyşiliği ile ilgili rivâyetleri tevil ederek Hz. Peygamber'in imâmeti belli bir kabileye tahsis etmediğini savunmuşlardır. Bu tür rivâyetleri hem diğer sahih hadislere hem de tarihi gerçeklere arz ederek çözmeye çalışmışlardır.[457] İbâdiyye mezhebinde adil olan imama itaat, dinin bir emri olarak görüldüğü gibi hak ve adaletten ayrılan imama da aynı şekilde karşı çıkmak ve ona itaat etmemek gerekmektedir. Yukarıdaki üçüncü rivâyet, konuya dayanak olduğu gibi *Müsned*'in son cüzünde Cabîr b. Zeyd tarafından mürsel olarak nakledilen rivâyetlerde bu konu daha net olarak ifade edilmiştir. *"Zalim olan kişiye İmâmet yoktur..."*[458] "*Ümmetime zulümle musallat olana, Allah lanet etsin...*"[459] "*Zalim olan sultana şefaat yoktur...*"[460] Bu son üç rivâyeti, diğer hadis kaynaklarında bulamadık. Bu tür rivâyetlerin ihtiyatla karşılanması gerektiği kanaatindeyiz. Rebî'in bu rivâyetleri *Müsned*'in asıl olan kısmında zikretmemiş olmasının da önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu tür rivâyetler, söz konusu dönemin siyasi ve ictimâî problemlerinin bir yansıması olarak gözükmektedir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse hicrî ilk asırda toplum tarafından büyük kutuplaşmalara neden olan hilâfet meselesi, diğer hadis kaynaklarında yer aldığı gibi Rebî'in eserinde de ilgili

[456] Ebû Sitte, Şerh, I, s. 50-52; Sâlimî, Şerh, I, s. 80-85; Nâmî, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, I, s. 185.

[457] Hilâfetle alakalı rivâyetler, hadis kitaplarında önemli yet tutmuştur. Özellikle hilâfetin Kureyşlilerden olacağını ifade eden rivâyetler birçok hadis kitabında yer almıştır. Hem hilâfetle alakalı rivâyetlerin sened ve metin açısından tahlili hem de özellikle hilâfetin Kureyşiliği meselesi için şu kaynaklara bakılabilir. (Mehmed Said Hatiboğlu, Hilâfetin Kureyşliliği, Otto Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2012, s. 117-155; İlyas Canikli, "Hilâfet Kavramıyla Alakalı Hadislerin Tetkiki", (Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2004), s. 240-243; Mehmet Altan, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilâfet Tartışmaları," Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9/2 2004, s. 55-68).

[458] Rebî', el-Câmi', III, s. 204, h.no: 786. Bu rivâyeti başka kaynakta bulamadık.

[459] Rebî', el-Câmi', III, s. 204, h.no: 785. Bu rivâyeti başka kaynakta bulamadık.

[460] Rebî', el-Câmi', IV, s. 279, h.no: 1002 Bu rivâyeti başka kaynakta bulamadık.

rivâyetler yer almıştır. İbâdîlere göre halifenin Kureyşli olma şartı olmamasına rağmen bu tür rivâyetler az da olsa *Müsned*'de yer almıştır. Ancak *Müsned*'de hilâfetin mutlak olarak Kureyşlilere ait olduğunu ifade eden herhangi bir rivâyet yoktur. *Müsned*'in şarihleri de mevcut rivâyetleri değerlendirerek hilâfetin Kureyşlilere has olmadığını savunmuşlardır. *Müsned*'de imâmet konusu ile ilgili yer alan diğer rivâyetlerdeki ana tema ise imamın adil olması gerektiği ve adil olmayana itaatin gerekmeyeceğidir. Bu kriterler, İbâdiyye'nin imamda aradığı temel ilkelerdir. Dolayısıyla mezhebin imâmet görüşü ile *Müsned*'de yer alan rivâyetlerin birbiriyle uyum halinde olduğu söylenebilir. Bu da gösteriyor ki erken dönemde hadis tedvîn ve tasnîf faaliyetinde bulunan muhaddisler; sadece rastgele sahih buldukları rivâyetleri tedvîn etmekle yetinmemiştir. Aynı zamanda kendi mezheplerinin düşünce ve tercihlerine muvafık olan rivâyetlere öncelik vermişlerdir. Tedvîn ve tasnîf ettikleri rivâyetlerle hem kendi tercihlerini temellendirmişler hem de muhaliflerine bir nevi cevap vermişlerdir.

3.5.2.7. Kaza ve Kader

Allah'ın nesne ve olayları özellikle sorumluluk ifade den beşeri filleri ezelde planlayıp zamanı gelince yaratması anlamına gelen kaza ve kader;[461] özellikle sahâbe döneminden itibaren tartışılan en önemli itikâdî-kelâmi problemlerden birisidir. İslâm toplumunda vuku bulan siyasi ve ictimâî olayların da tesiriyle sahâbe devrinin sonlarına doğru kader meselesi canlı bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Fetihler sonucu gelişen İslâm coğrafyasında Müslümanların farklı din ve kültürlerle tanışması, farklı dinlere mensup insanların Müslüman olunca insanın tabiatı gereği olarak eski inanç, örf ve kültürlerinin bir kısmını yeni dinlerine taşımaları, bununla beraber Müslümanlar arasında

---

[461] Yavuz, "Kader", DİA, TDVY, Ankara 2001, XXIV, s. 58-59.

meydana gelen iç çatışmalar, kader konusunun tartışılmasına neden olan etkenlerdendir.[462]

Kader'in, inanç esaslarından birisi olması, insanın fiil ve eylemlerine tesiri, kişinin ezelde şakî veya sa'îd olması, insanın cüzi iradesi, hidâyet, dalâlet, hayır ve şerrin Allah tarafından yaratılması, kaza ve kader konusuna bağlı olarak tartışılan başlıklardan bir kaçıdır. Cebriyye ekolü, kader konusunda en uç noktayı temsil edenlerdendir. Onlara göre insanın irade hürriyeti yoktur. İnsanın fiillerinde mecbur olması açısından cansız varlıklardan farkı yoktur. Kısacası, insan Allah'ın mutlak iradesi karşısında rüzgârın önünde savrulan bir yaprak gibidir.[463] Bu konuda uç olan diğer bir fırka ise Kaderiyye'dir. Onlara göre insan, tüm fillerinin mutlak yaratıcısıdır. Allah hayrı yaratır, ancak şerri yaratmaz.[464] Mu'tezile'ye göre Allah, insana potansiyel olarak güç ve istitâ'a vermiştir. Kul o güçle kendi fiillerini gerçekleştirmektedir.[465] Ehl-i Sünnetin önemli itikâdî mezheplerinden birisi olan Eş'arî, Mu'tezile'ye tam bir muhalefet içerisindedir ve kısmen Cebriyye gibi düşünmektedir.[466] Mâturîdiyye ise insanının fiilleri hususunda Mu'tezile ile Eş'arîler arasında orta bir yol bulma gayretindedir.[467]

Görüldüğü gibi sahâbe döneminden itibaren tartışılmaya başlanan kaza ve kader meselesi, sonraki dönemlerde ortaya çıkan neredeyse tüm itikâdî fırkalar arasında tartışma konusu olmuştur. Bu kadar hararetle tartışılan bir meselenin hadis kaynaklarına yansımaması mümkün değildir. Dolayısıyla daha

[462] Ebû Zehra, Tarihu'l-Mezâhib, s. 94-97; Yavuz, "Kader", DİA, XXIV, s. 58-59; Abdulhamid İrfan, "Cebriyye", DİA, TDVY, Ankara 1993, VII, s. 205-208.
[463] Şehristânî, el-Milel, I, s. 85-86; İrfan, "Cebriyye", DİA, VII, s. 205-208.
[464] Eş'arî, el-İbâne, I, s. 14; Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark, I, s. 93-94; Şehristânî, el-Milel, I, s. 66.
[465] Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark, I, s. 93-94; Şehristânî, el-Milel, I, s. 45-46; Ebû Zehra, Tarihu'l-Mezâhib, s. 138.
[466] Eş'arî, el-İbâne, I, s. 161-178; Ebû Zehra, Tarihu'l-Mezâhib, s. 157.
[467] Mâturîdî, et-Tevhîd, I, s. 221-263; Ebû Zehra, Tarihu'l-Mezâhib, s. 171-172.

erken dönemde tedvîn ve tasnîf edilen hadis mecmualarında kader konusu, değişik başlıklar altında yerini almıştır. Rebî' b. Habîb ile muasır olan Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'inde kaderle ilgili rivâyetler, "*Bâbu'l-Kader*" [468] başlığının altında toplanmıştır. Hicrî ikinci asrın diğer önemli muhaddisi Mâlik'in *Muvatta*'ında ise ilgili rivâyetler, "*Kitâbu'l-Kader*" ana bölüm başlığının altında ve "*Bâbu'n-Nehyi 'an Kavli'l-Kader*" ve *"Bâbu Mâ Câe fi Ehli'l-Kader",* bâb başlıkların altında tasnîf edilmiştir.[469] Hicrî üçüncü asırda ise ilgili rivâyetler, benzer bölüm ve bâb başlıklarında olmakla beraber daha sistematik bir tarzda tasnîf edilmiştir.[470]

Rebî'in *Müsned*'inde kaderle ilgili dördü "*Bâbu fi'l-Kaderi ve'l-Hazeri ve't-Tetayyur*" (kader, tedbir ve uğursuzluk) bâb başlığının altında, biri de başka yerde olmak üzere toplam beş tane rivâyet yer almıştır.[471] Bâb başlığındaki tedbir almak anlamında olan "el-hazer" kelimesi kullanılmış ancak konu ile ilgili herhangi bir rivâyet zikredilmemiştir. Sâlimî'ye göre "el-hazer" kelimesi, bela ve musibetlere karşı tedbir almanın kaderle çelişmediğini ifade etmek için kullanılmıştır.[472] *Müsned*'de kaderle ilgili yer alan rivâyetlerin ana temasına bakıldığında aslında *Müsned*'in diğer Sünnî hadis kaynaklarından bir farkının olmadığı görülmektedir. Rebî' ile aynı asırda yaşayan Ma'mer b. Râşid, İmam Mâlik ve daha sonraki dönemde tasnîf edilen hadis kaynaklarındaki kaderle ilgili rivâyetlerin içeriği ile Rebî'in *Müsned*'indeki rivâyetler, neredeyse

[468] Ma'mer, el-Câmi', XI, s. 111.
[469] Mâlik, Muvatta', II, s. 898, 900.
[470] Muhaddisler hadisleri tedvîn ve tasnîf ederken doğal olarak söz konusu dönemde tartışılan ilmî ve fikrî meselelerle ilgili rivâyetleri ilgili bâb başlıklarında değerlendirmişlerdir. Kaderle ilgili rivâyet edilen hadislerin sayısında özellikle hicrî üçüncü asra doğru bir artışın meydana geldiği; bununla beraber, hicrî dördüncü asrın başından itibaren bu sayının düştüğü görülmektedir. Rivâyetlerde bu tür bir dalgalanmanın sebebi, dönemin siyasi ve itikâdî meselelerinin toplanan rivâyetlere yansıması, yine hicrî dördüncü asrın başından itibaren kaderle ilgili rivâyetlerin azalması da kader konusunun güncelliğini yitirmesi ve Mutezile mezhebinin tarih sahnesinden yavaş yavaş çekilmesi olarak görülmüştür. Bkz. (Bağcı, İnsanın Kaderi, s. 140-145).
[471] Rebî', el-Câmi', I, s. 25, bâb no: 12.
[472] Sâlimî, Şerh, I, s. 141.

aynıdır. *Müsned*'de kaderle ilgili yer alan rivâyetler, diğer hadis kaynakları tarafında da rivâyet edilmiştir. Kaderle ilgili rivâyetler şunlardır:

1. "Zekilik ve tembellik dâhil, her şey kaza ve kaderledir."[473]
2. "Kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmedikçe gerçek anlamda iman etmiş olamazsın..."[474]
3. "Hz. Ömer veba hastalığından dolayı Şam'a girmekten vazgeçince Ebû 'Ubeyde, kendisine: "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun?" demiş. Hz. Ömer de: "Evet Allah'ın kaderinden kaçıp yine onun kaderine sığınıyoruz" demiştir..."[475]

Müsned'in ilk iki cüzünde kaderle ilgili yer alan yukarıdaki rivâyetlerden de anlaşıldığı üzere ana tema, kaderin imanın esaslarından olduğu ve kulun yaptığı her fiilin aslında kader dairesinde gerçekleştiği hususuyla alakalıdır. Ancak Hz. Ömer'in, *"Evet Allah'ın kaderinde kaçıp yine onun kaderine sığınıyoruz"* rivâyetinden de anlaşıldığı üzere kaderin bir ilahi boyutu bir de bizim irademizi bağlayan yönü olduğu vurgulanmaktadır.

Rebî'in kaderle alakalı görüşlerini daha iyi anlamak için *Müsned*'in son iki ciltte yer alan kaderle ilgili rivâyetlere bakmakta yarar vardır. Rebî' muhalifleriyle yaptığı tartışmalarda söz konusu rivâyetleri delil olarak kullanmıştır. Hicrî ikinci asırda

---

[473] Rebî', el-Câmi', I, s. 25, h.no: 71; Rivâyet, Câbir b. Zeyd'den mürsel olarak nakledilmiştir. Dârekutnî, rivâyetin ref'inde problem olduğunu söylemiş, Sahâvî de rivâyeti, *el-Makâsidu'l-Hasene* adlı eserinde zikretmiştir. Ayrıca rivâyet, birçok hadis kaynağında da geçmektedir. Bkz. (Mâlik, Kader, 4, (2/899); İbn Hanbel, 10/134; Müslim, Kader, 18, (4/2045); İbn Hibbân, Sahîh, XIV, s. 17, h.no: 6148; Dârekutnî, el-'İlelu'l-Vâride fi Ahâdîsi'n-Nebeviyye, (Thk. Mahfuzurrahman es-Selefiyye), Dâru Taybe, Riyad 1985, XIII, s. 164, h.no: 3064; Sahâvî, el-Makâsidu'l-Hasene, s. 515, 753).

[474] Rebî', el-Câmi', I, s. 25, h.no: 72; İbn Hanbel, 35/465; Ebû Dâvûd, Sünne, 17, (4/361); İbn Mâce, Sünne, 10, (1/56).

[475] Rebî', el-Câmi', II, s. 169, h.no: 641; Ma'mer, el-Câmi', XI, s. 147; Mâlik, el-Câmi', 22, (2/894); Buhârî, Tıb, 29, (5/2163); Müslim, Selâm, 98, (4/140).

tartışılan kader problemi, Rebî'in delil olarak kullandığı rivâyetlere bariz bir şekilde yansımıştır. Bu kısımda özellikle Cebriyye, Kaderiyye ve Mürcîe gibi muhalif olan fırkaların aleyhinde ve onları kötüleyen rivâyetler dikkat çekmektedir. Kanaatimizce başka mezhep veya fırkayı yeren bu tür rivâyetlere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Söz konusu dönemde mezhep veya fırkalar birbirlerine üstünlük sağlamak veya siyasi bir menfaat, çıkar sağlamak için bu tür rivâyetleri üretmiş olmaları muhtemeldir. *Müsned*'e ziyade olan kısımda kaderle alakalı aktarılan rivâyetlerden bazıları şunlardır:

1. "Bu elimdeki Allah'tan bir kitaptır. İçinde cennet ve cehennemliklerin isimleri vardır..."[476]
2. "Allah'ın ilk yarattığı kalemdir... Ona kaderi yaz, der..." [477]
3. "Her küfrün anahtarı, kaderi inkârdır."[478]
4. "Kaderiyye bu ümmetin Mecusileridir..."[479]
5. "Kıyamet günü iki grup şefaatime nail olmayacaktır. Bunlar Kaderiyye ve Mürcîe'dir..."[480]
6. "İbn Abbâs'a insanların emir veya nehiyleri yerine getirmeye güçlerinin olmadığı, kendi fiillerinde mecbur oldukları ve tercihlerinin olmadığını iddia edenler (Cebriyye) sorulunca İbn Abbâs, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini söyledi: "Benden sonra

[476] Rebî', el-Câmi', III, s. 207, h.no: 799; Rivâyetin akli gerçeklere muhalif olduğu noktasındaki tartışmalar için bkz. (Kırbaşoğlu, İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi, s. 298-299).

[477] Rebî', el-Câmi', III, s. 207, h.no: 800; Sahâvî, el-Makâsidu'l-Hasene, I, s. 199, h.no: 233; Şevkânî, el-Fevâidu'l-Mecmû'a, I, s. 478, h.no: 48; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I, s. 300, h.no: 824.

[478] Rebî', el-Câmi', III, s. 207, h.no: 797; Ebûbekir Cafer b. Muhammed el-Firyâbî (ö. 301/913), Kitâbu'l-Kader, (Thk. Abdullâh b. Hamd el-Mansur), Edvâu's-Selef, Suud, 1997, s. 193, h.no: 243; İbn Batta Ebû Abdillâh Ubeydullāh b. Muhammed el-Ukberî (ö. 387/997), el-İbânetu'l-Kubrâ, (Thk. Heyet), Dâru'r-Râye, Riyad 1994, IX, s. 149.

[479] Rebî', el-Câmi', III, s. 207, h.no: 798; İbnu'l-Cevziyye, el-'İlel, IV, s. 216; Mevzû'ât, I, s. 275.

[480] Rebî', el-Câmi', III, s. 209, h.no: 806; İbnu'l-Cevziyye, Mevzû'ât, I, s. 276.

insan cisminde şeytanlar olacaktır. Meclise gelecekler ve onların tamamı Allah ve peygamberine yalan isnâd ediyorlar."[481]

Rebî'in muhaliflerine karşı kullandığı yukarıdaki rivâyetlerden de anlaşıldığı üzere; kendileriyle tartışılan kesim, kaderi inkâr eden Kaderiyye veya insanın özgürlüğünü tamamen reddeden Cebriyye mezhebidir. Kaderiyye, Cebriyye ve Mürcîe gibi diğer mezhepleri kötüleyen rivâyetlere ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir. Kaderiyye ve Mürcîe'yi kötüleyen rivâyetler farklı tariklerle nakledilmiş ancak bu rivâyetlerin bir kısmı mevzû' olarak görülmüştür. Cebriyye ile ilgili rivâyeti de başka kaynakta bulamadık. Prensip olarak metin tenkit ilkelerinden birisi de gelecekle ilgili rivâyetlerde tarih, yer ve fırka ismine yer verilmemelidir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in vefatından yıllar sonra ortaya çıkan fırkaları kötüleyen rivâyetlere ihtiyatla karşılanmalıdır. Söz konusu dönemde fırkalar, bu tür rivâyetlerle birbirlerine üstünlük sağlamak veyahut siyasi çıkar sağlamak istemişlerdir.[482]

Kaderle ilgili *Müsned*'de yer alan diğer rivâyetlerin zahiren de olsa daha fazla cebr ifade ettiğini söylemek mümkündür. İnsanın anne karnında saîd veya şakî olarak tespiti,[483] herkes ne için yaratıldıysa kendisine onun kolaylaştırılacağı,[484] zeki ve tembellik

[481] Rebî', el-Câmi', III, s. 208, h.no: 803. Hadisi başka kaynakta bulamadık. Ancak bu rivâyet de Kaderîyye ve Mürcîe'yi kötüleyen rivâyetlere benzemektedir. Bu sefer kötülenen Kaderîyye'nin tam zıttı olan Cebrîyye fırkası olmuştur. Kanaatimizce bu rivâyetler tamamen siyasi veya menfaat çıkar sağlamak için fırkaların birbirlerine karşı kullandıkları mevzû' rivâyetlerdir.

[482] Bağcı, İnsanın Kaderi, s. 138; Yavuz Köktaş, "Kaderîyye ve Mürcîe İle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi," Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD), 2003, sayı: 1/2, s. 113-143.

[483] Rebî', el-Câmi', III, s. 208, h.no: 801; Taberânî, Mu'cemu'l-Avsat, II, s. 148; İbn Batta, İbâne, IV, s. 26.

[484] Rebî', el-Câmi', III, s. 207, h.no: 796; Tayâlisî, Müsned, I, s. 127, h.no: 146; İbn Hanbel, 29/56; Buhârî, Tefsir, 31, (4/1891); Tirmizî, Kader, 3, (4/13); Müslim, Kader, 7, (4/2040); İbn Mâce, Sünne, 10, (1/57).

dâhil her şeyin kaderle olduğu[485] gibi rivâyetler daha çok cebr ifade eden rivâyetlerdir. Aslında diğer hadis kitaplarında yer alan rivâyetlerin de genel karakteristiği bu şekildedir. Yani insanın özgürlüğünü ifade eden hadislerin sayısı daha azdır denilebilir.[486]

Müsned'de nakledilen rivâyetlerin ana teması cebr olmasına rağmen az da olsa insanın fiillerinde hür olduğunu ifade eden rivâyetler de vardır. *"Hz. Peygamber, bugün Allah bana öğrettiklerinden sizlere öğretmemi emretti. Allah şöyle buyurdu: Kullarım bana ibadet etsinler diye yarattım. Daha sonra şeytanlar gelip onları dinlerinden saptırdı, dedi..."*[487] Başka bir rivâyette kişinin anne karnında şakî olup olmadığının tartışıldığı bir ortamda Ubey b. Ka'b şöyle dedi: "*Durum öyle değildir. Lakin kişi övgü veya zem hak eden amellerle şakî veya saîd olur. Hz. Ömer de kendisine: "Doğru söyledin", dedi..."*[488] Hem bu rivâyetlerden hem de Cebriyye ve Kaderiyye aleyhinde nakledilen rivâyetlerden hareketle, Rebî'in kader konusunda iki aşırı tarafın ortasında yer aldığını söylemek mümkündür. *Müsned*, İbâdiyye mezhebinin ana hadis kaynağı olduğu için mezhebin itikâdî ve ameli fikirlerini de belirlemiştir. Dolayısıyla bugünkü İbâdîlerin kader meselesine bakış açıları, Sünnî mezheplerin görüşünden farklı değildir.[489]

Görüldüğü gibi hicrî birinci ve ikinci asırda Müslümanlar arasında tartışılan kader problemi, mezheplerin ayırt edici özelliği haline gelmiştir. Söz konusu dönemde kendi eserlerini

---

485 Bkz. Dârekutnî, el-'İlel, XIII, s. 164, h.no: 3046; Sahâvî, el-Mekâsidu'l-Hasene, s. 515, h.no: 824.

486 Kur'ân'da kaderle alakalı yer alan ayetlerin ana teması daha çok Allah'ın yüceliği, kudreti ve insanoğlunun itaat için sorumluluk bilincine sahip olmasıdır. Hadislerde daha çok öne çıkan ana tema ise insanın önceden kaderinin tayin ve tesbit edildiğidir. Konu hakkında geniş bilgi için bkz. (Bağcı, İnsanın Kaderi, s. 60, 78-81, 191- 197; Yavuz, "Kader", DİA, XXIV, s. 59).

487 Rebî', el-Câmi', III, s. 208, h.no: 804; İbn Hanbel, 29/33; Müslim, Cennet, 63, (4/2197); İbn Hibbân, Sahîh, II, s. 422, no: 653.

488 Rebî', el-Câmi', III, s. 208, h.no: 805.

489 Bkz. Ebû Sitte, Haşiye, I, s. 84- 91; IV, s. 276-277; Sâlimî, Şerh, I, s. 141-145, 150.

tedvîn ve tasnîf eden muhaddisler de şefaat konusuna yer vermişler ve kendi perspektiflerine göre rivâyetleri değerlendirmişlerdir. *Müsned*'in ilk iki cüzünde kaderle ilgili birkaç rivâyet yer almıştır. İlk iki cüzde yer alan kader alakalı rivâyetlerin ana teması, diğer hadis kaynakları ile hemen hemen aynıdır.

Ancak, Rebî'in eserinin son iki cüzünde muhalifleriyle yaptığı tartışmalarda kullandığı rivâyetlere baktığımızda kaderle alakalı kullanılan rivâyetlerin ekseriyeti, mevzû' hadis kitaplarında yer alan rivâyetlerden olduğu görülmektedir. Bu rivâyetler genellikle diğer muhalif fırkaları kötüleyen veya insanın fiil ve eylemlerinde seçme hürriyetini neredeyse yok sayan rivâyetlerdir. *Müsned*'in orijinal kısmı sayılan ilk iki cüzde kaderle alakalı mevzû' rivâyetler yer almamasına rağmen sonradan Vârcelânî tarafından eklenen cüzde bu tür rivâyetlerin bulunması dikkat çekicidir. Rebî'in bu tür rivâyetlere, *Müsned*'in aslı sayılan ilk iki cüzde neden yer vermediğini bilmiyoruz. Acaba bu rivâyetleri kendince sahih görmediğinden mi eserine almamıştır? Yoksa daha sonraki asırlarda müstensihlerin tedahülü mü söz konusudur? Kanaatimizce Rebî'in eserinin orijinal haliyle alakalı asıl nüshalar, ortaya çıkıncaya kadar *Müsned*'in içeriğiyle alakalı bu tür tartışmalar devam edecektir.

SONUÇ

SONUÇ

Hicrî ikinci asırda vefat etmiş olan Rebî' b. Habîb'den söz eden erken dönem İbâdî ve Sünnî kaynaklar, son derece sınırlıdır. Sünnî muhaddisler, Rebî' b. Habîb'den rivâyette bulunmadıkları için cerh ve ta'dîl kaynaklarında kendisi hakkında kâfi derecede bilgi bulunmamaktadır. Yahyâ b. Ma'în, Buhârî ve İbn Hibbân gibi erken dönem hadis âlimleri, Rebî'den az da olsa söz etmişlerdir. Buhâri, kendisi hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmazken, Yahyâ b. Ma'în ve İbn Hibbân, Rebî'i sika olarak belirtmişlerdir.

Rebî' b. Habîb, Ebû 'Ubeyde'den sonra hicrî ikinci asırda İbâdiyye mezhebinin liderliğini yapmış önemli bir hadis âlimidir. Rivâyetlerinin ekseriyetini, Ebû 'Ubeyde - Câbir b. Zeyd - İbn Abbâs kanalıyla nakletmiştir. Bu seneddeki râviler, altın silsile anlamında "es-silsiletu'z-zehebiyye" olarak görülmüştür.

İbâdîlere göre Rebî'in *Müsned*'i hicrî ikinci asırda yazılmış olmasına rağmen dört asır sonra hicrî altıncı asırda İbâdî âlimlerden Vârcelânî tarafından bulunmuş ve Vârcelânî eseri yeniden tasnîf etmiştir. İlginç olan durum şu ki Vârcelânî'den önce *Müsned*'den somut bir şekilde söz eden hiçbir kaynak bulunmamaktadır. Hicrî ikinci asırdan Vârcelânî'ye kadarki dönemde özellikle İbâdî fıkıh kaynakları arasında Rebî'den rivâyette bulunmayan eser, neredeyse yok gibidir. Ancak söz konusu kaynaklarda Rebî'in herhangi bir eserinden söz edilmeden sadece kendisinden nakillerde bulunulmuştur. Dolayısıyla eserin Rebi'e aidiyeti tartışmalı olup söz konusu problem hala devam etmektedir.

Bununla beraber eserde kullanılan üslup ve nakledilen merviyâtın muhtevası hicrî ikinci asır hadis kaynaklarıyla önemli

bir benzerlik içerisindedir. Bu benzerlikten hareketle eserin erken döneme ait olduğunu söylememiz mümkündür. Ancak *Müsned*'in hicrî altıncı asra kadarki tarihi süreç içerisinde kimler tarafından rivâyet edildiği ve bu süre zarfında ne tür değişimlere uğradığı belli olmadığından, eserin içeriğiyle ilgili yapılacak her tür değerlendirmeye ihtiyatla yaklaşmak zorundayız.

Rebî' ve eserinden söz eden erken dönem kaynakların sınırlı oluşunu; tarih boyunca İbâdîlerin ehl-i bid'at olarak görülmüş olmaları, İbâdiyye'nin Emevî ve Abbasîler dönemindeki siyasi problemlerden dolayı gizli bir teşkilat gibi hareket ederek kendi içlerinde kapalı bir toplum halinde yaşamaları, İbâdîlerin tarih yazıcılığına yeterince önem vermeyişleri ve tarihi süreç içerisinde yaşanan ihmaller sonucu birçok eserin günümüze ulaşmamış olması gibi nedenlere bağlamak mümkündür.

Müsned'in tasnîfi, hicrî altıncı asırda Vârcelânî tarafından daha çok hadis edebiyatındaki câmi' türü eserler örnek alınarak iki cilt halinde tertip ve tasnîf edilmiştir. Ancak bu tür eserlerde olması gereken imân, rikâk-zühd, tefsir, fiten ve melâhim gibi bölümlerin olmaması veya bazı bölümlerin yeterince sistematik olmayışı nedeniyle eserin daha çok sünenlere benzediğini söyleyebiliriz.

Müsned'deki bâb başlıkların Ma'mer b. Râşid'in *Câmi*'i ve Mâlik'in *Muvatta*'ı ile benzer olmasından hareketle söz konusu bâbların Rebî' tarafından konulduğu ihtimali akla getirse de eserin ilk halini gösteren bir nüshanın olmayışı ve hicrî altıncı asırda eserin Vârcelânî tarafından tasnîf edilmiş olmasının kesin oluşu nedeniyle bâb başlıkların Vârcelânî tarafından önceki hadis kitaplarının tasnifi örnek alınarak konulduğunu söylemek, daha isabetli görülmektedir.

Zikredeceğimiz şu nedenler, Rebî'in yazılı kaynaklardan istifade ettiği ihtimalini güçlendirmektedir: Hicrî ikinci asırdaki hadis eserlerindeki rivâyetlerin genel özelliğinin aksine *Müsned*'deki muttasıl ve merfû' rivâyetlerin sayısı, daha fazladır. Eserde müphem ve meçhûl râviler, metinlerde ise şek ve tereddüt ifadelerinin sayısı neredeyse yok denecek kadar azdır. Rivâyetlerin ekseriyeti alî isnâdlı olup genellikle belli bir sened zinciri kullanılmıştır. Ayrıca Câbir b. Zeyd'in hadisle ilgili *Divân* adlı eserinin Rebî'in hocası Ebû 'Ubeyde'nin yanında mevcut oluşu ve *Müsned*'de hicrî ikinci asırda İbâdîler tarafından yazılı kaynakların kullanıldığını gösteren rivayetlerin olması, Rebî'in Câbir b. Zeyd ve Ebû 'Ubeyde'nin yanındaki hadisleri yazılı bir kaynaktan nakleden bir râvi konumunda olduğunu göstermektedir.

Eserde az da olsa merfû, meşhûr, eser ve sünnet gibi hadis ıstılâhları yer almıştır. Rivâyetlerde kullanılan tahammül siğaları hicrî ikinci asır üslûbuna uygun olarak daha çok 'an'ne dediğimiz metotla nakledilmiştir. Ancak söz konusu dönemde hadis usulüyle alakalı kurallar henüz tam olarak teşekkülünü tamamlamadığı için siğaların delâleti hakkında kesin bir hükme varmak güçtür. Yine de eserde kullanılan bazı ıstılâhlar, daha sonraki dönemler için temel teşkil etmiştir.

İbâdîlerin *Müsned*'in ricâlini sika, eserdeki tüm hadisleri sahih hatta eseri rivâyet açısından Kur'ân-ı Kerim'den sonra en sahih dinî kaynak olarak kabul etmelerini, mezhebin görüşleri ışığında şekillenmiş bir içtihat meselesi olarak görülmelidir. Dolayısıyla *Müsned*'deki tüm rivâyetler, sahih olmadığı gibi eserde sahih hadislerin yanında zayıf ve mevzû' rivâyetler de vardır. Eserde üçte bir oranında munkati' rivâyetin yanında tespit ettiğimiz kadarıyla 15 tane mevzû' rivâyet de vardır. Bununla beraber bir

kısmında sıhhat açısından problemli olarak gözüken Rebî'in teferrüd ettiği 43 rivâyeti de başka kaynakta bulamadık.

*Müsned'*deki rivâyetleri, metin açısından hicrî ikinci ve üçüncü asırdaki önemli hadis külliyatlarıyla mukayese etme neticesinde eserde yer alan hadislerin ekseriyetinin farklı tariklerle de olsa diğer hadis mecmualarında var olduğunu, tespit ettik. *Müsned'*deki hadislerin yarısından fazlası Mâlik'in *Muvatta'*ında ve rivâyetlerin yüzde yetmişi, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inde yer almıştır. Ayrıca söz konusu benzerlik, Buharî ve Müslim'in *Sahîhayn'*ıyla de devam etmiştir. Bu benzerlik, *Müsned'*in erken dönem hadis kaynaklarından birisi olduğu tezini güçlendirmekte ve eserdeki rivâyetlerin sıhhat açısından da aslında diğer hadis kitaplarından pek farklı olmadığını göstermektedir.

Rebî'in hadislerin ardında yapmış olduğu açıklama ve değerlendirmeler, eseri çok daha değerli hale getirmiştir. Bu tür değerlendirmeler, hem hicrî ikinci asra ait telâkkileri hem de İbâdiyye mezhebinin fikrini belirtme açısından önemlidir. Rebî' elindeki rivâyetleri, bir takım süzgeçlerden geçirerek nakletmiştir. Bunun için bazen rivâyette manası bilinmeyen bir ifadeyi izah ettiği gibi bazen de hadis metinlerinin anlaşılması için hocalarının görüşlerini nakletmektedir. Bazen de hadisi Kur'ân, akıl, icmâ, mezhepteki yaygın uygulama veya Arap dili kaideleri kriterlerine arz ederek değerlendirmektedir.

Müsned'deki merviyâtın İbâdiyyenin düşünceleri istikametinde şekillendiğini söylememiz mümkündür. Eserde imanın tanımı, Allah'ın sıfatları, büyük günah işleyenin durumu, rü'yetullâh, hilâfet, kader ve şefaat gibi erken dönemde tartışılan ilmî ve fikrî tartışmaların izlerini bulmak mümkündür. Özellikle İbâdîyyenin itikâdî konularla alakalı görüşleri, hem bâb başlıklarına hem de rivâyet edilen hadislere açıkça yansımıştır.

İbâdiyye mezhebinin ana hadis kaynağı özelliğine sahip ve rivâyet açısından hicrî ikinci asır hadis mecmualarıyla uyumlu olan *el-Câmiu's-Sahîh*'in, özellikle orijinal nüshasıyla alakalı ciddi problemleri olsa da bugüne kadar sadece İbâdîler tarafından başvuru eseri olarak kullanılmıştır. Eserin ilmi çalışmalarda daha fazla kullanılmasını ve ileriki çalışmalarda orijinal halini gösteren bir nüshanın ortaya çıkmasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

A'VEŞT, Bekir b. Sait Dirâsâtun İslâmiyyetun fi Usûli'l-İbâdiyye, Mektebetu Vehbe, 3. Baskı, Kahire 1988.

ABDU'L-HUMEYD, Ahmed Muhtar, Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyye el-Mu'âsira, Alimu'l-Kutub, yy 2008.

ABDURRAZZÂK, Ebûbekir, Musannef, (Thk. Habîburrahman Azamî), el-Mektebu'l-İslâmî, 3. Baskı, Beyrut 1403.

ABDURRAZZÂK, Mahmud İsmail, el-Havâric fi Bilâdi'l-Meğrib Hattâ Muntasifi Karni'r-Râbî', Dâru's-Sekâfe, 2. Baskı, yy, 1985.

ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs, (Thk. Abdulhamid Hindâvî), Mektebetu'l-Asriyye 2000.

AGİTOĞLU, Nurullah "Halku'l-Kur'ân ve Rü'yetullâh Konuları Bağlamında İbnu'l-Mülakkın'ın Buharî'nin Bâb Başlıklarına Yaklaşımı", Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2014/2, sayı: 10, s. 99-123.

ÂL ABDUSSELÂM, Talal b. Halife b. Hamed, Futyâ'r-Rebî' b. Habîb el-Cüzü's-Sânî, Kulliyetu't-Terbiyye, Câmiatu Sultân Kâbûs 2014.

ÂL SANÎ VE KESKÂS, Selim b. Sanî ve Aşur b. Yusuf, el-'Akîde ve'l-Fıkh, Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dîniyye, 4. Baskı, 'Umân Sultanlığı 2012.

ÂL SELMÂN, Ebû 'Ubeyde Meşhur b. Hasan, Kutubun Hazzara Minhâ'l-Ulemâ, Dâru's-Samii, Ummân/Ürdün ty.

ALBAYRAK, İsmail, "İbâdî Tefsir Usulüne Genel Bir Bakış" Ekev Akademi Dergisi, sayı: 61 s. 31-62.

----------, "İçimizdeki Öteki: Tefsirde Hârîcî (İbâdî) Algılamasına Dair Genel Bir Değerlendirme", Usûl İslâm Araştırmaları, Sayı:4, s. 7-38, Temmuz-Aralık 2005.

ALBAYRAK, Ali, "Fuad Sezgin'in "Buhârî'nin Kaynakları" Kitabı Üzerine Değerlendirmeler", Usûl İslam Araştırmaları, Sayı: 26, s. 51-100, Temmuz-Aralık 2016.

ALGÜL, Hüseyin, İslâm Tarihi, Gonca yayın evi, İstanbul 1991.

ALICI VE YAVUZ, Mustafa, Yusuf Şevki "Şefaat", DİA, XXXVIII, TDVY, Ankara 2010.

ALTAN, Mehmet, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilâfet Tartışmaları," Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 55-68, sayı: 9/2 2004.

AMİDÎ, Ali b. Muhammed, el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm, (Thk. Seyyid el-Cemilî) Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyye, Beyrut 1404.

APAYDIN, H. Yunus, "Meşhur", DİA, XXIX, TDVY, Ankara 2004.

ASFEHÂNÎ, Ebû'l-Kasım el-Hüseyn er-Râğıb, el-Mufredât fi Ğeribi'l-Kur'ân, (Thk. Sefvân Adnan ed-Dâvudî), Dâru'l-Kalem, Dımaşk/ Beyrut 1412.

ATEŞ, Orhan, Günümüz Ummân İbâdiyyesi, (Basılmamış Doktora Tezi, UÜSBE), Bursa 2007.

AYCAN, İrfan, "Ebû Hamza eş-Şâri", DİA, X, TDVY, Ankara 1994.

----------, "Haccâc b. Yûsuf es-Sekkâfî", DİA, XIV, TDVY, Ankara 1996.

AYDIN, M. Akif, "İmamet", DİA, XX, TDVY, Ankara, 2000.

AYDINLI Abdullâh, Hadis Istılahları Sözlüğü, MÜİFAV Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2011.

----------, "Mu'an'an", DİA, XXX, TDVY, Ankara 2005.

----------, "Merfu", DİA, XXIX, TDVY, Ankara 2004.

----------, "Muallak", DİA, XXX, TDVY, Ankara 2005.

----------, "Şâz", DİA, XXXVIII, TDVY, Ankara 2010.

AYNÎ, Bedruddîn, Şerhu Süneni Ebî Dâvud, (Thk. Halid b. İbrahim el-Misrî), Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd 1999, I.

'AZÎMÂBÂDÎ, Muhammed Şemsulhak, 'Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415

BÂCÛ, Mustafa Salih, "Ebû Zekeriyya el-Vercelânî", DİA, XXXXIII, TDVY, Ankara 2013.

BAĞCI, H. Musa, İnsanın Kaderi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.

----------, Hadis Tarihi ve Metodolojisi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012.

BAĞDÂDÎ, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî, el-Farku Beyne'l-Firak, Dâru'l-Afâk, 2. Baskı, Beyrut 1977

BAĞDÂDÎ, Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ebûbekir el-Hatîb, el-Kifâye fi 'İlmî'r-Rivâye, (Thk. Ebû Abdullâh es-Surkî) el-Mektebetu'l-İlmîyye, Medine ty.

----------, el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvi ve Adâbi's-Sâmi', (Thk. Mahmud Tahhân), Mektebetu'l-Me'ârif, Riyad ty.

----------, Tarihu Bağdat, (Thk. Beşâr Avâd Marûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2002.

----------, Takyîdu'l-'İlm, İhyâu's-Sünneti en-Nebeviyye, Beyrut, ty.

BAKAN, Tevhit, "İbâdîler ve Hadis", Ekev Akademi Dergisi, s. 221-240, Sayı: 20, (Yaz 2004).

BAKILLÂNÎ, Muhammed b. Et-Tayib, Temhidu'l-Evâil fi Talhisi'l-Evâil, (Thk. Hamaduddin Hayder), Müessesetu'l-Kutub's-Sekâfiyye, Lübnan 1987.

BÂKIR, Abdülhâlik, "Basra", DİA, V, TDVY, Ankara, 1992.

BÂRÛNÎ, Ebû Rebî' Süleyman, Muhtasar Târihu'l-İbâdiyy, www.aldura.net.

BEKÛŞ, Yahyâ b. Muhammed, Fıkhu'l-İmâm Câbir b. Zeyd, Mektebetu't-Dâmir, 'Umân Sultanlığı 2014.

BESYEVÎ, Ebû'l Hasan Ali b. Muhammed, Câmi', Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 'Umân Sultanlığı 1984.

BE'ÛŞÎ, Abdullâh b. Ba'lî, el-İmam Câbir b. Zeyd ve Menhecuhu fi'l-İctihâdi'l-Fikhi, Câmi'atu'l-Urduniyye, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-'Ulyâ 2004.

BEYHÂKÎ, Ahmed b. Hüseyn b. Ali b. Musa b. Ebû Bekir, es-Sünenu'l-Kubrâ, (Muhammed Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut 2003.

----------, Ma'rifetu's-Sünen ve'l-Âsâr, (Thk. Abdulmu'ti, Emin Kal'aci), Dâru Kuteybe, Beyrut 1991.

----------, Şu'abu'l-İmân, (Thk. Abdulali Abdulhamid), Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 2003.

----------, el-Esmâ' ve's-Sıfât, (Thk. Abdullâh b. Muhammed el-Haşidî), Mektebetu's-Sevâdî, Cidde, ty.

BİLEN, Mehmet, İbn Hacer'in Buhârî Savunusu, Ankara okulu yayınları, Ankara 2013.

----------, “Sahih Hadisin Tanımı Üzerine”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 1, s. 247-258, Diyarbakır 1999.

BİLGE, Mustafa L. “Umân”, DİA, XXXXII, TDVY, Ankara 2012.

BROCKELMANN, Carl, Tarihu’l-Edebi’l-‘Arab, (Trc. Abdulhalim en-Necâr), Dâru’l-Me’ârif, 3. Baskı, Mısır 1974.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, el-Câmiu’s-Sahîhu’l-Muhtasar, (Thk. Mustafa Dîb el-Buğâ), Dâru İbn Kesir, 3. Baskı, Beyrut 1987.

----------, et-Târîhu’l-Kebîr, Dâiretu’l-Me’ârîf el-Osmaniyye, Hayderabad, ty.

BUKÂÎ, Burhânuddîn İbn Ömer, en-Nuketu’l-Vefiyye Bimâ fi Şerhi’l-Elfiyye, (Thk. Mahir Yasin), Mektebetu’r-Rüşd, yy, 2007.

BÛLREVÂH, İbrahim b. Ali b. Ömer, Müsnedu’l-İmâm er-Rebî’ b. Habîb ve Kitâbu’l-Câmi’ Li İbn Bereke, el-Kavkeb, 2. Baskı, Beyrut 2013.

----------, Dirsâsât Havle Ahadîsi Müsnedi’l-İmam er-Rebî’, Câmi’ati’s-Sudan, Ma’hedu’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye 2008.

BUS’ÎDÎ, Salih b. Ahmed b. Yusuf, Rivâyetu’l-Hadis ‘İnde’l-İbâdiyye, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cami’atu Âli’l-Beyt), 1998.

CÂHIZ, Amr b. Bahr b. Mahbûbe el-Kenânî, el-Beyân ve’t-Tebyîn, (Thk. el-Muhâmî Fevzi Atvî), Dâr ve Mektebetu Hilâl, Beyrut 1423.

CANİKLİ, İlyas, “Hilâfet Kavramıyla Alakalı Hadislerin Tetkiki”, (Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE), Ankara 2004.

CA’BİRÎ, Ferhat b. Ali, el-Bu’du’l-Hadârî, li’l-‘Akideti ‘İnde’l-İbâdiyye, Cem’iyyetu’t-Turâs, Ğardâye/Cezâyir, 1991.

----------, el-İmam Câbir b. Zeyd, Mektebetu’d-Dâmir, ‘Umân Sultanlığı 2015.

CEHLÂN, Adûn b. Nasır, el-Fikru’s-Siyasi ‘inde’l-İbâdiyye, Cem’iyyetu’t-Turâs, Cezayir 1990/1410.

CEM’İYYETU’T-TURÂS, Devriyetu’l-Hayât (Sayı: 08), Matbaatu’l-‘Arabiyye, el-Karâre – Ğardaye – Cezayir 2004.

CEVZİYYE, Cemâluddîn Ebi'l-Ferac Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut-Lübnan 1986.

----------, el-Mevzû'ât, (Thk. Abdurrahmân Muhammed Osman), Mektebetu's-Selefiyye, Medine 1969.

----------, el-'İlelu'l-Mutenâhiyye fi Ehâdîsi'l-Vâhiye, (Thk. Halil el-Mîs), Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut 1403.

CİYTÂLÎ, Ebû Tahir İsmail, Kavâidu'l-İslâm, (Thk. Beşir b. Musa el-Hac), el-Matbaatu'l-Ğerdâye, Cezayir 1998.

ÇAKAN, İsmail Lütfü,. Hadis Edebiyatı, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 2008.

----------, "Dirâyetu'l-Hadis", DİA, IX, TDVY, Ankara 1994

----------, Hadis usulü, MÜİFAV Yayınları, 18. Baskı, İstanbul 2009.

----------, Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis), MÜİFAV Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2010.

----------, "Câbir b. Zeyd", DİA, VI, TDVY, Ankara 1992.

ÇELEBİ, İlyas, "Sıfât", DİA, XXXVII, TDVY, Ankara 2009.

CUSTERS, Martin H., Bibliyografya el-İbâdiyye, (Trc. Muhaymid Umâdî ve Hatice Kerir), Vizâretu'l-Evkâf li Şu'uni'd-Dinîyye, 'Umân Sultanlığı, 2012.

DÂREKUTNÎ, Abdullâh b. Abdurrahmân Ebû Muhammed, el-'İlelu'l-Vâride fi Ehâdîsi'n-Nebeviyye, (Thk. Mahfuzurrahman es-Selefiyye), Dâru Taybe, Riyad 1985.

----------, Ru'yetullâh, (Thk. İbrahim Muhammed Ali ve Ahmed Fahri er-Rufâî), Mektebetu'l-Menâr, Ürdün 1411.

----------, ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn, (Thk. Abdurrahmân Muhammed el-Kaşkarî) Mecelletu'l-Câmi'atu'l-İslâmîyye, Medine 1403.

DOĞANAY, Süleyman, Hadis Rivâyetinde Ravî Tasarrufları ve Doğurduğu Problemler, İSAM, İstanbul 2009.

DÂRİMÎ, Abdullâh b. Abdurrahmân Ebû Muhammed ed-Dârimî, Sünen, (Thk. Fevâz Ahmed Zemrelî ve Halid es-Seb'u) Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1407.

----------, er-Red 'ala'l-Cehmîyye, (Thk. Bedir b. Abdullâh), Dâru b. Esir, 2. Baskı, Kuveyt 1995.

DEMİRCİ, Kadir, İbaziye ve Hadis, Yayınevi, Ankara 2012.

DEMİREL, Harun Reşit, "Adâlet Kavramı ve Şîa'da Sahâbenin Adâleti Meselesi", Mütefekkir (Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi) c. 2, s. 41 76, sayı: 3, Haziran 2015.

----------,"Bazı Fiten, Melâhim ve Siyasi Hadislerin Gaybi Haberler Açısından Değerlendirilmesi", Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 3, s. 121, yıl: 2000.

DERCÎNÎ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Said, Tabakâtu'l-Meşâyih bi'l-Mağrib, (Thk. İbrahim Tallay), Matbaatu'l-Ba's, Kasantine/Cezâyir, ty.

DERDERÎ, et-Tahir Muhammed, "er-Rebî' b. Habîb fi'l-Basra," Nedvetun min A'lâminâ el-Hâmise, s. 170-171, 'Umân Sultanlığı, 1992.

DIMAŞKÎ, Tahir el-Cezâiri, Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser, (Thk. Abdulfettah Ebû Ğudde), Metbuatu'l-İslâmîyye, Haleb 1995.

DİB, Kur'ân-ı Kerim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 20. Baskı, yy, 2010.

DULÂBÎ, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed, el-Kunâ ve'l-Esmâ, (Thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Dâru İbn Hazm, Beyrut/Lübnan 2000.

EBÎ 'AVÂNE, Yakub b. İshak, Müsned, Dâru'l-Ma'rife, yy, ty.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Aş'as es-Sicistânî, Risâletu Ebî Dâvud İlâ Ehli Mekke ve Ğayrihim fi Vasfi Sünenih, (Thk. Muhammed es-Sabbâğ), Dâru'l-Arabîyye, Beyrut ty.

----------, Sünen, Dâru'l-Kitâbi'l Arabî, Beyrut ty.

EBÛ GUDDE, Abdulfettâh, Mevzu Hadisler, (Çev. Enbiya Yıldırım), İnsan Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2015.

EBÛ HANİFE, el-Fıhku'l-Ekber, Mektebetu'l-Furkan, Arap Emirlikleri 1999.

----------, Müsnedu'l-İmâm Ebî Hanife (Rivâyetu Nu'aym), (Thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî), Mektebetu'l-Kevser, Riyad 1415.

EBÛ NU'AYM, Amed b. Abdullâh el-İsfehânî, Hilyetu'l-Evliyâ, Dâru Kitâbi'l-Arabî, 4. Baskı, Beyrut 1405.

EBÛ SİTTE, Ebû Abdullâh Muhammed b. Amr, Haşiyetu't-Tertîb 'Alâ'l-Câmii's-Sahîh, (Thk. İbrahim Muhammed Talay), Matâbiu Dâri'l-Ba's, Cezâyir 1995, I.

EBÛ ZEHRA, Muhammed, Tarihu'l-Mezâhibi'l-İslâmîyye, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire ty.

EBU'L-FAZL, İyâz b. Musa b. İyâz es-Sebtî, el-İlmâ' İlâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ', (Thk. es-Seyyid Ahmed Sakr) Dâru't-Turâs, Kahira 1970.

----------, Şerhu Sahîhi Müslim, (Thk. Yahyâ İsmail), Dâru'l-Vefâ, Mısır 1998, II.

EFENDİOĞLU, Mehmet, "Suhâr b. Abbâs", DİA, XXXVII, TDVY, Ankara 2009.

----------, "Tedvîn", DİA, XXXX, TDVY, Ankara 2011.

ELBÂNÎ, Muhammed Nasruddin, Silsiletu Ehâdisi'd-Da'îfe ve'l-Mevzû'a ve Eseruha's-Seyyi' fi'l-Ümmeti, Dâru'l-Me'ârif, Riyad 1992.

EMİN, Ahmed, Fecru'l-İslâm, Muesseetu Hindâvî, Kahire, 2012.

ENDELUSÎ, Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih, el-'İkdu'l-Ferîd, (Thk. Abdulmecid er-Rahinî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1404/1983.

ERDOĞAN, Mehmet, "Mesh", DİA, XXIX, TDVY, Anakara 2004.

ERDEMCİ, Cemalettin, "İbn Sallâm el-İbâdî ve İtikadi Görüşleri", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, YYÜSBE), Van 1996.

ERTÜRK, Yahya, Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime ve Kuzey Afrika İbâziliğin'de Hameletu'l-İlm'in Etkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DÜSBE), Diyarbakır 2014.

ERUL, Bünyamin, "Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslubu (III) Rebî' b. Habîb (175-180) ve Rivâyet-Dirâyet Açısından el-Câmi'î," AÜİFD, XLIV (2003), s. 27-68, Sayı: 2.

----------, "Hicrî ikinci Asırda Rivâyet Üslûbu (I)", AÜİFD, XLIII (2002), s. 21-76, sayı: 1.

----------, "Hicrî ikinci Asırda Rivâyet Üslûbu (II)", AÜİFD, XLIII (2002), s. 57-90, sayı: 2.

----------, "Rebî' b. Habîb", DİA, XXXIV, TDVY, Ankara 2007.

----------, Hadis Tetkikleri Eleştirel bir Yaklaşım, Otto Yayınları, Ankara 2016.

EŞ'ARÎ, Ebû'l-Hasan, Mekâlâtu'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfâtu'l-Musallîn, (Tsh. Halmut Riter), Dar Feranz Ştayz, Fizbaden/Almanya 1980.

----------, el-İbâne 'an Usûli'd-Diyâne, (Thk. Favkiyye Huseyn Mahmud), Dâru'l-Ensâr, Kahire 1397.

EZDÎ, Ma'mer b. Ebî Amr Raşid, el-Câmi', (Thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî), el-Mektebu'l-İslâmî Beyrut 1403.

FAYDA, Mustafa "Adnân", DİA, I, TDVY, İstanbul 1988.

----------, "Kahtân", DİA, XXI, TDVY, Ankara 2001.

FERÂHİDÎ, er-Rebî' b. Habîb b. 'Amr el-Ezdî el-Basrî, el-Câmiu's-Sahîh Müsnedu'l-İmam er-Rebî' b. Habîb, (Trt. Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim el-Vârcelânî). Dâru'l-Feth, Beyrut, ty.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.

----------, "Abdullâh b. İbâd", DİA, I, TDVY, Ankara 1988.

----------, "Hâricîler", DİA, XVI, TDVY, Ankara 1997.

----------, "İbâziyye", DİA, XIX, TDVY, Ankara 1999.

FİRYÂBÎ, Ebûbekir Cafer b. Muhammed, Kitâbu'l-Kader, (Thk. Abdullâh b. Hamd el-Mansur), Edvâu's-Selef, Suud 1997.

GAZEFÎ, Said Abdurrahmân Musa, "Eser", DİA, XI, TDVY, Ankara 1995.

GÖRMEZ, Mehmet, "Ulûmü'l-Hadîs", DİA, XXXXII, TDVY, Ankara 2012.

GÜLER, Zekeriya, "Mustefîz", DİA, XXXII, TDVY, Ankara 2006.

HALÎFÂT, 'İvaz Muhammed, el-Usûlu't-Târihîyye li'l-Firkati'l-İbâdiyye, Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 3. Baskı, 'Umân Sultanlığı 1994.

----------, Neş'etu Hareketi'l-İbâdiyye, Dâru'l-Hikme, 2. Baskı, London 2013.

HALİLÎ, Ahmed b. Hemed, el-Hakku'd-Dâmiğ, Mektebetu Maskat, 4. Baskı, 'Umân Sultanlığı 2012.

----------, Beyân ve Reddu Şübhetin Havle Müsnedi'r-Rebî', (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye).

----------, Mevkifu'l-İbâdiyye 'An Osman ve Ali ve Mesâile Uhrâ, (el-Mektebetu'ş-Şamile el-İbâdiyye).

HARRÛSÎ, Said b. Halef, Min Cevâbâti İmâm Câbir b. Zeyd, (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye).

HATİBOĞLU, İbrahim, "Müsned", DİA, XXXII, TDVY, Ankara 2006.

----------, "Mu'cem", DİA, XXXI, TDVY, Ankara 2005.

----------, "Musannef", DİA, XXXI, TDVY, Ankara 2006.

HATİBOĞLU, Mehmed Said, Hilâfetin Kureyşliliği, Otto Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2012.

HATTÂBÎ, Ebû Süleyman Hamed b. Muhammed, Me'âlimu's-Sunen, Matbaatu'l-İlmîyye, Haleb 1932.

HEYET, Mevsû'atu A'lâmi'l-Ulemâi ve'l-Udebâi'l-'Arab ve'l-Müslimîn, Dâru'l-Cîl, Beyrut 2004.

HEYET, Mu'cemu Mustalehâti'l-İbâdiyye, Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dîniyye, 2. Baskı, 'Umân Sultanlığı 2012.

HEYSEMÎ, Nureddin Ali b. Ebî Bekir Mec'meu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412.

HİNDÎ, Alâuddin Ali b. Hisam, Kenzu'l-Umâl fi Süneni'l-Ekvâl ve'l-Efâl, (Thk. Bekrî Hayyânî), Müessesetu'r-risâle, 5. Baskı, yy 1981.

HİSÂMUDDİN, Muhammed, "el-İmâmu'r-Rebî' ve Mekanetuhu'l-Fıkhîyye", Nedvetun Min Alâminâ el-Hamise, 'Umân Sultanlığı 1992.

HORASÂNÎ, Bişr b. Ğânim, Müdevvenetu İbn Ğânim, Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dîniyye, 'Umân Sultanlığı 2011.

HUMEYYİD, Sa'd b. Abdillâh, "Aksâmu'l-Hadîs fi Müsnedi'r-Rebî' b. Habîb el-İbâdî", Mecelletu Kulliyeti Usûli'd-Dîn ve'd-Da've, sayı: 27, s. 1625, Asyut/Mısır 2009.

----------, "Müsnedu'r-Rebî' b. Habîb", Mecelletu Câmi'ati Ummu'l-Kurâ, sayı: 47/2009, s. 459-499.

----------, "Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime el-İbâdî Beyne'l-Cehâleti ve'l-İmâme", el-Mecelletu'l-İlmîyye li Kulliyyeti Usûli'd-Dîn ve'd-Da've, yy, 2008-2009. s. 4539-4606.

IRÂKÎ, Zeynuddin Abdurrahmân, et-Takyîd ve'l-İzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh, (Thk. Abdurrahmân Muhammed Osman), Mektebetu's-Selefiyye, Medine, 1969.

ITIR, Nureddin Muhammed, Menhecu'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadis, Dâru'l-Fikr, Suriye 1997.

İBN ABDİLBER, Ebû Amr Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemrî, el-Kurtûbî, el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1992.

----------, el-İstizkâr, (Thk. Muhammed Ata), Dâru'l-Ulumu'l-İlmiyye, Beyrut 2000.

----------, Câmi'u Beyâni'l-'İlm ve Fazlihî, (Thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Zehirî), Dâru'l-İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan 1994.

İBN ARRÂK, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, Tenzihu'ş-Şeri'ati'l-Merfû'a 'Ani'l-Ahâdîsi'ş-Şenî'ati'l-Mevdû'a, (Thk. Abdullatif Abdulvehâb), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, yy, ty, I.

İBN BATTA, Ubeydullâh b. Muhammde, el-Ukberî, el-İbânetu'l-Kubrâ, (Thk. Heyet), Dâru'r-Râye, Riyad 1994.

İBN BATTÂL, Ebû'l-Hasan, Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, (Ebû Temim Yasir b. İbrahim), Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 2003.

İBN BEREKE, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed el-Behlevî, Kitâbu'l-Câmî', Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 'Umân Sultanlığı 1998.

İBN CÂRÛD, Süleyman b. Dâvûd, Müsned, (Muhammed b. Abdulmuhsin), Dâru Hicre, yy, 1999.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebûbekir el-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1409.

İBN ESÎR, Ebu's-Saâdât Mecdüddîn el-Mübârek el-Cezerî, en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eser, (Thk. Tahir Ahmed ve Mahmud Muhammed), el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut 1979.

İBN HACER, Ahmed b. Ali b. Hacer, Lisânu'l-Mizân, Müessesetu'l-İlm, 3. Baskı, Beyrut 1986.

----------, Nuhbetu'l-Fiker fi Mustalehi Ehli'l-Eser, Dâru İhyâi Turasi'l-Arabî, Beyrut ty.

----------, el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1412.

----------, Fethu'l-Bârî (Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379.

----------, Nüzhetu'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker, (Thk. Abdullâh b. Dayfullâh), Matba'atu Sefîr, Riyad 1422.

----------, Takrîbu’t-Tehzîb, (Thk. Muhammed Avâme), Dâru’n-Nâşir, Suriye 1986.

----------, Teğlîku’t-Ta’lîk Alâ Sahîhi’l-Buhârî, (Thk. Said Abdurrahmân Musa el-Kazkî), el-Mektebetu’l-İslâmi, Buyrut 1405.

----------, Tehzîbu’t-Tehzîb, Meclisu Dâireti’l-Me’ârif en-Nizâmîyye, Hayderâbâd ty.

İBN HANBEL, Ahmed, Müsned, (Thk. Şuayb Arnavut), Müessesetu’r-Risâle, yy, 2001.

----------, el-‘İlel ve Ma’rifetu’r-Ricâl, (Thk. Vasiyullâh b. Muhammed), el-Mektebetu’l-İslamî, Beyrut 1988.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibbân el-Bustî, el-Mecruhîn Mine’l-Muhaddisîne Ve’d-Du’afâi Ve’l-Metrûkîn, (Thk. Muhmud İbrahim Zayid), Dâru’l-Va’i, Haleb 1396.

----------, es-Sikât, (Thk. Seyyid Şerefuddin Ahmed), Dâru’l-Fikr, yy, 1975.

----------, Sahîh, (Thk. Şuayb Arnavut), Müessesetu’r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut 1993.

İBN HUZEYME, Ebû Bekir Muhammed b. İshak, Kitâbu’t-Tevhîd, (Thk. Abdulaziz b. İbrahim), Mektebetu’r-Rüşd, 5. Baskı, Riyad 1994.

----------, Sahih, (Thk. Mustafa Azamî), el-Mektebetu’l-İslamî, Beyrut, ty.

İBN KAYYİM, Muhammed b. Ebî Bekir Şemsuddin, Zâdu’l-Me’âd Fi Hedyi Hayri’l-‘İbâd, Müessesetu’r-Risâle, 27. Baskı, Beyrut ty.

İBN KESÎR, Ebû’l-Fedâ İsmail, el-Bidâye Ve’n-Nihâye (Thk. Ali Şîrî) Dâru İhyâi Turâsi’l-Arab, yy, 1988.

İBN MA’ÎN, Ebû Zekeriyya Yahya, Tarihu İbni Ma’în (Rivâyetu’t-Devrî), (Thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf), Merkezu Bahsi’l-İlmî ve Turâsi’l-İlmî, Mekke 1979.

İBN MÂCE, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezid, Sünen, (Thk. Şuayp Arnavut), Dâru’r-Risâle el-‘Alemiyye, yy, 2009.

İBN MANZÛR, Lisânu’l-Arab, Dâru’l-Me’ârif, Kahire ty.

İBN NÜCEYM, Zeynuddîn el-Hanefî, el-Bahru’r-Râik Şerhu Kenzi’d-Dekâik, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, ty, I.

İBN SA'D, Muhammed b. Munî' Ebû Abdillâh el-Basrî ez-Zührî, et-Tabakâtu'l-Kubrâ, Dâr Sâdır, Beyrut ty.

İBN SELÂM, Levvâb el-Mezâtî el-İbâdî, Bed'u'l-İslâm ve Şerâiu'd-Dîn, (Thk. Salim B. Yakub), (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye).

İBN ŞAHİN, Ebû Hafs Ömer b. Şahin, Tarihu Esmâi's-Sikât ,(Thk. Subhi es-Samirâî), Dâru's-Selefiyye, Kuveyt 1984.

İBN TEYMİYYE, Ahmed b. Abdulhalim el-Harrânî, el-Hasene ve's-Seyyie, (Thk. Muhammed Cemil Ğazi), Matbaatu'l-Medenî, Kahira ty.

İBNU'L-ESÎR, Mecduddin Ebû Saadât, eş-Şâfî fi Şerhi Müsnedi'ş-Şâfiî, (Thk. Ahmed b. Süleyman Ebî Temim), Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 2005.

İBNU'S-SALÂH, Osman b. Abdirrahman, Ma'rifetu Envâ'i Ulûmi'l-Hadis (Mukaddimetu İbnu's-Salâh), (Thk. Nureddin Itır), Dâru'l-Fikir, Suriye 1986.

İBRÎ, Ali b. Hilal b. Muhammed, "el-İmâmu'r-Rebî fi'l-'Umân", Nedvetun min Alâminâ el-Hâmise, 'Umân Sultanlığı 1992.

İRFAN, Abdulhamid, "Cebriyye", DİA, VII, TDVY, Ankara 1993.

İSFEHÂNÎ, Ebû Nu'aym Amed b. Abdillâh, Hilyetu'l-Evliyâ, Dâru Kitâbi'l-Arabî, 4 Baskı, Beyrut 1405.

İŞBÎLÎ, Muhammed b. Abdillâh Ebubekir b. Arabî, el-Mesâlik fi Şerhi'l-Muvatta', Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, yy, 2007.

KADI, Abdulcebbâr b. Ahmed, Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, (Thk. Abdulkerim Osman), Mektebetu Vehbe, 3. Baskı, Kahire 1992.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Sünen", DİA, XXXVIII, TDVY, Ankara 2010.

----------, "Câmî", DİA, VII, TDVY, Ankara 1993.

----------, "Müslim b. Hacac", DİA, , XXXII, TDVY, Ankara 2006.

KANNÛBÎ, Said b. Mabrûk, er-Rebî' b. Habîb Mekânetuhu ve Musneduh, Mektebetu'd-Dâmirî, 'Umân Sultanlığı 1995.

----------, Şerhu Ğâyetu'l-Murâd, (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyy).

KARATAŞ, Mustafa, "Hadis Sayım Metodlarının Hadislerin Sayısına Etkisi", İLAM Araştırma Degisi, c. III. s. 51-68, sayı: 2, (Temmuz- Aralık 1998).

KÂSÂNÎ, Alâuddîn, Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi'ş-Şerâi', Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1982.

KEŞÂR, Hâcc b. 'Adûn, el-Lum'atu'l-Mudî'e fi Tarihi'l-İbâdiyye, el-Mektebetu'd-Dâmirî, 'Umân Sultanlığı, 1990.

KAYSERÂNÎ, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Tahir, Tezkiratu'l-Huffâz, (Thk. Hamdi Abdulmecid, Dâru's-Sâmii, Riyad 1994.

KAZVÎNÎ, Ömer b. Alî b. Ömer, Meşîhatu'l-Kazvînî, (Thk. Amir Hasan Sabri), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, yy 2005.

KELÂBÂZÎ, Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn, el-Hidâye ve'l-İrşâd, (Thk. Abdullâh el-Leysî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407.

KELEŞ, Ahmet, Hadislerin Kur'an'a Arzı, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

----------, "Apokaliptik Hadis Edebiyatı ve Problemleri", İstem, sayı: 7, s. 37-54, yıl: 2004.

KETTÂNÎ, Muhammed b. Ca'fer, er-Risâle el-Mustatrafe, (Thk. Muhammed el-Muntasar ez-Zemzemî), Dâru'l-Beşâir el-İslâmîyye, 4. Baskı, Beyrut, ty.

KILIÇER, M. Esad, "Ehl-i Re'y", DİA, X, TDVY, Ankara 1994.

KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.

----------, İslâm Düşüncesinde Sünnet, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.

KİDMÎ, Ebî Said, el-Mu'teber, (Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye).

KİNDÎ, Muhammed b. İbrahim, Beyânu'ş-Şer', Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 'Umân Sultanlığı 1984.

KOÇYİĞİT, Talat, Hadis Terimleri Sözlğü, Rehber Yayınları, Ankara 1992.

----------, Hadis Tarihi, TDVY, Ankara 2009.

KOCA, Ferhat, "Mutlak", DİA, XXXI, TDVY, Ankara 2006.

KÖKTAŞ, Yavuz, "Kaderîyye ve Mürcîe İle İlgili Rivâyetlerin Değerlendirilmesi," Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD), 2003, sayı: 1/2, s. 113-143.

KUŞEYRÎ, Müslim b. el-Haccâc, el-Kunâ ve'l-Esmâ, (Thk. Abdurrahmân Muhammed Ahmed el-Kaşarî), İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmiyye, Medine 1984.

KUŞEYRÎ, Müslim b. el-Haccâc, el-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtsar, (Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki), Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ty.

KUTLUER, İlhan, "İlim", DİA, XX, TDVY, Ankara 2000.

KÜÇÜK, Raşid, "İsnâd", DİA, XXIII, TDVY, Ankara 2001.

LEWİCKİ, Tadeusz, Dirasâtu Şimâl İfrikiyye, (Trc. Ahmed Bumzeku), Müessesetu Tavalt es-Sekafiyye, yy, 2005.

LEKNEVÎ, Ebu'l-Hasanât, er-Raf' ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Tadîl, (Thk. Ebu'l-Fettâh Ebû Ğudde), Mektebetu'l-Matbuât el-İslamiyye, Haleb 1407.

MA'MER, Ali Yahya, el-İbâdiyye Beyne'l-Firaki'l-İslâmiyye, Mektebetu'd-Dâmir, 3. Baskı, 'Umân Sultanlığı 2014.

----------, el-İbâdiyye fi Mevkibi't-Tarih, Mektebetu Vehbe, Kahire/Mısır 1964.

----------, el-İbâdiyye Mezhebun İslâmiyyûn Mu'tedilun, (el-Mektebet'ş-Şâmile el-İbâdiyy).

MAKDİSÎ, Abdullâh b. Ahmed b. Kudâme, el-Muğnî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1405.

MALİKÎ, Muhammed b. Abdilah Ebûbekir b. Arabî, el-Kabs fi Şerhi Muvatta', (Thk. Muhammed Abdullâh Velid Kerim), Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, yy 1992.

MÂTURÎDÎ, Muhammed b. Muhamed, et-Tevhîd, (Thk. Fethullâh Halif), Dâru'l-Câmiâti'l-Mısriyye, İskenderiyye ty.

MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan, el-Havi'l-Kebîr, Dâru'l-Fikr Beyrut ty.

MECMA' el-Luğati'l-Arabîyye, el-Mu'cemu'l-Vasît, Mektebetu'ş-Şurûk ed-Duveliyye, 4. Baskı, Mısır 2005.

MECMÛ'ATU Bâhisîn, Mu'cemu A'lâmu'l-İbâdiyye (Kısmu'l-Meşrik), (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyy).

MEDENÎ, Mâlik b. Enes b. Mâlik b. 'Âmir, Muvatta', (Tsh. Muhammed Fuad Abdulbaki) Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arab, Beyrut 1985.

MEYDÂNÎ, Abdulğanî el-Ğanimî ed-Dımaşkî, el-Lubâb fi Şerhi'l-Kitâb, (Thk. Mahmud Emin en-Navâvî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, yy, ty.

MİZZÎ, Yusuf b. Zeki Abdurrahmân Ebû'l-Haccâc, Tehzîbu'l-Kemâl, (Thk. Beşâr 'Avâd Marûf), Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1980.

MUBÂREKFÛRÎ, Ebu'l-Alâ Muhammed b. Abdirrahman, Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi'i't-Tirmizî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ty, III.

MULEYKÎ, Muhammed b. Süleyman el-Mutahharî, Fethu'l-Muğîs fi 'Ulûmi'l-Hadîs, (Thk. Ahmed Hamû Karûm) (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye) 1998.

MÜNÂVÎ, Zeynuddin Abdurrauf, Feyzu'l-Kadîr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

----------, et-Teysîr bi Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh, Mektebetu İmam Şafi'î, Riyad 1988.

----------, el-Yevâkît ve'd-Dürer fi Şerhi Nuhbeti'l-Fiker, (Thk. el-Murtada el-Zeyn Ahmed), Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1999.

----------, eş-Şerhu'l-Muhtasar li Nuhbeti'l-Fiker, el-Mektebetu'ş-Şâmile, Mısır 2011.

NÂMÎ, 'Amr Halife, Dirâsât 'Ani'l-İbâdiyye, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Baskı, Tunus 2012.

NEFÛSÎ, Ebû Hafs 'Amrûs, Usûlu'd-Deynûne es-Sâfiyye, (Thk. Hâc Ahmed b. Hamû), Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 'Umân Sultanlığı 1999.

NESÂÎ, Ahmed b. Şuayb, Sünen, Mektebetu Matbu'âtu'l-İslâmî, 2. Baskı, Haleb 1986, V.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyya Muhyiddin, el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim, Dâru İhyâi't-Turâs'il- Arabî, Beyrut 1392.

NİSÂBURÎ Ebû Abdillâh el-Hâkim, , Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadis, (Thk. es-Seyyid Mu'zam), Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut 1997.

----------, el-Mustedrak 'Ala's-Sahîhayn, (Thk. Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut 1990.

NUVEYHİD, Adil, Mu'cemu A'lâmi'l-Cezâir, Müessesetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, Beyrut/Lübnan 1980.

ÖZ, Mustafa, "Şîa", DİA, XXXIX, TDVY, Ankara 2010.

ÖZAFŞAR, Mehmet Emin, İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arkaplanı, Otto Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2015.

----------, "Rivâyet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Câmius's-Sahîhi'i", AÜİFD, 1999, cilt: 39, s. 343.

----------, "Sahih Hadis Kavramı Üzerine Bir çözümleme", İslâmî Araştırmalar Dergisi, 2006, cilt: 19, 107-170, sayı: 1.

ÖZCAN, Azmi, "Hilâfet", DİA, TDVY, Ankara 1998.

ÖZKUYUMCU, Nadir, "Rüstemîler", DİA, XXXV, TDVY, Ankara 2008.

ÖZPINAR, Ömer, Hadis Edebiyatının Oluşumu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.

PAÇACI, Mehmet, "Hadiste Apokaliptisizim veya Fiten Edebiyatı", İslâmiyât I (1998), s. 35-53, sayı: 1.

POLAT, Salahattin, Hadis Araştırmaları, İnsan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2011.

----------, "Mürsel", DİA, XXXII, TDVY, Ankara 2006.

----------, "Garîb", DİA, XIII, TDVY, Ankara 1996.

----------, "Ferd", DİA, XII, TDVY, Ankara 1995.

----------, "Şâhid", DİA, XXXVIII, TDVY, Ankara 2010.

----------, "Mütâbaat", DİA, XXXII, TDVY, Ankara 2006.

RÂMHÜRMÜZÎ, Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdirrahman b. Halâd, el-Muhaddisu'l Fâsıl Beyne'r-Râvi vel'-Vâ'î, (Thk. Muhammed 'Acâc el-Hatib), Dâru'l-Fikr, 3. Baskı, Beyrut 1404.

RÂŞİDÎ, Mübarek b. Abdillâh b. Hamid, el-İmâm Ebû 'Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme ve Fıkhuhu, Metâbi'u'l-Vefâ, 'Umân Sultanlığı 1996.

RÂZÎ, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim, el-Cerh ve't-Ta'dîl, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1952.

RUSTÂKÎ, Hamis b. Said eş-Şaksî, Menhecu't-Talibîn ve Belâğu'r-Rağibîn, (Thk. Salim b. Muhammed el-Harisî), Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 2. Baskı, 'Umân Sultanlığı 1993.

SA'İDÎ, Bedr b. Hamis b. Raşid, Vaslu Merâsîli İmâm Câbir b. Zeyd fi Müsnedi'l-İmâm er-Rebî' b. Habîb, Vizâretul-Evkâf ve Şu'unu'd-Dîniyye, 'Umân Sultanlığı 2005.

SA'DÎ, Mehnâ b. Raşid b. Hamed, Hareketu't-Te'lif 'İnde'l-'Umâniyyîn fi'l-Kûrûni'l-Hicriyyeti's-Selâseti'l-Ûlâ, el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbadiyye, 'Umân Sultanlığı 2004.

SAHÂRÎ, Ebu'l-Munzir Selmete b. Müslim el-Avtebî, el-Ensâb, (Thk. Muhammed İhsan en-Nas), 4. Baskı, yy, 2006.

SAHÂVÎ, Şemsuddin, Fethu'l-Muğîs, (Thk. Ali Hüsyn Ali), Mektebetu's-Sünne, Mısır 2003.

SAKRÎ, Nasır b. Matar b. Said, el-İbâdiyye fi Meydâni'l-Hakk, (el-Mektebetu'ş-Şamile el-İbâdiyye).

SALİH, Subhi İbrahim, Ulûmu'l-Hadis ve Mustalehahu, Dâru'l-İlim, 15. Baskı, Beyrut 1984.

SÂLİMÎ, Nureddin, Behcetu'l-Envâr, (el-Maktebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyy).

----------, el-Lum'atu'l-Mardiyye min Eşi'ati'l-İbâdiyye, Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmîyye, 'Umân Sultanlığı 1981.

----------, Meşâriku Envâri'l-Ukûl, Dâru'l-Ciyel, Beyrut/Lübnan 1989.

----------, Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh Müsnedu'l-İmâm er-Rebî' b. Habîb el- Ferâhidî, Matbaatu'l-Ezhâr el-Bâruniyye, Mısır 1326.

----------, Tuhfetu'l-'Ayân Bi Sireti Ehli 'Umân, (Tsh. Ebû İshak İtfeyyiş), Matbaatu'ş-Şebâb, Kahire 1350.

SAN'ÂNÎ, İbrahim Muhammed b. İsmail İbnu'l-Emîr, Tavdîhu'l-Efkâr Li Me'âni'l-Asâr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut 1997.

----------, Subulu's-Selâm, Mektebetu Mustafa 1960, 4. Baskı, yy, ty.

SÂTİ', el-Burhân, Mevkifu'l-İbâdiyye Min Ali ve Nehrevân, (el-Mektebetu'ş-Şamile el-İbâdiyye).

SEMİNÎ, Abdulaziz b. İbrahim, Me'âlimu'd-Dîn, Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmî, 'Umân Sultanlığı 1987.

SEZGİN, M. Fuad, Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, Otto Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2012.

----------, Tarihu't-Turâsi'l-Arab, Vizâretu't-Talimi'i-l-Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmîyye, yy, 1991.

SİNANOĞLU, Mustafa, "İmân", DİA, XXII, TDVY, Ankara 2000.

SİYÂBÎ, Salim b. Hamûd, el-'Urâ el-Vesîka Şerhu Keşfi'l-Hakika Limen Cehele't-Tarika, (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye).

----------, Esdeku'l-Menâhic Fi Temyizi'l-İbâdiyye, (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye).

----------, İs'âfu'l-A'yân Fi Ensâbi Ehli 'Umân, Şebeketu'd-Dürre el-İslâmiyye, yy, ty.

SÖNMEZ, Mehmet Ali, "es-Sikat", DİA, XXXVII, TDVY, Ankara 2009.

SÖYLEMEZ, Mehmet Mahfuz, "Cezayir Metodoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Muhammed Babaammî İle "İbâdî ve İbâdîlerle ilgili Meseleler" Başlıklı Söyleşi", e-Makâlât Mezhep Araştırmaları, VII/2 (Güz 2014), s. 129-148.

SUYÛTÎ, Abdurrahmân b. Ebibekir, Tedrîbu'r-Râvi Fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî, (Thk. Abdulvehâb Abdullatif), Mektebetu'r-Riyâd, Riyâd, ty.

----------, Fethu'l-Kebîr, (Thk. Yusuf en-Nebhânî), Dâru'l-Fikir, Beyrut, 2003.

ŞAFİÎ, Muhammed b. İdris, er-Risâle,(Thk. Ahmed Muhammed şakîr), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, yy, ty.

----------, Müsnedu'l-İmâm eş-Şafi'î, Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut/Lübnan 1951.

----------, el-Um, Dâru'l-Me'rife, Beyrut 1393.

ŞEHÂTEH, Abdullâh Mahmud, el-İmâm Câbir b. Zeyd ve Mevâkifuhû el-Fıkhiyye, Dâr Ğarib, Kahire 2000.

ŞEHREZURÎ, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman, 'Ulûmu'l-Hadis, Mektebetu'l-Farâbî 1984.

ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed b. Abdulkerim, el-Milel Ve'n-Nihal, (Thk. Muhammed Seyyid Geylanî), Dâru'l-Marife, Beyrut 1404.

ŞEMMÂHÎ, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Said, Siyeru'ş-Şemmâhî, el-Metbaatu'l-Bârûniyye, Kahire/Mısır 1301.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, el-Fevâidu'l-Mecmû'a Fi'l-Ehâdîs'i-Mevzû'a, (Thk. Abdurrahmân Yahyâ el-Muallimî), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1407.

----------, İrşâdu'l-Fuhûl İlâ Tahkîki'l-Hakki Min İlmi'l-Usûl, (Thk. Ahmed Azve İnâye), Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyye, Dımaşk 1999.

ŞERİFÎ, Mustafa b. Muhammed, Muhâdarât Fi Tarihi't-Teşrîi'l-İslâmî, Ma'hedu'l-Hayat, yy, 2012.

----------, Muhâdarât ve Durûs Fi Usûli'd-Dîn, (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye).

ŞEYBÂNÎ, Ahmed b. Amr b. Dehhâk, Sünne, (Thk. M. Nasuriddin el-Elbânî, el-Mektebetu'l-İslâmi, Beyrut 1400.

ŞEYBANİ, Sultan b. Mubârek Hamed, 'Amr en-Nâmî Mesiretu 'Atâin Fi Derbi'l-Hayr, (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye).

ŞEYBÂNÎ, Tarık Sâsî, el-İbâdiyye Usûluhâ Ve A'lâmuhâ, Matbaatu'l-Meârîfi'l-Cedide, Ribat/Meğrib 2014.

ŞİRBÎNÎ, Muhammed Hatib, Muğni'l-Muhtâc İlâ Me'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Muhtâc, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.

TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed, el-Mu'cemu'l-Evsat, Dâru'l-Haremeyn, (Thk. Tarık b. İvadullâh el-Huseyni), Kahire 1415.

----------, el-Mu'cemu'l-Kebîr, Mektebetu İbn Teymiyye, 2. Baskı, Kahira ty.

TABERÎ, Muhammed b. Cerîr Ebû Ca'fer, Tarihu'l-Umem Ve'l-Mulûk, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1407.

TAHHÂN, Mahmud, Mustalehu'l-Hadîs, Mektebetu'l-Me'ârif, yy, ty.

TAYÂLİSÎ, Süleyman b. Davud, Musned, (Muhammed b. Abdulmuhsin), Dâru Hicra, Mısır 1999.

TEBĞÛRÎN, b. Davud b. İsa, Usûlu'd-Dîn, (Thk. Venis Amir), (el-Maktebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyy).

TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa, 'İlel, (Thk. Subhi Sâmiâî), Mektebetu'n-Nahda el-Arabîyye, Beyrut 1409.

----------, el-Câmi'u'l-Kebîr-Sünenu't-Tirmizî, (Thk. Beşşar Avvâd Marûf), Dâru'l-Ğarbu'l-İslâmî, Beyrut 1998.

TİVÂCNÎ, Mehnâ b. Ömer, "Hayatun Min Ecli's-Sünne", Nedve Min 'Alâminâ el-Hâmise, s. 187-189, 'Umân Sultanlığı 1996.

UĞUR, Muctebâ, "Edâ", DİA, X, TDVY, Ankara 1994.

'ULYÂN, Muhammed Abdulfettah, Neş'etu Hareketi'-İbâdiyye Fi'l-Basra, Dâru'l-Hidâye, yy, 1994.

UZUNDAĞ, Mehmet Sait, "Bir Muhaddis Olarak İbnü'l-Mulakkın ve et-Tavzîh Adlı Şerhinde İman Konusuna Yaklaşımı", Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015/1, VI, s. 65-87, sayı: 11.

ÜZÜM, İlyas, "Mu'tezile", DİA, XXXI, TDVY, Ankara 2006.

----------, "Mücessime", DİA, XXXI, TDVY, Ankara 2006.

VÂRCELÂNÎ, Ebû Yakub Yusuf b. İbrahim, et-Tertîb Fi's-Sahîh'i Min Hadisi'r-Rasûl, Mektebetu Maskat, 'Umân Sultanlığı 2003.

----------, ed-Delîl ve'l-Burhân (Thk. Salim b. Hamed el-Harisî), Vizâretu't-Turâsi'l-Kavmîyye, 'Umân Sulatanlığı 1983.

----------, el-'Adl ve'l-İnsâf, Vizâretu'l-Evkâf ve Şuûnu'd-Dînîyye, 'Umân Sultanlığı 2011.

----------, Kitâbu'l-Esmâ, (el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyy).

VİLKİNSON, J., Neş'etu'l-İslâm Fi 'Umân, (Trc. Hasan Uzzât), el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye.

YANMIŞ, Kadriye, "İslam Mezheplerinde Tekfir ve İbadiyye'nin Tekfir Anlayışının Mukayesesi", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DÜSBE, Diyarbakır 2015).

YAVUZ, Yusuf Şevki, "Kader", DİA, XXIV, TDVY, Ankara 2001.

----------, "Müşebbihe", DİA, XXXII, TDVY, Ankara 2006.

----------, "Ehl-i Bid'at", DİA, X, TDVY, Ankara 1994.

----------, "Halku'l-Kur'ân", DİA, XV, TDVY, Ankara 1997.

YEHMEDÎ, Bedr b. Hilâl b. Hamûd, el-Edille Fi Dahni Mâ Nusibe İla'l-Ebâdiyye, el-Mektebetu'ş-Şâmile el-İbâdiyye.

YE'REBÎ' Sultan b. Seyf b. Mehnâ, Fikhu'l-İmâm Rebî' b. Habîb Min Hilâli Kutûbi'l-Asâr İlâ Karni's-Sâdis el-Hicrî, Vizâretu'l-Evkâf ve Şu'ûni'd-Dîniyye, 'Umân Sultanlığı 2005.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abbasiler" DİA, XI, TDVY, Ankara 1995.

----------, "Abdullâh b. Zübeyr b. Avvâm", DİA, I, TDVY, Ankara 1988.

----------, "Berberiler", DİA, V, TDVY, Ankara 1992.

YILDIZ, Harun, Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi, Araştırma Yayınları, Ankara 2010.

YİĞİT, İsmail, "Emevîler", DİA, XI, TDVY, Ankara 1995.

YURDAGÜR, Metin, "Haşviyye", DİA, XVI, TDVY, Ankara 1997.

YÜCEL, Ahmet, "Silsiletu'z-Zeheb", DİA, XXXVII, TDVY, Ankara 2009.

----------, "İhbar", DİA, XXI, TDVY, Ankara 2000.

----------, Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi, MÜİFAV İstanbul 2014.

YÜCESOY, Hayrettin, "Mihne", DİA, XXX, TDVY, Ankara 2005.

ZEHEBÎ, el-Kâşif Fi Ma'rifetî Men Lehu Rivâyetun Fi Kutubi's-Sitte, Dâru'l-Kıble li Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde 1992/1413.

----------, el-Muktenâ Fi Serdi'l-Kunâ, (Thk. Muhammed Salih Abdulaziz), İhyâu't-Turâsi'l-İslâmî el-Câmiatu'l-İslâmîyye, Medine 1408.

----------, Mizânu'l-İ'tidâl Fi Nakdi'r-Ricâl, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut/Lübnan ty.

----------, Siyeru A'lâmu'n-Nubelâ, Müessesetu'r-Risâle, 9. Baskı, Beyrut 1993.

----------, Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm, (Thk. Ömer Abdusselam), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Lübnan/Beyrut 1987.

----------, Tezkiretu'l-Huffâz, (Thk. Zekeriyya Umeyrât), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrut/Lübnan 1998.

ZERKEŞÎ, Bedruddin Ebû Abdillâh, et-Tezkira Fi Ehâdîsi'l-Muştehira, (Thk. Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut 1986.

----------, en-Nuket 'Alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh, (Thk. Zeynulabidin b. Muhammed) Edvâu's-Selef, Riyad 1998.

----------, et-Tezkira Fî Ahâdîsi'l-Müştehira, (Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beytut 1986.

ZİRİKLÎ, Hayruddin b. Mahmud b. Ahmed, el-A'lâm, Dâru'l-İlim li'l-Melâyin, 15. Baskı, Beyrut 2002.

el-mektebetuş-şâmile el-ibâdiyye (isdâru's-sâni)

www.ibadiyah.com

www.dd-sunnah.net

www.islaamsun.com

www.ahlalhdeeth.com

www.tourath.org

www.aldura.net

EKLER

EKLER

TABLOLAR:

1. Rebi’ *Müsned*’inin Ma’mer b. Râşid’in *Câmi*’i ile mukayese edilmesiyle ilgili tablo.
2. Rebi’ *Müsned*’inin Mâlik’in *Muvatta*’ı ile mukayese edilmesiyle ilgili tablo.
3. Rebi’ *Müsned*’inin Ahmed b. Hanbel *Müsned*’i ile mukayese edilmesiyle ilgili tablo.
4. Rebi’ *Müsned*’inin Buhârî’nin *Sahîh*’i ile mukayese edilmesiyle ilgili tablo.
5. Rebi’ *Müsned*’inin Müslim’in *Sahîh*’i ile mukayese edilmesiyle ilgili tablo.

RESİMLER:

1. Rebî’in *Müsned*’ine ait el yazma.
2. Rebî’in ‘Umân Sultanlığında bulunan kabrine ait bir resim.

REBÎ'İN MÜSNEDİ		REBÎ' MÜSNED'İNİN MA'MER B. RAŞİD'İN CÂMİ'İ İLE METİN AÇISINDAN MUKAYESE EDİLMESİ			
		CİLT VE SAYFA	SENED (SAHABE)	METİN	
SIRA:	HADİS NO:			LAFIZ	MANA
1.	25	11/403	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı - ziyade
2.	46	11/329-330	Farklı	Benzer	Yakın anlam
3.	51	11/213	Farklı	Benzer	Aynı
4.	52	11/212	Farklı	Aynı	Aynı
5.	67	10/450	Aynı	Aynı	Aynı
6.	74	10/404	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı
7.	264	11/167	Aynı	Aynı	Aynı
8.	270	11/166	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
9.	346	11/131	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
10.	347	11/94	Farklı	Aynı	Aynı
11.	349	11/96	Farklı	Benzer	Aynı
12.	350	11/107	Aynı	Aynı	Aynı
13.	358	11/92	Farklı	Benzer	Aynı
14.	363	10/447	Aynı	Aynı	Aynı
15.	367	10/419	Aynı	Aynı	Aynı
16.	383	10/425	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı- ziyade
17.	384	11/66	Aynı	Aynı	Aynı
18.	455	11/347	Farklı	Benzer	Yakın anlam
19.	489	11/378	Aynı	Aynı	Aynı
20.	495	11/18	Farklı	Aynı	Aynı

21.	499	11/413	Farklı	Aynı	Aynı
22.	501	10/444	Aynı	Aynı	Aynı
23.	502	10/441	Aynı	Aynı	Aynı
24.	503	10/441	Aynı	Aynı	Aynı
25.	567	10/440	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı - ziyade
26.	641	11/147	Aynı	Benzer	Aynı
27.	650	11/197	Aynı	Benzer	Aynı
28.	683	11/7	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
29.	684	11/6	Farklı	Aynı- eksik	Aynı- eksik
30.	697	11/168	Aynı	Aynı	Aynı
31.	698	11/169	Aynı	Aynı	Aynı
32.	708	11/139	Farklı	Benzer	Aynı
33.	710	11/188	Aynı	Aynı	Aynı
34.	717	11/166	Aynı	Aynı	Aynı
35.	720	11/26	Farklı	Aynı	Aynı
36.	723	10/397	Farklı	Aynı	Aynı
37.	733	10/411	Aynı	Aynı	Aynı
38.	734	10/392	Farklı	Benzer	Yakın anlam
39.	736	11/289	Farklı	Aynı	Aynı
40.	738	11/261	Farklı	Aynı	Aynı
41.	739	11/261	Farklı	Aynı –takti	Aynı
TOPLAM: 41					

REBÎ'İN MÜSNEDİ		REBÎ' MÜSNED'İN MALİK'İN MUVATTA'I İLE METİN AÇISINDAN MUKAYESE EDİLMESİ			
SIRA NO:	HADİS NO:	KİTÂB VE BÂB NO:	SENED (SAHABE)	METİN	
				LAFIZ	MANA
1.	2	Kur'ân 4	Aynı	Aynı	Aynı
2.	5	Kur'ân 4	Farklı	Aynı	Aynı
3.	8	Kur'ân 6	Aynı	Aynı	Aynı
4.	9	Kur'ân 6	Aynı	Aynı	Aynı
5.	10	Kur'ân 4	Aynı	Aynı	Aynı
6.	12	Cihad 2	Farklı	Aynı –eksik	Aynı-eksik
7.	14	Kur'ân 4	Aynı	Aynı	Aynı
8.	25	Kader 2	Farklı	Aynı	Aynı
9.	26	Kader 2	Aynı	Aynı	Aynı
10.	31	Selam 3	Farklı	Aynı	Aynı
11.	36	Kur'ân 4	Aynı	Aynı	Aynı
12.	37	Kelâm 3	Aynı	Aynı	Aynı
13.	43	Tahâret 6	Aynı	Aynı	Aynı
14.	47	İsti'zân 11	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
15.	48	Şa'r 5	Farklı	Aynı	Aynı
16.	50	Rüya 1	Aynı	Aynı	Aynı
17.	51	Rüya 1	Aynı	Aynı	Aynı
18.	52	Rüya 1	Farklı	Aynı	Aynı
19.	54	Sıfetu'n-Nebi 2	Aynı	Aynı	Aynı

20.	55	Kasru's-Salât 25	Aynı	Aynı	Aynı
21.	64	İsti'zân 6	Aynı	Aynı	Aynı
22.	65	Kelâm 1	Farklı	Aynı –eksik	Aynı – eksik
23.	67	Şa'r 5	Aynı	Aynı	Aynı
24.	68	Şa'r 5	Aynı	Aynı	Aynı
25.	69	Şa'r 5	Aynı	Aynı	Aynı
26.	70	Cenaiz 16	Aynı	Aynı	Aynı
27.	71	Kader 1	Farklı	Aynı	Aynı
28.	75	İsti'zân 11	Aynı	Benzer	Aynı
29.	76	İsti'zân 6	Aynı	Aynı	Aynı
30.	78	Kıble 2	Farklı	Benzer	Aynı
31.	79	Kıble 1	Aynı	Aynı	Aynı
32.	82	Tahâret 1	Aynı	Benzer	Aynı
33.	86	Tahâret 32	Aynı	Aynı –eksik	Aynı- eksik
34.	87	Tahâret 2	Aynı	Aynı	Aynı
35.	98	Kasru's-Salât 18	Farklı	Aynı	Aynı
36.	99	Tahâret 6	Aynı	Aynı	Aynı
37.	101	Tahâret 6	Aynı	Aynı	Aynı
38.	102	Tahâret 13	Farklı	Bezer	Yakın anlam
39.	103	Tahâret 13	Aynı	Aynı	Aynı
40.	110	Kur'ân 8	Aynı	Aynı	Aynı

41.	113	Tahâret 4	Farklı	Kısmen benzer	Yakın anlam
42.	114	Tahâret 5	Aynı	Benzer	Aynı
43.	116	Tahâret 15	Aynı	Aynı	Aynı
44.	120	Tahâret 2	Farklı	Aynı	Aynı
45.	130	Kasru's-Salât 25	Aynı	Aynı	Aynı
46.	136	Tahâret 21	Aynı	Benzer	Aynı
47.	143	Tahâret 17	Aynı	Aynı	Aynı
48.	145	Tahâret 19	Aynı	Aynı	Aynı
49.	150	Tahâret 4	Aynı	Aynı	Aynı
50.	152	Tahâret 30	Aynı	Aynı	Aynı
51.	154	Tahâret 6	Farklı	Benzer	Yakın anlam
52.	166	Tahâret 23	Aynı	Aynı	Aynı
53.	171	Tahâret 24	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı - ziyade
54.	175	Salât 1	Aynı	Aynı	Aynı – ziyade
55.	176	Salât 1	Aynı	Aynı	Aynı
56.	177	Salât 2	Farklı	Aynı	Aynı
57.	178	Vukûtu's-Salât 1	Aynı	Aynı	Aynı
58.	179	Vukûtu's-Salât 7	Aynı	Aynı	Aynı
59.	180	Vukûtu's-Salât 1	Aynı	Aynı	Aynı
60.	181	Vukûtu's-Salât 1	Aynı	Aynı	Aynı
61.	182	Salâtu'l-Cemâa 1	Aynı	Aynı	Aynı

62.	183	Kur'ân 10	Aynı	Aynı	Aynı
63.	185	Salâtu'l-Cemâa 8	Aynı	Aynı	Aynı
64.	186	Kasru's-Salât 2	Aynı	Aynı	Aynı
65.	187	Kasru's-Salât 2	Aynı	Aynı	Aynı
66.	193	Salâtu'l-Havf 1	Farklı	Aynı- eksik	Aynı – eksik
67.	194	Salâtu'-l-kusuf 1	Aynı	Aynı –ziyade	Aynı – ziyade
68.	195	Salâtu'-l-kusuf 1	Aynı	Aynı –eksik	Aynı
69.	196	Kasru's-Salât 8	Aynı	Aynı	Aynı
70.	197	Salâtu'l-Cemâa 9	Farklı	Aynı-ziyade	Aynı-ziyade
71.	198	Kasru's-Salât 23	Farklı	Aynı	Aynı
72.	199	Salâtu'l-Leyl 2	Aynı	Aynı	Aynı
73.	200	Kasru's-Salât 7	Aynı	Aynı	Aynı
74.	201	Kasru's-Salât 18	Farklı	Aynı	Aynı
75.	202	Kasru's-Salât 9	Aynı	Aynı	Aynı
76.	204	Salât fi Ramadân 1	Aynı	Aynı	Aynı
77.	205	Salâtu'l-Leyl 2	Aynı	Aynı	Aynı
78.	207	Kıble 4	Aynı	Aynı	Aynı
79.	211	Kasru's-Salât 24	Aynı	Aynı	Aynı
80.	215	Salâtu'l-Cemâa 1	Farklı	Aynı	Aynı
81.	217	Salât 1	Farklı	Aynı	Aynı

82.	219	Salâtu’l-Cemâa 3	Aynı	Aynı	Aynı
83.	221	Tahâret 32	Aynı	Aynı –ziyade	Aynı – ziyade
84.	222	Salât 9	Aynı	Ayn-ziyade	Aynı - ziyade
85.	224	Salât 9	Aynı	Aynı	Aynı
86.	227	Salât 6	Farklı	Aynı	Aynı
87.	228	Salât 5	Aynı	Aynı	Aynı
88.	229	Salât 5	Aynı	Aynı	Aynı
89.	231	Salât 6	Aynı	Aynı	Aynı
90.	232	Salât 11	Aynı	Aynı	Aynı
91.	233	Kur’ân 7	Aynı	Aynı	Aynı
92.	235	Salâtu’l-Cemâa 6	Farklı	Aynı	Aynı
93.	236	Salâtu’l-Cemâa 7	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
94.	237	Salâtu’l-Cemâa 7	Aynı	Benzer	Aynı
95.	240	Salâtu’l-Cemâa 5	Aynı	Aynı	Yaklaşık aynı
96.	241	Kasru’s-Salât 10	Farklı	Aynı	Aynı
97.	243	Kasru’s-Salât 10	Aynı	Aynı	Aynı
98.	244	Salâtu’l-Leyl 1	Aynı	Aynı	Aynı
99.	245	Kasru’s-Salât 11	Aynı	Aynı	Aynı
100.	246	Sehv 1	Farklı	Aynı	Aynı
101.	247	Salât 1	Aynı	Aynı	Aynı

102.	248	Salât 15	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
103.	250	Salâtu'l-Leyl 1	Aynı	Aynı	Aynı
104.	251	Kasru's-Salât 1	Aynı	Aynı-eksik	Aynı
105.	252	Kasru's-Salât 1	Aynı	Aynı-ziyade	Aynı – ziyade
106.	253	Hacc 65	Aynı	Aynı	Aynı
107.	254	Kıble 5	Farklı	Aynı	Aynı
108.	264	Kasru's-Salât 24	Aynı	Aynı	Aynı
109.	265	İtikâf 1	Aynı	Aynı	Aynı
110.	266	Salâtu'l-Cemâa 9	Aynı	Aynı	Aynı
111.	267	Salâtu'l-Cemâa 9	Farklı	Aynı	Aynı
112.	269	Salât 18	Aynı	Aynı	Aynı
113.	270	Sıfatu'n-Nebi 4	Aynı	Aynı	Aynı
114.	271	Libâs 8	Aynı	Aynı	Aynı
115.	272	Libâs 5	Aynı	Aynı	Aynı
116.	274	İsti'zân 3	Aynı	Aynı	Aynı
117.	275	Libâs 5	Farklı	Aynı	Aynı
118.	276	İsti'zân 3	Aynı	Aynı	Aynı
119.	277	Libâs 1	Aynı	Aynı	Aynı
120.	279	Cuma 7	Aynı	Benzer	Yakın anlam
121.	280	Cum'a 7	Aynı	Aynı	Aynı
122.	281	Cum'a 1	Farklı	Aynı	Aynı

123.	283	Cum'a 1	Aynı	Aynı	Aynı
124.	284	Cum'a 9	Aynı	Aynı	Aynı
125.	286	Kasru's-Salât 23	Aynı	Aynı	Aynı
126.	287	Salâtu'l-Leyl 1	Aynı	Aynı	Aynı
127.	288	Kasru's-Salât 18	Aynı	Aynı	Aynı
128.	289	Kasru's-Salât 24	Aynı	Aynı	Aynı
129.	290	Kasru's-Salât 18	Aynı	Aynı	Aynı
130.	292	Salât 1	Aynı	Aynı	Aynı
131.	304	Vukûtu's-Salât 5	Farklı	Aynı	Aynı
132.	305	Siyâm 7	Aynı	Aynı	Aynı
133.	306	Siyâm 7	Aynı	Aynı	Aynı
134.	309	Siyâm 11	Aynı	Aynı	Aynı
135.	310	Siyâm 11	Aynı	Benzer	Aynı
136.	313	Siyâm 22	Aynı	Aynı	Aynı
137.	314	Hacc 43	Farklı	Aynı	Aynı
138.	315	Siyâm 4	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı- ziyade
139.	316	Siyâm 9	Aynı	Aynı	Aynı
140.	318	Siyâm 5	Aynı	Aynı	Aynı
141.	319	Salât 3	Farklı	Benzer	Yakın anlam
142.	321	İtikâf 6	Aynı	Aynı	Aynı
143.	322	İtikâf 6	Aynı	Aynı	Aynı
144.	323	Siyâm 1	Farklı	Aynı	Aynı
145.	325	İdeyn 2	Aynı	Aynı	Aynı

146.	326	Siyâm 13	Farklı	Aynı	Aynı
147.	328	Siyâm 22	Aynı	Aynı	Aynı
148.	330	Siyâm 22	Aynı	Aynı	Aynı
149.	331	Zekât 19	Farklı	Aynı	Aynı
150.	332	Zekât 1	Farklı	Aynı	Aynı
151.	333	Zekât 28	Farklı	Aynı	Aynı
152.	334	Ukûl 18	Farklı	Aynı	Aynı
153.	339	Zekât 23	Aynı	Aynı	Aynı
154.	341	Zekât 18	Farklı	Aynı	Aynı
155.	345	Sadaka 2	Farklı	Aynı	Aynı
156.	347	Sıfetu'n-Nebi 5	Farklı	Aynı	Aynı
157.	349	Sıfetu'n-Nebi 5	Aynı	Aynı	Aynı
158.	350	Cihâd 19	Aynı	Aynı	Aynı
159.	353	Sadaka 1	Aynı	Aynı	Aynı
160.	355	Sıfetu'n-Nebi 10	Aynı	Aynı	Aynı
161.	357	Sadaka 2	Aynı	Aynı	Aynı
162.	359	Sıfetu'n-Nebi 10	Farklı	Aynı	Aynı
163.	360	Sıfetu'n-Nebi 10	Aynı	Aynı	Aynı
164.	363	Nikâh 21	Aynı	Aynı	Aynı
165.	364	Akdiye 25	Aynı	Aynı	Aynı
166.	367	Sıfetu'n-Nebi 6	Aynı	Aynı	Aynı
167.	369	Sıfetu'n-Nebi 6	Aynı	Aynı	Aynı
168.	374	Sıfetu'n-Nebi 7	Aynı	Aynı	Aynı
169.	375	Sıfetu'n-Nebi 9	Farklı	Aynı	Aynı

170.	378	Tahâret 5	Aynı	Aynı	Aynı
171.	383	Sıfetu'n-Nebi 9	Aynı	Aynı	Aynı
172.	384	Sıfetu'n-Nebi 7	Farklı	Aynı	Aynı
173.	385	İsti'zân 4	Aynı	Aynı	Aynı
174.	387	Sayd 4	Farklı	Aynı	Aynı
175.	388	Nikâh 18	Aynı	Aynı	Aynı
176.	390	Sayd 6	Aynı	Aynı	Aynı
177.	392	Hacc 8	Aynı	Aynı	Aynı
178.	397	el-Câmi' 3	Aynı	Aynı	Aynı
179.	399	Hacc 9	Farklı	Aynı	Aynı
180.	400	Hacc 81	Farklı	Aynı	Aynı
181.	401	Hacc 9	Farklı	Aynı	Aynı
182.	402	Hacc 13	Farklı	Aynı	Aynı
183.	405	Hacc 2	Aynı	Aynı	Aynı
184.	407	Hacc 28	Farklı	Aynı	Aynı
185.	408	Hacc 81	Aynı	Aynı	Aynı
186.	410	Hacc 33	Aynı	Aynı	Aynı
187.	411	Hacc 63	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı- ziyade
188.	413	Hacc 41	Aynı	Aynı –eksik	Aynı – eksik
189.	415	Hacc 41	Aynı	Aynı	Aynı
190.	416	Hacc 42	Aynı	Aynı	Aynı
191.	420	Hacc 43	Farklı	Aynı	Aynı
192.	421	Hacc 65	Aynı	Aynı	Aynı

193.	423	Hacc 57	Aynı	Aynı	Aynı
194.	424	Hacc 65	Aynı	Aynı	Aynı
195.	425	Hacc 81	Aynı	Aynı	Aynı
196.	426	Hacc 72	Farklı	Aynı	Aynı
197.	427	Hacc 15	Aynı	Aynı	Aynı
198.	428	Hacc 58	Aynı	Aynı	Aynı
199.	429	Hacc 45	Aynı	Aynı	Aynı
200.	430	Dahaya 5	Aynı	Aynı	Aynı
201.	431	Hacc 58	Aynı	Aynı	Aynı
202.	432	Hacc 78	Farklı	Aynı	Aynı
203.	433	Hacc 11	Faklı	Aynı	Aynı
204.	436	Hacc 25	Farklı	Aynı	Aynı
205.	437	Hacc 24	Farklı	Aynı	Aynı
206.	439	Hacc 75	Aynı	Benzer	Yakın anlam
207.	440	Hacc 74	Aynı	Aynı	Aynı
208.	441	Hacc 75	Aynı	Aynı	Aynı
209.	442	Hacc 1	Farklı	Aynı	Aynı
210.	443	Hacc 21	Aynı	Aynı	Aynı
211.	444	Hacc 60	Farklı	Aynı	Aynı
212.	445	Cihâd 1	Aynı	Aynı	Aynı
213.	447	el-Câmi' 2	Aynı	Aynı	Aynı
214.	449	Salâtu'l-Cemâa 2	Aynı	Aynı	Aynı
215.	451	Cenâiz 12	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen

					aynı
216.	453	Cihâd 14	Aynı	Aynı	Aynı
217.	454	Cihâd 1	Aynı	Aynı	Aynı
218.	456	Cihâd 1	Aynı	Aynı	Aynı
219.	457	Cihâd 14	Farklı	Aynı	Aynı
220.	460	Cihâd 18	Aynı	Aynı	Aynı
221.	461	Cihâd 19	Farklı	Aynı	Aynı
222.	462	Zekât 26	Farklı	Aynı	Aynı
223.	463	Cihâd 1	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
224.	467	Cihâd 10	Aynı	Aynı	Aynı
225.	468	Cihâd 19	Aynı	Aynı	Aynı
226.	470	Cihâd 13	Aynı	Aynı	Aynı
227.	474	Cenâiz 2	Aynı	Aynı	Aynı
228.	475	Cenâiz 1	Aynı	Aynı	Aynı
229.	480	Cenâiz 16	Aynı	Aynı	Aynı
230.	483	Cenâiz 12	Aynı	Aynı	Aynı
231.	484	Cenâiz 16	Farklı	Aynı	Aynı
232.	486	Cenâiz 16	Farklı	Aynı	Aynı
233.	489	Cenâiz 16	Aynı	Aynı	Aynı
234.	491	Kur'ân 8	Aynı	Aynı	Aynı
235.	493	Cenâiz 16	Aynı	Aynı	Aynı
236.	494	Cenâiz 16	Aynı	Aynı	Aynı
237.	496	İstiskâ 2	Aynı	Aynı	Aynı

238.	499	Kur'ân 8	Farklı	Aynı	Aynı
239.	501	Kur'ân 8	Aynı	Aynı	Aynı
240.	502	Kur'ân 8	Aynı	Aynı	Aynı
241.	503	Kur'ân 8	Aynı	Aynı	Aynı
242.	505	Kasru's-Salât 22	Farklı	Benzer	Yaklaşık aynı
243.	506	Kur'ân 7	Aynı	Aynı	Aynı
244.	507	Kur'ân 7	Aynı	Aynı	Aynı
245.	508	Kur'ân 7	Farklı	Aynı	Aynı
246.	511	Nikâh 2	Aynı	Aynı	Aynı
247.	512	Nikâh 11	Farklı	Aynı	Aynı
248.	514	Nikâh 11	Farklı	Aynı	Aynı
249.	515	Nikâh 3	Farklı	Aynı	Aynı
250.	516	Nikâh 1	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
251.	517	Nikâh 8	Aynı	Aynı	Aynı
252.	518	Nikâh 8	Aynı	Aynı	Aynı
253.	519	Hacc 22	Aynı	Aynı	Aynı
254.	521	Nikâh 21	Aynı	Aynı	Aynı
255.	525	Rada 3	Aynı	Aynı	Aynı
256.	527	Talâk 34	Aynı	Aynı	Aynı
257.	529	Talâk 21	Aynı	Aynı	Aynı
258.	531	Kader 2	Farklı	Aynı	Aynı
259.	532	Talâk 23	Farklı	Aynı	Aynı
260.	535	Talâk 10	Aynı	Aynı	Aynı

261.	536	Talâk 35	Farklı	Aynı	Aynı
262.	537	Talâk 35	Aynı	Aynı	Aynı
263.	538	Talâk 35	Aynı	Aynı	Aynı
264.	539	Talâk 31	Farklı	Aynı	Aynı
265.	540	Talâk 30	Aynı	Aynı	Aynı
266.	543	Tahâret 27	Farklı	Aynı	Aynı
267.	546	Tahâret 28	Aynı	Aynı	Aynı
268.	552	Tahâret 29	Aynı	Aynı	Aynı
269.	557	Buyu’ 35	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
270.	560	Buyû’ 8	Farklı	Aynı	Aynı
271.	561	Buyû’ 45	Farklı	Aynı	Aynı
272.	564	Buyû’ 30	Farklı	Aynı	Aynı
273.	565	Kirau’l-Arz 1	Farklı	Aynı	Aynı
274.	566	Buyû’ 13	Aynı	Aynı	Aynı
275.	567	Kelâm 8	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı- ziyade
276.	576	Buyû’ 17	Aynı	Aynı	Aynı
277.	579	Buyû’ 12	Farklı	Aynı	Aynı
278.	580	Buyû’ 9	Farklı	Aynı	Aynı
279.	581	Buyû’ 43	Aynı	Aynı	Aynı
280.	586	Buyû’ 42	Aynı	Aynı	Aynı
281.	588	Akdiye 1	Farklı	Aynı	Aynı
282.	594	Akdiye 2	Farklı	Aynı	Aynı-
283.	595	Akdiye 33	Aynı	Benzer	Aynı

284.	597	Hudûd 1	Farklı	Aynı	Aynı
285.	598	Buyû' 40	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
286.	602	Akdiye 37	Aynı	Benzer	Aynı
287.	605	Akdiye 19	Aynı	Aynı	Aynı
288.	606	Talâk 13	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
289.	607	Hudûd 1	Aynı	Aynı	Aynı
290.	608	Talâk 13	Farklı	Aynı	Aynı
291.	609	Akdiye 21	Farklı	Aynı	Aynı
292.	611	Hudûd 7	Aynı	Aynı	Aynı
293.	613	Hudûd 3	Farklı	Aynı	Aynı
294.	616	Akdiye 38	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
295.	619	Zebaih 2	Farklı	Aynı	Aynı
296.	621	Dahâyâ 4	Aynı	Aynı	Aynı
297.	623	Akika 1	Farklı	Aynı	Aynı
298.	624	Eşribe 5	Aynı	Aynı	Aynı
299.	627	Eşribe 4	Farklı	Aynı	Aynı
300.	628	Eşribe 5	Aynı	Aynı	Aynı
301.	629	Eşribe 4	Aynı	Aynı	Aynı
302.	630	Eşribe 3	Farklı	Benzer	Aynı
303.	631	Eşribe 2	Farklı	Aynı- eksik	Aynı – eksik
304.	633	Buyû' 29	Aynı	Aynı	Aynı
305.	639	Şa'r 1	Aynı	Aynı	Aynı

306.	640	el-Câmi' 7	Aynı	Aynı	Aynı
307.	641	el-Câmi' 7	Aynı	Aynı	Aynı
308.	643	'Ayn 6	Farklı	Aynı	Aynı
309.	644	'Ayn 6	Aynı	Aynı	Aynı
310.	645	el-Câmi' 4	Aynı	Aynı	Aynı
311.	648	'Ayn 4	Aynı	Aynı	Aynı
312.	649	'Ayn 4	Farklı	Aynı	Aynı
313.	650	'Ayn 3	Aynı	Benzer	Aynı
314.	651	'Ayn 3	Aynı	Aynı	Aynı
315.	652	Şa'r 4	Aynı	Aynı	Aynı
316.	654	Nuzûr 9	Farklı	Aynı	Aynı
317.	655	Nuzûr 9	Aynı	Aynı	Aynı
318.	659	Nuzûr 1	Aynı	Aynı	Aynı
319.	660	Akdiye 8	Farklı	Aynı	Aynı
320.	665	Ukul 7	Aynı	Aynı	Aynı
321.	674	'Itık 2	Farklı	Benzer	Yakın anlam
322.	677	Vasiyet 1	Farklı	Aynı	Aynı
323.	678	Akdiye 41	Aynı	Aynı	Aynı
324.	679	Akdiye 37	Farklı	Aynı	Aynı
325.	680	Vasiyet 3	Aynı	Aynı	Aynı
326.	681	Sıfatu'n-Nebi 10	Farklı	Aynı	Aynı-ziyade
327.	682	Sıfatu'n-Nebi 10	Farklı	Aynı	Aynı
328.	683	Sıfatu'n-Nebi 10	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı-

					ziyade
329.	686	İsti'zân 17	Farklı	Aynı	Aynı
330.	689	Akdiye 26	Aynı	Aynı –eksik	Aynı-eksik
331.	693	İsti'zân 6	Aynı	Benzer	Aynı
332.	694	Cihâd 13	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı-ziyade
333.	696	Husnu'l-Huluk 4	Aynı	Aynı	Aynı
334.	697	Husnu'l-Huluk 4	Aynı	Aynı	Aynı
335.	698	Husnu'l-Huluk 4	Aynı	Aynı	Aynı
336.	702	Cenâiz 16	Aynı	Aynı	Aynı
337.	708	Cenâiz 13	Farklı	Aynı	Aynı
TOPLAM: 337					

REBÎ'İN MÜSNEDİ	REBÎ' MÜSNED'İNİN AHMED B. HANBEL MÜSNED'İYLE METİN AÇISINDAN MUKAYESE EDİLMESİ				
	CİLT VE SAYFA		SENED (SAHABE)	METİN	
SIRA NO:	HADİS NO:			LAFIZ	MANA
1.	1	1/174	Farklı	Kısmen aynı-ziyade	Kısmen aynı
2.	2	55/103	Aynı	Aynı	Aynı
3.	5	13/93	Farklı	Aynı	Aynı
4.	6	49/96	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
5.	7	28/322	Farklı	Kısmen farklı	Kısmen farklı
6.	8	24/144	Aynı	Aynı	Aynı
7.	10	1/218	Aynı	Aynı	Aynı
8.	12	13/295	Farklı	Aynı	Aynı
9.	14	1/164	Aynı	Aynı	Aynı
10.	20	18/70	Aynı	Aynı	Aynı
11.	25	6/369	Farklı	Benzer	Aynı
12.	26	36/300	Aynı	Aynı	Aynı
13.	29	16/268	Farklı	Aynı	Aynı
14.	36	24/425	Aynı	Aynı	Aynı
15.	37	11/443	Aynı	Aynı	Aynı
16.	39	59/180	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı - ziyade
17.	41	36/343	Farklı	Kısmen aynı	Aynı - ziyade

18.	42	28/421	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı- ziyade
19.	43	17/245	Aynı	Aynı	Aynı
20.	44	12/338	Farklı	Kısmen aynı	Aynı – ziyade
21.	45	36/499	Aynı	Aynı	Aynı
22.	48	20/446	Farklı	Aynı	Aynı
23.	49	54/479	Farklı	Aynı	Aynı
24.	50	18/67	Aynı	Aynı	Aynı
25.	51	6/476	Farklı	Benzer	Yakın anlam
26.	52	49/183	Farklı	Aynı	Aynı
27.	54	13/204	Aynı	Benzer	Aynı
28.	56	1/190	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı- ziyade
29.	57	49/385	Aynı	Aynı	Aynı
30.	58	36/495	Aynı	Aynı	Aynı
31.	60	33/438	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
32.	62	36/488	Farklı	Aynı	Aynı
33.	64	20/182	Aynı	Aynı	Aynı
34.	65	13/83	Farklı	Aynı	Aynı
35.	67	16/371	Aynı	Aynı	Aynı
36.	68	15/463	Aynı	Aynı	Aynı
37.	69	48/129	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
38.	70	20/181	Aynı	Aynı	Aynı

39.	71	13/62	Farklı	Aynı	Aynı
40.	72	47/136	Farklı	Benzer	Yakın anlam
41.	73	33/295	Farklı	Aynı	Aynı
42.	74	20/32	Farklı	Benzer	Aynı
43.	75	13/423	Aynı	Aynı	Aynı
44.	76	23/358	Aynı	Aynı	Aynı
45.	77	51/344	Farklı	Aynı	Aynı - ziyade
46.	78	11/136	Aynı	Aynı	Aynı
47.	79	51/278	Aynı	Aynı	Aynı
48.	80	16/145	Aynı	Aynı	Aynı
49.	81	8/284	Farklı	Aynı	Aynı
50.	82	16/477	Aynı	Aynı	Aynı
51.	86	2/123	Aynı	Aynı	Aynı
52.	87	16/15	Aynı	Aynı	Aynı
53.	88	24/212	Farklı	Aynı	Aynı
54.	92	21/389	Farklı	Aynı	Aynı
55.	93	35/141	Farklı	Aynı	Aynı
56.	97	48/392	Farklı	Aynı	Aynı
57.	98	15/441	Farklı	Aynı	Aynı
58.	99	41/357	Farklı	Benzer – ziyade	Aynı – ziyade
59.	101	1/413	Aynı	Aynı	Aynı
60.	103	52/148	Aynı	Aynı	Aynı
61.	106	25/268	Farklı	Aynı-ziyade	Aynı – ziyade

62.	107	15/304	Farklı	Aynı	Aynı
63.	110	56/12	Aynı	Aynı	Aynı
64.	114	5/476	Aynı	Aynı	Aynı
65.	115	15/304	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
66.	116	59/261	Aynı	Aynı	Aynı
67.	118	36/285	Farklı	Benzer	Yakın anlam
68.	119	29/335	Farklı	Benzer	Yakın anlam
69.	129	46/263	Farklı	Aynı	Aynı
70.	130	16/41	Aynı	Aynı	Aynı
71.	131	8/410	Farklı	Farklı	Yakın anlam
72.	132	2/387	Farklı	Aynı	Aynı
73.	136	59/281	Farklı	Benzer	Aynı
74.	137	59/45	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
75.	139	54/147	Farklı	Benzer	Kısmen aynı
76.	141	58/47	Farklı	Aynı- eksik	Aynı
77.	142	57/151	Aynı	Aynı	Aynı
78.	145	11/466	Aynı	Aynı	Aynı
79.	147	58/315	Farklı	Benzer	Aynı
80.	153	22/406	Aynı	Aynı	Aynı
81.	154	22/406	Aynı	Aynı	Aynı
82.	157	11/105	Farklı	Aynı	Aynı
83.	159	49/300	Aynı	Aynı	Aynı
84.	161	18/500	Farklı	Aynı	Aynı

85.	162	16/268	Farklı	Aynı	Aynı
86.	163	5/162	Aynı	Aynı-ziyade	Aynı – ziyade
87.	166	55/306	Aynı	Aynı	Aynı
88.	167	15/499	Farklı	Aynı	Aynı
89.	168	47/114	Aynı	Benzer	Aynı
90.	170	39/487	Farklı	Aynı-ziyade	Aynı – ziyade
91.	171	39/472	Farklı	Benzer	Aynı
92.	172	38/347	Aynı	Aynı	Aynı
93.	173	7/138	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
94.	175	23/344	Aynı	Aynı	Aynı
95.	176	24/143	Aynı	Aynı	Aynı
96.	177	37/496	Farklı	Aynı	Aynı
97.	179	50/326	Farklı	Aynı	Aynı
98.	181	57/85	Aynı	Aynı	Aynı
99.	182	23/284	Aynı	Aynı	Aynı
100.	183	26/378	Aynı	Aynı	Aynı
101.	184	28/431	Farklı	Aynı	Aynı
102.	185	53/291	Aynı	Aynı	Aynı
103.	186	56/329	Aynı	Aynı	Aynı
104.	187	12/344	Aynı	Aynı	Aynı
105.	191	51/309	Aynı	Aynı	Aynı
106.	192	60/195	Farklı	Benzer	Kısmen aynı
107.	195	55/202	Aynı	Aynı	Aynı

108.	196	53/405	Aynı	Aynı	Aynı
109.	197	58/289	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı –ziyade
110.	199	55/298	Aynı	Aynı	Aynı
111.	200	12/104	Aynı	Aynı	Aynı
112.	201	49/257	Farklı	Aynı	Aynı
113.	202	27/50	Aynı	Aynı	Aynı
114.	203	5/227	Aynı	Aynı	Aynı
115.	204	55/297	Aynı	Aynı	Aynı
116.	205	52/410	Farklı	Aynı	Aynı
117.	207	13/104	Aynı	Aynı	Aynı
118.	209	37/27	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı- ziyade
119.	210	22/109	Aynı	Aynı	Aynı
120.	211	57/186	Aynı	Aynı	Aynı
121.	212	52/178	Farklı	Benzer	Aynı
122.	213	46/38	Farklı	Benzer	Aynı
123.	215	13/91	Farklı	Aynı	Aynı
124.	216	22/313	Aynı	Benzer	Aynı
125.	217	15/483	Farklı	Aynı	Aynı
126.	218	22/142	Aynı	Benzer	Benzer
127.	219	35/157	Farklı	Aynı	Aynı
128.	220	3/90	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı
129.	221	59/408	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı
130.	222	16/142	Farklı	Aynı	Aynı

131.	224	16/24	Aynı	Aynı	Aynı
132.	225	17/83	Aynı	Aynı	Aynı
133.	226	49/420	Aynı	Aynı	Aynı
134.	227	41/291	Farklı	Aynı	Aynı
135.	228	40/171	Aynı	Aynı	Aynı
136.	229	58/264	Aynı	Aynı	Aynı
137.	230	37/366	Farklı	Aynı	Aynı
138.	231	3/61	Aynı	Aynı	Aynı
139.	232	21/212	Aynı	Aynı	Aynı
140.	235	56/263	Aynı	Aynı	Aynı
141.	236	56/302	Aynı	Aynı-ziyade	Aynı – ziyade
142.	237	57/311	Aynı	Benzer	Aynı
143.	240	27/25	Aynı	Aynı	Aynı
144.	241	38/18	Farklı	Aynı	Aynı
145.	243	24/136	Aynı	Aynı	Aynı
146.	244	54/500	Aynı	Aynı	Aynı
147.	245	7/267	Aynı	Aynı	Aynı
148.	246	16/19	Farklı	Aynı	Aynı
149.	247	21/220	Aynı	Aynı	Aynı
150.	248	20/240	Farklı	Aynı-takti	Aynı- takti
151.	249	57/461	Farklı	Aynı- eksik	Aynı
152.	250	53/128	Aynı	Aynı	Aynı
153.	251	7/407	Aynı	Aynı	Aynı
154.	254	10/276	Farklı	Aynı	Aynı

155.	259	55/466	Aynı	Aynı	Aynı
156.	263	15/488	Aynı	Aynı	Aynı
157.	264	35/228	Aynı	Aynı	Aynı
158.	265	55/337	Aynı	Aynı	Aynı
159.	266	15/379	Aynı	Aynı	Aynı
160.	267	23/402	Farklı	Aynı	Aynı
161.	268	39/370	Farklı	Aynı	Aynı
162.	269	55/296	Aynı	Aynı	Aynı
163.	270	30/19	Aynı	Aynı	Aynı
164.	271	10/344	Aynı	Aynı	Aynı
165.	272	23/334	Aynı	Aynı	Aynı
166.	273	11/322	Aynı	Aynı	Aynı
167.	274	56/452	Aynı	Aynı	Aynı
168.	276	34/154	Farklı	Aynı	Aynı
169.	279	22/106	Aynı	Aynı	Aynı
170.	280	15/381	Aynı	Aynı	Aynı
171.	283	21/215	Aynı	Aynı	Aynı
172.	286	17/276	Aynı	Aynı	Aynı
173.	287	55/315	Aynı	Aynı	Aynı
174.	288	17/142	Aynı	Aynı	Aynı
175.	289	17/372	Aynı	Aynı	Aynı
176.	290	22/111	Aynı	Aynı	Aynı
177.	292	15/458	Aynı	Aynı	Aynı
178.	295	1/115	Farklı	Aynı	Aynı

179.	296	12/498	Farklı	Aynı - ziyade	Aynı
180.	305	7/342	Aynı	Aynı	Aynı
181.	306	35/421	Farklı	Aynı	Aynı
182.	309	52/348	Aynı	Aynı	Aynı
183.	311	46/332	Farklı	Aynı	Aynı
184.	313	54/103	Aynı	Aynı	Aynı
185.	314	58/247	Aynı	Benzer	Aynı
186.	315	16/122	Aynı	Aynı	Aynı
187.	316	23/3	Aynı	Aynı-ziyade	Aynı
188.	318	52/492	Aynı	Kısmen aynı	Kısmen
189.	319	11/437	Farklı	Benzer	Aynı
190.	320	46/343	Farklı	Aynı	Aynı
191.	321	49/340	Farklı	Aynı- eksik	Kısmen aynı
192.	323	30/434	Farklı	Benzer	Aynı
193.	325	1/292	Aynı	Aynı	Aynı
194.	326	22/236	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
195.	327	15/400	Aynı	Aynı	Aynı
196.	328	17/309	Aynı	Aynı	Aynı
197.	330	16/233	Aynı	Aynı	Aynı
198.	331	31/77	Farklı	Benzer	Aynı
199.	332	19/490	Farklı	Aynı- eksik	Aynı – eksik
200.	333	11/455	Farklı	Benzer	Yakın anlam
201.	334	16/450	Farklı	Aynı	Aynı

202.	343	3/174	Farklı	Benzer	Yakın anlam
203.	344	39/378	Farklı	Benzer	Yakın anlam
204.	345	11/496	Farklı	Aynı	Aynı
205.	347	59/455	Farklı	Aynı	Aynı
206.	349	17/442	Farklı	Yakın	Yakın anlam
207.	350	16/379	Aynı	Aynı	Aynı
208.	353	26/306	Aynı	Aynı	Aynı
209.	356	2/15	Farklı	Aynı – eksik	Aynı- eksik
210.	358	16/50	Aynı	Aynı	Aynı
211.	359	35/438	Farklı	Aynı	Aynı
212.	360	16/53	Aynı	Aynı	Aynı
213.	363	16/12	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
214.	364	16/57	Aynı	Aynı	Aynı
215.	366	16/11	Aynı	Benzer	Aynı
216.	367	16/239	Aynı	Aynı	Aynı
217.	369	19/145	Aynı	Aynı	Aynı
218.	370	53/191	Aynı	Benzer	Aynı
219.	371	15/371	Farklı	Aynı	Aynı
220.	374	24/387	Aynı	Aynı	Aynı
221.	375	50 /19	Farklı	Aynı	Aynı
222.	378	33/394	Aynı	Benzer	Aynı
223.	379	30/191	Aynı	Aynı	Aynı
224.	381	4/457	Aynı	Aynı – eksik	Aynı - eksik

225.	382	18/395	Farklı	Aynı	Aynı
226.	383	25/483	Aynı	Aynı	Aynı
227.	384	54/8	Farklı	Aynı	Aynı
228.	387	8/136	Farklı	Aynı	Aynı
229.	390	54/76	Aynı	Aynı	Aynı
230.	392	7/462	Aynı	Aynı	Aynı
231.	396	5/189	Farklı	Aynı-ziyade	Aynı – ziyade
232.	397	26/379	Aynı	Aynı	Aynı
233.	398	5/345	Farklı	Aynı-ziyade	Aynı- ziyade
234.	400	11/447	Farklı	Aynı	Aynı
235.	401	11/490	Aynı	Aynı	Aynı
236.	402	25/429	Aynı	Aynı	Aynı
237.	403	4/404	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
238.	404	4/404	Farklı	Benzer	Aynı
239.	405	51/343	Aynı	Benzer	Aynı
240.	406	11/148	Farklı	Benzer	Aynı
241.	407	13/401	Farklı	Aynı	Aynı
242.	408	27/306	Aynı	Aynı	Aynı
243.	409	13/404	Aynı	Aynı	Aynı
244.	410	54/177	Aynı	Aynı	Aynı
245.	411	52/225	Farklı	Aynı-ziyade	Aynı- ziyade
246.	412	2/110	Farklı	Benzer	Aynı
247.	415	30/348	Farklı	Aynı	Aynı

248.	421	47/303	Aynı	Aynı	Aynı
249.	423	47/396	Aynı	Aynı	Aynı
250.	424	51/330	Aynı	Aynı	Aynı
251.	425	13/406	Aynı	Aynı	Aynı
252.	426	52/88	Farklı	Aynı	Aynı
253.	428	57/300	Aynı	Aynı	Aynı
254.	429	22/118	Aynı	Aynı	Aynı
255.	430	30/25	Aynı	Aynı	Aynı
256.	432	39/232	Aynı	Aynı	Aynı
257.	433	4/29	Aynı	Aynı	Aynı
258.	435	14/169	Aynı	Aynı	Aynı
259.	436	36/27	Farklı	Aynı	Aynı
260.	437	32/423	Farklı	Benzer	Aynı
261.	438	55/292	Aynı	Aynı	Aynı
262.	439	56/306	Aynı	Benzer	Yakın anlam
263.	441	52/438	Aynı	Aynı	Aynı
264.	442	58/494	Aynı	Aynı	Aynı
265.	443	16/88	Aynı	Aynı	Aynı
266.	444	12/164	Farklı	Aynı	Aynı
267.	445	49/347	Aynı	Aynı	Aynı
268.	447	30/205	Farklı	Aynı	Aynı
269.	448	15/239	Farklı	Aynı	Aynı
270.	449	18/59	Aynı	Aynı	Aynı
271.	450	38/308	Farklı	Farklı	Yakın anlam

272.	452	20/258	Aynı	Aynı	Aynı
273.	453	51/442	Farklı	Benzer	Yakın anlam
274.	454	20/259	Aynı	Aynı	Aynı
275.	455	23/474	Farklı	Aynı	Aynı
276.	456	15/387	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı- ziyade
277.	457	17/327	Aynı	Aynı	Aynı
278.	458	30/91	Farklı	Benzer – ziyade	Aynı – ziyade
279.	459	51/441	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
280.	463	16/305	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı- ziyade
281.	464	19/170	Farklı	Aynı	Aynı
282.	465	10/88	Farklı	Aynı	Aynı
283.	466	23/203	Farklı	Aynı	Aynı
284.	468	25/351	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı- ziyade
285.	469	49/367	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı- - ziyade
286.	471	43/485	Farklı	Aynı- eksik	Aynı – eksik
287.	474	53/471	Aynı	Benzer	Aynı
288.	475	45/253	Aynı	Aynı	Aynı
289.	480	53/458	Aynı	Aynı	Aynı
290.	481	50/259	Farklı	Aynı –eksik	Aynı - eksik
291.	482	30/473	Farklı	Aynı	Aynı

292.	483	54/104	Aynı	Aynı	Aynı
293.	484	10/288	Farklı	Aynı	Aynı
294.	485	19/144	Aynı	Aynı	Aynı
295.	487	5/34	Farklı	Aynı	Aynı
296.	489	15/459	Aynı	Aynı	Aynı
297.	490	23/83	Farklı	Aynı	Aynı
298.	491	6/288	Aynı	Aynı	Aynı
299.	492	49/484	Aynı	Aynı	Aynı
300.	493	54/122	Aynı	Aynı	Aynı
301.	494	53/297	Aynı	Aynı-ziyade	Aynı – ziyade
302.	495	49/431	Aynı	Aynı	Aynı
303.	498	38/86	Farklı	Aynı	Aynı
304.	499	16/461	Farklı	Aynı	Aynı
305.	501	16/251	Aynı	Aynı	Aynı
306.	502	19/417	Aynı	Aynı	Aynı
307.	503	16/47	Aynı	Aynı	Aynı
308.	505	36/496	Aynı	Aynı	Aynı
309.	506	17/260	Aynı	Aynı	Aynı
310.	507	17/261	Aynı	Benzer	Yakın anlam
311.	508	41/248	Farklı	Aynı	Aynı
312.	511	4/442	Aynı	Aynı	Aynı
313.	514	10/150	Farklı	Aynı	Aynı
314.	515	50/48	Farklı	Aynı	Aynı
315.	516	20/297	Aynı	Aynı	Aynı

316.	517	21/242	Aynı	Aynı	Aynı
317.	518	32/270	Farklı	Aynı	Aynı
318.	519	2/11	Aynı	Aynı	Aynı
319.	520	5/264	Aynı	Aynı	Aynı
320.	521	27/55	Aynı	Aynı	Aynı
321.	523	52/391	Aynı	Benzer	Aynı
322.	524	55/305	Aynı	Aynı	Aynı
323.	525	58/427	Aynı	Aynı	Aynı
324.	527	24/497	Aynı	Aynı	Aynı
325.	529	11/451	Aynı	Aynı	Aynı
326.	530	15/140	Farklı	Aynı-ziyade	Aynı – ziyade
327.	531	15/481	Farklı	Aynı-ziyade	Aynı – ziyade
328.	532	59/299	Farklı	Aynı	Aynı
329.	534	34/313	Farklı	Aynı-ziyade	Aynı- ziyade
330.	535	55/303	Aynı	Aynı	Aynı
331.	536	56/331	Farklı	Aynı	Aynı
332.	540	58/86	Aynı	Benzer	Aynı
333.	546	58/123	Aynı	Aynı	Aynı
334.	558	25/500	Aynı	Aynı	Aynı
335.	559	19/389	Farklı	Aynı-ziyade	Aynı- ziyade
336.	560	10/148	Farklı	Aynı	Aynı
337.	561	11/456	Farklı	Aynı-ziyade	Aynı – ziyade
338.	562	22/461	Aynı	Kısmen aynı	Kısmen aynı

339.	564	14/316	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
340.	565	31/45	Farklı	Aynı	Aynı
341.	566	23/346	Aynı	Aynı	Aynı
342.	567	18/87	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı- ziyade
343.	572	10/124	Farklı	Aynı	Aynı
344.	574	20/420	Farklı	Aynı	Aynı
345.	575	24/337	Aynı	Aynı	Aynı
346.	576	1/168	Aynı	Aynı	Aynı
347.	580	10/168	Farklı	Aynı	Aynı
348.	582	11/259	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
349.	586	23/112	Aynı	Aynı	Aynı
350.	588	56/27	Farklı	Benzer	Aynı
351.	589	49/96	Aynı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
352.	590	15/375	Farklı	Aynı	Aynı
353.	594	36/467	Farklı	Aynı	Aynı
354.	595	40/25	Aynı	Benzer	Aynı
355.	597	36/465	Farklı	Aynı	Aynı
356.	598	12/50	Farklı	Aynı - ziyade	Aynı- ziyade
357.	599	53/72	Farklı	Benzer	Aynı
358.	605	21/299	Aynı	Aynı	Aynı
359.	606	50/49	Aynı	Aynı	Aynı
360.	607	10/120	Aynı	Aynı	Aynı
361.	608	11/464	Farklı	Aynı	Aynı

362.	609	54/326	Aynı	Aynı	Aynı
363.	612	13/469	Farklı	Benzer	Yakın anlam
364.	613	53/202	Farklı	Aynı	Aynı
365.	615	15/99	Farklı	Aynı	Aynı
366.	616	15/99	Farklı	Aynı	Aynı
367.	617	46/192	Farklı	Aynı – eksik	Aynı – eksik
368.	618	12/384	Farklı	Aynı	Aynı
369.	619	10/226	Farklı	Aynı	Aynı
370.	623	15/26	Farklı	Aynı	Aynı
371.	624	5/98	Farklı	Aynı	Aynı
372.	625	6/479	Aynı	Aynı	Aynı
373.	626	49/377	Aynı	Aynı	Aynı
374.	627	10/360	Farklı	Aynı	Aynı
375.	628	27/239	Aynı	Benzer	Aynı
376.	629	52/419	Aynı	Aynı	Aynı
377.	630	23/125	Aynı	Benzer	Aynı
378.	631	7/167	Farklı	Aynı	Aynı
379.	633	22/295	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
380.	634	10/260	Farklı	Aynı	Aynı
381.	635	9/16	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı- ziyade
382.	637	57/69	Farklı	Aynı	Aynı
383.	639	36/271	Aynı	Aynı	Aynı
384.	640	4/108	Aynı	Aynı	Aynı

385.	643	6/227	Farklı	Aynı	Aynı
386.	644	58/309	Farklı	Aynı	Aynı
387.	645	53/376	Aynı	Aynı	Aynı
388.	648	54/182	Aynı	Aynı	Aynı
389.	649	35/11	Farklı	Aynı	Aynı
390.	650	53/419	Aynı	Aynı	Aynı
391.	651	15/467	Aynı	Aynı	Aynı
392.	652	19/146	Aynı	Aynı	Aynı
393.	654	10/146	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı- ziyade
394.	655	1/251	Aynı	Aynı	Aynı
395.	657	8/169	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı- ziyade
396.	658	43/322	Farklı	Kısmen aynı	Aynı – ziyade
397.	659	4/447	Aynı	Aynı	Aynı
398.	660	48/348	Farklı	Aynı	Aynı
399.	661	10/212	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı –ziyade
400.	664	15/231	Farklı	Aynı-eksik	Aynı- eksik
401.	665	15/449	Aynı	Aynı	Aynı
402.	667	38/172	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı - ziyade
403.	669	1/13	Aynı	Aynı	Aynı
404.	670	19/158	Aynı	Aynı	Aynı
405.	671	47/313	Aynı	Aynı	Aynı
406.	672	52/68	Farklı	Aynı	Aynı
407.	674	12/484	Farklı	Benzer	Yakın anlam

408.	677	11/264	Farklı	Aynı	Aynı
409.	678	53/92	Aynı	Aynı	Aynı
410.	679	31/286	Aynı	Benzer	Aynı
411.	680	4/73	Aynı	Aynı	Aynı
412.	681	35/133	Farklı	Aynı	Aynı
413.	682	59/454	Farklı	Aynı	Aynı
414.	683	14/309	Farklı	Aynı	Aynı
415.	684	12/238	Farklı	Ayn- eksik	Aynı – eksik
416.	685	48/483	Aynı	Aynı	Aynı
417.	689	16/448	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı
418.	693	10/127	Aynı	Aynı	Aynı
419.	694	37/85	Farklı	Aynı-ziyade	Aynı – ziyade
420.	695	27/155	Farklı	Aynı	Aynı
421.	696	28/233	Aynı	Aynı	Aynı
422.	697	51/292	Farklı	Aynı	Aynı
423.	698	17/108	Aynı	Aynı	Aynı
424.	702	33/370	Aynı	Aynı	Aynı
425.	703	11/426	Aynı	Aynı	Aynı
426.	705	25/75	Farklı	Benzer	Yakın anlam
427.	706	50/273	Farklı	Aynı-ziyade	Aynı
428.	708	30/190	Farklı	Aynı	Aynı
429.	709	15/498	Aynı	Aynı	Aynı
430.	710	15/451	Aynı	Aynı	Aynı

431.	712	10/100	Farklı	Aynı	Aynı
432.	714	30/132	Aynı	Aynı	Aynı
433.	716	53/163	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
434.	717	22/22	Aynı	Aynı – eksik	Aynı – eksik
435.	719	54/411	Farklı	Benzer	Aynı
436.	720	9/201	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı
437.	722	18/37	Aynı	Aynı	Aynı
438.	723	25/212	Aynı	Aynı	Aynı
439.	724	18/166	Farklı	Benzer	Aynı
440.	725	18/316	Farklı	Benzer	Aynı
441.	727	17/321	Aynı	Aynı	Aynı
442.	728	19/140	Aynı	Aynı	Aynı
443.	729	47/460	Aynı	Aynı	Aynı
444.	731	17/91	Farklı	Benzer	Yakın anlam
445.	732	15/457	Aynı	Aynı	Aynı
446.	733	13/267	Aynı	Aynı	Aynı
447.	734	10/191	Aynı	Benzer	Aynı
448.	736	16/219	Farklı	Aynı	Aynı
449.	738	2/100	Farklı	Aynı	Aynı
450.	741	52/490	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
TOPLAM: 450					

REBÎ'İN MÜSNEDİ	REBÎ' MÜSNED'İNİN BUHÂRİ SAHÎH'İ İLE METİN AÇISINDAN MUKAYESE EDİLMESİ				
	KİTÂB, BÂB NO:		SENED (SAHABE)	METİN	
SIRA NO:	HADİS NO:			LAFIZ	MANA
1.	1	Bedu'l-Vahiy 1	Farklı	Aynı	Aynı
2.	2	Bedu'l-Vahiy 2	Aynı	Aynı	Aynı
3.	5	Fezâilu'l-Kur'ân 23	Farklı	Aynı	Aynı
4.	8	Fezâilu'l-Kuran13	Aynı	Aynı	Aynı
5.	10	Fezâilu'l-Kuran12	Aynı	Aynı	Aynı
6.	12	Cihâd 129	Farklı	Aynı	Aynı
7.	20	İlim 10	Farklı	Aynı	Aynı
8.	25	İlim 10	Farklı	Aynı	Aynı
9.	29	Vudû 68	Farklı	Aynı	Aynı
10.	31	Salât 84	Farklı	Aynı	Aynı
11.	36	Fezâilu'l-Kur'ân 36	Aynı	Aynı	Aynı
12.	37	Nikâh 47	Aynı	Aynı	Aynı
13.	42	Fezâilu'l-Medine 1	Farklı	Aynı - ziyade	Aynı – ziyade
14.	44	Menâkıb 2	Farklı	Aynı- eksik	Aynı – eksik
15.	47	Fiten 16	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı

16.	48	Ezân 36	Farklı	Aynı	Aynı
17.	49	Buyû' 60	Farklı	Aynı	Aynı
18.	50	Ta'bir 4	Farklı	Benzer	Yakın anlam
19.	51	Ta'bir 2	Aynı	Aynı	Aynı
20.	52	Tıb 39	Farklı	Aynı	Aynı
21.	54	Libâs 68	Aynı	Aynı	Aynı
22.	55	İman 34	Aynı	Aynı	Aynı
23.	56	İman 37	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
24.	58	Megazi 74	Aynı	Aynı	Aynı
25.	61	Bedu'l-Halk 7	Aynı	Aynı	Aynı
26.	62	Ezân 156	Farklı	Aynı	Aynı
27.	64	Bedu'l-Halk 15	Aynı	Aynı	Aynı
28.	65	Edeb 73	Aynı	Aynı- eksik	Aynı – eksik
29.	67	Tevhîd 33	Aynı	Aynı	Aynı
30.	70	Tevhîd 35	Farklı	Aynı	Aynı
31.	73	Tıb 45	Farklı	Aynı	Aynı
32.	74	Tıb 53	Farklı	Benzer	Aynı
33.	75	Bedu'l-Halk 11	Aynı	Aynı	Aynı
34.	76	Bedu'l-Halk 15	Aynı	Aynı	Aynı
35.	77	Salât 29	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı- ziyade
36.	78	Vudû' 12	Aynı	Aynı	Aynı
37.	79	Vudû' 11	Aynı	Aynı	Aynı

38.	82	Vudû’ 25	Aynı	Aynı	Aynı
39.	86	Savm 27	Aynı	Aynı	Aynı
40.	87	Vudû’ 26	Aynı	Aynı	Aynı
41.	94	Vudû’ 41	Farklı	Aynı	Aynı
42.	106	Vudû’ 34	Farklı	Aynı	Aynı
43.	114	Vudû’ 50	Aynı	Aynı	Aynı
44.	130	Teheccud 12	Aynı	Aynı	Aynı
45.	131	Eşribe 31	Farklı	Benzer	Yakın anlam
46.	137	Edeb 68	Aynı	Aynı	Aynı
47.	138	Gusul 1	Aynı	Aynı	Aynı
48.	142	Gusul 15	Aynı	Aynı	Aynı
49.	145	Gusul 27	Aynı	Aynı	Aynı
50.	147	Vudû’ 63	Aynı	Benzer	Aynı
51.	151	Vudû’ 64	Aynı	Aynı	Aynı
52.	152	Vudû’ 59	Aynı	Aynı	Aynı
53.	162	Vudû’ 68	Farklı	Aynı	Aynı
54.	166	Teyemmü m 1	Aynı	Aynı	Aynı
55.	167	Salât 56	Farklı	Aynı –ziyade	Aynı- ziyade
56.	170	Teyemmü m 4	Aynı	Aynı	Aynı
57.	172	Teyemmü m 7	Aynı	Aynı –takti	Aynı
58.	175	Ezân 7	Aynı	Aynı – eksik	Aynı – eksik
59.	176	Ezân 5	Aynı	Aynı	Aynı

60.	177	Ezân 40	Farklı	Aynı	Aynı
61.	178	Mevâkitu's -Salât 13	Aynı	Aynı	Aynı
62.	179	Mevâkitu's -Salât 10	Farklı	Aynı	Aynı
63.	184	Mevâkitu's -Salât 37	Farklı	Aynı –eksik	Aynı
64.	186	Salât 1	Aynı	Aynı	Aynı
65.	194	Nikâh 88	Aynı	Aynı	Aynı
66.	196	Teheccud 5	Aynı	Aynı	Aynı
67.	198	Cum'a 39	Farklı	Aynı	Aynı
68.	199	Teheccud 28	Aynı	Aynı	Aynı
69.	200	Taksiru's-Salât 7	Aynı	Aynı	Aynı
70.	201	Salât 60	Farklı	Aynı	Aynı
71.	202	Salât 20	Aynı	Aynı	Aynı
72.	203	Vitr 1	Aynı	Aynı	Aynı
73.	204	Teheccud 5	Aynı	Aynı	Aynı
74.	205	Teheccud 16	Aynı	Aynı	Aynı
75.	207	Salât 32	Aynı	Aynı	Aynı
76.	210	Ezân 62	Aynı	Aynı	Aynı
77.	211	Ezân 39	Aynı	Aynı	Aynı
78.	215	Ezân 30	Farklı	Aynı	Aynı

79.	216	Ezân 30	Aynı	Aynı	Aynı
80.	218	Mevâkitu's -Salât 28	Aynı	Aynı	Aynı
81.	221	Temenni 9	Aynı	Aynı	Aynı
82.	228	Ezân 100	Farklı	Aynı	Aynı
83.	229	Ezân 98	Aynı	Aynı	Aynı
84.	232	Ezân 125	Aynı	Aynı	Aynı
85.	233	Ezân 126	Farklı	Aynı	Aynı
86.	240	Salât 18	Aynı	Aynı	Aynı
87.	241	Salât 101	Farklı	Aynı	Aynı
88.	243	Salât 100	Aynı	Aynı	Aynı
89.	244	Salât 22	Aynı	Aynı	Aynı
90.	245	İlim 18	Farklı	Aynı	Aynı
91.	246	Sehiv 7	Farklı	Aynı	Aynı
92.	247	Ezân 4	Aynı	Aynı	Aynı
93.	248	Sehiv 4	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
94.	249	Etime 58	Farklı	Aynı – eksik	Aynı – eksik
95.	250	Vudû' 53	Aynı	Aynı	Aynı
96.	253	Hacc 96	Aynı	Aynı	Aynı
97.	254	Fazlu's-Salât 1	Farklı	Aynı	Aynı
98.	263	Edeb 35	Farklı	Benzer	Aynı
99.	264	Salât 85	Aynı	Aynı	Aynı
100.	265	Hayız 2	Aynı	Yakın anlam	Yakın anlam
101.	266	Salât 9	Aynı	Aynı	Aynı

102.	267	Salât 4	Aynı	Aynı	Aynı
103.	268	Libâs 10	Farklı	Kısmen aynı	Yakın anlam
104.	271	Cum'a 7	Aynı	Aynı	Aynı
105.	274	Buyû 40	Aynı	Aynı	Aynı
106.	275	Libâs 1	Farklı	Aynı	Aynı
107.	280	Cum'a 37	Aynı	Aynı	Aynı
108.	281	Ezân 161	Aynı	Aynı	Aynı
109.	283	Cum'a 4	Aynı	Aynı	Aynı
110.	286	Salât 40	Aynı	Aynı	Aynı
111.	288	Salât 61	Aynı	Aynı	Aynı
112.	289	Mevâkitu's -Salât 16	Aynı	Aynı	Aynı
113.	290	Ezân 36	Aynı	Aynı	Aynı
114.	292	Ezân 9	Aynı	Aynı	Aynı
115.	296	Mevâkitu's -Salât 30	Farklı	Aynı	Aynı
116.	304	Mevâkitu's -Salât 14	Farklı	Aynı	Aynı
117.	305	Savm 34	Aynı	Aynı	Aynı
118.	309	Savm 69	Aynı	Aynı	Aynı
119.	310	Savm 69	Aynı	Aynı	Aynı
120.	311	Savm 55	Farklı	Aynı-	Aynı- ziyade
121.	313	Savm 52	Aynı	Aynı	Aynı
122.	314	Hacc 88	Aynı	Aynı	Aynı
123.	319	Ezân 11	Farklı	Benzer	Aynı

124.	322	İtikâf 1	Aynı	Aynı	Aynı
125.	323	Savm 11	Farklı	Aynı	Aynı
126.	326	Savm 48	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı - ziyade
127.	327	İman 28	Aynı	Aynı	Aynı
128.	328	Savm 2	Aynı	Aynı	Aynı
129.	330	Savm 2	Aynı	Aynı	Aynı
130.	331	Zekât 55	Farklı	Benzer	Aynı
131.	332	Zekât 4	Farklı	Aynı	Aynı
132.	333	Zekât 70	Farklı	Aynı	Aynı
133.	334	Zekât 66	Farklı	Benzer	Aynı
134.	335	Zekât 39	Farklı	Yakın anlam	Yakın anlam
135.	339	Zekât 45	Aynı	Aynı	Aynı
136.	344	Zekât 10	Aynı	Aynı	Aynı
137.	345	Zekât 18	Farklı	Aynı	Aynı – ziyade
138.	349	Zekât 53	Aynı	Aynı	Aynı
139.	350	Savm 4	Aynı	Aynı	Aynı
140.	353	Zekât 44	Aynı	Aynı	Aynı
141.	354	Eşribe 12	Aynı	Aynı	Aynı
142.	355	Menâkıb 25	Aynı	Aynı	Aynı
143.	357	Zekât 50	Aynı	Aynı	Aynı
144.	360	Etime 11	Aynı	Aynı	Aynı
145.	362	Nikâh 71	Aynı	Aynı	Aynı
146.	363	Nikâh 72	Aynı	Aynı	Aynı

147.	364	Musâkât 2	Aynı	Aynı	Aynı
148.	366	Mezâlim 20	Aynı	Aynı	Aynı
149.	367	Etime 12	Aynı	Aynı	Aynı
150.	371	Tıb 58	Aynı	Aynı	Aynı
151.	378	Vudû' 51	Aynı	Aynı	Aynı
152.	382	Eşribe 24	Aynı	Aynı	Aynı
153.	383	Eşribe 14	Aynı	Aynı	Aynı
154.	384	Eşribe 28	Aynı	Aynı	Aynı
155.	385	Etime 10	Aynı	Aynı	Aynı
156.	387	Zebâih 29	Farklı	Aynı- eksik	Aynı -eksik
157.	388	Megâzi 38	Aynı	Aynı	Aynı
158.	389	Zekât 61	Aynı	Aynı	Aynı
159.	392	Hacc 1	Aynı	Aynı	Aynı
160.	395	Cezâu's-Sayd 22	Farklı	Benzer	Aynı
161.	396	Hacc 9	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
162.	397	Cihâd 71	Aynı	Aynı	Aynı
163.	398	Cezâu's-Sayd 9	Farklı	Benzer	Yakın anlam
164.	399	Hacc 26	Farklı	Aynı	Aynı
165.	400	Umre 12	Farklı	Aynı	Aynı
166.	401	Vudû' 30	Farklı	Aynı	Aynı
167.	402	Hacc 86	Farklı	Aynı	Aynı
168.	403	Cenâiz 19	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade

169.	404	Cenâiz 19	Aynı	Aynı	Aynı
170.	405	Cezâu’s-Sayd 14	Farklı	Aynı	Aynı
171.	406	Libâs 8	Farklı	Aynı	Aynı
172.	407	Cezâu’s-Sayd 7	Aynı	Aynı	Aynı
173.	408	Cezâu’s-Sayd 18	Aynı	Aynı	Aynı
174.	409	Salât 96	Aynı	Aynı	Aynı
175.	410	Hacc 42	Aynı	Aynı	Aynı
176.	414	Hacc 64	Aynı	Aynı	Aynı
177.	416	Umre 10	Aynı	Aynı	Aynı
178.	420	Hacc 88	Farklı	Aynı	Aynı
179.	421	Vudû’ 6	Aynı	Aynı	Aynı
180.	423	Hacc 92	Aynı	Aynı	Aynı
181.	424	Hacc 96	Aynı	Aynı	Aynı
182.	427	Hacc 109	Aynı	Aynı	Aynı
183.	428	Hacc 34	Aynı	Aynı	Aynı
184.	429	Vesâyâ 12	Farklı	Aynı	Aynı
185.	431	Cihâd 105	Aynı	Aynı	Aynı
186.	435	İlim 23	Aynı	Aynı	Aynı
187.	436	Cezâu’s-Sayd 6	Aynı	Aynı	Aynı
188.	440	Hayz 7	Aynı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
189.	441	Hacc 145	Aynı	Aynı	Aynı
190.	443	Umre 1	Aynı	Aynı	Aynı

191.	444	Hacc 127	Farklı	Aynı	Aynı
192.	445	Ahkâm 43	Aynı	Aynı – eksik	Aynı – eksik
193.	447	Ahkâm 47	Aynı	Aynı	Aynı
194.	448	Mezâlim 33	Farklı	Aynı	Aynı
195.	449	Ezân 32	Aynı	Aynı	Aynı
196.	452	İman 26	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
197.	454	Cihâd 2	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
198.	456	İman 26	Aynı	Benzer – ziyade	Benzer – ziyade
199.	460	Temennâ 1	Aynı	Aynı	Aynı
200.	461	Salât 41	Farklı	Aynı	Aynı
201.	462	Zekât 59	Aynı	Aynı	Aynı
202.	463	Musâkât 12	Aynı	Aynı	Aynı
203.	464	Cihâd 102	Farklı	Aynı	Aynı
204.	465	Diyat 2	Farklı	Aynı	Aynı
205.	466	Cihâd 6	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
206.	468	Salât 12	Aynı	Aynı –ziyade	Aynı- ziyade
207.	470	Eymân ve’n-Nuzûr 33	Aynı	Aynı	Aynı
208.	474	Cenâiz 24	Aynı	Aynı	Aynı
209.	475	Cenâiz 8	Aynı	Aynı	Aynı
210.	484	Cenâiz 89	Aynı	Aynı	Aynı

211.	487	Vudû' 55	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
212.	488	Deavât 37	Farklı	Benzer- ziyade	Yakın anlam
213.	489	Fiten 22	Aynı	Aynı	Aynı
214.	490	Ezân 149	Aynı	Aynı	Aynı - ziyade
215.	491	Teheccüd 1	Farklı	Aynı	Aynı
216.	493	Meğazi 83	Aynı	Aynı	Aynı
217.	494	Meğazi 83	Aynı	Aynı	Aynı
218.	499	Deavât 1	Farklı	Aynı	Aynı
219.	501	Teheccüd 14	Aynı	Aynı	Aynı
220.	502	Deavât 22	Aynı	Aynı	Aynı
221.	503	Tevhit 31	Farklı	Aynı	Aynı
222.	505	Ehâdîsu'l-Enbiyâ 10	Farklı	Aynı	Aynı
223.	506	Bedu'l-Halk 11	Aynı	Aynı	Aynı
224.	507	Deavât 65	Aynı	Aynı	Aynı
225.	514	Nikâh 28	Farklı	Aynı	Aynı
226.	515	Fezâilu'l-Kur'ân 21	Farklı	Aynı	Aynı
227.	516	Buyû 58	Farklı	Aynı	Aynı
228.	517	Nikâh 27	Aynı	Aynı	Aynı
229.	518	Meğazi 38	Aynı	Aynı	Aynı
230.	520	Cezâu's-Sayd 12	Aynı	Aynı	Aynı

231.	521	Buyû 1	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
232.	522	Menâkıbu' l-Ensâr 44	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
233.	523	Şehadat 7	Aynı	Aynı	Aynı
234.	524	Şehadat 7	Aynı	Aynı	Aynı
235.	527	Tevhîd 18	Aynı	Aynı	Aynı
236.	528	Savm 10	Farklı	Benzer	Yakın anlam
237.	529	Talâk 1	Aynı	Aynı	Aynı
238.	530	Talâk 9	Farklı	Aynı	Aynı
239.	531	Kader 4	Farklı	Aynı	Aynı
240.	535	Nikâh 18	Aynı	Aynı	Aynı
241.	536	Cenâiz 30	Farklı	Aynı	Aynı
242.	537	Talâk 46	Aynı	Aynı	Aynı
243.	538	Talâk 46	Aynı	Aynı	Aynı
244.	543	Hayz 19	Farklı	Benzer	Aynı
245.	546	Hayz 2	Aynı	Aynı	Aynı
246.	552	Hayz 8	Aynı	Aynı	Aynı
247.	557	Buyû 62	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı- ziyade
248.	558	Buyû 85	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı- ziyade
249.	559	Buyû 58	Farklı	Aynı	Aynı
250.	560	Zekât 58	Farklı	Aynı	Aynı
251.	561	Buyû 60	Farklı	Aynı	Aynı
252.	563	Buyû 55	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
253.	565	Muzâraât 19	Farklı	Benzer	Aynı

254.	566	Buyû 82	Farklı	Aynı	Aynı
255.	567	Zekât 53	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı- ziyade
256.	568	Buyû 42	Farklı	Aynı	Aynı
257.	572	Buyû 90	Farklı	Aynı	Aynı
258.	574	Buyû 54	Farklı	Benzer	Aynı
259.	575	Buyû 78	Aynı	Benzer	Aynı
260.	578	Buyû 108	Aynı	Benzer	Aynı
261.	579	Buyû 89	Aynı	Aynı	Aynı
262.	580	Buyû 75	Farklı	Aynı	Aynı
263.	588	Şehâdât 27	Farklı	Aynı	Aynı
264.	595	Hibe 12	Aynı	Aynı	Aynı
265.	597	Sulh 5	Farklı	Aynı	Aynı
266.	598	Havâlât 1	Farklı	Aynı	Aynı
267.	599	Mezâlim 18	Farklı	Benzer	Aynı
268.	606	Talâk 4	Farklı	Aynı	Aynı
269.	607	Menâkıb 26	Aynı	Aynı	Aynı
270.	608	Talâk 35	Farklı	Aynı	Aynı
271.	609	Buyû 3	Aynı	Aynı	Aynı
272.	613	Buyû 110	Farklı	Aynı	Aynı
273.	615	Lukata 2	Farklı	Aynı	Aynı
274.	616	Lukata 4	Farklı	Aynı	Aynı
275.	619	Zebâih 18	Farklı	Benzer	Aynı
276.	628	Eşribe 3	Aynı	Aynı	Aynı

277.	629	Vudû' 71	Farklı	Aynı	Aynı
278.	631	Eşribe 8	Farklı	Benzer	Yakın anlam
279.	633	Buyû 113	Farklı	Aynı	Aynı
280.	634	İcare 21	Farklı	Aynı	Aynı
281.	639	Ehâdisu'l-Enbiya 54	Aynı	Aynı	Aynı
282.	641	Tıb 30	Aynı	Aynı	Aynı
283.	643	Bedu'l-Halk 10	Farklı	Aynı	Aynı
284.	644	Tıb 28	Aynı	Aynı	Aynı
285.	645	Fezâilu'l-Medine 12	Aynı	Aynı	Aynı
286.	648	Fezâilu'l-Kur'ân 14	Aynı	Aynı	Aynı
287.	650	Merdâ 1	Farklı	Aynı	Aynı
288.	651	Merdâ 1	Aynı	Aynı	Aynı
289.	655	Eymân ve'n-Nuzûr 4	Farklı	Aynı	Aynı
290.	659	Vesaya 19	Aynı	Aynı	Aynı
291.	665	Diyat 25	Aynı	Aynı	Aynı
292.	667	Vesaya 6	Farklı	Aynı	Aynı
293.	670	Ferâiz 3	Aynı	Aynı	Aynı
294.	674	Şerike 5	Farklı	Benzer	Yakın anlam
295.	677	Vasaya 1	Farklı	Aynı	Aynı
296.	678	Cenâiz 95	Aynı	Aynı	Aynı

297.	680	Cenâiz 36	Aynı	Aynı	Aynı
298.	681	Edeb 85	Farklı	Aynı	Aynı
299.	683	Edeb 85	Faklı	Aynı	Aynı
300.	686	Itk 16	Aynı	Aynı	Aynı
301.	689	Mezâlim 20	Aynı	Aynı	Aynı
302.	693	Lukata 8	Aynı	Aynı	Aynı
303.	695	Buyû 95	Farklı	Aynı	Aynı
304.	696	Edeb 57	Aynı	Aynı	Aynı
305.	697	İsti’zân 9	Farklı	Aynı	Aynı
306.	698	Nikâh 45	Aynı	Aynı	Aynı
307.	703	İlim 4	Aynı	Aynı	Aynı
308.	706	Rikâk 23	Farklı	Benzer	Yakın anlam
309.	708	Cenâiz 6	Farklı	Benzer	Aynı
310.	709	Eymân 9	Aynı	Aynı	Aynı
311.	710	Edeb 76	Aynı	Aynı	Aynı
312.	712	Muzaraa 3	Farklı	Aynı	Aynı
313.	716	Libâs 43	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
314.	717	Libâs 40	Aynı	Aynı – eksik	Aynı- eksik
315.	718	Libâs 64	Farklı	Benzer	Aynı
316.	720	İstizan 45	Farklı	Benzer	Aynı
317.	724	Rikâk 23	Farklı	Aynı	Aynı
318.	727	Ahkâm 27	Aynı	Aynı	Aynı
319.	728	Musâkât 9	Aynı	Aynı	Aynı

320.	729	Cihâd 139	Aynı	Aynı	Aynı
321.	730	Teksiru's-Salât 4	Aynı	Aynı	Aynı
322.	731	Ezân 32	Farklı	Benzer	Yakın anlam
323.	732	Umre 19	Aynı	Aynı	Aynı
324.	734	İsti'zân 22	Aynı	Aynı	Aynı
325.	736	Rikâk 18	Farklı	Aynı	Aynı
326.	738	İlim 38	Farklı	Aynı	Aynı
327.	740	Menâkıb 23	Aynı	Aynı	Aynı
TOPLAM 327					

REBİ’İN MÜSNEDİ	REBÎ’ MÜSNED’İNİN MÜSLİM’İN SAHÎH’İ İLE METİN AÇISINDAN MUKAYESE EDİLMESİ				
	KİTÂB, BÂB NO:		SENED (SAHABE)	METİN	
SIRA NO:	HADİS NO:			LAFIZ	MANA
1.	1	İmaret 45	Farklı	Kısmen aynı - ziyade	Kısmen aynı - ziyade
2.	2	Fezâil 23	Aynı	Benzer	Aynı
3.	5	Salâtu’l-Misâfirîn 33	Farklı	Aynı	Aynı
4.	7	Fezâilu’s-Sahâbe 23	Aynı	Aynı - eksik	Aynı - eksik
5.	12	İmâret 24	Farklı	Aynı	Aynı
6.	14	Salâtu’l-Misâfirîn 48	Aynı	Aynı	Aynı
7.	25	Zekât 34	Farklı	Aynı	Aynı
8.	29	Tahâret 28	Aynı	Aynı- eksik	Aynı
9.	31	Selâm 10	Farklı	Aynı	Aynı
10.	36	Zekât 48	Aynı	Benzer	Aynı
11.	42	Hacc 85	Farklı	Kısmen aynı-ziyade	Aynı – ziyade
12.	43	Tahâret 12	Aynı	Aynı	Aynı
13.	44	İmare 1	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
14.	46	İmare 16	Farklı	Farklı	Yakın anlam

15.	47	Fiten 16	Farklı	Kısmen aynı – ziyade	Kısmen aynı
16.	48	Zekât 31	Farklı	Aynı	Aynı
17.	49	Akdiyye 8	Farklı	Aynı	Aynı
18.	50	Salât 41	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
19.	51	Rüya 1	Farklı	Aynı	Aynı
20.	52	Rüya 1	Farklı	Aynı	Aynı
21.	54	İman 77	Aynı	Aynı	Aynı
22.	55	İman 4	Aynı	Aynı –ziyade	Aynı- ziyade
23.	56	İman 1	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
24.	58	İman 23	Aynı	Aynı	Aynı
25.	60	Zühd 6	Aynı	Benzer	Yakın anlam
26.	61	İman 79	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
27.	62	İman 34	Aynı	Aynı	Aynı
28.	64	İman 23	Aynı	Aynı	Aynı
29.	65	İmân 28	Farklı	Benzer	Yakın
30.	67	Birr 48	Aynı	Aynı	Aynı
31.	68	Birr 12	Aynı	Aynı	Aynı
32.	71	Kader 4	Farklı	Aynı	Aynı
33.	73	Selâm 33	Aynı	Aynı	Aynı
34.	74	Selâm 33	Farklı	Benzer	Aynı
35.	75	Fiten 16	Aynı	Aynı	Aynı
36.	78	Tahâret 17	Aynı	Aynı	Aynı
37.	82	Tahâret 8	Aynı	Aynı	Aynı

38.	86	Tahâret 15	Aynı	Aynı	Aynı
39.	87	Tahâret 26	Aynı	Aynı	Aynı
40.	98	Tahâret 14	Farklı	Aynı	Aynı
41.	106	Hayız 26	Farklı	Benzer	Aynı
42.	110	Salât 42	Aynı	Benzer-ziyade	Aynı
43.	114	Hayız 24	Aynı	Aynı	Aynı
44.	119	Hayız 33	Farklı	Benzer	Yakın anlam
45.	130	Selatu'l-Misâfirîn 28	Aynı	Aynı	Aynı
46.	136	Hayz 7	Farklı	Benzer	Aynı
47.	138	Hayz 9	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı
48.	142	Hayz 10	Aynı	Aynı	Aynı
49.	143	Hayz 10	Aynı	Aynı	Aynı
50.	145	Hayz 6	Aynı	Aynı	Aynı
51.	147	Tahâret 33	Aynı	Benzer	Aynı
52.	151	Tahâret 32	Aynı	Benzer	Aynı
53.	153	Tahâret 27	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
54.	154	Tahâret 27	Aynı	Aynı	Aynı
55.	162	Tahâret 28	Farklı	Aynı	Aynı
56.	166	Hayz 28	Aynı	Aynı	Aynı
57.	170	Hayz 28	Aynı	Benzer	Aynı
58.	175	Salât 7	Aynı	Aynı	Aynı
59.	177	Salâtu'l-Misâfirîn 3	Aynı	Aynı	Aynı

60.	178	Mesâcid 35	Aynı	Aynı	Aynı
61.	179	Mesâcid 33	Aynı	Aynı	Aynı
62.	180	Mesâcid 32	Aynı	Aynı	Aynı
63.	181	Mesâcid 41	Aynı	Benzer	Aynı
64.	182	Mesâcid 43	Aynı	Aynı	Aynı
65.	184	Mesâcid 56	Farklı	Aynı	Aynı
66.	185	Mesâcid 37	Aynı	Aynı	Aynı
67.	186	Salâtu'l-Misâfirîn 1	Aynı	Aynı	Aynı
68.	194	Kusuf 1	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı
69.	195	Kusuf 1	Aynı	Aynı – takti	Aynı- takti
70.	196	Salâtu'l-Misâfirîn 13	Aynı	Aynı	Aynı
71.	200	Salâtu'l-Misâfirîn 4	Aynı	Benzer	Aynı
72.	201	Salâtu'l-Misâfirîn 11	Farklı	Aynı	Aynı
73.	202	Mesâcid 49	Aynı	Aynı	Aynı
74.	204	Salâtu'l-Misâfirîn 25	Aynı	Aynı	Aynı
75.	205	Salâtu'l-Misâfirîn 17	Aynı	Benzer	Aynı- ziyade
76.	209	Mesâcid 54	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
77.	210	Salât 37	Aynı	Benzer	Aynı
78.	211	Salât 21	Aynı	Aynı	Anlam
79.	212	Mesâcid 43	Farklı	Benzer	Aynı

80.	213	Salât 27	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı
81.	215	Mesâcid 43	Farklı	Aynı	Aynı
82.	217	Mesâcid 29	Farklı	Aynı	Aynı
83.	221	Tahâret 15	Aynı	Aynı	Aynı
84.	222	Salât 11	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı
85.	224	Salât 11	Aynı	Aynı	Aynı
86.	228	Salât 36	Aynı	Aynı	Aynı
87.	229	Salât 35	Aynı	Aynı	Aynı
88.	232	Salât 18	Aynı	Aynı	Aynı
89.	237	Salâtu’l-Misâfirîn 16	Aynı	Aynı	Aynı
90.	240	Salât 19	Aynı	Aynı	Aynı
91.	241	Salât 48	Farklı	Benzer	Aynı
92.	243	Salât 48	Aynı	Aynı	Aynı
93.	244	Salât 51	Aynı	Aynı	Aynı
94.	245	Salât 47	Aynı	Aynı	Aynı
95.	246	Mesâcid 20	Farklı	Aynı	Aynı
96.	247	Salât 8	Aynı	Aynı	Aynı
97.	248	Mesâcid 20	Farklı	Farklı	Yakın anlam
98.	250	Salâtu’l-Misâfirîn 31	Aynı	Aynı	Aynı
99.	251	Salâtu’l-Misâfirîn 6	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı
100.	253	Hacc 47	Aynı	Aynı	Aynı
101.	254	Hacc 94	Farklı	Aynı	Aynı

102.	259	Salât 30	Aynı	Aynı	Aynı
103.	263	Tahâret 30	Faynı	Benzer	Aynı
104.	264	Libâs 22	Aynı	Aynı	Aynı
105.	265	Hayz 3	Aynı	Aynı	Aynı
106.	266	Salât 52	Aynı	Aynı	Aynı
107.	267	Salât 52	Farklı	Benzer	Aynı
108.	271	Libâs 2	Aynı	Aynı	Aynı
109.	272	Libâs 9	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı
110.	274	Libâs 26	Aynı	Aynı	Aynı
111.	275	Libâs 9	Farklı	Aynı	Aynı
112.	278	Cum'a 7	Farklı	Benzer	Aynı
113.	280	Salâtu'l-Misâfirîn 23	Farklı	Benzer	Aynı
114.	281	Cum'a 2	Farklı	Aynı	Aynı
115.	283	Cum'a 3	Aynı	Aynı	Aynı
116.	288	Mesâcid 50	Aynı	Takdim tehir	Aynı
117.	289	Mesecid 38	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı
118.	290	Mesâcid 50	Aynı	Aynı	Aynı
119.	292	Salât 28	Aynı	Aynı	Aynı
120.	295	Salâtu'l-Misâfirîn 51	Farklı	Aynı	Aynı
121.	296	Salâtu'l-Misâfirîn 51	Farklı	Aynı	Aynı
122.	298	Mesâcid 17	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı
123.	303	İmân 37	Farklı	Aynı	Aynı

124.	304	Mesâcid 36	Farklı	Aynı	Aynı
125.	305	Siyâm 15	Aynı	Aynı	Aynı
126.	307	Siyâm 15	Farklı	Aynı	Aynı
127.	310	Siyâm 19	Aynı	Aynı	Aynı
128.	312	Siyâm 14	Aynı	Aynı	Aynı
129.	313	Siyâm 34	Aynı	Aynı	Aynı
130.	314	Siyâm 18	Aynı	Aynı	Aynı
131.	318	Siyâm 12	Aynı	Benzer	Aynı
132.	322	Siyâm 40	Aynı	Benzer	Yakın
133.	323	Siyâm 2	Farklı	Aynı	Aynı
134.	325	Siyâm 22	Aynı	Aynı	Aynı
135.	326	Siyâm 11	Farklı	Benzer – ziyade	Yakın anlam
136.	327	Salâtu'l-Misâfirîne 25	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı
137.	328	Siyâm 30	Farklı	Kısmen aynı	Aynı – ziyade
138.	330	Siyâm 29	Aynı	Aynı	Aynı
139.	332	Zekât 1	Farklı	Kısmen aynı	Aynı – ziyade
140.	333	Zekât 5	Farklı	Aynı	Aynı
141.	339	Zekât 3	Aynı	Aynı	Aynı
142.	341	İmân 10	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı- ziyade
143.	344	Zekât 21	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
144.	345	Zekât 33	Farklı	Aynı	Aynı
145.	349	Zekât 35	Aynı	Aynı	Aynı
146.	350	Zekât 28	Aynı	Aynı	Aynı

147.	355	Eşribe 20	Aynı	Aynı	Aynı
148.	357	Zekât 43	Aynı	Aynı	Aynı
149.	360	Eşribe 33	Aynı	Aynı	Aynı
150.	362	Nikâh 16	Aynı	Aynı	Aynı
151.	363	Nikâh 16	Aynı	Aynı	Aynı
152.	364	Musâkât 8	Aynı	Aynı	Aynı
153.	366	Musâkât 29	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı
154.	367	Eşribe 34	Aynı	Aynı	Aynı
155.	369	Eşribe 34	Aynı	Aynı	Aynı
156.	370	Hayz 3	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı- ziyade
157.	375	Eşribe 17	Farklı	Aynı	Aynı
158.	379	Sayd 4	Aynı	Yakın	Yakın
159.	381	Eşribe 15	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı
160.	382	Eşribe 13	Farklı	Benzer	Aynı
161.	383	Eşribe 17	Aynı	Aynı	Aynı
162.	384	Libâs 1	Farklı	Aynı	Aynı
163.	385	Sayd 7	Aynı	Aynı	Aynı
164.	387	Sayd 3	Aynı	Benzer	Aynı
165.	388	Nikâh 3	Aynı	Aynı	Aynı
166.	389	Hayz 27	Aynı	Aynı- eksik	Aynı
167.	392	Hacc 71	Aynı	Aynı – eksik	Aynı
168.	394	Hacc 73	Farklı	Farklı	Yakın
169.	396	Hacc 2	Farklı	Kısmen aynı	Yakın
170.	397	Hacc 85	Farklı	Benzer	Aynı

171.	399	Hacc 3	Farklı	Aynı	Aynı
172.	400	Hacc 76	Farklı	Aynı	Aynı
173.	401	Hacc 5	Aynı	Aynı	Aynı
174.	402	Hacc 46	Aynı	Aynı	Aynı
175.	404	Hacc 14	Farklı	Benzer	Aynı
176.	405	Hacc 13	Aynı	Benzer	Yakın
177.	406	Hacc 1	Farklı	Benzer	Aynı
178.	407	Hacc 9	Aynı	Benzer	Aynı
179.	408	Hacc 84	Aynı	Aynı	Aynı
180.	410	Hacc 69	Aynı	Aynı	Aynı
181.	411	Hacc 68	Farklı	Benzer - eksik	Aynı
182.	420	Siyâm 18	Farklı	Aynı	Aynı
183.	421	Hacc 45	Aynı	Benzer	Aynı
184.	423	Hacc 47	Aynı	Yakın	Yakın
185.	424	Hacc 47	Aynı	Aynı	Aynı
186.	427	Hacc 64	Aynı	Benzer	Aynı
187.	428	Hacc 25	Aynı	Aynı	Aynı
188.	429	Hacc 65	Aynı	Aynı	Aynı
189.	430	Hacc 62	Aynı	Aynı	Aynı
190.	436	Hacc 8	Farklı	Aynı	Aynı
191.	438	Hacc 17	Aynı	Aynı	Aynı
192.	440	Hacc 17	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
193.	441	Hacc 67	Aynı	Benzer	Aynı

194.	443	Hacc 79	Aynı	Aynı	Aynı
195.	444	Hacc 55	Farklı	Aynı	Aynı
196.	445	İmare 8	Farklı	Aynı	Aynı
197.	447	Hacc 88	Aynı	Aynı	Aynı
198.	448	İmân 64	Farklı	Aynı	Aynı
199.	449	İmare 51	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı - ziyade
200.	453	İmare 28	Aynı	Aynı	Aynı
201.	454	İmare 29	Farklı	Kısmen anı	Yakın
202.	456	İmare 28	Aynı	Aynı	Aynı
203.	460	İmare 28	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
204.	462	Hibât 1	Aynı	Aynı	Aynı
205.	463	Zekât 7	Aynı	Aynı- -ziyade	Aynı – ziyade
206.	464	İmân 10	Farklı	Aynı	Aynı
207.	465	Mukaddime 6	Farklı	Aynı	Aynı
208.	466	İmâret 30	Farklı	Aynı	Aynı
209.	467	Cihâd 13	Aynı	Aynı	Aynı
210.	468	Nikâh 14	Aynı	Aynı	Aynı
211.	474	Cenâiz 13	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
212.	475	Cenâiz 12	Aynı	Aynı	Aynı
213.	479	Cenâiz 22	Aynı	Aynı	Aynı
214.	482	Cenâiz 32	Farklı	Aynı	Aynı
215.	483	Cenâiz 9	Aynı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
216.	484	Cennet 18	Farklı	Aynı	Aynı
217.	486	Tahâret 12	Aynı	Aynı	Aynı

218.	487	Tahâret 34	Farklı	Aynı	Aynı
219.	489	Fiten 18	Aynı	Aynı	Aynı
220.	490	Mesâcid 26	Farklı	Benzer	Aynı
221.	491	Mesâcid 26	Aynı	Aynı	Aynı
222.	493	Fezâilu's-Sahâbe 13	Aynı	Aynı	Aynı
223.	499	İmân 88	Farklı	Aynı	Aynı
224.	501	Salâtu'l-Musâfirîn 24	Aynı	Aynı –ziyade	Aynı
225.	502	Zikir 25	Aynı	Aynı	Aynı
226.	503	Zikir 3	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı
227.	505	Salât 17	Aynı	Aynı	Aynı
228.	506	Zikir 10	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
229.	507	Mesâcid 27	Aynı	Aynı –takti	Aynı
230.	511	Nikâh 9	Aynı	Aynı	Aynı
231.	514	Nikâh 7	Farklı	Aynı	Aynı
232.	515	Nikâh 13	Farklı	Aynı	Aynı
233.	516	Nikâh 4	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı -ziyade
234.	517	Nikâh 4	Aynı	Aynı	Aynı
235.	518	Nikâh 3	Aynı	Aynı	Aynı
236.	519	Nikâh 5	Aynı	Aynı	Aynı
237.	520	Nikâh 5	Aynı	Aynı	Aynı
238.	521	Nikâh 13	Aynı	Aynı	Aynı
239.	522	Nikâh 10	Farklı	Aynı	Aynı
240.	523	Rada 2	Aynı	Aynı	Aynı

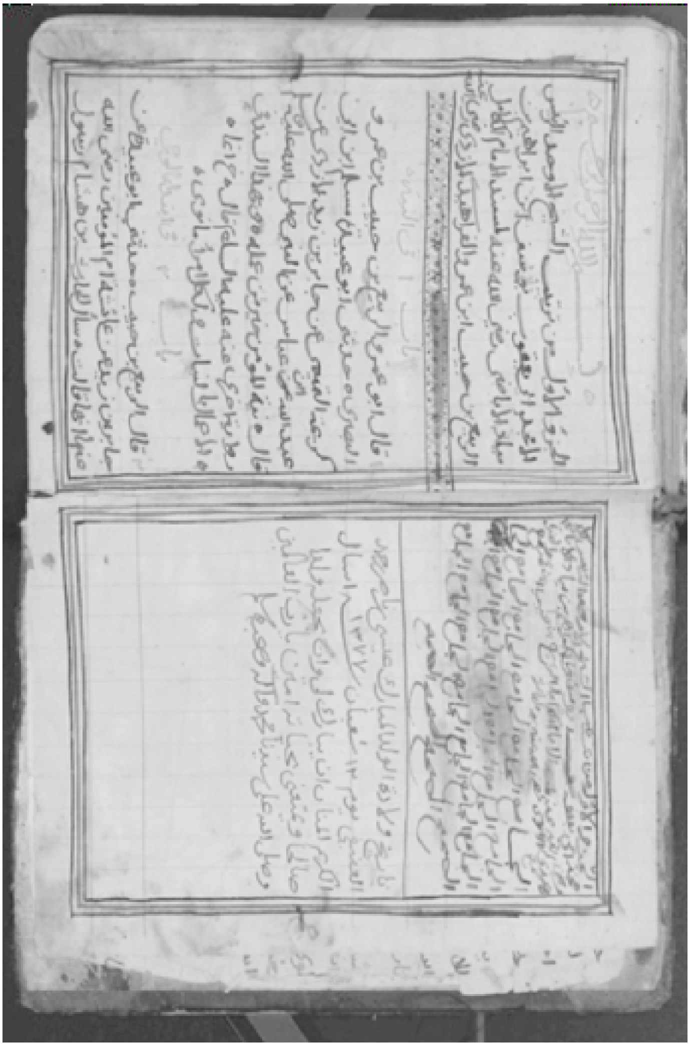
241.	525	Nikâh 24	Aynı	Aynı	Aynı
242.	527	Nikâh 22	Aynı	Benzer	Aynı
243.	528	Nikâh 1	Farklı	Faklı	Aynı
244.	529	Talâk 1	Aynı	Aynı	Aynı
245.	531	Nikâh 4	Farklı	Kısmen aynı	Aynı –ziyade
246.	532	Talâk 6	Farklı	Aynı	Aynı
247.	535	Itık 3	Aynı	Benzer	Aynı
248.	536	Talâk 9	Farklı	Aynı	Aynı
249.	538	Talâk 9	Farklı	Aynı	Aynı
250.	547	Hayz 14	Farklı	Kısmen aynı	Yakın
251.	552	Hayz 14	Aynı	Aynı	Aynı
252.	556	Buyû 5	Farklı	Benzer	Aynı
253.	557	Buyû 1	Farklı	Kısmen aynı	Kısmen aynı
254.	558	Musâkât 3	Aynı	Aynı	Aynı
255.	559	Nikâh 4	Farklı	Kısmen aynı	Aynı – ziyade
256.	560	Buyû 13	Farklı	Aynı	Aynı
257.	561	Buyû 4	Farklı	Aynı	Aynı
258.	565	Buyû 16	Farklı	Aynı	Aynı
259.	566	Buyû 1	Farklı	Aynı	Aynı
260.	567	Akdiye 5	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
261.	571	Musâkât 15	Farklı	Kısmen aynı	Aynı -ziyade
262.	572	Buyû 15	Farklı	Aynı	Aynı
263.	574	Musâkât 15	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
264.	575	Musâkât 14	Aynı	Aynı	Aynı

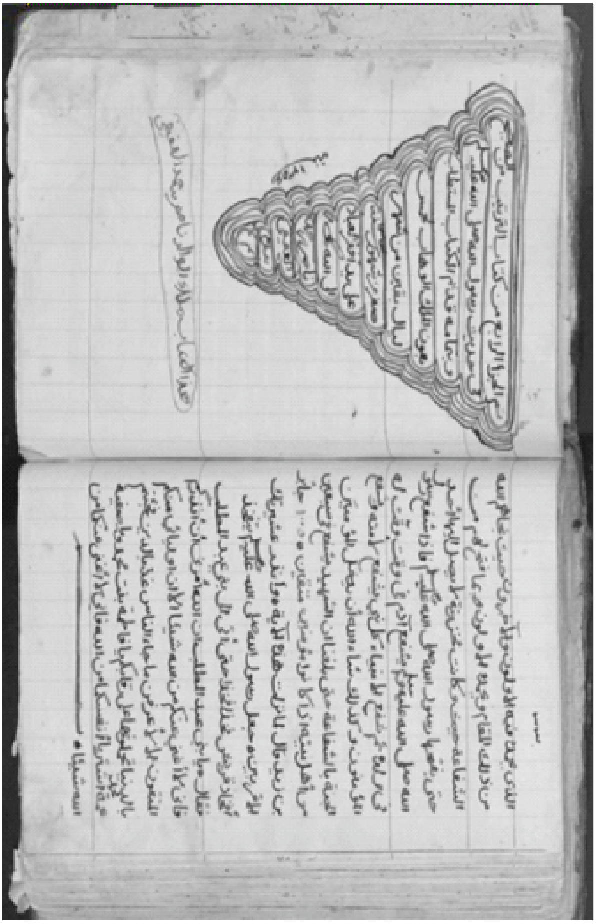
265.	580	Buyû 14	Farklı	Benzer	Aynı
266.	581	Musâkât 21	Farklı	Aynı	Aynı
267.	588	Akdiye 3	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı - ziyade
268.	594	Akdiye 9	Farklı	Aynı	Aynı
269.	595	Hibat 3	Farklı	Aynı	Aynı
270.	597	Hudûd 5	Farklı	Aynı	Aynı
271.	598	Musâkât 7	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
272.	599	Akdiye 4	Farklı	Benzer	Aynı
273.	602	Hibât 4	Farklı	Benzer	Yakın
274.	605	Liân 1	Aynı	Aynı	Aynı
275.	606	Liân 1	Farklı	Benzer	Yakın
276.	608	Liân 1	Farklı	Aynı	Aynı
277.	609	Rada 10	Aynı	Aynı	Aynı
278.	612	Hudûd 1	Farklı	Aynı	Aynı
279.	613	Hudûd 6	Farklı	Aynı	Aynı
280.	615	Lukata 1	Farklı	Aynı, takdim - tehir	Aynı
281.	616	Lukata 1	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı- ziyade
282.	621	Adâhi 5	Aynı	Aynı	Aynı
283.	624	Musâkât 12	Aynı	Aynı	Aynı
284.	627	Eşribe 7	Farklı	Aynı- ziyade	Aynı – ziyade
285.	628	Eşribe 1	Aynı	Yakın	Yakın
286.	629	Eşribe 7	Aynı	Aynı	Aynı
287.	630	Eşribe 5	Farklı	Yakın	Yakın anlam

288.	631	Eşribe 6	Farklı	Aynı	Aynı
289.	633	Musâkât 9	Farklı	Aynı	Aynı
290.	637	Libâs 33	Farklı	Aynı	Aynı
291.	639	Libâs 33	Aynı	Aynı	Aynı
292.	640	Selâm 32	Aynı	Aynı	Aynı
293.	641	Selâm 32	Aynı	Aynı	Aynı
294.	643	Mesâcid 33	Farklı	Aynı	Aynı
295.	648	Selâm 20	Aynı	Aynı	Aynı
296.	650	Birr 14	Aynı	Aynı	Aynı
297.	652	Zikr 16	Aynı	Yakın	Aynı
298.	654	Eymân 1	Farklı	Yakın	Aynı
299.	656	Eymân 3	Aynı	Aynı	Aynı
300.	657	İmân 63	Farklı	Aynı	Aynı
301.	660	İmân 63	Farklı	Aynı	Aynı
302.	665	Kasame 11	Aynı	Aynı	Aynı
303.	669	Cihâd 16	Aynı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
304.	670	Cihâd 16	Aynı	Aynı	Aynı
305.	671	Ferâiz 1	Aynı	Aynı – takdim tehir	Aynı
306.	674	Itık 2	Aynı	Yakın	Yakın
307.	677	Vasiyet 1	Farklı	Benzer	Aynı –ziyade
308.	678	Zekât 16	Aynı	Aynı	Aynı
309.	679	Hibat 4	Farklı	Benzer – ziyade	Aynı - ziyade
310.	681	Lukata 4	Farklı	Aynı	Aynı

311.	683	İmân 21	Farklı	Aynı – ziyade	Aynı – ziyade
312.	685	Eymân 8	Aynı	Aynı	Aynı
313.	686	Eymân 11	Aynı	Aynı	Aynı
314.	689	Musâkât 29	Aynı	Aynı	Aynı
315.	693	Lukata 3	Aynı	Aynı	Aynı
316.	695	Selâm 26	Farklı	Aynı	Aynı
317.	696	Birr 7	Aynı	Aynı	Aynı
318.	697	Birr 8	Farklı	Aynı	Aynı
319.	698	Birr 9	Aynı	Aynı	Aynı
320.	703	Sıfetu'l-kiyame 16	Aynı	Aynı	Aynı
321.	709	Birr 47	Aynı	Aynı	Aynı
322.	710	Birr 30	Aynı	Aynı	Aynı
323.	712	Musâkât 10	Farklı	Aynı	Aynı
324.	714	Eşribe 12	Aynı	Yakın	Yakın
325.	717	Libâs 19	Aynı	Aynı	Aynı
326.	720	Selâm 15	Farklı	Benzer	Aynı
327.	722	Fiten 28	Aynı	Aynı	Aynı
328.	723	Libâs 26	Farklı	Aynı – eksik	Aynı – eksik
329.	725	Birr 3	Farklı	Benzer	Yakın anlam
330.	727	Birr 26	Aynı	Aynı	Aynı
331.	728	Selâm 41	Aynı	Aynı	Aynı
332.	729	Libâs 28	Aynı	Aynı	Aynı
333.	730	Hacc 74	Aynı	Aynı	Aynı

334.	731	Birr 36	Farklı	Aynı	Aynı
335.	732	İmâret 55	Aynı	Aynı	Aynı
336.	733	Selâm 34	Aynı	Aynı	Aynı
337.	734	Selâm 4	Aynı	Benzer	Aynı
338.	736	Sıfatu'l-Kiyâme 18	Farklı	Aynı	Aynı
339.	738	Mukaddime 2	Farklı	Aynı	Aynı
340.	740	Fezâil 31	Aynı	Aynı	Aynı
Toplam: 340					

Vârcelânî’den sonra Rebî’ b. Habîb’in Müsned’ine ait el yazma. (el-Mektebû Vizâretu’t-Turâsi’l-Kavmî, no: 3525, Saltanatu ‘Umân, Maskat)

Resimdekiler, sağdan: Dr. Halfân el-Munzerî (Sultan Kâbus Üniv.), Dr. Ahmet Özdemir (Şırnak Üniv.), Abdullâh el-Henâi (Cami İmamı ve Doktora Öğrencisi)

Resimlerde gözüken mabed, Mescidu'l-İmâm er-Rebî' b. Habîb camiidir. Camii, 'Umân Sultanlığının başkenti Maskat'a yakın sahil kenti olan Livâ şehrinde bulunmaktadır. Rebî'in kabri caminin karşı tarafında bulunan büyük bir sanayi tesisin içerisinde yer almaktadır. Güvenlik nedeniyle tesisin içerisine girmemize izin verilmedi. (20.01.2017 Maskat/ 'Umân Sultanlığı).